Tomaž Ivešić
avtor spremne študije

MISLITI NAROD V DOLGIH ŠESTDESETIH

Slovenski intelektualci o slovenskem narodu ter njegovi preteklosti in prihodnosti

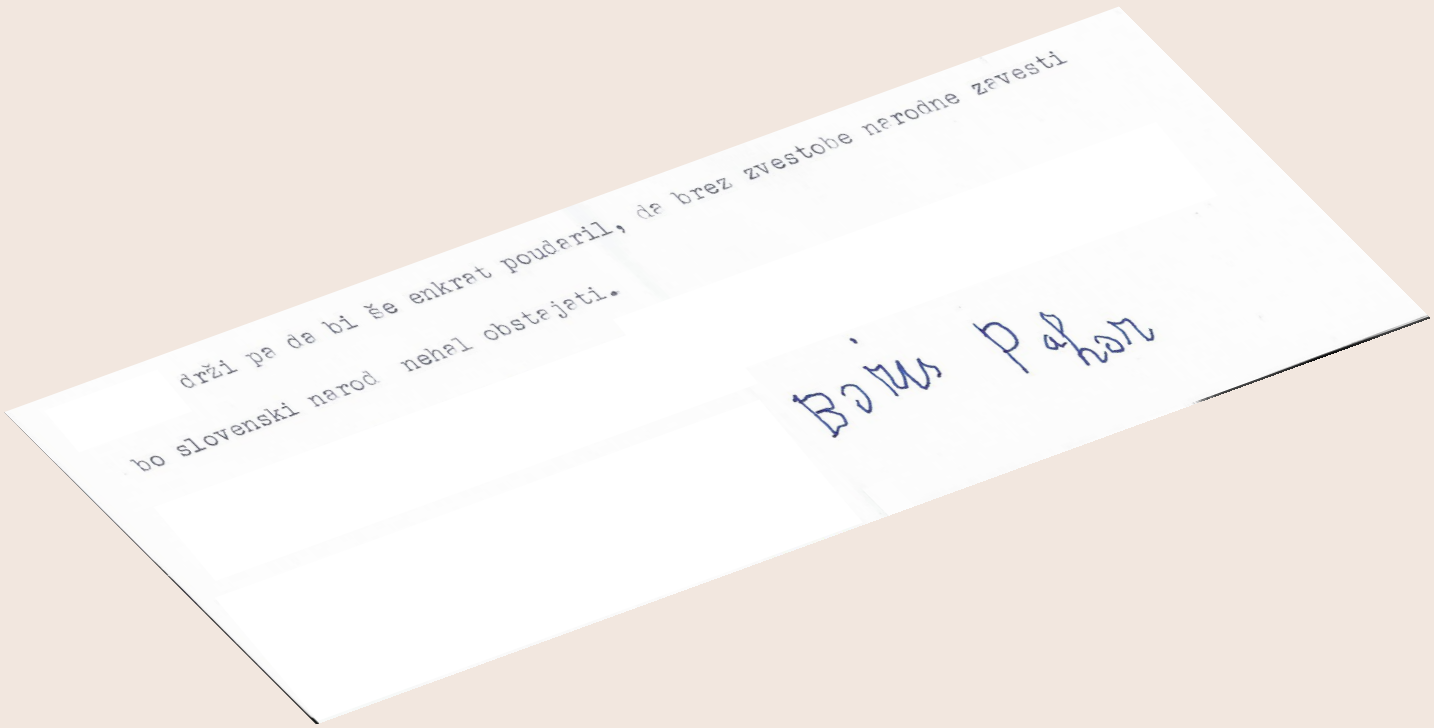

Tomaž Ivešić

Misliti narod v dolgih šestdesetih

Slovenski intelektualci o slovenskem narodu ter njegovi preteklosti in prihodnosti

Uredil in spremno študijo napisal Tomaž Ivešić

Ljubljana 2020

INR | INŠTITUT NOVE REVIJE
ZAVOD ZA HUMANISTIKO

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.7(497.4)"1960/1970"
323.1(497.4)"1960/1970"

IVEŠIĆ, Tomaž
Misliti narod v dolgih šestdesetih : slovenski intelektualci o slovenskem narodu ter njegovi preteklosti in prihodnosti : [znanstvena monografija] / Tomaž Ivešić ; uredil in spremno študijo napisal Tomaž Ivešić. - Ljubljana : Inštitut Nove revije, 2020. - (Humanistična zbirka INR)

ISBN 978-961-7014-26-6
COBISS.SI-ID 56434691

KAZALO

Zahvala in uvodna pojasnila 5

Spremna študija 7

Tomaž Ivešić, Misliti šestdeseta leta: intelektualci in slovenski narod 9

Spomini in pričevanja 47

Dr. Ernest Petrič, Slovensko vprašanje v 60. letih prejšnjega stoletja 49

Dokumenti 57

Poslanica slovenskemu narodu za novo leto 1962 59

Lojze Ude st., Pismo uredniku Naše sodobnosti glede članka Dobrice Ćosića 65

Rudolf Mencin, Nekaj misli k temi kaj je narod? 67

Razprave in članki 87

Primož Kozak, Narod ali družba 89

Boris Pahor, Glosa 65 107

Dimitrij Rupel, Narodnost v precepu 117

Boris Pahor, Slovenstvo danes 121

Ernest Petrič, Ali res ogroženo slovenstvo? 127

Aleš Lokar, Kriza narodne zavesti 139

Boris Pahor, O sodobnem slovenstvu 145

Ernest Petrič, Politični sistem in mednacionalni odnosi 153

Skupina Ypsilon slovenskih akademikov, Slovenija 1968, kam? 167

Ernest Petrič, Posebnost politike »malega« naroda 185

Marijan Kramberger, Slovenci v Jugoslaviji 197

Ivan Urbančič, O slovenstvu in filozofiji 203

Igor Mislej, Programski preskus dvostrankarske kvalificirane demokracije v nacionalnem prostoru 221

Anton Slodnjak, O narodnosti in jeziku 273

Janko Kos, Nov mit o Slovencih 279

Jaka Avšić, Pravica naroda in enakopravnost 283

Aleš Lokar, Nekaj nekonvencionalnih misli o razvoju slovenskega naroda 293

Ernest Petrič, Slovensko narodnostno vprašanje danes 307

Marijan Kramberger, Slovenofilija slovenskih književnikov 317

Marijan Kramberger, Poskus drugačne ljubezni do Slovencev 329

Branko Rudolf, Polemika ob srečanju Štatenberg 71 357

Janko Pleterski, Vprašanje naroda v socializmu 365

Aleš Lokar, Razvoj Slovencev kot sistem 373

Recenziji 391

Imensko kazalo 397

Zahvala in uvodna pojasnila

Za nastanek pričujočega dela imajo zasluge mnogi ljudje, začenši z zaposlenimi na Inštitutu Nove revije, še posebej ga. Jožica Stanišič, ki je pomagala pri urejanju avtorskih pravic, ter seveda direktor Tomaž Zalaznik, ki je imel posluh za takšno delo. Nadalje bi se rad zahvalil vsem imetnikom avtorskih pravic, ki so se odločili dovoliti objavo svojih del oz. objavo del svojih prednikov oz. bližnjih in s tem izkazali podporo našemu projektu. Nič od tega pa ne bi bilo mogoče brez oseb, ki so mi pomagale pri kontaktiranju in iskanju imetnikov avtorskih pravic, zato bi se še posebej rad zahvalil Avtorski agenciji za Slovenijo, dr. Stanetu Grandi, g. Ivu Jevnikarju, ga. Alenki Puhar ter dr. Vlasti Stavbar. Slednjima sem hvaležen tudi za druge oblike pomoči. Ga. Alenka Puhar mi je prijazno komentirala prvo verzijo študije, medtem ko je dr. Stavbarjeva pomagala tudi pri zagotavljanju kvalitetnega skeniranja. Hvaležen sem tudi obema recenzentoma za njune komentarje in priporočila. Posebna zahvala gre tudi pričevalcu v tem delu, dr. Ernestu Petriču, ki si je odtrgal svoj dragocen čas ter z nami delil svoje spomine in poglede na dolga šestdeseta.

Zaradi urejanja avtorskih pravic pa žal ni bilo mogoče to delo urediti in objaviti, kakor je bilo zastavljeno od začetka. Žal se nekateri imetniki avtorskih pravic niso odzvali na naša poizvedovanja ali pa smo pri tem sami bili neuspešni, medtem ko z nekaterimi enostavno nismo uspeli najti skupnega jezika glede ponatisa del. Kljub temu v knjigi navajamo tudi tista dela, ki so bila načrtovana za objavo ter kje jih bralec lahko najde, da si slednji ob tem ustvari širšo sliko dolgih šestdesetih:

- Dušan Pirjevec, »Oprostite, kako ste rekli?«, *Naša sodobnost* 9, št. 3 (1961), str. 286–288.
- Dušan Pirjevec, »Slovenstvo, Jugoslovanstvo in socializem«, *Naša sodobnost* 9, št. 12, (1961), str. 1116–1129.
- Dušan Pirjevec, »Odgovor Dobrici Ćosiću«, *Naša sodobnost* 10, št. 4 (1962), str. 337–353.
- Dušan Pirjevec, »Vprašanje naroda«, *Problemi* 18, letnik VIII, št. 91–92 (1970), str. 1–19.

- Dušan Pirjevec, »Preraščanje in razlika (ob članku Janka Pleterskega v prejšnji številki NR)«, *Naši razgledi*, 25. februar 1972, letnik XXI, št. 4, str. 105.
- Edvard Kocbek, »Misli o jeziku«, *Sodobnost* 11, letnik 11, št. 6 (1963), str. 511–525.
- Josip Vidmar, »Refren o narodnosti«, *Sodobnost* 13, št. 1/3 (1965), str. 4–13.
- Josip Vidmar, »K našemu trenutku«, *Delo: Ob koncu tedna*, 26. 2. 1972, str. 15.
- Vladimir Kavčič, »Je narod ovira napredku?«, *Prostor in čas*, letnik III, št. 1/2 (1971), str. 1–4.
- Taras Kermauner, »Beležke o narodu in kulturi«, *Dialogi* 7, št. 7/8, (1971), str. 421–434.
- Taras Kermauner, »Moj narod čez vse in z desnico«, *Problemi* 9, št. 108 (1971), str. 55–58.
- Helena Malek: »Asociacije h Krambergerjevemu »‘Poskusu drugačne ljubezni do Slovencev‘«, *Dialogi*, št. 12 (1971), str. 47–48.
- France Dolinar, »Sedanji moment slovenstva«, *Sij slovenske svobode*, 30. 6, 1969, str. 1–3 in 8.

Spremna študija

Misliti šestdeseta leta: intelektualci in slovenski narod

Tomaž Ivešić

Uvod

»Bratje in sestre! Tovariši in tovarišice! Dovolite mi, da vas pozdravim v vaši slovenski, v naši jugoslovanski Ljubljani,«[1] je maja 1945 donelo iz zvočnikov na Kongresnem trgu v Ljubljani, ko je zbrano množico nagovoril jugoslovanski maršal Josip Broz Tito. Poleg spremembe političnega jezika v tem nagovoru, ki se prične z »bratje in sestre« in šele nato s »tovariši«,[2] je v drugem stavku Tito naglasil dvojno narodnostno identiteto Ljubljane, ki je sicer slovenska, ampak tudi jugoslovanska.

Jezik naroda je Komunistična partija Jugoslavije (KPJ) pričela govoriti že od srede tridesetih, ko je kominterna pozvala partije, da sprejmejo nacionalne simbole ter s tem ugovarjajo obtožbam, da so agenti Moskve[3] ali pa da niso patrioti. Izraba zgodovinskih osebnosti je nato bila vidna med vojno, ko so komunistične partije povzdignile velika imena narodnih buditeljev, pesnikov in pisateljev, po katerih so komunistični radiji ter brigade nosili imena.[4] Slovenska komunistična partija, vsaj v prvih letih vojne, ni naglaševala besede »Jugoslavija«, če jo je že sploh uporabljala. Do preloma je prišlo šele po prvem ter izrazito po drugem zasedanju Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ), novembra 1943. Takrat je postalo jasno, da bodo velike sile dovolile zgolj obnovo predvojne Jugoslavije.[5] KPJ se je obrnila proti jugoslovanstvu, kot »zdravilu« za

1 Josip Broz, *Tito je govoril v Zagrebu in Ljubljani.* (Ljubljana: Propagandni komite pri IO OF, 1945), 13.

2 Na to je opozoril na konferenci leta 2018 Bernard Nežmah. Glej: Bernard Nežmah, „Preživela govorica komunizma“ (Znanstvena konferenca Kontemporalnost razumevanjskega konteksta v interdiciplinarni humanistiki, Ljubljana: Inštitut Nove revije, 2018).

3 Martin Mevius, *Agents of Moscow: The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism 1941–1953* (Oxford: New York: Clarendon Press, 2005).

4 Martin Mevius, „Reappraising Communism and Nationalism“, *Nationalities Papers* 37, št. 4 (julij 2009): 385.

5 Bojan Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006), 20–118.

celjenje ran državljanske vojne ter skupni imenovalec jugoslovanskih narodov v bodoči socialistični državi, pri tem pa so si pomagali s parolo »bratstva in enotnosti«.[6]

Po drugi svetovni vojni, in še posebej po letu 1948, so jugoslovanski vodilni komunisti javno poudarjali Leninovo tezo o stapljanju narodov, ki bi naj vodila k nastanku jugoslovanske socialistične nacije,[7] le-ta pa bi temeljila na jugoslovanskem socialističnem patriotizmu, ki ga je prvič definiral Milovan Đilas na V. kongresu KPJ kot ljubezen in pripadnost domovini, ki gre onkraj buržoaznega nacionalizma.[8] Podobno je jugoslovanski socialistični patriotizem opredelil tudi Boris Ziherl, in sicer kot višjo sintezo »narodnostne domovine«, ki je nad posameznimi narodi.[9] Čeprav (nacionalno) socialistično jugoslovanstvo v petdesetih ni bilo jasno definirano, kakor mnogi ostali primeri socialistične nacionalne gradnje,[10] je jugoslovanstvo v petdesetih še dopuščalo možnost vključevanja nacionalnega oz. etničnega elementa. Po sporu Tito-Stalin leta 1948[11] je jugoslovansko vodstvo od besed prešlo tudi k dejanjem, ko pričnejo latentno spodbujati jugoslovanstvo na tistih področjih, ki po Kardeljevi definiciji naroda[12] predstavljajo objektiven kriterij za narod: v kulturni sferi je obstajala želja po uvedbi jugoslovanskega kriterija (1956 na to temo poteka polemika Mišić-Šega), 1954 Novosadski dogovor vzpostavi enoten srbsko-hrvaški jezik, 1953 uvedejo v popis prebivalstva kategorijo »Jugoslovan – nacionalno neopredeljen«, medtem ko novi ustavni zakon iz 1953 prenese konstitutivno vlogo z narodov na delovne ljudi. Sredi petdesetih je tudi uzakonjen komunalni sistem, s katerim se želi zaobiti republike, kot nacionalno (potencialno) problematične enote. Vrhunec teh

6 Kosta Nikolić, *Mit o partizanskom jugoslovenstvu* (Beograd: Zavod za udžbenike, 2015).

7 Predrag J. Marković, „Odnos partije i Tita prema Jugoslovenskom i nacionalnem identitetu“, v *Identitet: Srbi i/ili Jugosloveni*, ured. Svetlana Ljuboja in Laslo Sekelj (Belgrade: Institut za evropske studije, 2001), 13–62.

8 KPJ, *V. kongres komunistične partije Jugoslavije: [Beograd, od 21. do 28 jul. 1948* (V Ljubljani: Cankarjeva založba, 1948), 268–69.

9 Boris Ziherl, *Komunizam i otadžbina; Prilog pitanju o komunističkom moralu* (Beograd: Kultura, 1950), 14–15.

10 Ulf Brunnbauer in Hannes Grandits, „The Ambiguous Nation: Socialist and Post-Socialist Nation-Building in Southeastern Europe in Perspective“, v *The ambiguous nation: case studies from Southeastern Europe in the 20th century*, ured. Ulf Brunnbauer in Hannes Grandits (München: Oldenbourg Verlag, 2013), 9–42.

11 Ivo Banac, *With Stalin against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism* (Ithaca: Cornell University Press, 1988).{\\i{}With Stalin against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism} (Ithaca: Cornell University Press, 1988.

12 „Narod je torej specifična ljudska skupnost, nastala na podlagi družbene delitve dela epohe kapitalizma, na strnjenem ozemlju in v okviru skupnega jezika in blizke etnične ter kulturne sorodnosti sploh.“ Glej: Edvard Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957), 34.

prizadevanj se kaže v specifičnem političnem jeziku Edvarda Kardelja v predgovoru k drugi izdaji Speransa oz. *Razvoja slovenskega narodnega vprašanja* leta 1957 ter v programu Zveze komunistov Jugoslavije (KPJ se preimenuje v ZKJ leta 1952) iz 1958, v katerem so prepisani celotni odstavki Kardeljevega predgovora.[13] Kardelj je namreč dopuščal možnost nastanka »državne nacije«, ki bi nastala na podlagi skupnega trga in združene politične enote.[14] Sedmi kongres ZKJ leta 1958 ter tedaj sprejeti program partije predstavljata vrhunec jugoslovanskega socialističnega patriotizma.

Začetki javnega upiranja jugoslovanstvu

Čeprav obstaja prikrit odpor Slovencev napram jugoslovanstvu že v zgoraj omenjenih primerih ter še nekaterih drugih (npr. protesti proti srbsko-hrvaškim podnapisom v Sloveniji),[15] je v javnosti kot protest proti jugoslovanstvu najbolj odmevala znamenita polemika med Dobrico Ćosićem ter Dušanom Pirjevcem[16] v letih 1961 in 1962.[17] Ćosićevim idejam o »integralnem jugoslovanstvu« ter da so republike le nujno zlo, se je z objavami v *Naši sodobnosti* zoperstavil Dušan Pirjevec.[18] Pirjevec je izpostavil, da Ćosićevo jugoslovanstvo ni potrebno, saj da ni potrebno vzpostaviti še ene plasti med jugoslovanskimi narodi in temu, kar je občečloveškega in kamor sili socialistična svetovna integracija. Pirjevec je tudi povsem zavrnil idejo, da bi jugoslovanstvo lahko bilo nacionalno:

13 Vsi primeri so bili analizirani v: Tomaž Ivešić, *Jugoslovanska socialistična nacija: ideja in realizacija (1952–1958)* (Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici, 2016).

14 Sabrina P. Ramet, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1963–1983* (Bloomington: Indiana University Press, 1984), 54.

15 Aleš Gabrič, *Socialistična kulturna revolucija: slovenska kulturna politika 1953–1962* (Ljubljana: Cankarjeva zal., 1995), 311 in 339.

16 Dušan Pirjevec - Ahac (1921–1977), literarni zgodovinar, publicist in univerzitetni profesor. Med drugo svetovno vojno se je pridružil Osvobodilni fronti (OF), po vojni pa urednikoval v *Slovenskem poročevalcu* in *Ljudski pravici*. Ob začetku študija leta 1948 je bil aretiran, nakar je preživel nekaj mesecev v zaporu. Doktoriral leta 1961 na temo Ivana Cankarja in evropske dekadence. Bil urednik *Naše sodobnosti* (1959–64), *Problemi* (1969–71) in zbirke *Znamenja* (1968–75). V slovenski javnosti je v dolgih šestdesetih pustil največji vtis s pisanjem o nacionalnem vprašanju, po smrti pa z obtožbami o njegovi revolucionarni aktivnosti med vojno.

17 Jelena Milojkovic - Djuric, „Approaches to National Identities: Cosic's and Pirjevec's Debate on Ideological and Literary Issues", *East European Quarterly; Boulder* 30, št. 1 (Spring 1996): 63–73; Agustín Cosovschi, „Between the Nation and Socialism in Yugoslavia. The Debate between Dobrica Ćosić and Dušan Pirjevec in the 1960s", *Slovanský Přehled* 101, št. 2 (2015): 41–65.

18 Dušan Pirjevec, „Oprostite, kako ste rekli?", *Naša sodobnost*, št. 3 (1961): 286–88; Dušan Pirjevec, „Slovenstvo, jugoslovanstvo in socializem", *Naša sodobnost* 9, št. 12 (1961): 1116–29; Dušan Pirjevec, „Odgovor Dobrici Ćosiću", *Naša sodobnost* 10, št. 4 (1962): 337–53.

> Kot nekakšno sanacijo perečih problemov predlaga Ćosić to, čemur pravi socialistično jugoslovanstvo. Bralcu je na razpolago njegov članek, zato tukaj ne bom posebej opisoval tega pojma, čeprav uporablja Ćosić v zadnjem delu svojega odgovora samo še izraz jugoslovanstvo. Dodam naj le, da je v najtesnejši zvezi s tako imenovanim jugoslovanskim kriterijem, o katerem je bilo v naši publicistiki že precej govora. Najbrž povem samo splošno razumljivo misel, če zapišem, da lahko poleg socialističnega jugoslovanstva govorimo še o socialističnem srbstvu, socialističnem hrvatstvu, socialističnem slovenstvu itd. To pomeni najprej, da jugoslovanstvo v tej zvezi ne more pomeniti prav nikakršne nacionalne opredeljenosti, in to v tem bolj, ker v Jugoslaviji ne živi samo nekaj južnoslovanskih narodov, marveč tudi Italijani, Vlahi, Romuni, Turki, Madžari, Šiptarji itd. Če naj ima torej jugoslovanstvo sploh kakšen pomen, mora biti takšno, da je sprejemljivo tudi za vse te južnoslovanske državljane in da more zaobjeti tudi njihove interese. Seveda pa moramo dopuščati možnost, da ostane izraz jugoslovanstvo za nekaj časa tudi oblika deklaracije o nacionalni pripadnosti, in sicer tam, kjer se nacionalna zavest še ni mogla dokončno izoblikovati.[19]

Ćosićevi odgovori Pirjevcu pa so »prebudili« tudi Lojzeta Udeta st.,[20] vnetega slovenskega patriota, ki je po »čistki« na Inštitutu za narodnostna vprašanja (INV) v Ljubljani našel novo delovno mesto v Narodni in univerzitetni knjižnici. V pismu, ki ga je naslovil na urednika *Naše sodobnosti*, z dne 5. 2. 1962, je Ude o Ćosićevem odgovoru (*Narod, integracija, socializem*) Pirjevcu zapisal:

> Članek je slab, konfuzen, krivičen, demagoški. Kar na prvih straneh trezno in jasno pove in prizna, to v nadaljnjem vse prekliče ali vsaj zabriše in zamegli. V glavnem tole: kje najde Ćosić v Pirjevčevem članku osnovo za tako žolčno pisanje, za lekcijo Slovencem o jugoslovanskem patriotizmu? Tale Ćosićev socializem v obravnavanju nacionalnega vprašanja močno zaudarja po metodah v stari Jugoslaviji. V ozadju tega pisanja je mentaliteta stapljanja, kam neki drugam, če ne v srbstvo. Če jugoslovanski socializem ni zmožen dokazati, da je mogoče sožitje raznih narodov v iskreni, dosledni, pošteni federaciji, potem ni v tem pogledu prinesel nič novega v zgodovino, temveč se premika dalje po tiru imperialističnega in izkoriščevalskega nacionalizma, počasnega, zavratnega izpodjedanja življenjskih korenin slabotnejšega naroda po močnejšem narodu.

19 Pirjevec, „Slovenstvo, jugoslovanstvo in socializem“, 1125–26.

20 Lojze Ude st. (1896–1982), pravnik, zgodovinar, publicist in strokovnjak za narodnostno vprašanje. Po udeležbi v prvi svetovni vojni se je kot prostovoljec udeležil bojev za severno mejo na Koroškem. 1929 je diplomiral pravo in leta 1935 opravil odvetniški izpit ter deloval kot odvetnik v Lenartu. Po okupaciji Kraljevine Jugoslavije se je zatekel v Ljubljano, kjer se je povezal z OF, v kateri je deloval kot »politična sredina« ter od 1944 kot tajnik Znanstvenega inštituta. Po vojni je bil zaposlen na Inštitutu za narodnostna vprašanja, vse do »čistke« starih kadrov leta 1956, ko se zaposli v Narodni in univerzitetni knjižnici.

> Kljub temu, da je na svetu mnogo primerov, da je veliki pisatelj lahko zelo slab logik, ideolog, politik, /…/ je zadeva izredno mučna. Končno je Ćosić vendarle glasnik razpoloženja svoje okolice.[21]

Ćosić je dejansko bil glasnik svoje okolice, kakor je to ugotavljal Ude. To okolico pa sta sestavljala Josip Broz Tito ter minister za notranje zadeve in vodja jugoslovanske tajne policije Aleksander Ranković. Da bi bila konfrontacija popolna, je slovenska partija (Boris Kraigher) na skrivaj podprla pisanje Pirjevca.[22]

Medtem se je dodobra razvnel spor dveh partijskih struj: konservativcev (Tito, Ranković in druščina) ter »liberalcev«[23] (Kardelj, Vladimir Bakarić in druščina). Čeprav je na začetku spora, ki se je vrtel okoli vprašanja, v katero smer bo odšla jugoslovanska ekonomija (stari sovjetski sistem, kot so želeli konservativci, ali se bo na željo »liberalcev« okrepilo samoupravljanje), izgledalo, kot da bo Tito podprl konservativce, je naposled prevladala nasprotna struja. To je bilo mogoče tudi zaradi neomajne podpore Zveze komunistov Slovenije (ZKS), ki je brezpogojno podprla Kardelja, tudi takrat, ko se je znašel v nemilosti in so krožile govorice o njegovi neuspeli likvidaciji ter po njegovem umiku v London.[24]

Prelom v jugoslovanskem nacionalnem vprašanju je nato prišel v letu 1963 z novo jugoslovansko ustavo ter z 8. kongresom Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ)[25] leto kasneje. V osnutku ustave je Kardelj zapisal, da federacija ni okvir za nastanek neke nove jugoslovanske nacije, ampak da je to skupnost svobodnih, enakih in neodvisnih narodov, ki so združeni na podlagi skupnih socialističnih interesov.[26] Med pripravami na 8. kongres ZKJ pa je Kardelj delovno skupino za mednacionalne odnose opozoril, da je potrebno prenehati z diskurzom o »skupnem jeziku« ali pa da so republike samo nujno zlo, da ne pride do reakcije v

21 Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 1193 osebni fond Lojze Ude, šk. 25, mapa 5, Pismo uredniku *Naše sodobnosti* glede Ćosića, 5. 2. 1962.

22 Gabrič, *Socialistična kulturna revolucija*, 345–47.

23 Kot »liberalce« znotraj partije označujem zgolj tiste posameznike, ki so želeli v očeh partije reformirati jugoslovansko ekonomijo z »liberalnimi ukrepi«. Zaradi tega in zaradi dejstva, da je oznaka »liberalec« bila v socialistični Jugoslaviji zmerljivka, pišem to oznaka v navednicah. Tudi ekonomski »liberalci«, so bili kar se tiče demokracije, svoboščin, človekovih pravic, itd. še vedno konservativni komunisti.

24 France Perovšek, *Moja resnica: spominski utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani* (Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1995), 285–89; Dejan Jović, *Yugoslavia: A State That Withered Away* (West Lafayette, Ind.: Purdue University Press, 2009), 87; Jože Pirjevec, „Tito in Kardelj: od ‚tovarišije' do sovraštva", *Annales. Series historia et sociologia.*, št. 21 (2011): 504.

25 KPJ se je na 6. kongresu v Zagrebu, leta 1952, preimenovala v Zvezo komunistov Jugoslavije.

26 Hilde Katrine Haug, *Creating a Socialist Yugoslavia: Tito, Communist Leadership and the National Question.* (London: I.B. Tauris, 2012), 181.

republikah, ki bi v strahu za svoje nacionalne pravice pričele le-te aktivno braniti z nacionalizmom.[27] Napram svoji poziciji v petdesetih se je Kardelj politično premaknil k branjenju republik.

Opustitvi jugoslovanske nacionalne ideje pa je največ prispeval Tito, ki je sicer še leta 1963 konfuzno nagovarjal jugoslovansko mladino, da je jugoslovanstvo sicer državna identiteta, vendar pa da si državna in nacionalna identiteta nista kontradiktorni.[28] Toda v svojem govoru na 8. kongresu ZKJ je Tito razblinil »konfuzne ideje« o eliminaciji narodov in izgradnji neke nove in umetne jugoslovanske nacije.[29] Popolni odmik od etničnega jugoslovanskega nacionalizma je nato sledil v drugi polovici šestdesetih, ko je Komisija za mednacionalne in medrepubliške odnose (KMMO) CK ZKJ definirala jugoslovanstvo kot socialno in državno identiteto odprto tudi za manjšine oz. Neslovanom, brez etničnih ali nacionalnih konotacij.[30]

Istočasno se projektu stapljanja upirajo na Češkoslovaškem tudi Slovaki. Slednji so bili že v od začetnega izhodišča v podrejenem položaju, saj češkoslovaška partija ni delovala na simetričnem principu kot jugoslovanska (organi zvezne partije in administracije se simetrično zrcalijo v republike). Podobno, kot v Jugoslaviji, so nekateri češkoslovaški intelektualci pričakovali v petdesetih, da bo prišlo do nastanka enotnega socialističnega češkoslovaškega naroda, potem ko se bodo Slovaki odpovedali svoji narodni zavesti in jo zamenjali s socialističnim patriotizmom.[31] Takšno politiko je odražal tudi generalni sekretar češkoslovaške partije po Gottwaldovi smrti, Antonín Novotný, ki je od leta 1957 bil tudi češkoslovaški predsednik. Potem ko je leta 1960 bila sprejeta nova ustava, ki je še bolj oslabila slovaške predstavniške organe (ukinjen je njihov izvršni komite, Slovaški narodni komite pa postane zgolj lokalna izpostava Zveznega parlamenta) je Novotný

27 ARS, SI AS 1589/IK, CK ZKS Izvršni komite, šk. 53, Izlaganje druga Kardelja na sastanku grupe za preučavanja medjunacionalnih odnosa, 11. 6. 1964, str. 1–10.

28 *Sedmi kongres Saveza omladine Jugoslavije.* (Beograd: Komunist, 1963), 10–11.

29 Dennison Rusinow, *The Yugoslav Experiment 1948–1974* (Berkeley: University of California Press, 1977), 167.

30 Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 507 CK SKJ, Ideološka komisija A-CK SKJ; VIII, II/2-b-(205-218), šk. K-17, mapa 214, Sten.
bele. KMMO CK SKJ, 18. 4. 1966, str. 134.

31 Walter A. Kemp, *Nationalism and Communism in Eastern Europe and the Soviet Union* (London: Palgrave Macmillan UK, 1999), 124–25; Michal Kopeček, „Historical Studies of Nation-Building and the Concept of Socialist Patriotism in East Central Europe 1956-1970“, v *Historische Nationsforschung im geteilten Europa 1945–1989*, ured. Pavel Kolář in Miloš Řezník (Köln: SH-Verlag, 2012), 129–35.

na sestanku s člani Slovaškega narodnega komiteja izjavil: »Bilo smo in ponovno bomo en narod!«[32]

Toda kaj kmalu se je, tako kot v Jugoslaviji med Slovenci, tudi med Slovaki rodil odpor, kot posledica de-stalinizacije tistih, ki so bili v začetku petdesetih obtoženi slovaškega buržoaznega nacionalizma, med njimi Gustáv Husák.[33] Čeprav je bil slovaški odpor prikrit in zakrit pred očmi javnosti (potencialna odprta debata v stilu Ćosić-Pirjevec je obstajala ob želji slovaškega zgodovinarja Miloša Gosirovskega da leta 1963 objavi kritičen članek o položaju Slovakov), je Slovaška komunistična partija napore usmerila v javne manifestacije z nabitim simbolnim slovaškim patriotizmom. Leta 1963 so v velikem slogu praznovali stoletnico slovaške matice, leto kasneje 20-letnico slovaške vstaje in še leto kasneje 150. rojstni dan Ľudovíta Štúra, vodilnega slovaškega narodnega buditelja iz srede 19. stoletja.[34]

Začetki slovenskega narodnega preporoda pod socializmom: krepitev objektivnih kriterijev naroda

Slovenski intelektualci so se odločili (nasprotno kot Slovaki) zoperstaviti se jugoslovanski nacionalni ideji z javno kritiko in krepitvijo objektivnih kriterijev za narod (kultura, jezik, itd.). Začelo se je s Pirjevcem, vendar nadaljevalo s paleto slovenskih intelektualcev. Vsak je hotel pristaviti svoje videnje. Njihova besedila kažejo na kulturno in narodnostno zrelost ter aktualnost slovenske misli o narodu v šestdesetih. Po daljši javni odsotnosti se je z razpravo o jeziku tako oglasil tudi Edvard Kocbek[35] ter izpostavil ljubezen do maternega jezika, ki ga je imenoval kar »domačija«:

32 Scott Brown, „Socialism with a Slovak Face: Federalization, Democratization, and the Prague Spring“, *East European Politics and Societies* 22, št. 3 (1. avgust 2008): 473.

33 Kevin McDermott in Klára Pinerová, „The Rehabilitation Process in Czechoslovakia: Party and Popular Responses“, v *De-Stalinising Eastern Europe: The Rehabilitation of Stalin's Victims after 1953*, ured. Kevin McDermott in Matthew Stibbe (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2015), 115.

34 Brown, „Socialism with a Slovak Face“, 474; J. Krejcí in P. Machonin, *Czechoslovakia, 1918–92: A Laboratory for Social Change*, 1996 edition (Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 1998), 474.

35 Edvard Kocbek (2904–1981), pisatelj, pesnik in politik. Leta 1937 objavi kontroverzen esej *Premišljevnaje o Španiji*, v katerem je grajal katoliško cerkev v Španiji. Zaradi eseja je bil v katoliškem taboru potisnjen na stran. Leta 1941 se v imenu krščanskih socialistov pridruži OF in postane njen viden predstavnik. Po vojni opravlja več pomembnih predstavniških funkcij, nakar je leta 1952 zaradi knjige *Stran in pogum* prisilno upokojen in od tedaj naprej nadzorovan. Leta 1975 Boris Pahor in Alojz Rebula izdata knjigo *Edvard Kocbek – pričevalec našega časa*, v kateri Kocbek spregovori o povojnih pobojih.

> Z drugimi besedami: vsak jezik je govorica določenega prostora. Vsak jezik nas navezuje na svet in zemljo v obsegu zamejene izrazne in pomenske skupnosti. Vsak jezik je skupno predelovanje spominov in skupno razumevanje skrivnosti, skupno doživljanje narave in zgodovine, medsebojno posredovanje izkustva, skupen boj zoper nevarnosti. Govorivci takšnega sporazumevanja doživljajo posebno srečo svoje izrazne zamejenosti: domačnost. Domačija je več od zemljepisnega in tradicijskega območja, več od družbeno zaokroženega in mednarodnopravnega prostora, domačija je usodno enotna in moralno vredna medčloveška intimnost. Domačija je temeljno bitno razpoloženje, ker ukinja bojazen in poraja zaupanje, ker povezuje sosede in ustvarja pluralizem usode.[36]

Kocbek je slovenski jezik razumel kot »resnico naše suverenosti« oz. »počlovečenja« in tega se je bilo po Kocbeku potrebno oprijeti v času skušnjav svetovljanstva. Glede naroda pa je Kocbek ugotavljal, da ga revolucija ni ukinila, temveč ga osvojila ter »afirmirala in ga utemeljila v njegovem bistvu. Družba se je uredila v narod, narod pa je s pomočjo družbe zaživel v svoji organski strukturi. Med narodom in družbo ni več nasprotja …«[37]

O družbi in narodu je razmišljal v *Perspektivah* tudi Primož Kozak,[38] ki je sicer uvodoma želel pojasniti nerazumevanje med Pirjevcem in Ćosićem; Ćosić »poudarja enotnost brez razlik«, Pirjevec pa »razlike v enotnosti«. Kozak je zavračal obravnavo »naroda« kot koncepta in je zato predlagal, da se govori o družbi.[39]

Kaj kmalu so *Perspektive* bile ukinjene s strani slovenske partije, še posebej »liberalnega« Staneta Kavčiča, ki ga je najbolj motilo pisanje Jožeta Pučnika o slovenskem kmetijstvu ter članki Veljka Rusa, k temu pa so botrovali tudi drugi dogodki (npr. prekinitev premiere igre *Tople greda* Marjana Rožanca, maja 1964). V manjši meri je bil Kavčič kritičen do člankov v zvezi s smrtno kaznijo sezonskega delavca Rama Dizdarevića, ki je ubil polkovnika Mira Remškarja.[40] Toda trije članki[41] o slednjem primeru so v resnici bili točka preloma. Tito je

36 Edvard Kocbek, „Misli o jeziku“, *Sodobnost* 11, št. 6 (1963): 514.

37 Kocbek, 521.

38 Primož Kozak (1929–1981), dramatik, esejist in univerzitetni profesor. V petdesetih diplomira dramaturgijo in filozofijo ter se zaposli na Triglav filmu, nakar se leta 1960 zaposli na SAZU kot tiskovni tajnik in od 1965 kot asistent na Inštitutu za literarne vede. Bil je sodelavec več povojnih kulturnih revij (npr. Revija 57, Sodobnost itd.) in nekaj časa urednik *Perspektiv*. V sedemdesetih je doktoriral iz literarnih ved ter predaval na AGRFT, kjer je bil tudi dekan.

39 Primož Kozak, „Narod ali družba“, *Perspektive* 2, št. 13 (1962/63): 317–33.

40 Božo Repe, *Obračun s Perspektivami* (Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1990), 50.

41 Tomaž Šalamun, „Panem et circenses“, *Perspektive* IV, št. 33–34 (1964): 480–82; Dominik Smole, „Maščevanje“, *Perspektive* IV, št. 33–34 (1964): 487–89; Marijan Rožanc, „Zločin za zločin“, *Perspektive*

namreč na poročilo, na povzetke treh člankov o smrtni kazni, januarja 1964, lastnoročno zapisal: »Jaz mislim, da je takšno pisanje globoko sovražno in da je potrebno [proti temu] uporabiti energične ukrepe.«[42] S tem je bila pot *Perspektiv* zapečatena.[43]

Večina slovenskih intelektualcev iz Socialistične Republike Slovenije (SRS) pa je tako ali tako v glavnem pisala v reviji *Sodobnost*. Zato se je lahko razmislek o tem, kaj narod je, nadaljeval in razvijal. Zelo tehten razmislek o tem je v *Sodobnosti* objavil slovenski šolnik Rudolf Mencin.[44] Še pred objavo pa je razpravo v branje in komentarje poslal Lojzetu Udetu st.[45] V *Sodobnosti* je bila objavljena samo skrajšana verzija.[46]

Mencin je trdil, da ni naroda brez lastne zemlje in ne brez neke mere politične samostojnosti. Priznaval je razlikovanje med vzhodnim in zahodnim pojmovanjem naroda; za zahod je narod nerazdružljiv z državo, na vzhodu pa ima narod jezikovno-kulturno-etnični značaj. Mencin je narod razumel kot vedno spreminjajoč se pojem: »Kakor vsaka družbena oblika je narod dinamičen pojav, razumeti in dojeti ga moremo torej le v njegovem razvoju. Narod ni danes povsem to, kar je bil včeraj in jutri ne bo povsem to, kar je danes.«[47] Časovno pa je nastanek narodov uvrstil v obdobje zloma fevdalizma, kar pomeni, da bi Mencina lahko prištevali v tabor modernistov, ki trdijo, da je narod moderen fenomen.[48] Za narode je Mencin naštel tri glavne atribute: (1) eksistenčna skupnost, ki ima (2) svojstveno kulturno življenje in (3) voljo do samostojnega političnega življenja.

IV, št. 33–34 (1964): 483–86.

42 AJ, fond 837, Kabinet predsjednika republike, KMJ II – društveno-politička pitanja, II-4 Političko stanje u državi, II-4-b Nacionalni odnosi, šk. 151, Informacija povodom presude B. Dizdareviću – ubici pukovnika Remškara, Beograd, 22. januar 1964.

43 Podrobneje o usodi *Perspektiv* glej: Andrej Inkret, *Vroča pomlad 1964* (V Ljubljani: Karantanija: Škuc – Forum, 1990).

44 Rudolf Mencin (1879–1963), slovenski šolnik. Maturiral je v Celovcu ter nato poučeval kot učitelj. Leta 1918 je postal šolski inšpektor za Koroško, po plebiscitu pa šolski referent na Prevaljah. Bil je pobudnik leta 1926 sprejete deklaracija učiteljske organizacije, da slednja združuje učitelje vseh političnih prepričanj. Sodeloval je pri urejanju časopisa *Slovenija*, po drugi svetovni vojni pa je bil med ustanovitelji koroškega mladinskega lista *Mladi rod*.

45 ARS, SI AS 1193, osebni fond Lojze Ude, šk. 23, mapa 99, Nekaj misli k temi kaj je narod, brez datuma.

46 Rudolf Mencin, „Kaj je narod?“, *Sodobnost* 12, št. 3 (1964): 202–11.

47 ARS, SI AS 1193, osebni fond Lojze Ude, šk. 23, mapa 99, Nekaj misli k temi kaj je narod, brez datuma, str. 3.

48 Kot tipična predstavnika modernistov glej: Benedict Anderson, *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma* (Ljubljana: Studia humanitatis, 2007); Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Ithaca: Cornell University Press, 1983).

Vendar pa »nobena teorija o narodu, posneta po zgodovini enega samega naroda, ne more imeti splošne veljave«.[49]

Ob aktualnih pritiskih za jugoslovanstvo se je Mencin postavil na stališče, da je »zraščanje« mogoče le, kadar gre za popolnoma svobodno odločitev naroda, ki pa je organski proces in ne kemičen. Po Mencinu bi torej narodi obdržali svoje specifike:

> Proces nastajanja večje narodne enote iz več manjših je mogoč le kot proces zraščanja, ne kot proces zlitja, spajanja, podoben je organskemu in ne kemičnemu procesu. Noben narod se ne more zavestno odpovedati svojemu narodnemu značaju. Zraščanje narodov si zato moremo predstavljati le kot dolgotrajen proces, ko so dani vsi psihološki, kulturni, gospodarski in politični pogoji zanj. Vsak političen pritisk v tej smeri bi narode prej medsebojno odtujil kot pa zbližal. Prvi pogoj za zbližanje narodov in njih zraščanje v večje enote je njih popolna enakopravnost, ki mora biti, če naj bo dejavna, zakoreninjena v zavesti naroda in se je s sugestijo in deklamacijo o njej ne da ustvariti. Za sleherni korak zbližanja se mora narod odločiti v polni svobodi.[50]

Kritičen odnos do jugoslovanskega stapljanja je imel tudi Josip Vidmar.[51] Vendar je Vidmar v nasprotju z Mencinom verjel, da so narodi obstajali že prej v zgodovini:

> Jasno je, da narodov nista mogla narediti ne kapitalizem ne meščanstvo. Narodi so bili. Od kdaj, je kajpada težko reči. Nedvomno pa so bili in je v njih eksistiral tudi neke vrste občutek o narodnosti, neka zavest o tem dejstvu. Nobenega dvoma ne more biti, da je izraelska misel o »izvoljenem ljudstvu« že zelo izrazita zavest narodne skupnosti in pripadnosti k nji. Podobno – rekel bi – polzavest je ugotoviti tudi pri starih Grkih, čeprav so bili razcepljeni v celo vrsto mestnih držav. Kajti v odnosu do vseh negrških narodnosti so bili Heleni, vtem ko so bili vsi drugi narodi zanje barbari.[52]

49 ARS, SI AS 1193, osebni fond Lojze Ude, šk. 23, mapa 99, Nekaj misli k temi kaj je narod, brez datuma, str. 8

50 Ibid., str. 6.

51 Josip Vidmar (1895–1992), literarni in gledališki kritik, prevajalec, pisatelj in politik. Leta 1932 je Vidmar izdal knjigo *Kulturni problem slovenstva*, v kateri je nasprotoval slovenskim naprednjakom ter integralnemu jugoslovanstvu. Od leta 1934 dalje deluje kot dramaturg v ljubljanski Drami. Bil je ustanovni član Protiimperialistične fronte oz. kasnejše OF, ki se je aprila 1941 sestala v Vidmarjevi vili. Med vojno je Vidmar opravljal več vidnejših funkcij (npr. delegat AVNOJ-a, predsednik Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) itd.), ki jih zadržal tudi po vojni v Sloveniji ter na zvezni ravni (npr. predsednik ustavodajne skupščine LRS, predsednik Sveta narodov FLRJ). Od leta 1949 redni član SAZU ter njen predsednik med leti 1952 in 1976.

52 Josip Vidmar, „Refren o narodnosti“, *Sodobnost* 13, št. 1/3 (1965): 6.

S tem se je Vidmar precej oddaljil od Kardeljeve definicije naroda, ki da je nastal na prehodu iz fevdalizma v kapitalizem.[53] Vidmar pa je tudi sicer, z objavami v dnevnem časopisju, zagovarjal enakopravnost slovenskega jezika oz. krepitev objektivnih kriterijev naroda. Tema enakopravnosti slovenskega jezika je okupirala misli tudi nekaterih študentskih intelektualcev, npr. Dimitrija Rupla,[54] ki je v *Tribuni* opozarjal, da se slovenščina »zanesljivo likvidira« ter da se »tretira kot manjšinski jezik«.[55] Vidmar je leta 1966 v *Delu* ostro zapisal, da enakopravnost slovenskega jezika še ni bila uresničena v praksi, za kar je Vidmar obtoževal Socialistično zvezo delovnega ljudstva.[56] Na položaj slovenščine pa je Vidmar opozoril že v govoru ob slovesni podelitvi Prešernovih nagrad leta 1966, ko je o kulturi dejal:

> Ker pa je kultura organsko zvezana z narodnostjo, saj je narodnost, rekel bi, organ zanjo, se ni čuditi, da je v današnjih resnih časih naše narodno čustvo iritirano, kar je tem bolj razumljivo, če se zavemo, da se moramo še zmeraj boriti za pravice našega jezika in da nismo znali spoštovanja do njega privzgojiti niti v svojih lastnih vrstah. In vrhu vsega še zavest o preskromno odmerjeni nam samostojnosti v okviru države celo pri razpolaganju s sredstvi, ki so povsem naša, kar je mučno in nesmiselno dejstvo naše eksistence, pa tudi dejstvo, ki hromi našo skrb za kulturo.[57]

Na drugi strani zahodne meje

Kritike slovenskih intelektualcev so bile znotraj SRS seveda omejene. Čeprav so se upirali jugoslovanstvu in izzvali Kardeljevo definicijo naroda, pa je odkrita kritika vendarle bila mogoča zgolj izven meja SRS. Sočasno je z ukinitvijo *Perspektiv* v Trstu pričel izhajati tromesečnik *Most* (1964–1992), katerega

53 Celotna definicija se glasi: „Narod je torej specifična ljudska skupnost, nastala na podlagi družbene delitve dela epohe kapitalizma, na strnjenem ozemlju in v okviru skupnega jezika in blizke etnične ter kulturne sorodnosti sploh.“ Glej: Edvard Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957), 34.

54 Dimitrij Rupel (1946–), diplomat, politik, publicist, pisatelj ter univerzitetni profesor. Že kot študent se je v šestdesetih kritično odziva na družbena dogajanja s pisanjem v *Tribuni*, kjer postane tudi glavni urednik v letih 1968–69 ter urednik *Problemov* 1970–71 in *Nove revije* 1984–87. Od leta 1970 je deloval na današnji Fakulteti za družbene vede. Leta 1990 postane prvi minister za zunanje zadeve Republike Slovenije in odločno prispeva k priznanju slovenske samostojnosti. Isto funkcija opravlja tudi v letih 2000 in 2008.

55 Dimitrij Rupel, „Narodnost v precepu“, *Tribuna* XV, št. 9 (IV 1965): 6.

56 Josip Vidmar, »Iz dnevnika 16. 4. 1966«, *Delo*, 16. 5. 1966.

57 »Slovesna podelitev Prešernovih nagrad«, *Delo*, 8. 2. 1966.

ustanovitelji so bili Vinko Beličič, Lev Detela, Florijan Lipuš, Aleš Lokar in Drago Štoka. *Most* je, kot že sklepa ime, želel odigrati aktivno vlogo mostu med matico in zamejci ter med kulturnim srednjeevropskim prostorom ter zahodom. *Most* je namreč od leta 1971 izhajal dvojezično, k pisanju pa pritegnil tudi italijanske intelektualce. Sprva previdno, pa vendarle, so v *Mostu* pričeli objavljati tudi intelektualci iz matice, kot sta npr. Marjan Rožanc in Taras Kermauner. Kot finančno od jugoslovanskega režima neodvisna revija je *Most* objavljal tudi do jugoslovanske države precej kritične članke, zato njegovo razpečevanje v Sloveniji ni bilo hvaležno delo, saj je bilo kot preostali periodični tisk iz zamejstva in emigracije strogo omejen oz. kontroliran. Omenjeni Rožanc je zaradi ponujanja revije *Most* leta 1967 v Sloveniji dobil celo več mesecev zapora z dvoletno pogojno kaznijo. Z narodnostnim vprašanjem so se v omenjeni reviji ukvarjali: Aleš Lokar, Vladimir Remec, Toussaint Hočevar, Alojz Rebula, Marjan Rožanc in Taras Kermauner. Že leta 1964 je Aleš Lokar[58] v *Mostu* objavil razpravo *Nekaj misli o razvoju slovenskega naroda*, ki je služila za začetno izhodišče tudi njegovih naslednjih prispevkov objavljenih v *Naših razgledih* in *Sodobnosti*,[59] ki bodo predstavljeni v nadaljevanju.

Dve leti po prvem izidu revije *Most* je v objemu tržaškega zaliva pisatelj Boris Pahor[60] ustanovil novo revijo *Zaliv,* ki je bila v delnem polemičnem odnosu z *Mostom*. Pahor se je prav tako kot intelektualci v *Mostu* posvečal narodnost-

58 Aleš Lokar (1935–2020), ekonomist, univerzitetni profesor ter politični delavec. Rojen v Ajdovščini se je z družino leta 1935 preselil v Trst, kjer je maturiral in diplomiral iz blagoznanstva na Fakulteti za ekonomijo. V šestdesetih in začetku sedemdesetih se je kritično ukvarjal s slovenskim narodnostnim vprašanjem. Lokar je avtor več strokovnih in znanstvenih objav s področja ekonomije in jugoslovansko-italijanskih gospodarskih odnosov. Kot univerzitetni profesor je deloval na Univerzi v Urbinu in Vidmu, kot Fullbrightov nagrajenec pa v New Orleansu (ZDA) ter po upokojitvi na Alma Mater Europaea v Sloveniji. Politično je deloval v stranki Slovenska skupnost, kjer je bil član pokrajinskega in deželnega vodstva. Leta 1978 je bil izvoljen v tržaški mestni svet.

59 Za vse informacije glede revije *Most* se zahvaljujem ga. Alenki Puhar.

60 Boris Pahor (1913–), pisatelj in akademik. Velja za enega najbolj prevajanih slovenskih pisateljev ter za živo pričo zgodovine 20. stoletja, ki je zanamovala njegovo življenje in njegov literarni opus v več kot ducat romanov. Maturiral je leta 1935 v Kopru ter v Gorici študiral teologijo, vendar študija ni dokončal. Pred drugo svetovno vojno stopi v stik z Edvardom Kocbekom ter narodno zavednimi, antifašističnimi intelektualci ter tigrovci v Trstu. V začetku vojne je mobiliziran v italijansko vojsko in poslan v Libijo. Po kapitulaciji Kraljevine Italije se vrne v Trst, kjer se pridruži OF. Domobranci ga aretirajo ter predajo Gestapu, ki pa ga pošlje v nacistična koncentracijska taborišča. Leta 1946 se vrne v Trst in leto kasneje diplomira na Univerzi v Padovi. Med 1953 in 1975 predava kot profesor italijanske književnosti na slovenski srednji šoli v Trstu. Leta 1952 se postavi v bran Kocbekovi knjigi *Strah in pogum,* s čimer prelomi sodelovanje s *Primorskim dnevnikom*. Leta 1966 ustanovi revijo *Zaliv*, kjer objavljajo tudi slovenski „oporečniki" iz matice. Leta 1975 z Alojzom Rebulo izdata knjigo *Edvard Kocbek: pričevalec našega časa*, v kateri Kocbek obsodi povojne poboje (Afera Zaliv). Leta 1993 Pahor postane član SAZU.

nemu vprašanju. V *Zalivu* je brez zadržkov kritiziral Kardeljeve teze o narodu ter Kardeljev predgovor k drugi izdaji *Razvoja slovenskega narodnega vprašanja*. Razočarani Pahor je ugotavljal, da je Kardelj zagovarjal tezo o »počasnem usihanju nacionalne zavesti«, da ni ločeval med nacionalizmom in nacionalno zavestjo in da je silil v neko stapljanje v večjo občečloveško enoto: »In Kardeljevo teoretiziranje je res megleno. Apostolsko je, kar je za slovenskega človeka naravno, ker svojo nacionalno majhnost daruje na oltarju občečloveškega makrokozmosa; a za narod so take sanje lahko pogubne.«[61]

O izbrisu narodnosti se je Pahor lahko prepričal tudi v letu 1967, ko je prišel v stik z maturantko s Primorskega, ki se je pripravljala na maturitetno nalogo iz njegovih del. Le-ta mu je zaupala, na Pahorjevo vprašanje o odnosu do zamejcev, da jih v šolah učijo, »da bo narodnost počasi izginila«.[62] Kljub temu je Pahor pravilno v istem letu tudi ugotavljal, da se je pri Kardelju napram predgovoru druge izdaje *Razvoja* in njegovih govorov v letu 1964 zgodil premik od stapljanja k večji narodni samostojnosti.[63]

O likvidaciji narodnosti so se lahko prepričali tudi Slovenci v matici, ko so leta 1967, na podlagi iz leta 1965 spremenjenega zakona, prišle nove matične knjige, v katerih se ni več beležilo narodnosti. Večje število pisem bralcev, ki jih je prejel časnik *Delo*, je protestiralo proti takšnemu zakonu, ki bi pomenil za Slovence »juridičen genocid«. Čeprav je *Delo* pojasnjevalo, da je do tega prišlo zaradi 41. člena ustave, ki je določal, da jugoslovanski državljan ni dolžan podati svoje narodnostne opredelitve niti izbrati eno izmed njih, slovenskih bralcev ta razlaga ni ganila.[64]

Odziv slovenske partije na kritiko

Na diskusije o ogroženosti slovenstva, še posebej na Pahorjevo kritiko, se je moral odzvati tudi slovenski partijski vrh. Stane Kavčič je za diskutanta določil najmlajšega člana Izvršnega sveta Ernesta Petriča.[65] Izbira diskutanta ni mog-

61 Boris Pahor, „Glosa 65“, *Zaliv*, št. 4 (1966): 55.

62 Boris Pahor, „Slovenstvo danes“, *Zaliv*, št. 6–7 (1967): 57.

63 Boris Pahor, „Tržaški zapiski“, *Zaliv*, št. 6–7 (1967): 119.

64 ARS, SI AS 1164, Inštitut za narodnostna vprašanja, Podserija 0, Časopisna zbirka, šk. 18, mapa 1966/67, Peter Starič »Pisma bralcev: Kako je do takega zakona moglo priti?«, *Delo*, 17. 8. 1967; Ibid., Franc Šetinc, »Kaj sem po narodnosti?«, *Delo*, 2. 9. 1967.

65 Ernest Petrič (1936–), pravnik, politik, univerzitetni profesor, diplomat ter ustavni sodnik. Leta 1960 je diplomiral s prava in se zaposlil na Inštitutu za narodnostna vprašanja. Leta 1965 je doktoriral iz medna-

la biti naključna.[66] Petrič je namreč v začetku šestdesetih deloval na Inštitutu za narodnostna vprašanja, kjer so se slovenski pravniki inštituta borili proti tezam o jugoslovanski naciji znotraj *Jugoslovenskog udruženja za međunarodno pravo*, kjer je srbski ekspert za genocid Milan Bulajić kot predsednik sekcije za narodnostna vprašanja oktobra 1964 zagovarjal jugoslovanski talilni lonec.[67] Na sestankih strokovnega društva sta prisostvovala ter protestirala Janko Jeri in Ernest Petrič,[68] nad uslužbenci INV-ja pa je velik vpliv imel njihov nekdanji sodelavec Lojze Ude st., ki je redno zahajal v knjižnico INV, kjer je z raziskovalci vršil diskusije na temo jugoslovanstva.[69] Skratka, Petrič je bil kot borec proti jugoslovanstvu najboljši kandidat, da odgovarja Borisu Pahorju, ki ga je skrbel izbris slovenstva. Pri odgovarjanju je bil Petrič pozoren, da Pahorja ne napada, ampak da argumentirano prizna to, v čemer je imel Pahor prav in kje se je z vidika slovenskega partijskega vodstva motil. V svojih spominih je Petrič zapisal:

> Kavčič mi je takrat dejal, da naj z njim [s Pahorjem] polemiziram, ker s strani vlade moramo nekaj reči, da naj polemiziram dostojno, z argumenti. To sem storil v Teoriji in praksi. Pahor je imel veliko prav, marsikaj pa je tudi poenostavljal. Pri nasprotnih argumentih je bilo takrat seveda treba upoštevati marksizem kot edino zveličavno teorijo o narodnem vprašanju. Kakor koli že, pazil sem, da Pahorja nisem z ničemer žalil, diskvalificiral, omalovaževal. Zadovoljen sem bil, da je že takrat, ki mi je odgovarjal, zapisal, da moja polemika edina ni bila žaljiva. Tega se je Boris Pahor celo spomnil, ko sva se po mnogo letih prvič osebno srečala, ko sem bil veleposlanik na Dunaju in kasneje, ko je bil že stoletnik.[70]

Petrič je v svojem članku izpostavil, da se ne strinja s Pahorjevo interpretacijo Kardeljevega uvoda in da je uvod večkrat prebral in ni prišel do sklepa, da bi

---

rodnega prava ter pričel predavati na FSPN oz. današnji FDV. Med leti 1967 in 1972 je bil poslanec in član Izvršnega sveta zadolžen za znanost in tehnologijo. Njegova kandidatura za člana zveznega predsedstva, je leta 1971 sprožila politično afero (afera 25 poslancev). Med 1972 in 1989 je predaval na FSPN, kjer je bil med drugimi funkcijami tudi vodja Raziskovalnega inštituta FSPN, Centra za mednarodne odnose ter tudi dekan omenjene fakultete (1987–89). Nato ga je pot vodila v diplomacijo kjer je bil večkrat veleposlanik, sprva SFRJ (Indija 1989–91) ter nato Slovenije (ZDA 1991–97, pri OZN 2000–02, Avstrija 2002–08). Med 2008 in 2017 je bil ustavni sodnik ter med 2010 in 2013 tudi predsednik Ustavnega sodišča RS.

66 Ernest Petrič, *Spomini in spoznanja: diplomat, pravnik, politik* (Celovec: Mohorjeva Celovec, 2018), 40.

67 Milan Bulajić, *Šta je nacija?* (Beograd: Jugoslovensko udruženje za medjunarodno pravo, 1964), 88.

68 ARS, SI AS 1164, INV, Tajniški arhiv (1945–1990), šk. 25, mapa 25-295/1964, Zapisnik sestanka kolegija inštituta, 14. 12. 1964, str. 2.

69 Miran Komac, „Problematika narodnih manjšin in medetničnih odnosov v delu prof. dr. Ernesta Petriča“, v *Slovenske misli o mednarodnih odnosih in pravu*, ured. Andraž Zidar in Sanja Štiglic (Ljubljana: FDV, 2016), 458.

70 Petrič, *Spomini in spoznanja*, 41.

Kardelj zagovarjal »nekakšno stapljanje narodov« ali da mu ne bi bilo do »ohranitve slovenske nacionalne samobitnosti«. Petrič je torej zaključil, da je Pahorjeva polemika proti Kardelju »nesporazum ali pa ima kak drug namen«.[71] Pahorjevim trditvam, da slovenska partija ni zadovoljila pričakovanj slovenskega naroda, je Petrič odgovoril s tem, da so »od vsega začetka hodili po neuhojenih poteh, taka hoja pa je vedno težka, naporna in omahujoča!«[72] Rešitev je Petrič videl v ljudeh, ki bi izoblikovali nacionalne vizije, ki pa jih je primanjkovalo: »S tem se bomo Slovenci še dolgo otepali, saj je v ‚letih discipline' naše vodstvo iz revolucije obkrožil tudi del takih ‚poslušnih' ljudi, ki razen tega, da so poslušno izpolnjevali naloge, niso vnašali – in ne bodo mogli vnesti – v dinamiko naših narodnih prizadevanj novih širin, doslednosti in jasne usmeritve. Zastran tega so že in še bodo problemi.«[73]

Tudi v naslednjih prispevkih je Petrič ohranjal kritično distanco (kolikor je to bilo mogoče glede na njegov izpostavljen položaj) do takratnih razmer znotraj SRS, položaja slovenščine v federaciji, nadaljnjega razvoja Slovenije itd. Petričevi prispevki v drugi polovici šestdesetih nudijo vpogled v razmišljanje takratnih bolj napredno usmerjenih članov slovenskega političnega vrha: kako so razumeli preteklost in nadaljnji razvoj slovenskega naroda.[74] V ta sklop je potrebno uvrstiti tudi prispevek zgodovinarja Janka[75] Pleterskega.[76]

Slovenski narod mora imeti neodvisno in samostojno državo

Zamisli o samostojni in neodvisni Sloveniji segajo vse do tridesetih let prejšnjega stoletja do Lamberta Ehrlicha in njegovih stražarjev. Ideja pa je ostala živa tudi med slovensko emigracijo po drugi svetovni vojni ter tudi v zamejstvu.[77]

71 Ernest Petrič, „Ali res ogroženo slovenstvo?", *Teorija in praksa* 4, št. 2 (1967): 240–41.

72 Petrič, 243.

73 Petrič, 244.

74 Ernest Petrič, „Politični sistem in mednacionalni odnosi", *Teorija in praksa* 4, št. 10 (1967): 1424–55; Ernest Petrič, „Posebnost politike ‚malega' naroda", *Teorija in praksa* 6, št. 5 (1969): 722–31; Ernest Petrič, „Slovensko narodnostno vprašanje danes", *Teorija in praksa* 8, št. 6–7 (1971): 883–90.

75 Janko Pleterski (1923–2018), zgodovinar, univerzitetni profesor, akademik in politik. Leta 1941 je zaradi sodelovanja z OF aretiran in zaprt v Italiji. Po okupaciji Kraljevine Italije se vrne v Slovenijo in se pridruži partizanom. Od leta 1953 je deloval kot raziskovalec na Inštitutu za narodnostna vprašanja. Leta 1963 je doktoriral iz zgodovine in nato med leti 1970 in 1982 predaval na Filozofski fakulteti v Ljubljani ter bil v letih 1979–81 tudi njen dekan. Med leti 1986 in 1989 je bil član predsedstva Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije in nato med leti 1988 in 1990 član Predsedstva SRS. Leta 1989 postane član SAZU.

76 Janko Pleterski, „Vprašanje naroda v socializmu", *Naši razgledi* 21, št. 3 (1972): 65–66.

77 Jure Ramšak, „Politična emigracija v Trstu in vprašanje samostojne Slovenije: primer Franc Jeza",

Med slednjimi izstopa Franc Jeza,[78] ki je že konec petdesetih pisal o gospodarskem izkoriščenju Slovenije znotraj Jugoslavije ter opozarjal na »izbris« pravice do odcepitve na podlagi samoodločbe narodov v ustavnem zakonu iz leta 1953 in republiško izgubo državnosti. Po Jezovi interpretaciji je torej »jugoslovanska socialistična skupnost« najpomembnejša tvorba znotraj Jugoslavije, medtem ko so republike bile le »organ oblasti«. Zaradi nezmožnosti gospodarjenja z lastnim dohodkom je Jeza v knjigi namigoval na samostojnost in neodvisnost:

> Po novi jugoslovanski ustavi [ustavni zakon iz leta 1953] manjka torej vsak pravni temelj, da bi slovenski narod sam gospodaril s svojim narodnim dohodkom, ker ga ustava ne pojmuje več kot »nacijo«, kot individualno narodno enoto v lastni republiki, ki bi imela značaj države, ampak le kot del enotne jugoslovanske socialistične skupnosti in njegova republika ima le simbolni pomen državnosti brez dejanskih pravic kakršnekoli državnosti ali pravice do politične in gospodarske avtonomije. Zavarovane so le njegove kulturne (!) in prosvetne (!) pravice, toda ne v smislu kakega samostojnega kulturnega razvoja, ker ta zahteva tudi samostojno gospodarsko podlago, ampak le v smislu, da se sme v svojem jeziku kulturno izživljati v okviru in po smernicah enotne jugoslovanske kulturne politike.[79]

Idejo o samostojni in neodvisni Sloveniji je Jeza dokončno izoblikoval v začetku šestdesetih, ko po Münchenu tudi v Trstu leta 1961 nastane *Akcijski odbor za neodvisno Slovenijo.* S pisanjem in deljenjem letakov na avtobusih, namenjenim v Slovenijo, zatikanjem za brisalce avtomobilov z jugoslovansko registracijo ter pošiljanjem po pošti je bil Akcijski odbor izjemno aktiven v prvi polovici šestdesetih.[80] V enem izmed prvi letakov, *Poslanica slovenskemu narodu za novo leto 1962,* torej že po tem ko se prične Ćosić-Pirjevec debata, je Jeza pozival Slovence k narodni osvoboditvi neodvisne Slovenije in za resnično demokracijo, pri čemer je pomembno vlogo zopet igral argument gospodarske izkoriščenosti:

Acta Histriae. 18, št. 4 (2010): 962–66.

78 Franc Jeza (1916–1984), pisatelj, publicist, časnikar in etnograf. Med drugo svetovno vojno se kot krščanski socialist priključi OF. Bil je zaprt v Italiji ter po italijanski kapitulaciji in vrnitvi v Ljubljano še v koncentracijskem taborišču Dachau. Po vojni je bil zaposlen pri *Slovenskem poročevalcu*, od koder pa je leta 1948 emigriral na zahod, saj se z nastalim jugoslovanskim režimom ni strinjal. Stalno se je naselil v Trstu, kjer je delal pri zavezniški časnikarski agenciji AIS, kasneje pa kot sodelavec pri radiu TRST A, za katerega je pripravil vrsto dramskih, mladinskih in drugih del. Od konca petdesetih se je Jeza javno zavzemal za demokratično, neodvisno in pluralno Slovenijo. Na to temo je izdal ogromno tiskanih poslanic, kasneje pa tudi nekaj zbornikov. V svojem raziskovalnem etnološkem in etnografskem delu pa je zavzemal tezo o skandinavskem izvoru Slovencev.

79 Franc Jeza, *Nova tlaka slovenskega naroda: študija o gospodarskem položaju Slovencev v Jugoslaviji.* (Trst: samozaložba, 1959), 99.

80 Ramšak, „Politična emigracija v Trstu in vprašanje samostojne Slovenije“, 966–967.

> Ne pozabite, da je slovenski narod daleč najbolj izkoriščan narod na svetu, ker mu jemlje Beograd 50 % njegovega narodnega dohodka; /…/ Slovenci! Razmišljajte o svoji usodi in o usodi slovenske domovine! Vcepljajte otrokom ljubezen do slovenstva in svobode! Vcepite jim vsaj osnovne pojme demokracije, da ne bomo dobili generacij, ki sploh ne bodo več vedele, kaj sta svoboda in demokracija! Ta nevarnost je za nas zelo realna, ker slovenski volivci že tri desetletja in pol nismo imeli priložnosti svobodno voliti in se udeleževati demokratičnega političnega dela, pravi pojem strankarske in parlamentarne demokracije pa poznajo le še starčki iz avstrijskih časov. /…/ Čas je, da se tudi Slovenci končno rešimo sramotne odvisnosti in suženjskega stanja. Zato se bojujemo za neodvisnost svoje domovine in si ustvarimo demokratično, neodvisno Slovenijo, v kateri bo slovenski narod končno svobodno zaživel ter si zavaroval neoviran gospodarski in kulturni razvoj! Le lastna država bo pomenila jamstvo za slovensko demokracijo.[81]

V drugi polovici šestdesetih je Jeza pričel objavljati tudi svoje teze o skandinavskem izvoru Slovencev,[82] kljub temu pa je tudi v prihodnje (npr. na Študijskih dnevih Drage leta 1969) javno zagovarjal samostojno in neodvisno Slovenijo, katere zastava bi morala vihrati pred palačo Organizacije združenih narodov, slovenski športniki (še posebej smučarski skakalci, hokejisti itd.) pa bi morali zastopati slovenski narod pod slovensko zastavo, ne pa da v tujini vsi poročajo o uspehih »jugoslovanskih smučarskih skakalcev«, ko pa so vsi Slovenci.[83]

O samostojni in neodvisni Sloveniji je razmišljala tudi intelektualna emigracija. V Rimu so Roman Žužek, Ivan Rebernik,[84] Ciril Valant[85] in Franček

81 Zasebno arhivsko gradivo Alenke Puhar, letak *Poslanica slovenskemu narodu za novo leto 1962.*

82 Franc Jeza, *Skandinavski izvor Slovencev: etnografsko-jezikoslovna in zgodovinska študija* (Trst: samozaložba, 1967); O Jezi in njegovi skandinavski teoriji glej: Luka Lisjak Gabrijelčič, „The Dissolution of the Slavic Identity of the Slovenes in the 1980s: The Case of the Venetic Theory“ (MA thesis, Budapest, CEU, 2008), 58–65.

83 Franc Jeza, *In zgodil se bo čudež: premišljevanja o slovenski samostojnosti in demokraciji*, ur. Boris Pahor (Ljubljana: Slovenska matica, 2012), 72–73.

84 Ivan Rebernik (1939–), teolog, filozof, knjižničar in diplomat. Po študiju v Rimu se je zaposlil v knjižnici papeške univerze Gregoriane, nato pa je med 1983 in 2005 deloval kot direktor katoliškega oddelka Vatikanske knjižnice. Ob razpadu SFRJ je s svojimi poznanstvi znotraj Vatikana odigral pomembno vlogo pri interpretaciji slovenske osamosvojitve in pridobitvi naklonjenosti Svetega sedeža novi državi. Od leta 1994 je deloval kot svetovalec pri Veleposlaništvu RS pri Svetem sedežu, nato pa je med leti 2006 in 2010 tudi sam postal slovenski veleposlanik pri Svetem sedežu. Leta 2017 mu je predsednik RS Borut Pahor podelil državno odlikovanje, srebrni red za zasluge za njegov doprinos, »h krepitvi odličnih vsestranskih odnosov med Republiko Slovenijo in Svetim sedežem«.

85 Ciril Valant (1944–), teolog, slovenski diakon v Parizu in profesor matematike. V šestdesetih jee študiral teologijo v Rimu ter nato na Dunaju logiko oz. matematiko. Po študiju se je v Parizu zaposlil kot profesor matematike in deloval med slovensko skupnostjo kot diakon. Med osamosvojitvijo je odigral pomemb-

Križnik[86] pod imenom Skupina Ypsilon Slovenskih Akademikov spisali in natisnili knjižico *Slovenija 1968, kam?*. Knjiga je bila natisnjena v Trstu in glede na oblikovne podobnosti z Jezino knjigo o skandinavskih izvorih Slovencev gre sklepati tudi pri tem povezavo z Jezo, ki bi jo naj imel Križnik. Natisnjena je bila v 100 izvodih in iz Trsta ter Gorice razposlana slovenskemu CK-ju, slovenski in zvezni skupščini itd. Iz zamejstva so bile knjižice poslane namenoma, da se ne bi povezalo avtorstvo oseb v Rimu. Avtorji so se sestajali pri Reberniku v stanovanju, kjer so prebirali Ljuba Sirca. Avtorji so si prisegli, da ne bodo nikoli priznali avtorstva. Zato se je o avtorjih razvedelo šele po več kot tridesetih letih po nastanku knjižice, okoli preloma tisočletja, ko nevarnosti že dolgo ni bilo več.[87] V knjižici so akademiki izpostavili Vzhod-Zahod dihotomijo Slovenije ter neizogibno neodvisnost, da bi Slovenci postali »zrel narod«:

> Mednarodni pomen Slovenije v okviru Jugoslavije je neznaten, če pa bi imeli svojo samostojnost in neodvisnost, bi v svetovnem merilu pomenili veliko več. Lahko bomo res postali most med Vzhodom in Zahodom šele tedaj, ko si bomo pridobili možnost samostojno dihati, ko bomo imeli mednarodno priznanje, da smo narod, ki si to zasluži in je tega sposoben. Neodvisna država nam je v današnjih zgodovinskih okoliščinah neobhodno potrebna, ker je edino sredstvo, ki lahko zajamči našemu narodu bodočnost in obstoj ter mu da možnost, da zadobi mednarodno reprezentativnost in varstvo.[88]

Kot bo moč videti v nadaljevanju, je razdvojenost med Zahodom in Vzhodom zaznamovala tudi drugi slovenske intelektualce (npr. Kozaka). Sklop o emigraciji zaključujejo še članki duhovnika in cerkvenega zgodovinarja Franceta Dolinarja,[89] katerega nekateri prispevki so bili objavljeni na predvečer razpada

no vlogo pri zagovarjanju slovenske samostojnosti med francoskimi novinarji, politiki in intelektualci.

86 Franček Križnik (1944–1980), duhovnik in publicist. Leta 1960 vstopi v semenišče v Zadru in gre leta 1965 na študij v Rim na papeško univerzo Gregoriano. Leta 1969 se zameri vrhu katoliške cerkve na Slovenskem s kritičnim člankom v *Naših razgledih* in mora zapustiti Rim, študij pa nadaljevati v Münchnu. Leta 1971 je bil v Šmarju pri Jelšah posvečen v duhovnika. Kot publicist je največ sodeloval z *Družino*. Znan je bil kot eden najboljših katoliških poznavalcev marksizma ter zagovornik nastanka svobodne in neodvisne Slovenije. Februarja 1980 bi naj po naključju dal zadnji zakrament Josipu Brozu Titu v Kliničnem centru v Ljubljani. Križnik je nato mesec dni kasneje umrl v sumljivih okoliščinah, v nepojasnjeni prometni nesreči v Nemčiji, kar je vodilo do več govoric, da nesreča ni bila nesreča.

87 Pričevanje Cirila Valanta avtorju v Ljubljani, 24. 2. 2020.

88 Skupina Ypsilon Slovenskih Akademikov, *Slovenija 1968, kam?* (Trst: s. n., 1968), 11.

89 France Dolinar (1913–1983), rimskokatoliški duhovnik in zgodovinar. Kot dijak je obiskoval Škofijsko gimnazijo in že takrat pisal za glasilo Zveze katoliških dijakov *Mi mladi borci*. Leta 1939 je diplomiral teologijo v Ljubljani in študiral do leta 1943 cerkveno zgodovino na papeški univerzi Gregoriani v Rimu. Od leta

socialistične Jugoslavije.[90] Dolinar je v svojih prispevkih, objavljenih v različnih časopisih slovenske emigracije (npr. GLAS slovenske kulturne akcije, SIJ slovenske svobode itd.), pokrival ne samo slovensko zgodovino, ampak tudi aktualno politično dogajanje v Jugoslaviji, še posebej nacionalno vprašanje ter položaj Slovencev. Ob koncu šestdesetih je tudi Dolinar podčrtal samostojnost in neodvisnost Slovenije:

> Narod, ki nima svoje narodne države, je konec koncev zgolj etnija, tudi če je še tako »kulturni narod«. Tudi »politika«, ki jo tak narod v nepolnem pomenu besede dela, je politika samo v nepristnem pomenu, saj ji notranji lik in vnanji okvir ni lastna narodna država. V tuji državi ne more odločujoče biti udeležen v tvorbi državne volje, zato je v časih kriz in usodnih odločitev predmet tujih sklepov. Ker nima svojega državnega zastopstva in svoje vlade, ki se v njih predstavlja kot enota in dejaven stornik, se nikoli ne more docelno zavedati svoje edinosti in povezanosti.[91]

Drugačna ljubezen do Slovencev

Na povsem drugem intelektualnem spektru je bil mariborski pisatelj Marijan Kramberger,[92] ki je konec šestdesetih, in še posebej v začetku sedemdesetih (po Pirjevčevem *Vprašanju naroda*), Slovencem v razmislek ponujal »bogokletne ideje«, ki so dvignile obrv marsikateremu slovenskemu intelektualcu. Kramberger je opažal, da so Slovenci »začeli, in to z očitnim nelagodjem, množičneje razmišljati o sebi kot narodu, o resnični teži in ceni svoje skupnosti in v zvezi s tem o njeni bodoči usodi.«[93] Kramberger je svaril pred iluzijami o mogočnem in pomembnem slovenskem narodu. Po letu 1945 so Slovenci bili zaprti v jugoslovanski rastlinjak, kjer so se lahko razbohotili in se razvijali, toda mogočnost

1945 je živel v emigraciji, kjer je med opravljanjem duhovniškega poklica delal tudi v Vatikanskem arhivu.

90 France Dolinar, *Slovenska katoliška obzorja: izbor esejev, razprav, člankov* (Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1990).

91 France Dolinar, „Sedanji moment slovenstva“, *SIJ slovenske svobode* 1, št. 5 (30. junij 1969).

92 Marijan Kramberger (1938–2015), pisatelj, pesnik, publicist, urednik in literarni zgodovinar. Po klasični gimnaziji v Mariboru je leta 1962 diplomiral iz svetovne književnosti ter slovenščine in nemščine. Med letoma 1963 in 1965 je bil zaposlen kot urednik in lektor pri mariborski Založbi Obzorja, nato pa se je preživljal kot svobodni književnik. Znan je bil po svojih zapisih, ki so mnogokrat bili v nasprotju s tradicionalno slovensko miselnostjo. Leta 1973 je skupaj s Francetom Forstneričem, Dragom Jančarjem, Andrejem Brvarjem in Tonetom Partljičem izdal zbornik *Skupaj,* s katerim so avtorji želeli pokazati, da se da dobro in sodobno pisati tudi izven Ljubljane.

93 Marijan Kramberger, „Slovenci v Jugoslaviji“, *Sodobnost* 19, št. 12 (1971): 1210.

je izvirala iz primerjave napram ostalim v rastlinjaku. Slovenci bi se morali zresniti, je menil Kramberger, k čemur pa ne bo pomagala niti samostojna država, ki za Krambergerja ni bila mogoča niti teoretično, saj da Slovenci takšne »totalne eksistencialne obremenitve« ne bi prenesli. Negodovanje nad slovenskim narodom je za Krambergerja bil »v glavnem popolnoma avtomatičen refleks na ponovno nekoliko bolj množično srečanje z Evropo, ob katerem se nam je neogibno moralo razodeti, na kako pritlikavi in zanikrni absolutni višini smo si zgradili kočico svojega samoljubja.«[94]

V svojih naslednjih prispevkih je Kramberger razglabljal o tem, da je vsak slovenski književnik nujno tudi slovenofil. Pisatelj rabi slovenski narod oz. je od njega eksistencialno odvisen, zato ga tudi časti kot svojo »Edino možno občinstvo«. Po Krambergerju torej književnik brez izbire mora tudi ustvariti narod, če ga še ni in če je za to dana etnična možnost. To pa pomeni, da narod ni dar vsem še nezavednim članom naroda, ampak samo temu samemu intelektualcu. Književno ustvarjanje pa se je od nekdaj smatralo za »elitno delo«, kar pomeni, ne samo da je književnik eksistencialno odvisen od slovenskega naroda, ampak ima znotraj njega tudi privilegiran položaj. Kot je zapisal Kramberger: »Slovenski književniki spadamo namreč, še enkrat, v tisto skupino Slovencev, ki jim je prav ustvaritev slovenskega naroda omogočila ne samo deloven, temveč tudi zunaj deloven hierarhičen vzpon proti vrhu družbene piramide – vzpon, ki bi bil sicer mnogo težji ali pa nanj celo, kot v našem primeru, sploh ne bi mogli računati.«[95] Pri tem se Krambergerjevo razpredanje približa razumevanju intelektualcev, kot posameznikov, ki skozi svoje delo ter relativnim monopolom nad znanjem upravičujejo svoj socialni status znotraj naroda, kar pa je že izredno blizu definicijam intelektualca v prelomnem delu madžarskih disidentov sociologa Iván Szelényia in pisatelja Györgya Konráda.[96] Intelektualec torej ne postane intelektualec zaradi svoje izobrazbe, kritične drže ali zmožnostjo izkoristiti ozke socialne in politične interese, temveč zaradi takšnih del ter dejanj, s katerimi opravičuje svoj socialni status znotraj neke skupnosti.[97]

V teh člankih se kaže tudi Krambergerjevo razumevanje koncepta »narod«, ki nikakor ni marksističen, kar priznava tudi sam:

94 Kramberger, Ibid., 1214.

95 Marijan Kramberger, „Slovenofilija slovenskih književnikov“, *Sodobnost* 19, št. 8/9 (1971): 673.

96 George Konrad in Ivan Szelenyi, *The Intellectuals on the Road to Class Power*, 1st edition (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1979); O knjigi glej: Katherine Verdery idr., „Rereading ‚The Intellectuals on the Road to Class Power‘“, *Theory and Society* 34, št. 1 (2005): 1–36.

97 Verdery idr., „Rereading ‚The Intellectuals on the Road to Class Power‘“, 2–3.

> Po eni strani je nacionalizem sam na sebi nekaj socialno amorfnega in neopredeljenega, kajti z »narodom«, očitno še ni dana ena sama konkretno določena organizacija družbe, vse je tu (drugače, kot domnevajo marksisti) še odprto in abstraktno; zato narodna misel ne more obstajati »kot taka«, kot stoodstotno čista tematizacija etničnega, marveč se vselej veže z neko reflektirano ali ne reflektirano predstavo o njegovi socialni aplikaciji, brez katere bi preprosto obvisela v zraku.[98]

Vrhunec Krambergerjevega »programa« predstavlja esej, objavljen v treh delih, pod naslovom »Poskus drugačne ljubezni do Slovencev«, v katerem je Kramberger zagovarjal osebno samoodločbo ter polinacionalnost.[99] Kramberger je bil prepričan, da se nihče ne rodi kot Slovenec, ampak da to šele postane. Slovenec ni »biološko predeterminirana« posebnost, kakor npr. rasa. Najpogosteje sicer res otrok slovenskih staršev postane Slovenec, kar pa ni in ne bi smel biti avtomatizem. Če obstajajo »boljše« možnosti, zakaj bi se jim odrekali. Od tod Kramberger preide v pravico do individualne nacionalne samoodločbe:

> Pravico, da lahko vsak hip znova popolnoma svobodno in zgolj po svoji osebni presoji potrdiš ali pa korigiraš poprejšnjo, provizorično etnično opredelitev, ki so ti jo v mladosti določili drugi, starši ali odrasli na splošno, ne da bi te bili kaj vprašali, in da ti tega nihče ne sme z nikakršnim odkritim pritiskom ali prikritim kondicioniranjem preprečevati; pravico, da si narodotvoren na podlagi kritične izbire naroda in se z drugimi, podobno izbirajočimi posamezniki združuješ v PROSTOVOLJNE narodne skupnosti, pri tem pa je meja tvoje svobode samo dejstvo, da brez ljudi pač ne moreš živeti. /…/ Tako smo prišli do ključne postavke našega programa, do zahteve po INDIVIDUALNI POLINACIONALNOSTI: Slovenec naj bo SLOVENEC IN HKRATI ŠE NEKAJ DRUGEGA. Kaj bo konkretno to drugo, Srb, Nemec, Američan ali kaj, pa je, razumljivo, spet stvar posameznika, v katero se tu ne moremo vmešavati.[100]

S svojim programom je Kramberger odprl dve pomembni vprašanji. Prvo je odnos do naroda kot vsakodnevni plebiscit po zgledu Renana.[101] To potrjuje tudi sam Kramberger, ko v posthumno izdani knjigi pravi, da je želel uvesti načelo

98 Kramberger, „Slovenofilija slovenskih književnikov“, 666.

99 Jure Ramšak, „Konec naroda ali začetek nacije?: Slovenski liberalni intelektualci in vprašanje naroda v začetku sedemdesetih let“, v *Nečakov zbornik* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2018), 457–59.

100 Marijan Kramberger, „Poskus drugačne ljubezni do Slovencev III“, *Sodobnost* 19, št. 11 (1971): 1099–1100.

101 Ernest Renan, *What Is a Nation? And Other Political Writings*, Columbia Studies in Political Thought / Political History (New York: Columbia University Press, 2018).

kazni za slovensko elito ob neizpolnjenih obljubah, kakor se to občasno zgodi ob demokratičnih volitvah. »Posameznik naj dobi teoretično pravico in praktično možnost, da dá tudi neuspešnemu ‚narodu' oziroma promotorjem te ideje podobno brco. Mislim, da gre za dovolj hudoben program,[102] ki hoče zahrbtno spodkopati moč nacionalnih elit in jim zmešati skrbno napeljane štrene.«[103]

Drugo pomembno vprašanje je bilo fluidnost narodnosti. Ideja fluidnosti, sicer ne postavljena v takšen kontekst, pa vendar, je burila duhove že v 19. stoletju pri »nemškutarjih«, še posebej na primeru Dragotin/Karl Dežman/Deschmanna, ki je iz slovenstva prestopil v nemštvo.[104] V šestdesetih letih prejšnjega stoletja pa so primer fluidnosti bili Jugoslovani. Iz analize velike ankete srbskega časnika *NIN* na temo kdo je Jugoslovan leta 1969, je partija namreč ugotavljala, da za Jugoslovane objektivni kriteriji za narod niso pomembni. Dovolj je bilo imeli zavest o tem, da je posameznik Jugoslovan, ter zavest, da obstajajo drugi ljudje, ki se identificirajo na isti način. To je bilo dovolj da je zamišljena jugoslovanska nacija obstajala.[105]

Toda, fluidnost je predstavljala velik problem. Jugoslovanski sistem se je v drugi polovici šestdesetih prejšnjega stoletja namreč spremenil na podlagi ustavnih amandmajev, pri čemer pa je režim dajal prednost stabilnim nacionalnim kategorijam, da se sistem nacionalnega ključa[106] ne bi zlorabljal. Slednji je bil uporabljen tako npr. znotraj zvezne skupščine (Svet narodov), v predstavniških telesih države in partije, državne administracije, različnih kulturnih komisijah, podjetjih na narodnostno mešanih področjih in celo v športu. Fluidnost se je izrabljala celo znotraj vojska, kjer so se črnogorski kadri naknadno razglasili za Srbe, da so po nacionalnem ključu prišli do višjega čina. Krambergerjev predlog polinacionalnosti torej ni bil toliko nov znotraj Jugoslavije, je pa bil med prvimi, če že ne kar prvi, ki si je upal javno nastopati za takšno fluidnost identitet v SRS (najbolj narodnostno homogeni republiki SFRJ), čeprav je bila njegova zahteva

102 Odzivi na Krambergerjev „hudoben program" so bili temu primerno ostri. Glej npr.: Helena Malek, „Asociacije h Krambergerjevemu »Poskusu drugačne ljubezni do Slovencev«", *Dialogi*, št. 12 (1971): 47–48.

103 Marijan Kramberger, *Kdo sem bil* (Maribor: Pivec, 2017), 154.

104 Janez Cvirn, „Kdor te sreča, naj te sune, če ti more, v zobe plune: Dragotin Dežman in slovenstvo", *Zgodovina za vse* 14, št. 2 (2007): 38–56.

105 AJ, fond 507, SKJ, CK SKJ, XXIIIC-K.2, šk. 2, Sjednica KMMO Predsjedništva SKJ, 19. i 20. 5. 1971, Stručne analize odabranih tekstova u medjunacionalnim odnosima, ed. Drago Druškovič, V. Stambolić, Informacija o anketi NIN-a: Jugosloven – ko je to?

106 Sevan Pearson, „The "National Key" in Bosnia and Herzegovina: A Historical Perspective", *Nationalities Papers* 43, št. 2 (4. marec 2015): 213–32.

oz. predlog obsojen/a na propad znotraj sistema temelječega na nacionalnem ključu.

Polemike proti fluidnosti identitet so se razplamtele tudi ob popisu prebivalstva leta 1971, saj je partija želela organizirati daleč najbolj svoboden in demokratičen popis prebivalstva.[107] V ta namen je popisovalec na prazno črtno napisal odgovor anketiranca. Da je takšen popis neznanstven, so trdili mnogi, in med njimi tudi Ciril Zlobec[108] (1925–2018), ki je v *Sodobnosti* opisal ter komentiral pogovor s popisovalko:

> »In narodnost? Kaj naj zapišem pod narodnost?«
>
> »Slovenec vendar. Ali bi bil lahko kaj drugega?«
>
> »Lahko.«
>
> »Kaj na primer?«
>
> »Kar hočete: Štajerec, Primorec; kar mi rečete, to moram vpisati.«
>
> »Pa je dosti takih Štajercev, Kranjcev in podobnega?«
>
> »So. Ne veliko, pa vendar.«
>
> »Ali lahko rečem zase, da sem Dolenjec, da je žena Primorka, otroci Kamničani?«
>
> »Lahko. Vpisati moram, kar mi rečete.«
>
> »In kaj bomo potem, ko bodo podatki obdelani?«
>
> »Neopredeljeni.«
>
> »Ali lahko rečem, da sem po poklicu vojaški bobnar in da sem se rodil pred dvesto leti?«
>
> »Ne, to pa ne. Ti podatki pa že morajo biti točni.«

107 Iva Lučić, „Političke kontroverze o popisu stanovništva 1971. godine“, v *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, ured. Tvrtko Jakovina (U Zagrebu: Centar za demokratizaciju i pravo Miko Tripalo : Filozofski fakultet Sveučilišta : Fakultet političkih znanosti Sveučilišta : Pravni Fakultet Sveučilišta, 2012), 225–44.

108 Ciril Zlobec (1925–2018), pesnik, pisatelj, urednik, akademik in politik. Bil je partizanski udeleženec druge svetovne vojne. Po vojni je doštudiral slavistiko in nato delal kot novinar na Radiu Ljubljana. Bil je tudi urednik kulturne redakcije TV Ljubljana (1969–72) ter urednik igranega ter odgovorni urednik kulturno-umetniškega programa Radia Ljubljana (1972–86). Od leta 1969 pa do konca devetdesetih je bil glavni urednik revije *Sodobnost*. Leta 1953 je skupaj s Tonetom Pavčkom, Kajetanom Kovičem in Janezom Menartom izdal prelomno pesniško zbirko *Pesmi štirih*. Za svoj obsežen pesniški opus je bil večkrat nagrajen. Od leta 1985 je bil izredni in od 1989 redni član SAZU, v letih 1992–1999 pa njen podpredsednik. V politiko je vstopil konec šestdesetih (član CK ZKS), med 1969 in 1979 je bil poslanec v skupščini SRS med leti 1990 in 1992 pa izvoljen član predsedstva Republike Slovenije.

> Živela ra-zedinjena Slovenija! Demokratično že, znanstveno pa nikakor. Tudi nacionalna pripadnost je pojem, ki ga je mogoče opredeliti. Pripadnik kakega naroda ni samo tisti, ki se tega zaveda, temveč čisto preprosto vsi tisti, ki to so, med njimi na primer, tudi slaboumneži, ki niti za svoje ime ne vedo, celo dojenčki, skratka: narodnostna oznaka bi morala biti pri popisu prav tako zanesljiv podatek kot vsi drugi, kajti popis prebivavstva je statistika, ne pa seznam osveščenega dela prebivalstva, človek se prostovoljno opredeljuje za politično stranko, tudi za prepričanje, če ga sam nima, pa še za marsikaj, toda narodnosti ne more niti spreminjati, niti se ji odpovedati, kot se ne more odpovedati datumu svojega rojstva.[109]

Vprašanje naroda

V začetku sedemdesetih sta dva intelektualca s svojima objavama postavila nove mejnike v razumevanju naroda. Marksistične interpretacije začetkov nastanka narodov je izzval Ivan (Ivo) Urbančič,[110] ki je zaznal začetke nastanka narodov v Evropi kot posledico zgodnjega novoveškega obrata metafizike – samorazumevanje Evropskega človeka –, ki ga je odprl Descartes, »s tem ko je izrekel subjektiviteto subjekta kot tisti horizont, v katerem si novoveški evropski človek ureja svojo avtonomijo, samopostavljenost, svobodo, tostranost in moč. Brez tega, na subjektiviteti subjekta zasnovanega, povsem novega samorazumevanja evropskega človeka, kakor ga je utemeljeno in zgodovinsko odgovorno izrekla novoveška filozofija oziroma metafizika subjektivitete, narodna gibanja ne bi bila mogoča.«[111]

Največji vpliv na nadaljnje debate pa je z *Vprašanjem naroda* pustil Dušan Pirjevec. *Vprašanje naroda* je vprašanje, ki si ga zastavi narod sam: »Kaj je z narodom, kaj je s slovenskim narodom, kaj je z nami in kaj z nami bo?«[112] Pirjevec

109 Ciril Zlobec, „Marginalije“, *Sodobnost* 19, št. št. 5 (1971): 547.

110 Ivan (Ivo) Urbančič (1930–2016), filozof in prevajalec. Zaradi fašističnega preganjanja se je njegova družina preselila iz Robiča (Kobarid) v takratni Kraljevini Italiji v Kraljevino Jugoslavijo. Po končani tehniški šoli v Kranju in zaposlitvijo v tovarni Iskra je Urbančič hkrati študiral filozofijo. Leta 1964 se je zaposlil na Inštitutu za sociologijo in filozofijo Univerze v Ljubljani ter leta 1970 doktoriral iz filozofije na Univerzi v Zagrebu. Temu so sledila raziskovalna izpopolnjevanja v tujini (Avstrija in Nemčija). V osemdesetih je Urbančič deloval kot urednik Slovenske matice, ki je v tistem času izdala precej prevodov zahodnih mislecev. V istem desetletju je Urbančič soustanovil *Novo revijo* ter bil soavtor *Prispevkov za slovenski nacionalni program* leta 1987. Leta 1989 je bil med ustanovitelji Slovenske demokratične zaveze, vendar kasneje v politiko ni aktivno posegal. Leta 2004 je bil med soustanovitelji civilnodružbene organizacije Zbora za republiko. Urbančič velja za očeta slovenske fenomenološke šole filozofske misli.

111 Ivan Urbančič, „O slovenstvu in filozofiji“, *Problemi* 18, št. 91–92 (1970): 61.

112 Dušan Pirjevec, „Vprašanje naroda“, *Problemi* 18, št. 91–92 (1970): 2.

je kombiniral pisanje Kardelja ter Ernesta Renana, da bi zaključil, da je narod ustvarjen iz nič. Kultura in jezik sta le gradbeni material, narod pa prihaja iz individualne osebe in njegove duše. Narod je v svojem bistvu moč nadzorovati svojo usodo, samo-odločbo in vladati nad sabo. Etničnost in na-rodno kot nekaj, v kar si rojen, sta bili le dimni zavesi za to dejstvo, da narod nastane iz nič. Pirjevec je zagovarjal tezo, da so ljudje po padcu starega reda zamenjali univerzalni krščanski red s sakralizacijo naroda. Svoj smisel so našli v nečem, kar jim je bilo dano ob rojstvu. Bilo je nekaj večjega, absolutnega in je v samem bistvu živelo znotraj vsakega posameznika, vendar hkrati še vedno neodvisno.[113]

Z definicijo naroda oz. nacije kot subjekta z močjo vladanja je Pirjevec predvidel tudi njegovo/njeno prihodnost. Tukaj se je vrnil k marksizmu in h koncu narodov. Pod vplivom Jean-Jacques Servan-Shreiberja je Pirjevec trdil, da se mora Evropa odpovedati vsemu tradicionalnemu, vključno nacionalizmu in narodom. S tem bi Evropa ublažila tehnološki pritisk ZDA, saj bi bila ključna sposobnost vključevanja inovacij v produkcijo. Tako se nacija ne bi ukvarjala s tem, kaj drugi počnejo z njo, ampak kaj dela sama s sabo.[114] Čeprav Pirjevec ni striktno razločeval narod od nacije,[115] je razumel narodovo manifestacijo v dveh okvirjih: *narod* kot jezikovno-kulturne skupnosti ljudi z duhovno misijo ter nacijo kot višje politično organizirane skupnosti z močjo vladanja:

> Konec naroda je predvsem konec sinteze in zato pomeni razločitev »ljudske skupnosti« »od« narodno etničnih določil, je razločitev nacije in na-rod-nega. V koncu naroda se subjekt in moč na eni ter etnična struktura in jezikovno kulturna skupnost na drugi strani nekako »razidejo«. V tej razločitvi in tem »razhodu« se subjekt in volja do moči povrneta sama k sebi, »otreseta« se vsega, kar nista ona sama, se torej u-resničita in stopita v svojo resnico: tako postaneta v razločitvi tudi razločna. Prav tako pa se tudi na-rodno in etnično osvobodi; od-loči in razloči se od subjekta, ki mu ne »služi« več za prikrivanje njegove resnice in za njegovo samoutemeljevanje. Tudi na-rodno in etnično se vrne k samemu sebi in v razločitvi postane razločno samo na sebi. Konec naroda je razločitev in v tej razločitvi postaneta obe sestavini nekdanje sinteze razločni. Kaj je torej z narodom oziroma z nacijo in na-rodnim v njuni razločenosti in razločnosti? Popolnoma nesmiselno bi bilo trditi, da narodov ni več. Vendar pa to ni več narod na nekdanji »način«: narod ni več »zgodovinska kategorija«, vendar je še vedno na »zgodovinski pozornici«, le da to ni več nekdanji oder zgodovine. /…/ Narod še

113 Ramšak, „Konec naroda ali začetek nacije?“, 460–61.

114 Pirjevec, „Vprašanje naroda“, 16.

115 Ramšak, „Konec naroda ali začetek nacije?“, 462; Marko Zajc, „Slovenian Intellectuals and Yugoslavism in the 1980s: Propositions, Theses, Questions“, *Südosteuropäische Hefte* 4 (2015): 56.

> vedno je, je še vedno oblika »ljudske skupnosti« in je to, kar imenuje sociologija z izrazom »makrogrupa«. Vendar je treba to makrogrupo zdaj razumeti povsem zunaj vsega na-rodnega, etničnega in od rojstva danega: narod kot makrogrupa ni več uresničevanje tega, kar je človeku že s samim rojstvom podeljenega; ni uresničevanje človečnosti človeka.[116]

Na Pirjevčevo pisanje se je v osemdesetih zanašal filozof Tine Hribar in krog intelektualcev, združen okoli *Nove revije*.[117] Njihovi sklepi so bili, da slovenski narod še ni nacija, saj slovenski narod ni politično suveren, kar pa lahko postane le z lastno državo torej z osamosvojitvijo.

Slovenci kot posebnost srednje Evrope

Vse omenjene ter tudi druge debate o zgodovini in prihodnosti slovenskega naroda so naplavile na površje tudi teze o posebnosti Slovencev, ki je kakor v vseh ostalih debatah imela zagovornike in nasprotnike. V razmišljanju o posebnosti Slovencev velja izpostaviti razmišljanja Primoža Kozaka med njegovim bivanjem v ZDA. Na oni strani Atlantika je Kozak ugotavljal, za Slovence: »Premalo smo civilizirani, da bi lahko bili Nemci, preveč smo mediteranski, da bi lahko bili Srbi, preveč imamo avstrijske tradicije, da bi lahko postali Italijani.«[118] Slovenija je premalo razvita, da bi bila Evropa, in preveč razvita, da bi bila Balkan. Je tudi most med Vzhodom in Zahodom. Kozak je bil mnenja, da je potrebno vztrajati v svoji specifiki:

> Skratka: Ni zadosti, če smo odprti, važno je tudi, da vztrajamo v svoji zakrnjenosti, ni zadosti, če smo kozmopolitski, vztrajati moramo do nesmisla na svoji specifičnosti, ni zadosti, če razvijamo svoje moderne institucije, treba je ohranjati vse čudne in negospodarske izraze naše avtohtonosti, ni zadosti, če se trudimo, hiteti v korak s časom, trdoglavo se moramo pri tem držati svoje zgodovine – biti moramo to, kar smo hoteli biti in na kar nas je usoda obsodila – čudni, na nepravem koncu zrasli spaček – Slovenci.[119]

Slovencev kot posebnost je v razvoju slovenskega naroda razumel tudi Aleš Lokar, ki je sicer že sredi šestdesetih zagovarjal tezo po novi slovenski narodni

116 Pirjevec, „Vprašanje naroda“, 15–16.

117 Ramšak, „Konec naroda ali začetek nacije?“, 462–63.

118 Primož Kozak, *Peter Klepec v Ameriki* (Maribor: Obzorja, 1971), 82.

119 Kozak, 148–49.

zavesti, ki naj nadgrajuje tisto kar je v stari dobro.[120] Januarja 1971 je Lokar za *Naše razglede* izjavil, da so Slovenci posebnost, ker se po navadi razvoj narodov začne z gospodarskim in političnim razvojem ter šele nato s kulturo in umetnostjo, medtem ko je takšen razvoj pri Slovencih bil ravno obraten. Janko Kos[121] je v *Sodobnosti* nasprotoval takšnim ugotovitvam ter menil, da nastaja nov mit o Slovencih.[122]

Lokar je nato v dveh člankih podkrepil svojo tezo o nekonvencionalnem razvoju Slovencev. Pri tem je Lokar za razliko od mnogih slovenskih intelektualcev tistega časa zavračal tezo o slovenski »majhnosti«, ampak je kvečjemu zagovarjal drugačnost. Z majhnostjo, tako Lokar, bi se Slovenci zadovoljili s tem, da so bili in ostali privesek oz. provinca. »Kot provinca stare Avstrije pa seveda nimamo svetu kaj povedati, saj se o provinci zve že vse v centru, katerega privesek je provinca.«[123] V prvem članku je Lokar na splošno o narodu menil, da se prvo uveljavi »politično in vojaško«, zatem se utrdi na ekonomskem polju in šele nato »nastane kulturna nadstavba«. Za Lokarja je ta formula »navaden naraven nastanek naroda«.[124] Da je slovenski razvoj drugačen je nato Lokar razložil v naslednjem članku v *Sodobnosti*, v katerem je delal primerjalni razvoj Slovencev z najbližjimi sosedi: Italijani, Hrvati, Madžari in Avstrijci. Zopet je poudaril slovensko specifičnost, in sicer, da ne obstaja nobeno drugo evropsko literarno gibanje, ki je ustvarjalo narod iz kmetov.[125] Iz vidika primerjalne zgodovine je zanimivo Lokarjevo opozarjanje, da se na razvoj narodov gleda preveč skozi »slovensko optiko«. Pri vsakem narodu se išče njihovega Prešerna, da bi se s tem utemeljil podoben proces nastanka slovenskega naroda, kot velja za ostale male narode, s čimer pa se Lokar, kot že rečeno, ni strinjal.[126]

120 Aleš Lokar, „Kriza narodne zavesti“, *Most*, št. 15 (1967): 108.

121 Janko Kos (1931–), literarni teoretik in komparativist, univerzitetni profesor in akademik. Leta 1956 je diplomiral ter leta 1969 doktoriral iz primerjalne književnosti. Po službovanju v lutkovnem gledališču kot dramaturg in gimnazijski profesor je leta 1970 postal izredni, pet let kasneje pa redni profesor za literarno teorijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Več let je bil predstojnik Oddelka za primerjalno književnost in literarno teorijo na omenjeni fakulteti. Leta 1977 je postal dopisni, leta 1983 pa redni član SAZU. Bil je sourednik revij *Beseda*, *Perspektive*, *Sodobnost* ter predsednik glavnega uredniškega odbora *Enciklopedije Slovenije*. Leta 2001 je prejel Zoisovo nagrado za življenjsko delo ter leta 2019 zlati red za zasluge Republike Slovenije.

122 Janko Kos, „Nov mit o Slovencih“, *Sodobnost* 19, št. 3 (1971): 326.

123 Aleš Lokar, „Nekaj nekonvencionalnih misli o razvoju slovenskega naroda“, *Sodobnost* 19, št. 6 (1971): 556.

124 Lokar, 560.

125 Aleš Lokar, „Razvoj Slovencev kot sistem“, *Sodobnost* 20, št. 6 (1972): 571.

126 Lokar, 566.

Dodatna okrepitev objektivnih kriterijev: slovenski jezik

Tudi po *Vprašanju naroda* je večina slovenskih intelektualcev pisala o slovenskem jeziku. Izjema je s spisom o kulturi Taras Kermauner,[127] ki je svaril tudi pred paniko tez o izginjanju naroda, kulture in človeka. Vse našteto ostaja, vendar se spreminja je menil.[128] Še ena izjema je Vladimir Kavčič,[129] ki je opozarjal na še en pomemben atribut naroda – nacionalne institucije. Le-te so po Kavčiču pričele izgubljati svoj nacionalni značaj, tudi zaradi tega, ker so s pozicij politične moči označene za »‘predrage‘ in ‚nerentabilne‘«.[130]

Boj za enakopravnost slovenskega jezika je sicer imel že kar dolgo brado, ki se je pričela v petdesetih in začetku šestdesetih z zahtevami po slovenskih podnapisih v kinematografih[131] in v šestdesetih s prizadevanji za slovenski TV Dnevnik, ki se prvič pojavi 15. aprila 1968. Na politično-juridičnem prizorišču pa je bilo prelomno leto 1966, ko sta makedonsko in slovensko ustavno sodišče razsodila, da se z ne-enakopravnostjo slovenskega oz. makedonskega jezika krši tako republiške kot tudi zvezno ustavo.[132] Zadeve so torej bile toliko resne, da so kar republiške/nacionalne institucije pričele diktirati zveznim organom, kaj je potrebno storiti.

127 Taras Kermauner (1930–2008), literarni zgodovinar, filozof, esejist in dramaturg. Leta 1954 je diplomiral iz filozofije na Filozofski fakulteti v Ljubljani ter se nato izpopolnjeval v Parizu. Med leti 1955 in 1958 je bil asistent pri katedri za filozofijo na FF v Ljubljani, nakar je bil leta 1959 nekaj dni zaprt zaradi neprijavljenega javnega predavanja. Od leta 1966 pa do 1969 je delal kot uradnik pri Izvršnem svetu SRS, leta 1970 pa za kratek čas kot ravnatelj Drame SNG. Večino časa je deloval kot svobodni književnik. Bil je sourednik *Perspektiv* in sodelavec mnogih drugih revij (*Naši razgledi, Dialogi*, itd.). Kot dramaturg je pustil pomembno sled pri *Odru 57*. Leta 1981 je doktoriral v Sarajevu na temo Cankarjeve dramatike. Leta 1985 je zavrnil prejeto nagrado Prešernovega sklada. Leta 1982 je postal redni profesor na AGRFT (dramaturgija) ter leta 1991 izredni oz. leta 1995 redni član SAZU.

128 Taras Kermauner, „Beležke o narodu in kulturi“, *Dialogi* 7, št. 7/8 (1971): 429.

129 Vladimir Kavčič (1932–2014), pisatelj in urednik. Že kot dijak na klasični gimnaziji v Ljubljani je urejal mladinska glasila. Leta 1958 je diplomiral pravo v Ljubljani in se kot pravnik zaposlil na RTV Slovenija. Bil je direktor in urednik revije *Borec*, urednik revije ZZB NOB *Svobodna misel* ter na političnih funkcijah predsednik skupščine Kulturne skupnosti Slovenije in predsednik Republiškega komiteja za kulturo (1986–90). Znanj je po svojih novelah in romanih v katerih se je posvečal v glavnem drugi svetovni vojni, partizanstvu in okupatorju. Bil je eden izmed prvih, ki je pisal o vračanju domobrancev in dachauskih procesih. Leta 1976 mu je bila preklicana nagrada Prešernovega sklada za roman *Zapisnik* (sporna tematika), nakar je dve leti kasneje nagrado vendarle prejel za roman *Pustota*. Leta 2014 je postal prejemnik Prešernove nagrade za življenjsko delo.

130 Vladimir Kavčič, „Je narod ovira napredku?“, *Prostor in čas* 3, št. 1/2 (1971): 1–4.

131 Gabrič, *Socialistična kulturna revolucija*, 311 in 339.

132 ARS, SI AS 1589 III, CK ZKS, šk 193-III, KMMO, Sodba slovenskega ustavnega sodišča, 11. 11. 1966; Prav tam, šk. 228-III, mapa 573, Sodba makedonskega ustavnega sodišča.

Boj za enakopravnost slovenskega jezika, kulture, gospodarstva je npr. literarni zgodovinar Anton Slodnjak[133] primerjal z bojem Trubarja in »uboge gmajne« ter Prešernom v 19. stoletju, med katerimi da ni »bistvenega razločka«. Zgodovina teh bojev je bila dovolj poučna. »Današnji čas pa nam naravnost zapoveduje, da se oklepajmo našega izročila, da ne zdrknemo v zmedo in nič.«[134]

Težava enakopravnosti slovenskega jezika je bila najbolj pereča v Jugoslovanski ljudski armadi, saj ji je zvezna ustava dovoljevala izjemo enakopravnosti jezika; poveljevalni jezik je bil tako zgolj srbsko-hrvaški.[135] Upokojeni general-podpolkovnik Jaka Avšič[136] se je že sredi šestdesetih javno izpostavil za enakopravnost slovenskega jezika znotraj JLA. Decembra 1966 je o tem javno predaval in o problematiki objavljal članke ter pisal pisma visokim partijskim funkcionarjem in nekdanjim vojaškim kolegom.[137]

Med drugimi je marca 1967 pisal tudi Veljku Vlahoviću, predsedniku Komisije za ustavne spremembe. Avšič mu je predlagal spremembo ustavnega člena, ki je

133 Anton Slodnjak (1899–1983), literarni zgodovinar, kritik, pisatelj in akademik. Na Univerzi v Ljubljani je leta 1925 doktoriral z disertacijo o Davorinu Trstenjaku. Nato se je izpopolnjeval na Jagielonski univerzi v Krakovu, kjer je deloval kot lektor za slovenski jezik. Po vrnitvi v Ljubljano je do konca druge svetovne vojne deloval kot profesor slovenščine na Trgovski akademiji. Zaradi sodelovanja z OF je bil večkrat zaprt. Med leti 1947 in 1950 je deloval kot profesor slovenske književnosti na Oddelku za slavistiko v Zagrebu. Po smrti Franceta Kidriča je prevzel njegovo mesto rednega profesorja slovenske književnosti na FF v Ljubljani. Med 1953 in 1959 je nastopal tudi kot predstojnik Inštituta za slovensko filologijo. Po upokojitvi leta 1959 je delal kot interpret slovenske, hrvaške ter srbske književnosti na Goethejevi univerzi v Frankfurtu. V Slovenijo se je vrnil leta 1965 ter se do smrti ukvarjal z znanstvenim delom. Od leta 1967 je bil redni član SAZU. Leta 1948 je prejel Prešernovo, leta 1982 pa Kidričevo nagrado. Od leta 1977 je bil tudi dopisni član JAZU. V svojih esejih se je dotikal vseh obdobij slovenske literature od Trubarja naprej, še posebej pa je bil poznan kot prešernoslovec in preučevalec Ivana Cankarja in Frana Levstika.

134 Anton Slodnjak, „O narodnosti in jeziku“, *Prostor in čas* 3, št. 1/2 (1971): 4.

135 *Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije ; Ustava Socialistične republike Slovenije.* (Ljubljana: Uradni list SRS, 1964), 42. člen.

136 Jaka Avšič (1896–1978), preporodovec, partizan, general, veleposlanik in politik. Kot član Preporoda je bil pred prvo svetovno vojno izključen iz gimnazije. Po mobilizaciji je leta 1916 na vzhodni fronti prebegnil k Rusom in odšel kot prostovoljec na solunsko fronto. Po vojni je ostal v Jugoslovanski vojski in po zaključeni vojaški akademiji leta 1928 postal častnik. Leta 1941 se je pridružil Mihalovićevi Jugoslovanski vojski v domovini in postal njen predstavnik in poveljnik v Sloveniji. Po prispetju v Slovenijo prestopi v NOB in postane član Glavnega štaba NOB, oktobra 1942 pa namestnik komandanta. Maja 1943 postane generallajtnant, član SNOOS-a in AVNOJ-a. Med 1945 in 1947 je bil vojaški ataše v Nemčiji. Do upokojitve leta 1953 je bil tudi republiški poslanec, med 1947 in 1948 veleposlanik FLRJ na Dunaju in leta 1952/53 predsednik Mestnega ljudskega odbora oz. župan Ljubljane. Ob upokojitvi je pridobil čin rezervnega generalpolkovnika in postal do leta 1958 še zvezni poslanec. V pokoju je večkrat v šestdesetih in sedemdesetih aktivno posegel v javni prostor s svojimi razmišljanji o vlogi slovenskega jezika znotraj JLA.

137 Aleš Gabrič, „Slovenščina in Jugoslovanska ljudska armada“, *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 54 (2014): 163–67.

določal poveljnik jezik JLA. Srbsko-hrvaški jezik bi ostal dominanten, toda izjema bi bili primeri vojaških enot, v katerih materni jezik polovice ne bi bil srbsko-hrvaški. Na ta način JLA ne bi več diskriminirala 4 milijone državljanov. Edini pogoj bi seveda bil ta, da poveljnik enote obvlada oba jezika (poleg srbsko-hrvaškega še slovenskega ali makedonskega).[138] V primerjavi z večjezično vojsko Avstro-Ogrske je bila uporaba dodatnega jezika enote (ne poveljniškega) uvedena že ob 20 % ne-nemških vojakov.[139]

Argument, ki ga je Avšič zastopal v začetku sedemdesetih, je bil ta, da je izkušnja druge svetovne vojne pokazala, da se da poveljevati tudi v slovenskem jeziku, ne glede na to da povelja iz general štaba prihajajo v drugem jeziku. Še več, na drugem zasedanju AVNOJ-a, novembra 1943, naj bi Tito obljubil slovenskim delegatom, da bodo vojaški novinci služili vojaški rok večinoma v Sloveniji ter da bo vojaški poveljevalni jezik od vrha do tal slovenski. Avšič je bil prepričan, da le z urejenim enakopravnim jezikovnim statusom lahko pride, ne samo Jugoslaviji, ampak tudi v svetu do miru: »Ko bo v Jugoslaviji urejena popolna enakopravnost in bodo prenehali tudi skrivni, agresivnostni naklepi, navzven iz vsakega naroda v kompetence drugega, bomo lahko za zgled tudi naprednim težnjam svetovnega razvoja Združenih narodov in razvoju mednarodnega pravnega reda. Ne bo več očitkov, da govorimo eno, delamo pa drugo. Po takšni dejanski poti človeštvo zares lahko doseže Prešernovo željo ‚ko prepir iz sveta bo pregnan'«.[140] Avšič je torej razumel jezik, kot glavni objektivni atribut naroda ter kot njegovo osnovno pravico, popolno uporabo narodovega jezika v vseh sferah življenja.

Zaključek

Dolga šestdeseta leta so se za Slovence v matici in izven nje izkazala kot intelektualno plodovita leta. Slovenski intelektualci so po prvem javnem uporu proti jugoslovanstvu tekom Ćosić-Pirjevec debate lahko po tem, ko je bilo jasno, da do nastanka jugoslovanske nacije ne bo prišlo, vse svoje intelektualne napore usmerili v razmislek o konceptu (slovenskega) naroda, o njegovi preteklosti in

138 ARS, SI AS 15899 III, CK ZKS, šk. 229-III, KMMO, Pismo Jake Avšiča V. Vlahoviću s prošnjo spremembe ustave, 2. 3. 1967, str. 1–3.

139 Tamara Scheer, „Habsburg Languages at War: "The Linguistic Confusion at the Tower of Babel Couldn't Have Been Much Worse"", v *Languages and the First World War: Communicating in a Transnational War*, ured. Julian Walker in Christophe Declercq (London: Palgrave Macmillan UK, 2016), 64.

140 Jaka Avšič, „Pravica naroda in enakopravnost", *Sodobnost* 19, št. 5 (1971): 508.

prihodnosti. Kakšna je razlika med narodom in nacijo ter ali bi slovenski narod moral biti politično suveren in neodvisen, so bila le nekatera izmed glavnih tem njihovih razprav in polemik. Bo narod v prihodnosti izginil in kaj so glavni objektivni atributi naroda ter kaj narediti z njimi (se odpovedati slovenskem jeziku, kulturi itd. ali pa jih okrepiti), pa vprašanja, ki so nadgrajevala glavne teme.

V začetku sedemdesetih se je predvsem s Pirjevčevo razpravo *Vprašanje naroda* izkristalizirala razlika med narodom in nacijo, kar se je izkazalo za ključno v drugi polovici osemdesetih. Do tja je sicer bila še dolga pot in še neizmerno število pomembnih razprav na temo (slovenskega) naroda. Saj je še v začetku sedemdesetih ugotavljal Primož Kozak, da v resnici nihče ne ve, kdo so Slovenci:

> Zakaj res je, čeprav dandanes pri nas veliko govorimo o slovenstvu, vendar nobeden natanko ne ve, kaj je to: Opredeljujemo se do drugih: smo bolj organizirani kot južnjaki, smo priznano najboljša delovna sila v Nemčiji, čisto enakovredni Nemcem, smo bolj svobodni kot vzhodnjaki in tudi bolj bogati – a kaj in kdo smo v resnici kot mi, kot Slovenci, to menda nobeden od nas ne ve.[141]

Viri in literatura

ARHIVI

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

- SI AS 1193 osebni fond Lojze Ude
- SI AS 1589/IK, CK ZKS Izvršni komite
- SI AS 1589 III, CK ZKS
- SI AS 1164, Inštitut za narodnostna vprašanja

Arhiv Jugoslavije (AJ)

- fond 507, SKJ, CK SKJ
- fond 507 CK SKJ, Ideološka komisija A-CK SKJ
- fond 837, Kabinet predsjednika republike

141 Kozak, *Peter Klepec v Ameriki*, 45.

Zasebno arhivsko gradivo Alenke Puhar

USTNI VIRI

Pričevanje Cirila Valanta avtorju, Ljubljana, 24. 2. 2020

LITERATURA

Anderson, Benedict. *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2007.

Avšič, Jaka. „Pravica naroda in enakopravnost“. *Sodobnost* 19, št. 5 (1971): 504–12.

Banac, Ivo. *With Stalin against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism*. Ithaca: Cornell University Press, 1988.

Brown, Scott. „Socialism with a Slovak Face: Federalization, Democratization, and the Prague Spring“. *East European Politics and Societies* 22, št. 3 (1. avgust 2008): 467–95.

Broz, Josip. *Tito je govoril v Zagrebu in Ljubljani*. Ljubljana: Propagandni komite pri IO OF, 1945.

Brunnbauer, Ulf, in Hannes Grandits. „The Ambiguous Nation: Socialist and Post-Socialist Nation-Building in Southeastern Europe in Perspective“. V *The ambiguous nation: case studies from Southeastern Europe in the 20th century*, uredil Ulf Brunnbauer in Hannes Grandits, 9–42. München: Oldenbourg Verlag, 2013.

Bulajić, Milan. *Šta je nacija?* Beograd: Jugoslovensko udruženje za medjunarodno pravo, 1964.

Cosovschi, Agustín. „Between the Nation and Socialism in Yugoslavia. The Debate between Dobrica Ćosić and Dušan Pirjevec in the 1960s“. *Slovanský Přehled* 101, št. 2 (2015): 41–65.

Cvirn, Janez. „Kdor te sreča, naj te sune, če ti more, v zobe plune: Dragotin Dežman in slovenstvo“. *Zgodovina za vse* 14, št. 2 (2007): 38–56.

Dolinar, France. „Sedanji moment slovenstva“. *SIJ slovenske svobode* 1, št. 5 (30. junij 1969).

———. *Slovenska katoliška obzorja: izbor esejev, razprav, člankov*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1990.

Gabrič, Aleš. „Slovenščina in Jugoslovanska ljudska armada“. *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 54 (2014): 155–77.

———. *Socialistična kulturna revolucija: slovenska kulturna politika 1953–1962*. Ljubljana: Cankarjeva zal., 1995.

Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism*. Ithaca: Cornell University Press, 1983.

Godeša, Bojan. *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.

Haug, Hilde Katrine. *Creating a Socialist Yugoslavia: Tito, Communist Leadership and the National Question.* London: I.B. Tauris, 2012.

Inkret, Andrej. *Vroča pomlad 1964*. V Ljubljani: Karantanija : Škuc - Forum, 1990.

Ivešić, Tomaž. *Jugoslovanska socialistična nacija: ideja in realizacija (1952–1958).* Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici, 2016.

Jeza, Franc. *In zgodil se bo čudež: premišljevanja o slovenski samostojnosti in demokraciji*. Uredil Boris Pahor. Ljubljana: Slovenska matica, 2012.

———. *Nova tlaka slovenskega naroda: študija o gospodarskem položaju Slovencev v Jugoslaviji.* Trst: samozaložba, 1959.

———. *Skandinavski izvor slovencev: etnografsko-jezikoslovna in zgodovinska študija*. Trst: samozaložba, 1967.

Jović, Dejan. *Yugoslavia: A State That Withered Away*. West Lafayette, Ind.: Purdue University Press, 2009.

Kardelj, Edvard. *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957.

Kavčič, Vladimir. „Je narod ovira napredku?“ *Prostor in čas* 3, št. 1/2 (1971): 1–4.

Kemp, Walter A. *Nationalism and Communism in Eastern Europe and the Soviet Union*. London: Palgrave Macmillan UK, 1999.

Kermauner, Taras. „Beležke o narodu in kulturi“. *Dialogi* 7, št. 7/8 (1971): 421–34.

Kocbek, Edvard. „Misli o jeziku“. *Sodobnost* 11, št. 6 (1963): 511–25.

Komac, Miran. „Problematika narodnih manjšin in medetničnih odnosov v delu prof. dr. Ernesta Petriča“. *V Slovenske misli o mednarodnih odnosih in pravu*, uredil Andraž Zidar in Sanja Štiglic, 457–78. Ljubljana: FDV, 2016.

Konrad, George, in Ivan Szelenyi. *The Intellectuals on the Road to Class Power*. 1st edition. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1979.

Kopeček, Michal. „Historical Studies of Nation-Building and the Concept of Socialist Patriotism in East Central Europe 1956–1970“. V *Historische Nationsforschung im geteilten Europa 1945–1989*, uredil Pavel Kolář in Miloš Řezník, 121–36. Köln: SH-Verlag, 2012.

Kos, Janko. „Nov mit o Slovencih“. *Sodobnost* 19, št. 3 (1971): 325–27.

Kozak, Primož. „Narod ali družba“. *Perspektive* 2, št. 13 (63 1962): 317–33.

———. *Peter Klepec v Ameriki*. Maribor: Obzorja, 1971.

KPJ. *V. kongres komunistične partije Jugoslavije: [Beograd, od 21. do 28. jul.* 1948. V Ljubljani: Cankarjeva založba, 1948.

Kramberger, Marijan. *Kdo sem bil*. Maribor: Pivec, 2017.

———. „Poskus drugačne ljubezni do Slovencev III“. *Sodobnost* 19, št. 11 (1971): 1098–1106.

———. „Slovenci v Jugoslaviji“. *Sodobnost* 19, št. 12 (1971): 1210–14.

———. „Slovenofilija slovenskih književnikov“. *Sodobnost* 19, št. 8/9 (1971): 665–74.

Krejcí, J., in P. Machonin. Czechoslovakia, *1918-92: A Laboratory for Social Change*. 1996 edition. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 1998.

Lisjak Gabrijelčič, Luka. „The Dissolution of the Slavic Identity of the Slovenes in the 1980s: The Case of the Venetic Theory“. MA thesis, CEU, 2008.

Lokar, Aleš. „Kriza narodne zavesti“. *Most*, št. 15 (1967): 105–9.

———. „Nekaj nekonvencionalnih misli o razvoju slovenskega naroda“. *Sodobnost* 19, št. 6 (1971): 553–65.

———. „Razvoj Slovencev kot sistem“. *Sodobnost* 20, št. 6 (1972): 559–76.

Lučić, Iva. „Političke kontroverze o popisu stanovništva 1971. godine“. V *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, uredil Tvrtko Jakovina, 225–44. U Zagrebu: Centar za demokratizaciju i pravo Miko Tripalo : Filozofski fakultet Sveučilišta : Fakultet političkih znanosti Sveučilišta : Pravni Fakultet Sveučilišta, 2012.

Malek, Helena. „Asociacije h Krambergerjevemu »Poskusu drugačne ljubezni do Slovencev«“. *Dialogi*, št. 10 (1971): 611–12.

Marković, Predrag J. „Odnos partije i Tita prema Jugoslovenskom i nacionalnem identitetu“. V *Identitet: Srbi i/ili Jugosloveni*, uredil Svetlana Ljuboja in Laslo Sekelj, 13–62. Belgrade: Institut za evropske studije, 2001.

McDermott, Kevin, in Klára Pinerová. „The Rehabilitation Process in Czechoslovakia: Party and Popular Responses“. V *De-Stalinising Eastern Europe: The Rehabilitation of Stalin's Victims after 1953*, uredil Kevin McDermott in Matthew Stibbe, 109–31. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2015.

Mencin, Rudolf. „Kaj je narod?“ *Sodobnost* 12, št. 3 (1964): 202–11.

Mevius, Martin. *Agents of Moscow: The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism 1941–1953*. Oxford: New York: Clarendon Press, 2005.

———. „Reappraising Communism and Nationalism“. *Nationalities Papers* 37, št. 4 (julij 2009): 377–400.

Milojkovic-Djuric, Jelena. „Approaches to National Identities: Cosic's and Pirjevec's Debate on Ideological and Literary Issues“. *East European Quarterly; Boulder* 30, št. 1 (Spring 1996): 63–73.

Nežmah, Bernard. „Preživela govorica komunizma“. Ljubljana: Inštitut Nove revije, 2018.

Nikolić, Kosta. *Mit o partizanskom jugoslovenstvu*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2015.

Pahor, Boris. „Glosa 65“. *Zaliv*, št. 4 (1966): 52–60.

———. „Slovenstvo danes“. *Zaliv*, št. 6–7 (1967): 57–61.

———. „Tržaški zapiski“. *Zaliv*, št. 6–7 (1967): 114–24.

Pearson, Sevan. „The “National Key” in Bosnia and Herzegovina: A Historical Perspective“. *Nationalities Papers* 43, št. 2 (4. marec 2015): 213–32.

Perovšek, France. *Moja resnica: spominski utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1995.

Petrič, Ernest. „Ali res ogroženo slovenstvo?“ *Teorija in praksa* 4, št. 2 (1967): 238–47.

———. „Politični sistem in mednacionalni odnosi“. *Teorija in praksa* 4, št. 10 (1967): 1424–55.

———. „Posebnost politike ‚malega‘ naroda“. *Teorija in praksa* 6, št. 5 (1969): 722–31.

———. „Slovensko narodnostno vprašanje danes“. *Teorija in praksa* 8, št. 6–7 (1971): 883–90.

———. *Spomini in spoznanja: diplomat*, pravnik, politik. Celovec: Mohorjeva Celovec, 2018.

Pirjevec, Dušan. „Odgovor Dobrici Ćosiću“. *Naša sodobnost* 10, št. 4 (1962): 337–53.

———. „Oprostite, kako ste rekli?“ *Naša sodbnost*, št. 3 (1961): 286–88.

———. „Slovenstvo, jugoslovanstvo in socializem“. *Naša sodobnost* 9, št. 12 (1961): 1116–29.

———. „Vprašanje naroda“. *Problemi* 18, št. 91–92 (1970): 1–19.

Pirjevec, Jože. „Tito in Kardelj: od ‚tovarišije‘ do sovraštva“. *Annales*. Series historia et sociologia., št. 21 (2011): 501–8.

Pleterski, Janko. „Vprašanje naroda v socializmu“. *Naši razgledi* 21, št. 3 (1972): 65–66.

Ramet, Sabrina P. *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1963–1983*. Bloomington: Indiana University Press, 1984.

Ramšak, Jure. „Konec naroda ali začetek nacije?: Slovenski liberalni intelektualci in vprašanje naroda v začetku sedemdesetih let“. V *Nečakov zbornik*, 451–64. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2018.

———. „Politična emigracija v Trstu in vprašanje samostojne Slovenije: primer Franc Jeza“. *Acta Histriae.* 18, št. 4 (2010): 961–86.

Renan, Ernest. *What Is a Nation? And Other Political Writings*. Columbia Studies in Political Thought / Political History. New York: Columbia University Press, 2018.

Repe, Božo. *Obračun s Perspektivami*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1990.

Rožanc, Marijan. „Zločin za zločin“. *Perspektive* IV, št. 33–34 (1964): 483–86.

Rupel, Dimitrij. „Narodnost v precepu“. *Tribuna* XV, št. 9 (IV 1965): 6.

Rusinow, Dennison. *The Yugoslav Experiment 1948–1974*. Berkeley: University of California Press, 1977.

Scheer, Tamara. „Habsburg Languages at War: “The Linguistic Confusion at the Tower of Babel Couldn’t Have Been Much Worse”“. V *Languages and the First World War: Communicating in a Transnational War*, uredil Julian Walker in Christophe Declercq, 62–78. London: Palgrave Macmillan UK, 2016.

Sedmi kongres Saveza omladine Jugoslavije. Beograd: Komunist, 1963.

Skupina Ypsilon Slovenskih Akademikov. *Slovenija 1968, kam?* Trst: s. n., 1968.

Slodnjak, Anton. „O narodnosti in jeziku“. *Prostor in čas* 3, št. 1/2 (1971): 4–7.

Smole, Dominik. „Maščevanje“. *Perspektive* IV, št. 33–34 (1964): 487–89.

Šalamun, Tomaž. „Panem et circenses“. *Perspektive* IV, št. 33–34 (1964): 480–82.

Urbančič, Ivan. „O slovenstvu in filozofiji“. *Problemi* 18, št. 91–92 (1970): 58–73.

Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije ; Ustava Socialistične republike Slovenije. Ljubljana: Uradni list SRS, 1964.

Verdery, Katherine, Michael Bernhard, Jeffrey Kopstein, Gale Stokes, in Michael D. Kennedy. „Rereading ‚The Intellectuals on the Road to Class Power'". *Theory and Society* 34, št. 1 (2005): 1–36.

Vidmar, Josip. „Refren o narodnosti". *Sodobnost* 13, št. 1/3 (1965): 4–13.

Zajc, Marko. „Slovenian Intellectuals and Yugoslavism in the 1980s: Propositions, Theses, Questions". *Südosteuropäische Hefte* 4 (2015): 46–65.

Ziherl, Boris. Komunizam i otadžbina ; *Prilog pitanju o komunističkom moralu*. Beograd: Kultura, 1950.

Zlobec, Ciril. „Marginalije". *Sodobnost* 19, št. št. 5 (1971): 546–49.

Spomini in pričevanja

Slovensko vprašanje v 60. letih prejšnjega stoletja

Dr. Ernest Petrič

Šestdeseta leta prejšnjega stoletja so bila v marsičem pomemben čas za svet, pa tudi za slovensko narodno vprašanje, predvsem v smislu dozorevanja slovenskega naroda v nacijo. V narod, v polnem pomenu te besede. Seveda, narod kot nacija, kot politična entiteta z lastno državo, torej suveren narod, smo postali šele z osamosvojitvijo, z vzpostavitvijo lastne države, Republike Slovenije.

Vendar pot do tega, torej razvoj slovenskega narodnega vprašanja, je bila dolga. Od časov, ko smo se, prišleki na območju sedanje poselitve, v bistvu še kot plemenska skupnost in del slovanske etnične mase, s pokristjanjenjem vključili v zahodni svet, v civilizacijski krog, temelječ na helenistični, rimski in krščanski tradiciji. Del tega sveta smo v civilizacijskem smislu ostali do danes. Z reformacijo v 16. in 17. stoletju in Trubarjem smo postavili temelje naši jezikovni identiteti in skupnosti, s prosvetljenstvom in preko Zoisa, Vodnika, Prešerna in drugih pa prerasli v skupnost z lastno, avtentično kulturo in knjižnim jezikom. To je bil čas, ko smo zavrgli izziv tako germanizacije, pa tudi stapljanje v južnoslovansko (ilirsko) jezikovno in kulturno skupnost.

Po revolucionarnih težnjah in premikih sredi 19. stoletja pa tudi Slovenci na temelju skupnega knjižnega jezika in lastne kulture že preraščamo v narodno skupnost tudi s političnimi zahtevami. Te z majniško deklaracijo 1918 in posledično z združitvijo v državo SHS in nato v Kraljevino Jugoslavijo pomenijo prehod slovenskega narodnega vprašanja od soočanja z nevarnostjo germanizacije k uveljavljanju slovenskega naroda in njegovih narodnih, kulturnih, gospodarskih pa tudi političnih interesov v državni povezanosti z drugimi jugoslovanskimi narodi. Četudi se slovensko narodno vprašanje tudi v jugoslovanski državni skupnosti ni razrešilo, so vendarle bili storjeni pomembni koraki na poti preraščanja iz »naroda« v politični, mednarodni subjekt, v nacijo. Svobodno intelektualno in kulturno življenje, ki ga je inter alia simbolizirala slovenska univerza v Ljubljani, gospodarski razvoj s pomembnimi gospodarskimi subjekti, slovenska administracija, sodstvo, šolstvo v slovenščini v okvirih t. i. Dravske banovine, je prispevalo h krepitvi moči in samozavesti slovenskega naroda. Vendar predvsem mednarodne okoliščine – ne leta 1918

in tudi ne leta 1945 – niso dopuščale urejanje slovenskega narodnega vprašanja izven okvira Jugoslavije.

Federativna ureditev sicer avtoritarne, enostrankarske, nedemokratične »nove« Jugoslavije, federativne bolj navidezno in na papirju kot v realnosti, je vendarle z nekaj formalnimi atributi državnosti v federativni skupnosti nakazovala vzpostavitev slovenskega naroda kot politične entitete. Razpad Kraljevine Jugoslavije leta 1941 je pokazal globino nesporazuma ob »zedinjenju« leta 1918, ko so v njo vključeni narodi, zlasti Slovenci in Hrvati, skupno državo razumeli kot zagotovilo za ohranjanja njihove samobitnosti, jezikovne in kulturne identitete, z avtonomno, če že ne federativno ureditvijo države. Zlasti po grozodejstvih med drugo svetovno vojno je bilo jasno, da se skupna jugoslovanska država more obnoviti le kot federacija. Zlasti v Srbiji pa je »združitev« bila pogosto razumljena kot začetek stapljanja v veliko »jugoslovansko« nacijo in v centralistično urejeno državo. Nova, v družbenem pogledu komunistična, enopartijska avtoritarna država Jugoslavija se je tako leta 1945 obnovila, formalno kot federacija šestih federalnih enot, »ljudskih«, kasneje »socialističnih« republik in dveh avtonomij. Ta federalna ureditev, bolj formalna kot dejanska, saj so v realnosti centralistično naravo države zagotavljale enotna komunistična partija, vojska in osebnost avtoritarnega dosmrtnega voditelja države. Narodno vprašanje v tej državi je tako v bistvu ostalo nerešeno. Tudi slovensko narodno vprašanje, kot problem položaja in vloge slovenskega naroda v tej državi in razmerja med zvezo, federacijo, in federalnimi enotami.

V prvih letih jugoslovanske federacije, v času grobega nasilja in zanikanja demokratičnih svoboščin, tudi svobode govora in izražanja prepričanj, kaj šele svobode tiska, združevanja itd., seveda ni bilo možnosti za razprave o problemih, ustavno pravnih, političnih in o drugih vprašanj v zvezi z mednacionalnimi odnosi v federaciji ali o drugačni razrešitvi narodnega vprašanja. Izjema so tako bile le razprave med hrvaško in slovensko emigracijo o morebitni drugačni bodoči ureditvi narodnega vprašanja. Te razprave so bile v Jugoslaviji razumljene kot napad na ustavno ureditev in so bile vnaprej obsojene kot sovražne, kaznive in tudi kaznovane.

Vendar, že v začetku 60. let so se razmere začele spreminjati. Jugoslavija se je po letu 1950 postopoma izvila iz objema Sovjetske zveze. T. i. Blejski sporazum leta 1953 – z Grčijo in Turčijo – je posredno in za kratek čas povezal Jugoslavijo in NATO. Kmalu zatem je Jugoslavija postala ena vodilnih neuvrščenih držav (prvi »vrh neuvrščenih« v Beogradu 1961). Na meddržavni ravni je normalizi-

rala svoje odnose z zahodom. Možna so postala, čeprav še vedno nadzorovana, potovanja na »zahod«, kar so izkoristili desettisoči, t. i. gasterbajtarjev, pa tudi študentov in intelektualcev. To postopno odpiranje Jugoslavije proti zahodu je seveda vodilo tudi do sprememb znotraj države. Zgovoren in pomemben je bil padec Rankovića, centralistično naravnanega srbskega politika, ki je nadzoroval tajne službe (t. i. UDBO in KOS). Čeprav je Jugoslavija, in v okviru nje Slovenija, ostala eno-partijska država, torej v bistvu nedemokratična in avtoritarna, so se pričele, zlasti po padcu Rankovića, tudi znotraj komunistične partije (imenovane Zveza Komunistov) porajati težnje po demokratizaciji in liberalizaciji. Izvedene so bile nekatere spremembe v ustavni ureditvi (1963 in 1969 in nato 1974), vzpostavljene nekatere državne inštitucije, tipične za demokratične države, npr. celo Ustavno sodišče na ravni federacije in ustavna sodišča republik. Vendar, te reforme in spremembe, ki jih je terjalo zlasti gospodarsko zaostajanje, so bile bolj formalne in navidezne, kot pa dejanske. Jugoslavija je v bistvu ostala to, kar je bila: enopartijska avtoritarna država, v kateri je ne glede na obstoj institucij, značilnih za demokratično državo, oblast ostala v rokah partije oz. Zveze komunistov, partijskega in državnega voditelja Josipa Broza Tita, in oprta na njemu zvesto JLA. To se je potrdilo v začetku sedemdesetih let, ko so bile zatrte težnje in poizkusi liberalizacije in demokratizacije, zlasti v Srbiji, Sloveniji in na Hrvaškem, podobne češkoslovaški pomladi konec 60. let. Z zatrtjem teh poizkusov demokratizacije je bila zamujena priložnost za demokratično prenovo države, za uvedbo tržnega gospodarstva, za modernizacijo in morda tudi za miren razhod bivše države ali celo za njeno vključitev v zahodne povezave, v evropsko integracijo. Ob spremenjenih mednarodnih razmerah po padcu berlinskega zidu oz. koncu blokovske delitve Evrope in sveta so prav nerešeno narodno vprašanje in nesposobnost za demokratizacijo in gospodarske in druge reforme privedle bivšo državo v krvav razpad.

V 60. letih sta trd enopartijski sistem in centralno vodeno plansko gospodarstvo bila v vedno večji krizi. Ob rahljanju avtoritarnega enopartijskega političnega sistema in v času iskanja, kako preseči krizne razmere (npr. t. i. Kraigherjeva reforma), je stopila v ospredje tudi problematika mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji. Ta tematika, usodno pomembna za večnarodno državo, kakršna je bila Jugoslavija, formalno sicer »ljudska demokracija« in »federacija«, dejansko pa enopartijska in centralizirana avtokratska država, je spet postala, kot je dejansko bila že v predvojni kraljevini Jugoslaviji, pomembna in prisotna v političnih razpravah in dogajanjih in celo predmet javnih debat. V ta kontekst sodi tudi znana javna polemika med Dušanom Pirjevcem in Dobrico Ćosićem

v začetku šestdesetih let. Bistvo te polemike – možna je polemika seveda bila le ob upoštevanju in sklicevanju na stališče »marksistične teorije« o narodnem vprašanju (zlasti Lenin, Stalin, Tito, Kardelj) – je bilo, ali naj »socialistični« razvoj Jugoslavije ultima ratio gre v smeri povezovanja in tudi stapljanja v njej živečih narodov, v enotno, »socialistično jugoslovansko nacijo« in v bistvu v centralizirano državo, ali pa naj gre razvoj »federalne, socialistične« Jugoslavije v smeri ohranjanja in razvoja jezikovne, narodne, kulturne identitete vsakega od v njej združenih narodov, posledično torej h krepitvi avtonomnosti in državnosti federalnih enot.

V skladu s povedanim so potekala v 60. letih dogajanja tudi v Sloveniji in seveda tudi na Inštitutu za narodnostna vprašanja. Ta raziskovalni inštitut je bil ustanovljen še v času pred drugo svetovno vojno z namenom spremljati in proučevati problematiko slovenske narodne manjšine v Italiji in Avstriji. Deloval je v specifičnih razmerah tudi med drugo svetovno vojno in bil neposredno po njej pomemben »think tank« zlasti v prizadevanjih za ureditev mejnih vprašanj z Italijo in Avstrijo v okviru mirovnih pogajanj (mirovna pogodba z Italijo, t. i. Londonski memorandum o soglasju iz leta 1954, Avstrijska državna pogodba 1955). Ko pa se je v začetku 60. let odprl, čeprav omejen, prostor tudi za razprave o mednacionalnih odnosih, se je inštitut, in njegovi raziskovalci, začel ukvarjati tudi s to aktualno problematiko. V okviru inštituta so potekale razprave o tem in nekateri njegovi raziskovalci so tudi nastopali v javnosti in se udeleževali razprav o mednacionalni problematiki v zveznih in republiških forumih. Ustanovljen je bil tudi poseben, t. i. teoretski ali »tretji« oddelek na inštitutu (poleg »severnega«, ki se je ukvarjal s problematiko naše manjšine v Avstriji, in »zahodnega«, čigar fokus je bila problematika naše manjšine v Italiji), ki naj bi spremljal problematiko mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji in splošna, teoretična, zlasti ustavnopravna in mednarodnopravna vprašanja te problematike ter še posebej problematiko pravice narodov do samoodločbe. Ta oddelek na inštitutu je vodil njegov takratni direktor Drago Druškovič, sam pa sem bil prvi in sprva tudi edini raziskovalec tega »oddelka«. Vendar, v razprave o mednacionalni problematiki so se takrat vključevali še zlasti prof. dr. J. Pleterski, dr. J. Jeri, dr. T. Zorn pa tudi drugi, in seveda direktor Drago Druškovič, ki je bolj neformalno kot formalno prenašal naša stališča v »forume«. Tudi sam sem bil angažiran pri tem, še zlasti sem pogosto potoval v Beograd na razne sestanke komisij in odborov zlasti v okviru SZDL, pa tudi Zveze komunistov in zvezne skupščine. Na teh sestankih in v razpravah so bile kar očitne razlike glede obsega avtonomnosti federalnih enot, takratnih socialističnih

republik. In tudi glede razumevanje smisla skupne države, formalno temelječe na pravici narodov do samoodločbe. Stari nesporazum, ali naj Jugoslavija bo razumljena kot okvir in garancija za obstoj in razvoj v njej svobodno združenih narodih ali pa razumljena kot inštrument povezovanja in stapljanja v socialistično »jugoslovansko nacijo«, je ostal neodgovorjen.

Razmišljanja, prisotna v Sloveniji, so pogosto trčila ob drugačna stališča v centralistično naravnanih srbskih, zlasti beograjskih krogih, pa tudi v t. i. »nerazvitih« delih države, kjer se je bistvo razumevanja mednacionalnih odnosov praviloma skrčilo na zahteve po več »enakopravnosti«, razumljene kot več finančne, razvojne in druge pomoči. Seveda je bilo stališča v tistem času potrebno izražati previdno, bolj med vrsticami, kot naravnost. To je bilo zame, za mladega in marsikdaj zaletavega raziskovalca na inštitutu včasih težko. Še posebej so me jezile razne poenostavitve, neumnosti in primitivizmi. Kot npr. ideje, da so mešane glasbene zasedbe in koprodukcijski filmi, koncerti narodnostno mešanih ansamblov iz različnih republik ipd. pot k skupni »jugoslovanski« kulturi, forsiranje srbohrvaščine v zveznih organih in ustanovah, zlasti v vojski, stališča in zahteve, da je pomoč »nerazvitim« ustavna ali vsaj zakonska obveznost »razvitih«, ki pa nimajo nobene besede glede uporabe te pomoči. Ne le na Inštitutu za narodnostna vprašanja, pač pa tudi širše v slovenski politiki, je bila dokaj enotna zadržanost do teh in podobnih idej, čeprav je bilo stališča, nasprotna centralističnim in »jugoslovanskim« idejam še tudi po padcu Rankovića potrebno izražati previdno. Sam sem na raznih sestankih in posvetih v Beogradu marsikdaj težko ostal zadržan, zavedajoč se, da se tudi za neumnostmi skrivajo nevarne ideje. Seveda sem o mednacionalni problematiki tudi pisal, v »Vprašanjih naših dni«, v »Naših razgledih«, kasneje, v času, ko sem že bil član »Kavčičeve vlade« pa zlasti v »Teoriji in praksi«, pa tudi v raznih revijah izven Slovenije. Da je bila potrebna zadržanost, previdnost pri izražanju stališč v tistem času, me je opozarjal tudi direktor inštituta Drago Druškovič. Ob neki priložnosti mi je dejal, da če bom »tako nadaljeval, bova sedela oba«.

Ko danes gledam na tisti čas, začetek 60. let prejšnjega stoletja, razumem, da je to bil čas začetka razprav, v forumih in v javnosti, o mednacionalnih odnosih pa tudi drugih pomembnih družbenih vprašanjih. V Sloveniji, a ne le v Sloveniji. Sicer zelo počasi, a vendarle tudi v medijih, zlasti pa v kritičnih publikacijah, kot so bile »Beseda«, »Revija 57«, »Naši razgledi«, »Vprašanjih naših dni«, »Sodobnost«, »Tribuna« in kasneje tudi »Teorija in praksa« in »Prostor in čas«. Še bi lahko našteval in lahko bi tudi zapisal, da so se tako kazali znaki »sloven-

ske pomladi«. To pa je vodilo do premikov tudi v politični sferi, do vsaj začasne prevlade tudi znotraj Zveze komunistov, liberalnejših, reformističnih, demokratskih pogledov. Tako glede ekonomije kot tudi politike, kar je, poenostavljeno rečeno, poosebljal Stane Kavčič in njegova vlada v letih 1967–1972.

Lahko zapišem, da je Stane Kavčič in njegov krog znotraj Zveze komunistov bil del porajajočih se teženj v t. i. »socialističnem lagerju«, po demokraciji, svobodi človeka in njegovi ustvarjalnosti in po svobodi zasebne podjetniške pobude. Po kakih dvajset »trdih« letih po koncu vojne, po letih revolucionarnega nasilja, utrjevanja »proletarske« oblasti, dejansko pa oblasti komunistične partijske elite in tajnih služb, kar je vodilo »socialistični« del Evrope v splošno in očitno zaostajanje, so bile logične težnje po demokraciji, svobodi človeka, spoštovanju njegovih temeljnih pravic in svoboščin. Na Poljskem, na Madžarskem, v Češkoslovaški, pa tudi v DDR, kasneje v 80. letih s »perestrojko« in »glasnostjo«, pa tudi v Sovjetski zvezi, zlasti v drugi polovici 60. let, pa tudi v Jugoslaviji in v Sloveniji postanejo, vsaj za kratek čas, te težnje prisotne tudi znotraj vladajoče partije. To je čas Kavčičeve vlade, ko se Slovenija skuša konstituirati tudi v infrastrukturnem, energetskem in finančnem pogledu, ko se zavestno snuje koncept njenega dolgoročnega razvoja, temelječega na v bistvu tržnem gospodarstvu, spoštovanju gospodarske in druge pobude ljudi, odprtosti do Evrope. To je bil čas bolj sproščenih debat tudi o slovenskem narodnem vprašanju in sploh o mednacionalnih odnosih.

Naj med kar številnimi pisanji v tistem času omenim le pisanje Borisa Pahorja. Že takrat enega od stebrov slovenske misli. S kritičnostjo svobodnega zamejca, Tržačana, je opozoril na vrsto zgrešenosti in zablod pri urejanju slovenskega narodnega vprašanja, še posebej tudi neustreznega odnosa do naših narodnih manjšin v tujini. Usulo se je po njem, tudi z vrsto grobih žalitev, tudi diskvalifikacij, ne le s kritiko njegovih stališč. Po sugestiji Kavčiča sem tudi sam posegel v polemiko o Pahorjevih stališčih, kritično, a hkrati spoštljivo, kar je opazil tudi Pahor.

Še vedno menim, da je poizkus usmeritve k demokratizaciji, liberalizaciji, tržnemu gospodarstvu, »zahodu«, utrditvi položaja Slovenije in njene avtonomnosti v 60. letih bil pomemben čas tudi z vidika krepitve zavesti o nujnosti demokratizacije Slovenije v Jugoslaviji – ali pa tudi izven nje. Šestdesetim letom so eno generacijo kasneje sledila osemdeseta. V šestdesetih nismo uspeli. Generacija tistih, ki so vodili revolucijo in vzpostavili revolucionarni režim dvajset let, eno generacijo pred tem, so imeli še vso oblast, ki so si jo prisvojili

z revolucijo. Še več, Berlinski zid se je takrat šele gradil, ne rušil, kot je bilo 20 let kasneje. Sovjetski, komunistični blok v blokovski delitvi Evrope je še čvrsto stal. Madžarska 1956. in Češkoslovaška 1968., nasilno zatrtje teženj po demokratizaciji, sta dokaza za to moč. Tudi nad Jugoslavijo pa je konec 60. let, v času naše takratne »pomladi«, podobno kot nad Češkoslovaško, visel Damoklejev meč t. i. Brežnjeve doktrine. Jasno je bilo, da če bi bil »socializem« v Jugoslaviji ogrožen, bi bila takrat ne le možna, temveč tudi verjetna sovjetska vojaška intervencija.

Tudi znotraj Jugoslavije so bile takrat razlike in pričakovanja zelo različna. V Beogradu je bila močna težnja k demokratizaciji in liberalizaciji, a hkrati je bila srbska politika, tudi njen liberalni del, obremenjena s problemom Kosova – kot je še danes. V Zagrebu se je s t. i. »maspokretom« kazala tudi senčna stran hrvaškega nacionalizma. Ostalim pa je bila v ospredju težnja po Jugoslaviji, ki bo kakršnakoli že, a bo zagotavljala razvojno pomoč, skratka denar za upravičene in manj upravičene, pogosto megalomanske ambicije na tuj račun.

Skratka, objektivne okoliščine – ne doma in ne v svetu – niso zagotavljale, da bi zasuk k demokratizaciji in zlom utopičnih, v bistvu preživelih in neproduktivnih ideoloških spon uspel. Ni mogel uspeti. Se je pa prav v Kavčičevih letih okrepila zavest po potrebi demokratizacije in reformah. In razvojne ambicije in samozavest Slovenije, česar tudi represija v 70. letih ni uspela zatreti.

Narobe, tisto, kar je sledilo neuspeli demokratizaciji in liberalizmu 60. let, je bil zastoj na tako rekoč vseh področjih, od politike do gospodarstva. Gospodarski in finančni zlom, z ekscesi, kakršni sta bili podivjana inflacija in nelikvidnost države, je razgalil bedo zmagovalcev »varuhov revolucionarnih pridobitev« nad liberalci 60. let. In pospešil pot do rešitve slovenskega narodnega vprašanja z ustanovitvijo samostojne države Republike Slovenije, ko so s padcem berlinskega zidu in razpadanjem »socialistične« utvare in režimov v Evropi vzhodno od »železne zavese« dozoreli družbeni in mednarodni pogoji za to.

S tem seveda za slovensko narodno vprašanje ni nastopil konec zgodovine v smislu idej o koncu zgodovine F. Fukujame. Nastopil pa je čas, ko ima tudi naš narod svojo usodo v svojih rokah, kot jo imajo suvereni narodi, nacije z lastno državo. Nekajstoletno dozorevanje iz naroda v nacijo, pri čemer so bile pomembna tudi 60. leta prejšnjega stoletja, pa naj bi bilo zagotovilo, da bomo moder in zavzet upravljalec lastne usode, ki mu bo bolj kot »res privata« v mislih in pri srcu »res communis«.

Dokumenti

Zasebno arhivsko gradivo Alenke Puhar, letak Poslanica slovenskemu narodu za novo leto 1962.

POSLANICA
SLOVENSKEMU NARODU ZA NOVO LETO 1962

SLOVENCI!

Začenja se novo leto sužnosti za naš narod v Jugoslaviji, pa tudi novo leto vse aktivnejšega in zavestnejšega boja za našo narodno osvoboditev, za neodvisnost Slovenije in za resnično demokratizacijo slovenskega življenja.

Vedno širše slovenske množice se osveščajo stanja, v katerem životari naš narod v današnji Jugoslaviji. Medtem ko so ga z zvijačo vključili leta 1918 v prvo centralistično Jugoslavijo in ga z nasiljem držali v njej, pri čemer je skušala vladajoča srbska klika z diktaturo, s prepovedjo slovenske zastave in celo s trganjem Cankarjevih spisov iz šolskih beril zatreti v slovenski mladini narodno zavest, so ga v drugi, povojni Jugoslaviji napravili za pravega sužnja. Odvzeli so mu vse pravice političnega naroda ter ga skušajo čimprej pretopiti v enotno jugoslovansko socialistično družbo. Ta bi imela seveda, kot praksa jasno dokazuje, srbski pečat in zato se zanjo enotno ogrevajo srbski hegemonisti in vladajoča titovska klika, ki je priraslta na svoje stolčke in ve, da lahko ohrani svojo oblast le v enotni državi, z enotno partijo, UDBO in vojsko in z uničenjem vsakršnega narodnega ponosa in zavesti.

SLOVENCI!

Ne pozabite, da se je začelo komunistično titovsko nasilje nad vami s prevaro, ko je partija prisilila v bunkerjih

osamljene in demoralizirane voditelje drugih političnih skupin OF, da so podpisali na Pugledu kapitulacijo, s katero se je spremenila OF iz politične odporniške koalicije v privesek partije; da se je začelo z množičnim pokolom dvanajstih tisočev slovenskih fantov, ki so se v dobri veri, čeprav pod vodstvom, ki ni bilo doraslo zahtevam časa, bojevali za drugačne koncepte svobodne slovenske domovine, in z umori več tisoč civilistov in celo otrok, Slovencev in pripadnikov narodnih manjšin na našem ozemlju; da so takoj po vojni odvzeli Sloveniji vsakršno politično in gospodarsko avtonomijo in z ustavnim popravkom l. 1953 tudi formalno pravico do samoodločbe; da je Slovenija republika samo še na papirju in da o njeni državnosti pravno ni več sledu!

NE POZABITE,

da je slovenski narod daleč najbolj izkoriščan narod na svetu, ker mu jemlje Beograd 50% njegovega narodnega dohodka; da je jugoslovansko gospodarstvo kljub trem milijardam dolarjev, izsesanih po vojni iz Slovenije, in kljub štiri in pol milijardam ameriške pomoči, neglede na pomoč Anglije, Francije, Norveške, Italije itd. danes najbolj klavrno na svetu ter se še vedno zanaša samo na dolarsko pomoč in izkoriščanje; da je kljub vsemu trobentanju o jugoslovanskih gospodarskih uspehih morala dati Amerika samo v letu 1961 Jugoslaviji milijon ton žita na dolgoročne kredite, ki ne bodo nikoli vrnjeni, hkrati pa prosjači jugoslovanska vlada za novo pomoč v znesku pol milijarde dolarjev; da je slovenski delavec v Jugoslaviji plačan za isto delo trikrat nižje kot delavec na evropskem zahodu; da duši Beograd zaradi gospodarskega izžemanja in šovinizma slovenski šport, kar naši športniki sami najbolje vedo; da sta slovenska znanost in kultura na tleh; da so najboljši slovenski pisatelji prisiljeni k molku, s čimer je prizadejana neizmerna in nepopravljiva škoda slovenski kulturi in slovenskemu ugledu v svetu!

SLOVENCI!

Ne dajte se več varati od megalomanskih fraz beograjske klike o »socialističnem napredku« itd. Sami ste priče neučinkovitosti tega sistema, ki temelji na diktaturi in na

ostudnem osebnem kultu, edinem, ki je še preostal v Evropi, in preračunanem na najbolj primitivno psiho in na vedno hujše poneumljenje ljudi! Pobijajte Titov kult, ki vas smeši in ponižuje pred Evropo! Ne opravičujte več titovskega totalitarizma in lastnega oportunizma s tem, da gre za »napredek«, domovino, socializem in delavski razred. Gospodarska in politična zadolžnjenost in izkoriščanje kakega naroda nikdar ne pomenita napredka, ampak služita samo nasilju nad lastno in tujo svobodo! Pomislite na to, da so tudi Nemci navajali opravičila za Hitlerjev totalitarizem in za svojo slepo pokorščino, toda danes je vse poštene Nemce tistega bojazljivega opravičevanja sram!

SLOVENCI!

Razmišljajte o svoji usodi in o usodi slovenske domovine! Vcepljajte otrokom ljubezen do slovenstva in svobode! Vcepite jim vsaj osnovne pojme demokracije, da ne bomo dobili generacij, ki sploh ne bodo več vedele, kaj sta svoboda in demokracija! Ta nevarnost je za nas zelo realna, ker slovenski volivci že tri desetletja in pol niso imeli priložnosti svobodno voliti in se udeleževati demokratičnega političnega dela, pravi pojem strankarske in parlamentarne demokracije pa poznajo le še starčki iz avstrijskih časov. Zavedajte se, da je Jugoslavija poleg obeh diktatur na Pirenejskem polotoku edina država v Evropi, kjer se že od vojne ni izmenjala vladajoča garnitura. Tej gre samo še za to, da se ohrani na oblasti. Temu je pripravljena podrediti vse drugo, tudi usodo narodov, ki sestavljajo Jugoslavijo! Ne pozabite, da so v Evropi samo še Francova Španija, Sovjetska zveza in Češkoslovaška tiste države, ki s silo drže v podložništvu druge evropske narode in jim ne priznajo pravice do samoodločbe in lastne države!

SLOVENCI!

Zahtevajte od Beograda pravico samoodločbe za slovenski narod! Zahtevajte neodvisnost za Slovenijo, kot jo zahteva Beograd za Alžirijo in kot jo priznava celo ljudstvom, ki so bila še pred eno ali dvema generacijama na glasu kot ljudožrska! Zahtevajte, naj bo ta pravica zajamčena slovenskemu narodu z novo ustavo, ki jo pripravljajo, in jo tudi uveljavite!

SLOVENCI!

Nagli razvoj v modernem svetu ne dopušča, da bi še dalje pasivno ždeli v suženjstvu in se vdajali kultu nasilnikov. V modernem razvoju mora imeti besedo in sooblikovalno vlogo tudi naš narod. Do tega ima vsaj tako pravico kot črnska ljudstva v Afriki, za katera ste še vi sami pred leti zbirali znamke in staniol, da so jih lahko misijonarji naučili osnovnih oblik civiliziranega življenja, in za katerih neodvisnost se titovski predstavniki zdaj tako demagoško zavzemajo v okrilju Združenih narodov in izven njih! Čas je, da se tudi Slovenci končno rešimo sramotne odvisnosti in suženjskega stanja. Zato se bojujmo za neodvisnost svoje domovine in si ustvarimo demokratično, neodvisno Slovenijo, v kateri bo slovenski narod končno svobodno zaživel ter si zavaroval neoviran gospodarski in kulturni razvoj! Le lastna država bo pomenila jamstvo za slovensko demokracijo.

Zato se bojujte z vsemi sredstvi za neodvisno slovensko državo, v kateri bodo vaši otroci lahko rastli v ponosne, poštene in svobodne ljudi! Bojujte se za to, da se bo lahko slovenski narod ponosno uvrstil med svobodne narode in da bo dobil svoj glas v Združenih narodih!

Slovenci, bodite pogumni in zaupajte v bodočnost!

Ne sodelujte s titovskim režimom! Ustanavljate tajne osvobodilne odbore in odporniške skupine! Rušite titovsko - srbsko okupacijsko oblast!

Odpirajte tudi poštenim komunistom oči, da se bodo zavedli svoje dolžnosti do slovenske domovine in da se bo v njih spet prebudila ljubezen do nje!

Naj živi neodvisna Slovenija!

Naj živi svoboda!

AKCIJSKI ODBOR
ZA NEODVISNO SLOVENIJO

Ob novem letu 1962.

Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1193, osebni fond Lojze Ude, šk. 23, mapa 5, Pismo uredniku Naše sodobnosti glede Ćosića, 5. 2. 1962.

Ljubljana, 5.2.1962.

Spoštovani tovariš urednik

Prebral sem Čosićev polemični članek "Narod, integracija, socializem" v zadnji številki Naše sodobnosti. Ne zamerite mi pripombe tudi na naslov uredništva. Jaz bi Čosiću, predno bi njegov članek objavil, svetoval, naj ga še enkrat prebere in premisli. Šele, če bi Čosić vztrajal, da se objavi članek v prvotni obliki, bi ga objavil, a tudi v tem primeru s primerno uredniško pripombo.

Članek je slab, konfuzen, krivičen, demagoški. Kar na prvih straneh trezno in jasno pove in prizna, to v nadaljnjem vse prekliče ali vsaj zabriše in zamegli. Ne bom šel od točke do točke. V glavnem tole: kje najde Čosić v Pirjevčevem članku osnovo za tako žolčno pisanje, za lekcijo Slovencem o jugoslovanskem patriotizmu? Tale Čosićev socializem v obravnavanju nacionalnega vprašanja močno zaudarja po metodah v stari Jugoslaviji. V ozadju tega pisanja je mentaliteta stanja, kam neki drugam, če ne v srbstvo. Če jugoslovanski socializem ni zmožen dokazati, da je mogoče sožitje raznih narodov v iskreni, dosledni, pošteni federaciji, potem ni v tem pogledu prinesel nič novega v zgodovino, temveč se premika dalje po tiru imperialističnega in izkoriščevalnega nacionalizma, počasnega, zavratnega izpodjedanja življenjskih korenin slabotnejšega naroda po močnejšem narodu.

Kljub temu, da je na svetu mnogo primerov, da je velik pisatelj lahko zelo slab logik, ideolog, politik (n.pr. Hamsun, tudi Slovenci poznamo nekaj takih primerov), je zadeva izredno mučna. Končno je Čosić vendarle glasnik razpoloženja svoje okolice.

Mislim, da Pirjevcu ali komurkoli ne bo težko odgovoriti. Jaz bi začel s Čosićevim stavkom: "Priznam: moral bi bil prej končati. In vsekakor bi bil moral bolj, to se pravi neposredneje in konkretneje obravnavati kulturno problematiko odnosov med narodi".

S tovariškim spoštovanjem in pozdravom

Lojze Ude

Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1193, osebni fond Lojze Ude, šk. 28, mapa 99,
Rudolf Mencin, Nekaj misli k temi kaj je narod?

NEKAJ MISLI K TEMI KAJ JE NAROD

I.

Narodi ali nacije so v današnjem svetu splošno priznani družbeni fenomeni, s katerimi se sleherni dan srečavamo, ko govorimo in razpravljamo o njih koeksistenci, njih enakopravnosti, svobodi, suverenosti in njih pravic do samoodločbe. Razumljivo bi tedaj bilo, da si skušamo o narodu ustvariti čim jasnejšo predstavo, zlasti ker zadevamo na vsak korak na vprašanja, ki posegajo živo v našo narodno eksistenco. Vendar nam je bil narod zmerom bolj čuvstvena zadeva kot predmet razumskega razglabljanja, in o sami teoriji naroda imamo, če izvzamemo standartno Kardeljevo Delo, razmeroma skromno literaturo. A prav mali narodi v našem položaju imajo največ razloga, razmišljati o pogojih svoje eksistence in ne morejo dopuščati, da bi jih razne nedognane ali modne teorije begale v spoznavanju njih življenjskih nujnosti.

Zgrešeno bi bilo, če bi hoteli svoje narodne zadeve obravnavati in reševati brez zveze s splošnimi narodnimi vprašanji, če bi si hoteli ustvariti svojo teorijo o narodu za domače slovenske ali jugoslovanske potrebe. Radi bi bili priznani v svetu, radi bi uveljavili vse pravice, ki jih priznavajo narodom v svetu, zato je treba, da izvajamo svoje lastne eksistenčne pravice iz splošno priznanih pravic, kakor izhajajo iz bistva narodnega pojava samega. Torej je naša prva naloga, da skušamo razumeti in definirati moderni pojav naroda ne glede na različnost njegovega nastanka.

Kaj je narod danes, najlažje ugotovimo ob primerjanju različnih tipičnih njegovih predstavnikov, ki jim nesporno priznavajo značaj naroda. (Ne bi jih našteval, vsi so zastopani v OZN.) Ob tem primerjanju lahko ugotovimo, da ni med njimi naroda brez lastne zemlje in tudi ne brez neke mere politične samostojnosti. Narod je potemtakem teritorialna in hkrati politična kategorija. Ta njegov značaj se zdi posebi umeven, ker sicer ne bi narodom brez razlike vsaj načelno priznali pravo samoodločbe, suverenosti in enakopravnosti. Odločna razlika med Zahodom in Vzhodom pa je v tem, da Zahod pojmuje narod zgolj kot politično kategorijo in ga isti z zavestno skupnostjo državljanov in sta torej narod in država neločljivo združena, do-

čim Vzhod in z njim tudi mi poudarjamo jezikovno-etnično-kulturni značaj naroda in ga le v praksi, ne pa v teoriji obravnavamo tudi kot politikum.

Za Zahod takorekoč poseben problem naroda ne obstoja, obstaja zanj le problem narodne države, nasprotno pa obravnava Vzhod narod kot posebno kategorijo, neodvisno od države, kar nam nalaga dolžnost, da se posebej z njim ukvarjamo.

Pri nas velja kot nesporno, da je narodna eksistenca neodvisna od državne, obenem pa se zavzemamo za samostojnost, enakopravnost, samoodločno narodov, ki so politični postulati in se dajo kot taki realizirati le preko države. Neskladnost v našem pojmovanju naroda je tu očitna. Pravimo, da je narod lahko eksistenten brez države, lahko pa postavi državo v svojo službo. Vprašujem: Ali si moremo predstavljati narod brez volje do samoodgovornega življenja, brez samostojnosti in suverenosti, ali niso to bistveni atributi njegove eksistence? Priznajmo, da narodnega življenja ne moremo ločiti od političnega in državnega, da narodno življenje v svoji totalnosti obsega tudi državno in politično življenje in v tem primeru ne gre za podrejenost ali nadrejenost, za odvisnost ali neodvisnost ene kategorije od druge, ampak za spoznanje, da je moderna država samo politična oblika polnega narodnega življenja. Svet prizna neko skupnost kot narod šele, če ima svojo državo, ali se vsaj odločno in dejavno zanjo poteguje. S tem spoznanjem smo našli most do zahodnega političnega nazora o narodu. Narod pojmujemo tudi mi kot politikum, a ta pomeni samo eno stran narodne eksistence. Narod nam pomeni razen tega kulturno in gospodarsko skupnost, v največ primerih tudi jezikovno skupnost, skratka pravo integralno eksistenčno skupnost, ki zajema in obsega vsa področja družbene dejavnosti. Prav iz tega razloga prizna svet izmed vseh družbenih oblik edino narodu pravico politične samoodločbe in suverenosti. Prav zato dobiva narod objektivno in v zavesti svojega članstva pomen najvažnejše teritorialne skupnosti in zahteva članstvo zanj največjo mero samoodločbe, ki jo more v današnjih pogojih zagotoviti le lastna t.j. narodna država. (Gre tu za moderno državo. Države so bile, preden so eksistirali narodi v današnjem pomenu besede, a za svojo eksistenco so iskale drugo legitimacijo.)

Pomuditi pa se moramo pri nekaterih zakonitostih narodnega življenja. Vsaka družbena življenjska oblika ima svojo družbeno funkcijo in je eksistentna, dokler to funkcijo izvršuje. Narod je očitno tista družbena oblika, ki ustvarja za individualni razvoj in vzpon človeka, za njegovo vživetje v družbeno okolje najboljše pogoje in je tista skupnost, ki ljudi svojega teritorija preko vseh interesnih, razrednih, idejnih in političnih nasprotstev veže in združuje v aktivno življenjsko enoto, jo tako usposablja za skupne naloge, preprečuje atomizacijo družbe in popolno odtujitev človeka od lastnega bistva. Kakor vsaka družbena oblika je narod dinamičen pojav, razumeti in dojeti ga moremo torej le v njegovem razvoju. Narod ni danes povsem to, kar je bil včeraj in jutri ne bo povsem to, kar je danes. Kar pa poroštvuje za njegovo identiteto, to je zavest njegove skupne zgodovinske usode, to je zaklad njegovih živih kulturnih vrednot in izročil, ki jih neprestano obnavlja, to je končno zemlja, na kateri biva in ki je njegova last. Narod je s svojo državo vred glavna enota v diferenciacijskem procesu človeške družbe v prostoru.

V taki meri je zvezana usoda naroda z določeno zemljo, da bi z njeno trajno izgubo izgubil narod tudi svojo identiteto. Evropski izseljenci v prekomorskih deželah so postali novi narodi kljub vsem kulturnim tradicijam in skupnem jeziku, ki so jih vezali na staro domovino. Zgodovina naroda je nerazdružno povezana z njegovo zemljo.

Narodi so pojav novejše zgodovine. Pojavili so se hkrati s prodorom demokratične ideje, pojavili so se kot zavestna skupnost s svojim državnim teritorijem povezanega ljudstva, ki hoče o svoji usodi samo odločati. Plemenske ali patriarhalne skupnosti, ljudstva starega veka ali fevdalne dobe niso narodi v današnjem pomenu besede. To velja tudi za stare Slovane ali Slovence. Lahko govorimo o zgodovini svojih prednikov, kolikor nas veže z njimi jezikovno sorodstvo in kolikor so naseljevali današnjo slovensko zemljo, ne pa v tem smislu, da bi nas vezala z njimi kontinuiteta skupne narodne usode. Zgodovina naših prednikov nas zanima predvsem kot zgodovina ljudstva na naši zemlji. Ljudstva, ki so na tej zemlji zrasla v usodno skupnost, ta tvorijo naš narod. Vseeno je, kakšne krvi, kakšnega rodu in jezika, kakšnega razrednega sestava so bila, odločilno je, da so zrasla v zavestno, aktivno, eksistenčno skupnost. Vse,

kar se je na naši zemlji v današnjem njenem obsegu zgodilo in glede na to, kateri sloj ali razred je bil nosilec zgodovinskih dogodkov, vse, kar je na naši zemlji zraslo in nastalo, spada k naši zgodovini, ki je obenem zgodovina naše zemlje. Naše plemstvo, bodi po jeziku nam tuje, je kos naše zgodovine, je živelo na naših tleh in bilo eksistenčno povezano z našo zemljo in njegovim ljudstvom. Valvasor je naš človek, a ni samo on. Naš narod - to so potomci vseh avtotohtonih prebivalcev naše zemlje v današnjem njenem obsegu. Usodni pomen zemlje za narodno eksistenco nam še dolgo ne bo povsem jasen , še dolgo se nam bo upiralo priznati, da na isti zemlji ne moreta živeti hkrati dva naroda.

Naši moderni narodi so mogli nastati šele po zlomu fevdalnega reda, ko si je ljudstvo (bolje meščanski razred) osvojilo oblast v imenu nacije, to je skupnosti državljanov. Od takrat je bila "nacija" bojno geslo v bojih zoper monarhični avtokratizem in absolutizem in privilegiju plemstva, bojno geslo v zedinjevalnih bojih za osnovanje narodnih držav. V Srednji Evropi in na evropskem Vzhodu pa je nacionalna ideja pod vplivom romantike, Herderjevih idej in konservativnih struj doživela svojo vsebinsko transformacijo, poudarek se je prenesel na njeno jezikovno in kulturno vsebino in kot taka se je uveljavila tudi pri Slovencih. Šele v narodnoosvobodilnih bojih smo premagali njen konzervativni značaj. Z njimi šele smo se Slovenci uvrstili v krog priznanih modernih narodov s samosvojim političnim konceptom. Narodna ideja se torej pri nas ni takoj uveljavila kot ideja suverenega ljudstva. Spomnimo se, kako nas je l.1848 našlo politično nepripravljene in je ideja Zedinjene Slovenije, komaj da je vznikla, že tudi zamrla. Nepripravljene nas je zajel tudi zlom habsburške monarhije, ko smo v svoji slovanofilski romantiki iskali novega varuha za svojo narodno eksistenco. Dolgo je trajalo, da smo spoznali pogoje samostojnega narodnega življenja in še doživljamo, kako se nekaterim mudi, da bi jih spet zapravili, kar dokazuje, da smo v svojem notranjem življenju še močno labilni. Kdor omalovažuje politična poroštva naše narodne eksistence, med njimi teritorialno avtonomnost, se vrača k nazorom, ko smo videli v narodu predvsem idejno skupnost brez znakov njegove realne eksistence. Toda od same vere v neke razvojne nujnosti ne moremo živeti, če pri tem prezremo naloge in življenjske nujnosti današnjega dne in prezremo, kako trdo in kruto dejstvo je država, kljub temu, da ugotavljamo njeno odmiranje.

Pri tem niti ne gre samo za priznanje ali nepriznanje današnje države, ampak če gledamo razvoj v perspektivi, še bolj za priznanje teritorialnosti naroda in vseh konsekvenc, izvirajočih iz takega priznanja: Spoznanje in ugotavljanje teritorialnega in političnega značaja današnjega naroda je bila izhodišče tega razpravljanja. Če se še enkrat vrnem k temu postulatu našega nazora o narodu, potem zato, ker se ob njem ločijo duhovi. Kdor teritorialnost naroda zanika, zanika hkrati politične postulate narodne eksistence, ki so neuresničljivi brez političnih, torej teritorialnih meja, kdor nasprotno prizna, da ni naroda brez narodne zemlje, mora tudi priznati, da ima to ozemlje svoje meje, katere meje so vselej meje neke upravne oblasti, torej politične meje. Lahko je sanjati o dobi, ko bodo meje med narodi izginile, a sanje nimajo z realnostjo nič skupnega. Res je, da je človeški duh v svojem najsmelejšem poletu od nekdaj sanjal o času, ko bo vse človeštvo ena dejanska enota in je to enotnost postavljal kot cilj vsemu razvoju, res je tudi, da se temu cilju človek ne bo nikoli odpovedal, a nerealna in neživljenska je le predstava o nekem enotnem človeštvu brez notranje in brez teritorialne deferencijacije, predstava, da bi se kdaj vse človeštvo zlilo v eno samo homogeno skupnost svobodnih osebnosti: Priče smo vsem očitnega procesa nenehne družbene integracije in diferenciacije, ki spremlja razvoj in ustvarja najpestrejše življenjske oblike. Predstava o enosmernosti in premočrtnosti razvoja je povsem neživljenjska. Dialektičnemu značaju razvoja ustreza istočasni razvoj v eno in drugo smer, razvoju v širino, razvoj v oblikovanje zmerom manjših, a strukturno razvitejših enot. Majhne enote so pogoj za nastanek večjih, ker velike in trdne družbene teritorialne tvorbe ne nastajajo iz nediferencirane, amorfne družbene mase. Ves ta proces teritorialne družbene integracije in diferenciacije je nositelj napredka. V teku tega procesa nastajajo večje in manjše, pomembne in manj pomembne družbene teritorialne enote, nastajajo take, ki po svoji življenjski pomembnosti prekašajo vse druge in bodo njeni člani terjali zanje največjo mero politične samostojnosti. Imenovali jih bomo narode.

Narodovo življenje je usmerjeno navzven in naznotraj. Zrel narod ne pozna zunanje rasti. Njegove teritorialne meje so stabilne, a zato narod še ni stabilna tvorba. Ne glede na nenehno notranjo rast se spreminjajo njegovi zunanji odnosi do drugih narodov. Noben narod ne zadošča v svojem razvoju sam sebi, absolutne suverenosti

naroda ni, eksistenčno so vsi narodi v večji ali manjši meri drug od drugega odvisni. Medsebojne vezi se v ugodnih pogojih množijo in prepletajo, narodi se zbližujejo, sklepajo politične in druge zveze. Predstavljamo si lahko, čeprav nimamo v praksi primera za to, da dva naroda polagoma zrasteta v novo večjo eksistenčno skupnost, da težišče življenjske pomembnosti prehaja od dosedanjih narodov na novo večjo skupnost, to se pravi, da je nastal nov večji narod, v katerega prehajajo prejšnji narodi kot avtonomne regionalne enote, varujoč svoje kulturne in etnične posebnosti. Povsem nerealna je predstava, da bi se več narodov v teku razvoja zlilo, spojilo v novo homogeno celoto, v kateri bi se izravnale in izginile vse individualne razlike prejšnjih narodov. Res je, da skupno življenje in že sama moderna civilizacija deluje izravnajoče na mnoge narodne razlike, a samo do neke meje. Posebni življenjski pogoji pokrajine in drugi faktorji ustvarjajo sproti tipične razlike značaja in miselnosti, ki se protivijo vsaki unifikaciji in uniformiranosti. Proces nastajanja večje narodne enote iz več manjših je mogoč le kot proces zraščanja, ne kot proces zlitja, spajanja, podoben je organskemu in ne kemičnemu procesu. Nobem narod se ne more zavestno odpovedati svojemu narodnemu značaju. Zraščanje narodov si zato moremo predstavljati le kot dolgotrajen proces, ko so dani vsi psihološki, kulturni, gospodarski in politični pogoji zanj. Vsak političen pritisk v tej smeri bi narode prej medsebojno odtujil ko pa zbližal. Prvi pogoj za zbližanje narodov in njih zraščanje v večje enote je njih popolna enakopravnost, ki mora biti, če naj bo dejavna, zakoreninjena v zavesti naroda in se je s sugestijo in deklamacijo o njej ne da ustvariti. Za sleherni korak zbližanja se mora narod odločiti v polni svobodi. Dokler se narod kot takega čuti, je njegova pravica do samoodločbe nesporna. Zmotno pa je naziranje, ki si predstavlja zbližanje narodov kot neki splošni proces, potekajoč na celotni fronti narodov z enako intenziteto. Povsem naravno je, da se bo proces integracije uveljavil parcialno najprej med teritorialno bližnjimi sosednjimi narodi in bo šele preko njih zajel druge oddaljenejše.

III.

Nam Slovencem ni lahko brez mnogih pridržkov in pomislekov sprejeti moderno pojmovanje naroda kot teritorialne eksistenčne skup-

nosti, nerazdružno povezane s svojo zemljo. Preveč je v nas zakoreninjen nazor, da je narod zgolj jezikovna, etnična, kulturna in duhovna skupnost. Saj narod je resnično to, a ni samo to. Samo to ga še ne opredeljuje enoumno nasproti sorodnim družbenim skupnostim. So jezikovne, etnične, kulturne skupnosti, ki niso narod. Naše pojmovanje naroda izhaja iz zgodovine njegovega nastanka. Pri tem radi prezremo, da smo v moderni narod dozoreli šele, ko smo v velikem narodnoosvobodilnem boju spoznali prave pogoje svobodne narodne eksistence, tiste pogoje, ob katerih nas svet prizna kot enakopravnega člana družine narodov. Imejmo pred očmi, da se človeški rod diferencira po različnih kriterijih, ne le po narodnem, kakor na primer po jezikovnem, etničnem, razrednem, verskem, rasnem. Po jezikovni pripadnosti je isti človek lahko Francoz, Anglež, Španec, po narodni pripadnosti pa Švicar, Belgijec, Kanadčan, Avstralec, Argentinec, Mehikanec. Ločitev nekaterih pojmov dela od nekdaj težave. Radi istimo pojme naroden in etničen, ker sta sorodna. Vendar se etnične skupnosti navadno po obsegu z narodnimi ne križajo. Belokranjci so slovenska etnična skupina kakor Pohorci ali Prleki. K etničnim prvinam štejemo vse značilnosti primitivne ali ljudske kulture, kakor ljudsko pesem, ljudsko umetnost, ljudsko narečje, ljudske običaje, ljudska izročila, razne značilnosti ljudskega temperamenta in vse folklorne posebnosti: Etnične značilnosti in posebnosti so predmet etnografije, ki jo napačno imenujemo narodopisje.

Narodi so teritorialne skupnosti, a niso edine te vrste. Poleg njih poznamo mimo drugih teritorialne skupnosti znotraj večjih narodov, za katere bi se dala s pridom uporabiti znana in zastarela Stalinova definicija naroda kot zgodovinsko nastale stabilne skupnosti jezika, gospodarstva in svojstvene kulture, odražajoče specifično duševnost. Mislim na velike pokrajine s politično avtonomijo kakor so Bavarska, Sicilija, Sardinija, kakor so federalne enote znotraj federacije velikih narodov. V čem se razlikujejo take velike teritorialne enote od pravih narodov. Niso suverene, ugotavljamo. A to je zgolj politična klasifikacija. Zakaj niso suverene? Očitno zato, ker vidi ljudstvo v večji enoti eksistenčno važnejšo skupnost in terja edino zanjo suverenost. Utegne se zgoditi, da se taka velika federalna enota odcepi od narodne, se politično osamosvoji in postane suverena. Nastal je nov narod in nova narodna država. Zaključujem to razpravljanje in ugotavljam: Narodi so v zgodovinskem razvoju nastale eksistenčne ljudske skupnosti s svojstve-

no kulturo in dejavno voljo do politične suverenosti. Lahko bi podal drugo, bodi krajšo, bodi daljšo definicijo, bistveno je, da vsebuje tri glavne atribute naroda: eksistenčno skupnost, svojstveno kulturno življenje in voljo do samostojnega političnega življenja. Ni dvoma , da je razvita skupnostna zavest sotvorec naroda in da je ta zavest konstruktiven znak narodne eksistence. Brez te zavesti ni naroda. Njen najbolj viden znak je zahteva po politični samostojnosti. Res pa je tudi, da sama skupnostna zavest še ne more ustvariti naroda, obstajati morajo neki objektivni pogoji, kakor skupna zemlja, skupna kultura, skupni jezik, skupna zgodovinska usoda, skupna izročila, skupni gospodarski interesi, vendar tudi ta dejstva niso nastala brez skupnostne zavesti, ki se je polagoma stopnjevala do stopnje, ki jo imenujemo narodno zavest, katere značilnost je, da terja za svojo skupnost največjo mero samoodločbe, suverenost.

Različna so zgodovinska pota, ki so vodila do nastanka današnjih narodov: niso vsi nastali kot rezultat delovanja revolucionarne narodne ideje, različni družbeni faktorji so se uveljavljali pri nastajanju posameznih z različno težo, pri Slovencih n.pr. je jezikovna skupnost bila odločilna, pri mnogih narodih dolgotrajno skupno življenje v enem državnem sestavu, a ko danes proučujemo bistvo splošnega fenomena narod, ga moramo obravnavati kot dovršeno družbeno dejstvo ne glede na njegov nastanek. Nobena teorija o narodu, posneta po zgodovini enega samega naroda, ne more imeti splošne veljave. Sociološka znanost in njena veja, politična znanost sta predvsem poklicani, da nam razložita bistvo in družbeno funkcijo fenomena, ki ga imenujemo narod ali nacija. (Specialna znanost o narodu, narodoslovje ali naciologija se doslej ni razvila kljub nepregledni literaturi, ki se ukvarja z nacionalnim vprašanjem. Vzrok je v tem, da sam predmet take znanosti do danes ni enoumno opredeljen.)

IV.

petit: <—><Omeniti moram na tem mestu poizkus, ki sicer pri nas ni prvi te vrste, pojasniti pojav naroda z vidika nekega modernega filozofskega nazora. Izhaja z vidika, da država odmira, in obravnava svoj predmet neodvisno od nje kot idejni pojav, kot za neko zgodovinsko dobo značilno, v njej prevladujočo miselnost, ki zamenja drugo pred njo v družbi veljavno idejno smer, kakor so se

pri nas vrstile in si sledile dobe kmetskih uporov, protestantizma, štiftarjev, prosvetljenstva, etativizma, baroka, romantike. Seveda se da doba nacionalnega prebujenja, revolucionarne narodne ideje slično obravnavati kot kako versko ali drugo idejno gibanje, vendar je narodno gibanje vodilo do formiranja naroda in narodne države. Nas zanima tu samo narod kot končni plod tega gibanja ne glede na individualno pot njegovega nastanka. Kot družbena kategorija imajo vsi narodi skupne značilnosti, ki jih ločijo od drugih družbenih pojavov. Te značilnosti so, ki utemeljujejo njih eksistenco. Kdor pritrjuje geslu, da država umira, narod pa ostane, kdor torej negira politični faktor v življenju naroda, je tembolj dolžan pojasniti, kako si predstavlja samostojnost, svobodo, samoodločbo naroda v svetu, v katerem živimo, ne v daljnji megleni prihodnosti. Taki nazori lahko povzročijo usodno zmedo v našem narodnem življenjskem vprašanju. V "Perspektivah" l. 62/63 srečam na str. 317 razpravo Primoža Kozaka z naslovom "Narod ali družba", kar se mi zdi povsem nemogoča alternativa. Družba je fiktivna enota, prav tako bi lahko vprašali: Narod ali človeštvo. Opravka imam zmerom s konkretno obliko družbe. Očitno je avtor imel v mislih alternativo: slovenski narod ali jugoslovanska družba, ki pa je prav tako nesprejemljiva, ker smo Slovenci sami del te družbe. Svoj smisel bi dobila alternativa šele, če bi slovenski narodni družini postavil nasproti jugoslovansko narodno družbo kot novo narodno enoto in kvaliteto. Tega avtorju nočem podtikati. Kje je tu jasnost misli! V 21. številki istega mesečnika, str. 31, piše Veljko Rus v razpravi: "Neresnična dilema in resnična dilema" pod črto: "Ker nismo verovali v samobitnost individualnosti, je bilo nujno, da smo tudi do nacionalnega problema zavzeli drugačno stališče kot Pirjevec in to ne zaradi politične prebrisanosti, pač pa zato, ker je v skladu z našo osnovno orientacijo (podčrt.R.M.) zrastlo prepričanje, da narodna individualnost ni nič drugega kot prikazen predvsem od tedaj, ko se je začelo slovensko ljudstvo organizirati v višje oblike, kot so n.pr. bojna tovarišija in delovne skupnosti. Morali smo poudariti, da je pot zorenja slovenske skupnosti v njenem navezovanju na zgodovinsko situacijo, jugoslovansko pa tudi širšo, ne pa v njenem individualnem ponotranjenem samooblikovanju. Tej perspektivi pa ne ustreza poudarjenje teritorialne politične avtonomije, ampak proces ekonomske in socialne integracije, če nočemo kot skupnost redragirati in konzervirati svojega lastnega razvoja". Tako je torej v nekaj skopih besedah nakazan ves naš nacional-

ni problem! Pa naj kdo zanika, da nas take modrosti samo begajo in odvračajo od spoznanja naših narodnih življenjskih vprašanj in pogojev. Kaj bi ostalo od teh modrosti, če bi jih kritično analizirali? V skrbi za prihodnost pozabljamo včasih na svoj položaj v sedanjosti. Pravijo, da bo narod v svojem razvoju sebe prerastel, presegel. To je lahko fraza in je fraza, dokler ni jasnosti o poteku takega procesa. Predvsem: Razdaja lahko samega sebe in presega, kdor je resnično bogat, trden sam v sebi in zavarovan v svoji eksistenci. Kdaj smo imeli ta občutek? Da postanem to, bodi naloga današnjega dne, drugo prepustimo prihodnosti. V času neverjetno razvitih komunikacijskih sredstev je prazna vsaka skrb, da bi se narod sam vase zabubil in živel izolirano življenje, prej je utemeljena bojazen, da bi poplava raznih dvomljivih civilizacijskih pridobitev in dobrin postala resna ovira zdrave narodne rasti.

Beseda o narodnosti in narodni pripadnosti

Narodnost žal ni enoumna beseda. Včasih jo srečam – po nemškem zgledu – v pomenu narodne manjšine ali skupine. To rabo odklanjam, ker povzroča zmedo v nacionalnih pojmih. Beseda izraža natanko isto kot izraz narodna pripadnost. V civiliziranem svetu pripada sleherni človek nekemu narodu, kakor pripada neki državi. Človek brez narodnosti ali državljanstva je redko izjema. V zahodnem svetu se oba pojma krijeta, ker pač pomeni narod skupnost državljanov. Pri nas in na Vzhodu narodnost in državljanstvo posebej ugotavljajo, ker pojmujejo narod kot posebno kategorijo poleg države. Prav zato je potrebno, da se pri besedi in pojmu narodnost ustavljam. Od različnega pojmovanja naroda izhaja različno pojmovanje narodnosti.

Bili so časi, ko je veljala narodnost bolj ali manj kot individualna zadeva vsakega posameznika, ko se mu je priznala do neke meje pravica, da si narodnost svobodno izbira in je veljal nazor, da je narodnost odvisna od individualne narodne zavesti. Spominjamo se časov, ko je politična propaganda vplivala na izbiro narodnosti. Sicer so za uradno štetje narodne pripadnosti skušali uveljaviti objektivni kriterij, za katerega je veljal za neko dobo etnični značaj okolja, ki mu je nekdo pripadal, pozneje pa splošno jezikovna pripadnost, vendar povsem zanesljivega objektivnega spoznavnega zna-

ka ni bilo in v veliki meri je odločala individualna volja in izjava. To je bilo v dobi, ko so se v Srednji Evropi, zlasti na področju Avstro-ogerske monarhije formirali narodi na osnovi jezikovne diferencije in vzporedno z oblikovanjem nacionalnega knjižnega jezika. Narod takrat še ni pomenil tako mogočnega političnega faktorja kakor danes, pravica naroda do samoodločbe in suverenosti še ni bila prešla v pravno zavest sveta, še nismo pojmili naroda kot integralno eksistenčno skupnost s svojo zemljo in svojimi političnimi pravicami. Ker je narod pomenil predvsem jezikovno skupnost, se predstava, da narod živi brez svoje države v neki državni zvezi, ni zdela tako absurdna in nemogoča kakor danes, ni se nam zdelo nemogoče, da živi več narodov mešano na enem in istem ozemlju. Ko pa smo polagoma premagali romantično pojmovanje naroda kot zgolj jezikovno-etnično-kulturno skupnost, je postala svobodna izbira narodnosti nesmisel. Če ni narod, samo duhovna skupnost, če zajema kot prava eksistenčna skupnost totalnost družbenega življenja, je jasno, da ni odvisno od osebne odločitve, kateremu narodu kdo pripada. Ne more se posameznik svojevoljno izločiti iz svoje skupnosti, iz tiste skupnosti, v katero ga je usoda postavila. Moj narod je tam in ne more biti nikjer drugod, kjer (hkrati tam,) imam svojo eksistenco, svojo družino, svoje stalno bivališče, svojo domovino, svojo državo. Moja krajevna skupnost je hkrati tudi moja narodna, tista, v kateri sem zrastel, ki mi je omogočila moj razvoj in me veže s sto in sto vezmi, ki je odgovorna zame, kakor sem jaz odgovoren za sleherno svoje dejanje in nehanje njej. Danes se nam zdi nemogoča predstava, ob kateri se včasih nismo spodtikali, da bi v enem in istem kraju, pod isto streho, da celo v isti družini pripadali ljudje različnemu narodu. Narodno življenje bi izgubilo svoj pravi smisel. Ena izmed družbenih funkcij naroda je prav v tem, kar tukaj ponavljam, da veže ljudstvo nekega teritorija preko vseh razlik v aktivno celoto, sposobno za zasledovanje skupnih ciljev in prepreči atomizacijo družbe zaradi neogibnih interesnih nasprotij. Pri svobodni izbiri narodnosti more ta postati anarhičen element v družbi, more ustvarjati nenehne umetne konflikte in napetosti, kakor dokazuje zgodovina narodnih sporov. Pripadnost k določenemu narodu je naša usoda, narodnost nam je dana z zemljo, kjer stalno bivamo. Seveda narodnost ni noben absolutum, ki bi človeku kratil svobodo ravnanja po lastni volji. Če se posameznik ne čuti eksistenčno vezan na dano narodno skupnost, se lahko izseli na teri-

torij drugega naroda in si tam ustanovi svojo stalno eksistenco. V tem primeru pa, če ga je sprejel drug narod za svojega enakopravnega člana, če je postal državljan njegove države, je njegova dolžnost, da sprejme nase vse obveznosti, ki izhajajo iz tega članstva, je dolžan zvestobi novi narodni skupnosti ne glede na čuvstvene in tradicionalne vezi, ki ga vežejo na staro domovino.

Ker je vsak narod kot integralna eksistenčna enota hkrati tudi politična skupnost, je naravno, da se narodne in državne meje krijejo. V narodni državi more biti le ena narodnost, zato je ni treba šele posebej ugotavljati. (V zahodnih državah imajo za narodnost in državljanstvo enoten izraz - nationaliteta.) Ugotavljati je treba narodnost samo pri osebah, ki niso državljani dane države. Državljanstvo se je pri nas nekdaj ugotavljalo z domovinsko pravico v eni izmed občin države. Poraja se vprašanje, kako je z ugotavljanjem narodnosti v državi, kjer je več narodov. Taka država more biti le zveza več narodnih držav. Le preko članstva v eni izmed narodnih držav lahko kdo postane državljan državne zveze. Narodnostno mešano ozemlje je za zahodno pojmovanje kontradiktoričen pojem. Ne moreta hkrati živeti dva naroda na isti zemlji, to se protivi modernemu pojmovanju naroda. Suverenost je nedeljiva. Lahko je neko ozemlje jezikovno ali etnično mešano, ne pa narodno. In vendar obstajajo narodne manjšine, torej narodno mešana ozemlja! Res je. A narodne manjšine kot del naroda za meje so v zgodovinski perspektivi absolutno prehoden pojav. Z razvojem bodo izginile. Ali bodo uveljavile pravico do samoodločbe, ki načelno pritiče delu naroda enako kakor narodni celoti, ali pa bodo s priznanjem dane države kot svoje države izgubile svoj narodni značaj, kar nikakor ne pomeni, da se bodo odpovedale svojim jezikovnim in etničnim posebnostim. O narodnih jezikovnih in etničnih skupinah in skupinicah, ki žive pomešane z drugorodno večino na istem ozemlju in se ne dajo teritorialno razmejiti, ne more nihče trditi, da so to prave narodne manjšine s pravico samoodločbe. Eksistenčno so povezane z večino, torej tudi narodno.

O tkim. narodnih manjšinah

I.

Manjšinsko vprašanje je v evropskem merilu izgubilo dosti na svoji pomembnosti, odkar se je število manjšin po prvi in drugi svetovni vojni in med njima znatno skrčilo, ni pa izgubilo svoje teže za Jugoslavijo. Ko govorimo o manjšinah, imamo v mislih predvsem razne jezikovno-etnične manjšine, udomačila pa se je praksa, da označujemo vse manjšine kot nacionalne, tudi take kakor so Sorbi v Vzhodni Nemčiji ali Alzačani v Franciji, kar je očiten dokaz, kako ohlapen in raztezljiv je postal pojem nacionalen v zvezi s izrazom manjšina. Nacionalna manjšina v strogem pomenu besede je del naroda, katerega teritorij je pri državni razmejitvi pripadal tuji državi, tako da zemljepisno še zmeraj tvori enoto z glavnino naroda. Neki jezikovni ali etnični manjšini sredi drugorodne večine in njene države v nobenem primeru ne moremo priznati narodnega značaja, tudi če istimo po udomačenem nazoru jezikovno skupnost z narodno skupnostjo, ker pravo nacionalno življenje z vsemi svojimi atributi je v tem primeru povsem nemogoče. Če kljub temu vsepovprek štejemo vsako jezikovno manjšino med narodne manjšine, potem izvira ta preširoka in napačna uporaba termina naroden iz časov, ko je bila jezikovna pripadnost splošen kriterij za narodno pripadnost. O tem danes ne more biti prerekanja, da je moderen narod več kot zgolj jezikovna skupnost, da je prava zavestna eksistenčna skupnost. Spomnimo se primerov, ko več samostojnih narodov govori isti jezik, ali primerov, ko govori isti narod več nacionalnih jezikov. Neobhoden atribut nacionalnosti je med drugim nacionalna zavest. Če se n.pr. Alzačani čutijo nacionalno kot Francozi kljub svoji nemški govorici, moramo kratko malo vzeti na znanje in jih ne moremo označiti kot nacionalno manjšino. Nacionalna pripadnost se z državno normalno krije, ker ni prave eksistenčne skupnosti, če ta ne obsega tudi politično in gospodarsko skupnost. V dobi, ko so se v Srednji Evropi in na evropskem Vzhodu formirali narodi na osnovi diferenciacije knjižnih jezikov, je dobila jezikovna pripadnost tak prevladujoč pomen, da nam je jezikovna pripadnost pomenila pri vsakem posamezniku isto kot narodna pripadnost. Tako so nastajale sredi drugojezičnega ljudstva in pomešane z njim jezikovne manjšine, ki so čutile kot narodne in terjale zase poseben status,

posebne pravice. Manjšine, ki so govorile jezik priviligiranega naroda, so še posebej poudarjale svoj izjemen položaj. Te vrste je občutil narod kot tuj element v svojem organizmu. Eksistenčno so bile povsem odvisne od večine, niti kulturno niso mogle zaživeti samosvojega življenja, vendar so se umetno ločile iz svojega okolja in postale element nemira in trenja med sosednimi narodi. Nacionalne manjšine so posebnost tistih dežel, kjer veljata jezik ali vera kot odločilen znak narodne pripadnosti. Zahodu - mislim tu na Ameriko - je pojem in termin nacionalna manjšina povsem tuj. Razne manjšine jezikovnega in drugega značaja, ki izstopajo kakorkoli iz svojega okolja, imenujemo s skupno oznako etnična skupina - etnic grups. Nerazumljiva jim je predstava, da bi bil državljan katerekoli etnične skupine posebne nacionalnosti, ker državljanstvo in narodnost tam sovpadata. Zato manjšinske problematike v našem smislu ne poznajo in zaman je ves trud, da bi ga jim pojasnili. Ne moremo obravnavati manjšinskih zadev kakor na Zahodu, ker imajo pri nas svojo zgodovino, a uveljaviti se mora tudi pri nas spoznanje, da so narodi nekaj drugega in nekaj več kot etnične skupnosti, da so kot eksistenčne skupnosti hkrati tudi gospodarske in politične skupnosti in je zato polno narodno življenje mogoče le na skupnem teritoriju in v skupni državi, da so resnične narodne manjšine samo tiste, ki dane države ne priznavajo kot svoje, ki vidijo svojo narodno državo za mejo in terjajo pravico narodne samoodločbe. Zato so narodne manjšine odklon od normalnega stanja, prehoden pojav in - kakor sem na drugem mestu že povedal - njih usoda ne more biti druga, da ali dosežejo združitev z matičnim narodom in njegovo državo, ali pa se polagoma nacionalno asimilirajo. Asimilacija pomeni priznanje dane države kot svoje države in priznanje državnega naroda kot svojega naroda. Prav nič ni potrebno, da bi se zategadelj manjšina odpovedala svojemu jeziku, svojim etničnim posebnostim, da bi se odpovedala kulturnim stikom s sosednjim narodom, le svoje eksistenčne skupnosti z državnim narodom se mora zavedati in vključiti se mora v njegovo kulturno, gospodarsko in politično življenje. Ta asimilacijski proces poteka pri modri državni politiki bolj ali manj nezavedno in boleč postane le tam, kjer ga kratkovidna nacionalistična politika skuša s silo pospešiti. Pametna državna politika si bo prizadevala, da zagotovi manjšini vse možnosti in pravice, da svoje posebnosti, svoj jezik goji in svoj etnični značaj varuje, da bo neovirana v svojem razvoju in se nikjer ne bo čutila zapostavljeno.

Nasprotno bi morala manjšina imeti občutek, da je v državi zaželena, da večina naravnost računa z njo in pričakuje od nje, da bo poglabljala prijateljske odnose s sosednjim narodom. Znanje drugega jezika naj postane zaželjena prednost. Največja ovira za tak razvoj so nacionalistični predsodki, ki vidijo v širjenju jezika večine tudi širjenje nacionalne posesti in v enojezičnosti dežele zaželjen nacionalni cilj. Opravka imamo s predsodki iz dobe, ko so nacionalni boji imeli značaj boja za uveljavljenje nacionalnega jezika. Danes je zatiranje jezika manjšine, kakor ga n.pr. še zmerom srečavamo na Koroškem, politični konjiček najbolj plehkega nacionalizma. Naši manjšinski politiki ni v tem oziru kaj oporekati. Ubrala je pravilno pot in dosega očitne uspehe. Dosegla bi še večje, če bi teorija podpirala prakso. Ni dvoma, da s tem, ko v svoji zakonodaji in oficialni politiki označujemo vsako jezikovnoetnično manjšino kot nacionalno, utrjujemo v manjšini prepričanje, da je del naroda za mejo, da dana država ni njena država, da je njen položaj izjemen in njeno vprašanje odprto vprašanje. Kot socialistična država odklanjamo vsako asimilacijsko politiko, kolikor razumemo pod tem izrazom prizadevanje po jezikovnem izenačevanju manjšine z večino, zatiranje njenih etničnih posebnosti. A vsaka država, tudi socialistična, hoče manjšino politično asimilirati, to se pravi doseči, da jo prizna kot svojo državo. Tu pa je oficialno priznani narodni značaj manjšine očitna ovira. Kdor vidi v narodu pravo eksistenčno skupnost, zanj je nemogoče ločiti narodno in državno življenje, zanj pomeni priznanje narodnega značaja manjšine tudi priznanje njene pravice do samoodločbe in odcepitve. O narodnem značaju manjšine odloča seveda manjšina sama, a nobena država ne bo tega značaja poudarjala, če se ji ne namerava odpovedati. Najbolje bi bilo, če bi izraz manjšina izginil iz našega političnega vokabularja in bi ga nadomestila z izrazom etnična skupina.

Na dlani je, da ima država s tako številnimi manjšinami kakor Jugoslavija največ vzroka za uveljavljanje sodobnega nazora v narodu in da svojo politično prakso podpre z napredno teorijo. Tkim. narodne manjšine so bile od nekdaj kamen spodtike v sožitju sosednih narodov, ko bi lahko postale povezujoč faktor. Nikakor ne gre za zgolj terminološko vprašanje, za zamenjavo imena manjšine, gre za spremenjen aspekt pri obravnavi družbenega pojava: ki mu pravimo narod ali nacija, gre za dosledno uveljavljanje nazora, ki je dal na-

ši ustavi svoj politični pečat. Smo za miroljubno sožitje narodov, za nevmešavanje v notranje zadeve druge države; s priznanjem in poudarjanjem nacionalnega značaja manjšin pa dajemo sosednji državi moralno pravico, da nastopa kot njen zaščitnik, da jo označuje kot svojo manjšino in se briga za njene zadeve. Pri tem lahko nastanejo pravnopolitično sporne situacije. Isto manjšino si lastita lastna in sosedna država. Če proglašamo gradiščanske Hrvate kot jugoslovansko manjšino, smo s tem proglasili neko posestno stanje do te manjšine in sicer v tem primeru neko pravico političnega značaja, ker jezikovnoetnično jugoslovanskih manjšin ni. Razumljivo je, da si lastijo Avstrijci to manjšino kot svojo. Nazori, ki upravičujejo tuji državi poseg v notranje državne zadeve, se morajo preživeti, če se hočemo izogniti nepotrebnim političnim sporom. Manjšinska vprašanja bodo obstajala, a ne kot nacionalna vprašanja. Usoda manjšin, ki jih države zatirajo ali zapostavljajo, mora postati zadeva vseh narodov in se mora obravnavati kot kršitev pravic, ki jih vsebuje deklaracija v človeških pravicah, nad katerimi bdijo Združeni narodi.

II.

Manjšinsko vprašanje Jugoslavije ima svojevrstne značilnosti, ki terjajo posebo obravnavo. Kot narodne manjšine označujem pri nas na sploh tiste manjšine, katerih jezik ni priznan kot naroden in državni jezik. Proti tej praksi sem navedel načelne ugovore in utemeljil stališče, da nobeni državi ne kaže, da bi katerekoli svoji manjšini pripisala nacionalni značaj in s tem priznala, da dana država ni njena država. Strogo vzeto bi morali pri nas kot narodne manjšine označiti tiste neznatne manjšine, katerih člani niso državljani dane republike n.pr. srbske državljane v slovenski republiki in obratno. To bi vsekakor veljalo, če bi se krila narodnost in državljanstvo v vsaki naši republiki. Razvoj bo prej ali slej privedel do tega. Nimamo zanesljivega objektivnega kriterija za določanje in ločevanje narodne pripadnosti, subjektivnega kriterija pa ne moremo priznati, ker narodnost nam ni na izbiro, narodnost nam je dana, je naša usoda. Izraz te danosti so naše narodne republike v federalni zvezi. Z državljanstvom v njih je opredeljena tudi narodnost državljana. Vsaj tako bi moralo biti in nekoč tudi bo. Kdor je n.pr. državljan republike Hrvatske bo veljal tudi po narodnosti za Hrvata.

Ne bo treba narodnosti ugotavljati, če je državljanstvo dano, narodnost se bo ugotavljala le pri osebah, ki niso državljani republike. Marsikomu se bodo zdeli taki nazori nesprejemljivi, čisto posebi umljivo pa se mu bo zdelo, da je nekdo po narodnosti Srb, po državljanstvu pa pripadnik republike Hrvatske. Menda nam postaja polagoma jasno, koliko nedognanega in protislovnega je v naših nazorih o narodu in narodnosti.

Lotimo se našega manjšinskega vprašanja z druge strani. Vzemimo primer narodne republike Makedonije. K makedonskemu narodu štejemo le Makedonce, ki govorijo makedonsščino kot svoj materni jezik, vse druge številne državljane republike štejemo k narodnim manjšinam, za katere Makedonija ni njih narodna republika; njih narodna država je za mejo. Priznajmo, da s takim stališčem naravnost umetno zaviramo zraščanje vsega prebivalstva v zavestno državno in narodno skupnost. Vendar življenjska praksa sama deluje v smeri zbližanja in zraščanja prebivalstva in teorija ne bo ustavila procesa, v katerem makedonski regionalni patriotizem polagoma prerašča vse jezikovne, verske, etnične razlike in združuje vse Makedonce v okviru države v eno eksistenčno enoto narodnega značaja, v kateri se bodo prvotne narodne manjšine spremenile v etnične skupine enotnega makedonskega naroda.

Bolj zapleten se zdi primer Kosmeta in Vojvodine. Tu je o nesrbskem prebivalstvu zaradi njegove številnosti težko govoriti kot o manjšini, ali celo o narodni manjšini. Te "manjšine" tudi ni mogoče teritorialno opredeliti od srbskega elementa, zrasle so z njim v nerazdružno življenjsko skupnost, ki je po teritoriju dobila tudi svoje ime. Kar je življenje združilo, naj teorija ne loči. Te manjšine so si ustvarile svoj skupen dom s srbskim prebivalstvom in skupno eksistenco, današnja državna meja bo postala zanje enkrat tudi narodna meja. Pametna politika bo pospešila zraščanje prebivalstva teh pokrajinskih avtonomnih enot v trdno eksistenčno skupnost, ki ne bo poznala več nacionalnih in sploh nobenih manjšin, ampak samo etnične skupine, katerih jezik bo v okviru avtonomne pokrajine enakopraven naroden jezik.

Najtežavnejši se zdi nacionalni problem Bosne in Hercegovine. Prebivalci govorijo en jezik, imajo skupno zgodovino, skupno republiko, druži jih krepko razvit regionalni patriotizem in vendar tvorijo po narodnem sestavu dve skupini. Kar jih resnično loči, to

so verske razlike in na njih osnovi nastale tradicije. Vsa politična in kulturna dejavnost si danes prizadeva, da bi obe nacionalni skupini zbližala, premostila stara nasprotstva in v vsem prebivalstvu vzbudila zavest življenjske povezanosti in skupne usode. Ta proces zraščanja vidno napreduje, verske razlike izgubljajo svojo ločujočo moč. Nemogoče je misliti na teritorialno razmejitev verskih in narodnih skupin, tako so med seboj pomešane. Da bi vsaka verska skupina zaživela vase polno narodno življenje, je absurdno misliti, za to manjkajo vsi pogoji. Medsebojna povezanost in odvisnost vsega prebivalstva je tako očitna, da mora regionalni bosanskohercegovski patriotizem prej ali slej premagati tradicionalne narodne razlike. Priče smo nastajanju teritorialne življenjske enote z močno skupnostno zavestjo, ki dobiva bolj in bolj izrazit eksistenčni, t.j. narodni značaj, priče smo nastajanju novega naroda. Ta nova narodna enota bo zajela tudi muslimane, ki se danes ne morejo narodno opredeliti. Zakoreninjeni nazor, ki pojmuje narod kot statično tvorbo in si ne more predstavljati naroda v nastajanju in razvoju, nam danes brani, da bi videli najbližjo možnost rešitve bosanskohercegovskega nacionalnega vprašanja. Republika Bosna in Hercegovina ni nobena samovoljna in umetna politična tvorba, ampak predstavlja zgodovinsko teritorialno enoto, združujočo etnično narodne elemente, ki se ne dajo razmejiti. Življenjska nujnost je, da se ideja in zavest te skupnosti stopnjuje do stopnje popolne eksistenčne skupnosti, v okviru katere se posebnosti in tradicije posameznih skupin lahko gojijo brez škode za celoto. Zaradi zakoreninjenih nazorov se utegne zdeti taka rešitev marsikomu nemogoča in laže bi se sprijaznil s propagiranjem unitaristične jugoslovanske ideje kot izhod iz zamotane nacionalne situacije, a takega izhoda ni in kdor ga priporoča, se ni ničesar naučil iz zgodovinskih izkušenj. Dočim je v Bosni in Hercegovini dan historični in naravni okvir za proces nacionalne integracije, tega o Jugoslaviji ni mogoče trditi. Življenjske potrebe in stiska njenih narodov so jo poklicale v življenje, da si zavarujejo svojo politično in narodno eksistenco. V tej funkciji je njena prepričljiva življenjska naloga. Mimo narodov se ne more razviti vsedržavni jugoslovanski patriotizem, ampak le preko zavesti, da je Jugoslavija narodom potrebna. Razvoj Bosne in Hercegovine v narodno republiko je nujna etapa v dokončno konsolidacijo Jugoslavije v zvezo enakopravnih, svobodnih narodov.

En sam pogled na zemljevid Jugoslavije in njeno soseščino, njen etnični in narodni sestav nam razodene pomembnost manjšinskega vprašanja zanjo in njeno prihodnost, važnost pravilnega njegovega reševanja. Ne moremo zanikati, da je to vprašanje polno politično eksplozivne vsebine. Prav vse je odvisno od pravilnega razumevanja modernega naroda kot totalitarne eksistenčne enote, ki odklanja vsako vmešavanje v svoje notranje zadeve in od svoje strani strogo rešpektira integriteto sosednjega naroda. Le na tej osnovi je mogoča miroljubna koeksistenca narodov. Pojmu narod moramo priznati njegovo usodno težo in nehati z označevanjem vsake jezikovnoetnične manjšine znotraj in zunaj državnih meja kot narodno manjšino. In ne samo to. Ne zadostuje, da uveljavljamo sodobni nazor o narodu samo doma, prizadevati si moramo, da se uveljavi tudi drugod, pri naših sosedih, na vsem Vzhodu. Le potem si lahko obetamo, da bodo manjšine nehale biti predmet sporov med narodi, ~~ter~~ temveč bodo postale propagandisti in nosilci ideje njih miroljubnega in ustvarjalnega sožitja.

Sklepna opomba

Izpovedujem z globoko zavzetostjo svojo vero v miroljubno sožitje vseh narodov ne glede na njih družbeni sestav, ko pa razpravljamo o narodnih vprašanjih in sklepamo ustrezne pogodbe, se večkrat dogaja, da govorimo drug mimo drugega, ker se naši nazori o narodu v mnogočem razhajajo. Mislim predvsem na razlike med zahodnim in vzhodnim pojmovanju naroda.

S tem stanjem se ne smemo sprijazniti, naša skrb bodi, da se nazori v bitnih stvareh naroda polagoma vskladijo in da najdemo skupen jezik za njih obravnavo.

Zahodno izrazito politično pojmovanje, ki mu je narodna "ideja" legitimacijska ideja moderne države in, ki narod isti s politično skupnostjo vseh državljanov, bomo vzeli na znanje in mu svoje pojmovanje približali.

Vendar nas politični nazor o narodu ne zadovoljuje, ker je enostranski, a enostranski je tudi naš jezikovno-kulturni ali romantični nazor, ker ne zajame celote narodnega življenja in ni v skladu z našo prakso, ki terja politična poroštva za narodno eksistenco.

Ponuja se nam sama po sebi sinteza zahodnega in vzhodnega nazora, ki bi zajela totalnost narodnega življenja, pojmovala narod kot integralno, vsa področja družbene dejavnosti obsegajočo skupnost tudi politično, odpravila sporni odnos med državo in narodom tako, da bi prikazala državo zgolj kot politično stran celotnega življenja modernega naroda, skratka, da bi pojmovala narod kot pravo vsestransko eksistenčno skupnost in v tej eksistenčnosti videla najznačilnejši atribut narodne biti.

V prejšnjih izvajanjih sem stalno opozarjal na značaj modernega naroda kot eksistenčne skupnosti in ni ga treba tu še posebej pojasnjevati.

Nazor o narodu kot eksistenčni skupnosti ustvarja možnost, da premostimo nasprotje med zahodnim in vzhodnim pojmovanjem naroda.

Razprave in članki

Primož Kozak, »Narod ali družba«, *Perspektive*, leto 1962/1963, št. 13 str. 317-333.

NAROD ALI DRUŽBA

Primož Kozak

I

Čeprav je pričujoče pisanje posledica dvogovora Ćosić-Pirjevec, je treba poudariti, da ni in ne želi biti polemika s katerim od objavljenih stališč, ker noče razvijati problematike v smeri, ki sta jo oba pisatelja začrtala. Sicer pa je v območju tega dvogovora zadosti dolgih uvodov in je prav, če se lotimo problema.

V Ćosićevem in v Pirjevčevem pisanju je po temeljitejšem premisleku včasih malo s težavo mogoče razbrati dvoje stališč — ali pa si je obe stališči mogoče formulirati v toliki meri jasno, da se bralcu razodeneta v svoji temeljni nasprotnosti, bodisi po svoji idejno teoretični sestavi, še bolj pa po svojem sociološkem poreklu, navdihu in težnjah. Naj mi torej bralec ne zameri, če se ne naslanjam na citate, pač pa na to, kar se mi je kot idejno jedro zdelo mogoče razumeti iz obeh spisov.

V obeh primerih gre za narodnostno vprašanje. Vendar pomeni narodnost za vsakega od obeh pisateljev povsem svoj in v osnovi različen pojem. Za Ćosića je Jugoslavija enoten družben in ideološki kompleks. V imenu razrednega internacionalizma in v imenu enotne politične ideologije zahteva avtor idejno strnjenost in enotno politično opredeljenost in zavrača sredobežne sile, od katerih se mu zdijo najbolj neugodni nacionalizmi vseh vrst. V njih vidi partikularizme, ki se naslanjajo na idejne sheme poraženih predvojnih nasprotnikov. Pravo nevarnost za sodobno Jugoslavijo gleda torej v recidivi malomeščanske stihije in v drugih protirevolucionarnih vplivih, ki se poskušajo pod geslom nacionalne mitomanije v nekaterih republikah avtonomizirati, v drugih pa se oprijemajo misli na stari jugoslovanski centralizem. Nacionalizmi imajo torej po Ćosićevem konceptu kot taki družbeno retrogradno vsebino. Poanta Ćosićeve misli je socialistično jugoslovanstvo, ki naj temelji na popolni kulturni in narodnostni svobodi vsakega naroda v Jugoslaviji, ta pa naj svojo povezanost z drugimi narodi črpa iz linearnega, na en sam idejni in družbeni nivo uskladenega pripadanja socializmu.

Problematična v Ćosićevem pisanju sta dva aspekta, ki dajeta slutiti njegovo miselno metodo: Prvič pojem enotnosti, ki je v svoji racionalistični togosti metafizičen, in pa pojm malomeščanske stihije kot pojm premega in edinega nasprotnika pozitivni opredelitvi. Če oba spojimo v podstat, iz katere Ćosićeva analiza očividno raste, lahko sklepamo takole: Jugoslavija je, oziroma mora biti enoten socialističen organizem. Kdor te enotnosti ne priznava in odpira probleme na drugem nivoju, škoduje enotnosti in s tem socializmu, se pravi, ne more biti po svojem značaju drug kakor razredni sovražnik.

Prepričan sem, da je Ćosiću tak nagib tuj, vendar je dejstvo, da lahko njegovo analizo razumemo konec koncev kot birokratsko formulacijo, ker deduktivno politično vnaprej opredeljuje gibanje proble-

matike, ki ni v soglasju z načelom in doktrino, ne glede na realno konstelacijo problemov.

Želel bi poudariti, da nisem na strani nacionalizmov in danes tudi ne vidim perspektive v odpiranju problematike na nacionalnem nivoju. Vendar pa je enotnost, ki jo zagovarja Ćosić, treba zavrniti. To ni enotnost, ki temelji nujno na objektivnih družbenih mehanizmih in na politični dozorelosti družbeno in gospodarsko utemeljenih socialnih plasti, pač pa je formalna enotnost. Ćosić sicer res ne črpa svoje misli o enotnosti jugoslovanstva iz načela nacionalne integritete, vendar pa iz predstave o socialni enotnosti ali še točneje, iz ideje o politični, **državni** enotnosti, ki jo, če vzamemo v kombinacijo še ideologijo, lahko imenujemo administrativna enotnost. Namenoma poudarjamo pojma ideja in načelo zato, ker se ideja in načelo vključujeta v zgodovino kot začetek nekega še neuresničenega, mogočega ali potrebnega zgodovinskega razvoja in ga začenjata preko subjektivnih sil — se pravi, preko zavesti posameznika, skupine, organizacije. Danes pa socialistični sistem ni več načelo in ideja, pač pa v proizvodnih in socialnih odnosih utemeljen proces, zato uporabljanje načelnih aspektov za današnji položaj pomeni redukcijo problema na subjektivne sile, se pravi zavestne, idejne, organizacijske, se pravi državno upravne, administrativne in v današnjem razdobju že birokratske. Apel na enotnost ostaja brez analize in brez stališča, zgrajenega na analizi, na nivoju administrativnega dekretiranja. Taka metoda pa ne glede na namen po svoji objektivni funkciji pomaga prikrivati stvarne družbene procese. Nič pametnega se ne da storiti, če apeliramo na jugoslovanstvo, zraven pa gremo mimo dogajanj, ki se izražajo na primer v obliki nacionalne problematike, in stvari ne rešimo, če spregledamo stvarne družbene in sociološke kategorije, zanikamo stvarne napetosti med socialnimi premiki in poskušamo te premike ustavljati po administrativni poti. Zato lahko rečemo, da pomeni Ćosićev članek obrambo statusa quo in vračanje v situacijo leta 1947 prav v trenutku, ko je družba pri nas stopila v svojo tretjo, poststalinistično fazo socializma, ko se sredi vrtinca sprememb in pod pritiskom objektiviziranih gospodarskih zakonov začenja oblikovati demokratična baza moderne družbe, ki jo označuje kolektivizirana lastnina produkcijskih sredstev.

II

Drugače je zastavljen Pirjevčev spis. Narod, ki ga definira kot specifično družbeno kategorijo in hkrati kot organizem, vključuje Pirjevec v socializem kot samostojno organsko enoto, kot temelj družbenega dogajanja v Jugoslaviji. Vsak narod naj po svoji družbeni in kulturni podobi v svojem okviru razvija svoje družbene, gospodarsko politične in kulturne kapacitete. Med drugimi narodi naj stoji kot zaključena enota, ki sama v sebi in sama zase rešuje moderno problematiko in ustvarja svojo socialistično fiziognomijo, druži pa naj se z njimi po principu enakopravnega sosedstva. Važna je Pirjevčeva predstava o enakopravni soseščini: Jasno, da že v naprej odklanja vsako narodnostno mešanje, prav tako pa tudi vsako drugo integriteto. Prin-

cipa, ki naj vežeta nacionalne skupnosti, sta sicer navidez dva, v resnici pa je en sam: Z ene strani vključenost v socialistični razvoj, ampak z druge strani avtonomna vključenost v ta razvoj. Z drugimi besedami, če misel nekoliko zaostrimo, narodi se združujejo na osnovi konvencije, veže pa jih vzajemno spoštovanje nedotakljivosti, demokratični laissez faire, ki črpa svojo mobilizacijsko moč za združevanje iz vzajemnega garantiranja nevmešavanja. Vzajemna nedotakljivost postane platforma združevanja. Poanta Pirjevčevega članka je v nasprotju s Ćosićem, ki poudarja enotnost brez razlik, poudarek razlik v enotnosti. In kakor gre Ćosiću za en in nedeljiv družbeni proces, tako opozarja Pirjevec na narodnosti, kot na imanentno zakonitost razlikovanja.

Za Pirjevca je osrednja kategorija narod, zato ga skicirajmo nekoliko natančneje: V smislu marksistične definicije je to družbena in razredna kategorija. Ni pa samo družbena in razredna, temveč obe presega in predstavlja novo, zgodovinsko stabilnejšo kvaliteto. Tod krene Pirjevec v nekoliko svojo varianto prvotne opredelitve: Narod predstavlja specifično družbeno in hkrati kulturno, socialno in moralno kategorijo, predstavlja organizem, ki v določenem smislu absolutno obsega zgodovinsko, razredno in moralno dogajanje, oziroma, ga združuje na sebi kot podstat, kot osnovna in vsem drugim v temelj položena substanca. Narod obsega družbeno in duhovno dogajanje skupnosti in nastopa v zgodovini kot enoten družbeni subjekt, ki ga ne opredeljuje samo njegova specifika, pač pa njegova izvirna bit.

Zdi se dokaj logično, da Pirjevec postavlja nasproti Ćosićevi enotnosti narod, saj je spomin na integracijsko politiko stalinske dobe še zmeraj zadosti živ, da lahko zbuja realno zavzetost za sodobnejšo rešitev problema. Pirjevcu pomeni pojm naroda v danem družbenem položaju obrambo organske, stvarne družbene rasti, nasproti paroli, ki je uresničljiva po administrativni in prisilni poti. Pomeni mu obrambo iz objektivnih pogojev rastočega razvoja. S svojo definicijo naroda kot subjekta pa formulira ta razvoj kot obrambo avtonomnega, na principu laissez-faire sezidanega položaja. Z drugimi besedami, organsko družbeno rast pojmuje kot prosto, avtonomno **manifestacijo** zgodovinskega subjekta — naroda.

Vprašanje je, če je te vrste obramba primerna za sodobno družbeno situacijo in če ta, kljub točnosti nekaterih osnovnih premis, v svojih konsekvencah liberalno opredeljena pozicija, rešuje karkoli.

Naredimo primero: Slovencem je bila do leta 1941 narodnostna ideja resnična ideja, ker slovenski narod še ni bil narod, ampak program. V okviru narodnostne ideje, ki je začela osvobodilni boj, so se Slovenci bojevali za to, kar jim je bilo v zgodovini odvzeto: Politično osamosvojitev in združitev, gospodarsko osvoboditev in socialno reformo, ustvaritev samostojne družbene strukture, se pravi, dozorelost na realnem, družbeno političnem terenu in na terenu človeškega uresničenja hkrati — saj je bila vez v slovenski nacionalni skupnosti in edina pot za realizacijo in razvoj do tega leta skoraj izključno kultura. Z letom petinštirideset pa tudi z družbenim in intelektualnim dozoreva-

njem v letih po vojni je bila narodnostna ideja kot ideja, se pravi kot program, ki je bil obvezen za bivanje človeške skupnosti, realiziran. Slovenstvo kot bojna ideja za ontološko realizacijo človeške skupnosti se je spremenilo v družbeno resničnost: Postali smo političen, družbeno revolucionaren narod, ki je s svojo akcijo ustvaril socialno platformo za vključevanje v procese moderne družbe. Zato je ideja naroda kot moralni, človeški in ideološki mobilizator pravzaprav izgubila svojo prvotno funkcijo, in problematika je tudi svoje ontološko težišče prenesla v proces formiranja novih socialnih in moralnih odnosov.*

---

* V zvezi z narodno kulturo in z njeno čuječo obrambo: Kaj braniti? Svojo eksistenco, svojo tradicijo, svoje pravice, svoje možnosti? Značilno je, da na Slovenskem nikoli ni bilo enega samega slovenstva. Narodna ideja je torej celo v času resnične, eksistenčne krize izražala različne tendence. Celo med vojno sta bili slovenstvi dve: eno revolucionarno, ki se je vezalo na univerzalno revolucionarno ideologijo in družbeno akcijo, in drugo, ki je začelo z obrambo cerkvic po gričkih, branilo zraven vse zatohlo, impotentno in slaboumno družbeno pritlikavost, in ni aktivno seglo v zgodovino, pač pa je ostalo podrejen adept okupacije. V tistih dneh je Kidrič postavil definicijo, ki je obveljala: Govoril je o slovenski revolucionarni zavesti na eni strani in o zaplotništvu na drugi strani in je na ta način logično zaostril Cankarjevo formulacijo nasprotja med slovenstvom in rodoljubarstvom. Najbrž v nobenem narodu ni samo ene nacionalne zavesti, oziroma ideje, to pa pomeni, da so se v okviru naroda kot v človeški, ne samo dani, ampak tudi ustvarjajoči se platformi zmeraj trle tendence socialnih grup in človeških stremljenj in, da je to trenje zmeraj zahtevalo vzpon i kot realizacijo družbene integritete i kot moralni napor človeške osmislitve in izpolnitve. Tako pridemo do spoznanja, da je bila nacionalnost idejna platforma za osnovne zgodovinske in človeške procese, da je v okviru narodne ideje rasla duhovna potenca, moralne dimenzije in družbena kompliciranost narodne skupnosti.

Kako moremo torej varovati slovenstvo? Kot nacionalizem je narodnostna ideja v tem stoletju doživela same polome. Kot geslo za realizacijo človeške in družbene bitnosti je postala resnica. Torej je treba braniti slovensko kulturo? Ta kultura je sad težkih naporov, prebiti se do človeškega vzpona slovenske skupnosti in kot taka je žlahtna in neovržna tradicija. Vendar sta tradiciji dve: Ena je zgodovinski material, dejstvo, ki uči zanamce o pomembnih dejanjih prednikov, ki jo je treba raziskovati in varovati. Iz takega pojmovanja tradicije nastaja sterilen tradicionalizem, akademska zazrtost v kar je bilo, ki pred realnimi problemi leze na kup in zato odpira vrata vsakomu, ki bi d a n e s poskušal odločati o tej kulturi. Kadar pa se tak tradicionalizem meša v sodobnost, mu v imenu obrambe domačijstva uspe vsaj pasivizirati dinamiko domačega razvoja in Grohar ni prvi primer, ki ga je domačijstvo uspelo tudi uničiti. Tudi te vrste domačijstvo nikoli ni skrbelo za nivo doma in ne bi dvakrat rekli, da ni v našem kulturnem življenju udeleženo tudi danes, vsaj če

Zanimivo pa je, da Pirjevec nastopa v svojem članku prav v imenu te in take nacionalne ideje, čeprav je zdaj njegov cilj, pa tudi objektivni pomen te ideje drugačen. Ne gre mu več za družbeno in enakopravno realizacijo slovenske nacionalne skupnosti; tudi mu ne gre več za osnovne možnosti ustvarjanja lastne družbene strukture, pač pa mu gre za o b r a m b o naroda kot že realiziranega enotnega organizma. Narod iz leta enainšestdeset pa ni več narod iz leta enainštirideset, pač pa je iz z akcijo ustvarjenih sociooloških osnov rastoča družba, ki se ne bojuje več za svoj družbeni in ontološki obstoj, pač pa je ves angažiran v izrazito internacionalnem procesu absorbiranja moderne civilizacije na družbenem in duhovnem planu in na planu formiranja političnih, socialnih in idejnih baz te civilizacije. Slovenska družba je danes zavestno in prizadevno angažirana v teh procesih in upajmo, da ne s stališča ustvarjanja avtonomno-nacionalno-folklorne alpske zadruge, pač pa ustvarjanja moderne, internacionalnim principom delovnih in socialnih odnosov ustrezne družbe, zato je i funkcija tega družbenega prizadevanja v današnji državi in njegov položaj, s tem pa tudi nujna idejna orientacija pač vse kaj drugega, kot pa potreba po obrambi avtonomizma. Z drugimi besedami, Pirjevec se danes z narodnostno idejo bojuje za določeno organizirano, za določeno oblikujočo se družbeno strukturo, ki bi naj po njegovem mnenju dobila svoj pravi obraz samo pod pogojem avtonomnega položaja.

---

sklepamo po tem, kako nizek je kulturni nivo pri nas v celoti, med mladino pa kaže že kar usodno nizek indeks.

Je še drugi tip tradicije. To je tradicija moralnega napora, tradicija ustvarjanja, udeležbe, pričevanja, aktivnega spreminjanja družbe, odpiranja problemov, izgorevanja v principielnih hotenjih, ustvarjanja resnice. Taka tradicija pač moralno zavezuje, opredeljuje in vrednoti in je tudi sama izpostavljena kritiki. V tem primeru pa ni kultura več objekt, ki ga je treba varovati, ampak subjekt, jaz vsakega od nas, ki stoji pred družbenimi problemi danes in tukaj. Zakaj kultura ni fetiš, ki jo je treba varovati, ne komercialna roba, ki jo je treba spravljati v denar, pač pa boj za spoznanje, za oblikovanje ljudi in sveta, bodisi z umetniško stvaritvijo, bodisi z družbeno akcijo. Mislim, da je tako pojmovanje bližje vsem tistim, ki so kulturo na Slovenskem ustvarjali, ker pomeni aktivno formiranje človeške in družbene problematike pri nas, se pravi, ustvarjanje moderne človeške skupnosti. Zato je naloga slovenskega kulturnika v času, ko je narod zajel val vključevanja v moderno civilizacijo in hkrati vrtinec formiranja novih socialnih odnosov, najbrž drugje kot v obrambi domačih kulturnih vrednot in dopuščanju, da gredo temeljni družbeni procesi človeku čez glavo. Vključevanje kulturne dediščine v današnji proces je nujnost, ampak kako se to dela, imamo primeren zgled v zgodovini NOB, danes, spričo vse bolj komplicirane problematike pa bi imeli na tem principu še več možnosti — pa tega ne delamo. Ustvarjanje kulture danes pomeni ustvarjati resnico našega življenja.

Tako se po objektivni strani obramba naroda kot subjekta spreminja v obrambo avtonomističnih, se pravi liberalističnih tendenc neke družbene strukture in narod dobiva v konkretni situaciji značaj boja za avtonomizem določene družbene situacije. Tak aspekt pa je pravzaprav za to situacijo samo nefunkcionalen, ali pa vsaj zelo parcialen, saj je bodisi v okviru današnjega socialnega razvoja, bodisi v okviru današnje politične ureditve neuresničljiv, fiktiven, saj je položaj slovenske družbe enako kakor težnje te družbe vse kaj drugega kakor pa potreba po samozaprtosti.

Pred nami sta dva aspekta, ki oba črpata svoja merila za presojo današnjega stanja idejno iz danes že zgodovinskih pobud in shem, praktično pa iz antagonizmov konkretnega družbenega snovanja. Na eni strani stoji enotnost, katere poreklo lahko zasledimo v administrativnem konceptu države, ki se danes spreminja v birokratski konservativizem in subjektivizem nasproti objektivnim gospodarskim in socialnim zakonom, na drugi strani pa zahteva po avtonomizmu, ki pa zaradi svoje družbene in celo kulturne nefunkcionalnosti ne more prerasti v socialno perspektivo.

Čeprav je bila torej debata začeta v imenu narodnostnega vprašanja, in čeprav je narodnostno vprašanje, oziroma njegova dokončna rešitev v pogojih našega življenja in socialistične problematike sploh gotovo še aktualno, je vendar bolj logično v duhu obeh iniciatorjev debate, če to pot problem snamemo z nacionalnega klina in ga obravnavamo na nivoju družbene problematike, ki je očividno pravi vzrok obujanja nacionalnih in integracijskih stališč. Zakaj dvogovor Ćosić-Pirjevec kaže, da na liniji medsebojnega opredeljevanja ne moremo poglobiti problema, ker ostaja napetost na enem samem nivoju. To pa vodi samo v tenzijo, v vlačenje za vrv, ki se lahko konča v najboljšem primeru z medsebojno nevtralizacijo iniciativ.

III

V kolikor sem stališča obeh pisateljev bodisi simplificiral, bodisi zaostril v to ali ono smer, naj mi oprostita, ampak pogovarjamo se lahko samo, če pojmi jasno stojijo pred nami.

Pravzaprav pri obeh stališčih ni zanimivo to, kaj ju dokazuje in kako ju je treba razlagati ali zavračati. Zanimivo je, da sta se obe pojavili in da ju je javnost sprejela kot dva aspekta, ki se je ob njiju mogoče ali celo potrebno opredeljevati.

Nastane vprašanje, kaj je pravo ime teh aspektov, če upoštevamo, da osnovni problemi naših narodov (jezik, kultura, teritorij, politična enakopravnost) niso v središču življenja nacionalnih skupnosti. (Ne trdim, da v okviru državne ureditve ni in ne bo problemov v zvezi z večjo ali manjšo avtonomijo posameznih republik, v zvezi s tem ali onim manjšinskim problemom, v zvezi s to ali ono ekonomsko zahtevo.) Vendar pa gre tukaj za bolj odločilno in na trajnejšo perspektivo določujočo problematiko. Pustimo torej Ćosićev in Pirjevčev članek, ki ostajata na nivoju nacionalne misli in izločimo iz njiju tisto, kar za današnjo situacijo ostaja objektivno uporabno, se pravi

pojm integralizma in pojm avtonomizma, topot v družbenem smislu, brez nadaljnje zveze s stališči pisateljev obeh člankov.

Že v najnovejši zgodovini poznamo tri tipe integralizma: Nacionalističnega, birokratskega in kulturniškega (zadnjič si je menda nekdo celo izmislil bogumilsko jugoslovanstvo). Ne glede na to, da ima vsak od teh različno socialno poreklo in da nastopa zdaj z drugima povezan, zdaj ločeno, zagovarjajo vsi trije ali ukinjanje narodnosti ali spajanje narodnosti ali mešanje narodnosti ali nehanje narodnosti. Za vse pa je značilno, da tendirajo k poenotenju iz političnih razlogov in da tendirajo k temu poenotenju mimo objektivnih družbenih in zgodovinskih zakonitosti. Integralizem, mišljen tudi z najboljšimi željami — da o slabih tod ne govorimo, je bil zmeraj idealistična, ali politično nasilna ali kulturno utopična predstava, kako mimo in preko problemov in objektivnih neskladij ukiniti realne družbene kategorije (kar narodnosti so) in centralizirati državo na enem samem, enotnem nivoju. Takemu integralizmu je zmeraj uspelo zaplesti položaj in danes smo že v taki fazi razvoja, da lahko spregledamo njegovo politično in družbeno nemoč, oziroma točneje, nezrelost. Zakaj če podrobneje premislimo, integralizem ni nič drugega kakor nacionalizem v zveznem merilu in kot nacionalizem z vsemi svojimi zahtevami od kulturne pa do teritorialne znova odpira problem na nivoju, ki so ga narodnostne skupnosti v Jugoslaviji vsaka zase že prešle. V družbenem smislu s tem zveznim nacionalizmom torej ne moremo nič početi tudi zato, ker problematiko skuša nivelizirati na idealistično političnem nivoju in s tem stvarne probleme spregleduje, ali pa zavira njihov razvoj.

Kot konkretno posledico nosi danes integralizem s sabo centralistične tendence, ki so ob tem konceptu popolnoma obvezne. Če pa upoštevamo, da se poskuša danes družba formirati v smislu, da bi se proizvodni odnosi stabilizirali v temelju družbe, se pravi v neposrednem upravljanju kolektivne lastnine produkcijskih sredstev in v formiranju demokratičnih organizmov kot nosivcev nove ekonomsko socialne ureditve, ki jo imenujemo socializem, postane integralizem negativen ne samo v nacionalnem, pač pa veliko bolj v družbenem smislu.

Plima administrativnega vodstva socialistične države se danes umika in zapušča za sabo teren, ki kaže svojo realno družbeno strukturo: Odpirajo se neskladnosti, ki jih je bilo mogoče administrativno mojstriti, ne pa objektivno spremeniti, po političnem in reprezentativnem navdihu ustvarjene gospodarske in družbene pomote, razlike v ekonomski dinamiki in družbeni formaciji, se pravi, pravi obraz naše družbene strukture.

Prvo, kar danes v naši družbi — in upoštevajmo, da je to moderna, socialno revolucionarna in h gospodarski funkcionalizaciji težeča družba, se pravi, družba, ki se je otresla okvirov lastnine in se vsaj v načrtu organizira po principu povezanega, objektivno utemeljenega gospodarskega organizma, prvo, kar pade danes pri tej družbi v oči, je to, da pravzaprav nima podobe o sebi. Spoznava se preko načel,

preko statistike, kolikor pa se preko kritičnih analiz, so te le parcialne narave. Spoznava se še zmeraj preko inštrumentov, ki so z ene strani še administrativne narave, z druge strani pa tako vključeni v vsakodnevne procese, da ostajajo prakticistični. Eni kot drugi pa so funkcija določene politike in šele potem in kot taki podoba.

Skratka, lahko trdimo, da naša družba, kot organizem, ki se utemeljuje na enoviti funkcionalni povezanosti gospodarstva, pogreša elementov, ki tako družbo lahko smiselno usmerjajo, predstavljajo njen korektiv in z objektivno analizo ustvarjajo baze za demokratično, angažirano reševanje problemov. Manjkajo sociološke analize. Manjkajo gospodarske analize. Nimamo pregleda nad temeljnimi socialnimi procesi in nad značajem teh procesov. Nimamo javne in aktivne kontrole nad proizvodnjo in nad proizvodnostjo. Nimamo kontrole rentabilnosti. Nimamo kontrole investicij. Ne spoznamo se, do kakšne mere je današnji proizvajalec socializiran, kakšna je njegova delovna kapaciteta, v koliko je povezan v delovnem proizvodnem in upravnem procesu. Manjka nam javna in objektivna politična analiza procesov, ki so se zgodili, in tistih, ki bi se morali zgoditi, pa se niso. Manjka nam konkretnih družbenih kriterijev, po katerih bi lahko presodili proces, ki se v njem nahajamo, ne poznamo se, problema pa se lotevamo z nacionalnimi aspekti, ki jih lahko označimo kot stihino iskanje orientacije.

Da gre tukaj res za stihino orientacijo ob problemih, ki smo jih omenili zgoraj, kažejo pojmi, ki jih uporabljamo neposredno z nacionalnimi problemi: o enem pravimo, da je bolj industrijski, o drugem, da je agraren, o tretjem, da je njegova delovna storilnost boljša ali slabša in tako naprej. Pojm naroda nastopa v največ primerih danes kot ekonomska oziroma sociološka kategorija, ne pa kot kulturna ali moralna. V pojmu se danes skriva sociološka in socialna problematika Jugoslavije, se pravi, da pojm naroda izvira danes iz stvarnih razlik v družbenem ustroju Jugoslavije, ki stopajo na plano pod pritiskom objektivizacije gospodarskih zakonov in socialne mobilizacije delovnih in komunalnih kolektivov.

Mislim, da ne gre prezirati teh razlik. Socializem danes postaja konkretna resnica našega družbenega in gospodarskega razvoja. Da pa ta resnica lahko dobi svoj polni obseg, je treba predvsem sprejeti razlike v družbeni (ne narodnostni!) strukturi, ker morajo te postati problem celotnega jugoslovanskega kolektiva.

Mislim, da lahko navajamo tri tipe razlik: po gospodarskem merilu, po kriteriju socializacije in po politično socialnem merilu.

Prvi aspekt je znan, zato ga tukaj ne bi posebej ponavljali. Razlike med republikami glede gospodarskih kapacitet in organizacije gospodarstva so od začetka socializma v Jugoslaviji problem, ki so ga s svojim stalnim gospodarskim in idejnim angažmanom reševale vse republike in je bil — ter deloma ostaja, osnova družbenih neskladij.

Vendar pa je jugoslovanska ekonomika prav na tem terenu investirala največ in je svojo prvotno gospodarsko strukturo v naporu zadnjih petnajstih let spremenila. Zato danes močneje nastopa drugi.

še neraziskani kriterij, ki ga pri določanju razlik kot problemov modernega sveta moramo upoštevati. Po kriteriju socializacije je razvidno, da so republiške enote, ki imajo sorazmerno dobro socializiran, proizvodnji in organizaciji proizvodnje in socialnim institucijam prilagojen kader proizvajavcev in nastajajočih upravljavcev, in da so enote, ki ostajajo deloma razslojene po starem na delavski, kmečki in intelektualno upravni element. Tudi se kaže, da enote, kjer osnovne ekonomske baze so zgrajene in kjer je že proces industrializacije dosegel svoje rezultate, tega sloja, ki bi bil organsko vezan na način moderne proizvodnje, potrošnje in upravljanja, še niso formirale, in ostaja socializacija na nizkem nivoju. So spet republiške enote, kjer se ta socialna baza hitro ustvarja, in so druge, kjer se ustvarja samo deloma in omejeno na določen teritorij. So pa tudi predeli, kjer se ljudje v zelo nizki meri vežejo na moderno proizvodnjo in ne samo, da niso upravljavci in proizvajavci, pač pa se še niso vključili v svet potrošnje in kot nerazslojene tradicionalne plasti pritiskajo na razvoj socialističnega družbenega nosivca. Ker razvoj socializacije in formiranja na moderni način proizvodnje in upravljanja navezanih plasti najbrž ni mehanična posledica, postaja problem socializacije enako važen kot problem industrializacije, saj stojijo različni tipi družbenih formacij, ki smo jih našteli, v odnosu do proizvodnje v različnih odnosih. Ta pa ustvarja ne samo gospodarske napetosti med republikami, temveč tudi znotraj republiških okvirov.

S tem pa razlikovanja še ni konec. Če smo do zdaj govorili samo o odnosu med organizacijo moderne proizvodnje in tipih družb, kot jih je ustvarila zgodovina, o tipih, ki bistveno vplivajo na integracijo v enoten družbeno gospodarski sistem, je treba spregovoriti tudi o razlikah, ki jih je ustvaril razvoj državnega organizma. S tem mislimo plasti, ki so nastale po vojni in se danes v različnih situacijah orientirajo v različne smeri. Če brez reda naštejemo, imamo plast birokracije, plast tehnokracije, plast inteligence, plast tehnične inteligence, plast upravnih organov, skratka vrsto socialnih grup, ki jih je moderni razvoj že ustvaril. Te socialne grupe se v novi situaciji s striktnim izvajanjem nove ekonomske politike in z razvojem demokratizacije upravljanja večkrat nahajajo pred dilematično situacijo za svojo družbeno opredelitev. Tako je danes vsakomur znano, da birokracija deloma poskuša zadržati svoje komandne pozicije, deloma pa se prav ta birokracija staplja z elementom, ki je povezan z novo gospodarsko politiko, in opušča svojo birokratsko fiziognomijo. Da tehnokracija deloma nastopa s stališča svojih tehničnih komandnih pozicij in da drugod izgublja svojo vodstveno vlogo in se poskuša orientirati v pogojih kolektivnega upravljanja. Da se plast delavstva, rekrutiranega po vojni, v nekaterih primerih še zmeraj drži kot enotna plast, da se drugod celo brani postati plast in ohranja svoje na pol kmečke pozicije, da pa se v drugih situacijah hitro razslojuje v kadre z različnimi kvalifikacijami in s tem dobiva novo vlogo v proizvodnji, z razdeljenimi kvalitetami v delitvi kompetenc in dohodka, in s tem tvori nov element, ki je tesno povezan z novo gospodarsko ureditvijo.

Naj mi bralci odpustijo, da se teh tako bistvenih problemov dotikam tako mimogrede in naj pri tem razumejo, da samo poskušam nakazati tisto stvarno problematiko, ki se oblači v plašč nacionalne ali principielno internacionalistične ideje, ki je nikakor ne moremo postaviti za kriterij današnjim procesom. Kriterij je lahko samo zakon družbeno-gospodarsko-socialnega razvoja, v kolikor ga uspe zares objektivizirati v celotnem socialističnem sistemu.

Na antagonizmih, ki smo jih omenili, raste danes cela vrsta tendenc, od nihanja k zahodnim orientacijam, do nihanja k vzhodnim orientacijam, od birokratskega zanikanja današnje smeri in stalinističnega negiranja njenih revolucionarnih osnov, do tehnokratskega prizadevanja, degradirati socialni proces samo na ekonomsko funkcionalni nivo, od avtonomističnih teženj, ki lahko krijejo v sebi enako voljo po gospodarski dominaciji, kakor strast, zavreti moderno socializacijo, do hegemonistično centralističnih tendenc, ki spet lahko črpajo svojo moč enako iz birokratsko političnega unitarizma, kakor iz čisto retrogradnih hegemonističnih želja. Vse to je, v kolikor jemljemo socialno gospodarski razvoj kot temeljni pogoj za rast moderne socializacije, gotovo pot stran, mobilizacija diferenc in antagonizmov.

Vendar je na današnji politični in gospodarski prelomnici bistveno važen en faktor: Ali je dovoljeno te elemente po administrativnem principu prepovedati (s čimer jih seveda nikoli ne ukinemo), ali pa jih je mogoče v obliki idejnih, gospodarskih in socialnih trenj absorbirati v višjem tipu organizacije družbe. Organsko je seveda mogoča samo druga pot, kar pomeni, da stojimo pred obsežnim odpiranjem problemov, pred nujnostjo analiz in čistih računov, ki morajo preko že obstoječih demokratičnih forumov angažirati javnost in sprožiti širok proces njene politizacije, s tem pa že eksistentne demokratične forume dopolniti, jih razviti in dinamizirati, se pravi konstituirati kot obvezne družbeno upravne organizme. Tako seveda misel o administrativni kontroli in geslo o enotnosti, ki naj bi jo utemeljevalo, odpadeta.

IV

Kakor pa nam je dala integralistična ideja primerno priložnost, opozoriti na razlike v družbenih strukturah in med njimi, na razlike, ki zahtevajo poglobljene analize, naj nam ideja avtonomizma v svojih skrajnih konsekvencah da možnost, da s kritiko nje najdemo to, kar je v sodobnem družbenem dogajanju skupno bodisi kot dejstvo, bodisi kot imperativ. Antagonizmi in neskladnosti so in se lahko kot anomalije, bodisi v gospodarskem, bodisi v moralno političnem smislu razrastejo v deformacijo posameznih nacionalnih organizmov ali pa celotnega družbenega organizma pri nas.

Če bi trdili, da se pri nas pojavlja narodnostno vprašanje, bi bilo to najbrž pomota. Trditi pa, da se pojm naroda pojavlja za različne družbene kategorije, je potrebno priznanje. Značilno pa je, da ne nastopa vprašanje obstoja neke nacionalne skupnosti, oziroma možnosti ali nemožnosti te skupnosti za stopanje v okvir moderne civilizacije, pač pa največkrat kot vprašanje praktične rivalitete, rečemo lahko

prerivanja v okviru določenega družbenega razvoja. Na današnji prelomnici dobiva značaj licitiranja, bojevanja za prestiž, spodnašanja pozicij na tržišču, ekonomskih diskriminacij in udarov v nacionalni obleki vseh vrst, ne da bi govorili o aranžmanih izrabljanja vseh možnosti VIPa, lova na investicije in dotacije itn. Ta trenja posameznih širših ali ožjih prvenstveno gospodarskih interesov velikokrat nosijo narodnostno zastavo. Vendar je te vrste narodna zavest izvržena in narodnim enotam v Jugoslaviji ne pomaga v njihovem političnem in družbenem razvoju v smislu nastajajoče demokratične, tehnično organizirane in politično angažirane družbe. Če jih povezuje, jih povezuje na zelo nizkem nivoju uporabljanja enakih metod in negativnega opredeljevanja drugega po drugem. Ta nacionalna zavest, rastoča na gospodarski konkurenci, dobiva svojo samopotrditev iz očitanja partnerju in se manifestira v boju za tržišče. To prerivanje pa je dvakrat problematično zato, ker ne teče javno, v okviru javnih kriterijev za investicije, rentabilnost in dotacije, pač pa večkrat črpa svoja sredstva po različnih ključih in ekonomsko neutemeljenih navdihih.

Nesmiselno bi bilo trditi, da je ta proces mogoče na mah zavreti, ga ustaviti in spremeniti v idealno organizirano skupnost, zakaj pod gladino medsebojnih gospodarskih trenj, ki so v današnji situaciji do neke mere obvezna, teko globlji in na daljšo perspektivo določeni procesi družbene in gospodarske integracije v Jugoslaviji. Vendar bi bilo enako nesmiselno orientirati se na ta proces kot na edini realni, dani proces, ki ga ni mogoče spreminjati, ki naj sam opravi vse funkcije v integriranju gospodarstva in iz njega ustvarjati principe. Mislim pa, da je avtonomizem neposredna principielna posledica tega stanja, saj posega vanj kot eden izmed konkurentov, ker sprejema stanje kot nespremenljivo dejstvo, ki ga je treba sprejeti, in mu je treba iti s poti v lastno hišo.

Večkrat se kot avtonomističen argument navaja gospodarska nezenačenost jugoslovanskega prostora in problemi nastajajo na eni strani zaradi tržišča, na drugi pa zaradi odvajanja v zvezne fonde, ki zadeva republike z višjo gospodarsko strukturo, in ki predstavljajo investicijske fonde za enote s slabšo strukturo. Iz tega nastaja protislovna situacija, ki je ni moč rešiti z avtonomizmom.

Vzemimo enoto z višje razvitim gospodarskim ustrojem. Gospodarsko nujno je, da postaja nižje razvita enota tržišče razvitejši, kar pomeni, da stoji prva v dominantnem gospodarskem odnosu do druge. Te svoje dominantne situacije pa nikoli ne realizira, ker gospodarsko aktivna enota podlega planski disciplini. Tako ostaja v dvoumni situaciji: Z ene strani ji je zaradi političnih in družbenih motivov nemogoče, da bi gospodarsko rasla na račun nižjih enot, ker bi to pomenilo akumulacijo kapitala pri lastniku produkcijskih sredstev, z druge strani pa jo obvezuje planska disciplina, ker spričo stalnega odtoka hromi organski gospodarski vzpon, saj se gospodarsko močnejša enota ne razvija v sicer gospodarsko nujnem progresivnem tempu svoje proizvodnje. Tako je ujeta v dvojnost svojih teženj: po eni

strani tendira k sprostitvi svojega gospodarskega razmaha, ki ga diktira nujnost lastnega socialnega razvoja, ker pa to pomeni slabitev že tako slabše gospodarske enote, povečevanje gospodarskih in socialnih diferenc in s tem v končni konsekvenci uničevanje lastne politične in gospodarske perspektive, sprejema planske obveznosti.

V inverznem, čeprav enako dvoumnem položaju je enota s slabšo gospodarsko kapaciteto. Z ene strani sama ne zmore gospodarskega napora, ki je potreben za ustvarjanje sodobne ekonomske baze in s tem seveda socialne diferenciacije in socialnega dozorevanja v moderno družbeno strukturo, kar jo dela po objektivnem gospodarskem zakonu odvisno od višje gospodarske strukture, z druge strani pa prejema dotacijo, se pravi sredstva od zunaj, ustvarjena izven okvirov lastne gospodarske nujnosti, kar tem sredstvom jemlje gospodarsko prepričljivost in učinkovitost, in se zato deloma razsipajo v reprezentančne in potrošne namene in se brez haska vračajo k izviru, deloma pa obtiče v negospodarskih investicijah, ki zahtevajo naknadnih dotacij in samo en njihov del doseže svoj namen. Včasih pa je tudi narobe in višje razviti organizmi zaradi hitrejše gospodarske rentabilnosti potegnejo nase tudi zvezno investicijo.

Takoj je jasno, da je avtonomizem, če ga gledamo principielno, v obeh primerih nerealen račun. Politične in gospodarske zakonitosti obvezujejo i k boju za tržišče i k planski disciplini, obenem pa vežejo po drugi strani na produkcijo razvitih in odvisnost od investicij. Ne glede na to, da je sestav investicij večkrat privedel do rentabilnosti zaradi administrativnega razpolaganja z zveznimi fondi, bodisi v odnosu zveze do republike, bodisi v republiki sami, je vendar dejstvo, da so enote z višjo in nižjo gospodarsko strukturo medsebojno in vsaka zase ujete v gospodarsko in politično nujnost svoje povezanosti in da je v danih pogojih osnovna situacija obojih bolj ali manj obvezna. Mogoče je najti manjše sprostitve in milejše forme odvajanja, mogoče je ustvariti smiselnejše in strožje kontrolirane investicije, osnovni problem pa ostaja v svoji premisi uskladenja družbenih kapacitet in družbene strukture odprt na daljšo perspektivo, dokler pač Jugoslavija ni samo heterogena država, ampak poskuša ustvariti moderno družbo.

Ne glede na to, da proces integracije gospodarstva in družbene strukture po svoji naravi ne zahteva integracije jezikov, kultur in ukinjanja političnih in republiških pravic (pravim po svoji naravi, čeprav mu često kot nekakšni parcialni poskusi, prevariti objektivne zakonitosti tega razvoja sledijo integracijske misli zvezno nacionalističnega tipa), in ne glede na to, da je avtonomizem zaradi sovisnosti procesov sam po sebi fiktiven, se odpira še druga stran problema:

Avtonomizem nikoli ni in ne more biti samo eden. Kakor hitro se opredeljujemo po tej zasnovi, je nujno, da se v Jugoslaviji pojavi toliko avtonomizmov, kolikor je enot, pa naj bodo ustvarjeni v imenu slovenske kulture ali v imenu kosovskega mita in naj pomenijo težnjo po gospodarski dominaciji ali pa po konservativnem ohranjanju zgodovinskih družbenih kategorij. Vsak od teh avtonomizmov pa seveda

nujno slabi družbeno dozorevanje, ki ga diktira gospodarska in politična sovisnost, kakršna je že ustvarjena, saj pomeni na političnem nivoju jemanja učinka temu, kar gospodarsko deluje. Trdimo lahko, da je enako brez pomena, iskati integralno jugoslovanstvo v duhovnem, jezikovnem in političnem zveznem nacionalizmu, kot zapirati se v pricipielno avtonomijo, ki se ne sklada s praktično povezanostjo, saj je prav intenziteta, demokratična kontrola, ofenzivno odpiranje in reševanje gospodarske in socialne problematike, javna odgovornost, baza za družbeno dozorevanje in socialno prestrukturiranje v sodobno in obvezno socialistično družbeno strukturo. To pomeni, da postaja forsiranje tega procesa na vseh področjih, od uvajanja ekonomskega kriterija in skupščinskega obračuna, preko sociooloških analiz do kontrole gospodarske kapacitete ne samo socialna, ampak tudi nacionalna nujnost.

To so stvarna merila, ki danes odločajo o značaju odnosov med jugoslovanskimi narodi. Pri tem ne gre samo za gospodarsko ravnotežje, pač pa za zavest o svojem pravem položaju, o obveznostih in pravicah. Če smo z NOB kot narodi družbeno in politično dozoreli toliko, da smo v spoznanju zgodovinske nujnosti začeli oblikovati moderno socializirano družbo in če danes smo toliko družbeno in politično zreli, da to družbo na gospodarskem in socialnem terenu ustvarjamo, potem moramo najbrž probleme, ki se odpirajo, reševati na tistem nivoju, na katerem se resnično odpirajo, na socialnem, političnem in gospodarskem nivoju, ker ta je tisti, ki odloča.

Tudi z narodnostnega stališča pridemo nazadnje do istega rezultata. Premalo je govoriti o narodih kot načelnih in moralnih pojmih v času, ko so to praktična politična in družbena dejstva, ki imajo svojo konkretno podobo in družbeni ustroj. Narodi niso več periferne etnične skupnosti, ki bi morale braniti svoj goli etnični in človeški obstoj, pač pa so konkretna socialna in politična dejstva, so republike, ki imajo, kot smo prej nakazali, svoj konkretni položaj in vlogo, ki niso vezane samo v državnem okviru, pa tudi niso samo gospodarsko sovisne, pač pa so kot družbene skupnosti moralno in socialno udeležene v procesu socializacije. Zato ne morejo reševati svojega položaja v državi na nivoju netangiranega sosedstva, ampak kot dinamični akterji v procesu. Zakaj ta proces ni samo ozemeljska ali gospodarska neogibnost, pač pa brezpogojno merilo odnosov v nastajajočem sistemu, ki se imenuje Jugoslavija. Z drugimi besedami, udeležba narodov kot družbenih formacij v socializaciji temelji na uresničevanju te socializacije, zato je prav ta kriterij sožitja, bodisi v okviru republik, bodisi v zvezi.

V

Dozdaj smo v karseda shematizirani obliki govorili o praktični vzajemnosti odnosov med različnimi, v en državni okvir in en družbeni proces vključenimi nacionalnimi skupnostmi, ki jih označujejo neenako razvit sestav gospodarstva, različni tipi družbenih struktur, dobljenih deloma iz zgodovine in deloma ustvarjenih v razvoju po vojni in ki jih karakterizira različna stopnja socializacije v

odnosu do moderne civilizacije. Govorili smo o razlikah med plastmi, ki imajo v različnih tipih različne funkcije in težnje. Čeprav smo problematiko v odnosih omejili samo na najbolj praktičen, gospodarski vidik te povezave, je bilo to storjeno le zaradi jasnejše opredelitve problema, še zdaleč pa ne zato, ker bi se ta povezanost reducirala samo na ekonomski vidik. Kakor je namreč ta najhitreje razviden, tako je pomanjkljiv, ker je v procesu socializacije samo ena od kategorij v razvoju nove družbe, ki se gradi v okviru ukinitve razrednih razlik in kolektivizacije proizvodnih sredstev.

Danes smo že v fazi, ko lahko objektivneje presodimo nekatera razvojna razdobja v okviru družbenega sistema, ki se imenuje socializem. Razločujemo lahko leninsko fazo, ki je zrušila vladajoči razred in lastniško-razredni ustroj družbe. Razločujemo lahko stalinsko fazo, ki je stabilizirala socialno revolucijo in uspela organizirati družbo na osnovi kolektivizirane lastnine produkcijskih sredstev. To pa je dosegla z etatiziranjem socializma, to je, z ustvarjanjem birokratsko-tehnokratske hierarhije, ki je kot upravljalec kolektivizirane lastnine in kot politično organizacijski voditelj družbe ideološko, organizacijsko in upravno tesno spojena v aparat razvijala gospodarski ustroj družbe. Ni ji uspelo, da bi globlje posegla v socialni razvoj te družbe, ker ni mogla ukiniti mezdnega odnosa in s tem delavskega razreda niti razlik med posameznimi plastmi (delavci, kmetje), in ni ji uspelo, da bi prenesla socialno bazo izven svojega kroga. Nastopala je v imenu etatiziranega socializma, se pravi v obliki državnega kapitalizma.

Tretjo fazo, ki se danes imenuje destalinizacija, in ki jo je Jugoslavija zelo radikalno začela takoj po letu 1948 v okviru lastnih koncepcij, označuje pri nas, kjer ta faza že dobiva svojo konkretno družbeno obliko, ukinjanje administrativnega ustroja države in prenašanje težišča socialnih procesov »navzdol«, to je, ustvarjanje socialne baze nove družbe neposredno pri proizvajalnem, pri proizvodno-upravnem kolektivu. Če pa že ta članek nastaja ob nacionalnem vprašanju, potem je prav, če posvetimo procesu ustvarjanja demokratične baze posebno pozornost.

Bivša formula socialistične družbe: enotno delovno ljudstvo in enotno vodstvo tega ljudstva se je v novejšem času razpustila v konkretno obravnavanje problemov republik, komun, delovnih kolektivov, ki v svojem delu, kjer to prerašča funkcioniranje v smislu administrativnih transmisij ali izvršnih organov tehnokracije, ne izražajo samo interesov v določen sistem proizvodnje in upravljanja povezanih kolektivov, pač pa tudi realne interese socialnih grup in socialnih tipov.

Gospodarska zakonitost, ki jo nova politika uveljavlja kot objektivni kriterij, učinkuje različno in pomeni v okviru določene strukture element združevanja in organizacije, v drugi element diferenciacije, razslojevanja podedovanih socialnih tipov ali pa mobilizacije. Spričo tako opredeljeno različnega učinka se zastavlja v našem sodobnem svetu prva osnovna dilema (ki je verjetno pravi vir

nacionalne problematike), namreč dilema med zgodovinskimi determinantami in moderno družbeno shemo. Samo po sebi se namreč odpira vprašanje, ali in v kakšni meri je družba v jugoslovanskem prostoru zmožna sprejeti moderno demokratično shemo in v njenem okviru ustvariti sistem, oziroma, ali in v kakšni meri delujejo determinante zgodovine. Očitno je to dilema, ki že sama nakazuje smer reševanja in zahteva opredelitev toliko bolj, kolikor proces ustvarjanja novih socialnih kategorij danes še nima globlje utrjenih obrisov (vendar ne v toliki meri, da se nanje ne bi že bilo mogoče opirati).

Večkrat slišimo besedo o spreminjanju delavskega razreda kot razreda. Slišimo o spajanju ročnega in umskega dela. Odloča se o prenašanju kompetenc na osnovne upravne organe. Uveljavlja se nagrajevanje po učinku. Kolektivi in komune se mobilizirajo zdaj na socialnem, zdaj na proizvodnem temelju, na dohodku in na investicijah. V vrenju, ki zajema družbo, pa se zastavlja vprašanje, kaj je objektivni družbeni učinek dviganja proizvodnje in standarda, vključevanja proizvajalca, demokratizacije in debirokratizacije.

Mislim, da pri tem procesu ne gre samo za intenziviranje gospodarstva in za nekakšen splošen in pravičneje urejen dvig življenjske ravni, pač pa gre za formiranje socialne baze nove družbe, ki raste iz neposredne zainteresiranosti in vključenosti v proizvodne odnose, iz odvisnosti od teh odnosov in se spaja na osnovi, oziroma na perspektivi realnih družbenih kompetenc človeka in kolektiva.

Če govorimo o socialni bazi, imamo v mislih plast, ki se danes formira v okviru gospodarstva, ki se danes šele steka iz različnih delovnih slojev. To je plast, ki je socialno popolnoma odprta, saj z ene strani absorbira, vključuje in preoblikuje ljudi iz bivših administrativnih plasti, z druge pa jemlje vase razslojene kmečke in delavske elemente in jih povezuje v proizvodnjo na organizacijsko in tehnično više zastavljeni ravni. Kljub temu pa, da ta plast danes že je navzoča in se v okviru novih socialnih določil vsak dan oblikuje, še ne moremo govoriti o njeni podobi, niti v zvezi z njeno politično, oziroma družbeno zrelostjo, niti v zvezi z njeno socialno izdelanostjo. Gotovo ta proces ne zajema vseh ljudi pri nas niti ne more še posegati v vse plasti, vendar lahko trdimo, da je v teku nastajanje široke, demokratične plasti, ki jo materialni in upravni odnosi v proizvodnji že neposredno opredeljujejo in ki je dala svojo delovno silo in svoj socialni angažma na razpolago temu procesu. Žal nam danes manjka analiz, ki bi kazale, kaj in v kolikšni meri druži ljudi, v kakšnem smislu zorijo v proizvajavce in v kakšnem smislu v upravljavce, kakšne so razlike znotraj tega procesa in kakšen je tempo številčnega naraščanja in notranjega oblikovanja te plasti, ki raste na ukinjenih razrednih razlikah.

Zato najbrž danes res nima pomena odpirati probleme na nivoju nacionalne problematike, pač pa na nivoju formiranja te socialne osnove. Pri nastajanju te plasti pa ni važno samo gospodarsko merilo, se pravi organizacija in dvig proizvodnje. Enako važen element je socializacija, se pravi intelektualno, psihološko in politično formiranje,

ki ga slog proizvodnje zahteva že sam po sebi, ki pa ostaja hkrati političen imperativ, od katerega ni odvisna samo likvidacija gospodarskih razlik, pač pa tudi utrditev upravnih odnosov. Takega nosivca pa lahko oblikuje samo dosleden prenos kompetenc, udeležba v celotnem družbenem dogajanju, od proizvodnje do politične orientacije, in pa odločanje v okviru tega dogajanja. S tem mislimo na vedenje o procesih izven ozkega delovnega področja, na poznavanje širših družbenih procesov, na udeležbo pri odločanju ne samo v komunalnem, pač pa tudi republiškem in zveznem merilu, na oblikovanje zanesljivih enotnih in trdnih gospodarskih meril in demokratičnega, aktivnega, učinkovitega vplivanja na te družbene procese. To je hkrati pot za politizacijo in družbeno dozorevanje v informiran, aktiven in na daljšo perspektivo orientiran družbeno gospodarski in političen organizem, ki lahko preko obstoječih demokratičnih organov kontrolira in odloča o družbenem dogajanju.

Če govorimo o plasti, s tem seveda nimamo v misli kakšne razredne opredelitve, pač pa tisti element, ki se gospodarsko in socialno neposredno veže na novi ustroj proizvodnje in delitve, ki se veže nanjo kot neposreden, samo od nje odvisen udeleženec, element, ki je v nastajanju in se še ne razteza kot kompakten organizem na družbo v celoti.

Spregovorimo še o drugi poglavitni dilemi, ki se odpira takoj ob nastajanju socialističnega družbenega nosilca. Če namreč upoštevamo, da sodobni socialni ustroj proizvodnje in s tem organizacija celotne družbe, v kolikor je privatna lastnina likvidirana, oziroma v kolikor birokratska hierarhija nehava biti upravni in politični nosivec brezlastniške družbe, mora postati trden družbeni organizem, spoznamo, da novi socialni element postaja, pa tudi mora postati nosivec tega, kar imenujemo superstrukturo družbe, se pravi, razen gospodarsko vezane plasti tudi nosivec kulturnih, moralnih in družbeno organizacijskih kategorij. V tem trenutku se dilema odpira: Ali se novi družbeni element sme vezati na demokratizirano družbeno strukturo samo kot proizvajavec in potrošnik, se pravi kot nekdo, ki vlaga v skupni fond toliko svojega dela in dobiva za to toliko potrošnih dobrin, skratka, ali se lahko vključuje v moderno družbo samo kot neke vrste delničar, ki ostaja v svojem življenju privatnik na nivoju potrošnika, ali pa je mogoče in potrebno doseči njegovo družbeno udeležbo na drugem, celovitejšem nivoju, ki presega to v svoji osnovi tehnokratsko shemo?

Ampak od tod dalje lahko samo zastavljamo vprašanja: Ali in v kolikšni meri mora ostati kultura v tem svetu samo potrošna dobrina? Ali in v kolikšni meri se lahko človek povezuje v nakazanih družbenih procesih samo kot proizvajavec-potrošnik in ne kot političen in ideološki akter, ki prerašča svojo osnovno situacijo? Ali in v kakšni meri se lahko povezuje v kolektiv na nivoju, ki človeško in socialno presega njegov materialni angažma? Ali se lahko veže samo v okviru svojega delovnega mesta ali se mora vezati v družbeno kulturne ali družbeno politične organizme izven tega mesta? V kolikšni

meri lahko postane nosivec stabilizirane, konservativne moralke in enotne družbene zavesti?

Dilema stoji pred nami, kakor pred vsem modernim svetom sploh. Vendar je bolje, če rešujemo ta vprašanja, kakor pa se pogovarjamo o nacionalnosti, ki nam je nobeden ne sme in ne more osporavati, saj gre za oblikovanje družbe v vsakem izmed narodov, za ustvarjanje socialnega temelja, ki lahko prav mirno ohrani vsak svoj nacionalni značaj, pravice in kulturo, kakor na primer narodi severne Evrope, ki so nacionalno izrazito občutljivi, kot družbena formacija pa predstavljajo enoten pojm.

Odgovor na ta vprašanja pa se ustvarja že danes v vsaki narodni skupnosti in v zvezi.

Boris Pahor, »Glosa 65«, *Zaliv*, leto 1966, št. 4, str. 52-60.

BORIS PAHOR

GLOSE *65

Na srečanju v Opatiji sem spoznal neapeljskega pisatelja Carla Bernarija; priznal sem mu, da prav nič ne vem o njegovem delu, ker smo se večinoma zanimali za avtorje, o katerih so kritike in poročila največ govorila. Zakaj tudi če se je otepa, človek marsikdaj vseeno nasede reklami.

No, zdaj sem prebral **Tre operai** in moram reči, da knjigi pripada eno izmed prvih mest v neoralistični italijanski književnosti, katere je Bernari pravzaprav predhodnik, saj je roman prvič izšel 1934. leta. Moral pa bi ga brati v prvih povojnih letih hkrati s Pratolinijevimi deli o florentinskih delavskih četrtih, skupaj z Vittorinijevo **Conversazione in Sicilia**. Takrat bi Bernarija drugače cenil, njegovo knjigo bi imel rajši, kakor zdaj, ko so drugi teksti dobili v meni domovinsko pravico.

Gre predvsem za občutek vezanosti v gibih, ki je razumljiva pri pisatelju, ki se je v fašističnih dneh loteval delavskega ozračja. Zavest te zgodovinske pogojenosti me je ves čas spremljala in zavoljo nje sem bil tudi knjigi na poseben način naklonjen; vendar me to ni odrešilo pred občutkom slogovne trdote in nesproščenosti.

Mislil sem na **Conversazione in Sicilia**. Ta ima še zmeraj prednost, ker je pesniško delo, kljub ameriški šoli enkratna proza, ki pa ne dopušča, kar je bilo že od kraja razvidno, možnosti razvoja. In Vittoriniju se je potem posrečil še **Il Sempione strizza l'occhio al Frejus**, a to je bilo spet krajše delo. Obširni roman **Le donne di Messina**, ki ga je razvil iz zelo lepih odlomkov **Lo zio Agrippa passa in treno**, pa ni uspel. Da, mislil sem na **Conversazione** in zato se pri Bernariju nisem ogrel, obenem pa sem se zavedal, da Vittorinijeva proza ni mogla biti izhodišče novemu pripovedništvu.

A tudi Bernari sam je začutil, da se je neorealistično orodje obrabilo. Njegov roman **Era l'anno del sole quieto** (1964) je tekst brez dialogov, pripoved teče po strugi, ki jo je začrtal Svevo v **Senilità**. (Zanimivo, kako se Svevov vpliv zmeraj bolj veča, tudi pri Moravievi **La noia** je zelo viden.) To se pravi, da se vse dogajanje preliva skozi notranje, psihološke kapilare, ritem pa je svevovsko počasen, načrtno zadržan. Na nov način je obdelan motiv kapitalista, ki v svoji naivni filantropski vnemi verjame, da bo zasukal stroge ekonomske zakone, a je vnaprej obsojen na propad.

Mogoče se motim, a prav ta gotovost, da bo junak propadel, mi je ranljiva stran drugače slogovno pomembnega dela. Nekako zakasnela se mi zdi skrb za tako osebnost, preveč me povezuje na podobne sanje o dobri spremembi sveta, ki so me vznemirjale in navduševale v mladih letih. Ta nevera, ki ves čas razveljavlja odlično pisavo, me v bistvu ne spravi s knjigo.

*52 Bolj so me pritegnile Bernarijeve novele; kazalo bi katero prevesti.

A če velja, da se za Bernarija nisem vnel, vendar nisem bil tako razočaran, kakor ob Bassanijevem romanu **Il giardino del Finzi-Contini,** ki sem ga šele zdaj bral. Ta odločno ne zasluži reklame, ki je je bil deležen (Šest izdaj v dveh letih.) Pa ne zato, ker se je Bassani vrnil h klasičnemu pisanju, kakor pravi Carlo Bo, ampak zato, ker njegovo pisanje nima nobene izmed vrlin velikih klasičnih tekstov.

V resnici, Slovenci podcenjujemo svojo književnost. Med knjigami iz povojne dobe pri priči lahko zberemo deset romanov, ki pustijo Bassanijev **Il giardino dei Finzi-Corsini** daleč za sabo.

★

V osmi številki **Mosta** se na strani 184 Kronist jezi na »Primorski dnevnik«, ker ta ne upošteva revije **Most;** tako porabi priložnost, da se spomni neupoštevanja, ki ga je bilo pred leti deležno **Sidro.** In pravi:

»Hočemo navesti takratni komentar izpod peresa, ki ni brez svoje teže, ko pa se danes pojavlja na uvodniškem mestu lista?«

Gre seveda za moje pero. V **Sidru** pa nisem podpisan, zato bi bilo lepše, če bi Kronist, ki razkriva nepodpisanega avtorja, sebe in mene kar lepo imenoval s polnim imenom in priimkom. Zmeraj sem bil in sem tudi danes za odkrito igro. In žal mi je, da mi čas ne dopušča, da bi posegel v dejanje vsakokrat, ko bi rad in bi bilo prav.

A zdaj o **Sidru.** Ne mislim preklicevati tega, kar sem takrat napisal v reviji. O vlogi, ki naj bi jo imel dnevnik kot glasilo, namenjeno vsem zamejskim Slovencem, sem že večkrat pisal in govoril, tako da ne kaže, da bi znova načenjal tega pogovora. Naj rečem samo, da kljub razveseljivemu razvoju tudi danes vprašanje dnevnika, ki bi imel svojo fiziognomijo in vsenarodno širino, še zmeraj obstaja.

Navedeni stavek pa je netočen, ker pravi »ko pa se danes pojavlja na uvodniškem mestu lista.« Kronist bi bil bolj pravičen, ko bi rekel »pojavil«, saj gre za doslej enkratno dejanje. A pustiva te malenkosti, rad bi Kronistu navedel nekaj podatkov.

Od leta 1951., ko je izšel Kocbekov **Strah in pogum** in »Primorski« ni hotel objaviti zagovora moje ocene, ki je izšla v listu, objavljal pa je napade nanjo, nisem sodeloval v »Primorskem« do leta 1958.

Ko je bilo naše kulturno življenje ogroženo, sem se odločil, da svoje stališče spremenim. Bil je to čas, ko je gledališče začelo upokojevati in odpuščati (Gabrijelčičeva), drugi igralci pa so sami zapuščali ladjo, ki se je potapljala (Drolčeva, Baloh). Bil je to čas, ko je bilo videti, da se likvidaciji zamejske kulture nihče več ne upira.

Kot svoboden človek, ki ni bil (in ni) član nobene stranke, sem predlagal prof. Radu Rauberju objavo intervjuja, v katerem so med drugimi tudi ti odlomki:

Vaš list, kolikor je bil in je nadaljevanje tradicije antifašizma in kolikor je napredno usmerjen do dogodkov v svetu, je bil zame taka tribuna (kakršna je pisatelju potrebna). Žal se je zaradi moje ocene Kocbekovih novel njegovo razmerje do mene skazilo. Ni bila moja krivda, če se je potem skazilo tudi moje razmerje do Vašega lista.

Zdi se nam neumestno zdaj govoriti o krivdah. V polemikah nam tudi Vi niste ostali dolžni, nasprotno. Sicer pa se po tolikem času marsikatera zamera pozabi in sodelovanje lahko postane spet možno. Ali se Vam ne zdi?

Morda. Vse do takrat, ko ne bosta spet prizadeta pisateljska čast in ugled. Vsekakor pa menim, da je potrebno, da z živim, pestrim, odkritim posegom v kulturo sodobnega človeka predramimo naše ljudi iz mrtvila in apatije.

Prav gotovo. A ko se je naš pogovor že tako razvil v to smer, ali dovolite, da povem neko misel? Če bi naš list objavil ta pogovor, bi lahko štel to kot uvod za sodelovanje?

Lahko. In v mislih imam predvsem, kakor sem že rekel, mrtvilo, v katero zmeraj bolj lezejo naši ljudje.

Ta pogovor je bil objavljen 7. decembra 1958. Odtlej obnovitev mojega sodelovanja v našem dnevniku. Da sem prišel na uvodno mesto v listu, pa se je zgodilo o priložnosti odkritja spomenika bazoviškim junakom, to je v nedeljo 12. septembra 1965.

Mislim, dragi Kronist, da bi spet napisal uvodnik za »Primorski«, če bi me kdo vprašal zanj in če bi spet takó čutil, kakor sem čutil v primeru bazoviških padlih. Dal bi ga, dragi Kronist, pod istimi pogoji tudi kakemu drugemu slovenskemu listu, saj doslej nisem odklonil prispevka nikomur, ne časniku ne reviji. Ni moja krivda, če se uredniku Mohorjevega koledarja črtica, za katero me je prosil, ni zdela zadosti spodobna za verne bralce. Prav tako ne morem pomagati, če ima radio Trst A samo takò problematiko, ki ni nič problematična, pa zato nisem zanj zadosti poduhovljen.

★

8. novembra. Ljubljansko »Delo« je danes posvetilo svoj ozki skrajno desni stolpec obisku predsednika italijanske vlade Alda Mora. Res, da od teh kvantitativno zelo skopih, vsebinsko pa politični kurz parafrazirajočih stolpcev ni pričakovati kaj izrednega, vendar je kljub bralčevi pripravi in navadi tak olimpijski mir pregrobo porazen.

Naslov je spomladanski, to se pravi kot nalašč izbran za psihoterapijo. »Vedra obzorja.«

Lepo. In mi, ki živimo ob tržaškem morju, imamo radi vedrino. Vsekakor rajši kakor viharje in hudo uro. Zato naj traja vedrina!

A »vedro obzorje« ne bi smelo biti samo sinje ozadje na barvni razglednici z zelo banalnim trgovskim motivom v prvem planu.

Dva odstavka se tičeta nas. Prvi je ta: »Italijanski in naši državniki so ob srečanjih večkrat poudarili, naj bi bili narodni manjšini most zbliževanja obeh držav. Manjšini sta pokazali dobro voljo in nedvomno prispevali znaten delež k sedanjim dobrim meddržavnim odnosom. To dejstvo bi milo treba upoštevati.«

Naslednji pa: »Urediti bi se dalo tudi marsikak problem, ki kljub vsej dobri soseščini še tare prebivalstvo tostran in onkraj meje. To bi koristilo nadaljnjemu razvoju medsebojnih odnosov in še bolj utrdilo prijateljske vezi.«

To je vse, grad in pristava. In to so fraze. To je prav takó, kakor če bi gledali Pilata, kako si umiva roke, z razločkom, da Poncij Pilat ni bil judovskega rodu in mu ne moremo takó do kraja zameriti, da je bil glede obsojenca neprizadet, kakor bi mu zamerili, če bi bil Jud.

A nesmiselno bi bilo, ko bi se zdaj zaletaval v ime, ki je podpisano pod tem brezkrvnim stolpcem (A. Stanovnik), zakaj pomembna je šola, ki je dala take učence, pomembni so kateheti, ki so mlajšemu rodu cepili takó udoben verouk. In tako odprem »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« in poiščem odstavek v uvodu k drugi izdaji.

»Seveda obstoji slovensko nacionalno vprašanje še vedno v problemu slovenskih manjšin v drugih državah. Toda to je poseben problem, ki ga ni mogoče obravnavati v okviru tega pogovora.« (Str. XLVIII).

In ne razumem, zakaj tega problema »ni mogoče obravnavati v okviru tega pogovora«, ko pa vsa knjiga obravnava slovensko narodno vprašanje. Seveda bi se pisec nujno moral srečati s skromnostjo, priznati bi moral, da je tudi komunistični partiji, kakor prej drugim strankam, spodletelo, ko je šlo za uresničitev zedinjene Slovenije. Samohvala za vsako ceno nikomur ne koristi, najmanj pa koristi vprašanju samemu.

Ravno narobe, prav tak uvod je najbolj primeren, da odkrito poveš: narodnega vprašanja nismo rešili, kakor smo obljubili, ko smo klicali na upor. Namesto tega pa je v uvodu govor o počasnem usihanju nacionalne zavesti, ki jo Kardelj zmeraj imenuje samo nacionalizem.

Boji se. da bi bil nacionalizem »reakcionarna sila, ki bi lahko spodkopala mnoge rezultate narodnoosvobodilne vojne in revolucije, deformirala enakopravne odnose med narodi Jugoslavije ter bistveno hromila socialistični polet, ki ga je sprožila revolucija, če se socialistične sile ne bi aktivno borile proti njegovim manifestacijam in virom.« (Str. XLIX).

To bi s socialističnega vidika lahko bilo modro pisanje, ko ne bi pisec govoril o Slovencih, o narodu, ki je poleg tega, da je razkosan na tri države, zemljepisno najbolj izpostavljen in ranljiv.

A berimo: »Nacionalizem je v določenem trenutku najbolj sposoben zaslepiti oči širokim ljudskim množicam in jim takó onemogočiti, da bi ločile svoje resnične in trajne interese od bežnih utvar in kratkotrajnih egoističnih koristi. V tem smislu je tudi slovenski nacionalizem tisti gnili, z umazanijo preteklosti okuženi tok v našem družbenem dogajanju, ki — ne glede na to, ali se njegovi nosilci zavedajo tega ali ne — oživlja tiste sile, ki so slovenski narod v preteklosti tolikokrat izdale ali pa ga izpostavile porazom in katastrofam.« (Str. L)

Mnenja sem, da mešanje dveh pojmov, nacionalizma — in pa nacionalne zavesti, (nacionalnega ponosa, nacionalnih koristi) mešanje teh dveh pojmov spravlja prav tako v nevarnost slovenski narod, kakor bi ga spravljala nacionalistična nabreklost.

»Zato je ena najvažnejših nalog generacij, ki so danes odgovorne za napredek slovenskega naroda, v prvi vrsti delavskega razreda in njegovih vodilnih socialističnih sil, vztrajna in sistematična borba proti virom in manifestacijam nacionalizma, in to ne le na idejnem in političnem področju, temveč predvsem na področju materialnih odnosov.« (Na isti strani.)

To bi bilo res samo v primeru: če bi se slovenska nacionalna samobitnost (Kardeljev »nacionalizem«) usmerila tako, da bi škodovala sožitju jugoslovanskih narodov.

A ravno tako je nujno, da bi v primeru, ko bi socializem kvarno deloval na organski razvoj slovenskega naroda ali ga celo zaviral, — da bi bil v tem primeru zdrav nacionalizem boljši kakor megleno pojmovan socializem.

In Kardeljevo teoretiziranje je res megleno. Apostolsko je, kar je za slovenskega človeka naravno, ker svojo nacionalno majhnost daruje na oltarju občečloveškega makrokozmosa; a za narod so take sanje lahko pogubne.

Kot beli dan je jasno, da jugoslovanski narodi ne bodo uresničili krepkega in zdravega državnega telesa z odpovedjo svoji suvereni narodni biti. Utopist je, kdor tako upa in v tem smislu vodi druge. Dvakrat utopist, kdor najpoprej zatrjuje, da so se ljudje bojevali in se žrtvovali predvsem za izboljšanje socialnega položaja, potem pa zahteva od njih, ko gre za vprašanje skupnega sožitja, naj se naučijo odpovedi in velikodušja.

Docela zgrešeno je mišljenje, da je zahteva po narodni samobitnosti v zvezi z egoizmom. Narobe, zavest skupne usode je del notranjega bogastva, vir samozavesti, vir odpovedi in duhovne rasti).

In samo narod, ki bo čutil, da njegova samobitnost ni ogrožena, bo lahko v skupni državi element kohezije, drugače bo samo element razkroja, narodno ozemlje bo brezoblična gmajna, poljana, ki bo rodovitna za semena petih kolon.

★

Pred sabo imam **Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih** v zasedeni Štajerski. Velika debela knjiga ima skoraj sedemsto strani in zavoljo temnega ščitnega ovitka je ob mojem pisalnem stroju kakor kos rjavo bakrenega granita. Težko počiva in zdi se mi, da je pokrov nevidne svete kripte. Vsakokrat, ko jo moram premakniti, pa so moje roke negotove.

Saj, v času neizmerne pogube so se moje roke vsak dan dotikale uničenih teles, a ta so bila že docela atrofizirana, in ko so moje dlani prijemale za gležnje in pazduhe, je bila suha koža rahlo hrapava in rumena kakor površina zrelega koruznega lista. Moji rajnki so bili bitja brez soka, njihova zavest je bila usahnila že zdavnaj, splahnega je bila po kapljicah, se izsušila postopoma ob nevidni absorpciji mikroskopske vlage sleherne celične prasnovi.

Zato so bile moje roke domače s suho smrtjo kakor z dračjem, ki ga je treba znositi na ognjišče.

Zdaj pa so pred mojimi očmi oporoke oseb, ki so pri polni zavesti držale v roki pero in ki so vedele, da bo njihovo srce kmalu nehalo biti, da je blizu konec njihovega čutenja, blizu uničenje njihovega jaza, katerega enkratno doživetje se je porodilo prav iz strahotnega miru neskončne tišine.

In moji prsti se samogibno odmikajo, da se ne bi dotaknili teh številnih, zbranih in oživljenih pričevanj. To je smrt, na katero se ni mogoče navaditi, s katero ni mogoče živeti ne z njo jesti in ne z njo spati na istem ležišču.

Tako samo kdaj pa kdaj razkrojim debelo plast patiniranih belih listov in se zamislim usodo kmeta, ki se poslavlja od svojih dragih, od pašnikov in njiv. In zgodi se, da je knjiga nekaj dni odprta na isti strani. Tako je bilo dolgo časa pred mano pismo, ki ga je materi pisal Valter Muhovec. Mami zaupa, da jo je imel rajši ko samega sebe. Njo, mater, in planine je ljubil, zato jo prosi, naj vsadi na »vrt smrekco, ki bo pričala, da je nekoč živel tu gozdar, ki pa ni prišel do zaželjenega cilja. In ta cilj je bil biti gozdar v planinah.« In na koncu ponovi: »Vsadi smrekco, da se bo videlo na Smrekovc in planine. Pozdravi v mojem imenu gozdove, polja in planine. Mati, moja želja je, da živiš naprej, ne žalosti se, živi, kajti mnogo, mnogo nas je.«

Zadnje dni pa sem imel pred sabo kratko poslovilno sporočilo Ivana Štancerja. Štirideseteltni električar je v lapidarnem stavku strnil razpoloženje na smrt obsojenega človeka. »Z bogom lubi celi svet in zlato solnce.«

Zbogom ljubi, celi svet in zlato sonce.

Ne, nemogoče je, da bi omenil vsa pisma, ob katerih sem se ustavil. Kljub počasnemu listanju je njihovo število naraslo, dolgo pa bo še trajalo, preden bom pred poslovilnimi vrsticami dvestotega obsojenca. A tudi ko se knjiga na moji mizi ne bo več odprla, bodo ob nji neme usode poldrugega tisoča štajerskih talcev, ki jim ni bilo dano, da bi pred ustrelitvijo napisali pozdrav svojcem. Tako se bodo ta pričevanja razmnoževala na vse žene in može, ki so odšli brez slovesa in za katere je ravno tako veljal elekričarjev vzklik.

Dognal pa sem, da je poleg zadrege, ki jo čutim pred temi obsojenkami in obsojenci kot človek in kot nekdanji prebivalec krematorijskega sveta, prav tako resnična zadrega, ki se je ob njihovih oporokah zavedam kot pripadnik slovenskega rodu.

Zakaj nobenega dvoma ni, da so se vsi ti katoliško zavedni štajerski župani, ti bogati posestniki in obrtniki uprli nemški zasedbi iz narodne zavesti, njihov pristop k ilegalni organizaciji je bil dejanje ponosa. In ne samo na Štajerskem, ampak na celi slovenski zemlji so ljudje za časa druge svetovne vojske začutili, da je napočil zgodovinski trenutek, ko morajo enotno in zavedno odločati o svojem obstoju. Ta doba je nudila Slovencem priložnost, da uresničijo to, kar so zamudili v devetnajstem stoletju, in to, kar so za časa prve svetovne vojske doživeli skoraj v polsnu. Zato se za časa nacističnega genocida slovenski človek ni spraševal, kako si bo v prihodnosti uredil družbeno in socialno življenje, ampak je reševal svojo golo in ogroženo narodno bitnost.

Kljub svoji majhnosti je bil ob spoprijemu z mogočno silo slovenski rod duhovno prebujen in v bistvu enoten. Njegov obrambni boj je prevevala moralna moč, ki se je skozi stoletja nabirala počasi in v temi kakor prosojna kamenina na stalagmitnem stebru.

In Osvobodilna fronta je bila izraz te duhovne moči.

V poslanici, ki jo je konec novembra Izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenskega naroda naslovil primorskim Slovencem, smo takrat brali, da je »Osvobodilna fronta **zakonita slovenska narodna oblast.«** (Podčrtano v tekstu brošurice, str. 3) Prav tam smo brali, kakó so katoličani v svoji poslanici (str. 6, 7, 8) poudarjali, da je cilj Osvobodilne fronte **«osvoboditev vsega slovenskega naroda in združitev vseh Slovencev v enotno, neodvisno in svobodno politično tvorbo.«** Dalje še: **»Združeni slovenski narod je v osvobodilnem boju začutil svoje življenjske pravice in jih zače-**

nja terjati.« In spet izjavo, ki je že v proglasu Izvršnega odbora: **»Slovenski katoličani sprejemamo Osvobodilno fronto kot edino in zakonito slovensko narodno oblast.«** (Vse je podčrtano v brošurici.)

V tem letu 1965., dvajset let po koncu osvobodilnega boja, je naravno, da pomislimo, kako je z »združitvijo vseh Slovencev«, še bolj pa, kakó je z »neodvisno in svobodno politično tvorbo«, kakó je z »narodno oblastjo«.

Kajti vse kaže, da se je v dveh povojnih desetletjih naredilo vse, da bi »narodna oblast« počasi, a dosledno shlapela. O pravi »neodvisni in svobodni politični tvorbi« res ni mogoče govoriti.

To se pravi, da se ni uresničilo to, v kar so na smrt obsojeni ljudje verovali, ko so pisali poslovilna pisma. In zavedam se, da je to spoznanje tisto notranje gibalo, zavoljo katerega sem ob teh pričevanjih tako ujet in nepotešen.

V uvodu k ponatisu »Razvoja slovenskega narodnega vprašanja« Edvard Kardelj-Sperans govori o »svojstvenem povezovanju narodnoosvobodilne vojne s socialistično revolucijo«. (Str. XLIV) Tako pravi: »V prvih fazah so bile poudarjene vsekakor predvsem narodnoosvobodilne in demokratične naloge gibanja. Toda jedro ljudskih množic, ki so nosile ta proces, je težilo po globljih demokratičnih in socialističnih spremembah družbenega reda in je prav zato s takim samopožrtvovanjem sprejelo nase bremena in žrtve nerodnoosvobodilne vojne.« (Str. XLIV-XLV)

Če z »jedrom ljudskih množic, ki so nosila ta proces« misli organizirane komuniste, ima deloma prav, ko trdi, da so se ti žrtvovali za socializem. A »jedro« osvobodilnega boja je bilo sestavljeno iz vseh plasti slovenskega naroda. »Jedro« gibanja smo bili vsi slovenski ljudje, ki smo bili narodno zavedni in smo postavili rešitev slovenstva pred vse drugo. Če bi bilo res, da so slovenske množice sprejele »bremena in žrtve« predvsem zato, ker so pričakovale materialne koristi, bi bil naš boj pravzaprav zelo malenkostna zadeva. Janko Premrl je bil sin zelo bogatega posestnika in trgovca, a se je od mladih nog požvižgal na svoje bogastvo in sprejel vse težave, ki mu jih je nizala njegova ljubezen do slovenske besede.

Kardelj nadaljuje v naslednjem odstavku: »To dejstvo temeljito zavrača očitke, ki so jih zelo često ponavljali sovražniki Komunistične partije, češ da je z narodnoosvobodilnimi gesli prevarila ljudske množice in jim potem vsilila revolucijo. Res pa je, da je prav demokratična in socialistična perspektiva, ki so jo delovne množice videle v narodnoosvobodilnem gibanju in v vodilni vlogi Komunistične partije, dajala temu gibanju tako moč in množičnost.« (Str. XLV)

Nisem a priori sovražnik Komunistične partije, saj sem 1943. leta, ko sem se nalašč vrnil iz Lombardije, da bi kot prost, nestrankarski človek sodeloval z Osvobodilno fronto, prav dobro vedel, kdo ima v njenem vodstvu poglavitno besedo. Iz vsake številke »Poročevalca« pa je lahko človek razbral, kakšna bo povojna socialna ureditev, zato ne bi rekel, da je revolucija prišla nenapovedana.

Res pa je, da so jo preprosti ljudje bolj samó slutili. Hkrati so sveto verjeli v slovenske voditelje, ki niso čakali, da bi življenjska narodna vprašanja reševali diplomati za zeleno mizo. Verjeli so v politični pluralizem in v modro sodelovanje, in v zdrav sporazum mišljenj ljudi s širokimi pogledi in pogumnim srcem.

In ta velika vera se jim res ni uresničila.

Glede socializma bi rekel: slovenski človek ni imel nobene težave, da ne bi sprejel socializma, ki bi bil (v srcu Evrope) demokratičen in moderen. Zato se slovenski človek ne čuti prevaran, ker se je po vojski znašel v socializmu, ampak ker se je socializem razodel v taki obliki. Na primer slovenski kmet, brez katerega ne bi bilo ne partizanstva ne socializma, ni mogel pričakovati tako obupne agrarne politike. Ko je z ljudmi in z živežem zdrževal osvobodilno vojsko, si slovenski kmet ni niti od daleč mogel misliti, da bodo njegova polja postala manjvredno blago, da bodo njegove vnuke privabili v mesta, jih tam izučili ter jih potem kot specialiste oddali tuji industriji, ki je za časa OF s svojimi izdelki uničevala slovenska domovja, slovenske hčere in sinove.

A moje razmišljanje velja danes predvsem narodni biti.

In kar se te tiče, je Komunistična partija, hoté ali nehoté, »prevarila ljudske množice,« če naj rabim Kardeljev izraz. Mogoče se tolaži, da ni res. Mogoče upa, da bo v prihodnosti razvoj drugačen. Ne vem. Zavedam se samo, da stanje, kakršno je danes, ni izpolnitev vere žrtev in krvi, ki je stekla ob zidovih dvorišč celjskih in mariborskih zaporov pa po vseh gozdovih vse do kraške gmajne in do vsega pepela v tržaškem krematoriju.

Pri tem seveda ne gre za zahtevo po poudarjanju **nacionalistične** težnje; ta bi bila v današnjem svetu anahronistična. Gre za poudarek na zdravi in odkriti narodni zavesti, ki je Komunistična partija Slovencem kot celoti ni dala in je ne daje. In zares otročje je, če Socialistična zveza delavnega ljudstva Slovenije slovesno priporoča, naj slovenska javnost skrbi za svoj jezik, ko pa se noben voditelj odločno ne zavzame za to, da bi slovenski narod dihal kot živ organizem.(1)

V omenjenem uvodu Edvard Kardelj piše: »Po dolgih obdobjih odvisnosti so Slovenci dobili svojo lastno državo, socialistično ljudsko republiko v okviru jugoslovanske federacije. S tem je realizirana davna zgodovinska težnja najbolj progresivnih sil slovenskega naroda. Uresničena je tako, kakor jo je formuliral že Ivan Cankar na pragu prve svetovne vojne.« (Str. XLVII)

Ne, ni res, Cankar kot nekompromisen človek in pisatelj ni bil za zgolj formalne rešitve, na noben način pa ni bil za ilirizem, tudi za takega ne, ki bi bil, kakor današnji, socialistično pobarvan. A tudi če govorimo čisto politično, je bil Cankar zelo natančen v svojih formulacijah. V tržaškem predavanju, ko posmehljivo odgovarja nekaterim kritikom, govori o **narodni avtonomiji od Drave do Adrije.**

Kaj bi rekel danes?

Zakaj trpka resnica je, da tudi Komunistična partija ni dala Slovencem izvirnega **slovenskega** politika.

Tako je v omenjenem uvodu nerealen govor Edvarda Kardelja o nacionalizmu. Predvsem zato, ker bi se ob obsojanju nacionalizma moral spomniti tudi zdrave nacionalne zavesti in narodnega ponosa, če se že spomni Cankarja. Potem pa zavoljo tega, ker je res, da se bo stari nacionalizem počasi spremenil, a je prav tako res, da slovenski ljudje ne vidijo razloga, čemu naj bi krepka narodna zavest ne smela priti do izraza pri majhnem narodu, ki bi bil po drugi svetovni vojski moral začeti biti v zgodovini tudi subjekt. Nerealno je nazadnje, če si trezen teoretik predstavlja, da bo poenotil mnogonarodno državo na ta način, da bo posameznim narodom odvzel zavest pravih, to je samostojnih organizmov, in jih počasi začel stapljati v brezoblično in neodgovorno socialistično množico.

Pa ta moja sodba, ki ni aprioristična, ampak jo izrekam a posteriori, ne izvira iz nikakršne navezanosti na »romantičnonacionalistične plenice«. Čisto preprosto ne morem sprejeti predloga, naj se v prihodnosti narodna skupnost zadovolji s svojim jezikom; zakaj če je vse odvisno od ekonomije, bo ta prej ali slej odnesla s sabo tudi jezik in vso podobno folklorno navlako.

In v tem smislu kot slovenski človek in slovenski pisatelj ugotavljam, da sedanja narodna ali bolje ne-narodna politika Komunistične partije na Slovenskem ni zvesta zmernicam, ki si jih je postavila vsenarodna koalicija za časa osvobodilnega boja.

Zanimivo je, da človeku, ki v Sloveniji vpraša navadne državljane, zakaj slovenstvo tako peša, ti odgovorijo: »Kaj hočemo, majhni smo.«

Za časa osvobodilnega boja ta ugovor ni veljal. Ljudje so sicer tožili, da je sovražnik presilen in da nas bo zmlel, a mi smo takrat trdili, in je bilo prav, da se narod, ki hoče imeti svojo podobo, mora upreti ne glede na število njegovih

---

(1) Tako je zelo ganljivo, da *Slavistično društvo* bije plat zvona (Maribor, oktober 1966). A ta skrb posameznih društev za slovenski jezik v šoli in v javnosti je zelo podobna intervencijam slovenskih društev za časa Avstro-Ogrske, ko je bilo treba kaj doseči od nenaklonjene vlade. Pravi monstrum pa je, da so taki posegi potrebni v republiki, ki se je rodila iz osvobodilnega boja in na čelu katere so slovenski ljudje.

V tem pogledu so tudi značilna pisma slovenskih fakultet (novembra 1966), ki odklanjajo predlog zakona za finansiranje izobraževanja. Naravnost zgodovinskega pomena je vsebina pisma filozofske fakultete. Vendar je spet res, da vprašanje slovenske univerze ni vprašanje zase; njegovo rešitev bi avtomatično dosegli takrat, ko bi slovenska vlada začela reševati vprašanje slovenske samobitnosti.

članov. Zdaj pa, ko isti narod nima pred sabo sovražnika, ampak živi z bratskimi narodi, z bratranci, bi rekel Cankar, — zdaj slovenski ljudje čutijo, da so majhni in da bodo podlegli.

Kam je šla samozavest, ki jo je slovenski človek prvič v zgodovini čutil, ko se je pred dvajsetimi leti z drugimi evropskimi narodi veselil zmage nad nočjo?

Slovenski komunist bi lahko ugovarjal, češ da je to, kar je izgubilo slovenstvo, pridobilo jugoslovanstvo. A ponavljam, ne glede na to, da ni tako gledanje prav nič v duhu boja za samobitnost, je miselnost, da razkroj posameznih narodnih teles krepi državno celoto, sad nesrečne iluzije.

Že Cankar je odkrito povedal, da smo si Slovenci in naši južni bratje »po kulturi, ki je sad večstoletne vzgoje,... med seboj veliko bolj tuji, nego naš gorenjski kmet tirolskemu, ali pa goriški viničar furlanskemu.«

Nobena skrivnost pa ni, da je današnji slovenski človek, katerega so povojni voditelji usmerjali v iskanje materialnih dobrin, kateremu so govorili in govorijo samo o standardu, — da je slovenski človek zaverovan v sosednje dežele, ki ga slepijo s svojim standardom.

Kultura. Vzgoja. Zgodovina. Te torej delujejo sredobežno.

Poveličevanje standarda. Ta vleče poglede naših ljudi, posebno mlajših, k snovanju zahodnega in severnega soseda.

Pomanjkanje nacionalne zavesti, ki bi edina v resnici lahko delovala sredotežno, pa razkraja narodno telo na slabo povezan skupek različnih ekonomskih in trgovskih edinic.

Tako da je danes res prišel čas, ko se mora slovenski človek spet poglobiti vase, zakaj podoba njegove prihodnosti je postala zelo motna. Vprašanje pa je, kdo mu bo tokrat kazal pot.

Mogoče se bo spet uresničila Cankarjeva ugotovitev: »V nikoli plačanem, od nikogar priznanem naporu, zasmehovani in v boljšem slučaju pomilovani, so napravili slovenski umetniki za čast svojega naroda več nego tisti neštevilni in vseskoz prezaslužni kričači različnih naših strank...«

Mogoče bodo mladi pisatelji in pesniki kljub vsemu sledili izročilu, ki je od Trubarja do Kosovela prehajalo skozi vso našo preteklost, dokler ni postalo resnica v čudovitih ljudeh, ki so padli za časa osvobodilnega gibanja.

Nekateri zatrjujejo, da je katolištvo tisto, ki danes daje Slovencem narodno kohezijo. In veliko pričakujejo od sporazuma, ki ga menda pripravljata jugoslovanska vlada in Vatikan. (1)

Ne vem, kaj bi rekel. Od socializma, kakor ga pojmujem, sem upal, da bo dal novo antiko brez suženjstva, pa brez Platonovih aristokratov, ki vodijo državo in cenzurirajo Homerja in dramatike. Upal sem in še upam, da bo socializem, ki bo demokratičen, ki ne bo oligarhičen, ampak bo dopuščal kritičnega protiigralca, da bo takšen socializem ustvaril novo laično kulturo.

Slovenski socializem vsekakor ni šel in ne gre po ti poti. Njegov laicizem pa je bil najpoprej negativen, zdaj je popolnoma amorfen.

Dvogovor s krščanstvom, ki se je, čeprav skromno, začel za časa boja, bi bil slovenski socializem moral nadaljevati. Kocbekova zamisel o medsebojnem vplivanju in skupni rasti marksizma in krščanstva je bila zavržena na zelo grob način, ki je bil v nasprotju z ideali skupnega upora in hkrati v nasprotju z interesi slovenskih ljudi.

Tako se je zgodilo, da je bil javno opljuvan mislec, ki je prevelik za slovenske politike, ob pomanjkanju sleherne etike pa se je med ljudmi počasi spet razvijalo zaupanje v cerkveno skupnost, ki je govorila o človeku, o srcu in dobroti, a tudi o narodnem čutu in o povezanosti z rodno zemljo.

Ponavljam, da sem za laično družbo, a če se bom v stiski moral odločiti za to,

---

(1) Letos, 1966., je bil zares podpisan modus vivendi. In prav nobenega razloga nimam, da bi ureditve teh pomembnih vprašanj ne bil vesel. Vendar ne vem, če tem zunanje-političnim potezam odgovarja pri vodilnih ljudeh v Sloveniji zavest o zapletenosti vprašanj in volja, da ne bi take rešitve bile samo strumentalnega značaja.

kar bo za narodno skupnost koristneje, potem bom rekel: Prav, rajši naj krščanstvo rešuje narodnost, kakor da je ne rešuje nihče. (1)

Vendar pa ostaja še nepotešenost tistih, ki si želimo drugačne etike, pa tistih številnih, ki jim je povojna vzgoja vcepila ne-potrebo po kakršnikoli etiki.

A vprašanje je, če ima Komunistična partija na Slovenskem človeka, moža, ki je zadosti značajen, da bi se upal zasukati krmilo in zarezati v smer, v katero so v boju in ob osvoboditvi slovenski ljudje verovali.

Vprašanje je, če je na Slovenskem socialist, ki bi ob srbskem in hrvaškem znal biti enakovreden predstavnik svojega naroda, socialist, ki bi zares veroval v samobitnost svojega rodu in znal to vero vrniti ljudem.

Ne vem. In bojim se, da se mi bodo ta vprašanja vrnila, kakor da jih je odbil cementen zid.

A nekaj je treba poskusiti, ker drugače bo šlo vse v nič.

Nekaj je treba poskusiti, zakaj ne sme biti, da je zastonj izginil mladi gozdar, ki je prosil mater, naj vsadi smrekco na vrtu. Kakor je v podzemlju Elpenor želel, naj Odisej zapiči veslo na njegov grob, da bo po smrti ostal povezan z morjem in vetrovi, tako je slovenski fant prosil, da bi namesto njega njegovo drevo raslo z drevesi domačih tal pod domačim nebom.

Nekaj je treba narediti, zakaj če so mrtvi smeli govoriti z Odisejem samo potem, ko so se napili krvi zaklanih ovc, so naši rajniki prepojeni s človeško krvjo, ki je brez varčevanja namočila slovensko zemljo. Vso pravico imajo, da spregovorijo.

Zelo zanimiv je v ti zvezi poziv, ki ga ob državnem prazniku naslavlja katoliškim ljudem na Slovenskem verski list *Družina* v svoji 23. številki.

Vsaka država ima svoj praznik. Jugoslavija praznuje 29. november. Slovenski katoličani ob tej priliki v duhu dialoga čestitamo vsem svojim rojakom, vernim in nevernim. Jugoslavija je dežela različnih narodov, verstev, svetovnih nazorov, toda nam vsem je skupna zemeljska domovina. Ob državnem prazniku se tudi katoličani zavedamo dolžnosti do nje. Hočemo doprinesti svoj delež k njenemu gospodarskemu in kulturnemu razcvetu, k njenemu ugledu v svetu, zlasti k prizadevanju njenega vodstva s predsednikom Titom na čelu za mir, zavedajoč se, da v tem vprašanju naša država in Cerkev še v posebni meri govorita skupen jezik.

Te dni prihaja k nam zastopnik Sv. sedeža in odhaja v Vatikan zastopnik jugoslovanske vlade. Beograjski protokol, sklenjen 25. junija letos, se uresničuje. To nas katoličane navdaja z veseljem in upanjem, da se bo začeti razgovor med našo državo in Sv. sedežem nadaljeval in obrodil koristne sadove. Ta dialog na najvišji ravni moramo katoličani dopolnjevati z razgovorom na nižji ravni, v vsakdanjem stiku in srečanju z ljudmi, ki drugače verujejo ko mi ali ki nič ne verujejo. Svet pozorno spremlja izpit, ki ga verni in neverni opravljamo pri nas. Prvi pogoj za uspeh je dobra volja. Državni praznik je gotovo tisti dan, ko se pokaže in utrjuje.

Dimitrij Rupel, »Narodnost v precepu«, *Tribuna*, 7. 4. 1965.

NARODNOST V PRECEPU

Prispevek, kakršen je tole, gotovo nima namena dokončno spravljati nekaterih stvari v red, tudi ne namerava biti polemičen v čistem in klasičnem smislu. Morda bo njegov smisel v tem, da podčrtava neko problematiko (glej: Josip Vidmar, Refren o narodnosti — v Sodobnosti 1965 — štev. 1-3), jo podpre v njeni slutnji o aktualnosti in nujnosti in doda nekaj parcialnih izkušenj. Njegov najvažnejši smisel pa je najbolj in edinole v volji, da se zastavi vprašanje, da se o njem zabeleži impresija, ki naj vzbudi širšo polemiko in razgibanost.

Kaj je narod, narodnost? To je naša možnost, je naše življenje. To je vir naše delovne energije, našega političnega zanimanja, to je komponenta vsakdanjega človeškega koraka, na ulici, v družbi, sredi stroke, doma, podnevi, ponoči, v času počitka in v času najsilovitejšega naprezanja.

Besede, ki nam služijo, kretnje, dojem — vse nas — kot pripadnike naroda —realizira na način naroda, narodnega značaja.

To je naša temeljna družbena komponenta, zatorej tudi izhodišče vsakršne razprave o družbi, o kulturi. Ta zadnja izgovorjena asociacija je pravzaprav speča dragocenost in hkrati speča nevarnost. Ne sprašujmo se namreč, kaj in kako bi brez kulture, ko jo imamo tako varno spravljeno za zaveso naše vsakdanje narodne izkušnje. Ne pogledamo je, prepričani smo vanjo, verujemo vanjo, a ne preverimo se o našem zaupanju, enostavno z a u p a m o. In ravno zato, ker je ne povezujemo tako tesno z našimi negativnimi narodnostnimi izkustvi, verujemo vanjo neodvisno od njih kot v imanentno, nespremenljivo apriorno dejstvo, ki nima zastoja, ne zatona. Ko delamo, hodimo, mislimo, počivamo, računamo na ustaljeno kulturno strukturo (čeprav podzavestno), ne zavedamo pa se, kaj lahko nenadoma izgubimo.

V Vidmarjevi predvojni razpravi o kulturnem problemu slovenstva (J. Vidmar — Srečanje z zgodovino — I. Narodnost) — zasledimo temeljno izhodišče o narodu in narodnosti, ki ga avtor prenaša tudi v članek v Sodobnosti. To temeljno izhodišče nas potrjuje v misli, da moramo razpravljati o nacionalnosti s tolikšno pazljivostjo, kot sega kirurg v tkivo z zavestjo usodnosti napačnega giba. Kajti »narodnost je organ«, kot pravi Vidmar na nekem mestu v svoji predvojni razpravi, »je organ, ki je človeškemu duhu neobhodno potreben, da lahko doživlja svet in življenje, da se lahko kulturno izživlja, da lahko ustvarja kulturo.« In kot sta trdno povezana pojma naroda in kulture, tako tesno je oboje povezano z jezikom, to pa je instrument, ki je ubran po človeški n a r a v i. Zanj pravi Vidmar, da je »mogočen naraven vzgon duha, ki se hoče izpovedati intimno«, če pa se mu dela sila, je to »greh zoper narodnost, to je zoper svojski organ za kulturo, ki ga je iz neznanih razlogov in po svojih zakonih ustvarila usoda in ki ga potemtakem more in sme razdreti in uničiti zopet samo usoda in nihče drug«.

Besede o usodi so težke in vredne premisleka. Kajti ta usoda ni nič drugega kot zgodovinski pojav. Narod je zgodovinska tvorba, tako kot je nastal, utegne nekega lepega dne odmreti z utemeljitvijo, da ni več potreben. A ta trenutek ne gre za odmiranje naroda, kajti čas, ko bo razvoj tako visoko, da bo mogoče zaživeti v integrirani in dezalienirani družbi brez meja in nestrpnosti, je še daleč, izven našega zornega polja. Danes moramo govoriti o čisto drugi stvari.

Kadar gre za naše življenje, za biološke, kulturne in politične konstituante le-tega, se moramo najprej zavedati, da gre predvsem za življenje danes. Če vztrajamo pri tem prakticističnem načelu, da nas predvsem zadevajo problemi naše vsakdanjosti, moramo v marsičem pritrditi Josipu Vidmarju, ki v Sodobnosti piše o »slovenskem nacionalnem problemu«.

Josip Vidmar pripoveduje o pojavu špekulantstva in laži — integracijskih teženj v današnji (predvsem srbohrvatsko govoreči) politični praksi.

Vidmar se sklicuje na besede predsednika Tita na VIII. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije, ko ta obsoja težnje po likvidaciji narodnosti, za propagatorje takšnih teženj pa predsednik Tito pravi, da »mečejo enotnost naroda v en koš z likvidacijo nacij in z ustvarjanjem nečesa novega, umetnega, se pravi enotne jugoslovanske nacije, kar je malodane podobno asimilaciji in birokratski centralizaciji, unitarizmu in hegemonizmu.«

Stališče VIII. kongresa (in Josipa Vidmarja) je torej takšno:

1. Trditev, da je nacionalno vprašanje povsem nepomembno ali celo škodljivo (pretveza je integralno reševanje jugoslovanskih socialističnih odnosov), je nesprejemljiva, žaljiva, nesocialistična.

2. Ime internacionalizma zlorabljati za izdelavo nove nacije pomeni skušati nacionalizem premagati z novim »višjim« nacionalizmom, ne pa s socialističnim urejanjem te problematike.

3. Pravi internacionalizem je mogoče doseči samo s pravičnim reševanjem vseh nacionalnih problemov. Ko bodo ti dejansko rešeni, se bo narodno čustvo v ljudstvih in posameznikih pomirilo in narodnost bo postala popolnoma osebna zadeva vsakogar.

V Resoluciji nedavnega V. kongresa ZKS je zapisano takole:

»Treba se je zavzemati za nemoten razvoj ustvarjalnih sil slehernega naroda in narodnosti. Taka nacionalna afirmacija je hkrati obračun s poslednjimi občutki s l o v e n s k e n a n a c i o n a l n e o g r o ž e n o s t i a l i m a n j v r e d n o s t i...« (podčrtal D.R.).

Očitno je, da gre pri besedilu Resolucije slovenskega kongresa za posebno verzijo reševanja nacionalnih vprašanj, zlasti slovenskega. In ta naša slovenska verzija je tipična: kljub temu, da se zavzema »za nemoten razvoj ustvarjalnih sil slehernega naroda,« pravi, da je treba obračunati »s poslednjimi občutki slovenske nacionalne ogroženosti ali manjvrednosti«, torej z drugimi besedami: nehajmo že enkrat s svojim slovenskim kompleksom manjvrednosti. Ta interpretacija premalo poudarja Titovo tezo: »Narod in narodnost sta pomembna faktorja v socialistični graditvi, o vprašanje moramo u r e d i t i, r e š e v a t i«. Mislim, da Slovenci danes in tukaj res ne smemo prenehati premišljevati o našem problemu narodnosti, kar potrjuje že sam obstoj odtenka o narodnosti v Resoluciji!

Kljub vsem tolažilnim in krutim besedam se moramo vprašati, kaj se v teh besedah predpostavlja. Že sam pojav teženj, ki jih Josip Vidmar po pravici imenuje špekulantske, nesocialistične, že sam obstoj faktorjev, ki obdajajo to vprašanje kot naelektrena atmosfera, nam mora dati misliti o našem kulturnem danes, o možnosti likvidacije vseh naših naporov,

ki so posebej še v kulturi tako nacionalno reagentni.

Slovenščina se počasi, a zanesljivo likvidira, predvsem pa se tretira kot manjšinski jezik. Plakati za filme, embalaža, učbeniki, televizija (slovenske TV-drame se za zvezno mrežo opremljajo s podnaslovi kot ameriški filmi). V splošni atmosferi odrinjenosti se slovensko kulturno življenje pogreza vase, zapira se v zaprti krog, ki zares dobiva značaj manjvrednostnega kompleksa, samo sebe žre, postaja ozko, zaprto, odtujeno. Nervoza se stopnjuje, naša kulturna samozavest upada. In tu, na področju slovenske samobitnosti, na področju slovenskih knjižnic polic, slovenskega gledališča, televizije, komunikacijskih sredstev, nas problem zadrgne za vrat. Torej dandanes nacionalnega problema res ne smemo devalorizirati, kajti kot se paradoksalno sliši, ta problem nam je eksistenčno potreben, je pogoj za nadaljnji obstoj slovenske kulturne samostojnosti. Špekulacije, ki na dolgo in široko razglašajo internacionalizem, ne letijo na srbohrvaško govoreče področje, prizadeti sta le Makedonija in Slovenija. Tu pa je tudi moralni problem jugoslovanstva, za katerega običajno najdemo le najlepše in najiskrenejše izraze dobrohotnosti.

Videti je, da bomo morali izbojevati težak boj in v tem boju ne bodo smeli premagati vulgarni predmetniški interesi, saj kultura je vedno nosila suverenost nekega naroda, suverenost naroda pa nam ni potrebna iz šovinističnih, temveč iz imanentnih življenjskih razlogov.

Na koncu koncev se nam zdi kar odveč pisati o drobnem bacilu s toliko zavzetosti in bojazni. Upajmo, da ne postanemo nekoč njegove žrtve. Sicer pa, kot smo že ugotovili — važno je življenje danes, upajmo, da vprašanj, ki smo jih nanizali v tekstu, ne bo treba zastavljati že in še jutri. **Dimitrij Rupel**

Boris Pahor, »Slovenstvo danes«, *Zaliv*, leto 1967, št. 6-7, str. 57-66.

BORIS PAHOR

Objavljamo referata, ki sta ju člana uredništva prebrala 19. maja na diskusijskem večeru za okroglo mizo v mali dvorani Kulturnega doma.

SLOVENSTVO DANES

Kakor vsako pomlad, me je tudi letos prosilo za sestanek nekaj dijakov iz Slovenije, ki so pisali maturitetno nalogo o mojem književnem delu. To se dogaja že precéj let, in kakor nisem doslej nikomur odrekel zmenka, prav tako sem se vsakikrat pozanimal, kaj mislijo maturanti in maturantke o zamejstvu. Tako sem slišal mlade ljudi s Štajerskega in iz osrednje Slovenije pa s Primorskega, zadnja je bila letos pri meni dijakinja prav s Primorskega, in ko sem se zanimal za to, kako gledajo dijaki višjih gimnazijskih razredov na Slovence, ki živimo zunaj matičnih meja, sem dobil že znan, stereotipen odgovor, da se s tem vprašanjem ne bavijo. Vendar se je omenjena dijakinja izrazila še natančneje kakor njeni predhodniki in predhodnice: »Učijo nas,« je rekla, »da bo narodnost počasi izginila.«

To se pravi, da je skoraj dobesedno navedla del odstavka iz uvoda, ki ga je Edvard Kardelj napisal za drugo izdajo svoje knjige o razvoju slovenskega narodnega vprašanja.

Toliko krat sem že omenil ta uvod, da bi nocoj lahko prizanesel prijateljem, ki so se odzvali vabilu na ta pogovor za okroglo mizo. Vendar ne morem in ne smem prizanesti, ker sem se zadnja leta do konca prepričal, da je danes za Slovence prvo in poglavitno zlo odpoved narodni zavesti, odpoved, ki je večkrat kamuflirana, kakšen krat tudi zanikana, v resnici pa zmeraj dejavna.

Pomemben publicist iz Slovenije, levičar in nekdanji partizan, mi je prejšnji teden zaupal, da je pred leti, ko je bil pričujoč pri pogovoru o zamejstvu, čutil, kakor da mu nalagajo breme, ki si ga ne želi.

Tako je. To je prava in poštena beseda. *Breme.* In bila je izrečena pogostoma že poprej in tudi od ljudi, ki so imeli in še imajo neposrednejše zveze z našo zamejsko usodo kakor moj razmišljujoči in trpko razpoloženi znanec.

To se pravi, da imamo na eni strani teorijo, da bodo počasi narodnosti izginile, na drugi pa je skrb za kose narodovega telesa, ki živijo v zamejstvu, breme.

Videti je, da so avstrijski Slovenci vsekakor manjše breme kakor mi, tukaj ob morju, zakaj zavoljo naše sredozemske narave je naš duh nekoliko bolj nemiren kakor tisti onkraj Karavank. No, a saj za to tudi v bistvu gre: za naraven, pristen upor primorske duše proti bolj ali manj odkrito sprejetemu načelu atomizacije in s tem slabitve odpornosti slovenskega rodu.

In če je res, da se je za časa osvobodilnega boja zahteva po samobitnosti v slovenskem človeku odločno vzdignila iz podzavesti v zavest, potem je prav tako tudi res, da ta duševna razjasnitev pri nas v zamejstvu še traja, medtem ko jo je marsikje v Sloveniji prekril načrtno vcepljeni, protiprešernovski in proticankarski internacionalizem, to se pravi internacionalizem, ki so ga pojmovali ekumensko, kakor je našemu pigmejskemu duhu usojeno že iz pradavnih dni.

Tako se je zgodilo to, kar je bilo pričakovati, pod prostorno kupolo mednarodnega mesijanstva se je naša majčkena, liliputska dušica lepo razživela v ozračju novega materialističnega svetohlinstva po sledeh pristne klerikalne tradicije, medtem ko je kompenzacijski zakon nataknil megalomanske peruti značajem, ki so iz zgodovine prinesli ubogljivost tepénih in disciplinsko vzgojenih dedov in pradedov.

Ponos osvobodilnega bojevnika je takó moral zatoniti v drobnjakarstvu pridobitniške morale; na sveti, še krvavi zemlji so se pojavile kramarske stojnice. (Glej *Jadranski koledar*, 1967, Planinska groteska.)

II.

To so ugotovitve, ki danes ne dajo miru tistim Slovencem, katerih zvestoba narodni biti je še zahtevna. In priznati je treba, da jih ni malo.

Nas pa tukaj in zdaj zanima, kako se bomo odzvali pozivu, ki nam ga pošilja zgodovina. Mislim, da je prva naloga zamejskega levo usmerjenega človeka, da v sebi in v svoji okolici razčisti vprašanje narodnosti. Revija italijanske komunistične partije *Rinascita* je v eni zadnjih lanskih številk objavila članek, v katerem avtor pravi, da narodnosti še dolgo ne bo mogoče odpraviti. No, jaz mislim, da je sploh ni treba odpraviti, vsekakor pa se mi zdi tolažilno, da italijanski komunist z razločkom od slovenskega ideologa zagotavlja, da bo narodnost še dolgo prvina, ki je ne bo treba zavreči. Prav tako je ena izmed poglavitnih Gramscijevih jasnovidnosti, zavoljo katerih je pomemben, ta, da je združil marksizem s prvinami italijanske kulture, na primer s Crocejevo filozofijo.

Slovenci žal nimamo svojega Gramscija, niti takega ne, ki bi ga uporabili zgolj za miniaturne slovenske razmere. A treba bo

počasi ustvariti osnove, humus, da se bo izviren slovenski marksist rodil pa da mu bo dana možnost, da bo lahko zrasel in lahko dihal.

III.

Treba bo prej ali slej najti samosvojo povezavo slovenstva z marksizmom ter slovenstva z Evropo.

Kot narod, ki živi na meji dveh ekonomskih, socialnih in kulturnih pojmovanj, smo žal v povojnem času najpoprej doživeli poskus priklopitve k vzhodu, potem smo bili, predvsem v tem nesrečnem zamejstvu, prizorišče, kjer sta se bili marksistična pravovernost in marksistična herezija, nazadnje smo se spet priključili Evropi, kamor pravzaprav spadamo, a vpijamo od nje predvsem manj zdrave sokove, brezdušen standardni in trgovski duh.

Evropa se na Slovensko vrača, sem rekel, in to je prav, a vrača se tudi s svojo negativno stranjo, ne vrača pa se s tem, kar v Evropi vsaj deloma kompenzira njeno denarno kulturo, to je prevetreno ozračje, ki ga v politiki ustvarja opozicija, v svetu idej pa prosta razprava. Danes pa je vsakomur jasno, da, če ne more biti zdrava družba, kjer kapital plačuje tisk in ustvarja zaželeno javno mnenje, prav tako družba ne more biti zdrava tam, kjer ima zmeraj prav, kdor razpolaga z družbenimi sredstvi in je praktično osvobojen slehernega ugovora in opozicionalne dialektike.

Vsakemu modernemu socialistu, to se pravi zahodno-evropskemu socialistu, od Bertranda Russella do švedskih in številnih francoskih in italijanskih komunistov je danes jasno, da se bo evropski socializem lahko uveljavil samo na osnovi sodelovanja z drugimi strankami, na osnovi odgovornosti pred protiigralci ali pred protiigralcem, kar pomeni, da zahodna Evropa ne more sprejeti in ne bo sprejela nobene diktature.

Mislim, da je potrebno, da se pri nas Slovencih razločno izoblikuje tako pojmovanje socializma, socializma, ki ne bo imel v zakupu razodete resnice, ampak jo bo iskal v pošteni dialektiki s tistimi, ki bodo, čeprav nemaziljeni in neposvečeni, o človeku in družbi marsikaj drugače vedeli in mislili. Ne vem, kakšna naj bi bila v novi družbi zbornica, v kateri bo lahko prišlo do izraza proti-mnenje, ne da bi se s tem obnovilo parlamentarno izigravanje in mešetarstvo, vem pa, da bo, če naj socializem ne umre, moralo priti do take ureditve, v kateri bo socialist pred narodom odgovoren in bo moral oditi, ko mu bodo dokazali, da je bila njegova politika zgrešena.

Mogoče bo kdo rekel, da sem abstrakten. A se mi ne zdi. Za časa osvobodilnega boja slovenskega naroda smo imeli v ilegali tako zbornico, v kateri so komunisti vodili skupaj s socialisti, sokoli, krščanskimi socialci, itd. Sprašujem se, zakaj ne bi bilo sodelovanje ne samo mogoče, ampak celó modro tudi v mirnem času, če je bilo mogoče in rodovitno med vojsko. Saj bi prav s tem Slovenci lahko nekaj v resnici izvirnega doprinesli k

razvoju evropskega socializma. Obenem pa bi slovenska republika v sestavu jugoslovanske federacije ali bolje konfederacije šele s svojo pristno in aktivno zamislijo (kakor za časa boja) uresničila svojo državnost in svojo živo, delujočo samobitnost.

IV.

Pred časom sem za drugo okroglo mizo na kratko omenil srednjo Evropo, govoril sem o mnenju, ki ni videti prenagljeno, češ da v zaledju Trsta, v ljubljanski kotlini s podaljškom nekako do Zagreba zmeraj bolj razločno prihaja do nove srenjeevropske zavesti. To se pravi, da obstaja nekje v razpoloženju ljudi značilna nagnjenost k novemu sožitju, ki naj bi imelo kot izhodiščno točko za stik z zahodom Trst.

Enzo Bettiza v svoji knjižici, v kateri obravnava to vprašanje, ponuja Trstu celo novo plemenito vlogo ventilatorja zaprtega socialističnega ozračja, tako da navaja revijo »Trieste« kot glasilo, kjer je lahko našla odmev odprava revije »Perspektive«.

No, ne mislim zdaj tukaj polemizirati z Bettizo, vsekakor pa je zelo značilno, da ne vidi, ko govori o novem srednjeevropskem duhu, ne slovenskega kulturnega dela v Trstu ne pisanja slovenskih revij, medtem ko neskromno poveličuje vlogo revije »Trieste«. A pustimo to, mene zanima predvsem, kako mi gledamo na te nove silnice v prostoru, ki je predvsem slovenski prostor, oziroma zanima me, če se teh silnic zavedamo ali pa grejo mimo nas in morebiti celo preko nas, ko se še zmeraj izživljamo v vaško-provincialno-predmestnem ozračju.

Zanima me, če se mlada inteligenca v Sloveniji zaveda, kako odprt in ranljiv je slovenski svet in kako nujno je, da si prav zavoljo tega izoblikujemo jasno podobo o izvirni vlogi tega sveta danes in v prihodnosti.

Res je, da vodstvo v Sloveniji onemogoča novemu razumniškemu kadru, da bi oblikoval življenje, in je zato emigracija strokovnjakov šele v drugi vrsti ekonomskega značaja. Vendar je treba, po mojem, iskati pot, da se na eni strani predoči voditeljem neovrgljivo potrebo po radikalnem preokretu, na drugi pa skuša pomagati mladim osebnostim, da okrepijo svojo ustvarjalno zavest.

Mislim, da je zato pri nas nujno, da slovensko občestvo v zamejstvu postane subjekt. In če je Trst res poklican, da spet igra neko vlogo v srednjeevropskem bazenu, potem bo tudi kot svojevrstno žarišče slovenske kulture moral igrati svojo posebno vlogo najpoprej neposredno v splošno slovenskem svetu, potem pa posredno v vsem tem območju.

V.

Če naj se zdaj pred zaključkom povrnem k vprašanju in k potrebi, da postane narodna skupnost tokraj meja kot celota zavestna in zavedna, potem je potrebno, da ponovim nekaj starih resnic.

Po koncu druge svetovne vojske so pri nas vladale razredne teorije, ki so nam škodile bolj kakor poprej neusmiljeno zatiranje. Na drugi strani je skrajna desnica s svojim načelnim protikomunizmom skušala doseči, da bi slovenski človek v zamejstvu zasovražil in odbil vse, kar se je dogajalo čez mejo. Svetovni nazori in strankarski interesi so se na tem koščku primorske zemlje bojevali brez oddiha in tako krčevito, kakor da gre za rešitev Evrope in sveta. Spet smo bili Slovenci poskusni zajčki, v katere so vbrizgavali strupe in protistrupe.

Danes sta si stàlinski in ne-stàlinski marksist na Tržaškem obrisala obraza, ki sta si jih bila nekoč krepko opljuvala; videti je, da bosta kmalu spet znesla skupaj stole in mize praznih prosvetnih društev. Slovenski socialisti so polnopravni člani italijanske socialistične stranke, ki vlada z democristiani, medtem ko slovenski socialisti s slovenskimi democristiani ne marajo sodelovati, ker bi bilo to za marksiste nečastno. In spet. Slovenski skupnosti se je posrečilo, da je zbrala demokratične Slovence in take, ki so filonacisti ali še huje, no, a obenem so se pod njeno streho zatekli tudi nekdanji slovenski neodvisni socialisti. Mislim, da je naš potpurì popoln.

Pestrejša zmeda se bo težko posrečila celo nekomu, ki bo poprej imel natanko izrisan načrt pred sabo. In tako živimo v v blagem miru in vse je v najlepšem redu, če odbijemo to, da Barkovlje kmalu ne bodo več slovenske, da so razredi naših osnovnih šol zmeraj bolj zračni, da Slovenci v najboljšem primeru izjavljajo, da so Tržačani.

Zato ponavljam, da mora slovensko občestvo tokraj meje postati subjekt. In ker nisem ne demagog ne zanesenjak predlagam, da se za dosego tega cilja ostvari skupen organ, skupen forum, ki naj obravnava naša skupna vprašanja.

In ker politični možje ne bodo zlahka sedli za skupno mizo, predlagam, da kulturni ljudje glasno terjamo od političnih predstavnikov, da pride do sestave skupnega foruma vsaj na kulturnem področju, oziroma da naj manjšinski organ sestavljajo vsaj predstavniki kulture.

Predlagam, da, če se tak manjšinski svet ne uresniči, sestavimo moralni manjšinski svet ljudje kulture sami ne glede na mišljenje ali pa proti mišljenju političnih voditeljev ali psevdovoditeljev.

Zakaj čas je, da trezno preudarimo in skupno povemo svoje mnenje in, če je treba, izrazimo svoj odklon, tako tukajšnjim forumom, od katerih smo neposredno odvisni, kakor tistim, od katerih smo odvisni posredno, a za katere moramo biti sestavni del narodovega telesa.

Ernest Petrič, »Ali res ogroženo slovenstvo?«, *Teorija in praksa*, leto 1967, št. 2, str. 238–247. Dostopno na: Digitalna knjižnica Slovenije, http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-VV0UR3ZV (pridobljeno 15. 1. 2020).

Pogledi, glose, komentarji

Ali res ogroženo slovenstvo?

Pred nedavnim me je s svojim velikim pesimizmom nad usodo slovenstva pravzaprav presenetil B. Pahor z nekaterimi svojimi mislimi v »Glosah 65«, v Tržaški reviji »Zaliv«, št. 4/66. In ker se je kmalu potem še H. Vogeł ocenil za poklicanega, da misli B. Pahorja z »avtoritativnim« izborom citatov, ki naj bi »vžgali v »Tribuni«, predstavi širši slovenski javnosti (s čimer Pahorju po mojem ni storil ravno uslugo), si prilaščam tudi sam pravico, napisati nekaj pomislekov, pripomb, pa tudi pritrdil k Pahorjevim razmišljanjem.

Zdi pa se mi prav, da se na začetku nekoliko omejim. Pahor z vsekakor spoštovanja vredno zavzetostjo slovenskega pisatelja in s temu primerno širokim, pa tudi zelo splošnim, načelnim prijemom načenja vrsto vprašanj. (Npr.: zakaj se je slovensko ljudstvo odločilo za NOB; kaj je po zmagi pričakovalo; kako je povojna agrarna politika prizadela slovenskega kmeta itd; głej spis B. Pahorja.) Ob teh in podobnih vprašanjih je sicer mogoče prijetno in zanimivo kramljati ali polemizirati takole »na splošno«. Zdi se mi pa, da bi resen in dognan odgovor mogel dati le konkreten študij, s sociołoških, ekonomskih in drugih vidikov. Mnoga pričakovanja so se uresničila, nekatera se niso, nekatera se tudi niso mogla. Preveč so temeljila na »veri« in »upanju«, premalo na oceni dejanskih možnosti. Zato o vrsti takih splošnih vprašanj, ki jih Pahor načenja, ne mislim izgubljati besed, razen naslednjih: zdi se mi prav, da se slovenska znanstvena misel še temeljiteje in brez vseh predsodkov loti takih in podobnih vprašanj. Stvaren odgovor nanje bo najbolj zanesljiv odgovor na »splošno« razpravljanje, ki ima včasih čisto določene, zavestne cilje, pri čemer upam, da B. Pahor ta vprašnja načenja dobronamerno, pač iz skrbi za usodo slovenstva.

Prvo, kar je pritegnilo mojo pozornost v »Glosah 65«, je Pahorjeva sodba o našem (jugoslovanskem, oziroma, natančneje, slovenskem) odnosu do zamejskih Slovencev, tj. do Slovencev pod Italijo in onih na Koroškem. Upam, da ne ravnam

preveč samovoljno, če Pahorjevo misel strnem takole: fraze o »dobri soseščini in razvoju medsebojnih odnosov« (med Jugoslavijo, Italijo in Avstrijo), hkrati pa naše pilatsko umivanje rok (zatajevanje, prodajanje koristi Slovencev v zamejstvu). Resnično upam, da Pahorja nisem razumel napak (to velja tudi za vse moje naslednje pripombe k njegovim stališčem).

Kar takoj naj zapišem, da čeprav so besede o »dobrih medsebojnih odnosih«, o »odprti meji«, res izrečene tolikokrat, da včasih zvene kot fraza, pa drži, da so dobri sosedski odnosi na naši meji dejstvo, in še kako pomembno in razveseljivo dejstvo. Ne nazadnje je res tudi, da se je prav zaradi teh dobrih odnosov vendarle marsikaj spremenilo v dobro prav Slovencev v zamejstvu. Naj dodam, da je seveda res, da v Jugoslaviji včasih stihijsko, morda premalo sistematično in domišljeno, ob teh »dobrih odnosih« in skrbi zanje obravnavamo posamezne vidike položaja zamejskih Slovencev, a obravnavamo in postavljamo jih. Res pa je še, da se jih tudi zamejci sami (oz. razne njihove grupacije) ne lotevajo dovolj sistematično in usklajeno. Pogosto so razna trenutna prestižna vprašanja kar preveč v ospredju. Zdi se mi, da je ob naši skrbi in pomoči treba vendarle reči: potrebe so velike, želje včasih še večje, naše možnosti pa omejene. A eno vprašanje se mi zdi bistveno: kaj je koristneje (za zamejske Slovence) — udarjati ob mizo, zaostrovati tudi takrat, ko ne kaže na uspeh, ali pa krepiti te resnično dobre odnose in v topli pomladanski klimi skušati doseči, da se odtajajo še številna »zamrznjena« vprašanja. Seveda je težko presoditi, kaj je v konkretnem primeru najuspešnejše. Zlasti pa se mi zdi, da prav zamejci morajo in morejo biti — kakor je naša država dolžna in upravičena skrbeti tudi za dobre odnose med državami — v svojih konkretnih prizadevanjih odločni, enotni, tudi nepopustljivi v svojih upravičenih zahtevah. Konec koncev je (in bo) njihov položaj odvisen predvsem od njihove lastne notranje moči in od tega, kako bo okolje, v katerem žive, sprejelo in moglo sprejeti njihova prizadevanja. Če to verjamemo, pa pridemo očitno spet do spoznanja, kako pomembni so prav dobri odnosi in stiki med državama.

Naj dodam še tisto, s čimer se ob tem prvem problemu, ki ga Pahor načenja, z njim delno strinjam. Zdi se mi, da naš tisk včasih res preveč poniglavo in ponižno reagira ob raznih neurejenih vprašanjih zamejskih Slovencev. Ne reagira niti ob raznih govorancah o »sveti meji«, ob raznih shodih, na katerih je govor o »italijanstvu« Dalmacije in Istre, ob raznih

fikcijah o »bivši coni B« STO itd. Mislim, da smo dolžni občutiti zamejske Slovence kot del svojega narodnega telesa in si prizadevati, da bodo sredstva informiranja ustrezno izpričevala to dejstvo.

Ob teh vprašanjih postavi Pahor (ko polemizira z E. Kardeljem, Razvoj slovenskega narodnega vprašnja, Uvod k II. izdaji) — trditev, da je prav glede na Slovence v zamejstvu tudi »komunistični partiji« spodletelo l. 1945 razrešiti slovensko narodno vprašanje v smislu zedinjene Slovenije in da se to sedaj hoče nekako prikriti. Ali hoče Pahor s tem povedati, da je že na samem začetku in ob enem bistvenih vprašnj za Slovence — zedinjenju Slovencev — komunistom spodletelo? Ali je to v zvezi s koncem njegovih razglabljanj, ko Slovencem, kot zadnji izhod iz položaja, ko gre »vse v nič«, ponudi krščanstvo (oz. klerikalizem)? Sicer pa se bom k tej »alternativi« še vrnil.

Vsekakor je očitno, da se nam po l. 1945 res ni posrečilo v celoti uresničiti sanj o zedinjeni Sloveniji. Mislim pa, da se to še najmanj ni zgodilo zato, ker bi odpovedali slovenski komunisti. V svetu je, žal, tako — še posebej pa v odnosih med narodi in državami —, da so eno težnje, želje, upi, drugo pa objektivne možnosti, nasprotne težnje, želje, upi, računi tretjih in četrtih, malih, velikih in največjih, močnih, močnejših in najmočnejših. In kar je čista pravica po mojem, je najhujša krivica po mnenju soseda, in tako naprej. Kolikor se ukvarjam z zgodovino diplomacije, z mednarodnimi odnosi pa tudi z mednarodnim pravom, si upam trditi (pri tem pa dopuščam možnost, da se tudi motim, če mi kdorkoli to dokaže), da je naša diplomacija, komunistična ali kakršna koli že, po letu 1945 vendarle dosegla v bistvu to, kar je bilo v danih razmerah realno in mogoče. Pa nikakor ne le zato, ker je bila komunistična, temveč predvsem zato, ker je za našimi zahtevami stalo jugoslovansko ljudstvo. Seveda bi bilo mogoče (in s stališča poznavanja zgodovine koristno) razpravljati o posameznih korakih naše diplomacije in sedaj ocenjevati njihovo primernost. A to verjetno ni namen B. Pahorja, še manj pa bi to spremenilo stvari, kakršne so. Sam sem globoko prepričan, da so naši takratni diplomati dobro čutili, kaj ljudstvo hoče, da so to skušali uresničiti, kot so najbolje vedeli in znali — in da so dosegli v bistvu to, kar se je doseči dalo.

Vse do branja »Glos 65« nisem mislil, da skušamo komunisti ustvariti videz, da smo razrešili slovensko narodno vprašanje (tudi kolikor gre za problem naših zamejcev). Mislim, da naša pomoč in podpora zamejcem (čeprav morda pomanj-

kljiva) izpričuje, da jih obravnavamo kot del narodnega telesa. Opomnim naj še posebej na to, da smo komunisti uspeli uveljaviti (seveda pa je v glavah nekaterih ljudi šlo to težko), da tako rečem, predvsem »narodni« odnos do vseh zamejskih skupin. To je, prakso podpore vsem — kadar gre za vprašanja narodnega obstoja in narodnih pravic — ne glede na ideološko usmerjenost skupine, razen seveda tistim, ki rovarijo zoper našo državo in njeno ustavno ureditev. To resda ni bilo vedno lahko, težave pa niso povzročala le okrnela pojmovanja nekaterih pri nas, temveč prav tako poudarjanje »svetovnonazorskega« pred »narodnim« pri nekaterih v zamejstvu; še posebej pa spori med zamejskimi skupinami. Skratka: slovenski komunisti ne mislimo načenjati vprašanja meja (in menimo, da je v sodobnem svetu tako edino prav), skušamo pa državne meje, kot ločnice med deli slovenskega naroda, čimbolj odpraviti; zavedamo se, da so zamejci del našega narodnega telesa, in tega, kar iz takega spoznanja izhaja. Seveda pa to ne pomeni, da je pri vseh naših ljudeh to jasno in utrjeno spoznanje, da jih ne zanašajo prakticizem, zgolj ozki ekonomski računi, kar včasih pri zamejcih lahko vzbuja občutek, da so prepuščeni samemu sebi.

Pahor začenja, kot vidimo, s problematiko zamejskih Slovencev; ga pa, kot je razvidno iz »Głos 65«, skrbi predvsem usoda slovenstva v Jugoslaviji. Skrbi ga za samobitnost slovenskega naroda. Postavlja se zoper nekakšen »socialistični ilirizem«, skrbi ga pomanjkanje slovenske narodne zavesti. Delno v polemiki z E. Kardeljem (spet: Razvoj, Uvod k II. izdaji) delno pa ob njej izraža skrb za obstoj slovenskega naroda in s tem skrb za obstoj vsega, kar je s tem povezano. Boji se, da bo šlo »vse v nič«. Seveda ni moj namen, polemizirati s Pahorjem o stališčih E. Kardelja, nekaj besed pa bom o tem vendarle napisal. Čeprav nisem le enkrat prebiral Kardeljevo knjigo in njegov Uvod, vendar pisca nikoli nisem razumel in ga ne morem razumeti, kot da pledira za nekakšno stapljanje jugoslovanskih narodov, kot da teži za nekakim »socialističnim ilirizmom«, kot da mu ni do ohranitve slovenske nacionalne samobitnosti. Mislim, da je vsakomur, ki prebira Kardelja, jasno »kot beli dan«, da nikakor ne misli (kot tudi Pahor ne), da je »zahteva po narodni samobitnosti v zvezi z egoizmom«. Očitno je, da se Kardelj še kako zaveda, da »samo narod, ki bo čutil, da njegova samobitnost ni ogrožena, bo lahko v skupni državi element kohezije, drugače bo samo element razkroja, narodno ozemlje pa bo brezoblična gmajna, ki bo rodovitna za seme petih kolon«, kot piše Pahor. Prav tako je bralcu Uvoda očitno, da Kardelj, ko

obsoja »nacionalizem«, obsoja njegove negativne manifestacije, nikakor pa ne obsoja vsake nacionalne zavesti, nacionalnega ponosa itd. Pahorjeva »polemika« zoper Kardelja je ali nesporazum ali pa ima kak drug namen. Bralcu svetujem, naj prebere tako Uvod in Razvoj kot »Glose 65«, pa si bo, upam, ustvaril enako sodbo kot jaz.

Meni pa naj bralec ne zameri, če bom skušal v kratkem povzeti poglavitna načela jugoslovanskih (in slovenskih) komunistov do nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji. Predvsem naj poudarim dejstvo, da se zavedamo, da je Jugoslavija prostovoljna skupnost, zgrajena na temelju svobodne odločitve, na temelju samoodločbe, z namenom, da bi naši narodi tako ustvarili kar najboljše pogoje za svoj obstoj, napredek, vsestranski razvoj narodne biti (in za razvoj socialne pravičnosti v smislu socialistične družbene ureditve). Preprosto rečeno: naši narodi se (po 1000 letih bolj ali manj zavestnega boja za obstanek) niso združili zato, da bi se ukinili, zaradi nekakega »socialističnega ilirizma« ali »jugoslovanstva v narodnem smislu«. Jugoslavija je bila komunistom najprimernejše zagotovilo, sredstvo za zagotovitev nacionalne svobode in za uresničenje socializma. In upam si trditi, da je pri slovenskih komunistih malo nejasnosti in odklonov od navedenih izhodišč.

Ob takem pojmovanju nacionalnega vprašanja so za slovenske komuniste še kako pomembni nacionalna samobitnost, narodna zavest, narodni ponos, ki pa jih — tako kot tudi Pahor — ločimo od »nacionalistične nabreklosti«. Izkušnje mi kažejo, da Slovenci še zdaleč nismo imuni zoper nabreklosti take vrste, pa najsi gre za konkretne odnose med ljudmi ali pa za vprašanje naše politične nenačelnosti. Niso pred tem, še zdaleč ne, imuni tudi slovenski komunisti, zato se mi zdi prav, da hkrati, ko se zavzemamo za »nacionalno«, opominjamo tudi na »nacionalistično«. Kar zadeva »ilirizem« in stapljanje (in tovrstna »jugoslovanstva«), se mi zdi, da je bil dovolj jasen vsaj Tito na VIII. kongresu ZKJ, ko je govoril o tem, da takim »Jugoslovanom« (= Ilirom) ni mesta v ZKJ.

Pahor ne pove slovenskim (in jugoslovanskim) komunistom nič novega, tujega in nesprejemljivega, ko trdi, da ne more sprejeti zamisli, naj se v »prihodnje narodna skupnost zadovolji (le) s svojim jezikom«. Svetujem mu (in bralcu), naj prebere referat E. Kardelja na VIII. kongresu ZKJ. Tam je jasna beseda o tem, da jugoslovanski (in slovenski) komunisti še zdaleč ne mislimo, da je (ali da bo) narodno vprašanje samo (ali predvsem) jezikovno vprašanje. Narobe, prav Kardelj poudarja, da nam je pri mednacionalnih odnosih v Jugo-

slaviji izhodišče taka ekonomska samostojnost vsakega naroda, da sam razpolaga z rezultati svojega dela. Rezultati njegovega dela naj bodo materialna podlaga njegovi kulturi itd. Osebno še prav posebej pozdravljam tako stališče (kakršno je, kaže, tudi Pahorjevo o tem vprašanju), saj se pogosto prav v slovenskih kulturnih krogih gleda na narodno vprašanje preveč le z jezikovnega vidika. Zdi se mi pa, da tudi jezikovnega vprašanja v zvezi s slovensko nacionalno samobitnostjo ne gre podcenjevati in je zatorej koristna vsaka pobuda, ki prispeva k urejanju praktičnih jezikovnih vprašanj. Tako ne vidim razloga, zakaj je bilo potrebno znano pismo GO SZDL o skrbi za slovenski jezik označiti kot »otročje«.

Sicer pa se o vseh teh rečeh (tj. o potrebi po ohranitvi slovenske nacionalne samobitnosti kot nujnem imperativu vse naše dejavnosti, kot naši »zavezi« Trubarju in vsem za njim) vsaj v načelu in kot komunist lahko strinjam s Pahorjem.

A kaj, ko pa je Pahor očitno mnenja, da slovenski komunisti (kljub našemu programu, sklepom, načelom — ali pa so naša načela drugačna?) nismo uresničili pričakovanj slovenskega naroda, zlasti da nismo zagotovili njegove samobitnosti, temveč smo ga po dvajsetletnem vodstvu pripeljali na rob propada.

Res je sicer, da smo se v naših še zdaleč ne lahkih preteklih dvajsetih letih ne le srečavali z usodnimi razpotji, marveč da smo kdaj pa kdaj krenili tudi napak, v slepo, ali pa predolgo stali na mestu. Pošteno se mi zdi priznati, da s stališča slovenske narodne samobitnosti (ta pa je bistveno vprašanje, ki ga Pahor načenja) l. 1945, v obdobju navdušenja, visoke zavesti in širokosrčne pripravljenosti, nismo znali, v okviru naše federacije, urediti nekaterih vprašanj, ki jih z večjim trudom urejamo sedaj (npr. vsa problematika slovenščine kot enega od uradnih jezikov; razna kompetenčna vprašanja med zvezo in republiko ipd.). Delno smo se prepustili stihiji centralizma, delno smo premalo računali z realnimi procesi in interesi, delno nekaterih vprašanj nismo predvideli ali pa smo jih podcenjevali. Delno nas je pritiskala tudi teža mednarodnega in domačega birokratizma, ovirala nas je nevarnost, ki je pogosto pretila od zunaj (vsaj na začetku) tudi od tistih, ki so se sklicevali na »krščanstvo«. Sicer smo pa od vsega začetka hodili po neuhojenih poteh, taka hoja pa je vedno težka, naporna in omahujoča!

Tako tudi sedaj naša stvarnost ni taka, kot bi jo naredili le po naših željah in upih (in tudi jutri ne bo). Vrsta problemov še čaka, vrsta težav še obstaja. Pa tudi predstave o

tem, kaj bi bilo dobro in prav niso in ne morejo biti docela enotne (in prav je tako!). Vprašanje, kaj smo v preteklosti storili prav in kaj napak, bo verjetno še dolgo čakalo na zveličaven odgovor, če je ta sploh mogoč. Ne trdim pa seveda, da si nekateri komunisti ne delajo lažnih utvar, kako »najbolje« smo vse uredili. Vendar pa bo vsak opazovalec priznal, da »v nič« zadnjih 20 let le ni šlo. In to priznavajo domači in tuji, pomembni in manj pomembni opazovalci.

Dovolil si bom opomniti najprej na nekaj temeljnih problemov, ki so sedaj vsekakor pričujoči. Zdi se mi, da še vedno nimamo dovolj enotnega in jasnega koncepta o bistvenih vprašanjih razvoja slovenskega naroda in njegove republike (in to od gospodarstva do kulture). Mislim, da je v naših prizadevanjih preveč prakticizma in pogosto premalo socialistične in nacionalne vizije. S tem se bomo Slovenci še dolgo otepali, saj je v »letih discipline« naše vodstvo iz revolucije obkrožil tudi del takih »poslušnih« ljudi, ki razen tega, da so poslušno izpolnjevali naloge, niso vnašali — in ne bodo mogli vnesti — v dinamiko naših narodnih prizadevanj novih širin, doslednosti in jasne usmeritve. Zastran tega so že in še bodo problemi.

Vendar vse to (in vse, kar bi bilo še mogoče dodati) še ne more zanikati tistih zgodovinskih pridobitev, ki jih je slovenskemu narodu nedvomno dalo obdobje po letu 1945. Postavljena in utrjena je bila slovenska državnost, ki je združila veliko večino Slovencev, dosežena je bila emancipacija slovenskega človeka v modernih tokovih svetovnega razvoja, zagotovljen je bil (kljub raznim težavam, ki so bile) demokratičen razvoj. Jugoslavija je postala pojem v svetu — tudi po tem, kako se urejajo odnosi med narodi v njej. Ustvarili smo samosvoje možnosti sproščenega gospodarskega razvoja, v precejšnji meri se nam je posrečilo z mehanizmom samoupravljanja preseči prepad med človekom in sredstvi dela. Vse to in vrsta drugega nudi prav Slovencem v Jugoslaviji široke možnosti, saj bi glede na stopnjo razvoja mogli biti nosilec najnaprednejših procesov v njej. Seveda vse to lomi in ruši marsikatero »slovensko« idilo od včeraj. Vendar ohranjanje idil za slovenstvo ne more biti izhod. Izhod more biti le ta, da se slovenstvo znova in znova usposablja za dohajanje sodobnega razvoja v državi in v svetu in prav s tem dokazuje svojo vitalnost. Tu pa zadenemo na vprašanje, ki ga Pahor tudi omenja in ki bi ga smiselno nekako takole poenostavil: slovenska narodna zavest slabi, slovensko vodstvo govori le o standardu, ekonomiji, materialnih dobrinah, namesto da bi s skrbjo za narodno zavest, narodni ponos,

ohranjevali »narodno telo«. Strinjam se, da so kultura, zgodovina, vzgoja, skrb za narodno zavest in ponos pomembni elementi za razvoj narodne samobitnosti. A vendar: ne morem mimo dejstva, da je prav zdrava ekonomika (tudi visok standard mimo drugega) še kako pomemben faktor narodnega ponosa in zavesti. Prav ekonomska zaostalost povzroča zaverovanost v sosednje dežele, pehanje za materialnim, vse mogoče, kar nima prav nobene zveze s ponosom, ne narodnim in ne občečloveškim. In zgolj skrb za »gojitev« narodne zavesti, usmeritev predvsem na zgodovino, kulturo ipd. tudi ne bo rešila slovenstva, ki mu je, po mojem, najtrdnejša podlaga lahko le politično in gospodarsko zdrava socialistična republika, ki pa se seveda mora zavedati vseh svojih nalog tudi na področju kulture v najširšem smislu.

Mislim tudi, kolikor morem oceniti zlasti odnos naše mladine do narodnega vprašanja, da se še ni treba zjokati nad usodo slovenstva. Narodna zavest se sedaj pri nas morda res ne izkazuje tako očitno, kot bi se, če bi bila ogrožena. Mladina čedalje bolj občuti slovenstvo (in vse, kar ta pojem vključuje) kot nekaj samo po sebi umevnega, nekaj, kar sedaj ni treba prav na vsakem koraku braniti — in prav je tako.

Ob povedanem bi bilo mogoče dodati še marsikaj, kar bi črno usodo slovenstva, kakršno kaže B. Pahor, prikazalo manj črno. Vendar naj preidem k zadnjemu vprašanju, ki ga Pahor sproži, ko kot alternativo za »neuspešno« komunistično stranko slovenstvu ponudi krščanstvo oz. »cerkveno skupnost, ki je govorila o človeku, o srcu in dobroti, a tudi o narodnem čutu in povezanosti z rodno zemljo«.

Ni mi jasno, na podlagi katerih dejstev prihaja B. Pahor (ki sicer trdi, da je za laično družbo) do sklepa, da je krščanstvo tisto, ki bi moglo reševati slovensko narodnost (ki jo je ogrozilo komunistično vodstvo). Sicer pa, če prav razumem, Pahor govori o krščanstvu, misli pa krščansko ideologijo, krščansko stranko, krščansko oblast (namesto komunistične) — torej obnovo klerikalizma na Slovenskem? S čim si je »krščanstvo« pridobilo tako Pahorjevo zaupanje?

Ali z besedami, ali s svojimi zaslugami v preteklosti, ali s svojo sedanjo dejavnostjo, ki — kot je v enem svojih zapiskov točno opozoril J. Vidmar— (vsaj en del cerkvenih krogov) znova sega v politiko, skuša segati po moči in oblasti, skuša vezati nase ljudi s sredstvi, ki presegajo skrb za versko življenje vernikov. Sicer pa, ali Pahor ne obeta »krščanstvu« celo naloge (politično vodstvo slovenskega naroda namesto sedanjega komunističnega), za katere se po zadnjem

koncilu sama katoliška cerkev — vsaj uradno — več ne zavzema?

Kar se tiče perspektiv slovenstva »pod krščanstvom«, moram reči, da se mi te na podlagi preteklih in žalostnih izkušenj slovenskega naroda (pretekle izkušnje so pač lahko edino merilo za utemeljenost upanj za naprej) ne bi zdele ravno rožnate. Če je pod »komunističnim« vodstvom slovenski narod tako rekoč v grobem vendarle dosegel zedinjenje, lastno državnost, prodor v svet, modernizacijo v vseh pogledih, itd. — kaj od tega mu je dalo »krščanstvo«? Ali smo res že pozabili na »slovensko« politiko v stari Jugoslaviji, ali smo pozabili, kako se je urejal problem zedinjenja po I. svetovni vojni (odnos takratnih slovenskih strank do generala Maistra, do Koroške, do problema Primorske). Ali so že pozabljeni Rapallo, poklonitve slovenskih prvakov Mussoliniju, belogardistična sramota in izdaja? Mar se je pozabilo, kaj smo Slovenci dejansko pomenili v stari Jugoslaviji, ko nas je vodila katoliška stranka? Pahorja skrbi za slovensko narodno zavest in narodni ponos. Kje sta bila ponos in narodna zavest našega oficialnega krščanstva med zadnjo vojno, ko je šlo za biti in ne biti slovenskega naroda. Kdo je takrat dokazal svoj ponos in zavest s tem, da je stopil na čelo boja za ohranitev slovenskega naroda?

Mislim, da slovensko ljudstvo vsega tega le še ni pozabilo in da ne bo tako zlahka nasedlo tistim, ki so v odločilnih trenutkih naše zgodovine izgubili oblast nad ljudstvom, ker niso znali in ne hoteli slediti narodnim (in socialnim) težnjam, pa se sedaj (znova hrepeneč po politični vlogi), ob težavah, s katerimi se ubadamo, in napakah, ki jih počenjamo, skušajo prikazati za nosilca narodne ideje, za varuha narodne eksistence. Upam, da bo slovensko ljudstvo še znalo ločiti besede od dejanj!

Zlasti besede in dejanja tistih, ki so v trenutku, ko je res šlo za biti in ne biti slovenskega naroda, bili pripravljeni kolaborirati s komerkoli — tudi s tistimi, ki so hoteli za vse čase izbrisati slovenski narod z obličja sveta — da bi le ohranili svoje koristi, svojo moč in oblast v slovenski dolini šentflorjanski.

Nikakor seveda ne mislim, da so komunisti a priori — in samo oni — klicani k temu, da usmerjajo pot slovenskega naroda. To bodo mogli (in za to bodo upravičeni) le, če bodo znali in dokler bodo znali resnično služiti nacionalnim in socialnim interesom slovenskih ljudi, tj., dokler bodo znali ohraniti povezanost s težnjami ljudstva. To pa je naloga, ki zahteva

od slovenskih komunistov jasen koncept narodnega razvoja, *odločen obračun s slabostmi v lastnih vrstah* in odločno zavzetost pri uresničevanju postavljenih nalog. Predvsem pa tudi večji občutek za politično odgovornost, kar bo najbolj učinkovito onemogočalo tista prizadevanja, ki skušajo dokazati, da so se slovenski komunisti utopili v prakticizmu in izgubili izpred oči skrb za usodo slovenskega naroda.

ERNEST PETRIČ

Aleš Lokar, »Kriza narodne zavesti«, *Most*, leto 1967, št. 15, str. 104–109.

Aleš Lokar

KRIZA NARODNE ZAVESTI

Po naših revijah in časopisih se je zadnje čase precej razširilo razpravljanje o slovenstvu in o slovenski zavesti. V Zalivu (4, 1966) obtožuje na primer Boris Pahor vladajoči sloj v domovini, da premalo skrbi za narodno zavest, ki da v ljudstvu propada. Podobna ugotavljanja prihajajo iz Trsta, posebno glede narodne zavesti med delavskim slojem, ki naj bi bil podvržen hitri in neodporni asimilaciji (Bogdan Berdon, Most, 11, 1966).

Vse žrtve, ki jih je bil naš delavec, kmet, intelektualec prenašal med vojno, puhtijo tako rekoč v nič spričo dejstva, da se Slovenci radi na hitro prilagajamo okolju, kakor da je to vedno in povsod močnejše od krhke individualitete naše narodne biti. Ves zagon, ki nas je pognal ob začetku stoletja iz objema rajnke Avstrije, naše krušne matere, in je doživel svoj višek v samozavesti narodnoosvobodilnega nastopa med drugo svetovno vojno, je splahnel. Zavest organizma, ki ga imenujemo slovenski narod, leži na tleh, kakor izpihnjen balon, in na vseh koncih se je že loteva gniloba. Take in podobne so ugotovitve.
Toda če hočemo bolezen zdraviti, moramo najprej določiti njene vzroke.

Mnenje Borisa Pahorja, ki ga je o tem vprašanju razvil v že omenjenih člankih v Zalivu, izhaja iz predpostavke, da je zavest o slovenskem narodu, kakršno poznamo iz polpretekle zgodovine, edino možen tip zavesti in da njen propad pomeni avtomatično tudi propad narodnosti kot take. Pahor poziva oblastnike v Sloveniji, naj začenjajo dajati zopet večji pomen nacionalni vzgoji v šolah, kajti prav pri mladini je situacija najbolj akutna in vprašanje se postavlja, kako bo ogroženi slovenski človek zdržal pritisk sosedov, ki ne kažejo, da bi se hoteli na takšen ali podoben način moralno razorožiti. Potrebna je torej ponovna nacionalna oborožitev naših ljudi po didaktični liniji.

V Mostu (13/14, 1967) pa meni Marjan Rožanc: telo, ki leži nemočno na tleh časa in prostora, ni narod in niti ni to njegova zavest, pač pa le določena predstava zavesti, klasična in literarna, se pravi papirnata in preživela, ki si z njo ne vemo dosti pomagati. Zato pa ni nujno, da bi jo znova oživljali, saj več ne odgovarja ne dejstvom in ne okoliščinam. Zaman je danes znova raz-

glaševati nacionalnost in njene vrednote po šolah, ker zvenijo preveč abstraktno pa bi jih sodobni praktični Slovenec ne mogel sprejeti v stari obliki. Bolj koristno je delati na novi podobi slovenstva, ki bi se znala že po svoji novosti prepričljivo uveljavljati med ljudstvom, kakor je svoj čas to bilo za staro. Za mladih let je recimo Prešeren obiskoval nemške šole, kjer mu nihče ni slovenske zavesti vcepljal v glavo, ampak je ta zorela v njem kar sama od sebe. Bila je pač nuja časa, predhodnica širšega družbenega gibanja, ki ga imenujemo osveščanje podvrženih narodnosti v ranjki monarhiji dvoglavega orla. Tudi danes ne more nihče kreniti proti socialni nuji časa; ni mogoče Slovencem prepovedati, da bi si kupovali hladilnike in avtomobile, bolj je pomembno raziskovati znake novega časa v sebi in v bližnjem, saj bo le takšno iskanje prej ali slej zadostilo novi vsebini, ki jo prinaša s sabo nova doba, ki ji prejšnji, romantični model zavesti ne more biti več docela kos.

V takšni situaciji je blizu skušnjava, da bi krivdo za težave naprtili oblastnikom, oziroma njihovemu totalitarizmu, ki zavira posameznikove pobude v smeri razvoja in osveščanja. Toda to je odgovor, ki odpira nova vprašanja in zahteva ponovne poglobitve. Znano je namreč, da so družbeni sistemi predvsem plod družbenih razmer; čim bolj so te neizoblikovane, tem bolj se sila drži v imenu ideologije namesto svobode in osebne odgovornosti. V nerazvitih deželah kateregakoli tabora prevladujejo vsaj patriarhalne oblike vladanja, če že ne totalitarne, kot bolj pripravne politične in upravne rešitve za družbo. Svoboda, parlamentarizem, priznavanje različno mislečih ljudi in skupin ter toleranca se pojavljajo v zgodovini ponavadi kot sadovi viška razvoja družbe.

Tudi naše »osvobojevanje«, če naj se tako izrazim, je povezano s celo vrsto socialnih, psiholoških in še drugih vprašanj, ki si jih verjetno ni moč odmisliti, če bi radi zadostili njihovim rešitvam. Svoboda našega naroda, njegova zavest in suverenost ne morejo biti le abstraktne krilatice, marveč predvsem konkretni problemi naše navzočnosti v času in prostoru, ki zahtevajo vedno novih ugotovitev in preizkušenj.

Iz tržaške perspektive se nam o teh vprašanjih večkrat vsiljuje ugotovitev, da je naša narodna eksistenca preveč ideološka in premalo konkretna. Takole meni Edvard Kocbek o slovenskem človeku v Listini (str. 460): »Dolga stoletja je neprestano buden in napet, noč in dan na straži, da obrani sebe in svoje; posledice so bile neogibne, nagonsko nezaupen in zavestno previden je razvil interesno prizadetost in vzročno razvidnost: v nenehni, zvečine drobnjakarski obrambi je postal konservativno navezan na majhno, sramežljivo domačnost, na čim ožjo zamejenost... že dolgo nismo več veselo gonska in sproščena bitja; nasprotno, zaradi svojega refleksivnega in konservativnega reševanja smo se zapletli v nevarne sublimacije, v preračunanost in koristi; vedno bolj smo se zate-

kali v svet vrednot, idej in kvalitet, in vedno manj smo verovali v enotnost in skladnost življenja.«

Seveda, totalitarnost potem kar sama raste iz takšnega zaprtega in ideološkega posameznika, saj mu prav ona dovoljuje zaprtost in mazohistično izživljanje v ideologijah ter ga ohranja neizpremenjenega. Sprememb pa se vsak človek boji, saj so povezane z bolečinami. Ta ugotovitev docela odgovarja tudi bivanjskemu stališču tržaškega Slovenca, ki mu je življenje razpeto po eni strani med etičnimi prvinami porekla (te se uresničujejo v vsakdanjosti mesta le delno in posredno), po drugi pa med prednostmi sproščene in pomirljive življenjske oblike, ki jo to isto mesto zna nuditi iz svojega zgodovinskega in etničnega kozmopolitizma vsakomur, ki se mu prilagodi, in je posebno privlačna za človeka, ki je bil še včeraj podeželan, kmet, proletarec.

Bivanje Slovencev v Trstu je kljub vsemu še vedno problematično, saj še vedno nismo dognali svojega osnovnega stališča: kako se vživeti v okolje; ne da bi zavrgli del svojega bistva, recimo ime ali jezik, ali pa zgolj zatajili sorodstvo na Krasu ali v Brkinih. Vsak od nas živi zato v znaku protislovja, ki zahteva veliko napora in potrpljenja. Uidemo pa mu lahko le tako, da se zapremo v skupino ali skupinico, pevski zbor, gledališče, revijo, stranko, družino, kamor prenesemo svoje ambicije in frustracije. Le zamejenost nudi varnost pred morjem tuje resničnosti.

Takšna zamejenost sama na sebi ni negativna, kajti le v takšnih zamejenih tolmunčkih se prevaja skrita voda naše krhke zavesti, a nevarnost zapiranja je v tem, da se v majhno zaobjetem prostoru prepustimo skušnjavi totalitarnosti in paternalizma. V pevskem zboru ali filatelističnem klubu, kot surogatu za širino življenja, se članu totaliteta izmikuje v prid neotipljivega sveta ideje ali dobronamerne umetnosti. Kolikor bolj je takšna skupina pravoverno in črkarsko slovenska, toliko bolj je v stvarnosti mesta otipljiva le na telefonskem imeniku. Ker pa je Slovenec mimo vsega še človek, postane sčasoma takšno izživljanje nezanimivo prav po človeški plati, s svojim poudarjanjem zavesti vred.

Za Slovence na sploh (glej recimo: Marjan Tavčar, Goriška srečanja, 1), a v Trstu še posebej, je značilna zaprta, nekam samotarska in turobna družba, kakor je to bilo že večkrat ugotovljeno, kjer se nezaupanje do zunanje stvarnosti začenja širiti na same medčlanske odnose in jih prepajati s totalitarnim duhom kot modelom upravljanja stvarnosti, ki takšnim psihološkim stališčem tudi po organizacijski plati najbolje ustreza.

Dodal pa bi še zanimivo in dokaj novo ugotovitev, da se takšen negativni razvoj pri Slovencih po svoje zrcali tudi na drugi strani bariere, v sami italijanski stvarnosti Trsta. Naši ljudje, ki jih je stihija zgodovine zanesla na drugi breg protislovja, v tujstvo, in tvorijo danes asimilirane odstotke prebivalstva v mestu, so do-

živeli socialno involucijo, ki je zrcalna podoba naše. Tudi tam, kot tu, zgodovinsko iskanje rešilnega obrazca v totalitarni ideologiji, tudi tam zapiranje v skupine in skupinice, tudi tam zapiranje vase, tudi tam zatekanje v mit. Recimo: v mit tem bolj »zarukanega« slovenskega kmetavzarja, kolikor bolj so se medtem resnični Slovenci od tega stanja že oddaljili, ali pa v splošnejši mit meščanske odličnosti (na primer: »Trst je od svojih sosedov pobral samo vse boljše, nikoli pa kaj slabšega...«), v imenu katerega se je bil pred generacijo ali dvema izvršil usodni korak asimilacije. Resnično! Prav v tem je Trst tako ves naš in tako malo italijanski, saj sta za pravo italijanstvo značilni širina in toleranca. Človeška resničnost Trsta se je na konici narodnostne in socialne dvojnosti zgodovinsko preklala in obe po poli resničnosti sta se zavili sami vase, kakor dva ranjena ježa, histerično zahtevajoč zase pravico do celotne resničnosti. Sicer je res, da se je prelom izvršil ob življenjski nemoči obeh skupnosti, a obenem se je izvršil ob razglaševanju njune moči, razglaševanju, ki naj bi resnično nemoč prevpilo, češ, vsaka od naju poseduje celotno resničnost te zemlje v zakupu. Moč in nemoč sta se tako kompleksno križali in dopolnjevali: silovitost kot psihološko opravičilo eksistenčne nemoči, nemoč kot stalna skušnjava, da bi konflikt s pritiskom enostavno zanikali, ga zbrisali z dnevnega reda in ga tako na videz odrešili. Tako je bilo v dvajsetih letih fašizma na Primorskem, tako v štiridesetih dnevih naše vladavine nad mestom.

Ko o teh stvareh danes v mirnejšem ozračju premišljujemo in debatiramo, bi se skoraj nagnili k paradoksnemu mnenju, da je bilo za polom z obeh strani predvsem krivo pomanjkanje tistega, o čemer vsaka od obeh skupnosti misli, da ji je lastno v izobilju: pomanjkanje prave narodne zavesti. Manj ideološka in bolj konkretna narodna zavest z obeh strani bi bila verjetno zmogla omenjeno protislovje zmojstriti tudi po človeški plati. Totalitarnost se vedno pojavlja kot beg pred potrpljenjem, ki ga zase zahteva totalna zgodovinska navzočnost zavesti. Totalitarnost ni nič drugega kot površno reševanje resničnih problemov in je pri nas kot povsod znak nezmožnosti in nezadostnosti v razmerju do zgodovine.

Če danes postavljamo zahtevo po novi slovenski narodni zavesti, se takšna težnja pojavlja predvsem kot odpiranje možnosti na vseh nivojih naše konkretne eksistence, kot integriranje že obstoječe narodne zavesti (nič, kar je dobrega v starem, naj se ne zavrže!) z vsemi tistimi prvinami, ki smo jih medtem registrirali in nabrali in ki danes enostavno so, hočeš ali nočeš, pa se jim mora vsaka zavest prilagoditi, če se noče do konca opijaniti z ideologizmi. Konkretno se to v Trstu pravi nuditi našemu človeku takšna spoznanja, kot je tisto, da ni nujno, da si romantičen, alpsko pobarvan idealist, če hočeš ostati Slovenec, ali pa tisto, da je Trst pristno naš prav v svojem najsrditejšem zoprniku, s kate-

rim ne bi nikoli hoteli imeti opravka, pa smo pravzaprav z njim v sorodu po freudovski liniji.

Spoznati nam je, recimo, da je gospod Scheri razvojno isto kot Škerelj: oba sta se pred pravo resničnostjo zatekla v delno, zapleteno in neodrešeno podobo resničnosti. Tako sta namesto človeka oba postala ščava. Scheri sicer še danes boleha nad fašizmom, utvaro sile, ki naj bi po gordijsko presekala protislovja te zemlje in njenih prebivalcev, in ga tako osvobodila senc revnih prednikov iz Motovuna, ki so v copatah prihajali v mesto prodajat lesno oglje. Scheri je zato po poli človek. Vendar s Škerljem ni veliko bolje, pa čeprav si o tem večkrat delamo utvare. Tudi ta se je spričo Scherijevega sramu zavil vase in iz svojega neodmevnega ždenja razvil zastavo različnih ideologizmov, ki so se mu ponujali v opravičilo. Med temi je prav gotovo najpomembnejši socialni, kot je naravno za človeka, ki je meščan, pa so njegovi predniki iz Motovuna v copatah prodajali lesno oglje. Tudi Škerelj je ostal po poli človek in vsi prav dobro vemo, s kakšnimi miti se je Škerelj še do nedavna ubadal (gl. npr. Bogdan Berdon, Most, 11, 1966).

Naloga našega iskanja bodi zato usmerjena v most med obema travmatiziranima resničnostima, iz katerih naj bi končno zrasla enotna in skladna zavest človeka, ki bo znal vstopati v življenje kot uspešno socialno bitje. S takšno nalogo ni preveč odlašati, saj vsi znaki kažejo, kot je pravilno ugotovil Boris Pahor, da Scheri in Škerelj preminevata in z njima vred vsi po poli ljudje njunega kova. V kolikor smo sami še vedno Scheriji in Škerlji (in to, žal, še vedno smo!), je takšna nevarnost resnično navzoča tudi za nas. Znak naše tipične poduhovljenosti pa je prav v tem, da se nam med vsemi možnimi variantami prav omenjena odprtost zdi nekam meglena in nestvarna, posebej če jo primerjamo s staro črkarsko narodno zavestjo. Pri takšni presoji namreč pozabljamo enostavno na dejstvo, da je le odprtost bila in bo znak odpornosti. Naše črkarstvo pa je zapisano bližnjemu koncu. To je po mojem mnenju smisel današnjega propada slovenske zavesti. To je znak časa. Vsaj o tem si ne delajmo utvar.

Boris Pahor, »O sodobnem slovenstvu«, *Zaliv*, leto 1968, št. 10–11, str. 48–56.

BORIS PAHOR

O SODOBNEM SLOVENSTVU

I.

O romantičnem slovenstvu.

Aleš Lokar v »Mostu« št. 15 v zapisu, ki ima naslov »Kriza narodne zavesti«, pravi, da Boris Pahor »izhaja iz predpostavke, da je zavest o slovenskem narodu, kakršno poznamo iz polpretekle zgodovine, edino možen tip zavesti in da njen propad pomeni avtomatično tudi propad narodnosti kot take.« (stran 105).

Ne zavedam se, da bi kdaj kaj takega in tako apodiktično trdil, vem pa, da sem poudarjal, kako slovenska narodna samobitnost doslej še ni taka, kakršno si je slovenski človek želel za časa druge svetovne vojske. Vsekakor pa je pravi nesmisel, če kdo meni, da je zame nekdanja osvobodilna zavest »edino možen tip zavesti«; na noben način pa ugotovitev, da neka vrednost še ni našla izpopolnitve, ne more pomeniti, da imaš to vrednost za edino zveličavno.

Zato vsakdo, ki ne išče nepotrebnih komplikacij, iz mojih zapiskov brez težave lahko razbere, da zahtevam zvestobo duhu osvobodilnega boja glede samostojnosti in suverenosti slovenskega naroda. Kakšna naj bo narodna zavest potem, kc bi bila taka suverenost uresničena, je vprašanje, s katerim se nisem ukvarjal. Če je kaj, kar moramo reči, da je »edino« potrebno, potem je to ostvaritev živega, polnokrvnega slovenskega narodno-državnega telesa. Ko bo postala stvarnost ta zahteva »polpretekle zgodovine,« bomo jasneje videli, kakšno naj bo mesto Slovenije v jugoslovanski zvezi, kakšna naj bo vloga Slovenije ob severnem Jadranu, kjer je tudi njen življenjski prostor, in nazadnje, kakšna naj bo slovenska narodna zavest, da bo zvesta izročilu in hkrati moderna.

II.

O šolski vzgoji.

Takò, kakor je zgoraj omenjeni članka napisal, je videti, da bo zame vse rešeno, če bodo »oblastniki v Sloveniji začeli dajati večji pomen nacionalni vzgoji v šolah« (ista stran).

V svojih glosah sem bil po navadi kar se je le dalo zgoščen in kratek, vendar se mi zdi, da tako zgoščen kljub vsemu nisem bil, da bi bralec mogel soditi, kako predlagam šolo kot »edino« rešiteljico slovenske ogroženosti.

Šola je vendar taka, kakršna je družba, v kateri živi, zato je razumljivo, da šola ne more dati nečesa, kar ima družba za odvečno, kar je družbi nadležno, kar družba odriva. In v tem primeru družba niso ljudje, množice, ampak voditelji, ki dajejo družbenemu življenju smernice; družba kot celota pa je produkt uresničenih smernic in pa tudi produkt razkroja, ki je nastal zavoljo spopada med smernicami voditeljev in razpoloženjem množične osebnosti.

Zavoljo tega jaz res zahtevam, naj postane slovenska šola spet narodno vzgojna šola, to se pravi, da naj iz slovenskega otroka po Prešernovo najpoprej naredi zavednega Slovenca, potem šele državljana sveta. Ne narobe. A ta »didaktična linija«, kakor jo imenuje članka r, je lahko samo konsekvenca, samo nasledek splošne narodno-državne zavesti, brez katere se nova šolska »linija« sploh ne more roditi.

Zato ne poenostavljajmo brez potrebe tako delikatnih stvari, ne delajmo brez potrebe novih zmešnjav!

A članarju so, kakor je videti, zelo všeč nasprotja, tako govori o moji zahtevi po narodni šoli predvsem zato, da mojim slabo prikazanim pogledom lahko kot antitezo navede Ronžančeve misli o mojem zastarelem pojmovanju nacionalnosti, ki da je preveč »abstraktno«, da bi ga sodobni Slovenci mogli sprejeti. Glede šole pa pravi, da ni nujno, da mora biti vzgoja narodna, saj se je Prešeren šolal v nemščini, »nihče mu ni slovenske zavesti vcepljal v glavo, ampak je ta zorela v njem kar sama od sebe« (str. 106).

Zelo lepo. A saj bi namesto s Prešernom začeli kar s Trubarjem in tako pridobili tri stoletja! Vendar sta Trubar in Prešeren naša narodna genija, nihče pa ne more zahtevati, da bi se vsi slovenski šolarčki razvili v take samostojne osebnosti. Obenem pa je treba še upoštevati, da sta se tako Trubar kakor kasneje Prešeren (in še marsikdo drug) **upirala** družbeni danosti. Prešeren je bil (s Camusom) **homme revolté.** Zato ne vidim, kakšen smisel ima primerjati razvoj duševnega velikana z amorfno šolsko množico.

Zmešano štreno je treba razpletati, ne je še bolj zapletati.

Gre čisto preprosto za to, da najdemo pot iz meglenega in pogubnega internacionalizma. Glede pravega pojmovanja revolucije in upora imamo svoje papirje v redu. V Cankarju imamo genija, ki je videl in hotel upor hlapca Jerneja. Imamo upornika Kosovela. Imamo Vorančevo življenje in Vorančeve romane. Nič nismo torej zamudili, vštric smo s sodobno zgodovino, v nji smo. Vendar pa Rožanc in Šalamun in vsi drugi pozabljajo, da smo Slovenci, tako kakor na primer Hrvati ali pa prav te dni Čehi in Slovaki (ali pa jutri Ukrajinci), že v tisti fazi razvoja, ko smo morali doživeti internacionalistično prevzgojo, o kateri smo slutili, da je kvarna, o kateri pa zdaj razločno vemo, da je za narodno bit zgrešena in škodljiva.

Zato se nam danes postavlja naloga, da iz sodobne zmešnjave rešimo svojo človečnost, te pa se ne da rešiti brez pomoči narodnih prvin. In o tem je prepričan celo Sartre, katerega ne bo najbrž nihče osumil nacionalizma.

Usodna napaka, ki jo delajo mladi ljudje, vzgojeni v idealističnem internacionalizmu, je ta, da z zavračanjem breznačelne, pridobitniške, nehumane in demagoške družbe zavračajo z njo tudi narodne prvine kot odvečne vrednosti ali kot psevdovrednosti. Pri tem pozabljajo, da narodna skupnost kot zgodovinska resničnost in kot humus, v katerem se prepletajo naše človeške korenike, naše duhovne lastnosti, ne more biti in ni odgovorna za nadstavbo, ki so jo iz nje in na nji zgradili samovoljni in nespretni inženirji duš.

Narodna bit je vendar to, kar nam daje pečat posebnosti, narodna bit je hkrati podlaga, na kateri začenjamo dialog z **drugim.**

Iz tega sledi, da lahko ovržemo in zavržemo vse, kar je vsiljeno, dodano, izumetničeno, ne moremo pa in ne smemo iti na pot brez osnovnih potez, ki smo jih podedovali in brez katerih ne bi bili to, kar smo. In pri tem ne gre samo za jezik in za kulturo, ki sta se prebila skozi take smrtne nevarnosti,

kakor malokateri drug jezik in malokatera druga kultura v Evropi, ampak gre predvsem za ljubezen, ki izhaja iz zavesti, da je bila nenavadna in marsikdaj tudi čudovita tista zvestoba, ki je znala obiti vse Scile in Karibde skozi dolga stoletja

III.

Nesmiselno je, če tako gledanje na narodno zavest imenujemo »romantični model zavesti« (str. 106).

Člankarju se pa vsekakor zdi potrebno, da potrdi svojo misel o premalo konkretnih Slovencih, tako da navede Kocbeka, ki pravi, da smo se »zaradi svojega refleksivnega in konservativnega reševanja zapletli v nevarne sublimacije, v preračunanost in koristi; vedno bolj smo se zatekali v svet vrednot, idej in kvalitet, in vedno manj smo verovali v enotnost in skladnost življenja.«

Kocbek ima kajpada popolnoma prav, ker je v prvem izpuščenem delu odstavka govoril o »nenehni... obrambi«, ker je poprej razločno rekel, da »vse, kar imamo ali smo dosegli, smo... **iztrgali iz kaosa narave ali iz žrela sovražnih sil«** (podčrtal jaz). Popolnoma prav ima torej, ko trdi, da smo se reševali z nevarnimi sublimacijami! Zgrešeno pa je klicati Kocbeka na pomoč, kakor to dela člankar, ko napada (mojo) »romantično« narodno zavest. Zakaj predvsem moja narodna zavest ni romantična. To je prvo. Drugo, kar ni res, je, da bi bilo Kocbekovo odklanjanje slovenskih sublimacij v kakršnikoli zvezi z mojim poudarjanjem potrebe po novi navezanosti na narodno bit.

O ti potrebi je Kocbek v svojem tržaškem predavanju, v svojem nemškem dnevniku in nazadnje v Knjigi 67 povedal marsikaj, kar bi moral vzeti v poštev, kdor govori o današnji narodni zavesti pri Slovencih. Tako bi ugotovil, da se Kocbekovo in moje gledanje, če izvzamemo krščanstvo, v bistvu ne razlikujeta, oziroma, da se dopolnjujeta.

Seveda Kocbekov citat lahko uporabimo tudi za današnji čas, posebno če ugotovimo, kako je po drugi svetovni vojski na Slovenskem spet prišlo do sublimacij, tokrat do sublimacije razrednega boja, delavskega razreda, internacionalizma itd. A potemtakem bi bilo pravilneje, ko bi si izposodili navedek iz »Tovarišije« (I. izdaja, str. 195):

»Potrjujejo se mi spoznanja, ki sem jih bil razvil v Dejanju, spoznanja, da sta univerzalizem in idealizem najbolj rušila osebno inkarnacijo Slovenca in preprečevala slovensko narodno intenzivnost.«

Saj, in tako se je zgodilo, da sta se cerkveni »univerzalizem in idealizem« iz predvojnega časa po vojski uveljavila v laični preobleki naših komunistov, ki so vse tako imenitno sublimirali, da se jim je slovenska narodna resničnost izmuznila skozi prste.

In tukaj naj bi člankar začel resničen pregled današnje »konkretnosti«. Zakaj prav »romantičnemu modelu zavesti« je podobno, da se zanimaš za Sudan in Tanganiko, medtem ko ti slovenski življenj na Koroškem izumira.

S tako svetovno »romantiko« se moramo ukvarjati, če hočemo biti stvarni, zakaj samo taka »romantika« je škodljiva, »alpsko pobarvan idealist« ne bo grešil proti narodni biti. A o tem kasneje.

IV.

O odprtosti.

Da bi prišel v neposreden stik s konkretnostjo, se člankar kar na lepem loti Trsta. Zanimivo pa je, da je poglavitna napaka, ob katero zadene, napaka,

ki naj bi bila po njegovem pogubna — slovenska zaprtost vase, slovenska ujetost. Zdi se mu, da v nji vidi celò Kocbekovo »zamejenost« iz omenjene navedbe.

Na kratko: slovenski življ v zamejstvu greši, ker je zaprt, ker pozablja »na dejstvo, da je odprtost bila in bo znak odpornosti« (str. 109).

Napisal sem že drugje, da si ne morem razločno predstavljati, kaj naj bi bila za zamejca taka »odprtost« (glej Novi list, božična št. 1967; Goriška srečanja, št. 8-9). Vsekakor pa drži, da zagovorniki odprtosti imajo pred očmi intelektualca, kulturno ustvarjalnega človeka, pozabljajo pa na skupno občestvo, na množico. Če pa kdaj vidijo tudi to, potem jim ni všeč, da se ta zapira v svoja društva, češ da se s tem ločuje, omejuje.

A ker je govor o Trstu, naj navedem obširen in nevtralen odstavek iz knjige A.J.P. Taylorja »Habsburška monarhija 1915-18« (v prevodu Janeza Gradišnika, Ljubljana 1956): »Slovenci so sestavljali kmečko osnovo, Italijani pa mestno vrhnjo plast, in celò v Trstu je bila večina prebivalcev slovenskega izvora, čeprav je govorila italijansko. Sčasoma, ko bi se bili zabrisali razločki med zgodovinskimi in nezgodovinskimi narodi, bi bil Trst nedvomno postal slovenski, kakor je Praga postala češka in Budimpešta madžarska; Slovenci so imeli smolo, da so se prepozno narodno zavedli. Ker so se Italijani zavedali, da je njihova večina umetna in negotova, so uporabljali za razlog bogastvo in višjo kulturo, kakor so delali Nemci na Češkem; višja kultura se je kazala v podobni nasilnosti in nestrpnosti. Italijanom je bilo navsezadnje narodne pravičnosti malo mar...« (str. 229).

Kdor si bo še prebral statistike našega imetja v Trstu pred prvo svetovno vojsko in do 1918. leta, bo videl, da smo bili Slovenci, kljub italijanski obstrukciji, v bančništvu, zadružništvu, trgovini, šolstvu, tisku, športu itd. kar se da »odprti«.

A slovenska obramba je bila takrat **aktivna.**

Po letu 1918. je začela biti **pasivna.** In taka je še danes.

Kako naj bo človek »odprt« pri pasivni obrambi, to je zdaj vprašanje.

Zato, če naj bo »odprtost« duševno razpoloženje, potem smo pred nerešljivo nalogo, kako združiti dve nasprotji, kakršni sta obramba pred asimilacijo ali upor proti asimilaciji in »odprtost«.

Poleg vsega pa taka »odprtost,« kljub nasprotnemu videzu, zahteva dodatno trošenje energij. Zakaj biti odprt ne pomeni samo komunicirati s članom druge narodnosti v njegovem jeziku, ker on mojega ne razume, ampak pomeni tudi razkrivati lastnosti in posebnosti mojega mišljenja in moje kulture njemu, ki je zmeraj samo magnetofonski trak, pripravljen na nov vtis, ki ga bo jutri zbrisal.

Vse to delamo približno deset stoletij; vprašanje pa je, če bi se bili ohranili, da nismo medtem živeli svoje kar se da drobno in skromno, a ločeno, zaprto narodno življenje.

In tukaj je bistvo stvari.

Zakaj, se sprašujem, zahtevati od nas razpoloženje, ki nam nalaga samo novih bremen, ko pa bi bilo sožitje dveh narodnosti hitro rešeno, če bi obe narodnosti govorili in brali oba jezika. In ker mi italijansko že pišemo in beremo, bi zadostovalo uvesti na italijanskih šolah obvezen pouk slovenščine. Tako bi prišli na zelo preprost način do najbolj odprte odprtosti, kar si jih je mogoče misliti, zakaj italijanski človek bi o nas lahko zvedel vse, vzel bi v roke naš časnik, našega Prešerna in našega Kosovela, in nič mu ne bi ostalo skrito.

Zagovornik »odprtosti« pa kaznuje z dodatno Sisifovo pokoro tistega, ki je že tako in tako na slabšem.

A tudi ko bi res hoteli biti tako požrtvovalno široki, nas bosta katerikoli sociolog in psiholog poučila, da se bo etnična skupnost, ki živi ob drugi, priviligirani, lahko ohranila samo, dokler bo strnjena, homogena.

Zato je docela absurdno, kakor to dela članka, definirati duševno strnjenost slovenskega življa izraz nekakega »totalitarizma«. Lahko da je tudi res, da ni »totalitarnost nič drugega kot površno reševanje resničnih problemov« (str. 108), a obenem je spet res, da je tako filozofiranje, ko gre za povezanost slovenske skupnosti v zamejstvu, pregrešno početje.

Članka je očitno zašel z ozke steze, ki si jo je zarisal, v pokrajino sanj. Kako bi drugače mogel vzporejati dve narodnosti, od katerih je ena skoz in skoz doživljala duševne pretrese, medtem ko je bila druga, kakor pravi Taylor, samo »nasilna in nestrpna«.

Kajpada je res, da je tudi nasilnež in nestrpnež **travmatiziran,** posebno še tisti nasilnež, ki je slovenskega rodu in ki z janičarstvom rešuje svoje komplekse. A to je vprašanje zase, to je vprašanje, v katerem se lahko poskusimo kot psihoanalitiki, ne kot reševalci narodnega občestva! Zakaj stokrat klavrna je taka filozofija ali pa taka znanost, ki priporoča oškodovancu, naj pomaga poravnati škodo tistemu, ki jo je naredil. Tak nauk je morebiti samaritanski, tega ne bom tajil, odrešilen pa ni, še več, lahko je samo poguben, ker je zelo blizu samomorilni odpovedi.

Seveda: ne Trubar ne Prešeren ne Levstik ne Stritar ne Cankar niso imeli težav glede »odprtosti«. Vsi slovenski veliki duhovi so bili odprti, odprti svetovni kulturi in svetovni književnosti. Drugače pa je s številnimi in preprostimi slovenskimi ljudmi. Ob pomanjkanju velikih mož dejanja in ponosa so se naši ljudje reševali v tišini in odmaknjenosti, ubogljivi in krščansko potrpežljivi, zmeraj pripravljeni, da si s Kempčanom potrkajo na prsi: vanitas vanitatum et omnia vanitas.

Zaprli so se vase, branili so se, kakor se branita polž in jež.

A če hočeš, da polž ne potegne vase svojih tipalk, potem to najlaže dosežeš tako, da ga pustiš pri miru, da ne drezas v njegove mehke, občutljive organe.

Zato je naivno zahtevati od ogroženega polža ali pa od ježa, naj bosta sproščena ali »odprta«.

V.

O alpskem slovenstvu.

Ne vem, kako se je članka prepričal, da sem »planinski« Slovenec. Res, da hodim o počitnicah v hribe in da imam najrajši bovški kot in Triglavsko pogorje in da sem o tem večkrat pisal; a preveč preprosto bi bilo, ko bi človek iz tega mojega nagnjenja sklepal o mojem pojmovanju slovenstva. Zato bi sodil, da se je pisec ustavil ob moji glosi, ki jo je nekoč bral v »Zalivu« in ki govori o blejskem kongresu PEN kluba; in najbrž ima odtlej fiksno idejo tako o moji romantiki kakor o moji idealistični gorski podobi slovenske duše.

Naj bo kakor že, iz mojih spisov ni nikjer mogoče razbrati, da se bo po mojem rešil za slovenstvo samo »alpsko« čuteč slovenski človek. Do takih zaključkov lahko kdo pride samo po domišljijski, sanjski poti.

Tako bi kdorkoli lahko zavrgel Hemingwaya, kakršen je v »Starcu in morju«, zavrgel njegov ocean in njegove ribe, in naredil iz njega »alpskega« pisatelja samo zato, ker bi našel med njegovimi spisi čudovito novelo o snegu na Kilimandžaru.

No, a vsekakor bi se zelo čudili moji panonski prijatelji, ki so se v mojih knjigah navdušili za barkovljanski breg in za Tržaški zaliv, ko bi brali člankarja v »Mostu«. Še posebno pa bi se čudili prvi slovenski gojenci pomorske šole, katerim sem 1948. leta ob prvem križarjenju po Sredozemlju poslal pozdrav, ki ima kar malo »alpski« naslov **Morje imamo v krvi.**

Kajpada ne moreš nikomur očitati, da ni bral knjig nekega avtorja, vendar ne bi bilo napak, če bi svetovali človeku, ki misli govoriti o Kosovelovem kraškem svetu, da si poprej prebere njegove kraške pesmi.

A kaj je pravzaprav »alpsko« slovenstvo?

Kolikor lahko sklepam iz izrazov »romantičen«, »idealist« v »Mostu« ali pa v komunističnem tisku iz izrazov, kakor je na primer »zagovorniki vaške idile« itd., bi rekel, da kdor gleda na slovenstvo kot »alpinec«, v bistvu menda zagovarja kmetijstvo in se upira industrijskemu razvoju, sanja o lepoti slovenskega podeželja, o cerkvici na griču in o sončnih zahodih nad Bohinjem. Mogoče celò v spanju sliši škatlaste glasove kravjih zvoncev na Velem polju in opazuje čredo ovc, ki visijo na strmem pobočju pod Kriškimi podi.

Nobenega dvoma ni, da je, kdor gleda na slovensko domovino skozi tako idilično prizmo, anahronističen. A prav tako ni nobenega dvoma, da se ukvarja s kabalističnimi znamenji, kdor uvršča mene med take anahroniste. Zakaj menda že vrabci na strehi vejo, da sem za moderno industrijsko Slovenijo, ki pa naj bi obenem ohranila tudi vse, kar »romantik,« pa naj bo domačin ali tujec, od nje pričakuje.

Bistveno vprašanje slovenskega razvoja je, kako naj se usoda Slovenije razvija, da se en del **ne bo hipertrofično razrasel na škodo drugega.** V tem smislu bi bilo megalomansko vsako načrtovanje, ki bi za poldrugmilijonski narod poudarjalo razvoj velikih mest na račun vasi. In toliko bolj bi bilo tako planiranje samomorilno, kolikor manj bi mesta mogla absorbirati delovno silo in bi jo bilo treba izvažati!

Jasno je, da bi modernizacija kmetijstva in modernizacija življenja na vasi zadržala del mladih ljudi, ki nujno odhaja iz zapuščene vasi. A tukaj bi bilo treba seveda najprej spregovoriti o ravni kulture na podeželju. glede tega pa naj za danes zadostuje pripomba, da so v Sloveniji na dnevnem redu oddaje kulturnih domov zadrugam in podjetjem, ki jih uporabljajo kot skladišča.

Izrael, o katerem nihče ne more reči, da svojo nacionalnost pojmuje »alpsko«, je zgradil mesta in industrijo, a je prav tako poskrbel za zdravo agrarno stran narodnega gospodarstva.

In temu se pravi modro načrtovanje.

Ne vem pa, kdaj bo Slovenija imela tak moder načrt; doslej je izdelala vsako sezono drugačnega.

No, a ker je govor o »alpstvu«, je nujno, da se dotaknemo tudi morja.

Vprašanje seveda ni od danes.

Dr. Albert Kos v svoji doktorski disertaciji »Družbeni nazor slovenskih protestantov,« Ljubljana 1946, ko govori o verjetnosti, da je Trubar dobil prav od škofa Bonoma v Trstu »prve pobude za pisanje v slovenskem jeziku«, nadaljuje: »Kolikor si moremo predstaviti osebnost Bonomovo, se ne moremo čuditi, da je v tem smislu vplival na mladega Trubarja. Prav to, da ni bil

Bonomc samo humanist, temveč vodilna politična osebnost, ki je znala čisto stvarno presodit', v kakšnem okviru se lahko zagotovi življenjska bodočnost njegovega mesta, nam lahko pojasni Bonomovo razmerje do jezika sosednega ljudstva... In morda je v tej komaj sluteni perspektivi že računal z vlogo ljudstva, ki živi v tem prostoru... in ki se mora preobraziti, da postane nekega dne pomemben faktor v ureditvi zaledja, katerega interesi se morejo povezati.«

To glede začetkov slovenske pismenosti. In če bi nas pogovor ne zanesel predaleč, bi brez težave pokazal, kako Trubar v svojih spisih nikdar ne pozabi Kraševcev in istrskih Slovencev. Prav tako bi, če bi samo bežno prelistal slovensko književnost, vsakdo z lahkoto spoznal, da je bil Trst in z njim morje sestavni del ne samo slovenskega življenjskega prostora, ampak tudi slovenskega psihološkega sveta. Kajpada ni bila ta resnica zmeraj poudarjena, bila pa je zmeraj **naravno** pričujoča, tako v Trubarju, kakor smo videli, kakor v Svetokriškem, tako v Levstiku kakor v Aškercu, tako v Cankarju kakor v Kosovelu, tako v Preglju kakor v Gradniku in Bevku.

Nikjer v naši književnosti ni izrazito »alpske« note, zato bi bilo toliko bolj čudno, ko bi jo našli v človeku, ki se je rodil v Tržaškem zalivu!

A mislim, da ne bo napak, če za to stoletje navedem še značilen odstavek Lojzeta Udeta (Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903-1914, odtisek iz Monografij Srbske akademije znanosti in umetnosti. Zv. CDXVI, Socialne vede št. 61):

»Najmanj upoštevan v našem zgodovinopisju pa je vpliv, ki ga je imel na politično orientacijo Slovencev ozir na Trst. V desetletju pred prvo svetovno vojno — te ugotovitve je mogoče brati v številnih slovenskih publikacijah — so se mogli Slovenci na slovensko-nemški etnični meji samo še braniti. Germanitorični pritisk nemške buržoazije, kapitala, veleposesti pa tudi nemškoavstrijske socialne demokracije je bil čedalje hujši. Slovenci so izgubljali na ozemlju. Proti italijanski strani, tudi v Trstu, pa so se Slovenci uspešno branili in so celo napredovali, to je: pridobivali so na politični in gospodarski moči. Trst je pomenil morje, okno v svet, gospodarski napredek, neko veličino in moč.« (Str. 889).

Tako je dr. Henrik Tuma hotel slovensko univerzo v Trstu in ne v Ljubljani, to je isti Tuma, ki je razločno poudarjal, da bo razpad Avstro-Ogrske poguben za nadaljnji razvoj slovenstva v Trstu.

Vse to so seveda znane stvari. Tumo smo brali za časa črnega terorja in se zanj navduševali prav zato, ker je pisal o slovenskih imenih v »alpskem« svetu in je hkrati živo videl nevarnost, ki je pretila ob morju živečim Slovencem.

Žalostno pa je, da danes ob teh znanih stvareh nekdo strese članek iz rokava, kakor da vse te preteklosti ne bi bilo, kakor da smo, ki se danes ukvarjamo s književnostjo v Trstu, nekakšni sanjači, kakor da bi ne skušali slediti izročilu in zgodovini, ampak bi se prepuščali svoji iznajdljivosti in svojim liričnim popadkom.

Še bolj žalostno pa je to, da me tak »odprt« človek jutri lahko prikaže tudi italijanskemu someščanu v popolnoma popačeni podobi. In priznam, da bi mi ne bilo prav nič po volji, ko bi me orisal kot romantika, zaljubljenega v Aljažev stolp in ki se je zavoljo planinskih orlov odpovedal galebom; prav nič mi ne bi bilo po volji, da me tako »alpinizira«, potem ko sem naplal v slovensko književnost toliko domače morske vode, da je nihče ne bo mogel zlahka izplati iz nje.

Ernest Petrič, »Politični sistem in mednacionalni odnosi«, *Teorija in praksa*, leto 1967, št. 10, str. 1434-1455. Dostopno na: Digitalna knjižnica Slovenije, http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-24HLHHZA (pridobljeno 15. 1. 2020).

TEORIJA IN PRAKSA

Politični sistem in mednacionalni odnosi

I

Problematika mednacionalnih odnosov na področju političnega sistema je kompleksna in obsežna. Kompleksna še zlasti, če se je lotimo nekoliko šire, če politični sistem ne pojmujemo samo v pravem in organizacijskem smislu, v smislu porazdelitve kompetenc med občino, republiko in federacijo.

Bistveno vprašanje je, kako doseči, da bo naš sicer enoten politični sistem in vsa naša družbenopolitična ureditev ustrezno odsevala vse tiste posebnosti, ki izhajajo iz večnacionalne strukture jugoslovanske države. Gre torej predvsem za to, kako doseči v našem političnem sistemu (in tudi za to, kako je bilo v preteklosti), da bi bila naša večnacionalna skupnost urejena tako, da bi se v političnem sistemu adekvatno odražalo dejstvo, da je to večnacionalna skupnost.

Najprej si bom dovolil sila poenostavljen ekskurz v preteklost. Jugoslovanska ideja je stara sto in več let. Če stvar nekoliko poenostavimo, lahko rečem, da se je jugoslovanska ideja manifestirala stalno nekako v dveh variantah; nekako dva poudarka sta obstajala vzporedno ali menjaje se. Po eni strani se je jugoslovanska ideja pojmovala, milo rečeno, precej utopično, idealistično. Nekako tako, kot da je Jugoslavija, formiranje jugoslovanske *države,* cilj sam po sebi, za katerim si narodi in njihova gibanja v tem delu sveta prizadevajo. Poudarek je bil torej na Jugoslaviji (državi) kot cilju, na Jugoslaviji kot na nečem, kar je nujno treba doseči, manj pa je bilo pomemno, kakšna naj bo ta Jugoslavija, in manj je bilo važno, zakaj se hoče jugoslovansko državo ustvariti. Logična posledica takih izhodišč so bile razne unitaristične in integralno jugoslovanske iluzije (in tudi nasilja). Po drugi strani, pri drugih nosilcih jugoslovanske ideje (najizraziteje je med njimi izstopal brez dvoma I. Cankar), pa se prizadevanja za Jugoslavijo pojmujejo predvsem kot pot, sredstvo, možnost za to, da se v Jugoslaviji kot posebni skupni državni tvorbi zagotovi rast, obstoj in razvoj narodov, ki so se pripravljali, da se v njej združijo. Bistvo te zamisli je bilo in je še vedno, da je Jugoslavija država, katere funkcija je

(mimo razrednega vidika, o katerem v okviru tega sestavka posebej ni govor, ki pa se stalno prepleta z nacionalnim) predvsem ta, da narodi, ki se bodo na temelju samoodločbe v to državo vključili, v njej, v Jugoslaviji, lahko najbolje uresničujejo svoje *nacionalne težnje, zagotavljajo svoj nacionalni obstoj in razvoj.* Torej pristop k jugoslovanskemu vprašanju s stališča samoodločbe in enakopravnosti narodov, ki se združujejo ne zato, da bi sami sebe ukinjali in formirali neko jugoslovansko nacionalnost ali kaj podobnega, ampak ki se še združujejo zato, da bi v okviru skupne države okrepili in zagotovili svoj razvoj. Obe skicirani varianti imata svoje družbene osnove, katerih analiza pa bi presegla namen tega sestavka.

Če opazujemo dejanske procese v novejši zgodovini, ugotovimo, da je v progresivnih gibanjih v našem prostoru polagoma, po raznih odklonih in iskanjih in po raznih težavah, preden se je stališče dokončno izčistilo, prevladala koncepcija o Jugoslaviji kot sredstvu, edini možni politični tvorbi, v okviru katere južnoslovanski narodi (še posebej velja to za slovenski narod) morejo doseči svojo polno nacionalno emancipacijo. O tem bi lahko postavili razne mejnike od prvih prizadevanj za formiranje in uveljavitev jasne leninistične koncepcije o nacionalnem vprašanju v KPJ pa do naše nove ustave in načel VIII. kongresa ZKJ.

Lahko pa rečemo tudi, da sta tudi v našem času obe navedeni izhodišči o jugoslovanstvu še vedno pričujočni. Še vedno obstaja (in to tudi pri najbolj dobronamernih ljudeh) pojmovanje o Jugoslaviji kot o nečem, kar je sámo sebi namen. Od tod predvsem izvira vsa tista skrb, za poenotenje Jugoslavije, ki smo ji bili pogosto priča, strah pred obstojem razlik, želja po preraščanju nacionalnega v nadnacionalno, jugoslovansko. Ta je vir raznih ekscesov in poenostavljanja na liniji unitarizma, ki so seveda še kako hitro dobili odraz v poenostavljanjih in ekscesih na liniji šovinizma in nacionalističnih pretiravanj. Nikakor seveda ne trdim, da je prvo vedno vzrok in drugo vedno posledica. Narobe, šlo je (in gre) za prepletanje in medsebojno pogojenost vzrokov in posledic obeh nacionalističnih izpadov, ob katerih so hitro našle svoje mesto, včasih pa tudi iniciativo, preživele (buržoazne) ali pa moderne (birokratske) konservativne tendence. Kot posebej značilne (in tudi nevarne) poenostavitve, objektivno na liniji unitarizma (čeprav so nosilci in avtorji bili osebno morda pristaši enakopravnosti narodov), naj omenim razne predstave o »nacionalnem jugoslovanstvu«, poenostavljene poglede na integracijske procese (izenačevanje gospodarskega integriranja z na-

cionalno integracijo, stapljanjem narodov, asimilacijo; to pojmovanje se vleče od tivolske resolucije, 1909, preko Vukovarja vse do danes), jugoslovanske kriterije v kulturi, teze o konzumiranju pravice do samoodločbe in tako naprej. Subjektivno morda teze dobronamernih ljudi, objektivno pa škodljive in v bistvu protijugoslovanske, nasprotne enakopravnosti narodov!

II

Bistvo mednacionalne problematike socialistične Jugoslavije (tu nas zanima načelni vidik) je torej dandanes urejanje vseh tistih vprašanj, katerih obstoj bi oviral polno afirmacijo v Jugoslaviji povezanih narodov. Z drugimi besedami, v okviru Jugoslavije je treba zagotavljati vse pogoje za razcvet vsakega od njenih posameznih narodov. Pri tem ni treba poudarjati, da je še posebej za slovenski narod Jugoslavija v danih razmerah edina in optimalna možnost. V razmerah, v katerih slovenski narod živi, pod pogoji njegove konkretne eksistence, ob tem, kar slovenski narod objektivno je, je federativna Jugoslavija za slovenski narod ne le eno od izhodišč, ampak dejansko edina realna in obenem optimalna možnost. Jugoslavija malemu slovenskemu narodu zagotavlja širši prostor, širše dimenzije. Jugoslavija mimo ostalega sploh omogoča slovenskemu narodu enakopraven dialog z drugimi njegovimi sosedi tako na severu kot na zahodu. Kot del Jugoslavije smo Slovenci za naše sosede, s katerimi želimo sodelovati in se dogovarjati, enakopraven partner.

Bistveno, kar odraža naš federalizem in kar bi moral še bolj dosledno odražati, je povezanost, prepletenost nacionalnega in internacionalnega. Hkratna prisotnost, prepletenost nacionalne afirmacije z možnostjo, v modernem svetu pa vedno bolj tudi nujo, čim širšega sodelovanja med narodi. To pa je dejansko tudi bistvo obstoječih procesov v svetu, ki niso nič drugega kot na eni strani afirmacija nacionalnega, na drugi strani pa (ob tej afirmaciji) možnost in nuja čim širšega mednarodnega sodelovanja, najrazličnejših procesov integracije in prepletanja. Seveda enega brez drugega ni. Afirmacija nacionalnega je nujen predpogoj za afirmacijo najrazličnejšik oblik integracije. *Brez nacionalne afirmacije, brez nacionalne samobitnosti, brez nacionalne individualnosti ne more biti resničnega mednarodnega sodelovanja, povezovanja, različnih procesov integriranja.* Ob tem moramo upoštevati specifičnost pogojev, v katerih so se konstituirali in se afirmirajo posamezni narodi na ozemlju Jugoslavije (npr. Slovenci,

ki jim l. 1954 prinese politično afirmacijo, in Makedonci, za katere ustvari šele to leto pogoje za vsestransko nacionalno afirmacijo) in v svetu (npr. posebnosti pri konstituiranju narodov v Aziji in Afriki danes, za razliko od procesov v Evropi v 19. stol.).

Naša načelna politična orientacija o nacionalnem vprašanju pomeni z eno besedo stalno sintezo nacionalnega z internacionalnim. Pri tem so seveda stalno obstajali razni premiki in iskanja. Tako je npr. za to, da naša prva ustava iz leta 1945 pomeni v določenem smislu tudi kompromisno rešitev, bilo več razlogov. Vpliv prakse v SZ pri urejanju nacionalnega vprašanja, vpliv sovjetskega federalizma, ki smo ga v tistem prvem obdobju delno kopirali; objektiven položaj, v katerem je bila Jugoslavija v tistem času; inercija stalinističnih pojmovanj o nacionalnem vprašanju; in pa določena inercija tudi »jugoslovanskih« pojmovanj iz obdobja med obema vojnama; pa tudi poenostavljanja in tudi naivna pojmovanja. Če govorimo o naivnih pojmovanjih, potem je vsekakor naivno verjeti, da je nacionalna zavest, nacionalni faktor v socializmu nekaj v bistvu že preživelega. Življenje kaže, da to ni res. Da to ni res, dokazujejo procesi v svetu. Sedaj pravzaprav šele živimo v obdobju afirmiranja narodov. Afrika, Azija se nacionalno šele sedaj formirata, šele sedaj nacionalno osvobajata. Končno je tudi slovenski narod šele leta 1945 dosegel svojo polno nacionalno emancipacijo. Šele socializem je tista družbeno ekonomska formacija, v kateri narodi polno zažive. Šele socializem je tisto obdobje, ki prinese v življenje tudi nacionalno enakopravnost, nacionalno svobodo. Kakršnokoli zapiranje oči pred nacionalnim faktorjem, pred njegovim pomenom tudi v jugoslovanskem prostoru (glede na to, da ta faktor obstoji in igra še kako pomembno vlogo v preteklosti in sedanjosti), je dejansko voda na mlin družbenoreakcionarnim silam, ki znajo hitro izpolniti s svojo aktivnostjo tisti prostor, tisti vakuum, ki ga ne izpolnjujejo progresivne sile.

III

Če skušam označiti našo družbeno prakso glede na našo načelno orientacijo v preteklem obdobju, lahko rečem, da je prav v praksi stalno obstajal centralistični pritisk. Obstajala je tudi upravičena in nujna skrb za enotnost, obstoj in integriteto Jugoslavije, ki je bila v določenih obdobjih dejansko ogrožena. Skrb pa se je ohranila tudi, ko ogroženosti — vsaj resne — ni bilo več.

Sčasoma, zlasti z doslednim uvajanjem samoupravnosti in z demokratizacijo, ko se je začelo tudi nacionalno problematiko odprto obravnavati, je prišlo do politične polarizacije na tem področju. Nekako na koncepcije, ki dajejo prednost državi pred nacionalno enakopravnostjo, so se začele vezati birokratske, centralistične, etatistične ali kakorkoli že imenovane reakcionarne sile. Dokaj jasno pa je tudi, da so se na prizadevanja po zagotovitvi tudi nacionalne samobitnosti, nacionalne enakopravnosti, začele vezati vedno bolj izrazito demokratične, samoupravne, progresivne sile. Naša splošna družbenopolitična polarizacija se je kazala (morda še prav posebej) tudi v obravnavanju problematike mednacionalnih odnosov. Ta proces je trajal določeno obdobje in je, lahko rečemo, doživel svoj razplet delno že v diskusijah okrog nove ustave, v diskusijah pred VIII. kongresom ZKJ, izrazito, z vso zaostrenostjo pa na brionskem plenumu CK ZKJ.

IV

Preden preidem k nekaterim bolj praktičnim vprašanjem, bi poudaril še to, da je suverenost narodov eden od temeljnih ustavnih principov, eno temeljnih načel, vgrajenih v našo ustavno ureditev. Na podlagi tega seveda pridemo do sklepa, da so načelno republike v Jugoslaviji vse nekaj drugega, kot so, recimo, razne federalne enote, kakršne poznamo pod klasičnim pojmom federacije (kot je, recimo, federacija Švice, ZDA, Avstrije in tako naprej). Vse te federacije po svojem bistvu niso nič drugega kot prenašanje določenih administrativnih kompetenc od vrha navzdol ali od spodaj navzgor. Pri njih ni načela nacionalne suverenosti. Tudi v tem smislu smo se v preteklosti srečevali z raznimi pogledi, ki so skušali poenostavljeno na podlagi drugih primerov sklepati na našo problematiko. Pojavile so se razne nejasnosti, ko se je v naših republikah hotelo videti ali samo določene administrativne enote ali kvečjemu nekake enote z kulturno avtonomijo, ne pa to, kar dejansko so, tj. *državnosti, zgrajene na nacionalni suverenosti in na pravici do samoodločbe* v Jugoslaviji povezanih narodov. Seveda so tu tudi izjeme in specifičnosti (recimo BiH), o katerih pa tu posebej ne bi govoril. Vsekakor drži, da so socialistične republike Jugoslavije, med njimi tudi slovenska socialistična republika, tudi državnosti. Glede na povedano je tudi odveč kakršnakoli diskusija o tem, ali je naša federacija bliže klasičnemu pojmu konfederacije. To v bistvu ni važno. Lahko pa rečemo, da je naša

federacija dejansko posebnost, pojav sui generis, ki ga ni moč ustrezno zajeti v eno ali drugo od klasičnih šablon.

Ko govorimo o socialistični republiki (kot je recimo Socialistična republika Slovenija), zgrajeni tudi na načelu nacionalne suverenosti, je treba poudariti, da so bila razna nejasna pojmovanja v preteklosti in da so še tudi v Sloveniji sami. Ta pojmovanja so posledica razvoja v preteklosti, ko je bilo slovensko nacionalno vprašanje predvsem, če ne tudi samó, jezikovno in kulturno vprašanje. V tem smislu se ponekod išče funkcija republike nekako samo na kulturnem področju, pri zagotavljanju jezikovnih in kulturnih pravic. Ne vidi pa se njene kompletnejše funkcije in strukture, ki izhaja iz dejstva, da je SR Slovenija socialistična državnost slovenskega naroda v okviru jugoslovanske federacije.

V

Ob označenih izhodiščih nikakor ne gre, da bi pozabili dejstvo, da v Jugoslaviji sedaj obstajajo in žive najrazličnejše oblike in procesi sodelovanja med narodi. Ob tem nujno nastaja tudi ustrezna družbena povezanost jugoslovanskih narodov, ljudi, ki v jugoslovanskem prostoru živijo. Tudi ni mogoče zanikati, da je končno že v stari Jugoslaviji nastajala neka skupnost v družbenopolitičnem smislu. Ljudje, ki živijo v kaki skupnosti, v kaki državi, so podvrženi nastajanju vezi, procesom povezovanja, tudi določene transformacije nastajajo. Vendar to niso transformacije v nacionalni sferi. Ne gre za preformiranje ene nacije v drugo, ne gre za proces nastajanja kake nove nacije ali česa podobnega. Gre za družbeno ekonomske procese povezovanja (ki jih sedaj tudi potenciramo), ki pomenijo nastajanje obče jugoslovanskega, nastajanje jugoslovanske zavesti kot oblike družbene zavesti. Kot zavesti o pripadnosti jugoslovanskemu sistemu in pripadnosti jugoslovanskemu socializmu, jugoslovanski enakopravni večnacionalni skupnosti. *Gre za krepeči se jugoslovanski patriotizem, čigar intenziteta je bistveno odvisna od doživljanja Jugoslavije kot resnične domovine.*

VI

Pri obravnavanju našega političnega sistema z vidika mednacionalnih odnosov seveda ni treba posebej omenjati tistega, kar je v našem sistemu splošno. Poudariti pa je seveda

treba, da je v okviru našega sistema republika še kako pomembna enota, še kako pomembna raven urejanja družbenih vprašanj. Republika je dejansko tista raven, na kateri se pri nas uresničuje tisto, kar je občega, splošnega pomena za kak narod. Federacija, zveza je tista raven, na kateri se uresničuje vse tisto, kar je skupno in dogovorjeno za vso federacijo. Na ravni federacije se uresničujejo tisti interesi naše družbe, ki so določeni z ustavo. Prav *republika pa je tista raven, tisto področje, na katerem se primarno uresničujejo tisti interesi, ki so vezani na nacionalno sfero.*

Eno od vprašanj, ki se postavlja, je tudi, kako učinkuje samoupravnost na jugoslovansko federativnost. Ti kategoriji se postavljata včasih kot določeno nasprotje. Samoupravnost naj bi nekako zmanjševala pomen republike, pomen nacionalnega. V zvezi s tem so tudi tiste težnje, ki so včasih obstajale in po katerih naj se Jugoslavija formira kot skupnost komun. Očitno je, da nacionalno in samoupravno nista dve kategoriji, ki bi bili med seboj v nasprotju. Samoupravno je pričujočno na ravni zveze, republike, delovne organizacije, v komuni. Pri samoupravi gre za način urejanja družbenih vprašanj, ne pa za raven urejanja. Gre za dilemo, ali se družbeni problemi urejajo na samoupraven, demokratičen način, ali pa se urejajo na klasičen, oblastven, etatističen način. Ob tem pa nacionalna raven še vedno ostane. Narod z uvajanjem samouprave še ostane, ostane tudi potreba, da se urejajo določena vprašanja na nacionalni ravni za ves narod. Torej na ravni republike v naših konkretnih razmerah. *Samoupravnost sama po sebi torej nikakor ne negira pomena republike.* Problem šolstva, npr., je brez dvoma problematika, ki jo je treba urejati na samoupraven način, vendar pa na nacionalni ravni oz. na ravni republike. Urejanje vprašanj na nacionalni ravni pa je seveda lahko samoupravno ali pa docela etatistično, odvisno od načina urejanja. Samo to, da se kak problem ureja na ravni republike, pa še zdaleč ne pomeni, da gre pri tem za nekak republiški etatizem.

VII

Če preidem k obravnavanju nekaterih praktičnih vidikov političnega sistema pri nas, lahko najprej ugotovimo obstoj nekaterih deformacij predvsem na področju normativne dejavnosti federacije. Poseben problem v tej zvezi je prav gotovo zvezna zakonodajna dejavnost, še posebej tako imenovana temeljna zakonodaja. V tej zvezni zakonodajni funkciji

(zlasti temeljna zakonodaja) se je kazala (in se še sedaj kaže) *tendenca poenotenega, uniformiranega urejanja* tudi zelo podrobnih družbenih vprašanj. Premalo je prihajalo do izraza dejstvo, da je naša država večnacionalna skupnost, zelo pestra in s posebnostmi, ki jih je treba upoštevati. Torej sistem, ki je enoten v načelnih izhodiščih, v temeljnih vprašanjih, ki pa v vseh podrobnih vprašanjih daje dovolj možnosti, da se zadosti uveljavijo tudi posebnosti republik in nacij. Rezultat pretekle orientacije zvezne temeljne zakonodaje, ki zlasti dandanes ni več upravičena, je bila izredno obsežna normativna dejavnost zveznih organov, izredno obsežna zvezna zakonodaja. Lahko bi navajal vrsto temeljnih zakonov, ki so značilni, ki so tako malo temeljni zakoni in tako zelo popolni zakoni, da se postavlja problem njihove ustavnosti. Vsekakor pa ne ustrezajo duhu, ki preveva ustavo iz leta 1963 (recimo: zakon o odvetništvu, zakon o pokojninah, zakon o volitvah delavskih svetov, zakon o varstvu pri delu itd.). V državi s tako pestro družbeno strukturo, s takimi velikimi razlikami med posameznimi območji, kot je naša, urejati vsa vprašanja iz centra na enoten način tudi v podrobnostih, z nekaterimi povprečki, nujno povzroči, da so taki predpisi bolj ali manj neustrezni. Posledica tega je hipertrofija predpisov, nesolidnost le-teh, nejasnost, neadekvatnost. Pač zato, ker predpisi niso zadosten odsev stvarnih odnosov v družbi. Posledica takega stanja je bila tudi dokaj ozka, preozka zakonodajna možnot republik. Republike v okviru takega zveznega temeljnega zakona praktično niso imele manevrskega prostora, da bi primerno odrazile svoje specifičnosti. Podobno je bilo malo možnosti za resnično ustvarjalno normativno dejavnost komun in delovnih organizacij.

Taka zakonodajna praksa federacije je prav tako v marsičem onemogočala samoupravno urejanje vprašanj, neposredno dogovarjanje med interesenti, najsi bo to med republikami ali med komunami.

Sedaj smo priča močni tendenci, ki zagotavlja za prihodnost drugačno, ustreznejšo zvezno zakonodajno dejavnost. Ostaja pa odprto teoretično in praktično vprašanje, kaj s tistimi temeljnimi zakoni, ki so bili sprejeti po letu 1963 v procesu usklajevanja naše zakonodaje z novo ustavo in katerih ustanov je vsaj problematična.

Taka orientacija in praksa zvezne zakonodaje je odsevala v upravni dejavnosti, v praktičnem obsegu kompetenc zvezne uprave. Zvezna uprava si je prilastila tudi kompetence, ki bi po duhu naše federativne ureditve nikakor ne

smele biti njena stvar. K temu je prispevala še splošna nejasnost o položaju naše uprave v okviru našega političnega sistema, kar je sedaj eno od odprtih vprašanj. K temu seveda je, zlasti pred IV. plenumom, prispevalo tudi politično vzdušje znotraj nekaterih vej zvezne uprave in pa inercija v zvezni upravi. Lahko rečemo, da je bila (in je še) zvezna uprava glede na povedano v marsičem dejansko nedorasla naši večnacionalni strukturi.

Sedaj se srečujemo z vrsto konkretnih, tudi zaostrenih družbenopolitičnih vprašanj, ki so s takim položajem posredno ali neposredno v zvezi, npr. s problematiko srednjega strokovnega šolstva v Sloveniji, o kateri je zadnje dni veliko govora. Sedanji problem srednjega strokovnega šolstva je namreč tudi v zvezi s tem, da republiki obstoječi zvezni limiti dejansko ne puščajo zadostnega manevrskega področja. Da pa je prav šolstvo eminentno nacionalna, torej republiška problematika, verjetno ni treba posebej utemeljevati. Stroški na učenca bodo, na primer, v Sloveniji ob modernem šolstvu, z modernejšo opremo, modernejšimi prijemi in tako dalje, verjetno še dolgo večji kot pa v kaki drugi republiki. Gre pri tem še za zelo načelno dilemo, do kod naj federacija sploh ohranja svoje kompetence v skupnosti, kot je socialistična federativna Jugoslavija.

Ob povedanem ni nelogično, da se je obstoječe stanje izpričalo tudi v bohotenju nekakšne »jugoslovanske piramide«, s čimer pojmujem organiziranje tako rekoč vsake družbene dejavnosti na shematičen način vse od vrha do dna (federacija-komuna) oz. narobe. Tudi dejavnosti, za katere ni resne potrebe, da bi bile organizirane vse do zvezne ravni, so bile organizirane tako, da jim je na čelu stal neki zvezni organ s kompetencami, ki so daleč presegle koordinacijo, in z aparatom, običajno predragim in običajno tudi nestrokovnim. Vsekakor pa z aparatom, ki je bil odmaknjen od življenja na terenu. Ob taki mehanski, okrneli, šablonski organizacijski strukturi je seveda bilo kaj malo prostora za samoupravno dogovarjanje, za gibkost, za adekvatnejše urejanje družbenih vprašanj. Bilo pa je mnogo možnosti za razne drage sestanke, za razna potrebna in nepotrebna poročila, analize itd. Od stvarne problematike odmaknjen aparat nekje v centru je moral opravljati neka opravila, ker se je edino tako lahko obdržal.

Največ govorim o nakazanih vprašanjih kot o preteklosti. Seveda ne menim, da so taki pojavi in defekti v našem sistemu sedaj že v celoti preteklost. Narobe, kljub temu, da

so se pojmovanja v principu premomila, je konkretizacija v marsičem, če ne večidel, še pred nami. Bo lahko le rezultat dolgotrajnega, sistematičnega prilagajanja stvarnosti naši načelni orientaciji.

VIII

V zvezi s temi problemi, ki jih bolj skiciram kot resneje obravnavam, je pomembno tudi kadrovsko vprašanje. Ugotovimo lahko, da je slovenski kader sedaj v centralnih, zveznih organih — tu ne merim na najvišje politične organe, ampak na zvezne upravne organe, zlasti pa na srednji upravni aparat, slabo, celo zelo slabo pričujočen. To je v poglavitnem posledica dejstva, da v preteklosti nismo vodili dovolj sistematične kadrovske politike za zvezne organe, zlasti za zvezne funkcije na srednji in nižji ravni.

Mislim, da kaže pomanjkanje bolj sistematične skrbi za našo navzočnost v zveznih organih tudi na določeno slovensko zaprtost. Glede na to, da smo razvita republika, vsaj po statističnih pokazateljih in po zgodovinskem razvoju, bi bilo verjetno logično, da bi v širšem jugoslovanskem prostoru bili bolj opazni kot eden od pobudnikov naprednih koncepcij in najmodernejših rešitev. Zlasti še, ker so nam vrata odprta.

IX

Obravnavana problematika ima še drugi vidik. Še vedno obstaja določena dizintegracija, neizgrajenost, nezaokroženost slovenske samoupravne skupnosti. *Vsestranska izgrajenost republike, v okviru jugoslovanske federacije, je najpomembnejše zagotovilo za razvoj in obstoj kakega naroda.* Mnogo bolj kot samo boj za »čistost« slovenskega jezika, za obstoj vsake posamezne slovenske kulturne institucije. S takimi pogledi se srečujemo in se bomo še srečevali vsakokrat, ko posega družba v kako kulturno ipd. institucijo, ki je po svoji zasnovi neadekvatna in kakršnih si slovenski narod (ki ga ni več, kot za eno evropsko mesto) ne more privoščiti. Pogosto nekateri krogi vsak poizkus selektivnega pristopa (ki je edino mogoč) označuje kot ukinjanje slovenske kulture, torej via facti ukinjanje slovenskega naroda. Stopamo v fazo, ki bo zahtevala tako ustrezno republiško zakonodajno dejavnost kot tudi vrsto konkretnih političnih ukrepov. Gre tu za problematiko, ki sega od gospodarstva do kulture, ki je

prisotna v vseh sferah družbene dejavnosti, ki dobiva ustrezen odsev tudi v našem političnem sistemu.

Eden od imperativov za slovenski razvoj, ki je rezultat dejstva, da smo majhen narod, je ta, da moramo biti dejansko nosilci sodelovanja med narodi in republikami. Zlasti majhen narod ne zmore vsega sam. Brez dvoma je sedaj vrsta področij družbene dejavnosti, kjer razpolagamo Slovenci s tako omejenimi sredstvi, da ne moremo sami iti v korak z modernimi procesi v svetu. *Samo z dogovarjanjem, delitvijo dela v okvru Jugoslavije (tudi Jugoslavija je pogosto že premajhna) smo lahko na takih področjih prisotni in uspešni.*

X

Izhodišča o mednacionalnih odnosih, o katerih govorim, so predvsem tudi v interesu enotnosti Jugoslavije. *Jugoslavija je lahko enotna in čvrsta samo ob pogoju, da v njej povezani narodi doživljajo optimalen razcvet.* Brez tega bi postala Jugoslavija krhka, neenotna. Sinonim za jugoslovansko enotnost je razcvet vseh v Jugoslaviji povezanih narodov. Na primeru Jugoslavije se tako potrjuje enotnost nacionalnega in internacionalnega, v leninističnih izhodiščih.

Tudi v Jugoslaviji potekajo procesi, ki smo jim sicer priča v sodobnem svetu. Na eni strani osamosvajanje, individualiziranje narodov, na drugi strani pa čedalje večja nuja po sodelovanju med narodi. To je tudi srž in smisel Jugoslavije. Zagotoviti vsakomur individualnost, vsakemu narodu njegov poln razcvet, ob istočasni najširši možnosti za sodelovanje med narodi. Prvo je pogoj drugemu. Brez razcveta vseh narodov Jugoslavije ne more biti resničnih pogojev za sodelovanje, povezanost, integracijo v Jugoslaviji. Brez nacionalne afirmacije ne more bit resnične integracije med narodi, resničnega sodelovanja. Brez polne nacionalne enakopravnosti je katerakoli oblika odnosov, čeprav bi jo označevali za sodelovanje, po svojem bistvu vendarle predvsem taka ali drugačna oblika dominacije enega naroda nad drugim. *Resnično bratsko in enakopravno lahko sodelujejo samo dejansko enakopravni partnerji.*

Prizadevanje za sodelovanje, povezanost v okviru Jugoslavije, na drugi strani pa prizadevanje za dograjevanje socialistične Slovenije v okviru Jugoslavije, so dandanes nujno ena od temeljnih nalog ZKS. ZKS je tista družbena sila, ki je ne glede na vse poizkuse kritike, ki smo jim sedaj priča (ki prezira vrsto obstoječih dejstev in skuša izmaličiti vlogo

ZKS v preteklosti), slovenski narod pripeljala do njegove nacionalne osvoboditve, do njegove nacionalne državnosti, do združitve, vsaj največjega dela. ZKS je bila tista družbena sila, ki je vodila slovenski narod k temu, da je sploh postal narod v pravem pomenu besede. Slovenska državnost je tu, slovenski narod ima vse možnosti za svoj razvoj v okviru jugoslovanske federacije. Gre za to, da se v okviru jugoslovanske federacije in pa na ravni Slovenije najdejo najadekvatnejše rešitve za vsa praktična, še odprta vprašanja. Hkrati pa, da se skuša *doseči integriran, zaokrožen razvoj socialistične samoupravne slovenske skupnosti.* To bo najsolidnejši ukrep zoper vse tiste, ki bi radi pod krinko nacionalnega vprašanja uvajali v slovenski prostor konservativne ideje in ki vidijo v urejanju nacionalnega vprašanja predvsem možnost za lastno afirmacijo. Po drugi strani pa je zaokrožena rast slovenske socialistične republike zdravilo proti kakršnimkoli centralističnim in podobnim deviacijam v jugoslovanskem prostoru.

ERNEST PETRIČ

Skupina Ypsilon slovenskih akademikov (Roman Žužek, Ivan Rebernik, Ciril Valant in Franček Križnik), *Slovenija 1968, kam?* (Trst, 1968).

SLOVENIJA 1968 KAM?

SKUPINA
YPSILON
SLOVENSKIH
AKADEMIKOV

Slovenski javnosti

Ni lahko predočiti javnosti teh strani, napisanih v ljubezni do lastnega naroda. To postane toliko težje, kolikor je ta «mozaik zaključkov» le najbolj bistveno od tistega, kar je treba povedati.

Kot sinovi slovenskega naroda smo rastli skozi leta v te misli in z njimi. Postale so del nas — mi njihovi.

Kdorkoli bi iskal v njih bodisi čisto znanstveno študijo, bodisi polemično razpravo, se bo oddaljil od naših namenov. Sledeči zaključki so bili namreč položeni na papir za slehernega, ki se čuti živ ud slovenskega naroda; in zato so pisani v jeziku, ki je razumljiv vsakomur izmed nas.

☆

Ker nam je bil zaradi posameznikov v Sloveniji, ki razlagajo zakone po svoje, tisk v domovini onemogočen, smo se morali zaenkrat odločiti za tiskanje v zamejstvu. S strani naroda pričakujemo ob tem razumevanje, od republiških voditeljev pa dovoljenje za svobodno širjenje tega nikomur zlonamernega narodnega dokumenta.

Za slovenski narod in njegovo osebnost

„Pogum! Vsak dan je bolj zelena naša gora!“
Oton Župančič

1

Naš dokument

Ta naš dokument je plod skupnega in resnega premišljevanja o dosedanjem razvoju našega narodnega življenja, na tej osnovi pa je istočasno tudi konkreten pogled na njegovo bodočo pot in poziv vsem zavednim Slovencem. Temelji na stvarnih razmerah slovenskega žitja in hoče izluščiti ter pokazati vsaj v splošnih obrisih njegov prihajajoči obraz, ki bo takšen, kakršnega si bomo pač sami dali. Naslednji vpogledi v celotno narodno problematiko nedvomno potrebujejo — pa tudi pričakujejo — poglobitve in analize, kajti le tako bomo lahko skupno pripravljali pot za njihovo temeljitejšo ter uspešnejšo uresničitev; kot takšni niso nič drugega kot izgovorjena beseda tega, kar naš slovenski človek že dolgo nosi v svoji notranjosti.

2

Za slovenski narod

Gre za dosego polno razvite in zrele narodne osebnosti z uresničitvijo slovenske državne samostojnosti in neodvisnosti; le z njo bomo dosegli mesto, ki nam v sklopu človeške družbe pripada. Samo zrel narod, to je, narod, ki je dosegel poslednjo stopnjo svojega razvoja k zre

losti, državni samostojnosti in neodvisnosti, je sposoben izpolniti svojo zgodovinsko dolžnost in doprinesti svoj popolni delež k razvoju celotne človeške družbe.

3

Smo med Vzhodom in Zahodom

Do te najvišje stopnje popolnosti se moramo povzpeti v skladu s smernicami in pogoji, ki nam jih nudi razvoj tako narodne kakor jugoslovanske, evropske pa tudi svetovne politike. Iz dneva v dan postaja očitneje, da se Vzhod razvija v smeri demokracije in Zahod temu nasproti v smeri socializacije. Kje bo naše mesto v tem preoblikovanju? Bomo kot narod izginili z zemeljske oble ali zadobili svojo zrelo podobo? Enigma je velika. Razvoj človeške družbe teži za neko sintezo, od katere se pričakuje, da bo prinesla lepšo in svobodnejšo bodočnost. Ker se naš narod nahaja na meji med tema dvema «svetovoma», ima za oblikovanje te sinteze, ki bo postala tudi del njegove osebnosti, ne le privilegirano, marveč tudi odgovorno mesto s posebno nalogo, da k njeni uresničitvi doprinese čim večji delež.

4

V odločilnih trenutkih

Vse kaže, da bo ravno v teku prihodnjih dvajsetih let, če ne že veliko prej, napočil zgodovinski trenutek, ko bomo tudi Slovenci dosegli končno izoblikovano narodno osebnost in državno neodvisnost. Večstoletni potek zgodovine nam je

bil, vsaj na zunaj gledano, naproten; še bolj tragično pa je dejstvo, da so nas ugodni trenutki v preteklosti pač zmeraj našli nepripravljene in zato nesposobne za ta odločilni korak. Pa bi bilo zgrešeno, če bi iz te zgodovinske pomanjkljivosti sklepali na nesposobnost slovenskega naroda za dosego svoje zrelosti. Zavest sodobne generacije je ob tem dejstvu postala toliko bolj budna in jasna. Naučila se je pogledati odločneje stvarnosti v oči.

5

Slovenci in Jugoslavija

Zadnje stoletje se je nagnilo k našemu narodu z naklonjenostjo, zato zremo v svojo neposredno preteklost, skoraj bi rekli, s hvaležnostjo, kar pa nas seveda ne sme oslepiti, da bi postali kratkovidni glede naše bodočnosti in svoje dolžnosti. Predvojna Jugoslavija nam je bila v tekočem stoletju prva stopnja k popolni zrelosti narodne osebnosti, povojna pa druga; zato gledamo v teh državnih tvorbah ne nekaj, v čemer smo svoj cilj že dosegli, niti ne nekaj, kar ni bilo v skladu z danim razvojem in nas je onesposobilo za pot v prihodnost, temveč nekaj, kar nam je bilo koristno, v danih zgodovinskih pogojih morda tudi edina pot, po kateri smo se lahko bližali svojemu narodnemu cilju.

6

Dozorevanje narodne zavesti

Čeprav smo z državljansko vojno doživeli veliko gorje in nesrečo, smo po drugi svetovni vojni vendar precej dose-

gli, kar nas je gotovo približalo k zrelosti. Dobili smo nazaj lep del svojega ozemlja, juridično pa smo vsaj na papirju postali enakopravna socialistična republika. Jugoslovanska ustava nam je priznala, da imamo kot narod, ki predstavlja eno od republik jugoslovanske federacije, pravico do samoodločanja kakor tudi do odcepitve. To priznanje je ohranjeno tudi v sedanji jugoslovanski ustavi iz leta 1963. Iz prednačrta omenjene ustave je razvidno, da so nasprotniki naše neodvisnosti hoteli izbrisati vsako sled takega priznanja. Vsa čast tistim, ki so ga v ustavnem besedilu ohranili. Narod in zgodovina sta jim hvaležna. Pričakujejo pa od njih, da pri tem vztrajajo, dokler z odcepitvijo ne uresničimo lastne suverenosti. Še večjega pomena pa je, da je končno sam narod dosegel tisto stopnjo razvoja, ko si začenja zavestno želeti svojo bodočnost ne v sklopu te ali one države, temveč v lastni državi. Da je to dejstvo, ki ga ni mogoče zanikati, nam dokazujejo razgovori z našimi ljudmi doma in na tujem.

7

K enakopravnosti z drugimi narodi

Dosegli smo tisto stopnjo kulture, v kateri so nam dani vsi notranji pogoji za ploden in res širok kulturni razmah; manjka nam le prave svobode in neodvisnosti, to je okoliščin, v katerih bi ti notranji pogoji postali plodovitejši in s tem doprinesli svoj dozorel sad. Šele potem bi bila naša enakopravnost z drugimi

narodi tudi stvarna; pokazali bi, da nimamo le enakih pravic kot oni, ampak tudi enake sposobnosti, da si svojo bodočnost ustvarjamo in kujemo sami. Edino v tej pravi svobodi in neodvisnosti bo Cankarjeva misel »Narod si bo pisal sodbo sam« dokončno uresničena. Da smo tega sposobni, nam jasno dokazuje naša generacija, tako doma kakor po svetu, saj začenja samostojno misliti in iskati rešitve novim problemom, starim pa daje nove rešitve, ki skušajo odgovarjati sedanjosti in biti v skladu s trenutnimi zgodovinskimi okoliščinami. — Pravilnost zahteve po samostojnosti in suverenosti našega naroda temelji na ekonomski in družbeno-politični nujnosti razvoja Slovenije.

8

Kríza slovenskega gospodarstva

Jasno je, da predstavlja Jugoslavija Slovencem z gospodarskega stališča nenehno izgubo ekonomskih sredstev in prepreko k normalnemu gospodarskemu razvoju. Z drugimi besedami povedano, onemogoča nam samostojno razpolaganje s sredstvi za dosego tistega življenjskega stanja, ki ga naše gospodarstvo omogoča, standarda, ki ga bi lahko imeli, če nam ne bi ovirali razvoja, to je tega, kar si naš delavni narod s svojim delom zasluži in *že* lahko doseže, če mu velik del plodov *njegovega* dela proti njegovi volji ne bi bil odtujen.

9

in njen vzrok

Vzrok temu niso toliko hibe poedinih vodilnih osebnosti v današnjem režimu, kolikor že samo dejstvo, da smo v Jugoslaviji. Jugoslovanska ekonomska integracija nam premalo pomeni in nam je celo v veliko gospodarsko izgubo.

10

Nove gospodarske perspektive

Nasprotno bi nam kot svobodni in neodvisni državi širši evropski ali pa svetovni gospodarski odnosi pomenili ogromno vrednost. Kot neodvisna in suverena država bi se zaradi ugodnega zemljepisnega položaja lahko povezali s splošno evropsko ekonomijo, tako vzhodnega kot zahodnega bloka; saj smo na meji med dvema svetovoma.

11

Smo gospodarsko prešibki?

Dejstvo, da smo majhen narod, nam ne more onemogočiti, da ne bi ustvarili samostojnega gospodarstva v okviru svetovnih ekonomskih odnosov, kot vse druge države. Vzemimo na primer Belgijo, Norveško, Luxemburg, ali pa še manjše in ekonomsko slabše razvite dežele (Islandija, Malta), da ne govorimo o raznih zunajevropskih (Libanon). Kaj hitro bomo ugotovili, da nismo v slabšem položaju kot mnoge teh držav. Če vzamemo naravna bogastva in zemljepisno lego, vidimo, da imamo celo mnogo ugodnejše pogoje za gospodarski razvoj; če si znajo torej one ustvariti v svetovnih ekonomskih odnosih tako visok živ-

ljenjski standard, je uspeh tudi nam že vnaprej zagotovljen. Ni skrivnost, da nam Jugoslavija z gospodarskega vidika ni in ne more biti dovolj koristna. Za širše gospodarske odnose v okviru evropske ali svetovne ekonomije pa je osnovni pogoj neodvisna država. Prej ali slej je torej nujno potrebno, da si to državo ustvarimo, kajti svoboda in blaginja naše bodočnosti sta dostopni edino po tej poti.

12

Družbeno politični problem

Do istega zaključka pridemo z družbeno - političnega stališča. Le zrela osebnost lahko koristi človeški družbi; isto velja za narod. Samo narod, ki je dozorel, svoboden in samostojen, lahko resnično doprinese k napredku in reševanju problemov človeštva.

13

Nujnost politične neodvisnosti

Mednarodni pomen Slovenije v okviru Jugoslavije je neznaten, če pa bi imeli svojo samostojnost in neodvisnost, bi v svetovnem merilu pomenili veliko več. Lahko bomo res postali most med Vzhodom in Zahodom šele tedaj, ko si bomo pridobili možnost samostojno dihati, ko bomo imeli mednarodno priznanje, da smo narod, ki si to zasluži in je tega sposoben. Neodvisna država nam je v današnjih zgodovinskih okoliščinah neobhodno potrebna, ker je edino sredstvo, ki lahko zajamči našemu narodu bodočnost in obstoj ter mu da možnost, da zadobi mednarodno reprezentativnost in varstvo.

14

Biti ali ne biti

Kdo od nas ne pozna boja afriških in azijskih narodov za svojo neodvisnost? Zavedajoč se zgodovinske nujnosti po neodvisnosti gledajo v bodočnost z optimizmom. Pa ne le gledajo, temveč istočasno podvzemajo temu potrebne ukrepe in odločilne korake. Mnogi med njimi so še na poti, drugi so cilj pravkar dosegli; med njimi so tudi narodi, ki so številčno manjši od nas. — Smo mi mogoče manj razviti od njih? Nikakor. Manj sposobni? Nikakor. Manj kulturni? Nikakor. Manj vredni v areni človeštva? Nikakor. Naj se mi v času, ko mladi narodi vstajajo v svojo neodvisno bodočnost, umaknemo iz zgodovine kot preživeli? NIKAKOR! Poglejmo celotni resnici v oči, tudi če ta slepi in bode! Poglejmo skupaj! Mar ne nosimo vsi na naših čelih zareze Hamletovih besed: »Biti, ne biti: to je tu vprašanje?« Naša bodočnost je v naših rokah. Ne v tvojih, ne v mojih, v rokah nas vseh. Samo če si bomo podali roke, bomo svojo zgodovinsko dolžnost izpolnili; če ne, bomo kot slepci izginili z zemeljske oble, z nagrobnim napisom: »Nedozorel plod.«

15

V slogi je moč

Slovenec, kjerkoli si, kakorkoli ti je ime, kakršnegakoli političnega prepričanja si, katerokoli mesto v sedanjosti imaš, dolžnik si narodu — in nisi sam! Doprinesi svoj delež svojim otrokom v hvaležnosti do prednikov. Ne boš rešil

naroda *sam*, niti ne *samo* s prijatelji svojega političnega prepričanja. Preslabi boste! Vsi si moramo podati roke in stopiti preko razdorov in nezaupanja. Samo v skupnih naporih bomo mogli dati naši domovini resnično blagodat, kjer se bodo vse barve harmonično spajale druga z drugo, v skupni podobi — naši Sloveniji. Čakanje je dozorelo. Nisi prepričan? Pomisli.

16

Integracija in slovenski narod

V današnjih pogojih je mednarodna integracija nekaj nujnega. Ne sme pa biti vsiljena od zunaj, temveč svobodno izbrana. Lahko je samo gospodarska, ali tudi kulturna, lahko tudi politična. Kakšna naj bo, ne moremo odločati sedaj. Odločiti bo morala generacija v svobodno zajamčeni in suvereni slovenski državi. Edino dejstvo je, da nam je jugoslovanska integracija preozka in kot takšna škodljiva. S tem seveda nočemo obsojati naše jugoslovanske preteklosti; *bila* nam je stopnica k dokončni narodni samostojnosti. Vendar pa ta stopnica ostane brez smisla, če nas ne popelje do cilja, to je, če preko nje ne dosežemo popolne samostojnosti in neodvisnosti.

17

Proti nacionalizmu in šovinizmu

Strogo odklanjamo vsak nacionalizem in šovinizem; nočemo kratiti pravic nobenemu drugih narodov, zase zahtevamo le uresničitev človečanskih in narodnih pravic, ki nam kot samostojnemu narodu

pripadajo. Živeti hočemo tako, kakor bomo sami odločali. Ne odklanjamo pomoči drugim, hočemo pa jo nuditi svobodno, kakor bo odgovarjalo našim razmeram; še več, ker želimo dobro vsakemu narodu, zahtevamo samostojnost, da bomo lahko uspešneje delovali za dobrobit vsega človeštva.

18

Iz nasprotij v edinost

Boj za narodno neodvisnost in samostojno državo bo naš narod notranje zedinil in zabrisal tragična nasprotja, ki se pojavljajo že toliko desetletij.

19

Narodni položaj doma in po svetu

Doma je čutiti globok razdor med jugoslovanskimi oblastmi in narodom. Tisti, ki so na vodilnih položajih, premalo povezujejo jugoslovanske interese z interesi slovenskega naroda. Še vedno se čutijo posledice državljanske vojne. Mladina se jih k sreči vedno bolj otresa. Treba ji je pomagati do globljega spoznanja, da je bodočnost naroda in nje same v njenih rokah. Preteklost s svojimi ranami naj postane veliko izkustvo, ne pa vir nasprotij in sovraštva. — Slovenci po svetu so razdeljeni na več nasprotujočih si strank. Nasprotja prihajajo v večji meri iz manj pomembnih stvari... Edino vezanost na skupne cilje, to je, boj za narodno samostojnost in neodvisnost, lahko zabriše ta nasprotja.

20

Iz sedanjosti k cilju

Graditi je treba na temeljih dejanskega stanja, čeprav to mnogim ne ugaja. Zakon razvoja je, da temelji bodočnost na sedanjosti, tudi če ta izhaja iz preteklosti. V kolikor pa je preteklost že nekaj statičnega, je bodočnost še vsa v gibanju; le v zavestno živeči sedanjosti jo lahko, jo moramo, pa jo tudi bomo oblikovali. Da bo torej naša bodočnost samostojna in neodvisna, je nujno, da se zedinimo v prilikah in možnostih, ki nam jih daje sedanjost, na poti k narodnemu cilju in tako odpravimo nasprotja.

21

Vseslovensko gibanje

Posebej poudarjamo, da je to slovensko gibanje narodno in kot takšno nadstrankarsko.

22

Naloga starejše generacije

Dolžnost teh, ki danes usmerjajo življenje našega naroda, kakor tudi onih, ki se z njihovimi nazori ne strinjajo, je, da pomagajo, odkrito ali prikrito, sprostiti sile, ki težijo za popolno narodno zrelostjo. Naj pospešujejo in krepijo rast slovenskega naroda na vseh področjih na poti v državnost. Samo tako bodo dosledni v izpolnjevanju svoje naloge in bodo potegnili do konca ono zgodovinsko črto, katero so že dolga leta pisali v težavah in naporih, zavestno, podzavestno ali celo nezavestno. — Bilo bi dobro, če bi sami prevzeli iniciativo v tem resnično narodno - osvobodilnem boju, pri čemer

jih bo ogromna večina naroda brez dvoma podprla. Zaželjeno je, da to v bližnji bodočnosti pokažejo tudi z dejanji.

23

in naloga mlajše

Napredna generacija pa naj ne čaka na posebne direktive »od zgoraj«, ampak naj po svojih možnostih že začne delovati v konkretnih prilikah, ki jih je mnogo. Skupno in lažje bomo oblikovali narodno bodočnost po sodobnih idealih, če bo pomoč »od zgoraj« prišla, in jo radi sprejeli, če bo le dejanska in iskrena.

24

Zavedajmo se cilja

Nujno je, da se našega cilja vedno jasneje zavedamo, da zmeraj globlje čutimo svojo zgodovinsko dolžnost do naroda. Vsakdo naj se potrudi razmišljati in govoriti o tem, ne glede na svojo splošno politično usmerjenost. Cilj je skupen: narodno-državna samostojnost in neodvisnost.

25

Povezujmo se in ne bojmo se težav

Povezujmo se med seboj in ne pozabimo teh, ki želijo v svojem sebičnem interesu, da kot narod izginemo, preden bi prišli do svoje zrele podobe. Uporabljali bodo vsa sredstva, da bi nas delili in razdeljene ter nemočne še nadalje izrabljali in slabili. Tudi med Slovenci se najdejo nasprotniki slovenske neodvisnosti, vendar malo jih je. Posamezniki ne morejo preprečiti smeri razvoja celotnega naroda.

26

Odgovornost slovenskega komunista

Naši komunisti, ki imajo danes zaradi svojih položajev največ možnosti dela za narodni blagor, so po večini zavedni Slovenci. Dobro je, da se tega zavedajo tudi tisti, ki se zaradi svojega drugačnega ideološkega prepričanja z njimi ne strinjajo. Komunisti imajo seveda prav zaradi svojega vodilnega mesta večjo odgovornost za čim uspešnejše napredovanje do narodnega cilja in se tako od njih tudi več pričakuje.

27

Odgovornost slehernega Slovenca

Od vseh vrst strokovnjakov, politikov, ekonomov, zgodovinarjev, filozofov, delavcev, kakor tudi od mladine, ki ima v tem gibanju, saj gre za njeno bodočnost, še posebej odgovorno vlogo, se pričakuje, da to narodno idejo strokovno poglabljajo, se med seboj organizirajo in sproti odgovarjajo na ugovore, ki bodo prišli od nasprotnikov naše samostojnosti, tako od tistih od zunaj kakor od onih v domovini, ter da sproti rešujejo probleme, ki jih bo rodil čas v gibanju samem. Naš skupni cilj bo zadobival tako vedno širše in močnejše temelje.

28

Svet nas mora spoznati

Od časa do časa bo treba tiskati različne razprave o naših družbeno - političnih in gospodarskih problemih tudi v tujih jezikih. Svet mora začutiti, da je slovenski narod nekaj živega, kakor je zapel Karel Destovnik Kajuh med faši-

stično okupacijo: »Tako pa še živimo, zdahnili bi, da ne trpimo — z uporno, dvignjeno glavo!«

29

Po dejanjih in žrtvah do cilja

Iz gibanja samega se bo tudi izkazalo, katera je najprimernejša pot za dosego skupnega cilja, katere so dejanske prepreke za njegovo uresničitev, kakšna dejanja bomo morali tvegati, da uresničimo naše želje. Naš narod noče krvi, dosti je je že prelil. V miru želi doseči zrelost, ki mu pripada kot sveta zgodovinska pravica in tudi dolžnost. Dobro se zaveda besed svojega velikega pesnika: »Ne vrag, le sosed bo mejak!« Zaveda se pa tudi drugih besed istega pesnika: »Manj strašna noč je v črne zemlje krili, kot so pod svetlim soncem sužni dnovi!« Ne smemo pozabiti, da vsaj doslej v zgodovini človeštva še nobenemu narodu ni bila njegova samostojnost in neodvisnost kar tako darovana! Vsakdo si jo je moral zaslužiti z dejanji in veliko požrtvovalnostjo. Zato moramo biti tudi mi na to pripravljeni. Dovolj je spanja! Svet nam bo priznal naše napore, če bomo pokazali, da smo tega vredni. Poleg želj in besed so potrebna predvsem dejanja.

30

Prišel je čas

Prišel je čas, da naš narod doseže novo sintezo svojega zgodovinskega razvoja k zrelosti. Slovenska narodna zgodovina je v svojem razvoju *že* prišla tako

daleč, da če *res* hočemo, svojo samostojnost in neodvisnost prej ali slej lahko dosežemo. Hoteli pa jo bomo in jo že hočemo, ker spoznavamo, da je to naša zgodovinska dolžnost in nujnost do naroda, človeštva in sebe.

✡

V boju za polnopravno osebnost našega naroda v družbi z drugimi, za dosego svobodne in neodvisne domovine, za pravice, ki nam zgodovinsko pripadajo, je upanje na lepšo in srečno bodočnost našega naroda in drugih narodov.

SKUPINA
YPSILON
SLOVENSKIH
AKADEMIKOV

Ernest Petrič, »Posebnost politike 'malega' naroda«, *Teorija in praksa*, leto 1969, št. 5, str. 722–731. Dostopno na: Digitalna knjižnica Slovenije, http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-XNHSTMKW (pridobljeno 15. 1. 2020).

Ernest Petrič

Posebnosti politike „malega“ naroda

Ob študiju in spremljanju razvoja mednacionalne problematike v Jugoslaviji, vloge in položaja slovenskega naroda, ob razmišljanjih o odprtih vprašanjih sodobnega slovenskega družbenega, političnega in ekonomskega življenja je moč izoblikovati nekatera spoznanja in ugotovitve. Te ugotovitve morda niso nič novega, nekatere od njih pa so v naši politični stvarnosti včasih premalo upoštevane. Prav o nekaterih takih spoznanjih, ki morajo biti med kažipoti naše praktične družbenopolitične dejavnosti oziroma jih je treba vsaj upoštevati, saj so posledica slovenske resničnosti, želim napisati nekaj besed.

1. Ko je govor o objektivnih razmerah slovenske resničnosti, mislim predvsem na kvantitativne razsežnosti slovenskega naroda, ki same po sebi postavljajo določene zahteve. Iz samega dejstva naše velikosti izvirajo določene posebnosti pri urejanju družbenih vprašanj pri nas. Seveda ne mislim razpravljati o tem, ali smo Slovenci velik ali majhen narod glede na število prebivalcev, in o drugih kvantitativnih dejstvih. Želim le poudariti, da določeni kvantitativni obseg polno formiranega naroda, tj. naroda, ki želi biti ustvarjalno pričujočen na vseh področjih človeškega delovanja, že sam zahteva neke specifičnosti pri urejanju posameznih družbenih vprašanj. Ob tem menim, da se v širši jugoslovanski politiki v preteklosti, pa tudi sedaj, ni vedno dovolj upoštevalo posebnosti položaja malega naroda, ob tem pa tudi malega jezika, male kulture, skratka, posebnosti pri ustvarjanju in družbeni reprodukciji na taki kvantitativni podlagi, kot je slovenska.

Ob tem drži tudi dejstvo, da postavlja polno razvit narod, ki skuša doseči popolno nacionalno uveljavitev na področju gospodarstva, jezika, na področju kulture v najširšem smislu itd., predse v bistvu enako širok spekter ciljev in hotenj kot narodi z docela drugačno kvantitativno podlago. Skratka, kake polno razvite nacionalne skupnosti, pa čeprav šteje le milijon ali nekaj več, ni mogoče vnaprej okrniti glede njenih hotenj in želja, da naj bi bila prisotna na vseh področjih človekove ustvarjalnosti.

2. Organizacija vsake nacionalne skupnosti zahteva neko bazično, da se tako izrazim, »družbeno režijo«. Njeno relativno breme, to je

breme na glavo občana, je prav gotovo v obratnem sorazmerju s kvantitativno podlago nacionalne skupnosti. Spodnja meja »družbene režije« je nekako limitirana, pa čeprav gre za majhno nacionalno skupnost, seveda, če naj bo tudi taka skupnost kvalitetno družbenopolitično in upravno organizirana. Kvantitativna osnova en milijon in pol prebivalcev je verjetno taka, da ob želeni kvaliteti prav gotovo zahteva večjo »režijo« na glavo prebivalca, kot jo je opaziti npr. pri kaki večmilijonski nacionalni skupnosti. Čim manjšo nacionalno skupnost imamo pred seboj, večja bo, ob želeni enaki kvaliteti, njena »družbena režija« na glavo prebivalca. Samo kot primer naj s tem v zvezi omenim podobno razmišljanje, ki se je uveljavilo ob določanju meril za dodeljevanje dodatnih sredstev temeljnim izobraževalnim skupnostim iz sredstev republiške izobraževalne skupnosti. Tudi vsaka še tako majhna občinska skupnost namreč, podobno kot nacionalna oz. državna, terja neko minimalno fiksno »režijo«, ki jo je v večji občinski skupnosti, ob želeni enaki kvaliteti, mogoče racionalizirati, v manjši pa ne tako, da bi zadostila minimumu. Seveda je možno majhne oz. premajhne občinske organizacije odpravljati zaradi »neracionalnosti«, nacionalnih državnosti pa ne!

3. V razmerah sorazmeroma majhne nacionalne skupnosti je neogibno potrebno postaviti v prvo vrsto kvaliteto in strokovnost pri urejanju vseh družbenih vprašanj. Prav v razmerah male nacionalne skupnosti moramo ukrepati še bolj dognano in premišljeno kot pod drugačnimi kvantitativnimi pogoji. Nepremišljen in brezglav poskus z univerzo, na primer, lahko pomeni v naših razmerah polom našega visokega šolstva kot takega, to je neustrezno oblikovanje izobraženstva in visoko kvalificiranega kadra za desetletja naprej, razen tega pa še vrsto drugih slabih posledic. Zgrešena velika gospodarska investicija, kot je npr. EKK Velenje, pomeni v naših specifičnih slovenskih razmerah vse drugačno ekonomsko hipoteko, kot bi jo pomenila v okviru kakega nacionalnega gospodarstva večjih dimenzij. Predimenzioniran objekt infrastrukture, kot je lahko npr. štiripasovna avto cesta tam, kjer bi še desetletje zadoščala dvopasovna, pomeni v naših razmerah vse drugačno delikatno odločitev, kot je predimenzioniranih 50 km ceste v razmerah nemškega, italijanskega ali kakega drugega narodnega gospodarstva. Prav objektivne razmere, v kakršnih živi slovenski narod, terjajo, da se katerekoli družbene naložbe, bodisi na področju gospodarstva ali pa zunaj njega, lotevamo izrazito premišljeno in strokovno, ter močno ožijo prostor za samovoljno eksperimentiranje in voluntarizem. Če naj bo družbeni razvoj optimalen, potem mora biti čimbolj zavarovan pred koraki v prazno. V naših razmerah pa je vsak korak v prazno čutiti še mnogo bolj kot enako napako v drugačnih kvantitativnih razmerah, v razmerah z drugačnimi človeškimi in materialnimi rezervami.

4. Pod pogoji, kakršni so naši, nujno prihaja do »preobremenjevanja« zlasti intelektualnih in strokovnih kadrov. Za opravljanje v

bistvu enako širokega spektra družbenih zadev imamo namreč na voljo v primerjavi z večjimi narodi zelo malo resničnih strokovnjakov za posamezna področja dela. Tako seveda ni naključje, da se pri nas na raznih posvetovanjih ali v različnih strokovnih telesih pogosto srečujejo isti ljudje, ki tako rekoč poleg svojega strokovnega dela dneve in dneve presedijo v takih strokovnih ali posvetovalnih telesih. Lahko bi skorajda rekli, da gre pogosto za različna strokovna telesa, pa večidel za iste ljudi. Tak položaj še tiste res dobre strokovnjake, ki jih imamo, neogibno sili v improvizacijo, sili jih k ne dovolj domišljenim stališčem in jih konec koncev omejuje tudi pri njihovem strokovnem delovanju. Iz povedanega in iz položaja, kakršen objektivno je, torej nujno sledi, da je treba naše najvidnejše strokovnjake za posamezna področja zelo racionalno in premišljeno vključevati tako in tam, kjer je njihov prispevek res nujen in lahko koristen. V razmerah torej, kot so naše, je še posebej pomembna racionalnost: tako racionalnost glede izbire tistih področij delovanja, na katerih naj se v danem trenutku sile še posebej strnejo, kot tudi racionalnost pri izrabljanju obstoječih kadrov in racionalnost družbene organizacije. Neracionalno izrabljanje skromnega števila naših strokovnjakov na posameznih področjih bo pač vse drugače občutiti kot neizkoriščenost istega števila strokovnjakov v kaki obsežnejši nacionalni skupnosti. Ker imamo na posameznih področjih — v mislih imam predvsem znanost — le malo ljudi, ki so res na tekočem z najnovejšimi dosežki v svetu, je še posebej škodljivo neracionalno izrabljanje zmožnosti in znanja teh nekaj ljudi, bodisi da jim zaradi vzdrževanja splošnega poprečja niso zagotovljeni optimalni pogoji za delo bodisi da jih uporabljamo nenačrtno tam, kjer ne morejo res koristiti. Družbeni učinki, ki so v večjih skupnostih pogosto tudi rezultat neusklajenega delovanja obsežnih intelektualnih potencialov, morejo biti v razmerah, kot so slovenske, le rezultat res organiziranega in strnjenega napora vseh razpoložljivih ustvarjalnih sil. Če hočemo, npr., zagotoviti vsebinski napredek na področju šolstva ali pa morda celo uveljaviti naprednejša spoznanja kot drugod — v skladu z našimi samoupravnimi izhodišči —, potem pač ne smemo prepuščati samim sebi tistih nekaj posameznikov, ki res poznajo probleme modernega šolstva, ki so na tekočem s spoznanji in dognanji v svetu in ki so zmožni oblikovati moderne poglede in ukrepe, prilagojene našim razmeram in potrebam. Če se drugod desetine ustanov ukvarjajo s problemi funkcioniranja uprave in prihajajo postopoma do ustreznih strokovnih spoznanj, bi bilo hudo napak, če ne bi v naših razmerah uspeli združiti prizadevanj tistih nekaj posameznikov, ki so zmožni dati strokovne odgovore na vprašanja organizacije uprave in njenega funkcioniranja, še posebej v naših samoupravnih razmerah. Vendarle je pri nas pogost pojav, da ne povezujemo svojih skromnih sil, temveč jih organizacijsko včasih celo še bolj razdrobimo. Ustanavljamo institucije — včasih se zdi, da v veri, da lahko z njimi nadomestimo kadre in znanje —,

ki pogosto vnašajo več zmede, nejasnosti in neodgovornosti, kot pa prispevajo k razreševanju nalog, za kar so postavljene. V zadnjem času je bilo marsikaj napisanega o naši učinkovitosti; trditve so bile podprte s številnimi konkretnimi primeri.

5. Vloga programov na vseh področjih družbenega življenja, vloga sistematičnega postavljanja in opravljanja nalog, je v razmerah, kot so naše, močno poudarjena, saj je prav v takih objektivnih razmerah potrebno natančno premisliti vsak korak, preučiti, kako in kje bo kaka naložba dala najboljši rezultat; po drugi strani pa je programiranje in prognoziranje pod našimi pogoji, to je pod pogoji malega naroda, lahko mnogo bolj zanesljivo, saj je laže imeti pred očmi ves splet dogajanj in možnosti. Vloga znanja in znanstvene prognoze in programiranja je v naših razmerah zato še toliko bolj aktualna. Ob tem je pregled nad kadrovskimi oz. intelektualnimi potenciali naroda ne le mogoč, temveč neogiben. Zato zadevajo želje in prizadevanja za pripravo slovenskega nacionalnega katastra in še zlasti prizadevanja za izdelavo koncepta družbenega in gospodarskega razvoja Slovenije v bistvo naše sodobne problematike!

6. Pod pogoji, kot so slovenski, ni mesta za kakršnokoli avtarkijo, pač pa obstaja poudarjena potreba po mednarodnem sodelovanju in po aplikaciji tujih izkušenj. Zato je nujno potrebna aktivnost Slovenije in slovenskega naroda v mednarodnem dialogu, v širšem mednarodnem prostoru, zlasti onem, ki nas obdaja. Nujna je naša odprtost na vse strani in naša neposredna ali vsaj posredna pričujočnost povsod tam, kjer nastajajo ali se uvajajo najnaprednejša in najbolj racionalna spoznanja. Vsako zapiranje vase, vsakršna ozkost, politika »opirati se samo na svoje sile«, so v razmerah malega naroda še mnogo bolj problematični kot drugod. Dinamika, ki veje iz velikih svetovnih središč, se mora občutiti in prepletati z našimi domačimi pogledi. Zato ni naključje, da je prav iz slovenskega območja prihajala močna težnja po neposrednem odpiranju in sodelovanju s sosednjim svetom, torej tudi mimo iskanja posrednih poti in stikov prek zveznega centra. Čvrsta mednarodna povezanost, vključenost v napredne tokove in dogajanja na vseh področjih, stalna prisotnost in soočanje z »velikim svetom« — vse to je nujno potrebno za napredek zlasti malega naroda.

7. Pri kateremkoli malem ali velikem narodu na moderni stopnji razvoja so področja ustvarjalne afirmacije v bistvu enako široka, konkretni dosežki pa seveda različni, saj so rezultat tudi kvantitativnih možnosti in ne le odsev hotenj in prizadevanj. Pri malem narodu je neogibno potrebno zavestno strniti tako intelektualne kot tudi materialne kapacitete na področjih, ki so v danem trenutku bistvena za razvoj. Zavestna koncentracija in obenem selekcija sta še posebej pomembni in aktualni. To velja še zlasti za gospodarstvo, kjer je tako zelo potrebno, da se ustvari osnovna koncentracija. Tudi zunaj gospodarstva je brez zavestne, včasih celo umetne strnitve najboljših ustvarjalnih sil nemogoče doseči kaj več kot poprečnost. Zgolj

poprečnost pa nas omejuje kot enakopravnega partnerja v mednarodnem dialogu in izmenjavi.

8. Sedaj je razvoj na slehernem področju človekovega ustvarjanja hiter in skokovit. Utopično bi bilo misliti, da lahko narod, kot je slovenski, s svojimi potenciali na vseh področjih dohaja razvoj v svetu. Zato si je mimo že omenjene potrebe po koncentraciji treba zavestno prizadevati k »dinamičnim preskokom«. To je, na posameznih področjih je treba po nekem obdobju postopnega zaostajanja storiti nagel napredek s pospešenim zamahom, bodisi da gre za umetno forsiran razvoj kadra za tisto področje ali pa za hitro vpeljavo tujih spoznanj ali tehnologije, seveda v skladu z našimi objektivnimi razmerami. Naj bom konkretnejši; v času, ko koraka svet »k plinu in nafti«, bi bilo zgrešeno capljati za tem razvojem s preživelo tehnologijo na bazi premoga; še bolj zgrešeno bi bilo, če bi pri nas v naslednjem obdobju, ko bodo drugod prehajali od nafte in plina k modernejši tehnologiji in energetiki, mi šele začeli s plinom in nafto in bili tako spet »v zamudi«. Prav tako bi bilo napak, če bi v času, ko v svetu — zaradi rentabilnosti in racionalnosti — podpirajo promet po cestah, mi vztrajali pri železnici, kasneje pa bi, ko bi večji del prometa opravljala letala ali kaka druga transportna sredstva (npr. helikopterji) kot racionalnejša, mi šele začeli z izgradnjo cest. Enako velja seveda tudi za področja zunaj gospodarstva. Skratka, treba se je zavarovati pred tem, da smo vedno prepozni in zastareli in zato že a priori ne najbolj racionalni in akumulativni. Tudi praksa nekaterih drugih držav potrjuje, da je včasih celo bolje vztrajati na neki stopnji nekaj časa dlje, medtem pa pripraviti zavesten preskok do trenutno najbolj moderne ravni. Taka dinamičnost pa seveda še toliko bolj zahteva racionalno izrabljanje obstoječih intelektualnih in materialnih kapacitet.

V razmerah, kot so naše, tudi ni, po mojem mnenju, preveč prostora za kako ožjo, lokalno obravnavo posameznih vprašanj, temveč je potrebno z vsemi silami postaviti v ospredje celovit nacionalni interes in njemu ustrezen pristop. Pri tem je zaradi naše kvantitativne inferiornosti še kako potrebno, da smo dobro organizirani in usposobljeni na »bazičnih področjih«, kot so energetika, raziskovalno in razvojno delo itd., če hočemo biti kolikor toliko enakopravni v dialogu s tistimi partnerji, katerih sodelovanje je za nas neogibno.

9. Še posebej se kažejo naše posebnosti na področju raznih dejavnosti zunaj gospodarske sfere. Če naj bo slovenski narod res narod v pravem pomenu besede, potem mora biti pričujočen na vseh področjih duhovnega ustvarjanja. Tako ni nobeno razkošje ali pretiravanje, če skušamo kot del naše kulturne ustvarjalnosti proizvajati lastne filme, imeti popoln radijski in televizijski program, če hočemo biti prisotni na vseh širših področjih raziskovalnega dela, razvijati vse temeljne oblike in stopnje šolstva, da imamo vrsto ustanov, ki delujejo na področju kulture: SAZU, opero, balet, filhar-

monijo, muzeje, knjižnice, galerije itd. Pri vseh teh dejavnostih in pri naših ambicijah na teh področjih pa je treba upoštevati dvoje. Najprej neprijetno, a neizpodbitno dejstvo, da pomeni vzdrževanje vseh naštetih dejavnosti in institucij v sferi našega duhovnega ustvarjanja sorazmerno veliko materialno breme. Moramo pa se zavedati tudi, da dejavnosti, npr. televizija, film ali tisk, v drugačnih kvantitativnih razmerah, kot so slovenske, ne le da živijo laže same od sebe, ampak so celo pridobitne. Naša televizija z naročninsko bazo, kakršno dopušča slovenski jezikovni in kulturni prostor, brez posebnih, tako duhovnih kot materialnih naporov nikoli ne more biti konkurenčna kaki drugi televiziji, ki razpolaga, kot npr. RAI, z vse drugačnim kulturnim zaledjem in vse drugačno naročninsko bazo ter ima zato lahko za naše razmere nepojmljivo materialno osnovo za razvoj (in zato kvaliteto) in ne zaradi večjega ali manjšega »razumevanja« politike. Enako velja za naš revialni tisk, za naš film in še vrsto drugih dejavnosti.

Pravkar navedeni dejstvi seveda spet vodita k sklepu, da moramo biti na teh področjih skrajnje racionalni in da moramo resnično dobro vedeti, v kaj vlagamo sredstva, če skušamo doseči kvalitetno zadovoljivo raven, če ne želimo gojiti kake narodnjakarske lirike in pod narodnimi barvami skrivati svojo dejansko nekvaliteto in nemoč. Pri tem ne smemo biti sentimentalni, temveč moramo zagotoviti optimalni razvoj tistim ustvarjalcem in tistim institucijam, ki imajo vsaj osnovno možnost, da dosežejo evropsko raven, čeprav bi šlo to morda na škodo tistega, kar je v naših razmerah poprečno. Dodam naj še, da posebne razmere naše urbanizacije položaj še dodatno zapletajo in terjajo premišljene odločitve, da skušamo zagotoviti na nekaterih točkah in v nekaterih regionalnih centrih ustrezen nivo kulturne ustvarjalnosti in kulturno ozračje. Iluzije in utvare, naj zreduciramo kako (po kvaliteti) pomembnejšo kulturno akcijo na občinsko raven, objektivno vodijo k padanju kvalitete, k poprečnosti, zaostajanju in lažnemu samozadovoljstvu. To se po svoje kaže v tem, da nekatere občine niso pripravljene prispevati k financiranju kulture v bolj potentnih regionalnih centrih.

10. Na področju znanosti naše specifične razmere prav tako močno določajo našo konkretno politiko. Bilo bi iluzorno misliti, da smo lahko enako pomembni na vseh znanstvenih področjih. Jasno nam mora biti, da nekaterih dragih razvojnih raziskav, zlasti pa polindustrijskega razvijanja velikih novih tehnologij verjetno ne zmoremo — tako glede na opremo kot tudi glede na kadre in še zlasti ne glede tveganja. Veliko bomo vedno morali prenašati k nam tuje znanje in tuje dosežke. V takem položaju pa mora biti imperativ naše konkretne politike, da smo resnično usposobljeni usvajati tuje rezultate in da smo jim zmožni dati morda naše specifično dopolnilo oz. obeležje. Če pride naša industrija s kakim tehnološko novim proizvodom na trg leto ali dve kasneje kot tisti, ki so izvirno razvili novo tehnologijo, to še zmerom omogoča kar dobro konku-

renčnost. Če razen tega njen artikel po kvaliteti ne zaostaja oz. ima še kako dodatno specifičnost, potem je njen položaj še toliko boljši. V primeru pa, da proizvaja kak artikel pet ali deset let po uvedbi njegove proizvodnje drugje in je naš artikel po kvaliteti še slabši in so medtem originalni proizvajalci ta artikel v svoji proizvodnji že precej dopolnili in dodatno razvili, potem naša industrija na mednarodnem trgu nima kaj iskati, razen če prodaja naše delo ceneje od drugih. Zato moramo biti na vseh področjih znanosti tako razviti, da bomo zmožni vzgojiti kvaliteten kader s čvrstim fundamentalnim znanjem, z zmožnostjo individualnega raziskovalnega oz. razvojnega pristopa. Tako bomo lahko hitro in ustvarjalno aplicirali tuje dosežke v naše razmere in našo proizvodnjo. Zato so neustrezne predstave, ki so videle ali pa še vidijo vso našo raziskovalno dejavnost vezano na neposrednega naročnika, konkretno na industrijo ali gospodarstvo. Ker ne zmoremo ustvarjalno pokrivati vseh področij raziskovalnega, zlasti pa razvojnega dela, si pa moramo prizadevati, da si vzgojimo take kadre, ki bodo dobro poznali najnovejša dogajanja na področju svoje znanosti in ki bodo sposobni ustvarjalno vpeljevati tuje dosežke k nam.

Posebno mesto imajo seveda tista področja raziskovalnega dela, glede katerih je naš položaj specifičen ali pa imajo, da tako rečem, posebno nacionalno obeležje. Na teh področjih smo dolžni biti mi tisti, ki bomo dali nova spoznanja v občečloveško zakladnico znanosti.

Treba se je zavedati tudi dejstva, da bo pri nas težko najti znanstvenike najvišje kvalitetne ravni za vsa področja znanosti. Na marsikaterem področju bomo morali biti zadovoljni tudi s poprečjem ali celo podpoprečjem. Tako »poprečje« bomo pač vzdrževali na nekem »življenjskem minimumu«, vsekakor pa naj bi ne imeli iluzij, da se bo to poprečje preseglo kar samo po sebi. Na tistih področjih, kjer bo to možno, pa takega »našega poprečja« ne bomo vzdrževali, temveč bomo raje iskali znanja drugod, verjetno tam, kjer je v danem trenutku najbolj razvito. Da se ugotoviti, da marsikatero znanstveno področje pri nas ni na zavidljivi kvalitetni ravni, razen tega pa nekatere smeri in veje znanosti niti po svojem pomenu niti po svojem obsegu niso take, da bi jih bilo treba pri nas posebej razvijati in formirati zanje večje število kadrov. V sedanjem procesu čedalje večje integracije človeštva lahko verjetno postopoma iščemo svoje znanje in vzgajamo nekatere svoje kadre zavestno in organizirano tudi v Londonu, Parizu, v Moskvi, na Harvardu, v Princetonu ali kje drugje. Mislim, da je neugodno, da za kako področje postavimo v življenje »katedro«, zberemo okrog nje dva, tri podpoprečne (v evropskem merilu) strokovnjake in pustimo, da ti formirajo naše kadre desetletja in desetletja na podpoprečni ravni, z zastarelimi in preživelimi koncepti. Seveda je drugače na tistih področjih, kjer nacionalna specifika zahteva prisotnost minimalne nacionalne note pri oblikovanju in vzgoji kadrov.

Prav tako se moramo zavedati, da v primerih, ko se pri nas pojavijo nadpoprečni znanstveni dosežki na kakem področju, nikakor ne smemo dopustiti, da poprečne slovenske razmere omejijo njihov razmah. Če se pojavi znanstvenik ali znanstvena skupina, ki je zmožna ustvariti res pomembne znanstvene dosežke, mu je treba oziroma jim je treba zagotoviti nadpoprečne možnosti, pa čeprav te presegajo naše objektivne razmere in povzročijo morda celo delno zaostajanje tistega, kar je že tako na »našem poprečju« ali celo pod njim.

Z eno besedo, potrebna nam je selektivna in skrajnje racionalna politika, ki se bo konkretnih vprašanj lotevala na konkreten način, ki bo konkretno upoštevala naše specifičnosti in morebitne prednosti in ki ne bo dopustila, da bi prevladovalo tako poprečje, ki v naših razmerah pritiska kot inercija.

11. Podobno velja tudi za kulturo. V naših razmerah, v katerih je mnogo poprečnosti, ko je naš akcijski manevrski prostor zelo ozek in ko pogosto preveč poudarjamo socialne vidike in interese posameznika na škodo kvalitete, bi morali voditi mnogo bolj racionalno in selektivno politiko. Zaradi dimenzij slovenskega kulturnega prostora pri nas, v naših centralnih kulturnih institucijah verjetno nikoli ne bo tistega ustvarjalnega »prepiha« samega po sebi in stalnega izpopolnjevanja kvalitete. Pri nas pač skoraj ni možnosti, da bi igralec po neki normalni selekciji napredoval iz slabših gledališč v boljša ali pa si potem, ko njegova umetniška ustvarjalnost zbledi, znova iskal mesto v slabših gledališčih. V tistih nekaj gledališčih, ki jih imamo, se nam bo verjetno predvsem iz socialnih vzrokov vedno vsiljevala določena inertna, blokirana situacija. Če se tudi tu ne bomo zavestno odločali v prid vrhunske kvalitete in s stalnim pritiskom (tudi od zunaj) zagotavljali normalno selekcijo, potem bomo v institucijah na področju kulture in tudi znanosti preveč pogosto prihajali do neustvarjalnih situacij, do sklerotične poprečnosti, s katero seveda nikakor ne moremo biti zadovoljni. Socialni vidik problemov, ki nastajajo v naših razmerah, je potrebno zavestno urejati s socialno politiko, vsekakor pa ne na škodo umetniške, znanstvene in druge ustvarjalnosti.

12. Iz naših posebnih slovenskih razmer izhajajo tudi neke posebnosti položaja nekaterih naših institucij, npr. univerze. Slaba, poprečna univerza, potisnjena na slepi tir, odmaknjena od temeljnih vprašanj družbenega življenja, lahko vzgaja le zelo poprečno inteligenco, ki ne bo mogla dohajati čedalje bolj dinamičnega razvoja na svetu. Zaradi naših posebnih razmer si ne moremo privoščiti podvajanja raziskovalnih kapacitet, zlasti ne opreme in kadra. Obenem si ne moremo zamisliti resnega dela na univerzi brez čvrste povezanosti univerzitetnega pedagoškega osebja z raziskovalnim delom. Zato je potrebno, da naše obstoječe raziskovalne kapacitete v najrazličnejših oblikah izrabljamo tudi za pedagoško delo na univerzi. Z drugimi besedami, očitno je, da specifične slovenske raz-

mere terjajo, naj skušamo ustvariti najrazličnejše oblike organizacijskega in delovnega povezovanja osrednjih raziskovalnih kapacitet z univerzo; to velja v primeru, če naj univerza ustrezno opravlja svoje naloge, to je vzgaja tak kader, ki bo na tekočem z znanstvenimi dogajanji v svetu in ki bo sposoben ta dogajanja ustvarjalno aplicirati v naših razmerah. Kolikor pa bi želeli narediti iz univerze neko višjo srednjo šolo, potem pa je bolje, da naše že tako skromne in slabo opremljene raziskovalne kapacitete vsekakor čimbolj odmaknemo od univerze. Po mojem mnenju pa ni in nikoli ne bo realnih možnosti, da bi financirali opremo in kadre za raziskovalno delo hkrati na univerzi in še posebej za raziskovalno delo zunaj nje.

13. Naj pričujoča razmišljanja ilustriram še s primerom iz športa. Očitno je, da Slovenci ne moremo biti kvalitetno enakovredni drugim večjim narodom v vseh pomembnih športnih panogah, verjetno pa težimo za tem, da imamo zdrave in telesno odporne ljudi. Ob tem se ne želimo docela odreči tudi želji, da na nekaterih področjih vendarle dosežemo vrhunske uspehe. Verjetno ni naša želja samo, da bi sodelovali, ampak si želimo tudi tekmovalnih uspehov in zmag. Zato moramo strniti svoje sile na tistih področjih, kjer imamo možnosti, da dosežemo uspehe tudi v mednarodnem merilu. Zato moramo optimalno in s potrebno skrbjo poskrbeti za vsakega talentiranega posameznika, ki kaže, da je sposoben doseči svetoven rezultat. Verjetno bomo morali v načelu dajati prednost množičnosti, in sicer tistim panogam, ki največ prispevajo k telesnemu razvoju posameznika, ne pa velikim, spektakularnim športnim prireditvam. Z ustreznim razvojem in uveljavitvijo primernih športnih panog z vidika telesne usposobljenosti nacije lahko marsikaj dosežemo. Treba je pri tem dajati prednost zlasti tistim športnim panogam, ki so nam zaradi geografskih ali drugih razmer posebej blizu. V teh pri nas množičnih športnih panogah bomo skušali doseči tudi vrhunske uspehe. Vsekakor pa si ne moremo privoščiti, pa če bi si še tako prizadevali, da se lahko uveljavimo v spektakularnih športih, npr. da si lahko ustvarimo nogometno moštvo, kot so Partizan, Crvena zvezda ali Real Madrid. Morda lahko — a za kakšno ceno oz. za kakšno škodo!

14. Iz doslej povedanega sledi, da se v naših specifičnih razmerah ne smemo nobenega področja družbene dejavnosti lotevati brez poudarjene racionalnosti. Ne smemo ničesar prepuščati stihiji in si ne smemo delati utvar, da bo kvantiteta sama po sebi opravila tisto, kar smo morda zamudili s slabo organizacijo. K navedenim razmišljanjem (ne sklepom) bi mogoče lahko še marsikaj dodali. Osnovna misel, ki sem jo hotel posebej poudariti, je ta, da nam prav naše specifične razmere narekujejo, da vztrajno iščemo primerne specifične organizacijske in funkcionalne rešitve na posameznih področjih.

15. Rad bi opozoril še na vprašanje, ki me ob spoznavanju in spremljanju slovenskih razmer v razmerju do drugih narodov še posebej priteguje. Navajal sem, kako težka in obremenjujoča je pod našimi pogoji splošna »družbena režija«, kako težko je (zlasti v materialnem smislu) v razmerah, ki so objektivno take, kot so naše, vzdrževati vrsto dejavnosti na ustrezni kvalitetni ravni. Omenjal sem, da gre tudi za problem vrste dejavnosti, ki se sicer pod drugimi kvantitativnimi pogoji lahko vzdržujejo same od sebe, ki pa pri nas zahtevajo posebno družbeno podporo. Iz vsega tega jasno sledi, kako je v takih razmerah, kot so naše, relativno zelo obremenjena materialna baza, produkcija, ustvarjanje v materialni sferi. Pri tem je zaradi majhne kvantitete tudi v materialni sferi (majhnega kapitala) na eni strani in zaradi objektivne potrebe po čedalje večji koncentraciji na drugi strani pritisk še toliko bolj močan in maneverski prostor še toliko ožji. V takih razmerah, kot so naše, je dajanje kakršnekoli mednarodne solidarnostne pomoči (npr. odvajati 1 % družbenega bruto proizvoda za tako ali drugačno obliko pomoči kamorkoli zunaj nacionalnega prostora) mnogo bolj naporno kot v razmerah kake velike nacije, saj mora majhen narod, v skladu s povedanim, že tako do skrajnosti racionalno obračati svoj denar. Zdi se mi zato, da bo v jugoslovanski skupnosti pri obravnavanju položaja zlasti Slovencev in Makedoncev postopno treba bolj upoštevati tista dejstva in potrebe, ki izhajajo iz specifičnih pogojev njihove eksistence.

16. Prav v takih razmerah, kot so naše, je potrebno do maksimuma izrabiti vse razpoložljive ustvarjalne sile. Zato moramo tudi s tega vidika poudariti potrebo po polni samoupravni sprostitvi vseh družbenih ustvarjalnih sil, sprostitvi, ki jo omogoča prav naš sistem samoupravljanja. Prizadevanje za uveljavitev družbene in gospodarske reforme in za dosledno uveljavljanje samoupravljanja in njegovo ustrezno organizacijsko in funkcionalno dograjevanje je objektivno nujno, prav tako tudi prizadevanje za doslednejše upoštevanje vseh tistih specifičnosti, ki izhajajo iz dejstev objektivne slovenske stvarnosti.

Marijan Kramberger, »Slovenci v Jugoslaviji«, *Sodobnost*, leto 1969, št. 12, str. 1210–1214. Dostopno na: Digitalna knjižnica Slovenije, http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-D56RQZKK (pridobljeno 15. 1. 2020).

SLOVENCI V JUGOSLAVIJI

Marijan Kramberger

Zadnje čase smo v Sloveniji priče pojavu, o katerem si lahko sicer mislimo, kar si hočemo, ne moremo pa ga niti z dobro — niti z zlonamernimi besedami zbrisati s sveta: Slovenci so začeli, in to z očitnim nelagodjem, množičneje razmišljati o sebi kot o narodu, o resnični teži in ceni svoje skupnosti in v zvezi s tem o njeni bodoči usodi.

Večina izvidov, ki so bili postavljeni, je — ob pogoju, da se kaj bistveno ne spremeni — precej črnogledih, in vsak, kdor ima oči in pamet ter ni ujetnik zahteve po poklicnem političkem optimizmu, bo tej najsplošnejši diagnozi najbrž načelno pritrdil. Na prvem razpotju se znajdemo tam, kjer se začne iskanje konkretnih vzrokov in vzrokom ustreznih predlogov za rešitev. Tu se razmišljanje o slovenskem narodu razcepi na številne rokave, od katerih jih je nekaj, recimo univerzalistična skepsa ali pa Blut-und-Boden mistika, za operativno nacionalno misel pravzaprav mrtvih. Vendar bi natančnejša raziskava verjetno še zmeraj odkrila močno izraženo težnjo k soglasnosti okrog temeljne ugotovitve številka dve, namreč, da bo naš narodni glavobol vsekakor v takšni ali drugačni zvezi z mestom in vlogo, ki jo je zgodovina odmerila Slovencem v Socialistični federativni republiki

Jugoslaviji. Znova bom zapisal, da se mi ta smer vrtanja zdi v bistvu tudi najbolj naravna in najbolj obetajoča. Toda takoj v isti sapi dodajam odločilno omejitev: nikamor ne bomo prišli po mojem mnenju s trenutno splošno običajnim razpravljanjem na nivoju najbolj preproste sebičnosti in nereflektiranega egoizma, ki se hoče mnogim med nami zdeti nekak non plus ultra narodnega čustvovanja. Ravno narobe: osredotočanje sil izključno na tej ravni je zame sámo značilen simptom bolezni, za katero gre.

Naj mi bo dovoljeno, da svojo čudno trditev, za katero mi moji rojaki najbrž ne bodo pretirano hvaležni, nekoliko obrazložim.

Neizpodbitno dejstvo je, da se Slovenija v glavnem ves čas po vojni gospodarsko zelo naglo razvija in da si precejšen del Slovencev nikoli niti pomisliti ni upal, da bi se mu kdaj lahko godilo tako dobro, kot se mu danes godi. Vse to pa je bilo doseženo v okoliščinah, ki se navidez posmehujejo najosnovnejšim izkušnjam vzhodne, zahodne, jugoslovanske ali katerekoli druge ekonomske logike: ob sorazmerno močnem odlivu kapitala na jug, ob hudi izrabljenosti naprav, zastarelosti tehnologije, zaostajanju kvalifikacijske strukture zaposlenih itn. itn. Skoraj neverjetno se mi zdi, da tega paradoksa, vsaj kolikor vem, doslej še nihče ni resnično do kraja premislil, čeprav je njegova površna razrešitev načelno seveda dovolj preprosta: po letu 1945 se je drobno, a, kakor kaže, zdravo drevesce slovenske (in deloma še hrvatske) *srednjeevropske* delovno-gospodarske tradicije znašlo v skrbno zaprtem rastlinjaku, potrebnem za precej kočljivi poskus vzgajati moderne proizvodne cepiče na bolj ali manj *orientalsko* obarvani kulturno-civilizacijski podlagi, na odnosu do dela, ki je prevladoval v ostalih predelih Jugoslavije; in seveda se je v takem, zanj nepotrebnem umetnem podnebju moralo ne glede na vse prirezovanje naravnost bohotno razrasti. To bi na prvi pogled mogoče res lahko pomenilo, da imajo prav tisti, ki nam zagotavljajo, da je vse v najlepšem redu in da se moramo Slovenci naskrivaj na kolenih zahvaljevati bogu za Jugoslavijo, kakršna je. Vendar so po mojem trdnem prepričanju ravno tu nekje korenine posledic, spričo katerih se nam naš hote ali nehote superiorni položaj v tej in taki državi razkrije kot močno dvorezen blagor.

Izkušnja uči, da nikoli ni dobro, če gre komu kaj prelahko od rok, če ga usoda posadi preveč na mehko in če v njegovem položaju zanj ni pravega izziva, ni naloge, ki bi terjala resnično vse njegove sposobnosti in vso njegovo voljo; to mora nujno pokvariti njegov značaj. Toda prav nekaj podobnega se je očitno zgodilo Slovencem, saj se po zaščitni ograditvi Jugoslavije od ostale Evrope, po umiku v gospodarsko in socialno avtarkijo nenadoma niso imeli več s kom zares trdo meriti v civiliziranosti, v proizvodnih in neproizvodnih uspehih, temveč so bili tako rekoč prisiljeni, da so se začeli moralno zelo lagodno utemeljevati z edino primerjavo, ki jim je še ostala, namreč na račun drugih Jugoslovanov, s praktično dokazano in potrjeno pozitivno razliko med »delavnim« in »prosvetljenim« Slovencem ter njegovimi »lenimi« in »primitivnimi« južnejšimi brati. Ob tem se je v naši narodni duševnosti kot ena od prikritih, a daljnosežnih in vso našo notranjo držo navdihujočih dominant povsem logično razvil in se že po zakonu o vabljivosti kon-

trasta, namreč kontrasta v primeri z našimi dotedanjimi narodnimi doživetji, trdno zasidral nekak precej poceni pridobljen in objektivno bolj malo prida občutek večvrednosti, oziroma prevedeno v absolutne kategorije, samozadovoljstva, težnje po nemotenem uživanju sadov in duhovne inercije. Usoda ali pa — kar je še bolj usodno — naša lastna zmagovita volja nas je prestavila v drugo, za nas neprimerno ugodneje sestavljeno tekmovalno skupino in nenadoma smo prav takšni, kot smo bili nekoč rojeni za parije, postali rojeni za gospode. Čemu torej še karkoli pri sebi bistveno spreminjati? Vse je očitno dobro in naj zato kar ostane tako, kot je (če je kaj narobe, potem kvečjemu ovire, ki nam branijo, da bi se taki, kot smo, do kraja razmahnili), na vsako vprašanje, kot kaže, neogibno in avtomatično nosimo v sebi zajamčeno uspešen odgovor, zato bi bilo prizadevno iskanje in eksperimentiranje kajpada nesmiselno, nove ideje in metode pri delu in v razmišljanju spričo našega položaja niso kaj drugega kot umetno izzvana komplikacija in njihovi nosilci prozorni karieristi — srečna pot v tujino, s trebuhom za kruhom in za priznanjem tistim, ki to morejo, druge pa bo hvala bogu tako kmalu izpridila notranja emigracija; skratka, ta narodna skupnost se je na lepem znašla oropana slehernega omembe vrednega kolektivnega ustvarjalnega nemira, oropana novih projektov, vzorov in ciljev, ki bi še naprej mobilizirali in zavezovali njene člane (NB. kajpak ne v imenu kakršnegakoli poslanstva in začasnega odrekanja, temveč strogo v imenu pridelovanja večjih možnosti, materialne in socialne svobode zase, danes in tukaj), oropana intelektualno-čustvenega fluida, ki bi spreminjal mehanično danost slovenstva v zares relevantno iz nacionalnega komuniciranja rastočo kvaliteto (čeprav jasno, da tudi tega ne mislim v nekdanjem narodno-obrambnem smislu, saj se nimamo več pred kom braniti); ta skupnost je danes omejena v glavnem na bolj ali manj rutinske in nepresenetljive življenjske manifestacije, zato razumljivo nikomur ne more dosti pomeniti, narobe, moralno količkaj občutljiv človek se mora njenega načina bivanja — zajedanja nekakšne diferencialne kulturno-zgodovinske rente — celo nagonsko sramovati; od tod naša toliko obžalovana narodna mlačnost in malomarnost. Vse to je očitno cena, ki jo plačujemo za zmagoslavje, doseženo brez resničnega napora in zbranosti, zgolj zaradi daleč nekje v preteklosti odločene nesposobnosti konkurence: kot v vsaki drugi se je tudi v jugoslovanski Švici nujno znašlo nekaj človeško pomembnega oziroma najbrž celo bistvenega pod kolesom.

Čim bolj pretiravam in čim več je izjem, ki delajo podobo manj črno, tem bolje, o obstoju zelo izrazitega trenda v opisani smeri pa je po moje komaj mogoče dvomiti, in za ta trend ne najdem razlage drugje kot v nezadržni in le s težavo nekoliko zajezeni civilizacijski premoči Slovencev nad drugimi narodi Jugoslavije. Potemtakem pa njihova usoda v jugoslovanski federaciji vendarle *je* problematična in njihova nekdanja odločitev zanjo *ima* posledice, ki jih tvorci te odločitve niso predvideli, tega si nima smisla tajiti in vztrajati pri nekakšnem pavšalnem navdušenju ter rožnatih očalih, o dejstvih je treba spregovoriti, pa naj potem kdorkoli poskuša zlorabiti našo odkritost za svoje poljubno škodljive namene — le da bomo vprašanje Slovencev v Jugoslaviji naj-

brž morali začeti misliti precej drugače, kot ga za zdaj edino znamo: to vprašanje namreč očitno ne bo materialno, temveč globlje in usodnejše, kajti problem je v tem, da se nam v jugoslovanskem socializmu kratko malo ob *premajhnem* trudu *predobro* godi.

Brž ko stvar tako obrnemo, pa postane iskanje rešitve — za katero imajo drugi narodomisleci recept vselej že v žepu — bistveno težje.

Precej je, recimo, ljudi, o katerih smem domnevati, da bodo ob pričujočem članku rekli ali pomislili, da bi v neodvisni Sloveniji vprašanje samo od sebe odpadlo. A če je ta državna tvorba kdaj tudi bila teoretično mogoča (o čemer mora po moje sicer vsak, kdor vsaj malo pozna naš del sveta in pa Slovence, zelo odločno dvomiti), danes ni več, ker naše zamaščeno in mlahavo narodno srce nikakor ne bi preneslo take totalne eksistencialne obremenitve. Slovenci nismo Izraelci. Ali drugače rečeno: potuha pred moralno resnično trdimi življenjskimi razmerami je postala zlata kletka, ki nas neizgovorjena in nepriznana veže na skupnost južnih Slovanov bolj neraztrgljivo kot vsa skupaj prelita kri in vse skupaj sanjane sanje.

Druga, navidez stvarnejša teorija meni, da je izhod natančno na nasprotnem koncu: povečati našo dejavno navzočnost v Jugoslaviji, vtisniti tej državi pečat naših sposobnosti in naše volje ter si jo preizoblikovati zase po svojih potrebah. Na ekonomskem področju bi to v prvi vrsti pomenilo spustiti v rastlinjak ostrejši zrak od zunaj in tako prilagoditi jugoslovanski družbenogospodarski sistem internim zahtevam civilizacijske stopnje, do katere smo prispeli Slovenci. A usoda naše reformne pobude nas zgovorno uči, da tudi ta načrt ni nič bolj realen, ker bi njegovo zares dosledno uresničenje slejkoprej ogrozilo bodočnost večine ostalih jugoslovanskih narodov, ki bodo skupaj, kot kaže, vselej zlahka minirali naše nakane, saj očitno nimamo ne moči ne moralne avtoritete, da bi jim to preprečili. Iz enakih razmislekov pa hkrati na drugi strani izhaja sklep, da nam tudi znotraj rastlinjaka še ne bo tako hitro zrasla resnično nevarna konkurenca, ki bi nas prisilila, da se kot narod zberemo in zresnimo.

Po vseh dosedanjih izvajanjih, upam, mi ni treba še posebej dokazovati, da udarja čustveno zagnana borba proti »izkoriščanju« Slovencev po Jugoslovanih v opisanih okoliščinah daleč mimo cilja in ničesar ne rešuje. Da me ne bi kdo napačno razumel, poudarjam, da sem tudi sam za razčiščenje naših mednarodnih računov (dasi o njihovem končnem saldu nimam bistveno drugačne predstave kot politiki), trdim pa, da se vsak, kdor tukaj išče izvor naše narodno-substancialne deficitarnosti, moti in da bi radikalna odpoved sleherne prostovoljne ali neprostovoljne podpore drugim, kakor trenutno stojijo stvari, bolezen samo še poslabšala (hkrati pa zaostrila obstoječe neenakosti tja do pravega parakolonializma z vsemi njegovimi posledicami). Denar ne bo ničesar spremenil, le še bolj nas bo skorumpiral, če se v nas samih nekaj ne spremeni. Bojim se, da na to malokdo pomisli in se zato večina naše oživljene narodne misli v najboljši veri vprega v voz najslabših teženj v našem narodnem značaju, kakršen za zdaj pač nujno je.

A tudi predlogi za politične spremembe, od personalnih zamenjav do institucionalizacije tekmovanja med različnimi barvnimi odtenki

socializma, se bistvu našega vprašanja po mojem mnenju nič bolj ne približajo, kajti neizprosen medsebojni boj za popularnost bi dano negativno strukturo ravno tako samo še okrepil in še bolj stotaliziral. Resda je treba nenehno in brez ozirov na levo in desno preverjati, kako naše vodstvo upravlja moralni kapital slovenskega naroda, vendar vsaj meni osebno otežuje sodbo pomislek, ali niso bile skozi ves povojni čas navidezne »izdaje« naših interesov tiste, ki so jih v resnici najbolje varovale, in ali niso prav najrazličnejše oblike diskriminacije ter specialno za Slovence trših pogojev gospodarjenja ohranile našo prednost do danes nedotaknjeno. Seveda pa tudi to, že iz psiholoških razlogov, ne more biti hote sprejeta rešitev.

Tako smo na koncu pristali pri možnosti, da bi stvar vzel v roke tradicionalni zavestni slovenski dejavnik ter z nekakšno novo narodnoprebudno akcijo postopoma vendarle otel naš čolnič iz nevarnega objema stihije. Res je, prav gotovo je okoliščina, da smo se Slovenci končno v večjem obsegu zamislili nad sabo, sama na sebi simpatična in namiguje, da bi se na njej morda dalo graditi, čeprav bi zloben opazovalec najbrž upravičeno lahko pripomnil, da je naše nezadovoljstvo v glavnem popolnoma avtomatičen refleks na ponovno nekoliko bolj množično srečanje z Evropo, ob katerem se nam je neogibno moralo razodeti, na kako pritlikavi in zanikrni absolutni višini smo si zgradili kočico svojega samoljubja. A takoj je treba pristaviti, da je bilo to srečanje za pretežno večino Slovencev (in celo za dobršen del naših ekonomskih migrantov) doslej docela kontemplativno in niti najmanj usodno; gospodarske in socialne pregrade so namreč slejkoprej tolikšne, da svojega civilizacijskega zaostanka za bližnjimi in daljnjimi sosedi doma na mehkem nikakor ne moremo začutiti resnično na svoji koži. In poleg tega je vselej pri roki zgoraj opisana primerjava z »Balkanom« kot zelo izdatna moralna protiutež. V takšnem položaju, brez podpore stvarne nuje, pa bodo besede po mojem težko kaj bistveno premaknile, vsaj v dogledni prihodnosti ne, ker redkokdo postavlja sam sebi večje zahteve, kot je neogibno potrebno. Bližnja perspektiva misli, ki jo poskušam razviti, se mi zdi prej nemočno moraliziranje in prepiranje s svojim narodom, razkol in huda kri, pa malo neposredne koristi.

Razvoj, ki ga tu spremljamo, pripada tipu historičnega dogajanja — usodi razvitejših, a iz kakršnegakoli razloga neodločilnih manjšin —, ki je teoretično slabo raziskan in osmišljen. Toda če naj opišem svoj subjektivni občutek ob njem, potem bi rekel: komaj smo se mukoma izkopali iz prve, tisočletne pasti zgodovine, že smo padli v naslednjo, precej bolj zahrbtno prijetno in potencialno bolj fatalno.

Ivan Urbančič, »O slovenstvu in filozofiji«, *Problemi*, leto 1970, št. 91–92, str. 58–73. Dostopno na: Digitalna knjižnica Slovenije, http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-GZN34I5O, (pridobljeno 15. 1. 2020).

ivan urbančič: o slovenstvu in filozofiji

Pričujoči sestavek noče biti niti **filozofski** niti **znanstven** v strogem pomenu teh besed, temveč je v njem zapisan preprost premislek neke posebne okoliščine iz slovenske zgodovine, predvsem iz tistega razdobja naše zgodovine, ko se je slovenska narodna zavest v 18. stoletju začela intenzivneje prebujati, se nato čedalje bolj razvijala in dosegla svoj višek v prvih desetletjih 20. stoletja. Spodbuda za ta premislek pa prihaja z dveh strani; najprej iz podrobnejšega proučevanja zgodovine **filozofije** pri Slovencih,* nato pa tudi in predvsem iz vprašanja **slovenske narodne eksistence,** ki se pri nas še danes oglaša. Slovensko narodno eksistenco v celoti njenih hotenj in intenc razume pričujoči premislek predvsem iz načina, kako je sama sebe **razumela v svojem najbolj osveščenem jedru** kot konici slovenskega narodnega gibanja in kako se je kot táko gibanje v svoji zgodovini poskušala uveljaviti **in utemeljevati. Zgodovinsko razvijajoče se jedro slovenskega narodnega gibanja v njegovem specifičnem načinu samoutemeljevanja in samorazumevanja imenujemo tu slovenstvo.** O **slovenstvu** kot specifičnem načinu samorazumevanja in samoutemeljevanja slovenskega narodnega gibanja v njegovem razmerju do **filozofije oziroma metafizike** govori torej pričujoči premislek.

Toda, ali je taka tema sploh kakor koli globlje upravičena, ali nas kakor koli prizadeva v naši slovenskosti? Je to morda zgolj **historična** tema (pri čemer je ta historičnost razumljena iz znanstveno objektivirane preteklosti, tj. zgodovinopisja) ali pa ima svojo **zgodovinsko** dimenzijo (pri čemer razumemo zgodovino iz enotnosti preteklosti in prihodnosti v sedanjosti sleherne odločitve in dejanja)? Mar je **razmerje nad slovenstvom in filozofijo ali tudi metafiziko,** ki ju navadno jemljejo kot posebni stroki v okviru univerze ali kvečjemu še kot **življenjski nazor,** po čemer koli pristnejše od razmerja med slovenstvom in npr. jezikoslovjem, zgodovino ali sploh katero koli drugo znanostjo oziroma stroko? Da bi se pri-

* To preučevanje zajema čas približno od zloma srednjeveške sholastike pri nas (v drugi polovici 18. stoletja) do konca 19. stoletja.

bližali odgovoru na ta vprašanja, bi bilo morda dobro najprej pogledati, v katerem zgodovinskem »trenutku« na poti evropske filozofije oziroma metafizike so se zbudila evropska narodna gibanja in ali obstaja kaka zveza ali razmerje med tem zgodovinskim »trenutkom« filozofije in narodnimi gibanji. Seveda je ta tema izredno široka in bi zahtevala obširno **historično** in problemsko zasnovano posebno študijo. V pričujočem premisleku lahko zato le opozorimo na poglavitni element za razumevanje razmerja, o katerem vprašujemo v gornjem vprašanju. Vprašanje nas torej najprej pelje po vsem videzu proč od naše teme.

Znano je, da velja 19. stoletje v evropski zgodovini med drugim tudi za stoletje prebuditve in vzpostavitve **narodov.** Toda v 19. stoletju se evropska narodna gibanja v glavnem že dovršijo in **uresničijo** v narodnih državah (Anglija, Holandija, Francija, Italija, Nemčija idr.). **Začetki** evropskega narodnega gibanja pa segajo nazaj do 15. stoletja. Tako se pojem **»narod«** prvič pojavi v Franciji v 15. stoletju. Znano je tudi, da niti v srednjem veku niti v starem veku evropske zgodovine ne najdemo **naroda** in **narodnih gibanj,** ker tem starim ljudstvom in državam manjkajo tista obeležja, ki so za sleherni **narod** in **narodno državo** v novoveškem pomenu bistvena (enotnost ozemlja, etničnih posebnosti, jezika, kulture in ekonomike ter s tem povezana **diferenciacija** ljudstev v narode; dalje zahteva po samostojnosti take narodne skupnosti, t. j. zahteva po politični državni emancipaciji in ustanovitev narodne države ter njena suverenost nasproti drugim). Narod in narodno gibanje je torej v Evropi izrazito **novoveški zgodovinski pojav.** Vprašanje je, kaj je **temelj** tega zgodovinskega pojava in kje naj ta temelj iščemo. Znani so odgovori, ki zvajajo pojav narodnih gibanj v zadnji instanci na razvoj proizvajalnih sil, tega pa razumejo pretežno kot socialno-ekonomski proces v času nastajajočega kapitalizma (nastajanje industrijske blagovne proizvodnje, delitev dela, blagovna menjava, prometna sredstva, konkurenca itd., kar vse pospešuje razvoj znanosti, ki spet pospešujejo produkcijo itd., itd.), v katerem so interesi nastajajoče buržoazije podlaga narodnih gibanj in buržoazija kot (tudi »še progresivni«) razred njihov nosilec. Ta razlaga kot zvajanje naroda na socialno ekonomski proces vsekakor ni napačna, vendar ne daje zadovoljivega, popolnega odgovora, ker ostaja na površini. Proizvajalne sile namreč za Marxa niso zgolj socialno-ekonomski proces (če s »socialnim« mislimo razredni ustroj družbe in njegove implikacije), temveč je zanj **človek sam** po svojem bistvu prva in odločilna proizvajalna sila, zato se je treba vprašati predvsem **o človeku, njegovi samoutemeljenosti in samorazumevanju v celoti sveta.** To pa je nesporno zelo pomembna **filozofska** tema. Vendar svojega premisleka ne želimo naravnati v to smer, ker se moramo držati začetne poti.

Kakšno filozofijo oziroma metafiziko srečamo v Evropi na začetku narodnih gibanj? Predvsem hitro pojemanje srednjeveške scholastike in uveljavljanje **racionalistične,** v širšem smislu **razsvetljenske** filozofske misli, ki je »novi duh« prihajajoče »nove dobe«. Že Pico della Mirandola v himni **»O človekovem dostojanstvu«** (1486) opeva svobodnega človeka, tvorca samega sebe in kovača lastne sreče. Takole pravi v Picovi himni bog človeku: »... tebe ne utesnjuje nobena ovira, po svoji sodbi, kateri sem te položil v roke, se boš vnaprej določal. (...)Nisem te ustvaril ne za nebeško ne za zemeljsko, ne za umrljivo ne za neumrljivo bitje, da bi se ti kot samostojen upodabljavec in tvorec (začetnik) samega sebe častno upodobil v tisto obliko, ki jo boš najbolj želel.« Ta himna že opeva človeka kot središče sveta, **človeka kot subjekta,** ki se je osvobodil vsake odvisnosti ter se oprl na lastne moči in zmožnosti. Duha tega novega samorazumevanja evropskega človeka prinaša novoveška racionalistična, v najširšem smislu razsvetljenska filozofska misel. Tu je treba omeniti **Baconovo** novo postavitev **znanosti** kot moči: človek s pomočjo znanosti obvladuje naravo za svoje smotre in srečo, kar je najvišja naloga in smisel znanosti. Omeniti moramo tudi **Galilejev** osnutek moderne raziskovalne znanosti. Odločilen za novoveško filozofijo in metafiziko kakor tudi za samo novoveško znanost pa je vsekakor **Descartesov** radikalni filozofski obrat k človeku kot subjektu vsega znanja in spoznanja. To je tisti obrat, ki odpira **horizont** vse novoveške filozofije, v katerem se spolnjuje **fundament** novega samorazumevanja evropskega človeka.

V čem je ta novost? Gre predvsem za sproščanje od vsake odvisnosti, ki uklepa človeka, za sproščanje od vsega, kar bi se kot od človeka neodvisno postavljalo nad njega in ga spravljalo v odvisnost. Predvsem pa je dotedanjega človeka uklepala celotna srednjeveška zgradba njegovega lastnega **samorazumevanja,** t. j. pretežno na razodetju postavljeni srednjeveški teološko-filozofski »sistem« mišljenja z vsemi praktičnimi in socialnimi implikacijami. Človekovo samorazumevanje je namreč odločilno za vse njegove odločitve in delovanja, ne le za njegovo »teorijo«; zaradi tega zajema samorazumevanje vedno **celoto človeka.** V

V kranjščini se **ſedlo** imenuje sedlo in se ne more uporabljati preneseno.

[17] **Sedẹti, ſedilo, ſedlo,** sedež, pravzaprav tisto, na čemer se sedi. V jeziku imamo veliko podobnih izpeljav. Tako je npr. iz **masat** nastalo **masilo, maſlo**; iz **kaditi kadilo** itn.

[18] Ko bi to ime ne prišlo od **Selo,** bi lahko izviralo samo od italijanske **valle gilia,** Ziljska dolina.

[19] Gl. v prvem zvezku te zgodovine V. razdelek, § 24.

[20] **Vinidarum** natio populosa — quorum nomina licet **nunc** per varias familias, & loca mutentur, principaliter tamen **Sclavini & Antes** nominantur. **De reb. get. L. I. c. 5.**

[21] S. Adelunga Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuchs pri besedah **wandern, wenden.**

[22] Gl. v 1. zvezku te zgodovine str. 418.

[23] Gl. zgoraj str. 81.

[24] Gl. zgoraj str. 139.

[25] In **pago Creina** nominato **in Comitatu** Vuatilonis supradicto nomine, id est **Creina vocitato.** Darilna listina blejskega gospostva briksenskemu škofu Albоinu pri Valvasorju, III. del, str. 612.

[26] Gl. zgoraj str. 136.

[27] In tuguriis habitant vilibus, & rare sparsis. **De bello goth. L. III. c. 14.**

[28] Tako je npr. iz Καργσαδ nastal Kraſs, iz Καργανχας **Kokra,** zdaj reka, ki teče izpod teh Alp. Iz **mons Adrans Trojane,** iz **Savus Sava,** iz **Dravus** Drava, iz Κορχορας **Korka,** iz Κολαπις **Kulpa.**

V jeziku so še zdaj ohranjeni **Tergeste, Terſt, Longaticum, Logatec, Celeja, Zele.**

»miselnem sistemu« srednjeveškega samorazumevanja človeka pa najvišja avtoriteta ni človek ali človekov razum ali volja, temveč božansko razodetje, ki ga človek **brezpogojno sprejema;** ali pa je to neka **večna (»umna«) narava,** ki jo človek prav tako le sprejema, ker se čuti od nje docela odvisnega. Ravno temu avtoritativnemu dogmatizmu (ki mu ustreza absolutistična fevdalna država) se najprej postavi po robu kritični razsvetljenski razum. Novoveški prevrat je ravno v tem, da se znanstveno, eksaktno razumsko mišljenje, ki si samo v sebi zagotavlja gotovost svojih spoznanj, postavi za edino avtoriteto. To pomeni, da si človek jemlje (»dotlej odrekano mu«) pravico, da sam z lastnim razumom **presoja** vse in v skladu s svojo presojo po svoji volji **odloča** o vsem ter v skladu s svojimi odločitvami tudi ravna. Vse znanosti razsvetljenstva so bile polemično razpoložene do sholastike in njenih »nekoristnih« spekulacij, zasnavljale pa so se na **metafiziki razuma** (razsvetljenskem filozofskem racionalizmu), za katero pripada razum vsakemu človeku v enaki kvalitativni meri, le rabiti da ga ne znajo vsi enako. Poglavitna naloga na začetku novoveške filozofije je zato vprašanje, kako pravilno uravnavati razum pri iskanju resnice (vprašanje metode) in vprašanje **neporušenega izhodišča razuma samega** (t. j. neporušenega temelja vsega vedenja in ravnanja). Odločilno smer pri reševanju te naloge je ubral Descartes, pri katerem je bil človek prvič premišljen kot svobodni, po ničemer vnanjem določeni **subjekt** vsega objektivnega, t. j. kot nosilec sveta in samega sebe. V Descartesovi vzpostavitvi absolutne samogotovosti in samopostavljenosti subjektivitete **(cogito,** ergo sum) spoznavajočega in delujočega **subjekta** (človeka) najde novoveško **samorazumevanje** evropskega človeka svoj neporušni fundament in izhodišče, po katerem je človek sam po sebi **sproščen odvisnosti od česar koli vnanjega,** transcendentnega. Vsa zgodovinsko odgovorna evropska filozofija in metafizika po Descartesu se z vsemi svojimi razlikami giblje v tem na novo vzpostavljenem, pred tem v srednjem veku in antiki povsem **neznanem** horizontu subjektivitete subjekta kot neporušnem fundamentu vsega znanja, hotenja in delovanja novoveškega evropskega človeka, t. j. fundamentu njegovega **samorazumevanja,** v katerem se je človek vzpostavljal kot odlikovani subjekt, t. j. kot svoboden, sam nase postavljen, samoodgovoren, ustvarjalen, neodvisen od razodetja, **boga,** narave na sebi, materije ipd. Namesto da bi človek — kot dotlej — le **sprejemal** bivajoče kot **nespremenljivo dano** in bil tako povsem odvisen od te **danosti,** doslej s svojim samoustvarjenim novim umom **produktivno vzpostavlja** svoj objekt, torej **postavlja** objektivno bivajoče in ni več odvisen od nespremenljivo danega bivajočega (ker takega zanj ni), temveč je njegov objekt odvisen od njega. Namesto da bi se moral podrejati neki **resnici,** o kateri ne odloča sam in v kateri ni on tisti, ki odloča o **biti** ali **ne-biti** ali **načinu biti** bivajočega, zaradi česar seveda tudi ne o **svoji** biti ali svojem načinu biti (kar pomeni, da je vsaka oblast in odločanje človeka o človeku in o ljudeh »od boga« in se ji je treba poslušno podrejati), postavlja odslej sam svojo neporušno resnico in v nji s pomočjo samopostavljenega razuma odloča o tem, kaj mu velja za bivajoče, kaj za nebivajoče, odloča tako o biti ali ne-biti ali načinu biti bivajočega kakor tudi o **svoji biti** in svojem načinu biti (kar pomeni, da začenja odslej sam upravljati s seboj in vsemi svojimi rečmi ter se kot svoboden subjekt podreja odločitvam drugih le, če so te obenem **lahko tudi** njegove lastne odločitve). Namesto da bi bila njegova svoboda — kot dotlej — le v spoznanju vsestranske **odvisnosti** od nekega bitja kot nad njim vzvišenega, od njega neodvisnega, njega podrejajočega (naj bo to bitje bog ali narava ali materija ali kar koli takega), začenja vzpostavljati samega sebe kot svobodno, avtonomno, po ničemer vnanjem omejeno bitje, čigar svoboda je samopostavljanje. Vzpostavlja in razume se torej kot dejanski subjekt. Z vzpostavitvijo in samorazumevanjem človeka kot subjekta se pravzaprav šele začenja novi vek evropske zgodovine.

Ne glede na sprejemanje ali odklanjanje kartezijanstva (t. j. posebnih Descartesovih nazorov o raznih rečeh) gradi vsa novoveška evropska filozofija ali metafizika, vsa novoveška znanost (pravzaprav vse samorazumevanje človeka v svetu ter skozi to samorazumevanje posredovano **odločanje** in **delovanje)** na tistem nepoljubnem **fundamentu,** se giblje v tistem zgodovinskem **horizontu,** ki se je **prvič odprl pri Descartesu** z njegovo ugotovitvijo absolutno neporušene **samogotovosti subjektivitete,** se nato kot tak **dovršil pri Leibnizu,** se **znova odprl** prenovljen v **Kantovi** misli, se — dalje — ponovno izkazal kot absolutno izhodišče transcendentalne filozofije (znanosti) pri **Fichteju** in **Schellingu** in se — z vključitvijo vse človeške znanosti, vse zgodovine filozofije in zgodovine človeštva — nepreseglјivo dognal v **Heglovi filozofiji duha,** da bi se **končal** v **prevratu** celotne te filozofije pri **Marxu** in **Nietzscheju** ter tako **vladal v svojem prevratnem koncu.** To izhodišče, fundament in horizont vse novoveške metafizike je prav subjektivitеta subjekta. Mnogokaj lahko posebej zasledujemo v filozofiji od Descartesa do Hegla in naprej

do Marxa in Nietzscheja, toda če pri tem ne vidimo v vseh prevratih in razlikah te filozofije njenega **istega fundamenta,** je sploh ne vidimo več, t. j. izgubimo se v golem historicističnem razlikovanju, primerjanju in klasificiranju, vsakokrat po nekih bolj ali manj poljubnih kriterijih.

Če se po tem kratkem opozorilu vrnemo k našemu izhodiščnemu vprašanju o razmerju med evropskimi narodnimi gibanji in novoveško evropsko filozofijo oziroma metafiziko, zlahka opazimo neko nepričakovano »podobnost« ali »sorodnost«, rekli bi celo **sopripadnost** ali **sovisnost** obojega. Najprej vidimo, da v srednjem veku in še prej ni bilo niti narodnih gibanj niti samorazumevanja človeka kot subjekta in torej tudi ne tiste filozofske oziroma metafizične misli, v kateri se to samorazumevanje neporušno utemeljuje. Dalje vidimo kot poglavitno potezo narodnih gibanj zahtevo po **samostojnosti** narodne skupnosti, t. j. zahtevo po politično državni **osamosvojitvi in samopostavitvi** ali ustanovitvi **suverene** narodne države. To vsekakor pomeni, **da je narodno gibanje vzpostavljanje naroda kot subjekta,** ki se opira na lastne moči in zmožnosti, ki z lastnimi dejanji ohranja in veča svojo moč, kar mu je mogoče samo s tistimi sredstvi, ki si jih sproščа samo v sebi, ki jih razklepa v svojih ljudeh, v svojem teritoriju kot delu zemlje, ki ga ta narod zavzema in spreminja v tla svoje ekspanzije, v skladišče surovin in energij, ki se proizvodno spreminjajo v moč naroda za še hitrejše večanje njegove moči. Tako sredstvo je predvsem **znanost kot moč** v tistem smislu, kakor ga je izrekel že Bacon, ko je iskal temeljni smisel znanosti: z znanostjo človek obvladuje naravo za svoje smotre in srečo; tako postavljena znanost je torej izrazito **»praktična«,** t. j. izhaja iz dejavnosti in je naravnana nazaj v dejavnost. Znanost, tehnologija, **tehnika** (ki se vse bolj uveljavlja v vseh **plasteh** naroda ne glede na razrede in sloje), proizvodnja sredstev in sproščanje neslutenih energij v nenehnem kroženju večanja moči, preračunavanje VSEGA, t. j. narave, naravnih moči, sredstev, posameznih pripadnikov naroda v skupinah, slojih, razredih in narodne celote z namenom uveljaviti in okrepiti narod, njegovo moč — **to je pot nenehnega vzpostavljanja naroda kot subjekta,** na katero mora stopiti sleherno narodno gibanje, če želi biti uspešno. In ta pot se odpira šele z novoveško filozofijo oziroma metafiziko, zakaj pred tem ni bilo niti take znanosti niti tehnike niti narodnega gibanja in zato tudi ne vsega, kar spada tu zraven. Narodno gibanje ali vzpostavljanje naroda kot subjekta se torej na ta način utemeljuje samo po sebi, se tako postavlja samo nase in pri tem samopostavljanju ne more in ne sme računati z ničimer sebi vnanjim, na kar bi se kot **subjekt opiralo,** ker mora — načelno gledano — **vse** za svojo subjektivnost najti v samem sebi. Subjekt namreč ne more biti zares svoboden, samopostavljen in **suveren,** če se želi utemeljiti na čemer koli sebi vnanjem, tujem, transsubjektnem, ne glede na to, kaj naj bi to bilo. Na političnem področju velja to za **vsako narodno gibanje,** če je zares narodno gibanje v opisanem smislu.

Iz doslej danih opozoril se za naš namen dovolj razvidno kaže, **da evropska narodna gibanja načelno omogoča šele in samo novo samorazumevanje evropskega človeka, kakor ga utemeljeno izreka pristna novoveška filozofija oziroma metafizika, ki ji je najprej Descartes odprl neporušni temelj, s tem ko je izrekel subjektiviteto subjekta kot tisti horizont, v katerem si novoveški evropski človek ureja svojo avtonomijo, samopostavljenost, svobodo, tostranost in moč. Brez tega, na subjektiviteti subjekta zasnovanega, povsem novega samorazumevanja evropskega človeka, kakor ga je utemeljeno in zgodovinsko odgovorno izrekala novoveška filozofija oziroma metafizika subjektivitete, narodna gibanja ne bi bila mogoča.** Med narodnim gibanjem in metafiziko subjektivitete vlada torej tesno in pristno razmerje, ki po svoji zgodovinski usodnosti presega vsako razmerje med narodnim gibanjem in katero koli posebno stroko ali znanostjo, čeprav bi to bilo narodno jezikoslovje ali narodno zgodovinopisje, ki sta za vsako narodno gibanje sicer zelo pomembni vedi. Tako tesno in usodno je to razmerje zato, ker se težnja po samoosvojitvi in politično-državni emancipaciji naroda, kakor tudi vsa znanost, tehnologija, tehnika itd. kot **pot** emancipacije, uveljavitve in moči naroda sploh šele odprejo v dimenziji tistega, kar izreka ta filozofija oziroma metafizika. Ne da bi katero koli narodno gibanje tako ali drugače sprejelo nase tisto usodo, ki mu je v lastnem srcu pred-pisana kot tisto, **kar** izreka metafizika subjektivitete subjekta,* se ne bi moglo ustrezno uresničiti, ostalo bi na pol poti.

Ker smo govorili doslej o **bistvenih** potezah narodnega gibanja, bi moralo to v celoti veljati tudi za slovensko narodno gibanje. Vse naše današnje slovensko kulturno področje spada neposredno v Srednjo Evropo in je bilo tudi na začetku svojega narodnega prebujenja v 18. stoletju (že pri Trubarju sicer najdemo neke konstitutivne momente slovenskega narodnega gibanja, predvsem jezik; vendar Trubar še ni vedel za slovensko narodno skupnost, zato o narodnem gibanju v

[23] Kr. **meſto,** luž. in češko **meſto,** rusko **мѣсто,** srbsko **mjeſto,** poljsko **mjaſto.**

[24] Gl. spodaj v § VIII. tega razdelka.

[25] V ruščini ima

городище

isti pomen. Tako ga je vzel tudi Valvasor v III. delu, XI. knjigi, str. 215. **Gradiche** (opuščen grad nedaleč od Postojne) pomeni toliko kot kraj, kjer stoji ali je nekoč stal grad.

[26] **Lubno,** nekaj vasi na Krajnskem in Štajerskem, **Lùbel,** gora, ki deli Krajnsko od Koroške, **Luben,** mesto na Štajerskem, **Lublin** na Poljskem, **Lubliniz** v Šleziji itn. Sem spada v bistvu tudi **Liebe** in **Leben.** Nemci so naredili iz Lubno **Laufen,** iz Lubel **Loibel** in iz Luba **Laiba** s pridihom **ch** kako iz **Bela Velach.** Ali pa je to slovanski ablativ množine kakor v **Razhah** od **Razhe, Zirklah** od **Zirkle, Telzhah** od **Telzhe, Belkah** od **Belke.**

[27] To je običajna izpeljava, porojena iz modne muhe, po kateri naj se vse razloži iz nemščine. Tudi **Valvasor** se je pridružil splošnemu mnenju.

[28] **Burg** je v nemščini prav to, kar je pri Slovanih **grad.** Pravzaprav je **Burg** skupen Slovanom in Nemcem. Korenski zlog je **bor, var;** in iz njega izpeljani sta besedi **boriti, varvati.** Od tod **borak, borog, Burg.** Stražnice se pri Hrvatih še imenujejo **borake.**

[29] Kar je zdaj tu **Windischgraz,** je bil včasih višje v Noriku **Windischarten** proti navaljujočim Bavarcem in Frankom, tj. **vindski grad.** Kajti **grad, gard** in **garst** je taista beseda, ki pomeni grad.

[30] **Friesach, staro** mesto, nekoč gotovo ni bilo nič drugega kakor Bresa, kraj, kjer rastejo breze. **Leibniz, Lipniza** od **lipe; Feistriz, Bi/triza** je bister, deroč potok, od

pristnem smislu pri Trubarju še ne moremo govoriti) bolj ali manj neposredno vključeno v evropsko kulturno dogajanje, bilo je del enotnega evropskega kulturnega prostora. O tem nam pričajo številni dokumenti od latinskih in nemških tekstov, ki so nastajali v naši sredini in so jih pisali bodisi slovenski ali tuji pisci, do začetnih slovensko pisanih tekstov z vseh mogočih področij znanja in kulturne dejavnosti. Razumljivo je, da je novoveška filozofska misel odmevala tudi pri nas, pri tem pa teh odmevov ne moremo zadovoljivo razumeti le kot golo prenašanje glasu (t. j. zgolj iz »tujih vplivov«), zakaj do odmeva ali resonance pride le, če so resonirajoči že vnaprej **uglašeni enotno.** In prav ta vnaprejšnja uglašenost ali ubranost mišljenja se mi zdi poglavitna, čeprav je jasno, da obstajajo velike razlike v začetkih, intenzivnosti in dometu novega evropskega gibanja na različnih krajih tega enotnega prostora.

Podobno kot drugod po Evropi najdemo tudi na slovenskih tleh (kot rečeno šele v 18. stoletju) **hkratno** prebujanje novega, razsvetljensko racionalističnega filozofskega oziroma znanstvenega duha v razkrajajoči se sholastični filozofski tradiciji (predvsem shotizma med frančiškani in Suarezovih idej med jezuiti) in prebujanje slovenske narodne zavesti. Tu lahko še iz 17. stoletja omenimo npr. Schönlebna, Valvasorja in prvo akademijo operozov, ki so s svojim nagnjenjem k znanstveno empiričnemu raziskovanju prinašali novega duha in obenem rušili okostenelo sholastično tradicijo, čeprav med njimi ni bilo kakega posebnega zanimanja za filozofijo.

O izrazitejšem uveljavljanju razsvetljenskega duha in neposredno z njim potekajočem intenzivnejšem prebujanju slovenskega **narodnega gibanja** lahko govorimo šele v času **druge** (obnovljene l. 1781) akademije operozov in **Zoisovega kroga,** o katerem najbrž smemo reči, da je prvo (začetno) formirano **jedro** slovenskega narodnega gibanja v modernem, novoveškem pomenu. O tem nam priča najagilnejši član tako akademije operozov kakor tudi Zoisovega kroga — **Anton Linhart.** Linhartov govor ob ustanovitvi akademije operozov kaže, da je Linhart že povsem sprejel obče razsvetljenske racionalistične ideje in da pomeni sam **akt** ustanovitve te akademije tudi širše uveljavljanje razsvetljenskega in narodnega gibanja pri nas. Nedvomno je, da izhaja ta akt iz novoveškega novega samorazumevanja človeka in pomeni po Linhartovih besedah »korak k resnici« in »prehod iz teme na bleščečo pot«. Če pa ustanovitev akademije res izhaja iz tega novega evropskega duha, je treba tudi Linhartovo besedo o **resnici** razumeti iz novoveškega samopostavljanja človeka kot **subjekta** in **pot** kot sproščanje tega novega človeka iz teme odvisnosti in nesvobode, t. j. pravzaprav iz dotedanjega (sholastičnega, srednjeveškega, fevdalnega) razumevanja sebe samega in sveta ter v tem samorazumevanju posredovanega načina mišljenja in delovanja, t. j. življenja. To je tedaj tista pot moči, ki je bila omenjena prej kot pot postajanja naroda kot subjekta. Linhartove navdušujoče besede ob ustanovitvi odkrivajo zanos, ki ga je zbujal v takratnem človeku ta novi duh: »Že smo zajeti v krog nevsakdanje dejavnosti, ki je od današnjega dne naša dolžnost, stopili smo na slavno, a dolžnosti polno pot. Če bi se ne odpravili nanjo, bi se morali sramovati (. . .), neutrudno iščimo resnico po njenih najbolj skrivnih potih, in ko jo bomo našli, planimo nanjo z lakomnostjo skopuha, zato da bi jo trošili z radodarnostjo zapravljivca v blagor domovine.« Zanimivo je v teh besedah predvsem to, da je stopanje na pot razsvetljenstva (t. j. pravzaprav na pot človekovega samoosvobajanja in vzpostavljanja sebe kot subjekta vsega objektivnega) dojeto kot **dolžnost** in da se mora človek sramovati, če je ne izpolnjuje. Ta sramota je pravzaprav v tem, da se človek izogiba novi določenosti svoje **človeškosti** v svobodi, ki je človekovo samopostavljanje, samokreiranje s pomočjo znanosti in vseh sredstev ter energij, sproščenih v narodu in na njegovih tleh in spremenjenih v njegovo **moč in veljavo. Resnice,** t. j. znanosti v prej omenjenem Baconovem smislu, se je treba **polastiti** kot skopuh denarja; resnica ali spoznanje, t. j. znanost kot **moč** (in z njo vsa ostala sredstva in energije, v katerih se znanost tako rekoč utelesi: tehnologija in tehnika) ni nekaj človeku

---

* Te subjektivitete nikakor ne smemo zamenjati s kakim subjektivizmom, ker jo mislimo tu iz izvornega pomena besede sub-iectum: pod-laga, pod-stat, kar leži spodaj; človek kot subjekt, narod kot subjekt bi tedaj pomenilo, da je človek ali narod tisto, kar leži spodaj, **vsemu** v osnovi, na kar se **vse** drugo nanaša in ima v tem odnosu svoj temelj, namreč v tem, **da je** ali **da ni,** pri čemer ta utemeljujoči človek kot subjekt vsega objektivnega sam odloča o biti, o resnici ali ne-resnici tako na njega postavljenega objektivno bivajočega. Tisto pa, kar človeka kot subjekta dela za subjekt, po čemer je subjekt, po čemer se postavlja v osnovo **vsemu,** imenujemo **subjektiviteta** subjekta. Ta je v zgodovini novoveške evropske metafizike vedno pomenila **bistvo** človeka in je bila različno razložena: kot razum, um, duh, dejavnost, proizvodnja ali delo, potreba, volja ipd., kar nikakor niso psihološke, temveč antropološko-**ontološke** oziroma **metafizične** oznake; v vseh teh razlikah je človek ohranjal in **stopnjeval svojo subjektnost** in v tem je **istost** teh razlik.

danega, temveč si jo mora človek — narod, domovina — **ustvariti.** Ker so te Linhartove besede izrečene v samem srcu **slovenskega** preroda, v samem **jedru** začenjajočega se slovenskega narodnega gibanja, se nam danes kažejo v neki globlji narodno **zgodovinski** pomenljivosti, zakaj »... stopili smo na slavno, a dolžnosti polno pot«; — sledili smo namreč neki nepoljubni zgodovinski odločitvi, katere korenina sega v samo jedro novoveške evropske metafizike subjektivitete, na nji utemeljene **znanosti** in **dejavnosti,** torej tako vzpostavljajočega sveta, ter se s tem korakom **obenem spoznali kot narod,** ki mora korakati **po svoji poti,** si dati najprej svoj lasten knjižni jezik, težiti k narodni enotnosti in nazadnje tudi k **samovladanju** (politično državni emancipaciji) in nenehni rasti iz lastnih sredstev, zmožnosti in moči za svojo večjo moč in veljavo.

V tej luči se nam po svoje kaže tudi Linhartov poskus pisanja slovenske zgodovine, njegovo delo **Versuch einer Geschicte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slawen Österreichs.** Osnovno teoretično vodilo pri pisanju te zgodovine je Linhartu novoveško racionalistično razumevanje zgodovine kot zakonitega dogajanja, ki ima svojo zadnjo utemeljitev v zakonitosti (»razumnosti«) narave. Zakonitost zgodovinskega dogajanja pomeni tu medsebojno povezanost zgodovinskih pojavov, in ta vez je **kavzalna.** Zgodovina se tako pokaže kot poseben proces, ki ga je mogoče znanstveno preučevati (ter na podlagi tega kdaj tudi obvladovati), zakaj vzročnost, ki obvladuje ta proces, je obenem zakon razuma, ki ta proces preučuje. Za naš namen pa je še pomembneje, da vidimo tisti impulz, ki je Linharta pravzaprav **napotil** k temu pisanju in ki kaže, da je njegov **Poskus** zares izšel iz slovenske narodne samovzpostavitve, **ki se je skušala tudi historično utemeljiti** in se tako uveljaviti nasproti drugim. S tem delom je hotel Linhart prikazati pot človeštva v tem malem delu Evrope (»den Gang der Menschheit in diesem kleinen Theile Europas«), **vendar tako,** da je poudaril **slovensko narodno posebnost** in iskal utemeljitve zanjo v slovenskem narodu samem, ne pa v kakih zunanjih dogodkih, da je podčrtal **slovensko narodno zavest,** ki ji je lastna težnja po svobodi in neodvisnosti, kakor tudi zavest pripadnosti k mogočnim Slovanom.

V pričujočem premisleku nam gre predvsem za odgovor na vprašanje, ali je slovensko narodno gibanje v svojem zgodovinskem dogajanju in »končnem rezultatu« sledilo tistemu usodnemu klicu, ki ga slišimo iz Linhartovih besed; ali je to gibanje **ustrezno stopalo po poti,** ki jo omenja Linhart in ki jo razumemo kot usodno zgodovinsko pot vzpostavljanja naroda kot subjekta. Glede na našo temo, ki govori o slovenstvu in filozofiji, vprašujemo: ali je slovensko narodno gibanje imelo posluh za to Besedo novoveške evropske filozofije oziroma metafizike (t. j. za subjektiviteto subjekta), ki je vsakemu narodnemu gibanju šele odpirala njegovo pot in prostor gibanja; ali je slovensko narodno gibanje sploh kazalo interes za to filozofijo? Prav s tem vprašanjem zadeva naš premislek na tisto **posebno okoliščino** slovenskega narodnega gibanja, ki sem jo omenil na začetku tega zapisa. Ta posebna okoliščina je v tem, **da slovensko narodno gibanje v svojem jedru ni kazalo v vsej svoji zgodovini skoraj nobenega zanimanja za pristno novoveško filozofijo ali metafiziko subjektivitete.**

Linhart sam ni bil filozof, in kolikor je znano, tudi ni imel kakega posebnega interesa za filozofijo. V drugi akademiji operozov tudi ne srečamo kakega izrazitega filozofa, ki bi — aktiven v samem jedru slovenskega narodnega gibanja — kazal izrazitejšo potrebo po čisti filozofiji. V Zoisovem krogu ne najdemo skoraj nobenega zanimanja za filozofijo. F. Kidrič navaja v svoji »Zgodovini slovenskega slovstva« neke Zoisove izjave (v zvezi s Kopitarjevim delom na Dunaju), iz katerih je mogoče sklepati, da je bila Zoisu čista filozofija skoraj zoprna. Kidrič prav tako navaja podatek, da Zois niti ni nabavljal filozofskih knjig. Tudi pozneje, v Čopovem in Prešernovem krogu ali v Kopitarjevem krogu, ni niti kakega filozofa niti ni zanimanja za filozofijo. V Čopovi knjižnici razen nekaj bežnih zapisov, ki baje spominjajo na nemško klasično filozofijo, ni sledov o ntenzivnejšem ukvarjanju s filozofijo ali metafiziko. Nič bolje ni s filozofijo v krogu Novic. Čbelice in v Majarjevem krogu v Celovcu. Tudi med izrazitejšimi »mladoslovenci« bi zaman iskali kakega filozofa ali pristnejši interes za filozofijo. Taka ne-filozofska podoba jedra slovenskega narodnega gibanja **(»a-metafizično«** slovenstvo) se nam kaže še naprej pri Levstiku in njegovem »krogu« in še naprej v krogu tako imenovane **»moderne«,** ki prav tako nima nobenega filozofa in tudi ne kaže skoraj nobenega zanimanja za filozofijo. Od začetka pa vse do današnjih ostankov ali »recidiv« slovenskega narodnega gibanja zlahka vidimo njegovo vnanjo in tudi globljo ne-filozofskost, »a-metafizičnost« z vsemi posledicami tega »dejstva«. (Še slabše je s pristno evropsko filozofijo oziroma metafiziko subjektivitete v naših političnih in pozneje strankarskih krogih). Izjemi (ki pa — kot bomo videli — potrjujeta pravilo o ne-filozofskosti slovenskega narodnega gibanja v celoti in v globljem pomenu besede) sta:

bi∫tro. Ferlach, slovensko **Borovle,** od **bor,** kar je bilo v stari slovenščini rodovno ime za iglavce. **Völkermarkt** v ljudski izgovarjavi **Felkamark,** od **belka,** pomanjševalnice od **bela.** Nekajkrat sem že omenil navado Slovanov, da si sposojajo krajevna imena po barvah. V prvem zvezku te zgodovine str. 327 si nisem znal razložiti imena **Felkamark** ter sem pisal **Völkemarkt, forum gentium.** Toda umakniti moram to besedo pred drugo besedo slovenskega jezika.

[37] Sunt enim proceri omnes, ac robustisimi. PROCOP. **de bello goth. l. III. c. 24**

[38] Colorem nec summe candidum habet cutis, ne flavum coma, neque is plane in nigrum deficit, ac subrufus est, & quidem omnibus. **Id. ibid.**

[39] Reisen durch Oesterreich, Steiermark, Kärnten, Drittes Bändchen. Wien 1783.

[40] Quis hominum — est, qui solis radiis tepescit, qui nostram potentiam possit sibi subigere & domare? Aliorum enim regionis dominatum acquirere solemus, non alii notrae, qui nos certo manet, donec erunt bella & enses. MENANDER **apud Stritter. T. II. p. I. Slav. C. VI. § 80. p. 46.**

[41] **Samo** respondens jam saucius dixit, & terra, quam, habemus, Dagoberti est, & nos sui sumus, si tamen nobiscum disposuerit amicitias conservare. Sicharius dicens, **non est possibile, ut Christiani Dei servi cum canibus amicitias colere possent.** Samo e contrario dixit: **Si vos estis Dei servi, & et nos sumus Dei canes, dum vos assidue contra ipsum agitis, bos permissum accipimus, vos morsibus lacerare. FREDEGAR. c. 67.**

[42] Pragmatische Geschichte des Markgrafthums Oesterreich von

1. krščansko krilo slovenskega narodnega gibanja v drugi polovici 19. stoletja, ki ga označujejo imena Mahnič, Krek, Lampe, Jeran, pozneje Ušeničnik idr. okrog »Rimskega katolika« in predvsem »Danice« in ki se izrazito veže na **neotomistično filozofijo** ter z njo dolgo časa idejno obvladuje skoraj ves slovenski prostor; 2. dokaj osamljeni Janko Pajk s svojo mariborsko »Zoro« in svojo, na Slovenskem skoraj neznano filozofijo.

Izrazitejši **filozofi** Slovenci, kolikor so se gibali v horizontu evropske novoveške filozofije oziroma metafizike subjektivitete, v vsej zgodovini slovenskega narodnega gibanja večinoma niso delovali v tem gibanju, niso bili s svojim delom neposredno vključeni vanj. Tako je bil npr. Jakob Štelin pri nas povsem neznan (deloval je v Padovi); Franc Gmeiner je deloval na graški univerzi in se za slovensko narodno gibanje ni brigal, pa tudi v tem gibanju je ostal neznan; Franc Karpe (naš najizrazitejši in najplodnejši filozof racionalist) je bil sicer član druge akademije operozov, vendar je živel vse svoje aktivno življenje zunaj ožje domovine, čisto na obrobju slovenstva, brez kake vloge v tem gibanju, in je bil zato hitro pozabljen; Jožef Mislej je bil čisto zunaj slovenskega narodnega gibanja (odkril ga je šele — po smrti — Janko Pajk) in tudi njegovo filozofsko delo ni imelo v tem gibanju nobene vloge; Jožef Likavec, Čeh, izrazit in ploden filozof v smeri kritično transcendentalne filozofske misli, je živel zadnjih petnajst let svojega življenja v Ljubljani (nekako »po kazni«), vendar je bil tu filozofsko povsem pasiven in kot filozof brez prave **neposredne** vloge za naše narodno gibanje. Pajk sam je bil — kot že rečeno — v svojem filozofskem ustvarjanju slovenstvu tuj in neznan. Značilno je tudi, da je skoraj vse svoje čisto filozofske razprave pisal v nemščini. Nenavadno je, da jedro slovenskega narodnega gibanja v vsej njegovi zgodovini ostaja brez svojega filozofa, celo brez posluha in brez potrebe za tisto filozofijo oziroma metafiziko, v kateri se — kot smo omenili — njemu samemu šele odpira pot in prostor gibanja. To je za **zgodovino** slovenstva (razumljeno ne v smislu zgodovinopisja ali historične znanosti) **nenadomestljiva pomanjkljivost,** ki gotovo ni ostala brez posledic v vsej zgodovini njegovega gibanja. Ta pomanjkljivost je za slovenstvo karakteristična in označuje njegovo večno polovičarstvo. S to pomanjkljivostjo so namreč v tesni zvezi politični programi in ideje, ki jih je slovensko narodno gibanje porajalo in ki tega gibanja niso mogle pripeljati k njegovemu cilju: dejanski vzpostavitvi slovenskega naroda kot subjekta.

Vprašanje je, kaj je specifika slovenskega narodnega gibanja (slovenstva), da — čeprav se mu **možnost** njega samega odpira šele in samo iz novega samorazumevanja evropskega človeka, ki ga **utemeljeno** izreka novoveška filozofija oziroma metafizika subjektivitete — nima potrebe po nji ali celo noče vedeti zanjo. Če bi to veljalo le za kak posamezen krog ali krožek znotraj slovenstva, bi že lahko govorili o naključju. Ne more pa biti naključje, da je slovenstvo »a-metafizično« v vsem svojem zgodovinskem poteku, tako da je prav to zanj karakteristično. Pri tem te »a-metafizičnosti« slovenstva ne mislimo le iz navidez vnanje okoliščine, da slovensko narodno gibanje ni kazalo zanimanja za novoveško filozofijo oziroma metafiziko subjektivitete in da ni imelo »svojega filozofa«, temveč v globljem smislu, iz njegove **»prakse«,** dejanskih hotenj in ciljev tudi na narodno političnem (in celo tehničnem in gospodarskem) polju. Šele če omenjeno »a-metafizičnost« razumemo in mislimo v tem pomenu, se nam pokaže v vsej svoji tehtnosti. Ker skušamo v pričujočem zapisu opisati neko bistveno strukturo slovenstva, moramo tudi odgovor na prejšnje vprašanje iskati znotraj bistvenih struktur, ne pa v takih ali drugačnih historičnih okoliščinah in faktih. Iz tega pa ne sledi, da zavračamo pomen teh okoliščin in faktov.

Če smo pozorni na doslej opisana razmerja v evropski metafiziki subjektivitete in narodnih gibanjih, nam odgovora na naše vprašanje ne bo treba iskati prav daleč. Kakor namreč evropska metafizika subjektivitete šele odpira možnost nacionalnih gibanj, mora biti vendarle prav v **nji sami** nekaj, zaradi česar ni bila sprejemljiva za slovensko narodno gibanje. Ta metafizika namreč odpira narodu pot in prostor gibanja, vendar samo tako, da ga obenem neogibno **postavlja na njega samega in brezpogojno zahteva od njega za to samo-stojnost moč in sicer** njegovo lastno moč; zahteva torej od njega, da se neogibno postavi kot **dejanski (dejavni) subjekt, ki opore za svojo subjektivnost ne more in ne sme iskati v čemer koli zunaj sebe, sebi tujem, drugem, transsubjektivnem**; s tem zahteva od njega obenem jasne odločitve, kaj je on sam, kaj je njemu lastno in kaj mu je tuje. In videti je, da je prav ta brezpogojni pogoj, namreč **MOČ za samo-stojnost naroda kot dejanskega subjekta,** slovenstvu v vsej njegovi zgodovini manjkal. Pri tem želim posebej opozoriti na to, da te moči tu ne razumem v prvi vrsti iz **stevilčne ali teritorialne** relativne majhnosti slovenskega naroda in tudi ne iz kake nerazvitosti njegovega gospodarstva ali proizvajalnih sil (kar gotovo ima svoj pomen,

vendar ne odločilni pomen), temveč jo razumem bistveneje, namreč predvsem iz **nemoči za moč, t. j. iz nezmožnosti dosledno sprejeti nase pot tveganja samo-stojnosti in nenehnega samopostavljanja.** Ta nemoč za brezpogojno zahtevano **moč za samo-stojnost** slovenstva kot subjekta se kaže iz njegovega paradoksalnega hotenja, po katerem bi slovenstvo hotelo biti **subjekt** ob hkratni naslonitvi na nekaj njemu tujega, vnanjega, transsubjektnega. Če se vprašamo, od kod slovenstvu ta specifična nemoč za moč, lahko tu samo opozorimo na Heglov opis tiste nujne »poteze« subjektivitete, ki ga najdemo v njegovi »Fenomenologiji duha« v IV. poglavju pod naslovom **»Resnica in gotovost samega sebe. A. Samostojnost in nesamostojnost samozavesti; gospostvo in hlapčevstvo«.** Tu Hegel na skrajno abstrakten način daje odgovor na naše vprašanje. Fenomenološko namreč pokaže, da v boju dveh »samozavesti« za priznanje zmaga tisto, ki v tem boju do kraja **tvega svojo lastno eksistenco, ki tvega svoje uničenje in smrt.** Njena moč za samo-stojnost (s katero izsili od druge tudi priznanje sebe) izvira torej iz tega skrajnega tveganja. To bi tedaj pomenilo, da slovenstvo v boju za priznanje sebe, t. j. na poti samopostavljanja sebe kot subjekta, ni preneslo tega skrajnega tveganja in zato tudi ni našlo moči za moč dejanske samo-stojnosti.

Bistvo slovenskega narodnega gibanja oziroma slovenstva bi bilo torej paradoksalno hotenje, biti kot subjekt oprto na nekaj transsubjektnega. Da to ni mogoče, je samo po sebi razvidno iz novoveške metafizične določenosti subjekta. Ker pa je iz evropske metafizike subjektivitete nenehno prihajala brezpogojna zahteva za dejansko samopostavljanje in zahteva za moč za samo-stojnost (subjektnost) naroda in ker slovenstvo ni našlo moči za to moč, se je v svojem jedru moralo paradoksalno zapreti pred nenehnim, neznosnim in usodnim klicem metafizike subjektivitete (ki ga je vendar bila poklicala v življenje), se pred njo zavarovati tako, da ni kazalo ne posluha ne zanimanja zanjo. To zapiranje je bilo nujno, če naj bi se slovenstvo ohranjalo v svoji takšnosti, t. j. kot paradoksalno hotenje, biti kot subjekt oprto na nekaj transsubjektnega, zakaj ta paradoksija slovenstva, ki bi se kot taka lahko razkrila le iz pristne metafizike subjektivitete in se tako onemogočila, je morala ostati prikrita, zaradi česar je morala biti odrinjena tudi metafizika subjektivitete. Kar se je porajalo iz take bistvene samoonemogočenosti slovenstva, je realna zgodovina slovenskega narodnega gibanja, je vrsta utopij in mitologij, je večno polovičarstvo in drobtinčarstvo. Slovensko narodno gibanje se ni moglo in se ni smelo zagledati v takšni svoji resnici, zato je v svojem jedru (vsi njegovi »krogi« in »krožki«) nenehno vztrajalo v zamegleni nerazvidnosti svojega bistva. Samo iz tega je najbrž mogoče povsem razumeti tako »trdovratno nezanimanje« za »čisto« filozofijo oziroma metafiziko subjektivitete v skoraj vseh »krogih« slovenstva.

Omenil sem, da »a-metafizičnost« slovenstva ni le nekaj vnanjega ali zgolj »teoretičnega«, temveč se po svoje jasno kaže v njegovi dejanski »praksi«, v hotenjih in ciljih, med drugim tudi na narodno političnem področju, kjer je nemoč in polovičarstvo slovenstva dovolj očitno. Dolgo časa (vse do Čopa in Prešerna) se je program slovenstva omejeval zgolj na izoblikovanje in uveljavitev slovenskega jezika in ni segal na politično področje, čeprav so se že v tistem času začeli navduševati z iluzijo pripadnosti k »mogočnim Slovanom«, z »veliko Karantanijo« ipd. Šele s Prešernom se jasneje pojavi ideja narodne združitve vseh Slovencev v boju proti sovražnikom in tudi v okrilju pripadnosti k vsem Slovanom (Prešernova »Zdravljica«). Program kmečkih uporov leta 1848 ni imel slovenskega narodnega značaja, ker je bil naperjen le proti fevdalnemu tlačanstvu, meščanstvo pa se mu ni pridružilo.

Politični program **»Zedinjene Slovenije«** (od leta 1848 naprej) ne postavlja zahteve po **dejanski,** politično državni in teritorialni emancipaciji slovenskega naroda v dejansko samostojen subjekt, temveč se namerava emancipirati, ostajajoč znotraj Avstrije (tu se jasno kaže prej omenjeni paradoks slovenstva). In vendar velja ta program v naši zgodovini za najpomembnejšo osnovo politične konstitucije slovenskega naroda. Previdnejši del slovenstva (Bleiweis, pozneje Zarnik in Majar) se je le boječe spogledoval s tem programom in močno poudarjal zvestobo Avstriji in cesarju (»vse za vero, dom, cesarja«). Tudi gibanje »mladoslovencev« in slovenskih **taborov** ne sega čez program »Zedinjene Slovenije« znotraj Avstrije. Ko pozneje oslabi položaj Avstrije, se slovensko narodno gibanje kljub temu ne opre samo nase, temveč se začne opirati na **jugoslovanstvo** (»ilirsko gibanje«), vendar — najprej spet v okviru Avstrije. Program Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (1896) sprejema avstromarksistične koncepcije in zato niti ne zahteva dejanske teritorialne in gospodarske emancipacije slovenskega naroda, obenem pa se poganja za iluzijo popolne nacionalne zdru-

Konstantin Franz **v. Kauz. I. del,** str. 67.

[42] Nemško **Sklave,** nizozemsko, švedsko, angleško itn. brez nebnika **slave,** francosko **esclave,** italijansko **schiavo,** vlaško **sklabu,** podložnik, sužnj.

Sklaverei, esclavage, schiavitù, sužnost, tlačanstvo.

[43] Geschichte aller wendisch-slavischen Staaten.

[44] Anton v n. d. 1. knjiga, str. 33, 34.

[45] **Moſhuvati, moſhzhuvati; mosh; moshki, moſhzhi.**

[47] **Oſzveta, oſsvetenje,** maščevanje, **oſzveta, poſzvetenje,** posvetitev, pravičnost. Dalmatinci imajo pregovor, s katerim upravičujejo svojo maščevalnost: **ko ne ſe oſveti, on ſe ne posveti.** Da je ta pojem, ki maščevanje spreminja v vrlino, pred uvedbo krščanstva poznalo več plemen, priča beseda **oſvetnik,** maščevalec, ki se je je ohranila pri koroških Vindih.

[48] **Abbate Fortis Viaggio in Dalmazia. Vol. I. P. 60.**

[49] Ingenium ipsis enim legibus accedens, quod nocte furatus fueris, crastina hospitibus disperties. HELMOLD L. I. c. 28.

[50] Kranjsko, hrvaško **krađem,** češko **kradu,** rusko **красу.**

V grščini najdemo, če se ne motim, podobno besedo **κρασαω· quatio, infestor.**

[51] SAXO **L. XIV.**

[52] Gl. v nasl. §.

[53] **Fortis l. c. p. 58.**

[54] Et Winedi, quod est foedissimum & deterrium genus hominum, tam magno zelo matrimonii amorem mutuum servant, ut **mulier viro proprio mortuo vivere recuset,** & laudabilis mulier inter illas esse judicatur, quae propria manu sibi mortem intulit, ut **in una**

žitve vseh Jugoslovanov v enoten narod (»tivolska resolucija«, 1909). Klerikalno krilo slovenstva (Mahnič, Jeran, Krek in drugi) je direktno napadlo vso novoveško filozofijo oziroma metafiziko subjektivitete, odklanjalo novoveško novo samorazumevanje človeka, naredilo iz anacionalnega katolicizma osnovo slovenstva ipd. Krekov program trializma postavlja Slovence pravzaprav v dvojno odvisnost, najprej od jugoslovanstva, nato pa tudi od Avstro-Ogrske. Njegov program krščanskega socializma je v bistvu protinacionalen v modernem, edino mogočem pomenu nacije, ker nastopa proti dejanski osvoboditvi in samostojnosti, saj je za tomistično utemeljeno krščanstvo vsaka oblast od boga (to je tudi moment Krekovega programa) in je svoboda le v sprejemanju božje volje. Šele v prvi svetovni vojni se začnejo Slovenci obračati proti Avstriji; vendar ne z namenom, da bi se dejansko osamosvojili in postali samostojen subjekt, temveč da bi to edinstveno priložnost zapravili s ponovno podreditvijo v Kraljevini SHS, katere ustanovitev so pozdravljali vsi slovenski liberalci, socialdemokrati in klerikalci, kakor tudi krog tako imenovanih »preporodovcev«. Tako rekoč noben »pošten« Slovenec si ni drznil niti pomisliti na tveganje dejanske slovenske združitve in osamosvojitve, kar je pravzaprav dediščina dotedanjega slovenskega narodnega gibanja.

S tem kratkim opozorilom na poglavitne točke v zgodovini slovenstva sem želel **le ilustrirati** prejšnji premislek bistvene »a-metafizičnosti« slovenstva.

Iz »a-metafizičnega« slovenskega narodnega gibanja izhajajoča politika se nam kaže torej kot previdna, vedno brez bistvenega tveganja, brezsubjektna, vedno z iluzijo zavarovanosti v nečem sebi tujem, vedno s paradoksalnim hotenjem biti kot subjekt oprta in naslonjena na kaj transsubjektnega; polovičarska v stari Avstriji in ob njenem zlomu, polovičarska v stari Jugoslaviji — ohranja in vzdržuje tako paradoksalnost slovenstva, zavrtenega v krog lastne možne nemožnosti.

Tisto transsubjektno, na kar se slovensko narodno gibanje želi opreti, je lahko kar koli, ponavadi je vedno iluzija ali mitologija. Naj bo to že »samostojnost Slovencev ali Slovanov v Avstriji« ali »ilirsko gibanje« in »jugoslovanstvo« kot enoten narod južnih Slovanov, »vseslovanska ideja« ali zgolj »slovanska velika prihodnost«, Vrednote ali Morala kot nekaj »po sebi«, nekaj transcendentnega, Krščanstvo ali Vera, ali pa nekakšna v transcendenci zasnovana Resnica in **Pravica** (Cankarjev **Hlapec Jernej** je izredno zadet simbol paradoksalnosti slovenstva v njegovi celotni zgodovini; ostaja le vprašanje, ali nas morda zadnje Jernejevo dejanje — požig domačije, s katerim dokončno potrdi svojo nemožnost — ne čaka v naši prihodnosti), ali pa »posebno kulturno poslanstvo malih narodov« ipd. itd.

Zgodovina, ki prinaša »veliko slovansko prihodnost«, v kateri se bo slovenstvo uresničilo in postavilo na noge, je tudi lepa iluzija, ki slovenstvo odvezuje od lastnega tveganja samo-stojnosti. Prvi je izrekel misel o veliki slovanski prihodnosti in pomenu nemški filozof Herder, ki je iz svojega **filozofsko metafizičnega realizma** in na njem zasnovanega pojmovanja zgodovine kot nenehnega razvoja humanosti pripisal v tem razvoju prav Slovanom posebno odlično vlogo, zaradi česar je bil pri nas znan, tako da se je celo omenjalo **»slovensko herderjanstvo«.** Znano je, da je naš Kopitar čital Herderjevo filozofijo zgodovine in se navdušil nad njegovimi idejami o Slovanih, hkrati pa je bil prepričan privrženec Avstrije, od katere se je nadejal odrešitve ne le za Slovence, temveč za vse Avstrijske Slovane. (Poročajo pa tudi, da Kopitarja ni mogel zares pritegniti **Kant,** čeprav ga je po prihodu na Dunaj začel prebirati; pozneje pa se je baje vdajal nazadnjaškemu katolicizmu.) Herderjeve ideje o Slovanih je namreč prevzel Slovak Jan Kollar, ki je postal začetnik zamisli o »slovanski vzajemnosti« in začetnik »slovanofilstva« ter je vplival na Ljudevita Gaja in na ilirsko gibanje. Samo iz opisane temeljne poteze slovanstva lahko razumemo, da je ravno Herder spričo toliko drugih, v tistem času še bolj pomembnih mislecev in kljub takratni zmagoviti kritično-transcendentalni filozofski misli (Kant) zbudil pri nas odmev.

Vnanja opora slovenstvu je lahko celo negacija »smrtnega sovražnika Slovencev«; to so Nemci, pa tudi Italijani. Od njih prihaja pokristjanjevanje, ki ga že Linhart dojema kot orodje za podjarmljevanje Slovencev. Slovenstvu se Nemci in Italijani ne kažejo kot preprosti empirični sovražniki, ki so empirično postopoma spodrinili in asimilirali Slovence, ker so le-ti preprosto premalo **udarili,** kadar je bilo treba, ker si v konfliktih niso drznili izpostaviti tveganju tudi lastne eksistence ipd., temveč se mu kažejo kot zunaj njega (tj. slovenstva) obstoječe transcedentno, **infernalno Zlo,** ki mora edino biti **krivo** za neuspehe slovenstva. »Zlo« v narodnem subjektu samem (njegovo nenehno odstopanje, njegova nemoč za moč) je tako mitološko »obrambno« projicirano navzven. S stališča veljavne tradicije slovenstva je mogoče rêči le: **»življenje je vrednejše od svobode«,** »bolje

je biti tristo let ovca kot tri dni lev«, »bolje je biti bogu vdan berač kot zlodjev bogatin«, »bolje je pustiti se ubijati kot ubijati«. (Seveda so tudi drugod oznanjali take evangelije, vendar so obenem vedno močno »grešili«.)

Glede tega je v vsej zgodovini slovenskega narodnega gibanja najbrž ena sama izjema, namreč oboroženа narodna vstaja (OF, 1941), ki pa je ni organiziralo tradicionalno jedro slovenskega narodnega gibanja (to mu ni prišlo niti na misel), temveč komunistična partija, kljub temu, da je bila nadnacionalno univerzalna in neidentična z jedrom dotedanjega slovenstva. Ta je morala po prigovarjanju in taktičnem prilagajanju dobesedno potisniti že po tradiciji onemoglo jedro slovenstva v boj, ki se mu zdel brezupno in zato »brezumno« **tveganje.** O tem najbrž najbolj jasno priča Josip Vidmar (glej njegov članek **»Srečanje z zgodovino«,** Perspektive štev. 23-24), ko opisuje svojo situacijo in situacijo svoje generacije neposredno ob okupaciji Jugoslavije: »Bil sem nekako izgubljen in moje premišljevanje me ni privedlo ne do jasne predstave v bodočnosti ne do kakršnega koli sklepa. Oni (tj. komunisti — I. U.), sem si govoril, vedo za pravo stvar, povedali nam bodo, kaj storiti. Povedali nam bodo nekaj, kar bo v skladu s častjo in življenjskimi interesi Slovencev.« Ko pa govori dalje o sestanku, na katerem je bila ustanovljena Osvobodilna fronta in je Kidrič dal predlog za takojšen oborožen odpor zoper okupatorja, pravi Vidmar: »Kakor sem sprejel vse, kar je Kidrič razložil in predložil, moram priznati, da sem ob njegovem zaključnem predlogu o takojšnjem oboroženem odporu osupnil in se kratko malo prestrašil. Obšla me je tesnoba. Ali je to zares razumno in premišljeno? Mali slovenski narod, na drugi strani pa ogromni vojaški stroji kar treh okupatorjev, (. . .) Neznansko tveganje . . .«. Gojiti lepe želje in upe ter **čakati** — spet na nekaj zunaj njega, na kar naj bi se kot subjekt oprlo, pristavilo pozneje svoj lonček in tako vendarle bilo subjekt(!) — to je slovenstvu tako rekoč »prirojena lastnost«.

Komunistična partija se je opirala na Marxovo filozofijo, ki je **filozofija razvoja proizvajalnih sil** in je prav kot taka pristna dedinja evropske novoveške **metafizike subjektivitete ter v bistvu njena prevratna zaostritev;** nikakor torej ne zavrača novoveškega samorazumevanja evropskega človeka kot dejanskega subjekta na podlagi samoproizvodnje in samodoločanja, temveč radikalneje kot kdaj prej izreka to subjektiviteto, odkrivajoč jo kot realno podlago takega človekovega življenja, tj. na poti razvijanja in krepitve vseh človekovih **moči.** Prav kot mislec razvoja proizvajalnih sil v **filozofskem** pomenu je Marx prvi mislec **moderne tehnike** (treba je le pozorno prebrati njegove **»Grundrisse zur Kritik der politischen Ökonomie«).** Toda prav to je bilo slovenstvo (zaradi že prej nakazanih razlogov) pri Marxu najmanj všeč, zato se je ogrevalo predvsem za marksistične univerzalno eshatološke vizije **Proletariata** in njegove Zgodovinske naloge — osvoboditve vsega človeštva (kjer bi »torej vendarle« tudi slovenstvo našlo svoje uresničenje — seveda spet na nečem transsubjektnem). Tipično **slovenski,** slovenstvu lastni marksizem se zato ni izkazal s svojo bistvenejšo, »znanstveno-tehnološko« stranjo **(filozofsko mislijo razvoja proizvajalnih sil),** temveč predvsem s svojo Zgodovinsko-Proletarsko, eshatološko utopično stranjo.

O takem razmerju med marksizmom in slovenstvom nam spet priča Josip Vidmar v prej omenjenem članku. Takole pravi, ko govori o upih, ki mu jih je zbujal komunizem: »Tudi to predragoceno zagotovilo nam je nudil komunizem, ki je s svojimi zahtevami po odpravi zasebne lastnine, izkoriščanja človeka po človeku in po odpravi družbenih razredov, se pravi vsakršnih privilegijev, razgrinjal pred iščočimi in razmišljajočimi razumniki in širnimi množicami perspektivo povsem nanovo zgrajene bodoče družbe, ki bo že s svojim ustrojem dušila in naposled uničila korenine grobe sebičnosti, s tem pa tudi vsakršnih deformacij, ki so tako značilne za tiste, ki druge izkoriščajo, kakor za tiste, ki so izkoriščani del človeštva«. Podobno in morda še bolj jasno se o tem izraža Vladimir Kralj (glej njegov članek **»Memoari 1941—1945«,** »Perspektive«, štev. 26), ko pravi: »Kar me je že takrat pri Marxu najbolj prevzelo, niso bili toliko njegovi ekonomski spisi, ki sem jih tedaj samo na pol razumel, kakor moralna stran Marxa, njegov socialistični humanizem, zgoščen v geslu neizkoriščanja človeka po človeku, in pa njegovo sociološko realistično pojmovanje zgodovine, razvoja družbe«. Ko govori dalje, o načrtih, ki so jih delali skupaj s komunisti za povojni čas, sklepa Kralj: »Skratka, predajali smo se zanesenim prividom ene same orjaške tovarne od Drave pa do Trsta. Kaj pa človek in kultura, sem si ob splošnem navdušenju upal glasno misliti. Ali ni eden glavnih smislov Marxovega nauka počlovečiti človeka in družbo?«

Videti je, da je doslej zadnja velika iluzija in mit slovenstva v dolgi vrsti prej omenjenih bila prav svetovni Proletariat in njegova svet odrešujoča naloga, ki je »tako posrečeno« blizu ideji panslovanstva in je kot nalašč za paradoks slo-

strue pariter ardeat cum suo viro. S. BONIFAC. **Epist. 19 ad Ethibaldum regem Merciorum in Bibliioth. Patrum.**

[33] Nulla gens honestior Slavis in **hospitalitatis** gratia. HELMOLD. **L. I. c. 82.**

[34] Si quis vero, quod rarissimum est, peregrinum hospitio removisse deprehensus fuerit, hujus domum vel facultates incendio consumere licitum est; atque in id omnium vota pariter conspirant, illum inglorium, illum vilem, & et ab omnibus exsibilandum dicentes, qui hospiti partem negare non timuisset. HELMOLD. **L. I. c. 82.**

[35] **Non uni** parent **viro,** sed ab antiquo in **populari imperio** vitam agunt. **De bello goth. L. III. c. 14.**

[36] Krajnsko **krajl,** lužiško, **kral,** češko, slovaško **král,** hrv. **kralj, poljsko krol,** rusko **КОРОЛЬ.**

[37] **Kraj,** meja, konec, in dežela, pokraina. Glej Zgodovino Krajnske, I. del, str. 419. Potemtakem bi bil **krajel** toliko kot gospodar okrožja, dežele.

[38] **Kara,** kazen, **караю,** kaznujem.

[39] Krajnsko **boj,** češko **boj,** rusko **БОЙ,** Krajnsko **vojska,** češko **woyna,** rusko **ВОИНА,** Krajnsko **vodim, voditi,** češko **wedu,** rusko **ВОЖУ, ВОДИПЬ,**

[40] Glej Megiserja v 1. delu njegove kronike Koroške in tretji zvezek te zgodovine.

[41] Rusko **КНЯЗЬ,** češko **knjze,** krajnsko **knez,** dalmatinsko **knés.**

[42] Še so se ohranile sledi v deželi. Tako se npr. imenuje posestvo **Grafenweg** (cesta poljskih grofov na Krajnsko, gl. Valvasor, III. del. XI. knjiga, str. 221) **Kneshi pot; Grafenwiese** pri Radovljici, nekdanjem celjskem gospostvu, **Knęshnek;** vas **Grafenbrunn** na Notranjskem **Kneshák;** več vasic

venstva, saj je vanjo mogoče vključiti skoraj vse dotedanje Ideale in Vrednote slovenstva.

Če smo govorili o iluzijah in mitih slovenstva, ni mogoče mimo ugovora, da so podobne mite in iluzije gojili tudi drugi evropski narodi. Vsekakor, vendar je za slovenstvo specifično pri tem najbrž tole: medtem ko so se drugi narodi sami iz sebe **dejansko** vzpostavljali kot subjekt in jim je podobna mitologija služila le kot bolj ali manj primerno ali uporabno lastno mobilizacijsko **sredstvo,** je slovensko narodno gibanje **verjelo** tem **svojim** fikcijam kot transcendentnim, **univerzalno zavezujočim** Resnicam, na katerih bi se **edino** lahko odrešilo (dejansko vzpostavilo kot subjekt), od katerih je **pričakovalo** rešitev zase, ne da bi pri tem **tvegalo** samostojnost (in z njo seveda tudi lastno eksistenco). Mogoče je seveda ugovarjati, da Slovenci ne moremo postati v tistem smislu subjekt, kakor govorimo o njem v pričujočem zapisu, ker da smo premajhni. Toda tega ni mogoče vnaprej vedeti; razen tega pa tudi ne gre za to, da bi moral biti subjekt absolutno sam, če naj bi to v resnici bil, temveč gre za to, da za **svojo subjektivnost,** za svojo samo-stojnost najde moč **sam v sebi,** da najde **moč** za moč (da **tega** ne išče zunaj sebe), da pa kot dejanski subjekt z vnanjim nujno **računa,** vendar mora v tem računu vedno jemati **sebe** za edino osnovo računanja, ne pa kaj sebi vnanjega, transsubjektivnega. Če pa tak subjekt zares ne moremo biti, ali če se je dandanes morda spremenila usodna, **bistveno** zgodovinska scena dogajanja naroda, tj. če se je morda **zaprl** sam horizont metafizike subjektivitete in se skozi ta razpor razkriva neki, človeku vsekakor bistvenejši horizont, v katerem se sama metafizika subjektivitete (kot horizont dogajanja **novoveške** evropske zgodovine) šele pokaže v svoji **bistveni zgodovinskosti** (torej ne kot kaka absolutna »situacija« človeštva, zaradi česar se tedaj tudi **narod** zares pokaže kot **neki** zgodovinski način biti človeštva), tedaj bi bilo prav, če bi se tudi zares prenehali trapiti s subjektivnostjo po že preizkušenih ali kakih »novih« vzorcih. Tedaj pa bi seveda morali znova premisliti nekatere fundamentalne reči o nas samih. Zdi se, da se nekateri znaki tega pri nas danes že kažejo. V ta vprašanja se na tem mestu ne nameravamo spustiti, ker moramo nadaljevati že začeto razpravo o slovenstvu in filozofiji.

Tomizem, oziroma točneje **neotomizem** je gotovo obširno poglavje v zgodovini filozofije pri Slovencih. Sprašujemo se, kako to, da se je ravno neotomistična filozofija širše in po letu 1880 pa vse do prve svetovne vojne skoraj izključno uveljavila na Slovenskem in kaj je zanjo bistveno, da jo je lahko sprejemal del slovenskega narodnega gibanja.

Kaj je pravzaprav neotomizem? To je obnova sholastičnih filozofskih naukov Tomaža Akvinskega in tomistično razumljenega Aristotela, torej neosholastika. Tomistično ali sholastično filozofijo je katoliška cerkev javno razglasila za edino primerno katoliško filozofijo.*

Ko smo govorili o novoveški evropski filozofiji oziroma **metafiziki subjektivitete,** ki jo je znotraj sholastične tradicije in proti nji prvi odprl Descartes, smo omenili, da je Descartesova misel pomenila ravno začetek sprostitve človeka iz uklepajoče odvisnosti od česar koli človeku transcendentnega, da je ta misel prvič zagledala človeka kot subjekta, tj. da je človek v nji prvič dosledno razumel in izrekel samega sebe kot tistega, ki sam sebe vzpostavlja kot podlago (pod-stat, sub-iectum) vsega **objektivnega,** tj. vsega **znanja** in po njem posredovanega **delovanja** in njegove predmetnosti. Celotna zgodovinsko odgovorna novoveška evropska racionalistična filozofija, ki — kot rečeno — raste na kartezijanskem temelju, je že potem svojem principu (subjektiviteti subjekta) docela **brez-Božna,*** ne glede na to, da govori o bogu, in razvija racionalno teologijo v nasprotju s teologijo **razodetja.** Med racionalno teologijo in teologijo razodetja (pri kateri edino vztraja sholastika) je temeljna razlika, ki jo vsaj približno lahko zaslutimo iz tega, da ena misli boga v obrnjenem vrstnem redu kakor druga. Metafizika subjektivitete namreč na osnovi vprašanja o bivajočem v celoti **šele pride** do **počela** vsega bivajočega, ki ga šele — tako »najdenega« — imenuje »bog«. Teologija razodetja ima boga **razodetega** že na vsem začetku; ga ne dožene sama, temveč le raztolmači razodetje. Podrobnejši premislek bi zlahka pokazal načelno nezdružljivost teh »dveh bogov«; med njima je tako neznanska razlika, kakršna je med

---

* Najprej v encikliki Aeterni patris papeža Leona XIII. leta 1879, nato v poslanici Motu proprio Pija X. leta 1910 in nazadnje v Constitutio Apostolica Pija X. leta 1931.

* Morda se zdi, da je mogoče brezbožno misel najti že pred Descartesom, npr. v antiki. Toda bistveno zgodovinski **način** brezbožnosti, ki ga nosi novoveška racionalna metafizika subjektivitete, bi zaman iskali v antiki ali v srednjem veku ali zunaj evropske (zahodne) zgodovine.

srednjim in novim vekom evropske zgodovine. Tega ni mogoče spregledati. Istovetenje obeh »bogov« temelji na začetni samozastrtosti načelne brez-božnosti metafizike subjektivitete, ki pride v njeni dovršitvi pri Marxu in Nietzscheju jasno na dan; toda že pri Kantu npr. bog ni nič drugega kot postulat (postavka) praktičnega uma, da bi um lahko domislil samega sebe v celoti, pri čemer razodetje tu nima nobenega pomena in je za to misel brez vsake avtoritete. Prav zaradi **načelne brezbožnosti** evropske metafizike subjektivitete cerkvena katoliška dogmatika v svoji želji in poskusu, da bi se utemeljila tudi »filozofsko« (kar se — kot je videti — pojavi v drugi polovici 19. stoletja), ni mogla najti za ta namen opore na nobeni točki zgodovinske poti metafizike subjektivitete (ne pri Descartesu ne pri Spinozi, Leibnizu, Kantu, Fichteju, Schellingu, Schopenhauerju, Heglu, da o Marxu in Nietzscheju niti ne govorimo). Morala je torej poseči prav v sholastiko, k Tomažu Akvinskemu, zavreči vso novoveško filozofijo, bistveno oslepeti in oglušeti za vso novoveško smrtno kritiko sholastike, predvsem pa docela oglušeti za bistveno zgodovinsko odgovornost in **nepoljubnost** pristnega filozofskega mišljenja in se v obnovi sholastike zadovoljiti z golim **videzom** filozofije, ki pa je dobil docela svojevrstno vlogo in pomen, namreč pomen gole ideološke apologije.

Kar sholastiko in njeno obnovo ali neosholastiko oziroma neotomizem načelno razločuje od celotne novoveške filozofije ali metafizike subjektivitete, je to, da pri nji ni ne duha ne sluha o človeku kot odlikovanem subjektu vsega objektivnega, da **takega** samorazumevanja človeka ne pozna in ne prizna in da v nobeni svoji obnovi načelno ni združljiva z mislijo subjektivitete. Zaradi tega je sholastika in nesholastika tudi načelno anacionalna, brez posluha za narodno gibanje, čeprav ga lahko tolerira (omenil sem že Krekove politične programe). V tem se spet kaže njena bistveno zgodovinska neodgovornost.

Neotomizem se pri nas močno razmahne šele po omenjeni encikliki papeža Leona XIII., njegovi začetki pa segajo nekaj desetletij nazaj. Poglavitni razlog, da se je začel pri nas obnavljati tomizem, je najbrž enak kot drugod po Evropi. Deloma je to že omenjeni poskus cerkve, da bi tudi »filozofsko« utemeljila svoje dogmatske nauke, ki so postajali čedalje bolj nepreprič̌ljivi, predvsem pa potreba, da bi našla učinkovito sredstvo proti hitro dovršujoči se pristni novoveški filozofiji oziroma metafiziki subjektivitete, saj je takratna cerkev videla, da iz nje izhaja zelo neugoden vpliv na vero, kar bi seveda lahko imelo zelo slabe posledice za njeno družbeno veljavo in moč.* Toda tako nagel razmah neotomizma na Slovenskem, ki je bil dolgo (vsaj dvajset let) skoraj edina filozofija pri nas, moremo zadovoljivo razumeti le, če upoštevamo že doslej opisano bistveno karakteristiko slovenskega narodnega gibanja, namreč iz njegovega paradoksalnega hotenja izhajajočo nerazvidno mu nujo, da se zapre pred metafiziko subjektivitete, ogluši za njen nenehni poziv k dejanski subjektnosti. In za ta namen je kot nalašč primerna (neo-)sholastika, ki načelno ne pozna (in ne prizna) subjektivitete subjekta, saj stoji na predkartezijanski filozofski poziciji. Od nje slovenstvu ni grozila nevarnost, da bi se mu razvidno razkrilo njegovo paradoksalno bistvo, tj. hotenje biti kot subjekt oprto na nekaj transsubjektivnega, njegova nemoč za moč. Prav zato se je neotomizem tudi lahko vezal na del slovenskega narodnega gibanja, našel tako oporo v njem, v cerkvi in v veri, se zato tudi lahko hitro uveljavil in dal nekaj imen (Lampe, Kovačič idr. ter nazadnje posebno Ušeničnik), katerih pomen za neotomizem presega slovenske meje.

Če gledamo na našo **neo**sholastiko s strogimi filozofskimi merili in skozi nakazani **pomen akta njene obnove** (kar smo dolžni storiti), se pokaže njena popolna **navideznost,** za katero ne stoji nič drugega kot tisto, kar je ta akt obnove prineslo, namreč hotenje cerkve in njene posvetne organizacije, da bi si s tem aktom — med drugimi podobnimi — utrdila svoja razmajana tla; neosholastika se torej pokaže zgolj kot **ideologija** neke posebne, sociološko določljive družbene skupine v njenem uveljavljanju in boju proti drugim skupinam. To pa ne velja le za diferenciacijo znotraj slovenskega narodnega gibanja, saj ima neosholastika kot ideologija krščanske cerkve in njene posvetne organizacije, tj. znotraj evropskega človeštva vzpostavljajoče se posebne socialne grupacije, obenem nadnacionalni ideološki in samo ideološki pomen, presega torej ozke meje slovenstva, kot ga presega sama cerkev. Kljub temu je znotraj slovenstva z našega vidika pomen neosholastike izčrpan z njeno doslej nakazano **funkcijo** znotraj njega.

Neotomizem ali neosholastika skupaj s slovenstvom, kot je bilo opisano, je poglavitni razlog za tradicionalno, skoraj neverjetno slovensko »nerazumevanje« **transcendentalne filozofske misli,** trmasto zapiranje oči pred tem »zračnim idealizmom«, »skepticizmom« ali pa — še huje — »nihilizmom«.

* Danes začenjajo šele **počasi** spoznavati, da religioznosti — vsekakor drugače razumljene kot prej — metafizika subjektivitete ne zadeva in je zato tak strah odveč.

v okolici Postojne, ki je bila nekoč celjska posest, **Kneshija.** Sem spada tudi stara pesem **od Marka knesa,** ki jo poje ljudstvo na Krajnskem.

[65] Principes hae gentes non habent, praeter **Zupanos** senes, quemadmodum etiam reliqui Slavorum populi. **De administ. imp. c. 32.**

[66] Anton o starih Slovanov itn., str. 95. Hrvati, Srbi, Dalmatinci, Bosanci, Čehi, Poljaki, Prusi, Srbi na Mišenjskem in Lužici so imeli svoje župane kakor Krajnci. Gl. tudi **Schimek** v Geschichte **des** Königreichs Bosnien und Rama, str. 13, in **Gebhardi** v nav. d. str. 52.

[67] Untersuchung vom Meere, 2. del, str. LXXI.

[68] **V Hayek hist. Bohem. II. p. 64.**

[69] n. n. m.

[70] rusko

вовъ, вову

вваніъ, позваніъ

Češko zwu, zuwi, pozwu. V kranjščini je še beseda **ʃovit,** s katero izražajo klicanje ptičev, **ʃova; ʃvat,** ki je znana tudi drugim, pomeni povabljenca.

Grški συγ. slovanski **co, s, z,** ki je nemški **zu** najbrž niso nič drugega kakor onomatopoija približevanja, zbiranja, in od tega pojma izvirajo tudi drugi pomeni.

[71] Untersuchung vom Meere, 2. del. str. LXXII.

[72] Hos omnes praedictos Sclavos — qui infra terminum manent, quem conjuravit ille **Jopan,** qui vocatur Physso, & conduxit per gyrum & c. **Ex lit. fundat. mon. Cremifanensis apud Hans. in Germ. Sac. T. II. p. 98.**

[73] Krajnsko **goʃpodar,** češko **hospoďar,** poljsko **gospodarz,** lužiško **hospodar.**

[74] Krajnsko **goʃpod,** rusko

господинъ.

hrvaško **goʃpone.**

[75] **Hoʃpodar,** knez Moldavije in Vlaške.

Že leta 1849 je Ivan Pogačar v »Theologische Zeitschrift« (predhodniku »Rimskega katolika« in »Zgodnje danice«) objavil vrsto člankov Aloisa Schlöra, ki na nekem mestu piše, da najdemo »dandanes« polno ljudi, ki zanikajo vse in častijo skeptike in trdijo, da je vse nič, da je vse le videz, življenje le sen, vest fantazija, svet igra naključja itd., ter se zaradi vsega tega potem izročajo uživanju pred dokončnim ničem. Temu Schlöru pa je vse to le zelo udobna religija niča, ki jo taki ljudje sprejemajo brez vsakih dokazov, da bi utišali glas vesti; ne pozabi pa dodati, da je prof. Krug argumentirano pobil Fichtejev idealizem (ta je torej tista grozna stvar!), tako da bi vendarle vsakemu takemu filozofu — ko mu npr. po naključju pade na glavo strešna opeka — moralo postati jasno, **da nekaj le je**, da ni vse nič, videz, sen, slepilo, temveč resničnost. (Argument!) Prav tako Schlör ostro zavrača novoveško panteistično filozofsko pojmovanje boga, češ da so vse to zmote, ki jih mora kristjan zavreči, kar seveda obenem pomeni, da je treba enostavno **zavreči** vse poglavitne filozofske misli novega veka.

Franc Kosec v svoji obsežni knjigi **»Krščansko katoliško nravoslovje«** (Celovec 1879) podobno »opravi« z novoveško filozofijo: »Glede uma človeškega je treba pripomniti, da ni izvir nravnosti, ne formalni, ne materialni; torej glede nravnosti nimamo verovati, kar modrijani ne glede na učečo cerkev po svoji pameti izmišljajo in trdijo, ampak le, kar nas uči nezmotljiva cerkev.« Filozofske zmote za Kosca so: »... racionalizem, panteizem, materializem in ateizem, te verske zmote, vpeljane v življenje, rodile so liberalizem in socializem.«

Ivan Jurič v svojem članku **»Novodobna veda — pa Aristotel in Tomaž Akvinski«** (Rimski katolik, III, 1891) pride do sklepa, da moderni vek prezira modroslovje, za kar da je vzrok moderna filozofija; to da so zakrivili »... gorostasni nesmisli tako zvanih transcendentalnih filozofov à la Hegel in Fichte ...« Krivi nazori, najneslanejši in skrajno nasprotni nauki modernih mislecev so zanj filozofske zmote, »... katere so zaplojene s kartezijanskimi novotarijami, dospele do vrhunca v znanstvenem in socialnem nihilizmu naših dni in katere se nam javljajo kot naravni plod ter posledica preziranja bistvenih principov aristotelično-tomističnih.« O Heglu meni Jurič, da je nihilist: »Heglov nihilizem je Hartmann grozno ilustroval ter nasvetoval praktično aplikacijo: vesoljni in med seboj sporazumljeni samomor človeštva!« Naspoloh je Jurič prepričan, da je a-tomizem (tj. odsotnost tomizma) kriv za razpadanje družbene celote, »... dokler se slednjič vsi v groznem valobitji pogreznemo v nič.«

Andrej Pavlica v svojem obširnem članku **»O Kantovih sintetičnih sodbah a priori«** (Priloga Rimskega katolika III, 1891; članek je posebej pohvalil Mahnič) pravi, da tava Kant v »zračnem idealizmu«, da je začetnik tistega zelo škodljivega nauka, ki ga zastopajo Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer idr., in da je postal slaven predvsem zaradi »sistematično razloženega protikrščanskega duha, ki veje v njegovih spisih«, ne pa zaradi temeljitosti in globine misli, »saj pošiljajo francoski učenjaki kantovce v norišnico.« Svoj članek sklene Pavlica s fantastično, a za slovenstvo tipično ugotovitvijo: »Da, čas je, da se osvobodimo te blaznosti in stopimo na stališče edino pravega sholastičnega nauka. **Sholastika je neprecenljiv vir za razvoj slehernega naroda.** Sholastika edina more podeliti **tudi mlademu slovenskemu narodu kdaj možkost in zrelost.**« Seveda se nam zdi fantastično, da naj bi slovenski narod prišel do možkosti prav s **skopitvijo** (blaznost, ki jo omenja Pavlica, je namreč vsa bistveno zgodovinsko odgovorna novoveška filozofija oziroma metafizika subjektivitete, vsa na nji zasnovana moderna znanost in z njo tehnologija in tehnika in vsa težnja po samo-postavitvi človeka z lastnimi močmi; skratka vsa tista **pot**, po kateri mora, edino more in tudi **hoče** stopati človek ali **narod** v samopostavljanju sebe kot dejanskega subjekta), toda prav to je **najbolj** lastno **slovenstvu.**

Doslej omenjena stališča nekaterih slovenskih začetnikov neosholastike dovolj razločno kažejo načelno edino možno stališče te neosholastike do pristne novoveške filozofije, tj. grobo odklanjanje in zgolj ideološko pobijanje, ki ga je neosholastika pozneje (npr. pri Lampetu, pri Ušeničniku in pri Janžekoviču) sicer nekoliko omilila, nikakor pa ne načelno korigirala; očitno pa je iz tega tudi to, da neosholastika kot taka načelno ni zmožna razumeti pristne novoveške filozofije; kot **neo-sholastika** (ideologija) pa najbrž sploh ni zmožna razumeti nobene filozofije.* Ker je bila dolgo časa skoraj edina »filozofija« na Slovenskem (pa tudi druge »smeri« so — kot bomo videli — kazale le malo razumevanja za

* Še dandanes hoče npr. Janžekovič v članku **Kako je s slovenskim modroslovjem,** (»Nova pot«, XIX, 1967) nekakšno »avtohtono slovensko filozofijo«, ko pravi o Vebru: »Vebrovo modroslovje, predmetna teorija, je bilo uvoženo iz Gradca. **To ni bilo slovensko modroslovje.**« In prav neotomizem ali neosholastika naj bi potemtakem bila avtohtono zrasla iz slovenskega naroda!! Ubogi slovenski narod!

pristno novoveško filozofijo), nam iz tega postaja tudi razumljivo, da spisov transcendentalnih filozofov pri nas niso prevajali in jih še danes nimamo; iz tega — vsaj deloma — razumemo neverjetno »dejstvo«, da Descartesova, Spinozova, Leibnizova misel, posebno pa Kantove, Fichtejeve, Schellingove, Heglove misli na Slovenskem niso bile dojete iz njihove kritično **transcendentalne,** bistvene dimenzije. Verjetno je vse to tudi veliko pripomoglo k tako razširjenemu in neodpravljivemu, pretežno »kulturniškemu filozofiranju« na Slovenskem, kjer vse do danes ni bilo in ni niti enega časopisa za čisto filozofijo, ker se zdi taka filozofija večini »nekoristna«. Če ne bi na Slovenskem zagospodarila komunistična partija s svojim marksizmom, še danes ne bi imeli prevedenega Marxa, kakor nimamo Leibniza, Kanta, Fichteja, Schellinga, Hegla, Nietzscheja itd.*

Kot rečeno, pa niso le naši neoscholastiki kazali nerazumevanja za pristno evropsko filozofijo, temveč — razen redkih izjem** — tudi drugi, ki so poskušali »filozofirati« zunaj neoscholastike.

Tako npr. Etbin Heinrich Costa v svoji knjigi **»Encyclopädische Einleitung in ein System der Gesellschaftswissenschaft«** (Dunaj, 1855) ni pokazal ne razumevanja ne zanimanja za transcendentalno filozofijo in sploh ne za filozofijo. Izhodišče njegove razprave je ostalo docela ne-premišljeno. Po eni strani se hoče namreč odreči in izogniti filozofskim določitvam človeka, potem pa nenadoma sam nereflektirano sprejme **neko** docela filozofsko določenost človeka. Še slabše je z njegovim pojmovanjem zgodovine, za katerega je značilna do kraja zvulgarizirana in popačena, vendar nereflektirana hegeljanska shema, čeprav razglaša, da je filozofska smer, ki se končuje pri Heglu, zašla v slepo ulico in je zato filozofija izgubila vsak ugled. Z vso to filozofijo opravi kar nekako »pod roko«.

Josip Sernec (1844—1925), ki je sodeloval v slovenskem narodnem in političnem življenju, je v svoji drobni knjižici **»Materialismus und Slawenthum«** (Maribor, 1874) prav zlahka opravil z »nemškimi učenjaki«, češ da so z največjim ostroumjem, logiko in filozofskimi raziskavami prihajali do rezultatov, ki da jih že navaden človek z nekaj razuma lahko ovrže. Za primer navaja Fichteja in Hegla. Po eni strani se Sernec sicer navdušuje za znanosti in tehniko in pravi, da bo življenje čedalje bolj »znanstveno«, da bo treba »znanstveno **živeti,** ne le misliti ali sanjati«. Po drugi strani pa se — prav tipično slovensko — zaradi težav razvijajočega se zahodnoevropskega kapitalizma (tako imenovano »socialno vprašanje«) navdušuje za Slovane, staroslovanske zadruge in občestva, ki da jih slovanski vzhod še vedno ima.

Franjo Podgornik v kratkem članku **»O človeškem razumu«** (Letopis Matice slovenske, 1884) sicer meni, da je za razvoj odločne volje, tj. za praktično življenje, zelo pomembna preiskava človeškega razuma ali uma. To da je še posebno pomembno za Slovence, katerih narava je glede na sosede premehka. Podgornik sklene članek z ugotovitvijo, da mora razum (kakor je o njem govoril) postati vrhovno vodilo vsemu slovenskemu delovanju. Skliceval se je na Dühringovo »kritično filozofijo«, kar kaže, da ni imel kaj prida posluha za poglavitni tok novoveške evropske filozofije. Prav zato je njegova »filozofska« misel le eklektična zmes naivnega realizma in nereflektiranih drobcev transcendentalne filozofije. Na političnem področju pa se je navduševal za »vseslovanstvo« z enim samim — ruskim — jezikom, zastopal program »jugoslovanstva«, seveda v okviru Avstrije in — značilno — nasprotoval ideji slovenske univerze, češ da bi Slovencem bolj škodovala kot koristila.

Najizrazitejši slovenski filozof druge polovice 19. stol. je (zunaj neoscholastike) gotovo **Janko Pajk** in prav pri njem se razločno pokaže ves paradoks slovenstva. Znano je, da je bila Pajkova dejavnost usmerjena na več strani. Naj tu omenim le dve poglavitni: najprej je bil zelo delaven neposredno v jedru slovenskega narodnega gibanja, na drugi strani pa se je prav tako intenzivno ukvarjal s čisto filozofijo. Znano je tudi, da Pajk znotraj slovenskega narodnega gibanja »ni imel srečne roke«, ni bil priljubljen, zašel je v mnoga nasprotja in konflikte s svojimi sodobniki in je njegov časopis »Zora« propadel pretežno zaradi tega. Napisal je vrsto filozofskih razprav, med njimi odlično »Praktično filozofijo«, vendar moramo ugotoviti, da je to njegovo delo ostajalo skoraj v celoti zunaj njegove

[78] Rusko **господ**, Gospod Bog.

[77] **Hospes**; sprva tudi **hostis** ni bil nič drugega kakor tujec, kar je isto kot nemški **Gast**, vlaški **gasda** in slovanski **goſt, hoſt**; itn.

[76] Rusko **рабство**, iz **работа**, Poljsko **njewola**, češko **sluzebniecwo** od **ſluga**. Krajnci niso imeli imena za podložništvo. **Rojenak** je namreč napravljen po nemškem **Erbhold**, graščinski podložnik.

[75] Rerum fere omnium ratio — servatur eadem, fuitque olim constituta. PROCOP. **I. c.**

[66] Jam inde ab antiquo plebeja communique libertate vivere & de rebus omnibus, qua cogitatu factuve graviores occurrunt, communiter deliberare solent. **Id.**

[65] Rusko **Законъ**. hrv., srbsko **zakon**, poljsko **sakon**, češko **sakon**.

[64] Utilitates & damna apud ipsos in commune vocari solent. PROCOP. **I. c.**

[63] To izpričuje škof Otto o nemških Slovanih, ki jih je poznal. Gl. **Möhsen**, Geschichte der Wissenschaften in der Mark Brandenburg. Berlin und Leipzig 1781, str. 69. Ta posebna lastnost poštenosti pa je bila po Prokopijevih besedah, ki je spoznal Slovane v Iliriji, lastna vsemu narodu. Gl. prejšnji §.

[62] HELMOLD. **Chron. Slav. L. I. c. 38.**

[61] Krajnsko **pèrſega**, rusko **присяга**, češko **pziſaha**, lužiško **przysiega**, hrv. **priſzega**.

Прн, **pri, przi, pſhi; ſegat, ſiegac, ſahacz**, v različnih narečjih po čem seči.

[60] Krajnsko **porok**, hrv. slavonsko **poruk**, rusko **порука**, nemški **Bürge**, in ta beseda pride ravno od slovanskega **porok** in ne od **borgen**, sposoditi si. **По**, **po**, in **roka, ruka, pyka. ruka, pyka.**

[57] Krajnsko **poroka.**

[58] Krajnsko **perjatel**, rusko **пріятель** hrvaško **priatel**, češko **pritel. Perjeti**, **пріемлать**,

* Še danes lahko opazujemo, kako se mnogi spet zapirajo pred sodobno filozofsko mislijo in si pustijo — v strahu pred okuženjem — rajši odpirati skrbno pasterizirane (vseh živih klic očiščene) filozofske konzerve domače ali tuje proizvodnje, ne da bi vedeli ali le imeli željo zares zvedeti, kaj sploh je sodobna misel danes.

** Taka izjema je npr. Ullepitsch (Ulepič) Karel pl. Krainfels, ki v svoji drobni knjižici aforizmov (»Aphorismen aus dem Gebiete der Lebensphilosophie«, Ljubljana 1842) kaže zelo visoko mnenje o Kantu in Fichteju. Izjema je tudi Josip Nejedli (1821—1919), Čeh, ki je živel od leta 1862 naprej v Ljubljani kot gimnazijski profesor filozofije. Bil je dober poznavalec novoveške filozofije, vendar — pač ni bil Slovenec.

kulturniške dejavnosti v slovenstvu in da so vse njegove filozofske razprave (razen nekaj krajših člankov) napisane v nemščini, čeprav je Pajk druge svoje spise, ki jih ni malo, pisal v slovenščini. Pajk je sicer nameraval prevesti svojo »Praktično filozofijo« v slovenščino, vendar ga je prehitela smrt. Filozofijo je študiral v Gradcu in na Dunaju, doktoriral je iz filozofije na Dunaju, prav tako je svoja glavna filozofska dela izdal v tujini. Doma niso našla njegova filozofska prizadevanja skoraj nobenega razumevanja ali odmeva. Tudi mesta, ki bi mu omogočilo realizacijo njegovih filozofskih teženj, ni dobil ne doma ne v tujini (medtem pa je že dolgo vladala na Slovenskem mahničevska obnova tomizma, ki je »svojim mislecem« doma omogočila primeren teoretični razvoj). Pajk, že skoraj docela resigniran, je lahko prišel domov samo še umret (1899).

Vprašujemo, ali je vse to zgolj naključje ali pa se v Pajkovi osebni usodi zrcali neka pomenljivejša usoda razmerja med slovenstvom in filozofijo, ki morda še danes ni slovenska preteklost?

Opisana Pajkova usoda se je po svoje pokazala tudi v njegovi čisti filozofski misli. Tega pa ne moremo razumeti tako, kakor da je Pajk svojo osebno življenjsko usodo primitivno vnašal v svojo filozofijo, ali da obstaja kakršna koli neposredna odvisnost njegovega čisto filozofskega premišljanja od njegove družbene situacije, saj bi to bilo poenostavljanje v stilu vulgarno »marksističnih« razlag filozofije po shemi baza — nadgradnja, temveč v tistem globljem smislu, ki ga opisuje Fichte v svojem **»Prvem uvodu v nauk o znanosti«,** kjer govori o izboru **principa** filozofiranja, ki obvladuje celoto filozofske misli kakega filozofa. Če gledamo v tem smislu, je očitno, da ne moremo nobene posebne misli iz neke miselne filozofske celote zvesti tako rekoč **ponovno,** vnanje na neke situacijske elemente tistega, ki je že izbral bistvu svoje osebnosti primerni **princip** celotne svoje filozofske misli. Glede na to lahko torej za Pajka rečemo, da kot Slovenec in kot slovenstvu pripadajoča in po tem slovenstvu »strukturirana« osebnost iz druge polovice 19. stoletja, v katerem je srečaval vse mogoče ideje, filozofije, ideologije, križanje starega z novim itd., **ni imel ne nagnjenja ne posebnega razumevanja za pristno evropsko novoveško filozofijo oziroma metafiziko subjektivitete** v tisti njeni obliki, do katere se je v tistem času — po Heglu — že bistveno zgodovinsko razvila in dovršila v lastnem prevratu pri Marxu in Nietzscheju, kakor tudi ne za njene prejšnje oblike od Kanta do Hegla in še prej. Ogreval pa se je bolj za (sicer bistveno zgodovinsko ne-odgovorne) filozofske realizme in evolucionizme in je tudi ostal filozofski **realist,** čeprav analiza njegove »Praktične filozofije« kaže imanentno nevzdržnost njegovega realizma.* To pa z našega vidika spet kaže, da tista evropska misel, ki izreka **samopostavljenost** človeka kot dejanskega **subjekta,** ni mogla v slovenstvu najti ustreznega odmeva, kar nam tudi omogoča razumeti dejstvo, da je Pajk kot izrazit akter slovenskega narodnega gibanja **izbral** bistveno zgodovinsko ne-odgovorni »realizem« za princip svoje filozofije. Transcendentalna evropska misel ali metafizika subjektivitete bi namreč Pajku, če bi se bil zanjo »odločil«, če bi jo bil vzel zares, če bi bil prisluhnil njenemu bistvenemu klicu, ne dopuščala, da bi sprejel nase in nosil paradoksalno hotenje slovenstva, temveč bi zahtevala od njega nekaj bistveno drugega. Ne bi torej Pajk nekaj naredil s to filozofijo (ne bi je »uporabil«, ne bi mu za kaj »služila« ipd.), temveč bi ona nekaj storila z njim: moral bi namreč, če bi bil dosleden, razkriti paradoksalno bistvo slovenstva (njegovo nemoč za moč) in mu pokazati povsem drugačno pot ali pa se popolnoma umakniti iz slovenstva; zahtevala bi skratka od njega bistveno spremembo njega samega, njegovega življenja. Vemo pa, da Pajk nikoli ni odstopil od tradicionalne notranje nemožnosti slovenstva; vedno je mislil v Slovencih znotraj Avstrije, o Slovencih skupaj z drugimi Slovani znotraj Avstrije, ali pa o Slovencih skupaj z južnimi Slovani oziroma Slovani sploh v smislu fikcije mogočne vseslovanske vzajemnosti, nikoli pa o dejanski, teritorialni, narodno politični (državni) samostojnosti slovenskega naroda, kakor je tudi vedno ostal filozofski **»realist«.**

Iz dosedanjega opisa lahko razumemo Pajkov filozofski, metafizični realizem, njegovo upiranje Kantovi določitvi **avtonomije moralnega (dejavnega) subjekta,** njegovo nezanimanje za Fichteja, Schellinga, Hegla in poheglovsko filozofijo. Premislek Pajkove »Praktične filozofije« kaže, **da Pajk v svojem dogmatičnem, eksplicitnem izrekanju realizma** kot transsubjektne zasnovanosti človeka kot delujočega subjekta, zasnovanosti človekove **dejavnosti** na nekem realnem temelju »po sebi«, v svoji realiteti neodvisnem od človeka in njegove dejavnosti, absolutno utemeljujočem, ki ga Pajk imenuje bodisi »narava« ali pa iz **»biti«** prihajajoča **»kavzativna**

* Glej razpravo »Pajkova praktična filozofija«, Problemi št. 76.

povezanost vseh stvari«,* neodvisna, na-sebna **realiteta enotnosti** bivajočega v celoti ipd. (od česar naj bi torej človek kot dejavni subjekt bil odvisen!?), **izreka pravzaprav paradoks samopostavljenega subjekta kot vendarle postavljenega na nekaj transsubjektnega.** Ker je ta na sebi realna, iz »biti« izhajajoča »kavzativna povezanost« vseh stvari in bitij **princip,** ki obvladuje vso Pajkovo filozofsko misel, ta njegova filozofija zato ni izraz ali odraz bistva slovenstva, temveč je to **bistvo sámo.** Temeljni **eksplicitni** princip Pajkove filozofije (ki ga je Pajk »izbral« v tistem smislu, kakor govori o tem Fichte) torej že **izreka sámo paradoksalno bistvo slovenskega narodnega gibanja.**

Če pa je tako, se moramo vprašati, zakaj je torej taka Pajkova filozofija ostala slovenstvu tuja, pozabljena, in zakaj Pajk v slovenstvu »ni imel srečne roke« (zakaj je ostro zavrnil neosholastiko, Lampetovo »Cvetje s polja modroslovskega«, neosholastično estetiko; zakaj je zašel v konflikte tudi z zunajsholastično stranjo slovenstva**).

Omenil sem, da je **realizem** Pajku samemu **eksplicitni princip** njegove filozofije, in s tem mislim tisto, kar je v Pajkovem filozofskem izvajanju očitno, neprikrito. Analiza in premislek Pajkove »Praktične filozofije« (glej že omenjeni članek v Problemih) pa kaže, da je tisto **bistvenejše** v Pajkovi filozofiji ravno tisto, kar ostaja v nji sami skrito pod plastmi eksplicitnega realizma. To skrito pa ni nič drugega kot navideznost realizma in dejanskost vse utemeljujoče **samopostavljenosti** (subjektivitete) človeka subjekta, zakaj Pajkov »realni« princip — iz same »biti« izhajajoča »kavzativna povezanost vsega« — se v premisleku izkaže le kot osnovna računska postavka praktične, dejavne **volje** same, da bi se le-ta mogla kot taka ohranjati in stopnjevati. Čeprav torej Pajkova filozofija po svojem vnanjem, eksplicitnem realizmu absolutno ustreza slovenstvu, pa po svojem bistvenejšem, a samoprikritem izrekanju subjektivitete človeka subjekta ni združljiva s paradoksalnim slovenstvom in ji zato slovenstvo tudi ni prisluhnilo, morala je ostati pozabljena na njegovem obrobju. Morda lahko šele iz tega do kraja razumemo Pajkove besede iz omenjenega pisma Cimpermanu, kjer sam odgovarja na vprašanje, zakaj da ga ne marajo.

Kot vidimo, je Pajkova filozofija skupaj z vso njegovo življenjsko dejavnostjo in usodo izjemno signifikantna za slovenstvo, za njegovo paradoksalno bistvo. Zaman bi iskali v njegovih posameznih filozofskih ali esejističnih formulacijah izjave, s katerimi bi lahko neposredno podpirali ali zavračali tu orisani Pajkov pomen za slovenstvo, zakaj ta pomen se pokaže le iz premisleka, ki skuša zajeti celoto Pajkovih »teoretičnih« in »praktičnih« prizadevanj.

Za sklep lahko rečemo: slovenstvu je blizu vsaka tista »filozofija«, ki mu prikriva njegovo bistveno nemožno možnost: biti kot subjekt vendarle vprto na kaj transsubjektnega. »Selekcija« take »filozofije« pa se odvija v smislu Fichtejeve besede: »Kakšno filozofijo kdo izbere, je odvisno od tega, kakšen človek je kdo, zakaj filozofski sistem ni mrtev kos pohištva, ki bi ga lahko po volji odlagali ali sprejemali, temveč je poduhovljen z dušo tistega človeka, ki ga ima. Po naravi omleden ali z duhovnim suženjstvom, učenjaškim luksusom in puhlostjo zlomljen značaj se ne bo nikoli dvignil do idealizma.« (»Prvi uvod k nauku o znanosti«, 5. oddelek.)

---

* Glej že omenjeni članek »Pajkova praktična filozofija« v Problemih št. 76, posebno str. 226 in dalje.

** O tem se Pajk v nekem pismu Cimpermanu (17. IV. 1877) takole izrazi: »Brate! Zakaj Ljubljanci v meni hudiča in mušnjaka gledajo? (...) Kaj je vzrok, da ne godim, ne vem; nič se ne morem sponašati, menda edino to, da tudi sam kaj mislim, kar pa vsem nij ljubo.«

Igor Mislej, »Programski preskus dvostrankarske kvalificirane demokracije v nacionalnem prostoru«, *Zaliv*, leto 1970, št 28-29, str. 19–34; leto 1971 št. 30-31, str. 178–191; leto 1971 št. 32-33, str. 374–383; leto 1972, št. 34-35, str. 126–135.

IGOR MISLEJ

PROGRAMSKI PRESKUS DVOSTRANKARSKE KVALIFICIRANE DEMOKRACIJE V NACIONALNEM PROSTORU

D^2

D2 — ni matematična in ne kemična formula.

Ne pomeni tokrat Demagogije, tudi ne Demokracije. In ne Devalvacije. Ne Dialoga.

Pomeni — čisto preprosto — dediščino. »Dediščina na kvadrat«.

Oča leži negiben, z roženkrancem krog rok, s hladnim znojem na čelu. Zdi se, da spokorniško ramišlja. Zna biti, da se zares bliža toliko napovedani konec. Zbranim sinovom bo treba zapustiti kanček dobrega vtisa. Da ne bodo za njim preveč preklinjali.

1.

Vsakdo od nas je bil zanesljivo enkrat rojen iz materinega telesa (g)natus. In tisti, ki je rodil, je zanesljivo tudi gnatus in — bi tako po biološki lestvici lezli nekam nazaj; potovali bi skozi ledene dobe, skozi mutagena obdobja zemeljskega amagnetizma. Pristali bi v pradavnini nastajanja. Tam je zakopana genéza. Temna je ko kozmični dan in danes je bližja futurologiji kot zgodovini preteklosti. Sodobniki se tepo, da bi v njeno temino vnesli razsvetljavo, ta je seveda sodobna. A geneza se ni nikjer podpisala, ni zapustila izvirnega izročila. Vse krog nje je motno. Po njeni sledi kopljejo arheologi in antropologi, nazadnje jo bodo morda odkrili kozmonavti jutri na nekem oddaljenem planetu. Ne, res ni lahko, tole odkrivanje naše preteklosti. V iskanju nazaj se razblini racionalna pot. Pravzaprav se za nas začne vse šele tam ob »gnatus«. Ta je neizpodbiten. Z gnatus se začenja pravzaprav zgo-

dovina v sodobnost, ante-gnatus je geneza. Gnatus odpre pot v gens in potem v natio, potlej nam je vse časovno blizu in enako minljivo. Cicero — na primer — postane z ozirom na neskočno odmaknjeno genezo naš pristni sodobnik. V rimske govornice razpenja omnes gentes et nationes — gnatus-gens-natio. Biologija ljudske družbe je z matematično razkošnostjo razpredla rodno v plemena in v večje opredelitve ljudske veleskupine. In če bi ostalo samo pri biologiji parjenja, bi gnatus-gens pomenilo pri človeku predvsem žlahtno genotipsko odbiranje. Arheantropologija bi zlahka zdrknila v biološko preteklost naše pripadnosti. Kromanjonec in neandertalec bi najbrž dobila drugo razlago za ljudsko genealogijo, kot jo imata. Danes jima pripisujejo raznoterost antropoloških vrednosti. Danes bi radi sklepali tja nazaj, kako se je kromanjonec visokega čela ubadal z nekoliko pritlikavim digestivcem neandertalcem in kajpak zmagal. Njegova zmaga leži zakopana v diluvijskih plasteh zemlje, če ne govori morda iz baskovskih pesmi, če ni mogoče utrjena v mišicah ljudi severne Evrope in severne Azije, če je ne prikrivajo morda rodovi severne Afrike, kdo ve. Naš sodobnik Cicero ni nikoli našel priložnosti, da bi govoril o tej kromanjonski zmagi. Saj, Ciceronovi sonarodnjaki so namreč zmagali na isti način: pobili so premagane moške, z njihovimi ženami so se sparili. Če jih potem niso pobili, so žene premagancev rodile otroke. Vsekakor je »gnatus« že v samem počelu pomenilo pestro zmes človeških sokov in manir. Genotipsko odbiranje v sproščenem ženitvovanjem pirovanju je iz ljudskega rodu bilo potisnjeno daleč vstran. Tako kot pri nobeni živalski vrsti sta se pri človeku združila meč in falos in sklenila biološki konkordat, ki je povzdignil človekov gnatus v drugačno, neživalsko vrednost socialne lestvice. Posiljena premaganka je pač rodila premaganca. Ob tem se je podrl matriahat, gnatus-gens-natio pa je dokončno izgubil prvotne biološke obrise. Človekov genotip ni bil torej nikoli prepreka ljudskemu mešanju. Tudi v najnovejšem času, ko so hoteli genotip po-

vzdigniti v ideologijo, niso s tem preprečili, da ne bi soldati rasistične ideologije posiljevali nerasnih žena. V vojnih nasiljih je torej nekoliko biologije. Ravno toliko, da so ona del zgodovine človeškega gibanja v smer gnatus-gens-natio. Zavoljo korenitega poseganja vojn v ljudski bios ni gnatus nikoli zagotavljal genotipsko odbrane izvedbe, pač pa je zanesljivo že zelo zgodaj odrejal vrednost pokolenja. Čas biološke pogojenosti je dobil na ta način odločujočo dopolnilno komponent: gnatus je ugrajeval posameznika v sociološko opredeljen prostor. Biološka časovnost je potlej prisotna kot kontinuiteta, ki sumira posameznike skoz generacije v prostor kot gens-natio. Ne gnatus-čas in ne gens-natio-prostor nista na voljo izboru posameznika. Oboje je nujnost, takšno kot je. S sodobniki, takšnimi kot so. S predniki, kakršni so bili. Morda so bili mostiščarji, morda brlogarji. Živeli so v povsem drugem prostoru, do njih nazaj pa se vleče neprekinjena biološka veriga skoz različne prostore. Živeli so drugače od nas, obnašali so se drugače. Če je bil prostor postlan šele z nestrojenimi živalskimi kožami in še ni poznal niti mehanizma peščene ure, potem so vsi ubijali živali tudi zaradi živalskih kož in čas so odmerjali po posluhu do sonca in gibanja lune. Prostor je določal način življenja, mišljenja, obnašanja. Fenotip. Gnatus se v konkretnih pogojih prostora izrazi v določenem, splošno pogojenem fenotipu. V enakih pogojih prostora razvija gens-natio skupno fenotipsko reaktivnost. Sem sodi oblikovanje skupnega jezika, skupne kulture, nujnost je obvladanje ekonomike skupnega prostora in določanje njegovega notranjega ustroja. To so nujnosti, s katerimi se vsakdo identificira; vsakdo jih šteje za samo po sebi umevne in podane kategorije, šteje jih za »nacionalne«.

☆

Iz ne povsem opredeljivih razlogov postane včasih mnogo pomembnejši »začetek« naroda kot pa njegovo sedanje

bivanje. Zakoličenje začetka naroda je celo teoretska preskušnja nekih ideologizmov. Zanimiv je zlasti poskus, opredeliti narod tako, da definicija potem sodi v klasično razredno analizo družbe. V tem okviru bi naj potem pojmovali narod kot genealoški produkt, aktiviran v pogojih družbene delitve dela pod kapitalizmom. Ko dodamo k tej načelni opredelitvi konkretne kategorije (jezik, kultura, ozemlje, ekonomika), potem smo resda pojmovanje naroda dokaj neprodušno zakoličiti in iz naroda napravili novodobno makroskupino, s katero se da potem manevrirati tudi v raznih ideoloških pravcih in hkrati izvajati iz vsega določeno, vselej pa oportuno prakso.

Področje Francije so v davnini naseljevala galska plemena. Konfrontacija z germanskimi sosedi jim prinese nekaj biološkega mešanja, v konfrontaciji s starorimskim cesarstvom so zavojevana in vključena v civilizacijski prostor Rimljanov. V Galijo prodira latinščina. A ta se na galskih tleh spreminja, deloma med preprostim ljudstvom vulgarizira, iz nje in iz reliktov galščine ter iz neznatnih vplivov s strani germanskih sosedov nastaja galo-romanski jezik, ki se med ljudstvom skozi stoletja oblikuje v romanske narečne jezike, tako kot jih govori predvsem kmečko prebivalstvo. Interesi srednjeveških fevdalcev posežejo odločujoče v fenotipsko pestro zmes. Ko si gospodarji Ile-de-France končno izbojujejo kraljevsko pozicijo nad drugimi fevdalci, se tudi narečni jezik »fransjen« vse bolj vsiljivo uveljavlja kot francoščina, t.j. jezik francoske kraljevine. Narečni jeziki v ljudstvu, zlasti med kmečkim prebivalstvom sicer ostajajo kot kmečki »patois«, a fevdalna monarhija utrjuje francoščino kot uraden jezik. S petnajstim stoletjem je v glavnem francoščina, »kraljevski jezik«, obveljala v vseh francoskih provincah. Meščanska francoska revolucija je proces uradne enovitosti na sicer fenotipsko diferenciranem področju po svoje potrdila. Francoščina je potlej favorizirana kot jezik splošne, skupne uporabnosti, ljudstvo pa seveda še vnaprej govori po svoje. Literarni jezik je kajpak francoščina, negujejo jo predvsem v mestih.

Prebivalci vzhodnih in centralnih predelov Švice so zanesljivo trden narod, ki govori svoj »švicerdüč« v mnogih narečjih. Na jezik so ponosni, gojijo ga ne le kot pogovorno sredstvo, jezik jim je osnovna razpoznavna vrlina in simbol nacionalne bitnosti — a kljub stoletnim tradicijam ga niso nikoli razvili v literarno kategorijo. Švicarji (področja »švicerdüč«) so sodoben

evropejski narod brez lastnega literarnega jezika. Kot jezik splošne skupine uporabnosti so si »izposodili« sosedni hochdeutsch

V prostoru slehernega naroda moremo nasploh razlikovati med nacionalnim in »nacionalnim«. V nacionalnem so vsidrane rustikalne fenotipske korenine, »nacionalno« je postopoma vsiljeno z enovitim tipom organizacije prostora in nadrašča prostor. Na francoskih tleh je »nacionalno« enovitost jezika in naroda zakoličila fevdalna monarhija, ne meščanstvo.

Pojmovanje *naroda, narodnega* nikakor ne more biti stvar »ideološkega« dogovora. Naroda ne producirajo določena oblika delitve dela in ne družbeni proizvodni odnosi. Vprašanje o narodu je v takem sklopu neopredeljivo, je nacionalni fenotip. A tudi ta postaja vse manj jasen, čimbolj se odmika v davnino, ko se nekam razide v prasestavine, ki jih ne poznamo.

Fenotipska izraznost naroda je podvržena plastičnosti v polni odvisnosti od sociološkiх pogojev. Je čista funkcija prostora, v katerem se populacija nahaja. In hkrati je prema izpeljanka časovne kontinuitete gnatus-gens-natio. Praoblike, kolikor si jih lahko predstavljamo, so plod znanstvene intuicije, a na verodostojnost te čudovite lastnosti posameznikov ne gre vselej prisegati. Mnogo jasneje se nam predočujejo fenotipi, ki že temeljiteje dosegajo naš prostor. Prednost te relativne bližine pa nas nikakor ne opravičuje, da zaradi našega (ne)znanja enostavno določimo čas in način, kedaj in kako naj je narod nastal.

V zgodnejših začetkih naše dobe je nacionalni fenotip rustikalen. Kmetje, osnovna gmota nacije, dajejo fenotipu največji prispevek. Kmečka miselnost, kmetovalčeve vedenjske navade, osebna kremenitost in religiozna predanost rodni grudi — s takšnimi fenotipskimi elementi so posejane zgodnje nacionalne podobe našega civilizacijskega bazena. Narod je v svoji zasnovi rustikalen, vse v njem izhaja s kmetov. Nastajajoči meščanski sloji imajo neposredne

korenine na kmetih. Ko nastaja nacionalno vprašanje, je to predvsem kmečko vprašanje. V političnem merilu so uspešne in progresivne ljudske, kmečke stranke.

Meščanstvo, tako kot se poraja in krepi v krilu naroda, vnaša v nacionalni fenotip vse več svojega. Rustikalno je postopoma potisnjeno v obrobje nacije, nazadnje pristane na nivoju mikavne in turistične uporabne folklore. Meščanstvo, porojeno v krilu kmečke srenje, postopoma zgublja rustikalne korenine, za vedno več zaporednih meščanskih generacij se kmečko predništvo povsem zgubi v preteklosti. Razvito meščanstvo rekrutira iz kmetskega prebivalstva potlej predvsem še industrijski proletariat, a samo postaja dirigent družbenega življenja in nacionalna sol.

Meščanski nacionalni fenotip je gotovo manj »nacionalen« od preseženega rustikalnega. Meščanstvo živi od manifakture in industraliziranega načina gospodarstva in razvija tržišče. »Nacionalno« postaja zdaj nekaj drugega, nekaj z interesi na menjavi blaga in tehničnih izkušenj. Meščanski nacionalni fenotip se posplošuje na neki splošnejši, »civilizacijski«, »mednarodni« nivo. Obrnjen je bolj navzven kot navznoter. Nacionalno bistveno ni več integralnost rodne grude, temveč nedotakljivost tržišča, njegove meje, carine. Interesi tržnega gospodarjenja določajo bregove nacionalnega. Vse v okviru meščanskega načina bivanja se uravnava z nekim določenim smislom: vse obstoja in biva v okviru materialnih in upravnih možnosti, obvladati tržišče. Meščanstvo žrtvuje tudi večje komplekse narodnega prostora, če je tako zagotovljena oblast nad domačim, »nacionalnim« tržiščem. Oblast nad tržiščem je država, meščanstvu je država sinonim za sintezo tržišča in nacionalnega. Nacionalno je potlej tisto, kar je v interesu države. Če je lahko kaj izvendržavnega v interesu meščanstva, je to spet samo tržišče, pod določenimi pogoji uresničuje meščanstvo takšne interese tudi agresivno.

Zgodnjemeščanski nacionalni fenotip je praviloma torej obsežen v etatistični domoljubnosti. »Očetnjava«. Domovina, ki ni več kmečka rodna gruda. »Rodna gruda« osta-

ne le še zvočna fraza v domoljubnih govorih nacionalno zavzetega meščanstva. Kmetova rodna gruda je medtem dejansko že potisnjena iz praktične udeležbe v javnem življenju. Kmečke stranke so samo še okostenela opozicija preteklosti, kmetstvo se itak razslojuje. V zgodnjemeščanskem nacionalnem fenotipu je »kmečko« le še sinonim za vse konservativno, zaviralno. Napredno je samo še meščanstvo, meščanske stranke. Ko se v nujnosti koncentracije kapitala in njegove rentabilnosti na začetku kapitalizma pojavljajo in večajo pavperizirani sloji, se meščanska progresivnost izrazi še z novimi kakovostnimi komponentami.

K težnji za nacionalno varnost tržišča se fenotipsko dooblikuje še socialna »skrb«. Socialnost. Socialno varstvo, socialna služba. Socialna medicina. Socialne politične stranke.

V merilih meščanskega življenja se pojmi ovrednotijo ob premem odtehtavanju mase, učinka, bivanja. Vse biva, zato da bi lezlo postopoma v primerjalnik; če ne, tedaj zgine. Kmetstvo ni odtehtavalo mase svojega telesa zaradi razvojne primerjave, velikost sama po sebi mu ni ovira, majhnost ne težava. A meščanstvu je stopnjevanje način bivanja. Obrt-industrija-trust. Tržnica-borza-mednarodno tržišče. Zaslužek-renta-kapital. Podrejen-enak-dominanten. Majhen-večji-največji. Nacionalno trdni so presežniki. Nacionalni ideal je presežnik. Biti presežnik med vrstniki. Imeti presežni kapital med kapitalisti. Način bivanja v okviru te neprestane tekme za večjim je na eni strani gibalna sila samega bivanja, na drugi strani pa tudi njegova zla usoda.

2.

Lahko se zgodi, da so nasploh presežniki neke populacije majhni. Ali pa da jih ima v rokah nekdo drug, nekdo tuj, nekdo pač v okvirih zgodovinskega dejstva, da so nekatere nacije pozneje in druge toliko prej stopile v skupno areno. Tukaj bi si bilo možno postaviti vprašanje, če pomeščanjenje nacije v pogojih majhnosti, relativne

zaostalosti in apriorne podrejenosti morda dodaja fenotipske dopolnilne značilnosti, odtenke ali komplekse izrazitejših lastnosti.

V literarnih upodobitvah, ki zmeraj na bolj ali manj neposreden način zrcalijo čas, srečujemo mnogo svojevrstnih življenjskih junakov. So to majnni uradniki, pavšalizirani na pretirano pedantnost v uradu in v življenju, in vsi so ponižno podrejeni navzgor, navzdol pa lahko tudi grobi. Srečujemo med njimi junaške goste pivskega omizja, a dejansko so izven tega omizja le uvele, neiniciativne cokle. Pri večini literarnih junakov je vodilni motiv neuspelost v dirki za presežnikom, in neuspeh se obešenjaško skriva pod pretirano nadarjenostjo za duhovičenjem. Ti opredeljivo neopredeljivi junaki so nekakšna zmes prvin svetohlinstva in perfektnega kapitulantstva. Da ne izpuhte s svojim časom, jim literarna inkarnacija potem prisoja herojske trenutke. Ti naj demantirajo bolj obdobje kot lik junaka, so bolj resignacija skozi enkratni vzpon kot realiteta. Če poskušamo na primer pavšaliziiranemu junaku zdaj dodati nosilne noge, prebrisano pamet literarnega junaka in domoljubno srce, primerno tudi za majhne prilike, potem se moramo zelo potruditi, da dobimo nazadnje iz vsega Švejka. In nič si ne moremo zato, če ima nacionalno hotenje lahko tudi to neekskluzivno podobo, podobo literarne karikature. Karikiran je junak, nekako »za kazen«, ker živi v svojem času.

Nekoliko bi, nepripravljeni kot smo, lahko osupnili, ko se naenkrat Švejk sreča s svojim vrstnikom, recimo s Hauptmanom von Köpenick. Iz Hauptmana diha ista junaška sapa kot iz Švejka, ustvarili so ga isti pogoji, a v sosedovem rajonu »velikega, razvitega« naroda. Tudi tu gre za karikaturo, a karikiran je čas in junak ni »kaznovan« zaradi svojega obdobja. On sam kaznuje čas s svojo prigodo, v kateri je moralno grob navzgor, zato da pripelje institucionalizirano oblast do absurda. V Švejku je vse karikirano, njegova ponižnost in njegova grobost, njegova dobrodušna prilagodljivost in njegova primitivnost. Švejk zato ni junak, ne da bi bil hkrati še večji klovn; ni klerikalna svetohlinska duša, je premočrten okornež, ki gre s svojim tokom.

Osebna majhnost posameznika je fenomenalno prisotna v kulturnem blagu *sleherne* nacije, velike ali majhne, razvite ali nerazvite. Poistovetiti z njo nacionalni fenotip, pogojen z narodno majhnostjo, bi bilo prej ko ne samovoljno. Bržčas bi ne našli dokumentacije za neki fenotip nacionalne majhnosti,

v nikakršni varianti, ne v prekrojenem stilu; tudi agresivnost sama v sebi ni fenotip velike nacije.

Značilnost današnje civilizacije je neustavljiva specializacija v tehnologiji dela, tehnologija se vodoravno neprestano diferencira. Delitev tehnologije dela je skupna poteza obsežnega procesa, ki sam v sebi ni nacionalno omejen in ne socialno strukturiran. Čim intenzivnejši je proces, tem kvalificiranejše je delo; vezana, torej na vedno večjo kvalifikacijo dela pelje tehnologija po eni strani v silovito horizontalno diferenciacijo, a po drugi strani se zmanjšujejo v njej elementi vertikalne stratifikacije moderne družbe, postopoma, v odtenkih, spontano. Produkti tehnološkega delovanja potujejo širom po svetu in prek nacionalnih meja, produktom sledi prej ali pozneje tudi sama tehnologija. Delovna tehnika, čeprav porojena v okrilju monopolov, je nazadnje vendarle splošna človeška last.

V tem splošnohumanem civilizacijskem procesu se narodi na približno enak način dooblikujejo, razvijajo istosmiselne institucije in svoje delovanje vstavljajo v približno enake, tehnologiji ustrezne organizacijske okvire. Civilizacija današnjih dni razvija kategorije, kakršne imajo smisel v prostoru sleherne civilizirane nacije.

☆

Vizionarji sholastičnega tipa so verovali, da bodo (zlasti v socializmu) civilizacijski napori razvijali absolutne nadnacionalne strukture, takšne, ki bodo nacionalno ukinjale, »zavrgle«. Silnice (socialističnih) družb bi naj bile takšne, da bi z objektivno selekcijo pobirale iz slehernega naroda pozitivno in ga posploševale v splošne civilizacijske fenomene. V nekih razglabljanjih o narodu lahko sledimo tejle logiki: nastal (s kapitalizmom) in mrknil (s socializmom).

A stvari nakazujejo drugačen razvoj.

Meščanski nacionalni fenotip se nujno oblikuje ob kapitalu, tako kot se kapital pod meščanstvom ustvarja in razvija.

V okviru meščanske ekonomike je kapital blago, katero se odtujuje delu. Meščanstvo razvija in krepi tiste nacionalne institucije, katere krepijo vlogo kapitala-blaga. začetne faze meščanske ekonomike so trde, dostikrat tudi ne na robu vzdržljivosti, terjajo koncentracijo in izkoriščanje dela in vodijo v akumulacijo kapitala z nalogo rentabilnosti. Zgodnje razvojne faze meščanstva so označene po osredotočenju institucij nasploh. Kapital se akumulira, organizacijske in moralne silnice družbe se hkrati koncentrirajo. Pod meščanstvom se v zgodnji, začetni fazi izcimi določen, za meščansko zgodnje obdobje dokaj značilen tip organizacije nacionalnega prostora. Nastaja metropola in ta se vse bolj oddaljuje od province. Metropolsko je »nacionalno«, vse ostalo je provincionalno. V metropoli nastajajo »nacionalne« silnice, provinca jih sprejme in aplicira. V metropoli se integrirajo presežniki nacije. Zlasti tam, kjer je fevdalna monarhija že utrdila določene »nacionalne« integracijske poti (Francija), je proces metropolskega organiziranja nacije lahko hiter, na tej bazi lahko izoblikujejo »velike nacije«. Rustikalne nacionalne fenotipske kategorije so do kraja potlačene na raven provincialnih narečij in folklornih posebnosti, metropola pa tudi utrdi etatistične okvire »nacionalnega« prostora, Zgodnjemeščanski nacionalni fenotip je pravzaprav uspešna zgodovinska potvorba. Pogoji meščanske kapitalske izgradnje ne ustvarjajo narodov po zamisli nekaterih teoretikov, temveč potrjujejo ali soustvarjajo nasilne nadnacionalne strukture, ki jih iz oportunosti poimenujejo »nacionalne«, čeprav so po naravi nadnacionalno-etatistične.

Ekonomska struktura nacionalnega prostora se z meščanskim kapitalizmom spreminja. Diferenciranje tehnologije dela, ki sama po sebi poraja vedno nove superspecialnosti, izdvaja tehnologijo iz splošnih okvirov organizacijskega sistema. Delovne panoge se »osamosvajajo«, iniciativa tehnološke superspecializacije postaja vse bolj nezdružljiva z administrativno odvisnostjo od metropole. Ekonomska iniciativa in administriranje postaja zdaj vse bolj identičen

proces, ki postopoma demontira oblike centralnega dirigiranja, upravni sistem in oblast se decentralizirata. Decentralizacija je ukinitev metropolskega načina organizacije narodnega prostora. Decentralizacija ni modrostni zob neke socialistične čeljusti, je prilagoditev upravne organizacije narodnega prostora pogojem nagle diferenciacije in razvoja v tehnologiji dela. Upravni sistem metropola-provinca se drobi, iniciativa nacionalne organizacije se prenaša vse bolj v provinco. Od bivšega centralizma ostajajo le še rudimenti obligacij do »države«, država se organizira po federalnem načelu, po načelu pokrajinske samoupravnosti, po kantonih in podobno. V načelu decentralizirane oblasti je zajet poznomeščanski »nacionalni« fenotip, če bi s tem označili organizacijsko strukturo sodobnih meščanskih družb.

Vice versa — vzajemna pogojenost organizacije nacionalnega prostora in vzpona tehnologije dela se izraža z izredno ostrino tam, kjer na primer tradicije celotnega družbenega razvoja počivajo na načelih povsem decentralizirane, krajevne samouprave. Primer bi lahko bil Švica. Njena stoletja dolga zgodovina državotvornosti je predvsem oblikovanje rgionalnih samoupravnih skupnosti, na temelju katerih se nikoli ni mogla spočeti centralna oblast. Švica ni nikoli gojila metropolskega načina organizacije nacionalnega prostora. Zato v glavnem lahko Švica danes izredno hitro osvaja in razvija najkompleksnejše tehnološke delovne procese in sodobno industrijo. Zato je lahko Švica v zelo skrčenem času prerasla iz rustikalnega precej neposredno v poznomešščanski nacionalni fenotip.

Kako bo z nacionalnim fenotipom potlej, ko se v nacionalni organizaciji demontirajo tiste »nacionalne« kategorije, ki so k njegovemu nastajanju pripomogle? Ni verjetno, da bi ponovno oživeti fenotipi, ki so postali rudimenti province, čeprav se ne da izključiti, da bi ponekod iz njih vznikali radikalni separatistični, avtonomistični in slični premiki. Tu in tam se znanilci teh gibanj tudi ponujajo. Dokaj brez obotavljanja pa lahko trdimo, da se v današnji industrijski tehnologiji nacionalno ne izčrpava in da ne kaže nikake priprav-

ljenosti, da bi zginilo v arhive preteklosti in tako ustreglo nekim teoretikom. Svet, kakršen trenutno je, namreč nikakor ni naklonjen tovrstnim pismoukom.

3.

Nacionalni, v prostoru fiksirani, opredeljivi makroskupinski fenotip je kot objekt toliko manj zgodovinsko zanimiv, kolikor bolj utegne postati pomemben, ko preraste v zgodovinski subjekt. Nacionalna zavest je verjetno najrealnejša oblika množične psihološke izraznosti. Mnogo trdnejša je zato od ideoloških doktrin in od religij. Religije in doktrine, ki učinkujejo geografsko ubikvitarno, internacionalno, so dejansko učinkovite toliko, kolikor so se najprej znale spustiti v nacionalne okvire, kolikor so jih posamezne nacionalne populacije sprejele »za svoje«. »Internacionalno« ima svoje zasnove najprej v nacionalnih prostorih, šele tedaj lahko odigra med-narodno vlogo. S poskusi, da bi dali internacionalnim kategorijam izven-nacionalni značaj ali antinacionalno vlogo, doslej praviloma ni uspehov. Takšni poskusi so zanesljivo ustvarili v nacionalnih prostorih močno, celo pretirano nacionalistično reakcijo.

Nacionalna zavest je izraz osveščenosti konfrontacije z drugimi nacionalnimi populacijami, s katerimi se ne dà identificirati. Samo v konfrontaciji doživi narod zavest svoje bitnosti. Kdaj in kako, to najbrž ni podvrženo ne pogojem organizacije nacionalnega prostora ne njegovi razredni strukturi, ni odvisno od kvalitete nacionalnega fenotipa. Populus Romanus je doživljal konfrontacijo s svojimi premaganci dokaj temeljito, četudi se ni imenoval natio, a stari Rimljani so se obnašali kot močna, tvorna, civilizirana nacija. Syrorum natio servituti nata — tako se je Cicero zavedal sirskega naroda ne glede na to, ali so se Sirci sami strinjali s tem, da so takrat bili nacija, in drugič s tem, da so rojeni za sužnje. Bivanje naroda pač v nobe-

nem primeru ni brezpogojno odvisno od same osveščenosti naroda. Baski, na primer, se permanentno zavedajo svoje bitnosti kljub temu, da jih sosedje permanetno negirajo. Ali — denimo — kanadski Francozi se vse manj identificirajo z neko splošno kanadsko nacionalnostjo. Potem Palestinci — zlasti v zadnjem času vse aktivneje konfrontirajo svojo nacionalno prisotnost na Bližnjem vzhodu ... s primeri raje ne bi izčrpavali bivše in današnje nacionalne geografije po svetu.

Narod se konfrontira predvsem kot populacija, ki strnjeno naseljuje ozemlje in meji na sosede. Problemi, ki iz strnjene nacionalne konfrontacije nastajajo, so nadvse kompleksni. Izdiferencirati se morejo na politični, ekonomski, kulturni, pa tudi na strateški ravni. Obmejno področje je posebno ranljivo, ne zaradi nujnega mešanja obeh mejnih populacij v tem področju, temveč predvsem zaradi usode obmejnih nacionalnih področij v meščanskem nacionalnem fenotipu nasploh. Obmejne »province« so za metropole navadno drobiž v medsebojnem političnem trgovanju, katero se dostikrat izrodi v navadno mešetarjenje zaradi prestiža tega ali onega režima, te ali one ideologije, takšne ali drugačne religije. Šibki politični režimi se praviloma, zaradi ogranjanja notranje pozicije svojim rojakom-zamejskim manjšinam enostavno odrekajo in v polnem oportunizmu dopuščajo, da se na ta način nacionalni teritorij krči. Zamejska manjšina je potem praviloma izpostavljena odprtemu nacionalističnemu pritisku s strani kontrapartnerja, ali pa — zlasti v današnjih dneh — vztrajnemu ekonomskemu protidelovanju ene cele populacije, katera obvlada svoje »nacionalno« tržišče. Gostiteljska država si lahko v pogojih delovanja »nacionalnih« ekonomskih faktorjev dovoli celo deklaracije o manjšinskih pravicah, o toleranci do kulturnih potreb manjšinskih populacij; a bolj ali manj načrtno ekonomsko delovanje v smeri favoriziranja »svojega« nacionalnega kapitala, podprto še z več ali manj vidnim administrativnim poseganjem v nacionalno strukturo obmejnega prebivalstva deluje vendarle — suma somarum — za manjšine genocidno.

Strnjena nacionalna konfrontacija ima lahko še drugo, pasivno obliko. Strnjeno nacionalno ozemlje postane pot širših mednarodnih ali meddržavnih gibanj ekonomskega, idejno-socialnega, religioznega ali političnega značaja. Nacionalno drugi, tuji interesni krogi občasno ali trajneje bivakirajo na ozemlju in vnašajo nacionalno drugače vplive, pojme, načine življenja. Nacija se s tujim konfrontira na lastnem ozemlju, pasivno in brez lastne volje. Sčasoma razvije narod reaktivne impulze na vsiljeno konfrontacijo, in ti se praviloma oblikujejo v več reaktivnostnih vzorcev. Posamezni vzorčni tipi si morajo tudi docela nasprotovati.

Podatki iz današnjih dni: najvišjo stopnjo emigracije v Evropi kažejo kraji Jugoslavije. Primerjava z nekaterimi statističnimi podatki: v 1969-70 so cene v Jugoslaviji poskočile več ko dvakrat hitreje ko cene svetovnega povprečja; v letu 1970 je narasel zunanjetrgovinski deficit na 1,5 milijarde dolarjev. V tem izračunu ni upoštevana devalvacija dinarja v januarju 1971 za 20 odst. (z devalvacijo je izračun deficita še poraznejši).

Emigriranje delavcev, problem v gostiteljskih deželah pomeni hkrati določeno obliko konfrontacije naroda, iz katerega prihajajo emigranti, s tujino. Narod se konfrontira s tujino prek svoje emigracije, ko posamezniki bolj ali manj množično zapuščajo strnjeno ozemlje naroda in odhajajo drugam. Narod se »drobi« in sorazmerno z velikostjo segregacije slabi, ne glede na to, da je pojav emigracije vselej, brez izjeme simptom nestabilnosti znotraj nacionalne organizacije. Nacionalne notranje, kohezijske sile, same v sebi izredno trdne in vztrajne so lahko preraščene samo po politično ali (in) ekonomsko neustrezni strukturi nacije.

Primer takšne konfrontacije, ki je danes zelo izrazit, je vezan na neverjetno poudarjen fenomen ekonomskega migriranja iz dežel evropskega juga v osredje in na sever Evrope. Naj je priseljevanje tujih delavcev ekonomsko še tako racionalno pogojeno, kljub temu se v vseh deželah, katere absorbirajo tujo delovno silo, oblikujejo močni nacionalni reaktivnostni vzorci zoper konfrontacijo s tujci. Zasnova teh reakcij je najprej spontano odbiranje »proti«, je najprej neformalno oblikovanje zavesti o prisotnosti tujega, vse

bolj množičnega v delavnicah, v ustanovah, potem na cestah in v trgovinah in v zabaviščih. Zavest konfrontacije beži kmalu v odpor, ki počasi zori v politične oblike. Bržčas ni izjeme med deželami, katere zaposlujejo tujce, povsod se v poprečju nacije porajajo neformalna gibanja, katera niso daleč od rasističnih predsodkov. Za poprečnega Danca pomeni prisotnost tujih delavcev iz Jugoslavije, Turčije, Grčije, Španije »vdor Maloazijatov«. V Švici je nastalo formalno, institucionalizirano gibanje zoper tujce, imenovano »nacionalna akcija proti preplavljenju ljudstva in dežele s tujci«. Že kar v prvem navalu svoje aktivnosti je nacionalna akcija izsilila nacionalni plebiscit v vsej deželi »za« ali »proti« in v moralnem pogledu tudi povsem uspela. Trenutno se ne da predvideti, v katere dimenzije bo nacionalna akcija prerasla na politično-parlamentarnem področju.

Emigracija je zlasti močna tedaj, ko prihaja naglo do nesorazmerja med količino delovne sile in tehnološkimi možnostmi nacije. Nekaj v strukturi nacije zavira tehnologije dela, tako da nacija v razvoju naglo zaostaja za drugimi narodi. Tedaj zamejstvo absorbira s svojim višjim nivojem »višek« delovne sile. Predvsem absorbira grobo, manj kvalificirano in nekvalificirano delovno silo. Z njo izpolni tista delovna področja, za katera med domačini ni več interesa. Zamejstvo absorbira tudi emigracijo intelektualno delovno silo Import intelektualcev je močan zlasti tedaj, ko je tehnološki vzpon nagel, tako da oblikovanje in šolanje lastnih tehničnih kadrov ne dohaja dejanskih potreb tehnološkega razvoja.

Emigracija ima torej nasploh povsem izdelane silnice v sodobnem civiliziranem svetu. Značilna je za tisto civilizacijsko obdobje, ko doživlja tehnologija dela skokovit razvoj v določenih področjih, medtem ko v drugih področjih svetà tehnologija stagnira. Emigracija delovne sile je možna samo iz dežel, kjer določajo ekonomsko pozicijo posameznika »spontani« regulativi, predvsem neskrupulozni zakon ponudbe in povpraševanja po delu; a povpraševanje in ponudba nista več v nikakšnem skladu, med obema leži kapital, odtujen delu, katero ga ustvarja, in delo zato zgublja ceno — povest je poznana iz začetkov kapitalizma.

Emigracija delovne sile postaja ena vodilnih oblik sodobne nacionalne konfrontacije. Vsebinsko ne gre več za konfrontacijo nacionalne moči v biološkem, kulturnem, moralno-socialnem pomenu. Konfrontacija, tako kot se odigrava v industrializiranem sodobnem svetu, je otrebljena vsega, kar za visoko tehnologijo dela ni interesantno. Gre prvenstveno za konfrontacijo med finančno podprto tehniko in rezervoarje delovne sile, oboje je v nastajanju dizlocirano na različne nacionalne prostore, združuje pa se v delovnem procesu, ki teče v prostoru tehnološko razvitega naroda — v tem je ključ materialnega učinka tovrstne konfrontacije. Višek delovne vrednosti je tudi emigriral.

Emigrant je podvržen neposrednim vplivom sredine, kjer dela. Predvsem se znajde apriori v podrejenem položaju: gostiteljska nacija potrebuje njegovo delovno silo, ne pa tudi njegovega nacionalnega bitja. Ko ga delovni proces poskuša pretopiti v delovni objekt, seveda le ne gre mimo dejstva, da je emigrant, ki poskuša bolj ali manj verno nadaljevati z navadami iz prvotnega nacionalnega prostora, se zato te bolj združuje s svojimi sonarodnjaki, nevede s tem poustvarja »svoj« nacionalni fenotip — reakcije v gostiteljski naciji so potem znane. Navadno se v tako svojevrstno konfrontacijo vpletajo uradni ukrepi in predpisi, veljavni za tuje delavce, ki načelno tujega delavca ne izenačujejo z domačini, potiskajo ga na raven podrejenosti in odvisnosti. V pogojih ekonomske neenakosti posameznik postopoma v dlje trajajočem pritisku podrejenosti zgublja oblike prvotnega fenotipa, sčasoma se »asimilira«. »Asimilacija« je tedaj nekoliko strokovnejši izraz za potisk emigranta na neki nižji družbeno-ekonomski nivo, kot bi ga sicer imel domačin na istem mestu v delovnem procesu.

Dalje prihodnjič

IGOR MISLEJ

D^2

PROGRAMSKI PRESKUS DVOSTRANKARSKE KVALIFICIRANE DEMOKRACIJE V NACIONALNEM PROSTORU

(nadaljevanje)

4.

Če hočemo posvetiti klasiki razrednih analiz razvoja družbe nekaj več pozornosti, bi morali predvsem poskusiti, da se nekako izognemo težavam, ki nastanejo, ker se meščanske kapitalistične strukture ne zrušijo v revolucijah, čeprav so dosegle »najvišjo« možno fazo svojega razvoja in obstoja, namreč imperializem kapitalističnih monopolov. Rahlo nas zraven zaskrbi, ko se ozremo po današnjem civiliziranem svetu — zatirani razredi nočejo in nočejo obubožati do kraja, tako do kraja, da jim kot edino bogastvo ostane le še moralna moč revolucionarnega bitja, ki se potlej sme imenovati proletarec. Ko se sprehajamo danes po svetu z njegovo civilizacijo, se nam zdi, da so se nad imperializmom vendarle razvile neke družbene faze, katere -- se zdi — sploh nimajo naravnostne povezave z imperializmom kot določeno razvojno nujnostjo. Družbene strukture in gibanja — trdovratno in tukajle imenujemo organizacijo nacionalnega prostora, nacionalni fenotip — so danes vse isto, kar so napovedovali razredni analitiki, po vsebini povsem prerasla ali zaobšla; praksa je stvari razvijala drugače. In meščanstvo — ne da bi mu s tem poklanjal osebno simpatijo — meščanstvo, katero bi moralo s kapitalizmom vred v zgodovinski grob, ono je šlo uspešno skozi dva tipa radikalnejših premikov, zato da je ostalo. Ostalo ni zato, ker je morda zavestno prelisičilo tokove v nacionalnih prostorih, pač pa zato, ker organizacija nacionalnega prostora enostavno do danes ni prerasla meščanskega nacionalnega fenotipa in razvila nekaj drugega. Sodobni nacionalni fenotip, ki razvija takšno organizacijo, v kateri se naravno čim neposredneje spaja z iniciativo delovne tehnologije, ta fenotip je po odnosu do kapitala meščanski, čeprav se navznoter preustrojuje in ustvarja oblike ki se v ničemer ne ujemajo več z opisom klasične meščanske družbe.

Zdi se, da je tako vsidrano v razvoju dela in struktur, ki iz dela nastajajo.

Dolgo je trajalo, da je delo preraslo sezonski pridelek in da je dobilo dimenzije stroja, Marksova analiza je obdobju izrisala fiziognomijo: fiziognomija RAZREDNE družbe, surovo izkoriščanje delavca in odtujevanje kapitala delu, katero ga ustvarja. In tako nedogledne generacije dolgo. Surov čas je zahteval surove revolucije.

Medtem je delovni stroj dobival druge dimenzije. V delovne procese so vdrli precizna mehanika, elektronika, komplicirana tehnika, postajali so vse bolj tehnologija dela in njegova avtomacija. Neposredno delo delavca je postopoma pomaknjeno drugam, med samohodne mehanizme; odnosi znotraj delovnega procesa se radikalno spreminjajo po vseh diagonalah.

Predvsem je trenutni učinek mehaniziranega dela vse manj sorazmeren s količino delovne sile, vložene v danem trenutku v delovni proces; mehanizirani učinek prerašča količino zanj vloženega dela. V nekem smislu bi se dalo reči, da so se začele človeku naših dni rentirati izkušnje civilizacije, nakopičene v tehnologiji; tehnologija sodobne civlizacije osvobaja vse večje količine ljudskega neposrednega dela, ustvarja »višek« delovne energije — praviloma se okrog viška spleta neprikrita borba za njegovo izkoriščanje, za njegovo podreditev nosilcem organizacijskega sistema nacionalnega prostora. Ali pa se »višek« zgublja, gre v »enotropijo«; z njim nihče ne razpolaga, nihče ga ne »upravlja«. Ostaja »lastniku«, ki z njim ne more nič početi, niti se ne more zavedati energetske entropije. Navadno se v pogojih meščanske organizacije nacionalnega prostora »višek« vgradi v že obstoječi delovni proces, ko ga organizator delovnega procesa pretvori v »delovni čas«, s katerim potem obremeni samega delavca.

Mehanizacija razvejuje delovne procese v nize tehničnih storitev, ki morejo povzeti lastnosti relativno samostojnih del. Delavec se vrti v ozkem, tehnično izdiferenciranem delovnem področju in v delu vzpostavlja odnos do določene mašinske delovne faze, ki je lahko bolj ali manj oddaljena od finalnega produkta, od globalnega učinka delovnega procesa. Lastnost tehnologije sodobnega dela je, da neprestano leze v nadaljnjo diferenciacijo, tehnologija dela se nenehoma specializira in delo se vse bolj razvejuje. Ljudje se v tej horizontalni diferenciaciji med seboj oddaljujejo, razhajajo se v vedno več ožjih, med seboj neposredno prav nič odvisnih samohodov, ki terjajo od njih vse ožjo specializacijo ali pa vsaj določeno ozko kvalifikacijo ob nekem avtomatiziranem procesu.

»Nekdanje« oblike grobega fizičnega dela so v prostoru zaznavne le še v obrobju visoko razvite tehnologije dela, kot vse-

binsko nepomemben, nezanimiv, neprivlačen in neodločujoč družbeni element. Visoko diferencirana tehnologija dela je prevladala vse tokove nacionalnega prostora, dala mu je obliko in vsebino in ljudi v delu med seboj odtujila.

Tisto, kar veže potlej ljudi v skupnem prostoru je le še eno: tržišče. Pa tudi tržišče se je v krilu vzpona tehnologije dela odločujoče razvilo.

Tržišče se je ob kapitalu izoblikovalo v strukturo, ki je povsod prisotna in nujna. Vloga tržišča se je izrazličila v toliko smeri, da je tržišče postalo osnovna materialna kohezijska sila nacionalnega prostora. Je posrednik med zaslužkom in kapitalom, posreduje med kapitalskimi skupinami in leži vmes med delovnimi učinki posameznikov. Zaradi tržišča je sleherna avtarhija, avtarhija znotraj nacionalnega prostora postala dokončno nemogoča.

Tako kot vse, kar je objektivno pogojeno in zato nujno, tako je tudi tržišče preraščalo lastno vlogo in vsebino. Ljudi si je nepreklicno podredilo, vse brez izjeme. Z edinim operativnim načelom: cena-profit živi in vlada v prostoru izključno le s svojo materialno dinamiko, brez slehernih »svojih« emotivnih, kulturniških, intelektualnih lastnosti in primesi. Je edina popolnoma »dehumanizirana« kategorija nacionalnega prostora. Prav zato vzbuja vtis nepristranskega foruma, neagresivnega bivanja nad toliko in toliko drugimi pristranskimi stvarmi. In prav samo s temi lastnostmi se je tržišče lahko postopoma emancipiralo, si druga bivanja podredilo ali jih ukinilo, zraven pa gradilo lastno zakonitost bivanja in sproti dopolnjevalo svojo strukturo. Vse seveda brez preračunane racionalnosti: tržišče ni subjekt. Je stihijska tvorba nacionalnega prostora, ker jo neprestano aktivirata organizacija in struktura prostora v »živo« silo. In ta sila je postala sčasoma dominantni faktor. Tržišče skrbi za asortman. Ustvariti najprej artikle, ki jih odjemalec potrebuje. Potem ustvarjati takšno robo, katera »gre« v promet. Potem nekaj takega, kar bo postalo šlager prodajaln. In nazadnje si tržišče že samo izmišlja predmete za vsakdanjo rabo, za nedeljsko rabo, za dopustni čas in za turizem, za dan in noč — danes je tržišče civiliziranega sveta preplavljeno z najfantastičnejšimi izmišljotinami, ki jih je lahko proizvedla le najbolj rafinirana tehnologija dela. Danes tržišče ne zadovoljuje le potreb, ono danes usmerja odjemalčev okus, modificira njegov način gospodinstva in oblačenja, odloča vsebino njegove prehrane, ker je zasuto z jedilnimi polfabrikati in gotovimi južinami. Ono je prenehalo biti le vmesni člen za »udeležbo« na kapitalu, ono je postalo osamosvojena, dominantna akumulacija tehnološko visoko izdiferenciranega dela. Ono živi od tekme, izmisliti si čim več artiklov, drugačnih, »novih«,

neobičajnih, ekstravagantnih, ki po pomenu vse bolj zaostajajo za realnimi potrebami, pač pa »bogatijo« trg — odjemalci se nasploh ob pestrem tržišču dobro počutijo. Na tržišču imajo možnost najti nekaj, kar bo v skladu z njihovim najintimnejšim interesom, sodobno tržišče se v podzavesti posameznika enači s pojmom »ugodje«, blagostanje. Ono je »vir« osebnega standarda.

Odjemalec je postal zadovoljen potrošnik. Konsument. Konzumentsko tržišče je nekaj samo po sebi umevnega, z njim se posameznik in celota identificirajo. Ono je postalo tista centralna struktura prostora, ki povezuje, ne da bi obenem izvajala subjektivno nasilje. Populacija, razslojena na neskončen niz tujih si delovnih samohodov, na vrsto socialnih odtenkov, funkcijskih družbenih postavk, intelektualno-moralnih norm, etičnih odtenkov in kontradikcij, ta populacija se povezuje v eno ob tržišču. Sodobno potrošniško tržišče je zdaj ekvivalent za »nacionalno«, in posameznik povezuje sebe v okvir »nacionalnega«, predvsem še kot konzument tega skupnega, v podzavesti vsidranega »nacionalnega« tržišča.

Konzumentska družba — to je sodobni meščansko-nacionalni fenotip. Fenotip, ki raste iz močno spremenjene strukture kapitalske investicije. Sprva se manjša, nato vse večja materialna sredstva iz tehnologije dela preusmerjajo v proizvodnjo, katera zgublja značaj objektivne koristnosti. Tržišče pridobiva na komponentah, ki so izdelek izredno zahtevne, tehnično izdiferencirane tehnologije, a ki po pomenu vse bolj zaostajajo za realnimi potrebami, ki pa postajajo vse večja »subjektivna« potreba ljudi. Tržišče že preplavljajo predmeti brez sleherne objektivne vrednosti, ki pa imajo značaj subjektivne atraktivnosti, ki pomenijo del intimnega ugodja, ki so del osebnega standarda in ki se zato lahko pojavljajo na tržišču tudi v brezmejnem mnogokratniku. Ena in ista stvar v desetinah različnih embalaž in zato pod različnimi imeni. Stvari, ki so vse bolj nasičene z značajem apartnosti, ekscentričnosti. Nekatera področja konzumentskega tržišča naravnost poudarjajo kulturno-moralno degeneracijo okusa.

Tržišče konzumentske družbe stremi v svojih »novelah«, le za tem, da izziva v posameznikih slab okus, aroganco pomanjkljive inteligence, umsko in emotivno plitkost ali perverzijo. Vsega je v »izobilju«, »vse« je dosegljivo tudi tistim manj premožnim. Tudi mladini. Tudi tistim, ki bi naj v vzgojnem procesu zdrave družbe pojmovno v sebi gradili kulturne, moralne, etične vrednote, ki pa jim tržišče v svoji brezkonkurenčnosti takoj posreduje kič, psevdokulturo, psevdoluksus. Za bagatelo. Tržišče deluje kitreje kot vse šolstvo skupaj, kot vsa ideološka programiranja. Potrošniško tržišče je namreč vključilo vase »ekviva-

lent« za beletristiko, za muziko, tudi za »dramsko umetnost« — da, potrošniška družba je sodoben nacionalni fenotip. Spočel se je nekje ob tržišču, ki je začelo odtujevati tehnologijo družbi, nastal je potrošnik, ki se oblikuje v osebnost ob konzumu, se tam tudi izobražuje se tam oblikuje v bitje z ambicijami današnjega časa, se tam navaja »sodelovanja« z ljudmi. Tam si tudi ustvarja predstavo o lastni poziciji v nacionalnem prostoru. Sredi dosežkov tehnologije se ljudje gibljejo potem drugače. Delovni proces itak vse manj emotivno veže, dostikrat terja le še mehansko prisotnost. Sodobna tehnologija je dejansko tehnika elektronike, precizne mehanike, toda sodobni »delavci«, ki so v tak delovni proces neposredno vključeni, dostikrat niso tehnično nič kaj bolj popolni od tistih svojih predhodnikov, ki so ista dela opravljali na nemehaniziran način. Sodobna tehnologija je delavce razklala na tiste, ki so njih intelektualni element, ki jo kot strukturo dela neprestano razvijajo, in na precejšnjo armado tistih, ki potem s stroji »delajo«, se priučujejo na njihove mehanizme, se na mehanizme navajajo, ne da bi zato doživeli kakšen izdatnejši vzpon intelekta lastne osebnosti. Zanesljivo pa opravljajo delo zdaj lažje, ob »entropiji« dela, ki pa se je ne zavedajo, čeprav jo neprestano sproščajo. In — kot že prej omenjeno — organizatorji nacionalnega prostora praviloma vgrajujejo entropijo dela kot presežek na delovnem času neposredno v delovni proces. Ni slučaj, da se odmerja posameznikov delovni »učinek« z delovnim časom. Vsi dosedanji družbeni »sistemi« organizirajo delovni proces v povprečju glede na delovni čas, ker le na ta način je možno priti najenostavneje do vrhunca v razpolaganju s konkretno delovno silo, in le na tak način je možno brez večjih perturbacij v sistemu osebnih dohodkov maksimalno koristiti entropijo dela, katero daje sodobna tehnologija.

Konzumentska struktura je torej zrevolucionirala nacionalni prostor vsevprek. Zrevolucionirala je predvsem strukturo delovnega procesa nasploh, mu dala nove koordinate: čas in tehnologijo v neprestanem razvejevanju. Premaknila je »delavca« v drug položaj, ker ga je osvobodila na mnogih področjih fizičnega in socialnega napora. Premestila je namreč tudi eksploatacijo, tisto klasično velerazredno kategorijo, v povsem drug ornat zgodovine; izkoriščanje entropije dela nima nobene neposredno osebne note več, podvržena sta mu tako »delavec« in organizator delovnega procesa, oba opravljata enakourni delavnik in obema strežejo strojni pripomočki. Konzum je na neki način »socializiral« družbo. Dal je nekaj več »navzdol«, kot je to lahko dal zgodnji kapitalizem prvotnega meščansko-nacionalnega fenotipa. Povezan je pač tesno s pojmom »blaginja«, sodobni nacionalni fenotip velikega dela civiliziranega

sveta bi bil prelepo izražen z »družba svete blaginje« Wohlstandsgesellschaft). Socialdemokrati so v teh deželah — pravzaprav brez dovolj vidnega razloga — na blaginjo vražje ponosni in neprestano jo »opravičujejo« s svojo modro socialno politiko. A v tej »socializaciji« nacionalnega prostora ni ničesar načrtno humanega, nobene socialno-ekonomske politike in nobenega programa kakršne koli stranke. Tako kot vse v meščanskem fenotipskem prostoru je tudi to stihija; nastaja iz spontanega gibanja, tehnologije v prostoru, kjer ni v igri nikakih zavestnih moderatorjev za objektivizacijo dela; kjer obstane samo tisto, kar se izkaže na nekak način za rentabilno; obstane tisto, kar je v skladu s konzumentsko strukturo družbe, kar je torej sposobno konkurence.

Maxovo vizionarstvo je neslo precej daleč. Znal je napovedati avtomatizacijo in »podružbil« je posameznika v smislu naše entropije delovne energije. Konzumentske strukture družbe si ni mogel predstavljati. Z idejno predpostavko, kako kapitalizem z izkoriščanjem človeka po človeku producira tudi njegovo zlo naravo, je izumil formulo, kako napraviti človeka svobodnega in vsestransko, umsko in nravno razvitega: s socializmom odpraviti kapitalistično družbo, s krepitvijo produktivnosti dela ostvariti blagostanje in obenem tako zmanjševati potrebo po delu posameznika — rezultirala bodo malone človeška čudesa. A konkretna, danes v prostoru že precej prisotna podoba poprečnga pripadnika konzumentske družbe »blaginje« se kar precej razhaja z Marxovo vizijo. Človek, osvobojen v mnogem socialnega napora nikakor ne kaže prevelike vneme, da bi se čez svoje poprečje intelektualiziral, poduhovil ali sicer povzpel tja proti Olimpu. Svojo osvoboditev od klasične razredne »težnosti« je pripravljen popolnoma nadomestiti s posvetitvijo svojim animalnim problemom. Če se — na primer — ozremo v nordijske evropske nacionalne prostore (kjer bi naj po mnenju nekaterih blaginja postavljala pot v socializem)», takoj dojamemo neko fenotipsko značilnost: k blaginji sodi še seksus brez tabuja Seksualnost osvobojena slehernih »predsodkov«, postaja vodilni motiv, zlasti pri mladini. Seksualnemu valu dodajmo še val narkomanstva, pomnožimo vse skupaj s hipotetičnim kvocijentom družbenega nravnega počutja — blaginja ustvarja disposizijo za hitro razgrajevanje etičnih temeljev družbe. In nobenega razloga nimamo verjeti, da bi človek v okrilju »socialistične« blaginje bil bistveno drugačen. Nasprotno — mnogo realneje bo, če verjamemo, da osvobajanje od socialnih naporov terja od človeka mnogo več moralno-etičnih naporov kot dotlej.

K liku človeka »blaginje« sodi tudi njegova kultura: »pupilkanje«, »maškarada«, klanje kur na odru, seks-sejmišča, pornografija

v besedi in sliki, koitiranje v čredi, koitiranje v javni ekshibiciji za denar...

Nekje je dežela, kjer so v stilu sodobne družbene brezskrupuloznosti surovo potisnili, izrinili v obrobje in prek roba velikega umetnika. In tako je potem Stane Sever v največjo sramoto nacionalnega prostora umrl!

5.

Konzumentska struktura je postala najnovejše obdobje civilizirane družbe. Vanjo se je prevesilo toliko zgodovinskih stvari in v družbi se je zaradi nje premaknilo nešteto drugih, vsakodnevnih zadev! Konzum je obdobje dramatične nervoznosti; do eksplozivne iracionalnosti navite mehanizacije majhnih in velikih reči; obdobje preobilja drobnih stvari in pretirano povečanih imen. Konzumentska struktura družbe je poplava vzrokov, ki jim ne znamo zavirati posledic. Vrednotenje vloge konzumentske strukture utegne postati tudi kdaj sporno. Če pred ničemer drugim, se bomo morali ustaviti pred vprašanjem: ali pomeni konzumentska struktura nacionalnega prostora ZAOSTRITEV razrednih nasprotij prek stopnje nasprotij pod imperializmom monopolov? Ali pa je — prav nasprotno — ona znanilka »POMIRJENJA« med razredi, blagovestnica dobe miroljubnega vraščanja socializma v kapitalizem? Če zaostritev, potem naj veljajo zakonitosti permanentne revolucije; potem je treba nasprotja demaskirati pod ceno neprestanega zaostrovanja konfliktnih situacij družbe. Če pomiritev, potem potrebujejo revolucionarni razredi samo še zagotovilo miroljubne koeksistence med družbenimi vzorci in med razredi, socializem se bo itak »mirno« vraščal v kapitalizem.

Naj bo že tako ali drugače, nekaj je gotovo: stare dileme o taktiki socialističnih sil, namreč alternative revolucija-evolucija, tega konzumentska struktura doslej ni znala spraviti s sveta Vprašanja odločujočega pomena so torej ostala. Ne le ostala, izrisala so se v tolikanj ostri obliki, da so ob njih monolitni bloki začeli razpadati in zaudarjati po trohnobi.

Moderno industrijsko državo obravnavajo mnogi pisci. Tržna struktura moderne družbe, novi razred v preoblikovani razredni strukturi sodobne države, odločujoči vpliv tehnološke revolucije na strukturo kapitalizma — pod takšnimi vidiki nastajajo tehtne analize sodobne civilizacijske družbe.

Djilas omenja v Nepopolni družbi »tržno strukturo«. Z njo je kapitalizem prerasel »najvišjo« fazo — imperializem. Moderna

proizvodnja oblikuje na podoben način družbo v »kapitalizmu« in v »socializmu«; nastaja »novi razred«, komunistični sistemi prihajajo v krizo.

»Novi razred« pojmuje Galbraith kot tehnično inteligenco, ki je nastala v procesu industrijskega načrtovanja in se razvila v vodilno silo. Harrington meni, da bi naj ta sloj strokovnjakov, ta novi razred bil zaveznik industrijskega delavstva.

Konzumentska struktura družbe je kot tehnostruktura dela in kot fenotip bivanja v sodobnem nacionalnem prostoru zakonit pojav. Zakonitost pomeni tukaj relativno pogojenost z NAŠIM civilizacijskim bazenom: vse kar je tukaj ljudskega, se je oblikovalo pod pečatom nasilnega odnosa ustvarjalnih vrednot do neposrednega dela. Tako je nastal tudi kapital. In dokler bo ostajala ta odtujena, poneverjena prvina, bodo obstajali tudi njeni lastniki, ali v »upravljavce« transformirani lastniki kapitala. Meščanstvo.

Meščanski način upravljanja s kapitalom je v svoji današnji končnici ustvaril konzumentsko strukturo nacionalnega prostora. In zdaj stojimo pred skrivnostnim razodetjem: nobenega dvoma ni, da se v popolnoma isti smeri konzumentstva giblje tudi družba pod tako imenovanim socializmom, čeprav z nekaj obotavljanja, neenakomerno s presledki in zagoni in povsod nesinhrono z dejanskim razvojem tehnologije dela v nacionalnem prostoru. Kako uskladiti meščanske strukture in socializem? Izključuje eno drugo? Ali je možno oboje hkrati v istem nacionalnem prostoru?

Meščanstvo je obdarjeno z edinstveno plastičnostjo: raztegnjeno je daleč skozi čas, s stoterimi obrazi in prav toliko dispozicijami v prostorih, skozi katere jadra. Nekateri pisci pripisujejo meščanstvu pavšalno vlogo razreda. Danes, ko ima človeštvo za sabo »meščanske« in »socialistične« revolucije in ko se upravičeno sprašuje, v čem so med obema razločki, danes postaja takšno pavšaliziranje sumljivo. Učinki zadnjih revolucij in razredne teorije o meščanstvu se namreč prav nič ne ujemajo med seboj.

Meščanstvo se je pojavilo v srednjeveškem prostoru neopazno in zgodovinsko povsem nepomembno. Njegova prva »odlika« je bila ta, da se ne peča ne z obdelovanjem zemlje in ne z aristokratskimi posli. Nobenega odnosa nima do stvari, ki pomenijo v tisti dobi lastnino - »kapital« in ki zagotavljajo takratno oblast. »Deluje« zgolj iz čiste eksistenčne potrebe, ne iz notranjega nagiba, ne iz tradicije. Krošnjarstvo in priložnostno prekupčevanje, primi-

tivna manufaktura ga ne definirajo kot družbeni subjekt, subjekt je kmet in subjekt je fevdalni gospod. Meščanstvo je med obema vegetirajoče zakotje, ki zaradi neposredovanja lastnine-zemlje naseljuje strnjeno tiste pičle komplekse zemlje ob gradovih, ob njihovih vznožjih, ki naj zagotavljajo nekaj varnosti pred napadalci. Tja se zatekajo tudi pobegli in pregnani tlačani povratniki s križarskih pohodov, vse tisto, kar ne pozna pojma »ustvarjalno« delo in se nagiblje bolj h goljufiji in k zločinu. Mesto-meščanstvo se začenja torej neslavno iz »viška« ljudi, ki ga je dal takratni fevdalni red.

Razvoj gre potlej v dvosmerno prilagajanje: prilagajanje na biološki prirastek meščanstva, prilagajanje na družbeno ureditev. Biološka in socialna stihija. Nobenega načrta. V okvirih čiste spontanosti bivanja nastajajo iz določenih dejavnosti poklici, ki se družabno utrjujejo in preraščajo v rodbinsko tradicijo. Dejavnosti, s katerimi si meščanstvo potem utrjuje pozicijo v prostoru, so izrazito diferencirane, so izraz izključno le delitve dela in terjajo od vsega početka še neki dodaten napor; delitev dela brez nepotrebnih večjih trenj je možna le ob medsebojnem dogovoru. Meščanstvo se razvija samo hkrati z razvijanjem oblik in smisla za organizacijo dela — na tej osnovi je meščanstvo lahko postalo subjekt prostora. Tretji subjekt, popolnma izven koordinat, ki določajo bivanje, lastnino in oblast v fevdalnem prostoru. Meščanska »organizirana« stihija je razbila dotlej ekskluzivno polarizacijo tlačan-fevdalec. Lastnina je dobivala sčasoma nove lastnosti in dimenzije denarnega gospodarstva, in razraščajoča se organizacija delovnega procesa je nujno silila v kolizijo s fevdalno oblastjo. Meščanski subjekt je preraščal v politično silo in nazadnje tudi postal dominanten političen faktor prosora.

Meščanstvo je iz stihijskega produkta družbe postalo organizator prostora. Prostoru je dalo moč racionalne delitve dela — začela se je doba neustavljive horizontalne diferenciacije dela; prostoru je vcepilo silnice nenačrtovane delovne naključnosti — »sodelovanje« med ljudmi pomeni tedaj, da delujejo v odnosu do lastnine konkurenčne in v odnosu do skupnega prostora sredobežne sile. Družba se raslojuje po vertikali, razvejuje po horizontali. Vertikalno razslojevanje nareja zlasti v začetku izredne razpone med ljudmi. Razponi so tolikšni, da se nižjim slojem pojavlja vprašanje golega obstajanja, razponi imajo tedaj predvsem pečat odnosa posameznika do lastnine, do sredstev za proizvodnjo, do kapitala. Doba razredne strukture družbe. Meščanstvo inducira prostoru razredno zaostritev, a se tudi samo razkroji na antagonistične pole razredne družbe. Ono nikoli ni postalo kot celota zaokrožen razred. Ono je premožno in je

revno, raste v kapitalistično oligarhijo in se proletarizira. Samo kot ta v sebi razkrojen subjekt družbe ostaja meščanstvo fenotip celotnega nacionalnega prostora. Fenotip, ki integrira v sebi ne le moralo socialnega nasilja svoje dobe, temveč celotno zgodovino nasilja socialne lestvice. Buržoa je ne le oligarh in plutokrat, on je tudi povzel vse manire fevdalca — fevdalce same je ali potolkel v revoluciji, ali jih potisnil na raven živih fosilov, ali pa se je potrudil, da jih je asimiliral kot okostje svojega vedenjskega bivanja. Proletarizirani meščan je po revnosti proletarec, po miselnosti meščan. Nikoli se do kraja ne odpove perspektivi »meščanskega« vzpona, in zato je on kritika družbe in obenem njena (ne)moralna rezerva. Iz njega se rekrutira nosilec večnega socialnega upora in vselej je on osnovna gmota radikalnih gibanj. Na njegovi prisotnosti se razraščajo fašistične, religiozno-fanatične organizacije; pedantni razredni ideologi ga ponižujejo v lumpenproletariat, a socialistične revolucije se z njimi hranijo, zmagujejo, organizirajo oblast.

Tehnologija konzumentske družbe TRANSFORMIRA vse družbene strukture, tudi razredne. Vse družbene kategorije, vsi odnosi v družbi se vstavljajo v nove okvire in povzemajo nova gibanja. Odnos do kapitala in do proizvajalnih sredstev je potisnjen iz kroga družbenih konfliktov, pretopil se je v vprašanje posameznikovega odnosa do konzuma. Danost neizčrpnega potrošniškega trga se zdaj vpija v miselnost vse več ljudi, v družbeni podzavesti se odnosi v družbi izvrednotijo potlej skozi prizmo udeležbe posameznika ali skupin v konzumu. Ljudi ne revoltira prav nič več, kdo je nosilec lastništva; oni se razburjajo zaradi okrnjene ali premajhne udeležbe v konzumu. Vprašanje oblik lastništva kapitalskih sredstev je postalo za večino ljudi povsem nepomembno, pomembne so razlike v potrošniški moči. A podzavestni dražljaji teh razlik so očitno presłabotni, da bi izzivali k množičnim in radikalnim socialnim uporom. Oni izzivajo revolte manjšega obsega. Socialni upor ZOPER izkoriščevalske mezdne odnose se je transformiral v demonstrativne pohode ZA popravo obstoječih razmer, ZA odpravo okorele hierarhije, ZA izboljšanje delovnih pogojev in podobno. Razlike v konzumentski družbi nimajo več lastnosti razrednih nasprotij. V konzumentovi miselnosti ni več prostora za razredno »zavest«.

V konzumentski strukturi družbe so se utopili delavci in managerji, lastniki in drobni potrošniki. V njej so se razšle bivše kohezijske sile. Družba se pregrupira po spontanih diagonalah. Kohezije protimeščanskega radikalizma ni več, nastal je družbeno-moralni vakuum, ki je — kot vse drugo v nacionalnem prostoru — prepuščen stihijskemu razpletu in zapletu. V okviru tehnološkega razpona deluje vse skupaj razkrojno na

dosedanje pojme in vrednote. Politični interes posameznika je identičen le še z interesom za ohranjenje ali za dosego določenega privilegija z veljavnostjo deleža v konzumu — konzumentske družbene strukture so zato politično relativno stabilne, daleč proč od korenitih družbenih pretresov, potrošnik je v bistvu apolitičen. Tudi pozitivni mit iz ostankov patriarhalnih in matriarhalnih odnosov v družini bledi in zgineva, družina dobiva drugačno, manj trdno vlogo, mladina si hohezijske sile išče izven družine in šole.

Oblikovanje konzumentske strukture je tako daleč nujnost, da za njen razvoj doslej praktično ni ovir. Demokracija in totalitarizem in »socialistična« revolucija jo razvijajo z isto specifičnostjo fenotipa, značilnega za tehnološko obdobje meščanske družbe. Da, konzumentska ureditev si izsili prej ali pozneje, korak za korakom, tudi pot na pogorišču »meščanskih« sistemov: socialistična revolucija je mimo, a v prostoru se začno obnavljati funkcionalne strukture, institucije, družbene formacije, ki povzemajo vse meščansko fenotipsko, ali enostavno neprekinjeno nadaljujejo z utrjeno tradicijo bivšega obdobja; kapital ostaja še nadalje blago, odtujeno delu, dobil je le nove, politične upravljavce. Revolucija je porazila določene garniture meščanskih režimov, a na čelu revolte so ideologi, ki so meščani, v delavske politične organe prihajajo meščani in v velikem obsegu jih tudi upravljajo. Vse, kar nastaja po revoluciji, rine v meščanski fenotip, poustvarja meščanski stil življenja in si prisvaja meščansko mentaliteto.

Meščanstvu ne gre odrekati njegove zgodovinske vloge, njegove izredne moči bivanja in ne njegove edinstvene plastičnosti. Ta je tolikšna, da meščanstvo zmaguje družbene pretrese in požare; na glavo se mu morejo nakopati revolucije, a meščanstvo se na neki način iz njih regenerira. Ono z veljavnostjo absolutnega gospodarja obvladuje parlamentarne demokracije; vodilno vlogo odigrava v fašizmu; splazi se v učinkovanje razrednih ideologij in potem z vso »razredno« vehemenco utrjuje pozicije oblasti. Prilagodljivost je brezmejna, meščanstvo žrtvuje celo utrjene oblike kapitalskega lastništva — nikoli pa ne žrtvuje vloge kapitala. Kapital ostaja blago iznad družbenega dela z vsemi tistimi atributi ki jih poliekonomisti vseh vzorcev dosledno priznavajo.

S konzumstrukturo prerašča meščanstvo vse dosedanje faze nacionalnega prostora. Potrošniška družba je višek razvoja, v katerem meščanstvo UKINJA tisto, kar bi se naj do kraja zaostrilo. Razredne družbene tokove razblinja na manjhna in še manjša interesna področja majhnih skupin in posameznikov, potenciali družbenih veletokov so se razšli v nasprotja, ki se urinjajo praktično na osebnih nivojih in se -- summa summarum

— sproti medsebojno uničujejo. Meščanstvo s tem ne »pomirja« razredov, ono transformira družbene tokove, ukinja tudi sebe kot razred in kot subjekt in ostaja fenotip prostora; fenotip z izredno močjo asimilativnosti. Meščanstvo, ki je znalo asimilirati ostanke plemstva, je v stanju, da asimilira proletariat; ne asimilira kot »razred«, temveč asimilira njegove porevolucijske institucije, ko hkrati poskuša posameznika dvigniti na raven brezpogojnega potrošnika.

Zgodovina družbe pač ni samo ozko utirjena pot razrednih gibanj, razredna nasprotja so le časovna faza zgodovine. Zgodovina je transformacija fenotipov znotraj nacionalnih prostorov. Dva fenotipa, rustikalni in meščanski, sta se v doglednem obdobju doslej izmenjala v prostoru. Različnosti med njima so popolne, tu ni kompromisa. Rustikalni fenotip označuje predvsem njegova statična moč: močnejši je od oblasti in od lastništva, obstaja njima navkljub, zato da ju zgolj z bivanjem neprestano negira, čeprav ju ne more ne spremeniti in ne drugam opredeliti.

Meščanstvo je dinamično, način njegovega bivanja je neprestano spreminjanje v prostoru, kjer ga nič ne more zaobiti, preskočiti ali prezreti. Največja njegova moč je konzumstruktura nacionalnega prostora in apolitični konzument.

Zahodni in vzhodni blok, vsak s svojo ureditvijo sveta — med njima leži potrošniška struktura prostora kot globok nepremostljiv prepad; Zapad razvija konzum na vse kriplje, Vzhod se ga otepa. Koordinate bivanja v tem in v drugem delu sveta so povsem različne. Konzumstrukturno blagostanje postaja zaradi paralele bivanja za vzhodnega občana nalezljivka, v »blagostanju« vidi smisel življenja, v apolitični atmosferi konzumstrukture sluti svoj smoter. Nemiri in množična gibanja, katera po vsebini nikakor ne preraščajo množičnih stavkovnih gibanj na Zapadu, imajo zato v vzhodnih državah vselej politično, celo izrazito odporniško »revolucionarno« noto opozicije zoper politične strukture, ki »zavirajo« pot v konzum po zapadnem vzorcu. Miroljubno sobivanje dveh sistemov s povsem divergentnimi cilji bi bilo vsekakor mnogo manj utvara, če bi v sobivanju lahko odmislili vabo zapadne konzumstrukture za vzhodnega občana.

»Politična« moč apolitične potrošniške ureditve se je nadvse drastično izrazila po letu 1948 v jugoslovanskem prostoru. Sam konflikt z Informbirojem v juniju 1948 je nasploh izzvenel topo, brez slehernega idejnega zvena, v čistem znamenju prestižnostne borbe po surovosti enakovrednih partnerjev. A v mesecih ekonomskega tavanja, ki so potlej sledili, v poskusih približevanja Jugoslavije Zapadu je jugoslovanski občan zaslutil možnost navezovanja na

tiste dele sveta, kjer konzumstruktura ni tabu, kjer — prav nasprotno — ona zagotavlja uveljavljanje osebnega interesa izven neprestanega idejno-policijskega nadzora nad državljani. Samo ta, takrat še dvomljiva, šibka perspektiva je za povprečnega občana bila dovolj, da je konflikt začel dobivati množično podporo, neko — tedaj še ne povsem definirano — vsebino ekonomskega preformiranja. Šele iz te osnove je lahko prišlo do preloma s tradicionalnim kurzom v takratnem socialističnem taboru.

Potencialnemu potrošniku, kateremu so morali narahlo odpreti špranjo skozi vrata na Zapad, gre zasluga za zgodovinsko »zmago« nad vsem tem, kar je dotlej in potlej pomenilo Informbiro.

Historičnost zmage je dobila ekonomsko potrditev: danes razvija Jugoslavija konzumstrukturo v najvišjem možnem formatu.

Osnovna slabost meščanstva je stihijnost bivanja in delovanja. Meščanstvo je bilo zmožno razviti tehnologijo dela do nedoumljivih dimenzij — a družbena vloga tehnologije je prepuščena povsem stihiji. V načinu meščanskega bivanja je ni sile, ki bi lahko celotno tehnologijo kot vir družbenih vrednot podredila objektivnemu smotru. Meščanstvo je razvilo racionalnost analize do matematične popolnosti, napovedovati zna razvoj — vplivati nanj ne zna.

Proizvodi tehnologije: atomsko žarkovje, strupene odpadne vode, strupeni industrijski plini, kemikalije kot insekticidi, fungicidi itd., kemikalije kot zdravila, kemikalije kot odpadne tvarine itd. Rezultati analiz: sevanje ozračja dosega zgornjo biološko toleranč-no mejo, vodovje jezer in rek (morja?) je zastrupljeno do maksimalne biocidne stopnje, ozračje mest je zastrupljeno prek biološko tolerančnih meja.

Praksa: nemoteno nadaljevanje z eksplozijami atomskih in vodikovih bomb; strupene odpadne vode in plini odtekajo slej ko prej v vodovje in v zrak; poljedelstvo in živinoreja sta prepojila zemljo, sadje, zelenjavo in meso s kemikalijami in hormoni.

Znanost zna napovedovati, kdaj bo pod gornjimi pogoji konec biosa na zemlji.

Stihijski način bivanja je identičen s subjektivnimi interesi. Odločitve se tedaj pokrivajo predvsem s toleranco tržišča, z oportunostjo neposrednega učinkovanja v prostoru, takšnim odločitvam pa manjka navadno predvsem moči kvalificiranega premisleka. Konzumstruktura je prenapolnjena z vzorci objektivno neutemeljenih proizvodov, v njej so se sešle nekvalificirane odločitve s področja tehnologije dela, z onimi, ki bi lahko

same po sebi zagotavljale resničen napredek v razvoju nacionalnega prostora.

Z zapadnoevropskega potrošniškega tržišča: masažna-vibracijska palica za dame, organske oblike 18-3,5 cm; vgrajeni vibrator baje čudovito pomirja še tako razvajene dame; toaletni papir-bankovci; bojda je svojevrsten užitek, uporabljati trikrat dražjo imitacijo bankovca kot banalen neposlikan toaletni papir... Itd.

Konzumstruktura družbe najbrž ni dokončna, idealna oblika organizacije nacionalnega prostora. Idilično potrošniško tržišče kot institucija odtujevanja tehnologije njenemu objektivnemu namenu zna peljati v vedno večje zapletljaje. Tehnologija kot pozitivna akumulacija dolgotrajnih delovnih izkušenj vendarle nekaj »stane«. V zapletenem spletu ekonomskih odnosov konzumstrukture se »primanjkljaj« mora nekje poznati.

Ekonomska stabilnost zapadnih držav je prividna. Tudi če ne upoštevamo stalnih stavkovnih gibanj, ostane vsaj še en omembe vreden fenomen: inflacija. Zoper njo gospodarstveniki, ki so sicer izredno rutinirani in rafinirani gospodje, niso iznašli sredstva. Inflacija jim neprestano kazi gospodarski profil dežele. Bržčas sredstva v pogojih konzumstrukture tudi ne bodo našli.

Kaj tli pod blagostanjem konzumstrukture dežel Evropske gospodarske skupnosti, to so pokazali letošnji marčni dogodki v Bruslju. Okrog osemdesettisoč kmetov šestih držav EGS je demonstriralo proti neustrezni politiki cen kmečkih pridelkov. Spopadi s policijo so bili krvavi, ogromno je bilo razbitega.

Sodobni meščanski nacionalni fenotip je sicer sposoben izredne asimilativnosti. A v tej je več relativne občasnosti kot objektivne absolutnosti, čim lahko pod njim zažive rustikalni rudimenti), »pomeščanjeni« do razredne stopnje s popolnoma proletarskim načinom akcije.

Odtujevanje tehnologije, katera je nastala na odtujevanju kapitala delu, bo vedlo spet in spet v ekonomske in družbene absurde, ki stalno načenjajo strukturo nacionalnega prostora.

Upajmo, da konzumenti ob radikalnejšem razkroju ne bodo kaj bolj presenečeni od Butalcev njega dni: sejali so sol, pa so jim rasle koprive.

(Dalje prihodnjič)

IGOR MISLEJ

D²

PROGRAMSKI PRESKUS DVOSTRANKARSKE KVALIFICIRANE DEMOKRACIJE V NACIONALNEM PROSTORU

(nadaljevanje)

V areni mednacionalne konfrontacije blestijo zgodovinski heroizmi in moč in velikost in kulturniška pomembnost. Kar je v asortmanu nacionalnih vrednot okrasja, tega si navadno nacije pripisujejo vsaka sama sebi. Iz konfrontacije seveda izpuhteva tu in tam kaj manj žlahtnega. Nežlahtne lastnosti so kajpak tiste, ki jih ena nacija prisoja drugi. Tako na primer niso nesebični Angleži zamudili povedati svetu, da so Škoti skopuhi brez primere. Plemenski arijci so znali isto in še več pripovedovati o Židih. Andaluzijci — goljufi v očeh drugih španskih populacij — Gaskonjce rišejo kot prebrisane lažnivce. Črnogorce bi naj krasila mladostna ljubezen do penzije... Mednacionalna konfrontacija pač ne more skozi prostor, ne da bi se v njej izrazila še stopnja splošne plemenitosti, poprečje srčne kulture, smisel za bruno v tujem očesu.

Kot precej izjemen fenomen pa izpade, če hoče kdo lastno nacijo konfrontinrati s svetom prek nekih njenih lastnosti, ki so v očeh tistega evropskega poprečneža, ki ga ne tarejo prehude puritanske nadloge že kar hudo problematične. Slovence — menijo slovenski nekaterniki — bi naj krasila neka slovenoidna lastnost: nagnjenje k anarhiji in antiinstitucionalnosti, in potlej bi naj Slovenci predstavljali še populacijsko inkarnacijo podedovanega klerikalizma.

Bilo bi krivično, šteti takšna mnenja za abotno neumnost. Kdo ve, če niso plod v zgodnjem otroštvu okrutno zatrtega nagnjenja k dovtipnosti. Ali pa prihaja v teh mnenjih zdaj na plano v podzavest potisnjen teror družbenega kurza, usmerjenega ves čas k pepelnični sredi posameznika ?

Morda pa je vse vkup le stvar gledanja in okusa: zakaj ne bi Slovenci bili notorično antiinstitucionalni, če zdaj brez

večjih pridržkov ostvarjajo aktualno verzijo »samoupravljanja«? Odnosno drugače — zakaj ne bi Slovenci (tudi zdaj) bili klerinkalno predani ?

Brez skrbi — glede klerikalizma in anarhije. Kar je slovenskih klerikalcev, so danes v državni stranki, so torej konstruktivni. In kar je anarhistov — oni so danes materialno tako daleč preskrbljeni, da se za situacijo v prostoru pod njimi niti ne zanimajo več. Brez skrbi torej..

Na predstraži fevdalne Evrope si je Slovenstvo skrhalo svojo moč. Biološko silo populacije, socialne potenciale. Funkcija predstraže, ki ji moralno sicer ni kaj reči, se je izkazala za docelo nerentabilno, za čisti nacionalni bankrot. Tako daleč bankrot, da se niti o moralni glorioli nobenemu ne ljubi nič več govoriti. Evropska zgodovina sploh in slovenska zgodovina tudi absolvirata »tisto« obdobje skozi znamenje stoodstotne krutosti Turkov; krutost in divjost Turkov sta bili tolikšni, da je odpor Slovencev bil sam po sebi nujen. Nikomur za čuda ne pade na um, da bi vprašal, čemu prav Slovencev. Čemu niso tega storili že — denimo — Hercegovci, ki so bili Turkom geografsko bližji. Oziroma — kako bi bilo, da so Slovenci takrat prepustili glorijo predstraže severnm sosedom.

Slovencni smo danes rudiment nekdanjega nacionalnega potenciala. Še ta rudiment se — kot nobena druga evropska nacija — konfrontira z ostalim svetom s ŠTIRIH okrnjenih pozicij: s področja federalne republike, s tržaškega, s koroškega in s porabskega področja. Federalno-republiško področje se rado postavlja v vlogi matice. A v okviru ozkih idejno-etatističnih interesov je docela odpovedalo pri formulaciji celovitega slovenskega nacionalnega vprašanja.

V tem so današnji upravljavci slovenske »matice« dosledni nadaljevavci nekdanje-dosedanje politike. V uradnih žargonih je vselej hotelo slovensko nacionalno vprašanje izzveneti kot načelno rešeno zdaj z državotvornostjo izpeljano do možnega vrhunca in celo z notranjo ureditvijo socialno konsolidirano. Takšnim oficialnim stališčem ni kaj dodati. So tolikanj enostranska, da se jih ne da več krpati ali dopolnjevati. O slovenskem vprašanju je treba razmišljati mimo njih. Danes, ko civilizacijski procesi z ostrino potrjujejo nacionalne konfrontacije, je treba Slovenstvo otrebiti oportunističnih špekulacij; politikantskim kompromisom je možno podredii naključne politične produkte, stranke in frakcije ter oficialne institucije, a ne naroda. Ni parcialnih nacionalnih rešitev. Te delujejo genocidno.

Rustikalni nacionalni fenotip je bil pri Slovencih inzrazit. Trden dovolj, da je vzdržal Hune, Madžare in Turke in evropske fevdalce, je bil tista nosilna konstrukcija nacije, ki je na-

rod ohranila do prihoda lastnega meščanstva. In še tedaj je dolgo slovensko narodno vprašanje ostajalo v glavnem »kmečko« vprašanje, ljudski politiki, ki so nacionalno vprašanje formulirali kot »kmečko« niso s tem grešili, čeprav so se opirali na »konservativne« ljudske sloje. Nasplotno, protrahirani kmetčko-nacionalni politični aspekt je na neki način kompenziral zamudno porajanje novega fenotipa.

Zgodnjemeščanski nacionalni fenotip nastaja pod neugodnimi pogoji. Zametki slovenskega meščanstva se srečujejo na lastnem prostoru z ekonomsko močnejšim tujim, konfrontacija krni zametke meščanstva in jih poriva v poseben položaj. Ekvivalent slovenskega meščanstva nastaja v okviru slovenskih trgov; trška gospoda se poraja v zaledju kmetstva. V tem položaju niha med močjo tujega, dominantnega kapitala in med politično avtarkičnimi kmeti. Slovensko trško meščanstvo zato težko najde lastno pot. Išče jo zdaj v konfrontaciji, potem v identificiranju z enim ali drugim. Nastajajoče slovenske meščanske stranke se odlikujejo po notranji nestabilnosti in po menjavanju zunanjega kurza tako kot se samo meščanstvo težko prebija v politično vodstveni položaj. Meščanski nacionalni fenotip se torej na Slovenskem oblikuje počasi, z zamudo in kot zmes notranjih nasprotij kot sicer pri drugih evropskih nacijah. Ko prihaja meščanstvo končno na vodstvene pozicije v nacionalnem prostoru, je še vedno relativno šibko in v vseh smereh nestabilno. Deloma se gre konfrontacijo z balkansko metropolo in išče zaveznika v kmetskem zaledju. Slovensko narodno vprašanje bi naj tedaj bilo gibanje z bolj ali manj ozkosrčno separatistično vsebino. A že statični zaveznik-kmet izključuje resnejše učinke separatističnih političnih stremljenj. Del meščanstva se identificira z jugoslovansko metropolo, slovensko nacionalno vprašanje bi se naj bilo razreševalo tedaj v obliki integralnega jugoslovanskega patriotizma. A tudi ta politična stremljenja so zadevala navznoter v slovenskem nacionalnem prostoru na statično opozicijo kmeta, predstavljala so bolj politiko socialne izolacije kot gibanja za jugoslovansko integracijo. Kar je bilo jugoslovanskih integracijskih poskusov, so se v glavnem skrhali na kmečkem prebivalstvu.

Slovensko meščanstvo ie z dokaj slabosti nasploh iskalo lastno pozicijo v notranji nacionalni strukturi. Šibkost ni le v oportunističnem odnosu do kmetov, ki bi naj postali zavezniki za povsem meščanska gibanja takrat, ko se že razslojuje, ali ki bi naj bili socialna opozicija nekemu širšemu integracijskemu programu. V procesu socialnega razslojevanja se meščanstvo ni znalo podrediti katerikoli orientaciji. Deloma se je poskušalo »upreti« nujnosti razslojevanja s tem, da se je v zaostreni obliki konfrontiralo z nižjimi socialnimi plastmi, zao-

strovalo je na ta način socialna vprašanja na nivoju dnevnih konfliktnih situacij. Ker so se na tem načelu shajale tiste meščanske plasti, ki so v glavnem predstavljale hkrati še politiko jugoslovanske integracije in protikmečko stihijo, so prav iz teh plasti izhajali tisti politični manevri, ki so gnali razvoj v razredna nasprotja, ustvarjali bolj ali manj zavestno jedro »meščanskega« razreda in občasno preraščali tudi v nacionalistične in celo fašistične jugoslovanske frakcije. Na Slovenskem niso te politične strukture imele samo po sebi nobenih upanj zaradi izolacije od socialnega razslojevanja.

Del meščanstva (zlasti intelektualni sloji s perspektivo »proletarizacije«) išče pot v identifikaciji z nastajajočimi socialnimi plastmi, poskuša se identificirati zlasti z delavskim razredom in z njegovo razredno ideologijo; tudi socialna demokracija je našla na Slovenskem svoje mesto. A v oblikovanju meščanskega nacionalnega fenotipa ne zavzema vidnejše vloge; ni vodilna stranka, niti ni glavna stranka permanentne opozicije nima, niti odtenkov razredne vsebine.

Slovenski meščansko-nacionalni fenotip je tako z muko šel skozi obdobja velikih svetovnih pretresov in v njih dozorel do približno takšne stopnje: objel je vse nacionalne pozicije in šel v kapitalsko graditev prostora v neprestanem boju s tujo odvisnostjo, ki se je ni nikoli povsem otresel. Čeprav ni razvil lastne državotvornosti, je z največjo možno preciznostjo izdiferenciral nacionalni prostor na metropolo in na provinco.

V diferenciaciji metropola-provinca, značilni nasploh za zelo zgodnjemeščanski nacionalni fenotip, je slovenski nacionalni prostor prišel do možnih skrajnosti. Ljubljanska metropola vztrajno čuva mnoge centralistične koncepte, z močjo zavestne konservativnosti jih ne pusti »demontirati«. Ne glede na to, da so iz oblikovanja skupnega literarnega jezika permanentno izključeni največji kompleksi nacionalnega prostora, ne glede na ekonomsko-administrativne strukture celotnega prostora, ne glede na odnos do zamejskih slovenskih »provinc« — tu so pozicije ljubljanskih institucij: »osrednja« znanost, »osrednja« kultura, »osrednje« visoko šolstvo, »osrednja« tehnologija itd. Poskusi, ostvariti na primer visoko šolstvo tudi za severovzhodni del nacionalnega prostora, so bili od »osrednjih« ljudi politično izmanevrirani in izigrani. Ker je razvijanje vse gostejše mreže (visokega) šolstva pravzaprav najmanjši poseg v sklopu modernizacije nacionalnega prostora pri prehajanju z metropolskega na sodoben način upravljanja prostora, je miniranje mariborskega visokega šolstva razumljivo le kot nezgodovinska omejenost odločujočih ljudi, ki nimajo nobene zveze z modernim aspektom družbe.

Nadalje je slovenskemu meščanskemu fenotipu uspelo razviti socialna nasprotja v tistem poprečnem formatu, ki je dopuščal zametke razredne ideologije. A meščanstvo, šibko kot je bilo, je sicer razvilo njemu lastno politično prilagodljivost, manjka pa mu impulzivnost misli in akcije. Na čelu gibanj se zato pojavljajo posamezni dobri retoriki, a kratkovalovni misleci. Tudi razrednemu gibanju je slovensko meščanstvo lahko ponudilo predvsem nekaj konspirativnih avantgardistov, a nikoli družbeno utemeljenih osebnosti. (Družbena potrditev je prišla naknadno; s pomočjo policije, vojske in množice aktivistov.)

7.

Ni nacionalnega prostora, kjer bi se na tako ozkem področju, kakor je slovensko, teplo toliko nesinhroniziranih dejstev. Najbolj udarjajoča je nesinhronost upravne metropolske organizacije prostora (zgodnje meščanski fenotip) in razvijanje konsumstrukture (sodoben meščansko-nacionalni fenotip). Ekonomski razvoj bi ustrezal obdobju začetkov kapitalske koncentracije (obdobje je docela deformirano zaradi nerentabilnega načrtovanja, nastali so neki politično dirigirani industrijski giganti, v ekonomskem vakuumu se je učvrstil privatni obrtniški podjetnik). In zdaj naj bi ekonomski spaček razvil konsumstrukturo, katere osnovni pogoj je iz kapitalske rentabilnosti nastajajoča tehnologija dela s SPONTANO močjo neprestane notranje diferenciacije. Preskok preko cele tiste ekonomske faze, katera je za razvoj konsumstrukture odločilna! Da se konsumstruktura kljub temu razvija, je najti razlago v zunanjih posojilih. Zunanji finanserji in sedanji upniki so z veseljem priskočili na pomoč »socialistični« družbi, katera tako junaško niha med individualnim in totalnim-integralnim. Z njihovo pomočjo je v krilu družbe na razpotju začelo gospodarjenje teči po tirnicah tržnega gospodarstva, potem je bilo potrebno, priglasiti se (kot »kupec«) na zunanjem tržišču — iz vsega se je postopoma stkal preedinstven vzorec gospodarjenja na kredit, ki je izredno hitro in evolucijsko normalno dal samo eno: zavednega in zahtevnega potrošnika.

Slovenski potrošnik je svojevrsten zgodovinski junak. Njegove potrebe so realne, po mentaliteti postaja apolitični Evropejec ki najde v konsumu ekvivalent za politično razmišljanje, v konsumu je realno pričujoč in konkurenčen (tam kompenzira depersonifikacijo v delovnem procesu) — a ekonomski okvir, v katerem je nastal, je nerealen; je zmes idejne utvare in dolgov. A temu potrošnik ni kriv. Zanj je povsem normalno, da

obstaja konsum, kjer lahko on, potrošnik postaja še bolj konkurenčen, seveda z več denarja. Denar je postal spet blago, s katerim, potrošnik na drobno »participira« na kapitalu; socialistična firma kot oblika lastništva slovenskega potrošnika potem niti ne moti več.

Na ta način prislužena apolitična stabilnost sistema je kajpak političnim strukturam zelo všeč — skratka, vsi so zelo »zadovoljni«. In vsi se delajo, kot da so prepričani, kako je ekonomika slovenskega nacionalnega prostora, v katero se je vtkala anarhija sredobežne tekme s (pičlim) kapitalom in nevidna moč importirane tehnologije, in kjer je vztrajno prisotna totalitarna nota fetišiziranega kolektiva in protiosebnostne politične ureditve, kako je takšna nacionalna ekonomika nekaj najboljšega na tem svetu. Čeprav vsi dobro vedo, da si družbe s slabšo zgodovinsko perspektivo ni moč zamisliti. Nič čudnega torej, če slovenski potrošnik potihoma le ne razmišlja, kako bi popravil do kraja izpahnjeno in shizofreno sedanjost.

Slovenski narod ima nekaj dragocenih izkušenj iz demokracij in totalitarizmov, prednost, ki je nima zlepa vsak narod. Vsaka izkušnja lahko pove, kaj je treba odvreči in kaj dalje razvijati, v vsaki izkušnji je lahko nekaj pretiranega mita in nekaj utopične prihodnosti. Treba je na primer znati ceniti izkušnje iz bivšega ljudskofrontaškega gibanja in ubraniti se utvar. Ljudska fronta, tako kot se je izrazila v predvojni Franciji, je verjetno za evropski bazen nasploh preteklost. Tudi za Slovence. Bila je občasna, izključno politična platforma razrednih strank; razredne strukture, samo po sebi prešibke za uspešen boj proti nacizmu, so v skrajni zgodovinski nuji ustvarile takšno platformo, s katero so se lahko identificirale tudi mnoge meščanske stranke; ljudska fronta pomeni torej umik z izključno razrednih pozicij zaradi specifično antifašistične obrambne nujnosti. V tej specifiki ni nikakšnega elementa, ki bi mogel podaljševati vrednost ljudskofrontaških gibanj v smeri organizacije tehnostrukture dela. Ni slučaj, da nimajo ljudskofrontaška gibanja in njih potomci nikjer v evropskem bazenu nikakega življenjskega pomena več. Sodobna družbena organizacija je lahko samo tista, ki razvija na sodoben način tehnologijo dela v okviru nacionalnega prostora. Okvir in motiv organizacije, oboje je izredno jasno zastavljeno. Razvijati je treba takšne organizacijske strukture ki moderno tehnologijo stimulirajo, ne pa dušijo.

Konsumstruktura se je razvila v okrilju parlamentarnih demokracij. V tem je »zasluga« teh družbenih sistemov. A istočasno te družbene ureditve niso bile kos družbeni vlogi tehnologije — v tem je njihova izrazita slabost. Sistem zahodnih demokracij se je izkazal, da je v določenem pogledu hrom;

učinkovanje je podvrženo inertnosti najraznolikejših faktorjev, ki so kot tradicija, kot nepremagan ljudski predsodek, kot kompliciran glasovalni mehanizem prisotni v prostoru nacije. Odločitve so največkrat možne ob prav luksuzni porabi energije za mobilizacijo globalnih plasti populacije — učinek je potem lahko tudi povsem minimalen, nebistven. V prostoru vlada stihija, ki dovoljuje pravo razhajkovanje razvoja tehnologije dela, katere pa v ničemer ne duši. Zato v bistvu tehnostrukturo prostora razvija.

Totalitarni sistemi nasploh navadno hromijo razvoj tehnostrukture prostora. Temu niti ni v prvi vrsti vzrok nasilni odnos institucij do posameznika, temveč popolnoma nenaraven način sprejemanja odločitev, odločanje mora biti v skladu z nečim apriornim in totalno odločujočim. Totalitarizmi se zato odlikujejo po zahajanju v zmote, v delovne napake. Tehnologija pa ne prenese niza zmot in napak, ne da bi se to poznalo na njenem razvoju. Totalitarni sistemi sicer deloma imponirajo kot »učinkoviti«, nevezani na zamudni postopek parlamentarnih demokracij. Stališča in odločitve v reševanju tehnoloških prijemov se sprejemajo včasih dokaj naglo, celo presenetljivo hitro. Potem pa mora praksa obelodaniti svetu, v čem je odločitev bila napačna. Zato so praviloma potrebna leta. In potlej mora miniti mnogo časa, da se »merodajni« odločijo na kakšen način napake priznati (po navadi ustvarijo grešnega kozla). Nato mora v pogon znova mehanizem za sprejemanje stališč in za odločanje, seveda iz pozicije »nič« — in tako drči totalitarni voz praviloma bolj navzdol kot po neki znosni horizontali.

Problemi modernega razvoja tehnostrukture se zastavljajo dokaj jasno. Če problematike ne oblikuje ideološka sila (katera vselej že pred zastavitvijo problema ve za njegovo ideološko rešitev), oziroma če ni razvoj prepuščen stihiji, potem se vsebina problema izriše hitro in nedvosmiselno.

Praksa nakazuje, da se v pogojih nevezanega, neideološkega oblikovanja stališč do nekega problema pojavi sprva sicer več mnenj. Čim bolj pa je problem tehnološko jasen, tem bolj se odgovori usmerjajo na dvoje, nasprotnih si predlogov. Tudi mnogi volilni sistemi parlamentarnih demokracij nakazujejo izrazito težnjo do oblikovanja v glavnem dveh množičnih kontrapartnerjev v politični igri nacije, odločitve v zakonodajnem telesu so potem izraz prvotne polarizacije znotraj volilnega sistema.

Proces polarizacije mnenj, se zdi, je dokaj naraven, potrjen tako v sodobni politiki, kakor je dejansko izšel iz starogrške dialektike. Utrl si je pot v družbe, kjer sicer apriori veljajo

sredobežne ekonomske in politične sile stihije. Ne povsod. A tam, kjer vendarle, se zdi, da deluje z močjo moderatorja, da je zato tehnološki razvoj pospešen, čeprav proces polarizacije ni namenjen njemu neposredno, temveč nekemu širšemu »političnemu« globalu. Možnost polarizacije mnenj in stališč očitno na poseben način deluje v prostoru; na kontrapartnerje vpliva do neke meje centripetalno. Nasprotja, zaostrena sprva v ekstreme, se v procesu polariziranja uglajujejo, umikajo se manj ekstremnim možnostim, tako da vse skupaj omogoča trezno, neafektivno presojo in pelje v realne odločitve. Prav nasprotno pa sleherna nasilnost totalitarizacije ustvarja najprej ilegalno opozicijo in o sili v kontraakcije, in te zopet peljejo v represalije s strani totalitarnega režima, totalitarizacija družbe deluje sama po sebi torej izrazito centrifugalno, nekonstruktivno. Še bolj nekonstruktivno kot nepolarizirane parlamentarne demokracije.

V Veliki Britaniji je v letu 1970 bilo registriranih preko šeststo tisoč brezposelnih. Kljub naraščanju brezposelnosti se je izkazalo, da brezposelni niso doslej potencial za ekstremistične politične stranke in ne za »razredna« gibanja. Vzrok je treba iskati predvsem v mentaliteti občana-volivca, kakršna se oblikuje v okviru parlamentarne demokracije, katera se v Veliki Britaniji znatno polarizira na konservativno in laburistično stranko.

Vprašanja vsebinske kvalifikacije stališč doslej družbene ureditve niso zastavljale s sistemsko ostrino. Stališča so se oblikovala na najrazličnejše načine, po najrazličnejših poteh. Oblikovali so jih romantiki in pustolovci, strokovnjaki in misleci, posamezno ali skupinsko, v krožkih in konspirativnih garniturah, v gremijih strank. Oblikovali so jih tam in tako, kakor je naneslo, da se je znotraj meščanskega nacionalnega fenotipa utegnila »politika« izdvajati iz neposredne družbene tehnologije v posebno nadstavbo. Vseeno, ali je zdaj ta nadstavba v rokah totalitarnih sil ali je okvir parlamentarne demokracije. Politične odločitve so se morale potem prenesti v parlament, in se tam inkarnirati v moč zakonodaje. Vsebinska »kvalifikacija« stališč je tedaj stvar političnega stališča, je stvar ideološkega gledanja. In ko doživi na tej osnovi sprejeta odločitev neuspeh v praksi, je spet vprašanje politične ali ideološke korekture, da se zadeva popravi.

V parlamentarnih demokracijah pade vlada, zmaga na volitvah opozicija, spremeni se odnos v procesu polarizacije sil znotraj volilnega sistema. V totalitarizmu se navadno izmenjajo »garniture« vodstvenih gremijev, z muko, ob skrajnih trenjih in pri za-

pleteni igri političnega zakulisja. V »garniturizmu« ostajajo posamezniki »izven«, pojavljajo se potem dostikrat v garnituri in v protigarnituri — ti ljudje so zmeraj v moralnem in družbenem pogledu lahko sumljivi. V jugoslovanski praksi ni nobenega izrazitega garniturizma, v bistvu ista garnitura ljudi menjuje lastne politične odločitve, često tudi na kar vratolomen način. »Sumljivi« so potem tisti, ki ne slede političnemu spreminjanju.

Vse kaže, da sili moderna tehnostruktura nacionalnega prostora v postopno demontiranje tovrstnega »političnega« učinkovanja. Tehnološko razvejevanje vnaša med ljudi vse več kvalificiranega dela in jih zato tudi drugega drugemu vse bolj odtujuje, metodika dirigiranja razvoja »od zunaj« postaja nesmisel. Sprejemane odločitev in razvijanje tehnostrukture postaja vse bolj en sam proces, zmorejo ga predvsem kvalificirani ljudje, ki delujejo znotraj tehnostrukture.

Učinkovita je lahko predvsem takšna organizacija nacionalnega prostora, če izdela mehanizme zakonodajne oblasti, ki po kar se da neposredni poti kvalificiranih mnenj, sprejema odločitve.

Iz »politične« prakse Zahodne Nemčije: parlamentarna demokracija kaže izrazito polarizacijo na SPD in CDU/CSU. Danes dobiva polarizacija dopolnilno vsebino: vedno bolj se v njej uveljavlja konkretna problematika, tako kot jo oblikuje življenjska praksa. Problemi so jasno postavljeni: dvig davčne osnove ali ne? brezkategorno zdravstvo ali kategorizirano zdravstvo? spremem- ba cen potrošnim artiklom ali nespremenjene cene? itd. Oba parlamentarna pola mobilizirata kvalificirane ljudi za izdelavo stališč, se kot strukturi polarizirane demokracije tudi v prostoru utrjujeta, nekdanje politične fanfarade se postopoma spreminjajo bolj v zabavno delujoče parade kisingerskih, brandtovskih, straussovskih manir, ki pa niso več osredje politične borbe. Konkretno, odločujočo moč vse bolj dobivajo strokovnjaki, brez njihovih kvalificiranih stališč bi oba kontrapartnerja bila danes v nemškem nacionalnem prostoru nemogoča.

Kvalifikacija v demokraciji nima nobene zveze s tako imenovanim samoupravljanjem, dokler je samoupravljanje najmanjši možni okvir za totalitarno metodiko dirigiranja družbe. Samoupravljanje v kvalificirani demokraciji pa je instrument istovetenja tehnostrukture z virom zakonodajne moči družbe, je torej tista oblika organizacije nacionalnega prostora, ki negira obenem zastareli sistem metropola-provinca.

Kvalificirana, dvostransko polarizirana demokracija bi brž- čas imela šanse, da organizira tehnostrukturo prostora v smeri

objektivnih potreb. Kako daleč je potem do socializma ? — Bržčas mnogo bližje kot doslej tam, kjer »socializirajo« DRUŽBO s podrejanjem idejnim načrtom ali z dvigom na raven konsumenta. V evropskem bazenu bo socializem bržčas zrasel, ko se bodo podrle absurdne kulise konsumstrukture in bodo ostale le pozitivne sile visoko razvite tehnologije, ki bodo morale biti tolikšne da bo z njimi socializirano DELO, kapital, vse ustvarjene ljudske vrednote. Nobena ideologija ni znala doslej socializma dekretirati. Socializem pride, ne glede na to, ali s socialistično značko v gumbnici ali brez nje.

(Konec prihodnjič)

IGOR MISLEJ

D²

PROGRAMSKI PRESKUS DVOSTRANSKE KVALIFICIRANE DEMOKRACIJE V NACIONALNEM PROSTORU

(Konec)

8.

Stvari bivajo, ker jih določa njihov ustroj, zakonitost zaporedja gradbenih delcev, molekularni obseg, razpon med atomi — stvari bivajo «v sebi». Hkrati bivajo stvari kot popolna medsebojna odvisnost, kot pogojenost v agregatih, kot potencial v razpršenem ali zbranem stanju, kot svet v makro — in v mikroformatu — stvari bivajo «izven sebe».

Stvari, ki se spočno, da bivajo «v sebi», in potlej bivajo «izven», da se dojemajo, da se samospoznavajo, so subjekti. Spočetje in samospoznanje sta dva pola subjektivnega bivanja, subjekt se preko samospoznanja iz spočetja razedini v celovito, nerazločljivo bivanje.

Človeški subjekt je v sebi pogojéno bivanje, zapleteno z vtapljanjem časovne posamičnosti v razponu skupnosti prostora. Odkar je, biva «v sebi» kot časovna enota in je hkrati sestavina prostora, kjer biva «izven». Je bitje iztekajoče se osebnosti in je anonimni prebivalec, ki v podzavesti presnavlja neizbežno ujetost v skupnosti.

Subjekt «v sebi» je podstat posamični osebnosti, a v tej je pričujočega toliko subjekta «izven» kolikor je individualni «v sebi» lahko odločujoče pričujoč v prostoru, ki nastaja nad subjektom «izven». Človeški subjekt v bivanju niha med «v sebi» in «izven», niha med posamičnim časom in skupnim prostorom. Ko bi se med obojim vzpostavil enačaj, tedaj bi bilo človeško bivanje individualna - socialna identičnost, čas bi se ujemal s prostorom, individualno bi se spojilo s prostorom nesmrtnosti. Nastala bi idealna nedružba ljudi. Tako daleč idealna, da bi v njej humanizem in strpnost, tovarištvo in ljubezen, sovraštvo in nasilje in zagotovo ideologizmi in social — in «proti» in «za» zgubili smisel. Na poti v tak

nihilistični monolit bi se samo po sebi sproti ukinjale tudi takšne kategorije ljudske družbe kot so država, narod in njegovi očetje tovarišija in oblast, notorične hierarhije, vertikalna razslonjenost socialne lestvice. Odhlapelo bi vse tisto, kar uresničuje dobro in zlo v človeškem «izven», razšle bi se tudi njegove notranje fizične in miselne kohezije, ostal bi subjekt «sam po sebi», razgaljen, v vsej naravnosti in v neizobličeni podobi, v luči praizvedbe; tako kot ga je ustvarilo in programiralo elementarno božanstvo, da ga je potlej dooblikovala pragmatična civilizacija.

Enačaja med «v sebi» in «izven» ni. Družbe-nedružbe ljudi nikoli pod nikakšnimi pogoji ne bo. Na veke bo torej človeški «v sebi» snoval in hotel, kovaril in čustvoval, in prav tako na veke bo subjekt «izven» dajal dimenzije in materialne oblike, se uteleševal, izpolnjeval prostor z delom in učinki in z dobrim in zlim. Človeški subjekt je za zmeraj potisnjen v razpone, s katerimi se v sebi neprestano razhaja, a se jim ne more odreči, niti jih ne more odmisliti. Človeški subjekt je celota, ki ji ni edinstva. A prav zategadelj, ker je celota, lahko «v sebi» hiti s preuranjenim časom zoper razpone «izven», jim hoče vzeti oblike in dimenzije, bije po njih in jih ruši. In prav zato tudi dobiva prostor spet trde dimenzije človeškega «izven», utrjuje se v dimenzijah zoper vsem «v sebi» — vselej je prostor nasilje razpona, ki mu človekova osebnost nasprotuje. Če bi... Če bi subjekt «v sebi» postal absolutna moč, bi zagotovo najprej razpršil dimenzije in prešel bi v utopični čas neminljive anarhije.

Če bi naj subjekt «izven» postal absolutna moč, bi to bilo možno le v kraljestvu robotov; v gibanju ljudi, v katerih je prenehal subjekt «v sebi». A kraljestva ljudi-robotov ni. Ni kraljestva totalne eliminacije subjekta «v sebi», stoodstotne totalitarizacije družbe ni. Tudi ta je nemogoča, ker je nemogoč prostor brezbrežno nasilnih dimenzij.

Človeški subjekt je tako na veke razedinjen na čas in prostor. Je pravzaprav Čas, ujet v nasilne Dimenzije, eno se bije z drugim v večnem konfliktu razedinjenosti.

Zaradi konflikta razedinjenosti bivanja je subjekt «v sebi» iskal boga in ustvaril moralo; postal je pisec evangelija in kodificiranih tekstov; postal je mislec in poet in revolucionar. V begu pred konfliktom razedinjenosti si je ustvaril pojem o svobodi osebnosti; postal je sanjač o osebni svobodi, ker je v konfliktu razedinjenosti bivanja nemogoča. Osebna svoboda je možna, če celoviti subjekt preseže konflikt, ki ga razdvaja. Tedaj bi subjekt «v sebi» moral postati neokrnjena časovna enota, integrirana v prostor; in subjekt «izven» bi moral biti osvobojen pritiska posamičnega bivanja.

Osvoboditev celovitega subjekta je identična s socializmom. Socializma, umiritve celovitega subjekta na individualni ravni, *se ne da dekretirati.*

Socializem je eventualna bodočnost, ki se je potlej ne da preprečiti.

K tej bodočnosti se usmerja, oziroma se z njo identificira danes nekaj faktorjev. Tako cel niz socialističnih *modelov:* ideologije, predlogi ekonomskih sistemov, družbene ureditve.

Ideologije gradijo bodočnost na »zavesti« ljudi; subjekt naj dojame nujnost socializma, socializem je neizbežna zakonitost razvoja družbe; v nujnosti gibanja se subjektivno najprej skrči na majhen obseg, nujnost je namreč identična z objektivnim, subjektivno obstaja »izven« predvsem zaradi spoznavanja objektivne nujnosti. V spoznanju nujnosti je podana svobodnost opredelitve subjekta, subjekt se na ta način osvobodi in preide v stanje avtarkije. Ideologija je torej model za renesanso subjekta, ki naj skozi spoznanje nujnosti preraste vse konflikte, ko zaradi osvoboditve v spoznanju nujnosti podredi subjektivno »v sebi« tistemu hipotetičnemu, kar bo nastalo v bivanju »izven«. Socialistične ideologije terjajo izreden subjektiven napor. Subjekt mora s sabo neprestano manipulirati v okviru stroge nujnosti, socializem-ideologija terja stopnjevano »avtomanipulacijo«, ki bi ji uspeh zagotavljala askeza in skrajna racionalnost. Oboje dokaj izjemna lastnost človeškega subjekta.

V ideologijo vgrajujejo kot odločujočo sestavino avtomanipulacije subjektivni odnosi do fizičnega dela. Delo naj dà oblikovanju subjekta osnovne tirnice, nanj naj deluje z močjo pozitivne zgodovine, s kreativnostjo ontogeneze; človeški subjekt se tako vedno znova vrača v element svojega počela, v katerem ni »v sebi« kontradiktorno onemu »izven«. Subjekt, ki se na tej permanentni fizični reminiscenci oblikuje, neposredno-dokumentarno spoznava nujnost, se osvobaja torej v etiki dela.

Poseben idejni vzorec je model spoznane in zavržene nujnosti. Subjekt spoznava nujnost, a »v sebi« se ji izogne z oportunostjo manipulacije. Manipulacija ni motivirana z etiko dela, ne gre za avtomanipulacijo *zaradi* izrecne nujnosti. Nasprotno — (avto)manipulacija je instrument trenutnih interesov, ki igrajo zdaj v smeri »v sebi« in potlej »izven«, interesi iztisnejo prvotno spoznano nujnost iz prostora. Spoznava nujnosti je bila samo sredstvo za zavrženje in zavrženje je bilo način za delno »osvoboditev« subjekta. Model tega »razglašenega subjekta« se je uveljavil v jugoslovanskem prostoru.

Tehnostruktura sodobne družbe ni sama po sebi socialistični model. Res je celo, da beležijo najvišji razvoj tehnostrukture dela in družbe prav tiste dežele, ki se zavestno di-

stancirajo od vseh socialističnih modelov. A v razvoju sodobne tehnostrukture so elementi, ki bi sodili v razvoj socializma, ne da bi zato pomenili, da sami po sebi lahko gibljejo družbo v socialistično ukinitev konflikta subjektivne razedinjenosti. Zdi se, da je predstava o socialističnih špranjah v kapitalističnem svetu prav toliko naivna kot tista o «zmagi socializma» v eni deželi.

*Tehnostruktura sodobne družbe — nastala je iz bivanja subjekta «izven» in to je hkrati smer, v kateri se današnji subjekt giblje; predvsem v tej smeri se subjekt s pospeševano naglico spreminja na način, ki je danes določljiv. Subjekt «v sebi» se relativno malo menjuje, prej bi se dalo trditi, da je v primerjavi z gibanjem «izven» samo popolnoma negiben, ono «izven» se mu oddaljuje — in vendar se v tem neenakomernem gibanju konflikt razedinjenosti bivanja ne povečuje. Nasprotno, zmanjšuje se. S tehnostrukturo se subjekt «izven» nezadržno drobi, razpada v vedno več in v vedno bolj kvalificirane razpone, ki se vse bolj odtujujejo skupnemu poreklu, ki zgubljajo prvotni smisel subjektivnega in se spreminjajo v vedno več brezosebnih vzorcev. Tehnostruktura je v človeški subjekt vnesla nujnost materialne spontane, brezidejne dezintegracije. Subjekt «izven» se v tej banalni, neidejni nujnosti razhaja, «atomizira» se in povzema v celoti vedno večje dimenzije skoro že na pragu avtarkije, kjer nehuje subjektivno. Tam začno delovati sile vse večje objektivne medsebojne odvisnosti, odvisnosti z lastnostmi nujnosti, brezosebne in brezidejne, brez ozira na to, ali jo subjekt «v sebi» dohaja ali ne, ali jo akceptira ali ne; subjekt «v sebi» je potisnjen na obrobje tehnostrukturne nujnosti, vloga osebne svobodnosti je postala nepomembno majhno. Človeški subjekt se je skoro v celoti preoblikoval v temelje brezosebne brezidejne tehnostrukture, ki se naglo dezintegrira. **Transformiralo se je** tisto, kar podstat konflikta razedinjenosti človeskega subjekta.*

Tehnostrukturi se morajo prilagojevati zapovrstjo družbene kategorije, ki pomenijo organizacijo prostora. Tehnostruktura drobi nesmiselne organizacijske gigante. Centralistične države se usmerjajo v sumo samoupravnih državnotvornih enot. V »zavesti« ljudi pa procesi, ki družbene strukture demontirajo, ki decentralizirajo, zelo hitro najdejo odmev; subjektu »v sebi« je vselej blizu tisto, kar deluje iz prostora centrifugalno k njemu »navznoter«. V prostoru, kjer se decentralizira iz tehno-organizacijske nuje, se praviloma pojavljajo izrazi subjektivnega nagnjenja do partikularizmov vseh vrst, ki pa se subjektivno bolj ali manj neposredno izvrednotijo z nacionalnimi okviri. Centralistični organizacijski vzorci ljudi utrujajo, ljudje jih »čutijo« kot multiplicirani subjekt, ki se ga dojema brez

slehernega napora, je »neorganizacijska skupnost« brez lastnosti nasilnih dimenzij.

Tehnostruktura inducira človeštvu torej dvoje: organizacijo prostora na subjektivnejši bazi, in daje mu emancipacijo v prostoru, katera pelje v avtarkijo. Čas bi bil, da bi ljudje dojeli pomen in posledice avtarkije bližnje bodočnosti: prostor iz bivanja subjekta «izven» se veča (znanstvena odkritja, spoznanja stvari, osvajanje kozmosa), subjekt ga vedno bolj obvlada in postaja zato od njega vedno bolj neodvisen (avtarkija); vladanje nad prostorom in neodvisnost od prostora je lastno samo subjektu-integralu; subjekt se integrira na tehnostrukturi, v katero se transformira subjekt «izven», subjekt se usmerja torej na brezosebno bazo, se torej «objektivizira»; objektivna odvisnost postane tedaj popolna, avtarkija subjekta «v sebi» je postala nemogoča.

V tistin časih, ko je najvišji tehnokrat svoje dobe bil brusač kamenega strgala, so stvari zanesljivo bile videti enostavnejše.

Socializem, osvoboditev celovitega subjekta konflikta razedinjenosti, ima v razvojni moči sodobne tehnostrukture deloma močnega zaveznika. Demontiranje centralističnih organizmov deluje vsekakor v «socialistični» smeri, «socialistične» sile družbe bi naj demontaže speljale v nacionalne okvire. A ta proces, tako kot je videti naraven, je poln konfliktov. Konflikti nastajajo izključno zaradi dimenzij prostora v bivanju «izven». Nedimenzionirani subjekt «občečloveško - nacionalno - individualno» je sam v sebi nekonflikten splet. Nacionalno kot subjekt «v sebi» gradi občečloveški «izven» prav tako harmonično kot je individualno harmoničen «v sebi» za nacionalni «izven». A tu je vselej konkreten prostor. V dosedanji stihiji graditve je prostor izključno le nasilje dimenzij, ki se mu subjekt ni znal izogniti.

Demontaža nekega centralizma je dejansko konflikt s poznim meščanskonacionalnim *etatističnim* fenotipom, in ta je danes bolj ali manj odločujoče pričujoč v vseh delih sveta. Etatizem je vselej agresivna forma bivanja, in v poznomeščanskem fenotipu se agresivnost transformira v prefinjene oblike: eksport kapitala (investicij) v »nerazvite« dežele, importiranje cenene tuje delovne sile — kajpak spet iz »nerazvitih« področij. Transformirana agresivnost deluje na »dežele v razvoju« zaviralno, ker jim odtujuje delovne potenciale in le-te pregrupira v svetu namensko »nerazvitim« v korist. Transformirana agresivnost povečuje »razvojne« razlike med deželami v svetu.

»Dežele v razvoju« in »razvite dežele«, to je seveda nadomestna terminologija. Dejansko gre za vlogo tehnostrukture v sodobnem svetu: v pogojih etatizma so visoki potenciali tehnostrukture privilegij »razvitih«, kjer se prav na tej osnovi razrašča konsumnostrukturna konjunktura. Razvita, potencialna tehnostruktura je sredstvo transformirane agresije. In konjunkturna konsumstruktura je vstavitev socialnih diferenc prostora na »višjo«, miroljubnejšo raven transformiranih razrednih diferenc.

«Socialistične» so potemtakem danes predvsem tiste sile v svetu, ki delujejo proti etatizmu kakršne koli vrste, tako proti totalitarističnemu etatizmu centralizirane države, kot proti perfidnemu etatizmu «zveznih», «republikanskih», «sosprisežnih» držav. V civilizaciji je etatizem ukinjen le s tvorno konfederacijo samoupravnih nacij. Samo na tej osnovi je možno uravnovesiti potenciale tehnostrukture v svetu. Dokler uravnovešenja ni, dokler bo obstajala razkrojna sila transformirane agresije in groba možnost zlorabe tehnostrukturnih potencialov v makro — in v mikroobsegu, ne more biti socializem kaj več od predpostavke bodočnosti. Socializem je mogoč le kot konfederirani nacionalni fenotip.

Avtarkija subjekta je cilj socializma. A prav tu je največ možnosti, da raznovrstne spontane, stihijske in načrtovane družbene sile razvoju integralne avtarkije nasprotujejo.

Tehnologija je področje delovanja strokovnjakov. Strokovnjaki so »subjektivni« faktor tehnologije, so njeni možgani, ki v nastajajoči družbi objektivne avtarkije vedno bolj neizbežno pridobivajo na pomenu. V njihovih rokah je tisto, kar so bila nekoč produkcijska sredstva, v njihovih rokah je celovita tehnostruktura. Z njo ravnajo in s tem dirigirajo celotni prostor. V konsumnostrukturni družbi se njihovo dirigiranje sprevrača v tiho, povsod pričujočo oblast nad prostorom, konsum-strukturni fenotip pomeni vedno bolj izrazito *tehnokratijo*. V pogojih nebrzdane stihije se postopoma — a ne prepočasi — na tej osnovi že oblikuje nadoblast intelektualizirane volje ekspertov, ki pelje v bodočo teokratizacijo ekspertov, v njihovo strahovlado, katera vse obvlada in zoper katero potlej ni več sredstva; ne političnega ne moralnega, ne sredstva spontane evolucije.

Bivši totalitarni režimi so v primerjavi s teokratijo ekspertov samo slab privid otroške slasti za oblast nad igriščem, koncentracijska taborišča so bila le primitivne obrtniške delavnice. Teokratija ekspertov bo na najbolj vzvišen način, za najžlahtnejšo znanstveno premišljenostjo razpolagala z živim in z mrtvim svetom, med obojim ne bo več pravega razločka. Živo bo zdaj iz epruvete, potem iz telesa; živo bo zdaj pogon sintezi z elek-

troniko, potem bo manevrsko polje valovne energetike. Subjekt se bo spočel, da bo takoj prenehal bivati, ker bo v rokah ekspertov minil fizično; iz njega bodo izdelovali v avtomatiziranih elektronskih kombinatih bioenergetski perpetuum mobile, magmo za prenos preteklosti v neminljivost, municijo za obstreljevanje grozeče supermaterije v absolutnih zgostiščih temnih zvezd... Pravkar izrečeno ni futurološki lapsus. Je realna predpostavka grozovite, desubjektivizirane teokratije ekspertov, katere predhodnica so današnji atomski bombaški fiziki, elektroničarji-izdelovalci vseobvladujočih mini-aparatur in prisluškovalnih naprav, zdravniki transplantatorji (eksplantatorji) ubijalci.

Nevarni pohod tehnokratije lahko prepreči samo načrtovanje integralne *avtarkije. Načrtovanje odpravlja stihijo samovoljnostim iz prostora, onemogoča realizacijo enostranskih interesov. Načrtovati je potlej možno tudi avtarkijo, v kateri ohranja subjekt polno podobo «v sebi», avtarkija ne postane ne makro — in ne mikroprivilegij, temveč se usmerja* izključno *k posamezniku. Socializem je najprej avtarkija posameznika, ki ga avtarkija integrira v nacionalni prostor. Socializem mora ohranjati človeški subjekt, v tem je njegova najbitnejša naloga, njegova elementarna humanost. Začenja se bržčas tam, kjer se že v krilu današnje stihije oblikujejo silnice integracije tehnoloških diferenc v kolikor toliko smotrn, sinhroniziran proces. Integracija tehnologije se more transformirati v instrument načrtovanja integralne avtarkije nacionalnega subjekta iz svojih primitivnih form, kakršne morejo nastajati v pogojih sedanje banalne komercialne nuje; torej iz pogorišč demontirane, nekvalificirane «politike», iz skorumpiranih kotišč justice, iz današnjih ponesrečenih poskusov, pluripotenco načrtovalčevega mišljenja nadomestiti s «prekaljenostjo» borca, s «sindikalnim stališčem», z demokratično odločitvijo «kolektiva», z indoktrinirano «voljo samoupravljavcev» in s podobnim. Interdisciplinarni načrtovalci kot ljudje posebne strokovnosti bi verjetno utegnili izpolnjevati eno ključnih postojank v sistemu kvalificirane demokracije nacije, ki potuje v socialistično avtarkijo subjekta.*

Meščanski fenotip daje nasploh neprijazne perspektive. V stilu stihije bivanja leži pravilo moči in nasilje je metodika. Perfidnost in zahrbtnost, brezkrupuloznost in hinavščina so njeni odtenki. Meščanstvo pa zato ne more brez deklaracije o svobodnosti lastnega sveta. In meščanski svet je v nečem resnično svoboden: v iznajdbah novih načinov in sredstev za uresničevanje interesov, ki se praviloma med seboj bijejo. «Svobodni stil» bivanja mora biti kajpak sankcioniran, a nasilje samovolje in egoističnih interesov se da krotiti le s silo.

Značilnost meščanskega fenotipa je zato nasilnost bivanja in nasilje sankcije. Zakonodaja in izvršna oblast. Pa tudi klike in mafija in elita in hierarhija družbe ter tehnostrukture. Tedaj svobodnost ni več svobodnost osebnosti, temveč svobodnost interesov in deloma svobodnost uporabe sredstev. Najvišja stopnja svobodnosti je anonimnost, ta je namreč izven dosežka protisile. Anonimnost igra zato izredno vlogo v meščanskem fenotipu bivanja. Anonimnost bivanja je višja oblika bivanja, je njegova največja moč in celo krepost. Nasilje je tedaj pričujoče, a ni vidno, po anonimnem nasilju se ljudje potem ravnajo, a zanj neposredno ne vedo, ga v hipu samega učinkovanja ne čutijo. Stvari se potlej odvijajo po nekih magičnih silnicah determinirano, ne da bi ljudje vedeli, zakaj prav tako in ne drugače. Anonimnost bivanja izključuje iz prostora zadnje ostanke subjektivnega, oborožuje anonimno elito z neskončno učinkovitim orožjem in ljudi absolutno podreja. Na mesto svobodnega delovanja ustvarjalne osebnosti stopa «ravnanje» z ljudmi, «obravnavanje» ljudi, manipulacija z ljudmi. V meščanskih družbah se manipulacija z ljudmi institucionalizira v anonimno oblast, katera definitivno izključuje iz prostora sleherno demokracijo. Anonimna manipulacija z ljudmi je resna bolezen sodobne družbe. Institucionalizirana je v raznih tajnih službah in v policijah, a postala je tudi sredstvo v rokah managerjev, šefov, delodajalcev. V prostoru vlada nevidna moč peščice ljudi, prežeča iz nevidnih zased. Tehnika je izdelala, aparature za nevidno nadzorovanje ljudi, njihovega gibanja, govorjenja in iznašli bodo sredstva za nadzorovanje mišljenja, potem sredstva za ubijanje volje posamezno in masovno, ljudem bodo «vcepljali» odrejene vzorce mišljenja in akcije...

Najtežja naloga socialističnih sil je vsekakor razgovor z anonimnimi manipulatorskimi strukturami v nacionalnih prostorih. Potrebne bodo brez dvoma «revolucionarne» metode za popolno demontažo sil anonimne oblasti in manipulacije z ljudmi, ki so pričujoče povsod. Zaradi anonimnih sil je postala «demokracija» čista farsa, demokracije ni danes ne na zahodu in ne na vzhodu, povsod manipulirajo z ljudmi, z njihovo delovno angažiranostjo, izsiljujejo jih bolj ali manj naravnost, ker jih «obravnavajo», jih nevrotizirajo, jim nasilno odmerjajo prostorček pod skupnim soncem.

Socializem pravzaprav res ni majhna reč. Danes celo ne. Že lep čas sem ni socializem več ideološka parada. Kot deklarirani politični režim se ni neizpodbitno obnesel. Najmanj je socializma v odtehtavanju revizionizma in nerevizionistične čistosti, socializem namreč ni arhaizem, on je lahko le živa sedanjost. Socializem je danes nujnost preporoda sil neizčrpne

tehnologije in njene razporeditve v prostoru, katerega izven-konfliktnost se začne z nacijo. Socializem je danes — morda kake četrt ure pred dvanajsto — razlog za transformacijo tiste problematične živinske vrste, imenovane homo sapiens v ustreznejšega, času primernejšega homo humanus ratusque.

9.

Vrbsko jezero, vodovje Rabe in Soče — slovenska zemlja, razpeta ko v križ med tri poldnevnike. Na zemljevidu jo sečejo debele vijugaste črte, ki pomenijo v današnem svetu državne meje. Zemlja Slovencev — sonce jo prehodi v mnogih minutah. Borinje porabskega Slovenca ne zveni nič kaj drugače kot Dolenje na obronku Brdov; in Slovenska ves v Porabju bi lahko ležala nekje ob Zili, porabski Ženavci bi lahko bili tudi Beltinci, in Senik bi mogel ležati kjerkoli med belokrajnsko Vinico, furlanskim Vidmom in Gospo sveto. Senožeče pod Nanosom in Kotarče pod Svinjo na Koroškem — ista melodika slovenske besede. Simon Gregorčič je na veke objel Sočo v slovensko narečje, in «Nmav čez izaro» bo vecni spev v sanjavost ujete slovenske duše, naj ta že blodi kjerkoli po svetu.

Zemljevid z mejami je seveda realiteta. Realiteta zategadelj, ker izhaja iz državniških dogovorov, državniške konvencije so realizirana politična oportunost, v oportunosti je shranjena moč in nemoč političnega režima.

Zamejsko Slovenstvo je tudi realiteta. Iz nje govori dobršen del slovenske zgodovine, v uradnih aktih zanemarjene, pozabljene, zatajene. Tržaško in koroško Slovenstvo bi naj nedavno prodalo svojo dušo tujcem in bi se naj vključevalo v tuje politične stranke — v zgodovini ni gršega primera indoktriniranja k renegatstvu. Porabje?... Nikoli mu ni bila poklonjena trohica slovenske uradne misli.

Zdaj se zamejsko Slovenstvo bogati še z emigrantskim tokom. Zapuščajo dom ponižani in razžaljeni; tisti, ki so jih doma socialistično opljuvali, jih politično izsiljevali, zapirali, jim metali polena pod noge, jim kradli vsakdanji kruh.

Ko človek razmišlja o uradni in neuradni metropoli, o provincijskih skorumpiranih pridigarjih, o primitivcih z ideološkimi kronami, o polomljenem ekonomskem vozu, v katerega je vpreženih le par volov, tedaj čuti, kakšna mora biti prava Slovenija.

In zamejsko Slovenstvo čuti, da bi bil čas, razmišljati o lastnih, neodvisnih institucijah.

Institucionalnost je tudi edini resnični izraz tradicionalnega svobodnjaštva Slovencev. V svobodnjaškem načinu mišljenja je podan edini eksistenčni motiv slovenskega intelekta, izven tega motiva se plazijo le hlapci. In slovenskega nacionalnega prostora niso nikoli napolnjevali samo hlapci; vedno, tudi v najbolj črnih dneh je bil v prostoru prisoten tudi Slovenčev svobodnjaški duh. Zato tudi Slovenci nismo relikt preteklosti. Smo narod, ki se zaveda svojih svobodnjaških tradicij, ko je svobodnjaštvo vselej pomenilo popolno neodvisnost od kakršnega koli vsiljenega stanja; neodvisnost od katerega koli agresivnega družbenega gibanja. V vsestranski neodvisnosti od institucionalnega ali moralno-indoktrinacijskega nasilja je podana naša edina možnost za razumsko opredelitev — čas je, da to povemo.

O O O

Dediščina, dediči. Predvsem pa sosedje.

Sosedje — ob tujih dediščinah zmeraj nesebično, pozorno in ljubeznivo občinstvo, ki ve, kaj hoče.

Dediči — vidi se jim, vsi po istem očetu enako bistri. Butalci ne bi mogli biti merilo. Huni, da so, bi se zagotovo v širokem geografskem loku izognili dediščini. Zaradi tolikšne pameti v njej. Bavarski fevdalci in njihovi misijonarji bi se šli spet najmanj Turke. Premagati Turke. Nekoliko z božjo, nekoliko z butalsko pomočjo. Tako kot takrat. Če so jih.

Dediščina — misijonarji, bavarski fevdalci tudi, in Butalci, in oča in... vsi se naskrivaj muzajo. In roke tišče v žepe. Da se ne bi videlo fige, ki jo držijo. Da bi dediči najprej planili nad Turka. Kot takrat. Če so. Če pa ne bi?

Potem bi dediščina bila videti drugačna.

Potem bi marsikaj bilo čisto drugače. Krog ljubljanskega ...

Anton Slodnjak, »O narodnosti in jeziku«, Prostor in čas, leto 1971, št. 1/2, str. 4–7.

O NARODNOSTI IN JEZIKU

Med hudimi nadlogami današnjega časa so pač tudi negativne izjave nekaterih mladih ljudi o narodnosti in jeziku. Če poslušamo ali beremo, kaj govore ali pišejo o teh življenjskih pojavih, se vprašujemo, kaj se vali iz njih: nevednost ali objestnost? O prvi možnosti skoraj dvomimo, saj so ti zanikovalci večinoma opravili srednješolske ali celo visokošolske študije. Zato bi morali vedeti, da sta slovenska narodnost in slovenski jezik, ki nam dajeta pravico in moč za duhovni in telesni obstoj, sad sto- in stoletnega socialnega in kulturnega boja. Ta boj je težko izbojevalo slovensko prebivalstvo v predpanonskih ravnicah in goricah, v vzhodnem predalpskem pogorju, v alpskih dolinah in v kraških prehodih k Apeninskemu polotoku.

In zaradi tega pač ne more biti nobenega bistvenega razločka med nekdanjimi krvavimi napori slovenske »uboge gmajne« in našimi današnjimi prizadevanji za samostojno kulturno in urejeno gospodarsko življenje, kakor tudi ne more biti odločilne zareze med Trubarjem, prevajalcem biblije, in Prešernom, klasikom našega posvetnega slovstva, ter današnjimi pesniki in znanstveniki, ki poskušajo izražati našo zapleteno duhovno zavest in tehnično hotenje vseh panog in smeri v slovenskem jeziku.

Res je, da živi naš narod v današnji domovini samo poldrugi tisoč let in še od te kratke dobe je je več kakor polovica zagrnjena v temo. Toda edino ta pedenj časa nas enakopravno veže z minulim, sodobnim in prihodnjim človeštvom ter zato zahteva od nas, da ga nadaljujemo in širimo. Od te dolžnosti nas ne morejo odvezati nobene napake, ki smo jih zagrešili v naši narodni zgodovini, posebno kadar smo slepo posnemali velike sosede in kadar smo se preveč vdajali negativnim strastem našega narodnega značaja. Današnji čas pa nam naravnost zapoveduje, da se oklepajmo našega izročila, da ne zdrknemo v zmedo in nič.

Človek namreč mora imeti poleg življenjskega poklica in stališča tudi notranji dom, kamor se lahko v nesreči zateče, kjer se lahko zbere in pripravi na novo delo in novo preizkušnjo. To notranje človekovo pribežališče je njegova narodnost, ki ga nikakor ne trga od človeštva, temveč mu šele omogoča, da se zaveda ne samo svojega mesta v lastnem narodu, ampak med ljudmi sploh.

Zoper tako notranje ali duhovno pojmovanje narodnosti in človeštva so vedno delovali animalsko-individualistični nagoni in nagibi, ki so zmerom in povsod nahajali glasnike in zagovornike, skratka, ideologe. Ti so z uporabo raznih »nacionalnih« in »kulturnih« programov, se pravi raznih opravičil svojih protinarodnih in protičloveških prizadevanj, skušali pridobiti ljudi, da bi jim puščali svobodne roke. Vsi pa so zato obljubili soljudem »bratstvo, enakost in svobodo«, eni na onem, drugi na tem svetu.

In kaj nam obljubljajo naši sodobni zanikovalci samostojnega narodnega življenja, ki so se, kakor vse kaže, po hudem glavobolu odvrnili od prvih in posebno od drugih? Če jih prav razumemo, bi rekli, da nas spet hočejo osrečiti z neko mitologijo ali ideologijo. Medtem ko so prvi širili vero v Boga, drugi v Človeka, pridigajo najmlajši vero v – Reč. To je vsaj »logično«. Podobni so namreč razvajenim malčkom, ki tolčejo z ročicami po mizi, v katero so se v igri zaleteli.

Naravno je, da za tako in podobno početje ni treba bogatega, slovniško pravilnega in vsem ljudem razumljivega jezika. Razen za tavtologično ponavljanje tega, kar se novim apologetom in estetom zdi vsebina, oblika in ideja pesniških del (le-ta pa imajo vse jezikovno gradivo in še veliko več že sama v sebi), za drugo pogosto zadostuje abeceda, le v »najvišjih« filozofskih in umetniških naporih je treba seči po skrajno subjektivnem psevdoznanstvenem žargonu ali po rokovnjaščini in branjevščini. Tudi dvogovori, ki so bili ali so v navadi v bordelih, pridejo prav. Zaradi tega jim je knjižna slovenščina res samo še potrebno zlo, ki jim pomaga, da spravljajo ropot svojih »reči« v žargon, ki ga slovenski stavci komajda še spravljajo na tiskarske matrice.

Kljub takim uspehom pa se ne počutijo dobro na Slovenskem. Domači svet in domači jezik se jim zdita pretesna, nepotrebna, ker reči so reči in njihov oznanjevalec ne potrebuje pravzaprav drugega govora kakor njihov ropot. Zato nekaterim tudi slovenska narodnost narobe hodi. In ker v svojem napuhu nočejo doumeti Trubarjeve odločitve, da piše slovensko iz spoštovanja do drugih narodov in iz ljubezni do svojih rojakov, sklepajo, da se je Karel Deschmann odločil za nemštvo, ker je pač 1861. spoznal vrednote in blagodati nemške civilizacije in kulture in ne zato, ker je ob takratnem zasedanju dunajskega državnega zbora klonil pod pritiskom državnega ministra Schmerlinga, predstavnika nemško-avstrijskega, liberalnega plemiško-buržoaznega sloja, ki je bil narodnostno veliko nestrpnejši kakor sami Habsburgovci.

Usodnosti take odločitve seveda ne more spoznati nihče, kdor se ni sam srečal z njo ali se ni vsaj poglobil v tragičnost take dileme. Toda v spopadih med njenimi skušnjavami ter zvestobo jeziku in rodu so rasle velike osebnosti in odločilna dejanja, ki so zagotovila obstoj slovenstvu ter so ga za vselej utemeljila in upravičila kot kulturno in narodno individualnost. Spomnimo se v tej zvezi samo Trubarja in Prešerna! Prvi ni le začel v šestnajstem stoletju prevajati in sestavljati protestantske knjige v jeziku svojega »ubogega, preprostega in dobrosrčnega naroda« ter je njegov »kmetiški« govor povzdignil v liturgični, šolski in slovstveni organ, temveč je tudi religiozne in družbene nazore največjega nemškega protestantskega teologa Martina Luthra v nekaterih točkah samostojno sprejel in celo dopolnil.

L. 1575 je v knjigi **Katekizmus z dvejma izlagama** »ljube Kranjce ino Slovene« opozoril, da ga nikakor ne bi mogel pridobiti niti Luther (»najsi je en brumen, vučen menih bil ino eno nuno poročil«) niti kak drug učenik, da bi kaj drugega učil kakor to, kar vsebujeta biblija in katekizem. Z Luthrom in drugimi starimi in mladimi učeniki se sklada pač v tem, da tudi on uči, da je treba razumno prebirati sv. pismo in premišljevati katekizemsko vsebino.

In v isti knjigi je v nasprotju z Luthrom, ki je sicer zahteval od fevdalcev pravičnost za podložnike, ni pa le-tem priznaval nič drugega kakor pokorščino in

potrpežljivost, dve leti po hrvatsko-slovenski »veliki puntariji« zagrozil gospodi, da jo bo hudič, ki jo je zapeljal, da tiranizira in odira »ubogo gmajno«, tudi – vzel in pogubil. Sploh je Trubar v tej bogati knjigi, katere naslov samo zastira pogled na njeno pravo vsebino, napisal tudi nekak nekrolog kmetom, padlim 1573. leta.

Čeprav Trubar načelno ni mogel mimo 13. poglavja Pavlovega pisma Rimljanom, ki ga je Luther 1525 sredi nemške kmečke vojne razumel in uporabljal tako kruto, da je pozival oblastnike, naj pobijajo upornike kot »stekle pse«, češ da je napočil čas, ko si lahko plemič pridobi nebesa s prelivanjem krvi, je vendar na več mestih v knjigi izrazil živo sočutje z »ubogo gmajno« in ji priznal »pravdo«, ostro pa je obsojal samogoltno, neusmiljeno in podkupljivo gosposko.

Upravičenost njenega obstoja je sicer utemeljeval z metafizičnimi razlogi. Kljub temu je bil prepričan, da ima vsaka krivična gospoščina že v sebi svojo kazen in svoj konec. In zatiralcem »uboge gmajne« se godi nazadnje podobno ali še huje, kakor se je godilo zatiralcu hebrejskega naroda, babilonskemu kralju Nabuhodonozorju, ki je »sedem lejt s to živino inu zvirino po gozdeh hodil, travo inu seno koker en vol jejdel«.

Poglobil je obsodbo krivične gosposke, ki jo je prvič razglasil že 1558 v Postili, ter je učil, da bo vseh vrst gospoščina, ki svojim ubogim podložnikom »silo in krivico« dela, prevelike davke in pretežke tlake naklada, prej ali slej grozovito na duši in na telesu kaznovana. Kot dokaz iz preteklosti je spet navedel tragično usodo Celjskih grofov* za čas, v katerem je pisal Katekizem z dvema izlagama, pa se mu je zdela značilna sebičnost fevdalstva na Hrvaškem in Slovenskem, o katerem je sodil, »da malo oli ništer za te boge skrbi, njim ne svetuje oli s čim ne pomaga, temuč vsaki le suj žakelj polni«.

Trubar je sicer tudi učil slovenske tlačane, naj osebno »silo in krivico trpe«, vendar jih je opozarjal na pravico pritožbe in njegove misli v Katekizmu iz 1575. l. razodevajo, da si spričo tragike 1573. leta ni mogel pomiriti vesti s sklicevanjem na 13. poglavje Pavlovega pisma Rimljanom (Vsak človek bodi višjim oblastem pokoren . . .), temveč da je s to knjigo nedvomno obsodil gospodo in upravičil uporne in nesrečne tlačane.

Tudi o boju zoper Turke je Trubar sodil drugače kakor Luther, ki je turško nevarnost sprva sprejemal kot zasluženo šibo božjo in je šele 1528. za obleganja Dunaja spremenil mišljenje, da mora človeštvo vdano trpeti turške napade, in začel dopuščati pod določenimi pogoji tudi upravičenost upiranja turškim navalom. Verjetno je, da je Trubar, ki je turško nevarnost čutil tako rekoč na samem sebi, saj so mu osmanske čete 1528 oplenile in zažgale rojstno vas, moral soditi o nujnosti bojevanja z neugnanimi napadalci drugače kakor Luther, vendar je – morebiti iz spoštovanja do njega – toliko bolj poskušal uresničevati zamisel Erazma Rotterdamskega, da bi z bibličnimi knjigami v jeziku, ki bi ga Turki razumeli, le-te začeli prevzgajati za prijatelje krščanstva in evropske omike.

Naj omenimo samo še en primer, ki dokazuje, da more zvestoba narodu in jeziku obroditi nadpoprečne sadove tudi v območju posvetne literature. Prešernove nemške pesmi in podatki o njegovi slovstveni izobrazbi ter panorama nemškega slovstva med 1830. in 1848. letom upravičujejo mnenje, da bi se bil mogel naš pesnik uveljaviti tudi kot ustvarjalec v nemškem jeziku. Če že ne Metternichova svetoaliansna državna uprava, čedalje močnejše mladonemško meščansko gibanje bi bilo gotovo priznalo njegov veliki talent in mu dajalo moralne pomoči. Zakaj je torej ostal zvest domačemu jeziku?

Ne glede na to, da je gotovo pravočasno zaslutil tisto zakonitost liričnega ustvarjanja, ki zahteva največje mogoče sozvočje med čustvenimi in miselnimi elementi in besedno zvonkostjo ter plastičnostjo, se je nedvomno tudi on v tem

* To mesto je po zaslugi M. Rupla že davno znano, medtem ko drugih sorodnih misli in trditev iz Katekizma še nismo znanstveno izkoristili.

primeru kakor Trubar odločal v duhu absolutne poštenosti in domovinske ljubezni... In v izpolnjevanju tega osnovnega pogoja lirike in vsake kulturne dejavnosti je bila vsebovana tudi njegova zvestoba narodu, jeziku in samemu sebi. Zato ni mogel biti spričo takratnih evropskih pesniških tokov »samo pesnik«, ampak je hotel in moral kot človek in kot Slovenec odgovoriti na klice in izzivanje svoje dobe – v materinem jeziku.

Ker je občutil religiozno spoštovanje do posameznika, naroda in človeštva, je mogel ustvariti individualno, slovensko in občečloveško pesem ter priti do edino pravičnega in naprednega pogleda na človeško gomazenje (Živé naj vsi narodi!). Zato si je tudi mogel zamisliti ljubljeno žensko v vlogi moževe soustvarjalke, vodnice in odrešenice.

Do takega spoznanja pa se je Prešeren povzpel le zato, ker je hotel ostati zvest narodu, človeštvu in samemu sebi. Ker je ljubil nezavedno in nesvobodno slovenstvo, ga je hotel prebuditi duhovno in moralno s pesmijo, ki bi bila subjektivna, vendar slovenska in enakovredna svetovni poeziji. Ustvarljiva pa bi naj bila, tako je očitno veroval, iz najvišje življenjske zavesti, izvirajoče iz harmonije med ustvarjalcem in svetom, ki ga predstavlja ženska.

Osebno ga ta misel sicer ni mogla osrečiti, kot pesniku pa mu je omogočila, da je vnesel nekaj novega, svojega in slovenskega v svetovno literaturo in s tem dal našemu jeziku pravice, našemu narodu pa dolžnosti kulturnega organa in ustvarjalca.

Ta večkrat citirana dejstva spet navajamo v tej zvezi zato, da bi uvodoma očrtano in ironizirano nerazpoloženje do narodnostnih in jezikovnih vprašanj pri nekaterih prehitro užaljenih in pred napačnimi vrati protestirajočih mladeničev raznih dob pregnali in nadomestili z njihovo živo voljo in radostno ustvarjalnostjo. Zabavljamo zoper nje zato, ker bi radi, da bi si, zavedajoč se naše sedanjosti in preteklosti in bojujoč se s svetovnimi umetniškimi in družbenimi spodbudami, v dejanski ljubezni do vseh ljudi našega rodu in jezika ter vsega človeštva, prizadevali za kolikor mogoče izvirne, premišljene in življenjske odgovore na poglavitna vprašanja naših težavnih dni. Ali res ni med njimi takih, ki bi se spričo čedalje naglejšega popuščanja rodbinskih, narodnih iz državnih vezi v našem ljudstvu zamislili ter bi po Trubarjevem in Prešernovem zgledu samostojno sprejemali pobude širokega sveta predvsem kot poziv, naj iščejo miselnih in umetniških rešitev, ki bi bile kolikor mogoče izvirne in ustrezne sedanjemu kritičnemu valovanju v našem narodu?!

ANTON SLODNJAK

Janko Kos, »Nov mit o Slovencih«, *Sodobnost*, leto 1971, št. 3, str. 325–327. Dostopno na: Digitalna knjižnica Slovenije, http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-52EAION5, (pridobljeno 15. 1. 2020).

Cankar in slovenski film

NOV MIT O SLOVENCIH

Živimo v času, ko naj bi se dokončno znebili vseh nacionalno religioznih mitov, ki da so po mnenju nekaterih bili značilni za slovensko socialno in kulturno življenje v preteklosti. Napoči naj doba vsesplošne slovenske razsvetljenosti, ki bo s svojo lučjo pregnala iz naše srede vsakršno škodljivo mitologijo — približno tako, kot je v Hoffmannovi povesti o ubogem Cinobru preganjal knez Pafnucij iz svoje dežele vile, da bi uvedel razsvetljenstvo s sajenjem krompirja, petjem dvoglasne jutranje in večerne pesmi in obveznim cepljenjem koz. Junaku te povesti se blagi namen ni posrečil; bojimo pa se, da se tudi slovenskim preganjalcem mitov ne bo, kajti medtem ko pri enih vratih izganjajo iz slovenske kulture staro mitologijo, pri drugih vlačijo vanjo že novo. Da bi bila stvar še bolj paradoksalna, delajo namreč to prav tisti, ki prisegajo na mitofobijo ali pa si ne morejo kaj, da ji ne bi bili naklonjeni.

Mednje — vsaj tako se zdi — se je uvrstil tudi Aleš Lokar, ko je sredi januarja letošnjega leta odgovarjal v »Naših razgledih« na »vprašanje naroda na Slovenskem«. V njegovem odgovoru beremo najprej misel, da »tudi Slovenci postajamo zgodovinski narod, podobni vsem drugim zgodovinskim narodom«. Pisec pa misel še podrobneje razloži: »Skratka, prejšnje slovenstvo je nosilo v sebi elemente religioznosti, in kakor vsaka religija je človeka osrečevalo sredi muke in trpljenja in morda prav zaradi trpljenja in muke. Danes seveda novega zgodovinskega slovenstva ne moremo več pojmovati kot religije. Postalo je nekaj vsakdanjega in konkretnega, nekaj, kar se hrani iz dejstev in ne iz sanj. To je samo ob sebi razveseljivo, saj kaže, da je tudi naš narod dozorel: ob tem zorenju je mnogo pridobil, a nekaj tudi izgubil: predvsem element mita, ki je nacionalno čustvo spreminjal v religijo . . .«

Do sèm je vse lepo in prav. Denimo, da je tisto, o čemer govorijo ti stavki, zares mit, in religija, ki jo omenja, zares religija; soglašajmo tudi s piscem, da je slovo od takšnih mitov razveseljivo, čeprav nekoliko boleče; razveselimo se še misli, da smo Slovenci zdaj dozoreli, postali zgodovinski narod in iz sveta mita stopili v epoho vseobče razsvetljenosti, kot si je to stvar zamislil že knez Pafnucij. Toda vse to nas vendarle ne bo obvarovalo presenečenja, ki nam ga za konec svojega razmišljanja o slovenstvu pripravi avtor. Potem ko namreč opravi s preteklo mitologijo, se loti dela in na nič manj kot dveh tretjinah časopisnega formata skuje nov mit o slovenstvu, morda boljši od preteklih, vendar zato nič manj mitološki. V tako kratkem času nam namreč z zgodovinskimi primeri dokaže, da smo bili Slovenci v preteklosti in smo še dandanes, ko smo se znebili mitičnih idej, vendar med vsemi narodi sveta nekaj posebnega, če že ne kar edinstvenega. Do tega odkritja pride s pomočjo tegale zgodovinskega zakona, ki da vodi razvoj narodnih skupnosti: »Ponavadi nam zgodovina kaže, da razvoj poteka po opisani poti: najprej je na vrsti gospodarska in politična utrditev skupnosti, iz te pa sledi rast kulturnega in umetniškega snovanja.« Tako da je bilo ne le v srednjeveških in renesančnih Benetkah ali Firencah, ampak tudi pri nemškem narodu, ki da je »ves srednji vek in prva stoletja novega porabil za svoj politični in gospodarski razvoj in utrditev, šele potem pa je v osemnajstem in devetnajstem stoletju pognal iz sebe sijajno kulturo . . .« In še preden se lahko odločimo, ali naj verjamemo pisateljevim primerom ali ne, jih že pripelje do zaželenega rezultata: »Kolikor vem, velja zgornji zgodovinski proces skoraj za vse narode in skupnosti od Italije pa do Francije, od Arabcev pa do Aztekov; razen za Slovence. Mi smo se v tem pogledu vedli drugače. Začeli smo tam, kjer so drugi končali! Začeli smo s kulturo in umetnostjo in šele na podlagi zavesti, ki sta jo kultura in literatura ustvarili v ljudstvu, smo se začeli politično in gospodarsko afirmirati. To je po mojem mnenju naša velika, bistvena drugačnost glede na druge narode . . .«

Ali pa je vse to res? Ali je tisto, kar pisec po pravici ali po krivem pripisuje Slovencem, res tako edinstveno samo zanje? Bojimo se, da stoji pravkar odkriti zgodovinski zakon s svojimi primeri vred na šibkih nogah. Že primer z Nemci je iz trte zvit, saj bi morali po njem verjeti, da Nemci niso že v srednjem veku, ki da so ga porabili za svoj »politični in gospodarski razvoj«, imeli že kar krepko razvite kulture; in da niso okoli leta 1800, ko so ustvarjali vrh svojega pesništva, filozofije in glasbe, živeli kot celota vendarle v precejšnji ekonomski in politični mizeriji. Čez nekaj desetletij so postali mnogi Nemci mnenja, da so nekdanji kulturni razcvet žrtvovali gospodarski, politični in vojaški moči — torej ravno narobe, kot meni odkritelj novega zgodovinskega zakona. Poljaki so vrh svoje romantične poezije in glasbe dosegali v času, ko so bili gospodarsko, politično in vojaško na tleh. Na kakšen poseben materialni ali politični temelj se v tem času niso mogli sklicevati tudi Čehi, pa so vseeno začeli s kulturo in literaturo, da bi šele polagoma prešli v gospodarski in politični razmah. Toda podobno velja še za Hrvate, Srbe, Slovake, Letonce, Estonce, Fince, Irce in še za koga v Evropi.

Skratka, Slovenci tudi v tem pogledu nismo bili in nismo prav nič posebnega ali edinstvenega. Deležni smo bili usode mnogih drugih, zlasti manjših ali odvisnih narodov srednje in vzhodne Evrope — s to posebnostjo seveda, da je bila ta usoda zaradi naše majhnosti in večje odvisnosti za stopnjo izrazitejša — vendar, najbrž ne hujša od slovaške ali lužiško-srbske. In ker je

tako, se nam tudi ni bati usode, ki bi nas po logiki avtorjevega zgodovinskega zakona morda morala zadeti — medtem ko so drugi narodi začeli z gospodarstvom in politiko, končali pa s kulturo, bomo morali mi nehati s kulturo, da bi pristali v gospodarstvu in tehniki. Kaj takega se seveda prav lahko zgodi, vendar ne zaradi kake posebnosti slovenskega naroda, ampak zato, ker bo njegova usoda podobna usodi vseh drugih narodov sveta — kar pa seveda še ni tako zelo gotovo.

Skratka, namesto v sfero stvarnih dejstev, primernih dozorelosti zgodovinskega naroda, nas je avtor popeljal v tipično mitologijo nedozorelega narodnega čustvovanja. Prav ta nepričakovani izid vsiljuje vrsto neprijetnih vprašanj. Ali je izganjanje mitologij iz slovenskega socialnega in kulturnega prostora samo uvod v izdelovanje novih, toda za stopnjo preprostejših in bolj naivnih? Je slovo od starih mitov vesela priprava za nove? Ali pa je izganjanje mitologij že tudi sámo po sebi pravzaprav samo mitologija?

J. K.

Jaka Avšić, »Pravica naroda in enakopravnost«, *Sodobnost*, leto 1971, št. 5, str. 504–512. Dostopno na: Digitalna knjižnica Slovenije, http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-VBH56V2M, (pridobljeno 15. 1. 2020).

Problemi slovenske družbe

Jaka Avšič, generalpodpolkovnik v pokoju

Pravica naroda in enakopravnost

Enakopravnost narodov in narodnosti kot temeljna norma v organizaciji sožitja

V Jugoslaviji imamo že 25 let izkušnje, kako poteka skupno življenje jugoslovanskih narodov po NOB. Naša pozornost je obrnjena predvsem k dejavnikom, ki urejajo odnose med narodi, saj nas zanima, koliko zadovoljujejo z enakopravnostnega stališča. Marsikaj si je pridobilo pravice, da še opravlja svojo koristno vlogo. Spoznavamo razne stopnje prilagodljivosti posameznih partnerjev, večjo ali manjšo pripravljenost, da bi popravili svojo vlogo pri sožitju. Marsikaj pa je treba še urediti in zgladiti.

Pri vseh narodih je bila jasno izražena želja po nadaljnjem skupnem življenju. Ta želja je bila potrjena z vojnimi napori v NOB, ko smo se najbolj prizadeto svobodno odločali za skupnost. Večina ljudi vsakega naroda je tudi pozneje potrjevala solidarnost. Trdnost naše skupnosti ni dvomljiva, zato ni potrebno, da bi kdorkoli s pozicije nad narodi držal roko nad državo. Sicer pa, kdo drug more biti odgovoren za našo skupnost, če ne naši narodi sami? Samó ti morejo dati moč katerikoli naši skupni organizaciji. Če pa bi si prisvojila takšno pozicijo organizacija, ki bi izhajala iz enega samega naroda, bi poskus, ko bi poudarjala svojo moč, vsekakor povzročil odpor in hude krivice z najhujšimi uničevalnimi posledicami.

V NOB so si narodi priznavali enakost med seboj, bili so samostojni v skupnem boju za osvoboditev vsakega naroda kot samostojne enote družbe, ki sama o sebi odloča. Iz celotne zgodovine vsakega našega naroda izhaja: v ljudeh je toliko narodne zavesti in družbene solidarnosti, da ne bodo nikomur pustili vladati »našemu« narodu ali ga celo nadvladati. O tem se lahko vsak pouči in prav bi bilo, da bi to storil. Če kdo samo poskuša kaj takega, prikliče odpor, tega pa naklepnik takoj razglasi za natolcevanje, šovinizem, separatizem itd.

Odločne volje za narodni odpor je resnično toliko, da jo moramo pri uredbi kakršne koli uprave resno upoštevati. Prav ta posebnost v združevanju raznih narodov v enoto je dobro znana iz zgodovinskih izkušenj — v naših šolah to premalo poudarjamo — in tudi okupator jo je leta 1941 dobro okusil. Upošteval je zgodovinski razvoj naših narodov, ki so nastajali v zelo različnih okoliščinah, razvito narodno zavest, skrb za svoje gospodarstvo, zavest, ki je nujni produkt civilizacije in kulture, nadalje obstoj posebnih jezikov kot varuhov vsake samostojne družbene enote. Ker je okupator vse to spretno upošteval, se mu je posrečilo s pomočjo lokave propagande doseči v začetni fazi okupacije še kar precej soglasja. Ustanovil je ločene jezikovne narodne enote, NDH, Srbijo kot protektorat, Ljubljansko pokrajino kot posebno provinco, Črno goro tudi v obliki neke pravnopolitične tvorbe. Vse to je storil po znani formuli: Divide et impera — Deli in vladaj! Prvo začetno soglasje je kmalu prehajalo v nasprotje, brž ko so ljudje začeli spoznavati okupatorja kot vrhovnega oblastnika in njegove namene.

Imamo torej dve stališči kot temelja za vsako sedanjo ali nadaljnjo zgradbo skupnosti jugoslovanskih narodov: voljo za skupnim življenjem in volje vsakega naroda posebej za svojim svobodnim razvojem. Hkrati so te pridobitve NOB zacementirane v temeljih AVNOJ. Stoletja zgodovine, skupni geografsko-politični položaj in želje ter spoznanja vsakega naroda posebej so delovale, da je nastala prav takšna NOB, ki je bila protest stari obliki unitaristične tvorbe. V boju je upoštevala suverenost in priborila trajno federativnost narodov Jugoslavije.

Vsako nadaljnje razumno urejanje naše države mora upoštevati oba temelja in paziti, da ju ne ruši. V NOB je suverenost pripadala narodom. »Smrt fašizmu — svoboda narodu!« je bil naš pozdrav. Mogoče je, da kakšen borec ni razumel vsebine našega boja. Ta naj se poglobi v delo in gradivo zasedanja AVNOJ. Ker sta oba temelja usidrana v ljudeh samih — mora ljudstvo, delavski razred, varovati suverenost. Zato noben organ, niti armada, ne more in ne sme zrasti nad narode. Notranji posegi kateregakoli državnega organa, ki bi ne bili narodnostno strukturirani, ali vmešavanje kateregakoli našega naroda in njegovih pripadnikov v zadeve drugega naroda žalijo narodno zavest, rahljajo skupne vezi in so nedopustni.

Varnost federacije mora sloneti na medsebojnem zaupanju članov. Nevarnost preti lahko samo od zunaj. Proti tej se bo boril iz svoje pobude vsak narod, a to najbolje zopet takó, da bo v vsakem času spoštovan in zavarovan njegov svobodni razvoj. Nova zabloda in neodpustljiva napaka bi bila, če bi obrambne sile, namenjene proti zunanjemu sovražniku, poskušal v naši notranji organizaciji urediti tako, da bi kršili temeljno načelo volje vsakega naroda za svojim svobodnim razvojem. Če bi en narod, recimo številčno najmočnejši, v mirnem času začel tako urejati obrambo, da bi to škodovalo svobodnemu razvoju drugega ali drugih narodov, bi že naredil hudo napako zaradi škode, ker bi se zmanjšal patriotizem na bojišču. Kakršen koli poskus nadvlade, pa naj bi bil še tako prikrit, naperjen proti avnojskim načelom suverenosti narodov, bi v kritičnem času prinesel mnogo gorja in škode ljudem. Pomisliti je treba na morje prelite krvi med NOB na ozemlju Jugoslavije, ko je potekal najbolj bridek plebiscit narodov Jugoslavije.

Skupno življenje narodov in bojevite lastnosti ljudske narave

Ko urejamo sožitje, moramo vestno upoštevati omenjena načela. Dolžni smo čimbolj spoznavati bratske narode in krepiti mednacionalne odnose. Tako se bomo izognili raznim trenjem, ko bomo urejali nadaljnji razvoj in krepili mednacionalne odnose. Odnose je treba krepiti na vseh področjih, kjer koli prihajajo v stik ljudje raznih jezikov, to pa je dolžan storiti vsak. Nihče pa ne bo zmogel tega bolje kot ljudje s samoupravljalskimi pravicami, saj ti čutijo in bodo občutili posledice ne samo v medsebojnih pravicah pri samih odnosih, temveč tudi pri svojih dohodkih. Le sami moramo biti dobri kovači svoje usode.

Težko je reči, kakšni naj bi bili ukrepi, kakšne upravne organizacije ali metode dela, ki bi vsem narodom prinesli zboljšanje. Nekateri dobronamerni ukrepi niso dali zaželenih sadov. Čim bolj je uprava centralizirana, tem bolj pavšalne so posledice ukrepov, tem teže je zadovoljiti pričakovanja množic. V večnacionalni državi centralizirana uprava zelo težko zadovolji hkrati množice vseh narodov. Ako uprava računa z razmerami, ki vladajo samo v določenem narodu, potem takšni ukrepi navadno koristijo samo temu narodu, oškodujejo pa druge. Habsburška monarhija se je zato razdelila na dva dela, avstrijskega in madžarskega. Vsak je imel popolno samostojnost. Ko pa je izbruhnila vojna, sta se oba bojevala kot eno telo. Obe polovici sta imeli isti denar, tudi enotno tržišče. Vsak del zase pa ni znal urediti notranjih mednacionalnih odnosov s svojimi narodi, ni znal urediti enakopravnosti narodov, to pa je bilo usodno, ko so nastopili kritični časi na frontah. Monarhija Karadjordjevićev ni hotela urediti sporazuma med Srbi in Hrvati, ni dosegla enakopravnosti narodov s suverenostjo na svojih ozemljih, posledica pa je bila zaton dinastije ter pokoli med narodi. V podobnih primerih centralizacija uprave več koristi ljudem, ki so bliže centralni upravi oziroma narodu, ki je nosilec centralizirane uprave. Pred samim odločanjem v parlamentu in po odločitvi se dogajajo mnoge procedure, ki vsem tistim, ki so bolje povezani, lahko prinesejo znatne koristi, več možnosti pa ima okolišno prebivalstvo. Tako so posredno nastala vsa mesta, kjer so sedeži uprave, in se razvila do velikanskih razsežnosti. Čim večja je centralizacija uprave z več odločanja, tem večja so mesta in, nasprotno, siromašnejše podeželje. V mnogih narodnih državah imajo narodi določena področja, ki so nujna, da se narodi ohranijo. Tedaj so te gospodarske zakonitosti, ko se preliva gospodarski potencial v močno centralizirani upravi, tudi občutno politično delujoče. Pogled na ozemlje Jugoslavije v začetku našega stoletja pred prvo svetovno vojno daje določeno sliko, kako je bil razporejen gospodarski potencial. Današnja struktura razmerja gospodarskega potenciala jasno govori, da gre gospodarstvo za sedeži uprave in oblasti. Drastičen primer, kako je lahko dobra povezava združena z naglim obveščanjem, so londonski Rotshildi. Ti so bili hitro obveščeni o Napoleonovem porazu v bitki pri Waterlooju in so nakopičili veliko bogastvo. Danes so važni trenutki, ko spreminjajo administrativno določane cene investicije, ki potrebujejo velike količine potrošnega materiala. Finančna prelivanja iz fonda v drugi fond, odobritve finančnih sredstev, spremembe stopenj, devizne transakcije in mnoge druge gospodarske akcije

povzročajo potrebe in pomanjkanje materiala, to vse pa je lahko predmet zaslužkov, če so dobre povezave in ustrezne ugodnosti.

Tudi v nasprotni smeri se uveljavljajo dobre zveze in njihove materialne koristi; kanali dobrih znancev prenašajo sugestije na tiste, ki odločajo kot neposredni ali posredni sodelavci uprave, in čim več je odločanja v središču, toliko bolj subjektivni dejavniki odločajo, a tudi nadaljnje posledice prinašajo koristi določeni družbi. V gospodarstvu in predvsem v trgovini se ni mogoče izogniti pritiskom tistih, ki premišljeno iz svojih interesov uveljavljajo svojo voljo pri odločitvah o raznih aktih uprave, kot so predpisi, odloki, zakoni. Tudi tukaj je mnogonacionalna skupnost občutljivejša, ker so posledice večje in škodljive pojmu in stvarnosti enakopravnosti članov.

V nekaterih organih federacije je možno, da se po centralistični poti uveljavljajo trajne koristi za določene dele mnogonacionalne družbe in tako so lahko deležni privilegijev posamezni narodi, v JLA je na primer 85 % oficirjev srbske narodnosti, ker je struktura armade tako urejena, da je to bilo možno pomešavati ljudi, ki služijo vojaški rok, poveljevalni jezik sam po sebi daje velike privilegije tistemu narodu, kot smo že dokazovali v posebnem članku (Sodobnost, 1970, št. 4) in pokazali, da bi raba materinščine na mah odpravila težave enih in privilegije drugih.

Čim bolj odkrito lahko govorimo o vsebini dosedanjih izkušenj glede sožitja, toliko pravilnejše bodo v prihodnje ureditve in metode dela mednacionalnega in notranjega nacionalnega urejanja. Boljši bodo rezultati, če smo sposobni presojati stanje čim bolj nezainteresirano, nevtralno in nekako odmaknjeno, kakor da se nas ne tiče, čeprav smo v resnici zelo intimno prizadeti, tako jaz iz tega naroda kot oni iz onega naroda. Dotikati se je treba tudi človeških čustvenih pojavov, kot so šovinizem, patriotizem, idealizem, pa tudi drugih, družbenočloveških, kot na primer špekulacija, raznarodovanje, narodnostna špekulacija, materialistični egoizem, socializem in mnoga druga delovanja, ki so navzoča in so bila v mednacionalnih odnosih pri nas pa tudi na naših državnih mejah ter v drugih družbah.

Spoznane zakonitosti internacionalnega sožitja narodov

Določeno število ljudi vsake družbe mora imeti voljo za obstoj, za obstoj te družbe, da se ne zadovoljuje kar z naključnostjo obstoja te družbe, temveč si prizadeva za ureditev in trajnost te družbe, za eksistiranje družbe kot naroda. Volja izhaja iz ohranitvenega nagona. Če ne bi bilo sosednjih družb, ki imajo prav tako voljo za svoj obstoj, bi bilo idilično, preprosto, v resnici pa ni. Ker živi na obljudenem planetu, se mora spopasti z voljo (personificiram subjekt) drugih družb, dokler ni ali pa kjer ni razmejitve.

Razmejitev je močno pomembna zato, ker volja za obstoj določene družbe ne more dopuščati, da bi kakšna druga družba nastajala na njeno škodo. To se dogaja, in sicer zaradi nagona agresije (interart agression — medrodovna nagonska napadalnost; znanost pozna in razlaga človeški nagon agresivnosti, npr. univ. prof. Konrad Lorenz). Razmejitev (razmejitvene ureditve na vseh področjih družbenega delovanja) edina more zadržati agresijo in jo spet usmeriti v območje svoje družbe (narod ima ozemlje, suverenost, jezik, gospodarstvo, kulturo).

Najbolj znane so razmejitvene ureditve, ki so nastajale v obliki enonarodnih držav, podprtih s popolno suverenostjo in svarilnimi znamenji

moči nasproti tuji agresivnosti. Možne so in obstoje tudi drugačne razmejitvene ureditve: v notranjosti državnih meja. Osnovni namen in pogoj za ureditev je onemogočiti agresijo v tujo družbo, sicer ni varnosti, popolne varnosti za obstoj, za notranji mirni obstoj in razvoj družbe ter družb. Edini instrument za razmejitveno ureditev v notranjosti državnih meja je enakopravnost. To pomeni razumsko priznani in usvojeni mir med narodi (formalni deli družbe), razumsko zato, ker delo v miru omogoča človeku popolno zadovoljitev z gospodarskimi in potrošnimi dobrinami. Agresivni nagon se v takšnih okoliščinah zadovoljene družbe, v mejah vsakega naroda usmerja lahko oziroma se bo sam usmeril v šport, znanost, umetnost in kulturne dejavnosti, potrebne za človekov obstoj in razvoj.

Zadnja vojna je velik memento agresivnosti. Iz baze in vidika popolne enakopravnosti je izvedljiva zadovoljiva razmejitvena ureditev. Dosežena stopnja civilizacije omogoča, da se že lahko zanesemo na normativne oblike ureditve (ustavne in zakonske), ki jo bo samoupravljavsko organizirana družba sama spoštovala, priznala in z notranjo ravnotežnostjo zavarovala. Prav zato, da bi v celotni jugoslovanski družbi moglo zaživeti samoupravljanje, je npr. izključena takšna strukturalna organizacija armade, kot jo imamo danes, saj ni po merilu enakopravnosti. Izhaja iz doktrine enega zmagoslavnega naroda, medtem ko naj bi bili drugi v podrejenem položaju. Ko bo v Jugoslaviji urejena popolna enakopravnost in bodo prenehali tudi skrivni, kamuflirani agresivnostni naklepi, navzven iz vsakega naroda v kompetence drugega, bomo lahko za zgled tudi naprednim težnjam svetovnega razvoja Združenih narodov in razvoju mednarodnega pravnega reda. Ne bo več očitkov, da govorimo eno, delamo pa drugo. Po takšni dejanski poti človeštvo zares lahko doseže Prešernovo željo »ko prepir iz sveta bo pregnan«.

Ne bomo tukaj govorili o pomembnosti jezikov, o materinščinah kot osnovi, kot glavnem kazalcu za razmejitve med narodi, in tudi ne o najbolj zapletenih razmerah, kot stop znaku vsaki agresiji (inteartmedrodovni in narodni agresiji). Ne o podobni vlogi vere. Ne bomo se zadrževali tudi pri tem, kako se da urediti vsaka skupna družba naše federacije, da bi bil enakopraven in spoštovan jezik vsakega naroda, ki je hkrati tudi napotilo za vzpostavitev narodnostno kadrovske razdelitve delovnih mest v vseh organizacijah v federaciji. Prav jezik in enakopravnostna zasedba mest tudi s turnusno rotacijo v centralnem vodstvu je temeljni pogoj, da preneha agresivnost, saj ta išče vse mogoče oblike in luknje, kako bi zadovoljila svoj silni nagon. Čez noč ni mogoče prav vsega urediti, toda v kratkem času je možno. Odlaganje in izgovarjanje na čas od grških kalend ali svetega Nikoli je sicer znana praksa, pogoj za odstranitev agresije danes je: takojšnja normativna (ustavna) ureditev z obvezo, da v določenem času prevzamejo ustrezna mesta republike prek svojih kandidatov.

Mednarodni odnosi na področju skupne obrambe

Obravnavali bomo primer armade in to, kakšno obliko naj bi imela, ko bi bila urejena enakopravnost, osvobojena agresivnosti. O njenem sedanjem delovanju, ki omogoča agresivnostno raznarodovanje nekaterih narodov, sem pisal v članku (Nekaj pripomb o rabi jezikov v JLA, Sodobnost, 1970, št. 4) in v nekaterih drugih spisih.

V urejanju mednacionalnih odnosov pri nas nismo šele na začetku. Odločno je na pravo pot ureditve stopila Komunistična partija Jugoslavije že nekaj let pred vojno z ustanovitvijo Centralnih komitetov Slovenije in Hrvaške, potem ko je imela za seboj nešteto dokazov o volji slovenskega in hrvaškega naroda za svoj obstoj; imela je pa tudi svojo ideologijo. Prav tako je voljo za svojim neoviranim razvojem dokazoval srbski narod, ki je živel v posebnih okoliščinah. Zato danes nismo na začetku sodobnega naprednega urejanja. Nekaj je že storjeno. Konservativnostne zadržke je omogočalo nerazumevanje in zanemarjanje tradicij ter dragocenih izkušenj narodnoosvobodilne borbe.

Zvezna skupščina, kot najvišji organ oblasti in družbenega samoupravljanja, je že pred devetnajstimi meseci izdala resolucijo (Ul 20/69, t. 5), iz katere opozarjamo na dve nalogi armade:

1. V organizaciji in delu izvajati načela o enakopravnosti jezikov in pisav narodov in narodnosti Jugoslavije in pri tem upoštevati tradicije narodnoosvobodilnega boja (glej O poveljevalnem jeziku v NOB Slovenije; Jezik in slovstvo, XIV, 4).

2. Preučiti možnosti za *širše izvajanje* ustavnih načel o enakopravnosti jezikov in pisav narodov in narodnosti Jugoslavije v delu ljudske armade.

Za bolje razumevanje točke 2., kjer stoji: naloga za *širše izvajanje,* bomo navedli, kakšno izvajanje je bilo v sedanji ustavi predpisano. V čl. 42, toč. 1, stoji: Jeziki narodov Jugoslavije in njihove pisave so enakopravni.

Toč. 3.: Izjemoma se uporablja v jugoslovanski ljudski armadi pri poveljevanju, vojaškem pouku in v administraciji srbohrvatski jezik. »Širše izvajanje« ne more pomeniti nič drugega kot to, da odpade izjema točke 3 ter da na njeno mesto stopi enakopravnost jezikov in pisav narodov Jugoslavije.

Resolucija zahteva, da armada preuči možnosti. O možnostih bomo spregovorili nekaj več. Ali je možno poveljevati v slovenščini (hrvaščini itd.)? Novi general Andrej Cetinski izjavlja v Komunistu 15. I. 1971: »Vojaškega izrazoslovja za poveljevanje in podobno pa Slovenci še nimamo. Tako ta naša prizadevanja ne bodo uresničena ‚kar čez noč'.«

V NOB smo Slovenci imeli cela dva korpusa s 7 divizijami in množtvom drugih vojaških enot, izpolnjena s Slovenci, pod poveljstvom slovenskega starešinstva in s slovenskim poveljevalnim jezikom. Izjeme so malenkostne.

Načelnik vrhovnega štaba NOVJ je po končani vojni leta 1946 »kar čez noč« odpravil slovensko poveljevanje, razpodil in razbil vojaške enote kot veter razpodi oblake. Leta 1948 je kot izdajalec padel na begu iz Jugoslavije, toda svoje je storil. Današnji komandant ljubljanske armije je preživljal takratno metamorfozo slovenske vojske kot komandant divizije. Pet let smo Slovenci imeli slovensko poveljevanje. Podrobnosti o tem so navedene v reviji Jezik in slovstvo, XIV., št. 4. Odkod to, da današnji general ne ve, da imamo Slovenci dovolj jezikovnega bogastva za besedno poveljevanje, tudi če tega ne bi imeli že prej? Mogoče so nekateri že pozabili, da smo imeli glavni štab Slovenije, ki je delal in poveljeval v slovenščini, da smo imeli oficirsko in podoficirsko šolstvo samo v slovenskem jeziku in sploh vse vojaške oddelke, ki so komunicirali samo v slovenskem jeziku. Zdi se, da izvira takšno pomanjkljivo znanje o naših domačih slovenskih zadevah NOB Slovenije od tod, ker so se oficirji v petindvajsetih

letih povojnega časa močno odtujili od rodnega naroda ali pa so napačno mnenje kar slepo sprejemali po disciplinski, a nam nenaklonjeni poti o obstoju narodov.

Danes je odtujevanje nepotrebno, saj želimo, da ohranimo našo socialistično in slovensko stvarnost; vanjo je najbolj naravno vtkan tudi jugoslovanski socialistični patriotizem. Nasprotno pa je nesprejemljiv nacionalistični patriotizem »jugoslovanskega« naroda. Zato bi se morali slovenski starešine izobraževati s svojimi ljudmi, poznati težnje in težave domačih samoupravljavcev, domačega delavskega razreda in varovati njegove pridobitve vseh področij. Sem spada tudi slovenski govor in njegove izrazne možnosti, ki pa jih je treba seveda poznati. Pričakujemo, da bodo komisije in poslanci zvezne skupščine temeljiteje proučili možnost Slovencev za svoje poveljevanje kot ta ali oni general. Tudi zgodovinsko težavne okoliščine slovenskega naroda in njegova razkosanost nam ne smejo biti neznane.

Splošna ljudska obramba pozna slovensko poveljevanje iz NOB in ga uporablja pri svojih pripravah. O tem je mogoče dobiti informacije pri štabu, ki je priskrbel avtentična povelja iz arhiva NOB Slovenije.

Vse potrebne poveljevalne izraze poznamo Slovenci tudi v telovadnem športu, gasilstvu in drugih družbenih organizacijah, povsod tam, kjer je bilo to potrebno oziroma dovoljeno. Kjer pa je bilo to prepovedano, kot npr. doslej v armadi, naše izrazoslovje v tem času ne more biti aktivno. Ni opravičljivega vzroka, da bi nas držali za toliko zaostale za drugimi jugoslovanskimi narodi. Odklonilno stališče ima druge vzroke, ki niso tehnične narave.

Januarja 1946. leta je prosvetno ministrstvo Slovenije naročilo posebnemu odboru, naj sestavi slovenska povelja. O teh poveljih je bila izdana posebna knjižica, ki jo je priredil Stanko Trček (Redovne vaje za šole in društva. Založila Fizkulturna zveza Slovenije). Obstaja tudi knjiga dr. Viktorja Murnika: Redovne vaje. 1910 l. O slovenskih poveljih je pripravljal razpravo univ. prof. Ramovš.

Upravičenost slovenskega poveljevanja v NOB je potrdil v novembru leta 1943 tudi vrhovni komandant maršal Josip Broz-Tito. Takrat je potrdil tudi za ves prihodnji čas v novi Jugoslaviji pravico, po kateri naj bi slovenski vojaki novinci služili svoj vojaški rok večinoma v Sloveniji in bi jim poveljevali v vojaških enotah od vrha do tal v slovenskem jeziku. Vsi člani slovenske delegacije AVNOJ so tej izjavi priče, obstaja pa tudi pismeni pro memoria zapisnik, ki ga je izdelal in podpisal dr. Marjan Brecelj. To je za današnjo armado obveza, ki jo je treba izpolniti. Nobenih tehničnih razlogov ni, da se ne bi mogla takoj izvajati poveljevanja v slovenskem jeziku. Le tu in tam bi bile kake začasne izjeme. Slovenski borci v NOB za Federativno Jugoslavijo in suverenost slovenskega naroda so to z velikanskimi žrtvami več kot zaslužili in je to ena od temeljnih tradicij našega boja. Srbi so morda v srečnejših okoliščinah uveljavili svoj suvereni poveljevalni jezik s svojo osvoboditvijo po francoski revoluciji. Tudi Hrvati so že v srednjem veku imeli svojo državo in državnost, a svoj hrvaški poveljevalni jezik v moderni armadi so imeli v Avstro-ogrski monarhiji.

Drugo vprašanje je, kako se je zgodilo, kdo je kriv, da je danes tako malo aktivnih oficirjev slovenske narodnosti. Tudi drugih narodnosti je premalo, a srbske narodnosti je kar 85 %. Več kot na polovico prebivalstva pride samo 15 % oficirjev. Tega je prav gotovo kriv etatizem v

armadi. Medtem so odpustili množico slovenskih aktivnih oficirjev, katerih mnogi bi lahko še danes služili in dobro opravljali svoje naloge.

Priprave, da bi uresničili naloge resolucije zvezne skupščine, ne kažejo, da se armada namerava popolnoma osvoboditi etatizma. Besede generala Cetinskega opravičujejo slutnjo, da hočejo z beraško miloščino zadovoljiti Slovence, ker pač niso enakega »ranga«. Po tej poti s takšno logiko bi lahko razvodenele še druge pridobitve NOB.

O organizaciji dobrih sosedskih odnosov na temelju naših dosedanjih izkušenj sožitja

TV-15 z dne 21. I. 1971 povzema po »Narodni armiji« naslednji tekst za 3. odst. 42. člena ustave: ». . . se v oboroženih enotah uveljavlja načelo o enakopravnosti jezikov narodov in narodnosti, izjema pa bi bila lahko pri poveljevanju in usposabljanju v JLA, v skladu z zakonom . . .«

Takšna nova formulacija ustavnega predpisa bi po vsej verjetnosti omogočila, da v armadi zadržijo status quo dosedanje raznarodovalne prakse:

1. Spričo tega, da je že sedaj v armadi prevladujoč odstotek starešinskega kadra srbske narodnosti (85 %), medtem ko je 56 % prebivalstva nesrbskih narodnosti samo 15 % starešinskega kadra, ki pa kaže tendenco upadanja. Doslej v armadi ni opaziti, da bi priznavali poveljevanje in pravice simbolov drugih narodov;

2. Spričo petdesetletne drugačne (najprej hegemonistične in sedaj unitaristične) prakse (z izjemo štiriletne ljudske poveljevalne prakse v NOB);

3. Spričo formalističnega pojmovanja o enotnosti jugoslovanskih narodov, ki meni, da je srbski jezik tista zedinjevalna sila, ki ustvarja trdnost armade na čelu s srbskim narodom in morajo zato biti vojaške enote (osnovne enote vsake posamezne čete) tako sestavljene, da v vsaki dominira srbska narodnost. O krivičnosti in škodljivosti tega strukturnega sistema govori razprava v reviji Sodobnost, 1970, št. 4. Pojmovanje o manjši zanesljivosti drugih narodov in narodnosti temelji na poprejšnji povezanosti teh narodov v sestavi in v vojni na strani centralnih držav v prvi svetovni vojni. Takšno pojmovanje spregleduje NOBJ, AVNOJ in vso socialistično revolucionarno preteklost in poskuša kar naprej vlogo nekdanjega zmagovalca uveljaviti v korist enega naroda.

Kar zadeva »izjemo, ki bi lahko bila v poveljevanju in usposabljanju«, bi ta izjema mogla biti le v posameznih primerih, in to le začasno, kar pa ne more biti predmet ustavnega predvidevanja. Takšna izjema bi mogla zapeljati v trajno prakso spričo dosedanjega ozkega, sebičnega in nesocialističnega pojmovanja o neenakopravnosti jezikov, narodov in narodnosti. Ta »izjema« v predlogu »Narodne armije« in uporaba nedovršnega glagola (se uveljavlja) izpričuje nesocialistično miselnost na vrhu in sama po sebi dokazuje, kako malo je volje za dejansko priznavanje enakopravnosti narodom in narodnostim, razen srbskemu. Nasprotno, napredni jugoslovanski revolucionarni socialistični patriotizem zahteva, da odpade 3. odstavek 42. člena ustave in se na njegovo mesto postavi ustavno določilo: »Vojakom je treba obvezno poveljevati v njihovih materinščinah in tudi usposabljati jih je treba v materinskih jezikih.«

Brž ko bo ustava postavila zahteve AVNOJ v precizni formulaciji, bomo lahko tudi našli ustrezne možnosti za izvajanje. Večji interes bodo pokazale republike, zlasti mladina, pa tudi drugi prebivalci samoupravljavcev, ki bodo armadi pomagali pri izvedbi. Kolikor pa bi posamezni primeri zaradi kakršnih koli ovir prišli pred ustavno sodišče, bo to vsekakor po potrebi uvidevno presodilo, pretreslo dejanske zapreke in tudi določilo premostitven čas.

Ne samo da je treba čimprej s pomočjo poveljevalnih jezikov približati armado narodom in republikam, po tej poti pa tudi samoupravljavcem, temveč je treba tudi v interesu armade same upoštevati naslednje:

Vedeti je treba, da ima armada dve zelo različni stopnji dela:

1. Čas, ko se pripravlja in usposablja; to poteka v mirnem času, ki traja nedoločno, in

2. Čas na bojišču, vojni čas, ko šele lahko pokaže, kako se je pripravila. To sta dve različni dejavnosti. Prva se nadaljuje tudi na drugi stopnji. Prvi čas ne zahteva stroge ločitve in odstopanja od družbenopolitičnih enot prav zaradi boljšega pripravljanja in lažjega vsrkavanja vsega, kar krepi armado, ki mora biti v službi družbenopolitičnih enot in je zaradi tega sodelovanje obeh nujna potreba. Zato je ljudska povezava armade tisto, kar napravi armado resnično ljudsko in trdno, oprto na ljudstvo. V mnogonacionalni državi, kakor je naša, mora dobra armada priznavati narodne simbole, priznavati mora posebnosti, potrebe, se vključevati v jezikovne posebnosti, kulturne posebnosti, prevzeti nase razvojne in nacionalne težnje vsakega naroda in narodnosti ter razumeti ljudi, ki jih ima, a pripadajo temu ali onemu narodu. Republika in narod morata pokazati vse razumevanje tudi za enote drugih narodnosti, stacionirane na njenem ozemlju. Spoštovanje tuje narodnosti pomeni bratstvo, zanemarjanje in vsiljevanje tujega pa ne moremo imeti za bratski odnos, niti za socialistični internacionalizem, nista pa tudi v interesu jugoslovanskega socialističnega patriotizma.

Priznanje poveljevalnih jezikov narodov in narodnosti je tisti člen v verigi, ki je usoden in odločilen za vse drugo; predvsem za patriotizem in hrabrost borcev, za povezanost z ljudstvom, zaupanje v armado, in obratno, za boljšo in hitrejšo usposobljenost novincev, za skladen razvoj armade, ki se opira na ljudske sile, in za zdravo organizacijo namesto zbirokratizirane odtujenosti in togega odbijajočega odnosa narodnih družb.

23. januarja 1971 Jaka Avšič

Aleš Lokar, »Nekaj nekonvencionalnih misli o razvoju slovenskega naroda«, *Sodobnost*, leto 1971, št. 6, str. 553–565. Dostopno na: Digitalna knjižnica Slovenije, http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-C0XI7U3V, (pridobljeno 15. 1. 2020).

Aleš Lokar

Nekaj nekonvencionalnih misli o razvoju slovenskega naroda

Aleš Lokar se je rodil leta 1935 v Ajdovščini, prvo otroštvo je preživel v Gorici, v Kanalski dolini, na Koroškem, dokler se ni dokončno preselil v Trst. Na tržaški univerzi je tudi diplomiral (1961), naslednji dve leti je delal na tehnično-komercialnem področju in precej potoval po Evropi. Leta 1964 je ustanovil v Trstu revijo Most, ki je odprla novo poglavje v tržaškem kulturnem življenju, posrečilo se ji je namreč — med drugim — uveljaviti dejanski dialog med obema narodnostnima skupinama na Tržaškem, tudi ob najbolj kočljivih vprašanjih, kot so raznarodovalna politika, izseljevanje, status manjšin na obeh straneh meje in vprašanje meje same. V tej zvrsti esejistike je prav Lokar eden najuspešnejših. Istega leta, se pravi 1964, je Lokar dobil mesto asistenta na ekonomski fakulteti tržaške univerze, pred tremi leti pa je postal univerzitetni profesor. Zdaj predava na univerzi v Anconi dva interdisciplinarna predmeta: organizacijo proizvodnje ter socialne in ekonomske učinke tehničnega razvoja.

V zadnjem desetletju je Aleš Lokar napisal in objavil vrsto kritik, esejev in blizu dvajset znanstvenih publikacij. Tudi pričujoči članek, ki ga je avtor poslal v objavo naši reviji, je izviren in zanimiv, hkrati pa se organsko vključuje v vrsto podobnih prispevkov, ki smo jih na temo slovenstva že objavili v naši reviji in so se njihovi avtorji v njih dotaknili številnih političnih, gospodarskih in kulturnih vprašanj Slovencev v preteklosti in v našem času.

V tretji številki letošnjega letnika Sodobnosti objavlja J. K. kritiko na moj zapis o razvoju slovenskega naroda, ki sem ga oddal kot odgovor na anketo Naših Razgledov.

Običajno nimam navade, da bi pisal odgovore kritikom, toda v tem primeru se mi zdi potrebno, da to storim, saj gre, očitno, bolj za izmenjavo mnenj o določenem vprašanju, za dialog, kot pa za kritiko v pravem pomenu besede. Z J. K. se ne strinjava. Morda pa bi bila najina izmenjava mnenj lahko zanimiva za širši krog bralcev?

Trditve, ki sem jih objavil v Naših razgledih, se nanašajo na določen aspekt v genezi slovenskega naroda kot skupinskega subjekta. Do teh mojih misli zavzema J. K. naslednje stališče: »Slovenci . . . nismo bili in nismo prav nič posebnega ali edinstvenega. Deležni smo bili usode mnogih drugih, zlasti manjših ali odvisnih narodov srednje in vzhodne Evrope — s to posebnostjo seveda, da je bila ta usoda zaradi naše majhnosti in večje odvisnosti za stopnjo izrazitejša —«.

Moram reči, da prav ob tej trditvi, ki je za J. K. centralna trditev — tako rekoč njegova teza, ostajam nekako brez neposrednih argumentov, to pa zato, ker se mi zdi misel dvoumna. Po eni plati se s trditvijo strinjam, po drugi pa ne. To se sicer sliši kot paradoks — pa ni. Oglejmo si zakaj.

Kadar razpravljamo o zgodovini in usodi kakšnega naroda, posebno če je to narod, ki mu pripadamo, smo zmeraj v nevarnosti, da bi se šli (hote ali nehote) nacionalizem, to se pravi nacionalno mitologijo (in prav to mi J. K. očita tam, kjer trdi, da z miti izganjam mite). Zato se z njim povsem strinjam, ko pravi, da usoda slovenskega naroda »ni bila nič izrednega«. Jaz bi dodal: posebno še, če bi z dokazovanjem takšne posebne usode mislili naš narod povzdigovati nad druge«. Če je bilo iz mojega spisa razumeti kaj takega — o tem sicer dvomim — potem sem očitno nespretno izrazil svoje misli, saj mi nikoli ni šlo za takšen nacionalizem, ampak obratno, za premagovanje nacionalizma.

Po drugi plati pa moram reči, da se z J. K. nikakor ne bi strinjal, če so njegove besede mišljene takó, da se o usodi (bolje, zgodovini) slovenskega naroda sploh ne splača razpravljati, ker je pač ta usoda povsem neizrazita in nezanimiva. Takšna obravnava stvari se mi zdi, milo rečeno . . . neznanstvena. Prepričan sem namreč, da ga ni objekta dejanskosti, za katerega bi se dalo trditi, da je absolutno nezanimiv. Argument je sicer lahko nezanimiv v določenem zgodovinskem trenutku za večino ljudi ali pa za določeno skupino ljudi, za druge, in v drugem zgodovinskem trenutku pa je lahko zanimiv. Zgodovina znanosti nam dokazuje, da so se često posamezniki ukvarjali s problemi, ki so bili s stališča trenutnega interesa večine povsem nezanimivi, a so se v perspektivi izkazali kot veliko zanimivejši od trenutno vseobsegajočih interesov večine ljudi.

Sicer pa dvomim, da bi bil interes za usodo kakšnega naroda takšen ekstremen primer. Prav nasprotno se mi zdi res: iz usode naroda nastaja narodova kultura, narodova kultura pa je tisti skupek informacij, ki tičijo v glavah narodovih posameznikov, iz njih pa se porajajo težnje ter dejanja. Kadar govorimo o usodi naroda, posebno kadar o njej kritično premišljamo, tedaj posredno modificiramo etablirani status te narodove kulture. In to delo je treba stalno opravljati. V isti številki Sodobnosti, kjer se J. K. dokaj jedko sooča z mojim nekonvencionalnim prijemom problema, lahko beremo izpod peresa Adama Schaffa misel, »da moramo biti pripravljeni, da vsako zgodovinsko splošno veljavno interpretacijo znova preverimo v luči novih dogodkov in novih potreb«.

S tem, kar posredno predlaga J. K., problema ne rešujemo, temveč ga kratkomalo odrivamo. V zadnji konsekvenci bi besede J. K. lahko razumeli tudi takó: Slovenci smo majhni, naša zgodovina ni nič izrednega, vdajmo se v svojo majhno in anonimno usodo. Podobne teze pa smo še večkrat slišali v naši zgodovini. Zadnjič takrat, ko so tuje čete korakale proti Ljubljani in Mariboru. Če bi se takrat držali takšnega načela (ki se je tudi

takrat zdelo zelo razumno), bi danes prav gotovo ne imeli tistega zgodovinskega trenutka, na katerega smo, hočeš ali nočeš, vsi ponosni, ker smo se prav prek njega spremenili iz anonimne folklorne skupine — kar smo pred zadnjo vojno bili, kljub naši kulturni hipertrofiji — v zgodovinski subjekt, s katerim morajo danes računati vsaj vsi tisti, ki mislijo v enem ali drugem pomenu besede (tako turističnem kot političnem), preiti ta del Evrope.

Kakorkoli stvari postavimo, vidimo, da je vsak človek nekaj posebnega, in torej tudi vsaka skupina ljudi in torej vsak narod. Vsak narod je, po mojem, nezamenljiv delček tiste vsesplošne resničnosti, ki jo danes daje na vpogled celotno človeštvo. Vsak narod s svojim obstojem in s svojimi posebnimi izkušnjami podaja aspekt te resničnosti in povsem normalno je, da ga tudi mi, Slovenci, podajamo, pač kolikor se nas tiče. Naša usoda je poseben in nezamenljiv ciklus dogodkov, ki jih noben drug narod ni doživel v povsem enaki obliki (tega se sicer zaveda tudi J. K. tam kjer trdi, da je »bila naša usoda . . . za stopnjo izrazitejša«). V Teoriji in praksi (3, 71) piše Jovan Đorđević: »vse narode je treba ponovno raziskati in definirati, da bi odkrili njihove dejanske in prikrite etnične, kulturne in narodnostne strukture.«

Vzemimo nekaj praktičnih vprašanj. Zakaj, recimo, našo literaturo (še posebej tisto klasično) tako težko »plasiramo« na tuja tržišča? Zato, ker smo majhni? Zato, ker smo nebogljeni? Zato, ker je naš jezik malo znan? Čeprav imajo tudi ti momenti nedvomno svojo predvsem »tehnično« težo, pa nisem prepričan, da so to glavni vzroki. Imamo majhne narode, ki v dialogu s svetom ne srečujejo težav, ki jih srečujemo mi. Prepričan sem, da je to predvsem zaradi tega, ker so ta dela, ker je ta literatura, ker so te pesmi, te črtice in novele, izraz in odsev določenega specifičnega stanja naše kulture (in torej, kot smo videli, naše usode) in so kot take, za ljudi, ki podobnih izkustev v svoji kulturi nimajo, težko razumljive.

Bistven je torej problem naše »drugačnosti« in ne naše »majhnosti«, kot se na splošno (zmotno) misli in govori. Skratka: problem uveljavljanja Slovencev in slovenske kulture (kar je sorodno) v svetu ni takó težaven samo zato, ker smo majhni, temveč predvsem zato, ker je naš tip usode in zgodovine drugačen, asinhron glede na tip usode in zgodovine, ki jo srečavamo pri tistih narodih, kjer bi se želeli uveljaviti. Dialog med drugačnimi kulturami pa je, kot nas učijo sodobni psihologi, neverjetno težavna zadeva. Mi v Trstu se s tem problemom, čeprav se ga večkrat dovolj ne zavedamo, srečujemo vsak dan.

Priznam sicer, da morda v Ljubljani problem ni tako pereč. Seveda, tam imamo homogeno sredino, kjer se srečujejo posamezniki iste ali podobnih kultur. Dialog med njimi nastaja takoj in brez pritiska. Pri nas pa ni tako. Toda brž ko se nekdo iz Ljubljane pomakne na rob tega majhnega slovenskega sveta in še malo čezenj, takoj občuti ta problem na svoji koži, tako kot mi, ali pa še bolj, ker ga ni toliko vajen. V živem spominu mi je še tisti znani ljubljanski kulturni delavec, moj prijatelj, ki ga je neki možiček sredi Italije — to se pravi, v bistvu ne daleč od naših mejá — povprašal, od kod prihaja, in ko mu je ta odgovoril, da iz Slovenije, se je možičku razširil obraz v smehljaj veselega zemljepisnega znanja: »Aha, to pa je tam nekje med Poljsko in Rusijo«. Verjamem, da se bo to v Ljubljani zdelo neverjetna anekdota, vendar jim zagotavljam, da je zgodbica povsem resnična, hkrati pa jim lahko iz svoje skušnje prav takó zagotovim, da to ni

nikakršen osamljen pojav. Iz svojega vsakodnevnega izkustva bi dejal, da je opisana zgodbica slučajnosten, a reprezentativen vzorec znanja, ki o Sloveniji in Slovencih vlada v tujini. Šele v zadnjih nekaj letih se je začela ta koprena po malem dvigati, a to veliko bolj zaradi naše politike, športa, gospodarstva ipd., kakor pa zaradi naše kulture, ali celó literature.

Kaj sedaj storiti? Ali naj se kratkomalo vdamo v to svojo zaprtost, v to svojo nemožnost dialoga, v to majhnost in nebogljenost, ki izhaja iz naše drugačnosti? Če bomo sprejeli tezo, kot jo razvija J. K., da smo majhni in neizraziti, se s tem seveda že a priori vdajamo v provincialno prihodnost. Saj tako majhen in nebogljen narod, kakor se sami sebe opisujemo z J. K.-jem vred, tudi kaj več ne more pričakovati. Provinca smo bili in provinca bomo, razen tistega trenutka, ko smo se nenadoma (in brez koristi — to se sedaj jasno kaže) uprli vsemu svetu v brk.

Iz pisanega izhaja, da je problem v bistvu problem dialoga. Jaz sem o tem že precej pisal (gl. npr. MOST), zato bom tu ponovil le nekaj osnovnih misli: v dialog s svetom lahko stopa samo nekdo, ki je subjekt. Subjekt pa je tisti, ki je drugačen — saj ga prav drugačnost dela za subjekt. A mi, Slovenci, smo, kot smo videli, drugačni, torej — takó sklepam — smo subjekt. Ker smo subjekt pa lahko stopamo v dialog s svetom. To se da povedati tudi bolj razvidno: če z J. K. začenjam trditi, da smo majhni, nebogljeni in »nič izrednega«, se pač kratkomalo vdamo v usodo priveska, province tistih, v odnosu do katerih smo majhni, nebogljeni in »nič posebnega«. Konkretno bi to bila verjetno stara Avstrija, to je dežela, prek katere smo prejemali evropsko kulturo. Kot provinca stare Avstrije pa seveda nimamo svetu kaj povedati, saj se o provinci zve vse že v centru, katerega privesek je provinca. Provinca je vsebovana v širšem miljeju, in ko je ta definiran, je z njim povedano že vse, ali skoraj vse tudi o provinci. Skratka: provinca ne more stopiti v dialog s svetom. Avtonomen in drugačen subjekt pa lahko, saj prav ta drugačnost, ki je morda sprva zapreka za dialog, sestavlja tisti element informacije, ki je lahko za svet zanimiv. Treba si je le biti na jasnem o njem in ga razjasniti svetu. Po mojem vprašanje absolutno ni tragično, treba ga je le prijeti s prave strani; tega pa doslej mi nismo znali. To je tisto. Naš tip usode ni samo usoda majhnega in neizrazitega naroda, temveč je tudi drugačna usoda. Ker pa si o tej drugačnosti še sami nismo na jasnem (ker stalno ponavljamo miselne modele, ki smo jih nekritično sprejeli z zahoda), te drugačnosti tudi ne moremo razložiti drugim. In prav zaradi tega smo neinteresantni. Če sedaj, kot to dela J. K., to svojo neizrazitost drugim še poudarjamo in ponavljamo, je njih zanimanja za nas v vsakem pogledu konec.

Sem pa tja se pripeti, da prek tega našega kota potuje tuj potnik, ki je malo bolj pazljiv od običajnih turistov in trgovskih potnikov, ki o Sloveniji vedo le, kje v Ljubljani dobro kosiš. To se sicer dogaja bolj poredkoma, toda dogaja se le; in ko tak kritičen duh pride v stik z nami in našo kulturo, lahko od njega, ki ni obremenjen z vsemi našimi standardnimi miti, pričakujemo vsaj majhno opazko, vsaj majhno konstatacijo o tej naši drugačnosti.

V zvezku MODERN POETRY IN TRANSLATION 8: SLOVENIA, ki je izšel v Londonu prejšnje leto (1970) je Michael Scammel zbral nekaj krajših impresij o nas in naši kulturi. Oglejmo si nekaj njegovih ugotovitev: »Pripadniki manjših narodov«, tako piše Scammel, »večkrat trdijo, da je

v devetnajstem, osemnajstem, sedemnajstem stoletju živel genij, ki je spremenil življenje naroda. In večkrat je težko za pripadnike važnih narodov, ki so podobne stvari slišali že prej, verjeti, da je to res. Vendar je tudi Slovenija imela svojega transcendentnega genija. Ime mu je bilo France Prešeren. Njegovo življenje se je raztezalo med prvimi petnajstimi leti devetnajstega stoletja in bil je največji pesnik, ki ga je Slovenija kadarkoli poznala. Bil je Chaucer, Puškin Slovenije. Bil je pesnik evropskega formata. Ustvaril je slovenski literarni jezik. Vsi slovenski pesniki pišejo v Prešernovi senci. On je omogočil slovensko literaturo. In spojil jo je z Evropo.«

Misli, ki so zbrane v tem odstavku, dobro poznamo. To je tisto, kar sami o naši kulturi in pesništvu stalno pišemo in govorimo: tudi Slovenija je imela svojega transcendentnega genija, bil je največji pesnik, »tutto risale a lui«, bi rekli Italijani, vse iz njega izvira, bil je začetnik vsega. Očitno (to je moja trditev), je te misli Scammel nekritično pobral pri nas in jih sedaj podaja, kakor jih je slišal (to je tudi razumeti, tam, kjer pravi: pripadniki manjših narodov trdijo . . .). Tu najdemo na enem mestu, morda nekoliko naivno, podano vso našo mitologijo. Recimo trditev, da je bil Prešeren »transcendenten genij«. Zame je ta trditev brez smisla, saj noben človek ne more biti transcendenten, se pravi, iztrgan iz svoje dobe, iz svojega okolja, iz miselnosti, iz »Zeitgeista«. Prav lahko se da dokazati, da to tudi Prešeren ni bil. Vprašanje, ali je bil Prešeren »največji pesnik, ki ga je Slovenija kadarkoli poznala«, prepuščam literarnim kritikom, vendar dvomim, da je danes sploh še mogoče iti v takšne trditve, da je nekdo največji, drugi malo manjši, tretji še manjši, ipd. (Spominjam se, da so nas v šoli izrecno in dobesedno učili, da je Prešeren največji, Župančič drugi na lestvici, ne vem več, če je bil takrat Gradnik tretji, ipd.) »Bil je pesnik evropskega formata«, to je zopet ena tistih zakoreninjenih fraz, ki si jih Slovenci stalno ponavljamo ter vanje slepo verjamemo. Jaz bi rad naše literarne kritike vprašal: Kaj naj že pomeni biti pesnik evropskega formata? Kaj je to »evropski format«? Kako tak format merimo? Je morda evropski format v tem, da te vsa Evropa pozna in bere? Potem bi dvomil, da je Prešeren pesnik evropskega formata. Če to ni, kaj je evropski format? Da je Prešeren skoval naš jezik, bi si prav takó drznil podvomiti. Slovenski literarni jezik je kolektivno delo desetin in stotin piscev in znanstvenikov. Prešeren je med vsemi temi odigral važno vlogo, vendar pa ni jezika sam ustvaril. Saj bi to bilo nekaj, kar bi mejilo skoraj na magijo. Znano je, da je nekaj besed za nastajajoči slovenski jezik skoval celó pesnik na tako slabem glasu, kot je bil Koseski. Prav tako se mi vidijo prazne naslednje trditve: »Vsi slovenski pesniki pišejo v Prešernovi senci. On je omogočil slovensko literaturo. In spojil jo je z Evropo.«

Vem, da se bo ob teh trditvah v marsikaterem bralcu pojavil dvom: Ta nam vse podira. Kaj pa ostaja še od naše kulture? Ali naj o vsem podvomimo, kar so nas učili in kar nas še učijo?

Ne bo tako hudo. Nisem za rušitev zaradi rušitve, temveč le za revizijo pojmov, za bolj zrel pogled na stvari. Ne trdim namreč, da Prešeren ni imel nikakšne vloge v nastanku slovenske kulture in torej v nastanku slovenskega naroda. V resnici je imel velikansko vlogo. Toda ta vloga ni bila v tem, da je bil transcendenten genij, niti v tem, da je spojil Slovence z Evropo; saj smo Slovenci v Evropi (geografsko) vedno bili. Po mojem je bil Prešeren važen dejanski, a predvsem simbolični člen v tisti

vrsti dogodkov, ki so privedli na površje slovenski narod, kakor ga danes poznamo in vidimo. A ta vrsta dogodkov je, zmeraj po moje, glede na nastanek drugih narodov dokaj netradicionalna, dokaj drugačna. In prav tu tiči izvor tiste naše drugačnosti, ki je, hočeš ali nočeš, tudi psihološka.

Posebnost naše zgodovine je na socialnem področju. O tem sem že na široko pisal, zato se tu ne bi rad ponavljal. Vendar pa sem medtem našel nekaj pričevanj tujih piscev, ki jih rad citiram, da ne bo kdo rekel, da si te stvari čisto sam izmišljam. V knjigi YOUGOSLAVIE, ki sta jo pri založbi EDITIONS DU SEUIL izdala J. M. Domenach in A. Pontault sem našel glede na jugoslovanske narode (in sem nedvomno spadamo tudi Slovenci) naslednjo trditev: »Vedno znova se moramo vračati na isto točko: Jugoslavija je predvsem kmečki razred, ki je preživel (zgodovino, op. A. L.). Tudi Scammel v drugi ugotovitvi o Slovencih (ta je očitno bolj »njegova« od prejšnje) nekako zajame odblesk te naše drugačnosti in posebnosti. Takole na kratko ugotavlja: »‚Slovenija' ni eksistirala skozi štirinajst stoletij. Šele leta 1918 je ta narod vzniknil na površje s svojim jezikom, svojo narodno bitjo, s svojimi mejami in s svojo samozavestjo, nedotaknjen po štirinajstih stoletjih zatiranja in teme. Ali ni to rekord?«

Če bi bil Scammel znal pravilno, kritično ovrednotiti prvo trditev o Slovencih, tisto o Prešernu, in jo povezati z drugo, tedaj bi bila (zmeraj po mojem) slika o Slovencih dosti jasneje izšla iz njegovega pričevanja. Seveda, Scammel si tega cilja ni mogel postaviti, zato mu je resnica neopazno ušla skozi prste.

Izredno podčrtavanje Prešernove vloge, ki je v naši kulturi že kar tradicionalno, namreč ne pomeni prav nič drugega kakor to, da je literarno-prosvetni pokret odigral velikansko, bistveno vlogo pri nastanku slovenskega naroda. To je tisto. Prešeren ni velik zato, ker nas je spojil z Evropo; zame je to povsem postransko vprašanje, o katerem se sploh ne splača debatirati. Prešeren je bil velik zato, ker je bil prvak tega našega literarno-prosvetnega pokreta, ki je kratkomalo omogočil nastanek slovenskega naroda. Zato je, po mojem, zgodovinska vloga Prešerna veliko večja od njegove literarne vloge. Moramo sicer paziti, da obeh aspektov problema preveč ne ločimo: če bi bil Prešeren izrazito slab pesnik, bi bila verjetno tudi njegova narodnobudniška vloga bolj slaba. Saj imamo primer Koseskega, ki je živel približno ob istem času in je kot simbol narodnobudništva povsem odpovedal, prav zato, ker so ga tedanji kritiki takó očrnili (morda tudi po pravici, v to se ne spuščam). Vloga, ki jo je v našem narodnem nastanku imel Prešeren, je izrazito avantgardna, a zastavo na čelu ljudskega pokreta lahko nosi samo nekdo, za katerega verujemo, da ima izredne lastnosti, da ima lastnosti, ki so »transcendentne«. Od tu Prešernova »transcendentnost«.

Ker je bil pri slovenskem narodu narodnostni vzpon predvsem socialni, model pa, h kateremu smo kot skupinski subjekt težili, razviti evropski narodi, nam pri priči postane jasno, od kod in iz česa se je porodila glede Prešerna krilatica, da je s svojimi pesmimi dosegel evropsko raven. V Evropo so težile vse želje socialno razvijajočega se kmečkega ljudstva in v Evropi je že pristal njegov prvak: dr. France Prešeren, edini (ali pa eden izmed zelo redkih) doktorjev sredi še povsem kmečkega naroda.

Ta socialni vzpon ljudstva, ta nastanek naroda, se je začel prek kulturnega boja. To je tista značilnost, ki je doslej v takšni meri nisem odkril še pri nobenem drugem narodu in ob katero se J. K. najbolj obregne. Prva

faza v prebuditvi ljudstva, ki je bilo štirinajst stoletij odsotno iz zgodovine, je bila prosvetna revolucija. Iz nje se je konstituiral narod, ki se je sčasoma razširil na vse druge strukture: med temi tudi na področje politike in ekonomije. To je proces, ki je pri nas dokaj drugačen in preobrnjen kakor drugje. Navadno se kakšna skupnost konstituira najprej na političnem in ekonomskem področju; šele ko je to dosegla, se tudi kulturno in umetniško razmahne. To je tista značilnost, ki jo jaz vidim pri nastanku Slovencev, medtem ko J. K. meni, da je to nekaj povsem običajnega pri vseh manjših in revnejših narodih.

Pustimo sedaj ob strani iskanje, če je bilo še pri kakšnem drugem narodu takó kot pri nas ali ne; kolikor je meni znano, ni bilo, vendar bi preverjanje te teze na vseh narodih sveta bilo kaj zamudno opravilo. Takšno naštevanje bi nas gotovo ne privedlo daleč.

Poskušajmo raje slediti logiki: po mojem je dejstvo, da se kultura, in predvsem umetnost, razvije šele drugotno iz primarne politične in materialne podstati povsem logično in je med drugim osnova za znano marksistično tezo, da sta kultura in umetnost nadstavbi. Ta zakon torej ni nobena moja iznajdba, ki sem jo skonstruiral »na nič manj kot dveh tretjinah časopisnega formata«, kot trdi J. K. z obilico smisla za humor, temveč je to stara teza, kot so stare najbolj razširjene sodobne ideologije, med njimi marksizem. Je pa tudi stvar povsem logična; oglejmo si jo še enkrat na sicer banalnem, a prepričljivem primeru: dokler človek strada, nima in ne more imeti časa in sredstev za kulturno in umetniško izživljanje; šele tedaj, ko se je rešil najnujnejših življenjskih skrbi, bo lahko dal duška svojim bolj plemenitim nagnjenjem — če jih ima. To velja za posameznika, a mora, kratkomalo mora, veljati za vsako skupino, sestavljeno iz posameznikov, in torej tudi za narod. In če gremo analizirati vzpon in propad najrazličnejših narodnostnih skupin v Evropi in v svetu, bomo videli, da to dejstvo res velja. J. K. mi spodbija primer Nemcev, češ da so bili ob svojem največjem kulturnem in umetniškem vzponu v materialnih težavah. Menda je tu med nama nesporazum. Mislim, da govoriva o različnih stvareh. Saj je znano, da so Goethe, Leibnitz, Mozart, Wagner, Beethoven, Keppler, itd., da naštejemo samó nekaj imen iz opisanega vzpona, ob svojih velikih stvaritvah živeli v senci dvorov ene ali druge nemških držav in državic, brez izrazitejših materialnih skrbi. Nemški narod je takrat družbenopolitično strukturo že imel, in prav ta je bila nosilka kulturnikov, ki so se lahko pod njenim okriljem ukvarjali s svojim, na prvi pogled . . . neproduktivnim delom. V nasprotju z njimi pa naši intelektualci iz klasične dobe niso imeli podobnih možnosti. Če so se hoteli preživeti, so se morali ali nasloniti na tujo strukturo, ki je tedaj bila na naših tleh (staro-avstrijsko), a ta jim je bila mačeha, kot nam lepo kaže primer Prešerna, ali pa so morali . . . stradati, kakor nam lepo priča cela vrsta usod iz naše literarne zgodovine. Svoj boj za obstoj in razvoj slovenskega naroda so vodili na prosvetnem področju (v najširšem pomenu besede) skoraj brez materialne podstati. Domenach piše v omenjenem delu YOUGOSLAVIE: tukaj (v Sloveniji, op. A. L.) je bil duša upora jezik v svoji najvišji izraznosti: poeziji. In če tukaj partizan (tu niso mišljeni samó partizani iz druge svetovne vojne, temveč tudi hajduki, bojevniki, ipd.) zavzema manjše mesto kot v zgodovini drugih republik (jugoslovanskih, op. A. L.), je pesnik pustil svojo neizbrisno sled.; . . . slovenščina je ostala živa v ustih naroda in v množici pesnikov

in pisateljev, zaradi katerih je Slovenija področje sveta z največjim odstotkom pisateljev na prebivalca.«

Ob teh stavkih bi se morali globoko zamisliti. Jasni in razgledani francoski um je tu znal ločiti zrno od plev in nakazati funkcijo, ki jo je pri nas odigral prosvetni in narodnobudniški pokret, ki si je bil postavil literarne vrednote. Zakaj smo v tem ključnem obdobju svoje zgodovine Slovenci nenadoma dobili takšno osupljivo množico piscev in pesnikov? Morda zato, ker smo »nadpovprečno pesniško in pisateljsko nadarjeni«, kot sem že slišal razlagati. To je očitno absurd. V glavnem lahko rečemo, da so narodi vsi enako nadarjeni, drugače bi postali rasisti, ker bi morali začeti trditi, da je en narod rasno bolj nadarjen za to, drugi za drugo. Rasizem ne vzdrži resne znanstvene kritike. Razlike, ki jih opažamo med ljudmi, posebno pa med skupinami ljudmi, so bolj socialnega, kot pa rasnega izvora. Slovenci smo v določenem trenutku dobili opisani narodnobudniško-prosvetni pokret, ki si je bil postavil literarne vrednote, a je v resnici, to se pravi OBJEKTIVNO, imel zgodovinsko vlogo, podobno, kakor so jo v Srbiji odigrali hajduki in razni bojevniki. Zato je ta naš pokret veliko važnejši iz zgodovinskega stališča kot pa iz literarnega. Veliko važnejša je objektivna vloga kakšne skupine ali pa samo človeka, kot pa tisto, kar ta skupina ali človek subjektivno misli, da dela.

Iz vsega opisanega jasno izhaja, da je nastanek slovenskega naroda poseben, nekonvencionalen. Po navadi se narodi ali tudi druge skupine uveljavijo najprej politično in vojaško. Zatem sledi ekonomska utrditev. Šele ko je dana podlaga te splošne podstati, lahko nastane kulturna nadstavba. To je, bi dejal, navaden naraven nastanek naroda. Preteklo poletje sem imel priliko, da sem obiskal nekatere južnoameriške dežele, ki so nastajale kot nacionalne skupnosti prav v istem obdobju kot Slovenci. Tudi te dežele poznajo narodnega prvaka, ki stoji na začetku njihovega narodnega pokreta. To je bil znani Simon Bolivar, čigar kip vidimo na vsakem večjem južnoameriškem trgu. Kakor Prešeren je tudi Bolivar študiral v zahodni Evropi in se tam navzel idej francoske revolucije o osvoboditvi in osamosvojitvi nacionalnosti. Medtem ko je dal Prešeren duška tem zamislim s tem, da je prijel za pero in začel pisati v slovenščini, pa je Bolivar organiziral manjšo skupino ljudi in se začel biti s kolonialnimi vojščaki za svobodo svoje rodne zemlje. To so dejstva.

To sta bila dva različna prijema istega problema narodnega osvobajanja. Rezultat sta oba dosegla, kajti danes so svobodne južnoameriške dežele in pa Slovenija. Morda je bilo naše osvobajanje nekoliko dolgotrajnejše. Vendar pa nam zgodovina zadnjih tridesetih let jasno kaže, da kljub temu kulturnemu pokretu tudi mi nismo mogli povsem brez narodnoosvobodilnega boja. Primarni način osvobajanja je zmeraj narodnoosvobodilni boj. Iz tega jasno izhaja, da je tiste vrste osvobajanje, ki sem ga imenoval »naravni« ali »običajni«, res naravno, to se pravi takšno, da ga ni moč v celoti preskočiti. Verjetno se noben narod ne more osvoboditi povsem brez političnega ali vojaškega boja. To nam tudi kaže — in tukaj najdem zopet stičišče z J. K. — da našega kulturniškega začetka ne smemo v nobenem pogledu imeti za »zgodovinsko anomalijo«, zaradi katere bi bili mi, Slovenci, nekakšen »fenomen med narodi«, temveč je stvar iz zgodovinskega in socialnega vidika povsem razložljiva (vendar jaz nisem nikjer trdil, da ni razložljiva). J. K. si dejstvo razlaga z našo majhnostjo in odvisnostjo. Čeprav

so nedvomno tudi to elementi, ki jih ne gre pozabljati, pa sem mnenja, da je primarni element, bistveni vzrok, drugje.

Ko izhajam iz psihološkega vidika, se mi zdi povsem razumljivo, kako in zakaj so za kmečki razred, kar smo Slovenci na začetku narodnostnega vzpona skoraj do zadnjega bili, kulturniške in literarne vrednote zavzele takšen odločilen pomen. Naš vzpon se je začel praktično tedaj, ko so v stari Avstriji uvedli obvezno šolanje. Prva šola je bila nemška, in ta nas je potujčevala, zato smo našo prvo bitko bili za slovensko šolo. V šolskih klopeh — posebno še v srednji šoli, kar je bil takrat nekakšen višek izobrazbe za kmečkega človeka — pa so literarne vrednote maksimum vseh vrednot. To je še danes takó. Kolikor mi je znano, si ni mogoče predstavljati evropske srednje šole brez teh vrednot »lepih umetnosti«. To je stara evropska tradicija, ki gre nazaj v čase starega Rima in Grčije. Če smo si v določenem trenutku tudi Slovenci hoteli postaviti šolo, ki naj bi bila ENAKOVREDNA EVROPSKI, smo nujno morali dobiti tudi literarno zgodovino, ki naj bi bila ENAKOVREDNA EVROPSKI. Tukaj jasno vidimo, kako je mehanizem nastanka naroda prek kulture zahteval nastanek pesnikov in pisateljev. In pesniki in pisatelji so nastali, ker je takšna bila narodova potreba v tistem trenutku. Ali smo se kdaj vprašali, zakaj danes pesniki in pisatelji ne nastajajo več tako množično? Zato, ker ni več takšne zgodovinske potrebe! To je, vsaj po mojem, docela jasno in nedvoumno. To bi bilo le nekaj misli o vzrokih, ki so botrovali našemu posebnemu načinu nastanka. Teh vzrokov pa je očitno še več in podrobna raziskava nam bi stvar še veliko popolneje prikazala in razložila. Glede na polemiko z J. K. je trenutno važna le ugotovitev, da je vse skupaj povsem razložljivo in zato tudi v določenem pomenu besede »nič izrednega«, hkrati pa je seveda pojav tudi »izreden«, kolikor smo ga doživeli v takšnem obsegu samo mi in nihče drug.

V zadnji instanci je po mojem vzrok v tem, da smo Slovenci takoj na začetku naše zgodovine, to se pravi v srednjem veku, izgubili svoj vodilni razred, ki nam bi bil lahko edini dal tiste politične in organizacijske izkušnje, ki so potrebne za razvoj političnega oziroma vojaškega gibanja. Brez tega sloja je bila emancipacija kmečkega naroda zelo težavna zadeva, predvsem iz psihološkega vidika. Za kmečko ljudstvo, ki je komaj odpiralo oči v zgodovino, ni bilo mogoče kar meni nič tebi nič preiti v zgodovinsko akcijo, ker so ga pri tem ovirali velikanski psihološki kompleksi manjvrednosti nasproti tujcem. Ti kompleksi so našega človeka blokirali, da se ni mogel kratko in malo sprostiti, kakor se je to po naravni poti dogajalo pri drugih narodih. Zato je bilo treba najprej premagati komplekse. In tu je odigral literarno-kulturniški pokret odločilno vlogo.

— — —

Zastavlja se sedaj vprašanje, ki je nedvomno med najvažnejšimi, kako je vse to vplivalo na tisto, kar bi jaz imenoval »slovenska skupinska zavest«, ali kar bi lahko imenovali z bolj uporabljenim terminom »slovenski specifični tip kulture«, to je vse tisto, kar slovenski človek, to se pravi, mi vsi smo, najprej v ožjem psihološkem pomenu besede, v drugi fazi pa nasploh. Sodobna psihologija nas uči, da imamo lahko psihološki aspekt človeka za to, kar človek sploh je kot racionalno družbeno bitje. Iz tipa kulture, ki je značilna za človeka, se rojeva človekova interpretacija sveta, iz te — misli

in želje, iz želja pa dejanja. Takó vidimo, da je zgodovinsko in politično hotenje kakšnega človeka ali skupine globoko pogojeno z njegovim tipom kulture. In to vprašanje postaja toliko bolj važno, kolikor bolj svoboden in prost je subjekt, da opravlja kakšna dejanja. Pri narodu lahko rečemo, da vse to postaja toliko bolj važno, kolikor politično bolj svoboden je določen narod. Mi, Slovenci, pa gremo nedvomno danes v še večjo ekspanzijo (seveda, relativno vzeto glede na našo preteklost) politične odgovornosti in svobode.

To vprašanje je sicer poglavje zase, odpira pa se nam takó široko, da ga na kratko sploh ne moremo organsko načenjati. Vendar pa nam gornje razmišljanje dovoljuje nekaj zanimivih konstatacij brez prevelikega truda in, seveda, tudi brez vsakršne pretenzije.

Vzemimo najprej odnos do te naše matrice, do tega našega literarno-prosvetnega gibanja iz prejšnjega stoletja. Dotaknimo se najprej vprašanja, ki se pojavlja skoraj nujno: kako naj vrednotimo našo klasično literaturo in njene dosežke? Iz gornjega razmišljanja izhaja, da smo doslej nekako spregledali ali pa vsaj preveč implicite obravnavali njeno zgodovinsko vlogo, ki je po mojem primarna nad literarno. Ali lahko zaradi tega že tudi tout court trdimo, da je naša literatura iz čisto literarnega vidika slaba in da smo jo psihološko precenjevali?

Vprašanje sem nalašč zastavil nekoliko brutalno, da bi delovalo stimulativno.

Kaže, da bi bilo odgovarjanje na takšno vprašanje, tudi iz zgolj literarno-kritičnega vidika precej nesmiselno početje, podobno kot smo to videli pri razmišljanju, ali je Prešeren dosegel ali ni evropske ravni. To vprašanje je preveč splošno, da bi mogli nanj kaj pametnega odgovoriti, čeprav je verjetno prav takšno splošno vprašanje iz širšega vidika najbolj zanimivo.

Naša klasična literatura se je razvijala v okviru danih možnosti literarno-prosvetnega pokreta, ki je rabil kmečkemu ljudstvu, da začenja postajati narod; tu je odigral svojo zanimivo funkcijo, tu so nastajala njena dela, pesmi, črtice, povesti, ipd. Literarno-prosvetni pokret je bil množično gibanje, kot tak pa je za literarno ustvarjanje spodbudil množice šolajočih se Slovencev. S tem je verjetno znal obuditi in navdušiti za umetniško ustvarjanje veliko talentov, ki bi se bili v nasprotnem primeru posvetili drugačnemu delu in bi bili ostali za literarno ustvarjanje neizkoriščeni.

Čeprav čutim, da primerjava našim humanistom ne bo pogodu, ker je zanje literarno ustvarjanje še zmerom nekaj sakralnega, nekaj, kar je povezano z »božansko žilico«, nekaj, kar nima nobene neposredne zveze s socialno stvarnostjo, pa se mi vendar zdi adekvatno, če si prikličem pred oči metodo, ki bi jo morali uporabljati, če bi, na primer hoteli, v Sloveniji dobiti iz mladega rodu vrsto dobrih atletov na mednarodni ravni (na področju atletike je mednarodna raven veliko laže določljiva kot na področju pesništva); za atletiko bi morali navdušiti čim več mladih ljudi v šolski dobi. Začeti bi morali s tistim, kar politiki in časnikarji imenujejo »široka akcija«.

No, naš literarno-prosvetni pokret iz prejšnjega stoletja je bil v določenem pomenu besede takšna široka akcija v prid literature in pesništva in nam je verjetno omogočil, da smo v tistem zgodovinskem trenutku obudili k umetniškemu ustvarjanju dokajšen odstotek naravnega potenciala, ki smo

ga takrat imeli na voljo. Prav gotovo je takrat vzniknilo nekaj izrednih umetniško-literarnih talentov. Mednje vsekakor spadajo vsa tista standardna imena iz naše literarnozgodovinske preteklosti, ki jih dovolj dobro poznamo, da bi jih tu še posebej navajal. Vendar, in tu se bi zopet začenjal strinjati z našimi humanisti (ki so z grozo v srcu sprejeli moje prehajanje iz literature v atletiko), žal, z umetnostjo ni takó preprosto kot z atletiko.

Ti talenti, ki smo jih znali v določenem zgodovinskem trenutku obuditi, se verjetno v okoliščinah, ki so jih našli, niso mogli razviti do zadnjih možnosti svojega osebnega potenciala. Nedvomno to stalno občutimo, ko prebiramo dela iz naše literarne preteklosti. A to prav zaradi tega, ker je ta naš literarno-prosvetni pokret moral živeti v nekakšnem praznem prostoru, brez tiste družbene in materialne podstati, ki je za razvoj kulture normalno potrebna, kakor sem prej dokazoval. Nekaj misli, ki mi jih bodo morda profesionalni literarni kritiki spodbijali, ki pa se mi kot laiku zde dovolj značilne: ali smo se kdaj resno vprašali, zakaj imamo v naši klasični literaturi takšno obilico predvsem krajših del: pesmi, črtic, kvečjemu povesti. S tem v zvezi večkrat slišimo trditev, da smo Slovenci »lirski narod«. Ali je ta trditev smiselna? Ali s tem ne zaidemo zopet v nekakšen zakamufliran rasizem? Danes, ko določene strukture že stoje, smo hkrati postali veliko manj lirski in veliko bolj snovni, kakor radi tu pa tam potožijo prijatelji preteklosti. Spominjam se, da je nekaj časa med našimi literarnimi zgodovinarji krožilo vprašanje: Zakaj nismo tudi mi ustvarili velikega teksta? Pred leti je bila celo številka revije Tovariša posvečena temu vprašanju.

Jaz si na ta vprašanja zelo preprosto odgovarjam z dejstvi, ki se nanašajo na opisano socialno situacijo Slovencev v času, ko se je naš literarno-prosvetni pokret razvijal.

Ni bilo materialne in družbene podstati za (a) normalno preživljanje samih ustvarjalcev, ki so morali opravljati svoje delo v težavnih razmerah, v izrezkih časa, nikoli docela profesionalno, kar vse nam nedvomno kaže, zakaj so se raje posvečali krajšim literarnim zvrstem, ki snovno niso tako zahtevne in za (b) objekt opisovanja in prikazovanja istih ustvarjalcev, kar je verjetno še pomembnejše. Veliki evropski roman iz prejšnjega stoletja prikazuje družbo, kjer posredno ali neposredno igra važno vlogo meščanstvo. Ta roman je sicer v večini primerov kritika meščanstva, to se pravi družbe na določeni ravni in v določeni stopnji razvoja (proizvajalnih sil bi dostavili marksisti). Če pa tega družbenega sloja sploh ni, kot ga Slovenci takrat praktično nismo imeli, ker smo bili skupina, polarizirana samo na dva sloja, kmečkega spodaj, in na intelektualce, ki so bili bolj razvojna stopnja kot pa pravi družbeni sloj, pa niso mogla nastajati dela, ki bi bila takšno družbo in njene probleme prikazovala v pozitivnem ali v negativnem pomenu besede. Prav zaradi vsega tega pa je naša klasična literatura bistveno drugačna od evropske. V eseju* Četiri slovenačke umetničke ideologije je pisal o tem vprašanju Taras Kermauner. Kermauner je izhajal iz primerjave med našim in evropskim »kulturen biti« in je ugotavljal, da je bistvo naše kulture povsem drugačno od kulture drugih evropskih narodov. Narava slovenske kulture je ideologija v smislu pričakovanja boljšega, višjega sveta. Kermauner navaja štiri ideologije: narodnobudniško, katoliško, razredno in umetniško. Vse te štiri ideologije pa sledijo de facto istemu

* Kultura, Beograd, 1969.

transcendentnemu cilju, razlike med njimi so nebistvene, pravi Kermauner, vsaka od njih meni zase, da je ona tista klica Novega življenja, v katerega bo prešlo naše banalno, pomanjkljivo, umazano, težavno, neprijetno, trpljenjsko, grešno, izkoriščano, blatno in nemočno življenje.

Iz tega jasno vidimo, kako je naša posebna zgodovinsko-socialna situacija po eni plati budila iz amorfne kmečke množice veliko talentov in jih vključevala v umetniško in literarno iskanje, hkrati pa jih prepuščala same sebi v bolečih socialno-družbenih okoliščinah. V takšnih razmerah se je porodila Cankarjeva povest o Kačurju ali pa Prešernovi verzi:

»da b'uka žeja me iz tvoj'ga sveta
speljala ne bilà, golj'fiva kača!«

Situacija je to intelektualno silo izkoriščala povsem netradicionalno. Namesto da bi bila našim pesnikom in pisateljem dovolila, da sčasoma razvijejo svoj notranji potencial, namesto da bi jim bila nudila možnost, da iz sebe dajo vse, kar zmorejo, jih je čestokrat prepuščala strahotnemu psihološkemu izgorevanju v sredini, v amorfni masi, iz katere se je imela roditi nova kulturna in zgodovinska skupina, slovenski narod.

Ti ljudje, ti naši pesniki in pisatelji, predstavljajo pravo diamantno ost, avantgardo poznejšega slovenskega naroda. Bili so avantgarda kmečkega sloja na poti v moderno družbo. Od tu naša specifična literatura, naša specifična kultura in naš specifičen nastanek. To svojo narodno-budniško funkcijo so prek prosvete, kulture, umetnosti v redu opravili, zakaj slovenski narod se je res razvil, postal je zgodovinski subjekt, majhen sicer, a vendar subjekt.

Seveda vsega ni moč imeti, zato se ne smemo čuditi, če so vse te težavne okoliščine do takšne mere pogojile umetniško plat njihovega delovanja, ki je sicer tudi zelo zanimiva, ki pa ni znala zbuditi širšega učinka v svetovni literaturi.

Vendar moramo zaradi pravičnosti ob ta stavek takoj dodati še drugega, rekoč, da je bila njihova socialna učinkovitost v danih okoliščinah maksimalna. Široka akcija za kulturo takoj na začetku narodovega nastanka, ki je za naše razmere tako značilna (prav to mi J. K. najbolj oporeka), je imela po mojem velikanski blagodejni vpliv na razvoj našega skupinskega subjekta. Kdor pozna razmere pri narodih tretjega sveta, ki so nastajali približno ob istem času kakor naš, ve, s kakšnimi problemi imajo opravka danes in v prihodnosti ta ljudstva. Ve, kako smo mi dejansko privilegirani glede na ta ljudstva. Ve, kaj dolgujemo ljudem, ki so bíli težke in večkrat tudi grenke bitke našega prosvetno-kulturnega pokreta.

Omenil sem Simona Bolivarja in situacijo v Južni Ameriki. Primerjal sem ga s Prešernom, ker sta bila sinova istega časa in istih idej in ker sta, v nekem pomenu besede, imela podobno vlogo. Toda Prešeren je bil sin malega kmeta na Gorenjskem, Bolivar pa predstavnik veleposestniške kaste, ki je izhajala iz prvotnih španskih konkvistadorjev. Prešern je začel pisati pesmi, Bolivar pa je uporabil tradicijo razreda, ki mu je pripadal, in se začel vojskovati. Oba sta sprožila proces, ki je pripeljal do nastanka novih, netradicionalnih narodov. Proces, ki ga je sprožil Prešeren, je potekal, dejal bi, manj razvidno, manj predvidljivo, bolj novo in netradicionalno. Bolivarjev proces pa je bil široka epopeja krdela pisanih pešcev in konjenikov,

ki so v zamahu sablje delili ljudstva in ustvarjali narode na velikanskem, na pol praznem prostoru. Prešeren je bil pesnik, Bolivar pa heroj.

Oglejmo si sedaj še učinek njunega dela: slovenski narod je sicer majhen, a kulturno izredno razvit. Ne pozna nepismenosti. Drznil bi si celo trditi, da skorajda ne pozna slojev. Naš proces v nastanku prek širokega ljudskega gibanja je bil nekaj tako demokratičnega, nekaj tako homogenega in enotnega, s takšno kontinuiteto so se kmetje praktično v eni generaciji prek šolanja in prosvete prebijali v višjo družbeno obliko, da pri nas praktično ni pravih razredov. Vsaj ne v tistem slabem pomenu besede, ki je takó značilen za mnoge predele sveta. To opažanje je omenil že Edvard Kardelj v svoji knjigi o slovenskem narodnem vprašanju. Kardelj je poudaril, da je bila pri nas buržuazija zmeraj zelo skromna. Jaz bi si drznil iti še dalje. Mi sploh nikoli nismo imeli prave buržuazije: tiste, ki trdno drži v rokah veliko koncentracijo kapitala, tiste, ki podkupuje državno oblast, tiste, ki v državi edina šteje . . . Ne bi sicer rad šel predaleč, vendar se mi zdi, da je slovenski narod v tem pogledu — to se pravi glede na cilj brezrazredne družbe — nekje pri vrhu med narodi sveta. In če je temu takó, se imamo prav gotovo večinoma zahvaliti našemu kulturniškemu pokretu, ki nas je v eni, kvečjemu dveh generacijah, iz kmečkega sloja spremenil v narod.

Bolivar pa je s svojimi bitkami, pretepi in heroizmi ustvaril kasto ljudi, ki še danes izvaja skoraj popolno ekonomsko in politično oblast nad brezobličnо množico temnopoltih mesticev. In kdor pozna tamkajšnje razmere, ve, da je najhujši problem za te množice prav napredovanje kulture, napredovanje prosvete, ljudskega izobraževanja, prehod milijonov v dvajseto stoletje, to, kar stoji na samem začetku našega srečanja z zgodovino. To je tisto, kar dela nosilce tega kulturniško-prosvetnega pokreta velike, ne pa to, da so bili transcendentni geniji.

Upam, da se bo sedaj J. K. strinjal z menoj, da usoda Slovencev ni takó nezanimiva in tako »nič izrednega«, kot jo on opisuje.

Ernest Petrič, »Slovensko narodnostno vprašanje danes«, *Teorija in praksa*, leto 1971, št. 6/7, str. 883–890. Dostopno na: Digitalna knjižnica Slovenije, http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-AP2KN1BT, (pridobljeno 15. 1. 2020).

Ernest Petrič

Slovensko narodnostno vprašanje danes

(nekateri vidiki)

V zadnjem obdobju so pogosto v žarišču pozornosti razmišljanja o prihodnosti Slovencev in Slovenije. V nekem smislu to na nov način vzbuja k razmišljanju o slovenskem narodnem vprašanju. Taka razmišljanja in razprave, še posebno pa razprave o konceptu dolgoročnega razvoja Slovenije, so še kako v tesni zvezi z zahtevami, ki jih postavlja pred nas prav sedanji trenutek in celotna razprava o ustavni reformi. Na novo nastajajoči odnosi med jugoslovanskimi narodi ne le sproščajo, temveč zahtevajo razpravo o raznih vidikih slovenskega nacionalnega vprašanja, predvsem v smislu našega prihodnjega razvoja.[1]

Iz različnih zornih kotov in v marsikaterem pogledu na način, ki je zanimiv in pri nas nov, avtorji pravzaprav posredno ali pa neposredno obravnavajo isto temeljno in izredno pomembno vprašanje, ki ga je moč strniti v naslednje: ali »majhnost« slovenskega naroda pomeni (in v kakšnem smislu) oviro za moderno organizacijo in funkcionalnost? Pri tem so očitne nianse in nasprotja med posameznimi stališči. Gibljejo se med skrajnostjo, da je poudarjanje nacionalnega, izhajanje iz »narodnega« prav zaradi naše majhnosti v tako močnem protislovju z zahtevami modernega časa, da se je »narodnemu« skorajda treba odreči, pa do prav tako problematične skrajnosti, da je »vrnitev k narodu« (in to v okviru pojmovnega sveta 50 in več let nazaj) temeljno, celo edino izhodišče tudi za soočenje s problemi, pred katerimi stoji slovenski narod danes.[2]

Problem, ki ga označuje omenjena dilema med narodnim in funkcionalnim, pa ne glede na skrajnostna stališča vsekakor obstoji.

---

[1] Ob stališčih in razmišljanjih o teh vprašanjih, objavljenih pri nas v zadnjem obdobju, so mojo pozornost vzbudile med drugim zanimive razprave v »Problemih«, št. 91—92, letnik VIII, in polemičen odziv nanje v št. 1/2-1971 revije »Prostor in čas«.

[2] Nikakor ne trdim, da v razpravah in polemičnih odmevih v omenjenih revijah avtorji stoje na teh skrajnih stališčih. Narobe. Zdi se mi, da se večina stališč giblje daleč od obeh navedenih skrajnosti, vendarle pa se nekatera tema skrajnostima približujejo. Vendar pa drži, da so mnogi, kot sem mogel razumeti iz polemike, skušali videti tudi taka skrajnostna stališča. Obenem pa vem iz izkušenj, da nekateri taka skrajnostna stališča danes v Sloveniji zagovarjajo.

Ima svoje implikacije ne samo v svetu teoretičnih in akademskih razpravljanj, ampak prav gotovo, čeprav, žal, še ne dovolj doživeto, tudi v svetu naše vsakdanje stvarnosti in praktične politike na kateremkoli področju.

Pred približno dvema letoma sem na ta problem skušal opozoriti v »Teoriji in praksi« v nekaj prispevkih, predvsem pa v prispevku »Posebnosti politike malega naroda«.[3] Moj namen takrat je bil, da bi glede na posebnosti našega položaja, ki izhajajo iz tega, da nas je Slovencev niti ne dva milijona, da pa želimo vendarle ostali nacija in država v pravem pomenu besede — in ob zahtevah, ki jih postavljata pred nas čas in razvoj v svetu — spodbudil ali izval intenzivnejše razmišljanje o naših možnostih, o obstoju in izrabi naših prednosti in zlasti o tem, kako bi z zavestno akcijo in ustrezno organizacijo presegali naše skrajno omejene možnosti. Tisti čas me je presenetil molk ob mojih razmišljanjih, danes pa sem ugodno presenečen, ko je ta problematika stopila v ospredje.

Ne glede na to, da posamezna stališča tako v »Problemih« kot v »Prostoru in času« izzivajo k polemični repliki, želim predvsem dodati nekaj razmišljanj in stališč k navedenim razpravam. Trdno sem prepričan, da bodo v prihodnjih desetletjih, ko bomo Slovenijo dograjevali kot samoupravno skupnost in državo, take razprave nadvse aktualne. Potrebna pa bo tudi vrsta konkretnih ukrepov in akcij, če naj Slovenci ostanemo del moderne, razvite Evrope, moderna polnopravna nacija in ne postanemo folklorni rezervat. Naš vzor, naša prihodnost ne more biti nekaj podobnega, kot je danes položaj Baskov, Bretoncev, Retoromanov ipd., ali pa prihodnost nacije s sicer vsemi nacionalnimi institucijami in atributi, v ekonomskem, s tem pa tudi v političnem pogledu pa podrejena razvitejšim, bogatejšim, močnejšim (predvsem v tehnološkem pogledu!) sosedom. Stihijski razvoj pa nas bi slej ko prej pripeljal v tak položaj. Stihijskim težnjam se bomo morali torej upirati z našo organizirano zavestno ustvarjalno akcijo.

Eno izmed izhodišč, pomembnih in primernih za razmišljanja o slovenskem danes in jutri, je prav gotovo dejstvo, da slovensko narodno vprašanje danes ne obstoji v tem, kaj skušajo drugi storiti z nami in iz nas, in v naših obrambnih prizadevanjih za naš obstoj, neodvisnost, avtonomnost, zoper taka tuja hotenja. Slovensko narodno vprašanje je res predvsem v tem, kaj počenjamo in kaj želimo storiti sami s seboj, kako mi sami usmerjamo svojo usodo. Pomembno pri tem vsekakor je, bolj kot je morda videti, da praktično vendarle šele prihajamo v položaj, ko bomo dejansko sami odgovorni in obenem tako rekoč v vseh pogledih, tudi v organizacijsko političnem, zavezani in poklicani, da si iščemo konkretne rešitve za pereče probleme, ki jih postavlja čas in razvoj pred nas. Slovenska državnost v praktično političnem in organizacijsko upravnem pomenu šele stopa

[3] Teorija in praksa, št. 5/1969.

v življenje. Slovenci se, če se smem tako izraziti, praktično šele učimo biti država.

Bojim se, da se bomo kaj hitro zapletli v izjemnih težavah, če bomo našo državnost snovali na daljši rok, ne da bi upoštevali zahteve, ki jih nalaga vsemu svetu razvoj moderne znanosti in tehnologije. Prav tako pa tudi, če pri naših načrtovanjih ne bi zadosti upoštevali našega obstoječega družbenoekonomskega sistema in naše siceršnje specifičnosti, najsi bo prednosti, najsi bo pomanjkljivosti, zlasti tudi tiste, ki izhajajo iz naše dvemilijonske velikosti. Če bi torej gradili in snovali našo državnost preveč mehanično po vzorcu organizacij velikih narodov ali pa po koncepcijah, kakršne so se pri nas izoblikovale v času, ko je slovensko narodno vprašanje bilo predvsem boj za narodni obstoj (torej predvsem, če ne zgolj problem jezika, narodne kulture, avtonomije), bi se obsodili na zaplete, težave, na zaostajanje in konec koncev na podrejenost ali (in) na postopno izgubo tistih prednosti, ki izhajajo iz uveljavljene samoupravnosti.

Prav gotovo je delno tudi posledica dosedanje organizacije jugoslovanske federacije, da nismo intenzivneje razmišljali in snovali svojih načrtov ob omenjenih dilemah. Tako bi lahko celo rekli, da smo po eni strani tudi Slovenci mnogo razmišljali in tudi izjemno veliko prispevali k splošnim vprašanjem človeške družbe, njene splošne in politične organizacije. Razvoj teorije in prakse samoupravnega socializma in vsega, kar iz tega izhaja, bo vedno povezan z ustvarjalnimi snovanji slovenskih ljudi. Relativno malo pa smo razmišljali o konkretnih problemih in izzivih, ki jih pred Slovence, pred nas kot samo 2-milijonsko nacijo, postavlja razvoj modernega sveta.

Vsekakor pojem »naroda« že danes presega, še bolj pa bo jutri, klasične definicije in predstave, predvsem pa vlogo tega zgodovinskega fenomena v preteklem, kapitalističnem družbenoekonomskem obdobju. Funkcije naroda v pojmovnem svetu pred 50 leti res ne morejo biti izhodišče za slovenski narod danes in jutri. Zdi se mi pa vendarle, da je edino, kar nam ostane, edino, kar nas ne navaja k resignaciji ali v skrajni posledici na pozicije Vraza ali Dežmana, to, da kot aksiomatično dejstvo, podmeno in izhodišče jemljemo pri naših snovanjih slovenski narod in njegovo državnost. Seveda oboje pojmovano moderno in našim specifičnim razmeram prilagojeno.

Verjetno ne pretiravam, če posebej poudarim, da če je kaj, kar nam danes Slovencem grozi, da nas postopno potisne v podrejenost, je to koncentracija ekonomske moči in še predvsem koncentracija znanja v svetu. Drži pa tudi, in to potrjuje tudi nekaj raziskav, opravljenih v zadnjem času, da nas notranje Slovence integrirajo in povezujejo še vedno v veliki meri tiste vezi, ki notranje vežejo prav nacionalne skupnosti. In res je tudi, da je, čeprav smo postali sami sebi oblast, pa vendarle komaj desetletje od tega, ko so okoli nas še strašile ideje o stapljanju jezikov v nekak jugoslovanski jezik,

celo ideje o mešanih zakonih kot poti k etničnemu jugoslovanstvu. Da, tako rekoč še včeraj smo se srečevali z idejami o nastajanju jugoslovanske nacije in nacionalnem jugoslovanstvu. Zato težnje po zagotovljeni avtonomnosti in izgrajeni lastni državnosti nikakor ne bi preveč zlahka označeval za anahronistične, tudi ne bi mogel sprejeti stališča, da so te težnje v protislovju z zahtevami modernega časa. Gre pač, kot vedno, za vprašanje, kakšno avtonomnost si ustvarjamo v jugoslovanski skupnosti in kako institucionaliziramo našo slovensko državnost.

Prav v teh dneh so po mojem mnenju zanimive in značilne nekatere teze o tem, da v okviru ustavne reforme hipertrofiramo »mednacionalni vidik« in podobno ali celo da z »nacionalno tematiko želimo zamegliti druga pereča družbena vprašanja. Značilno je, od kod ta stališča predvsem izhajajo. Tako po provenienci kot tudi po vsebini nekatera med njimi niso daleč od centralistične ali hegemonistične nostalgije — ne morda po namenu, vsakakor pa po objektivni vlogi. Še se oglašajo nekateri, ki so zaskrbljeni zaradi naše in nekaterih drugih jugoslovanskih narodov »provincializacije«. Ni presenetljiva, je pa značilna ta skrb za to, da ne bi mi pričeli zaostajati, da ne bi mi sebi škodovali. Presenetljivo pa je, da nekateri v Sloveniji po vseh izkušnjah in epizodah, ki so, upajmo, za vedno za nami, takim stališčem pritrjujejo. Taka stališča kažejo, da ni ne razlogov ne potrebe, prej nasprotno, ki bi nam govorili, naj zanemarimo vidik naše avtonomnosti. Konkretno danes, v okviru obstoječe politične konstelacije, pa ta stališča ali pa naše lastno postavljanje problema avtonomnosti v drugi plan pomenijo podporo tistim težnjam, ki jih moti vsestranska emancipacija jugoslovanskih narodov.

Ob vseh znanih značilnostih slej ko prej označujeta sodobni svet tudi dve pomembni tendenci. To je svet nacionalne emancipacije, ki ni omejena samo na svet v razvoju, ampak se kažejo zanimive razvojne tendence tudi znotraj Evrope in celo ZDA. Nixonova formula novega federalizma (The New Federalism) v tehnološko, organizacijsko in vsakem pogledu strnjenih ZDA prav gotovo ni naključje. Pa tudi mnogi pojavi v Evropi, tako na Vzhodu kot na Zahodu, kažejo na dejstvo, da sodobni svet, ki je resda svet tehnološke, ekonomske in siceršnje integracije, hkrati opredeljujejo tudi močne težnje po emancipaciji etničnih in nacionalnih skupnosti. Nobena organizacija Evrope, ne glede na razmišljanja Servana Schreiberja in mnogih drugih, ne bo še desetletje in stoletja stopila v življenje in delovala, če ne bo v njej sami vzpostavljeno ustrezno ravnotežje med avtonomističnimi hotenji posameznih nacionalnih partnerjev in modernim, na konkretnih skupnih interesih zasnovanem funkcionalizmu. Problem pač ni v tem, da bi bilo treba odpisati nacionalne interese, hotenja po avtonomnosti kot taka. Problem Evrope je v tem pogledu v bistvu podoben našemu slovenskemu problemu. To pa je, ali smo sposobni dolgoročno dojeti svoje nacionalne interese. Naša težnja po avtonomnosti postane problematična

na tisti točki, kadar se znajde v navzkrižju z našimi lastnimi dolgoročnimi interesi!

V kakršnikoli integrirani skupnosti, pa tudi v okviru jugoslovanske državne skupnosti, bo naša vloga in prisotnost sorazmerna naši »teži«. Graditev na samoupravi temelječe skupnosti, krepitev naše »moči« v smislu našega vsesplošnega razvoja, krepitev naše kompaktnosti in modernosti, nam obenem zagotavlja naš položaj in jamči neko temeljno avtonomnost in samobitnost v jutrišnjem svetu. Občutek in teze o naši nemoči v tem smislu, da dolgo ne moremo obstati to, kar smo, če želimo biti močni in del modernega sveta, po mojem mnenju v danem trenutku ubijajo sicer že tako ne dovolj močno hotenje po naši nujni modernizaciji in reorganizaciji.

Tradicionalizem je na slovenskem iz različnih razlogov tudi danes močno prisoten. Po vsem sodeč je ta tradicionalizem bolj nostalgičen občutek kot pa nekakšna koncepcija o našem bodočem razvoju. Tradicionalizem, pobarvan z nacionalno mistiko, oziroma bolje rečeno tradicionalizem narodnoobrambništva, dejansko še živi in pogosto kar dobro uspeva celo v nekaterih naših reprezentančnih institucijah. Neracionalni in nemočni na marsikaterem področju, bežimo v sfere tradicionalizma in v okvire svojih lastnih, nacionalno pobarvanih kriterijev in veličin. Tisto, kar pogosto ne zmore opravičiti svoje eksistence s sodobno ustvarjalnostjo, se še kako rado zateče pod varuštvo nacionalnih vrednot. Vse pa kaže, da kolikor manj bo aktualno vprašanje naše nacionalne eksistence in samobitnosti, toliko manj bo potrebe po nekaterih reprezentančnih institucijah kot dokazilih zahtevam časa in potrebam moderno, racionalno organizirane slovenske nacije.

V doživeti slovenski samobitnosti, kot še vedno in še dolgo močnem integrativnem in stimulativnem faktorju, ne vidim nečesa, kar bi bilo samo po sebi v protislovju z zahtevami modernega funkcionalizma. Protislovnosti so v obstoju našega tradicionalizma, v naši neosveščenosti glede tega, kaj zahteva od nas današnji in jutrišnji čas, v naši nezmožnosti, da bi se soočili s perečimi konkretnimi problemi naše prihodnosti. Problem torej ni v opredelitvi med narodnim in funkcionalnim. Problem, ki je pred nami, je v vprašanju, kakšni naj bosta racionalnost in funkcionalnost, da bosta najbolje ustrezali konkretnim potrebam slovenskega naroda.

Vztrajati moramo v odprtosti, dejal bi, izboriti si moramo vsestransko odprtost. To pa je kaj hitro lahko v temeljnem protislovju s slovenskim tradicionalizmom. Vendar prav odprtost vrednotim kot eno temeljnih komponent naše državnosti, naše prihodnosti, če naj bo ta del prihodnosti modernega sveta. Ne vem, do kake mere je zaprtost obstoječih struktur prisotna ali celo pretežna v raznih nacionalnih institucijah in strukturah, zlasti v tistih, ki so se porodile prestižno, kot del našega boja za samoohranitev. Ne vem, koliko so prisotni desetletja stari in v marsičem preživeli pogledi na funkcijo in vsebino nacije in koliko vplivajo danes na državno in sicer-

šnjo organizacijo slovenskega naroda. Vse bolj pa postaja jasno, da bomo del modernega sveta, moderna država, moderna razvita nacija, če bomo tudi izjemno intenzivno vključeni v sodobna dogajanja, v razvoj tehnologije in znanja. To pa pomeni, da bomo morali zasnovati na vrsti področij organizirane sisteme za hitro spremljanje in adaptiranje novih tujih tehnoloških, pa tudi — čeprav je to bolj zapleteno — organizacijskih spoznanj v naše življenje. Na vseh področjih dejavnosti bomo morali vgraditi organizirano dojemanje in spremljanje razvoja v svetu. Pri tem imata izobraževanje in znanost še posebno težo.

Sistem izobraževanja, kakršen je danes pri nas, prihaja, lahko bi rekli, v precejšnji meri v navzkrižje z zahtevami dolgoročnega razvoja slovenske družbe. Omenim naj samo, da obstoji nad 50 smeri tretjestopenjskega, to je postdiplomskega študija pri nas in da so žive številne zahteve po novih in novih tretjestopenjskih smereh. Hkrati pa so prav redko prisotni tuji strokovnjaki kot predavatelji na naših fakultetah. In podatki kažejo, da za velik, prevelik del profesorjev naših fakultet velja curriculum vitae: maturiral v Ljubljani, diplomiral v Ljubljani, doktoriral v Ljubljani, habilitiral v Ljubljani, dlje časa v tujini ni študiral ali predaval. Ocena takega položaja pač ne more biti drugačna, kot da je to nacionalno avtarkično in, gledano dlje v prihodnost, sterilno ravnanje. To po svoje odraža dejstvo, da našo univerzo še marsikod in marsikdaj pojmujejo ne samo kot raziskovalno in pedagoško institucijo, temveč še vse preveč gledajo nanjo kot na enega simbolov naše nacionalne samobitnosti in eksistence. Torej po tej logiki tudi tretjestopenjski študij ponekod uvajamo zato, ker tudi Slovenci to moramo imeti, ne pa zato, ker smo na nekem znanstvenem področju tako specifični ali pa tako izjemno kvalitetni, da lahko vrhunec svetovne znanosti na tem področju najbolje naučimo sami sebe. Položaj nekaterih kulturnih institucij, ki svoj obstoj, pa tudi ustvarjalno nemoč pogosto utemeljujejo kar naravnost govoreč, češ če nas ni, ni kompletne slovenske nacije, je znan. Po svoje je tudi značilno, da se s precejšnjo mero nostalgije še danes postavljajo teze, da je npr. vloga pisatelja v družbenem smislu ista, kot je bila vloga Trubarja, Prešerna itd. Menim, da danes literatura v Sloveniji nima ne manjše ne večje funkcije, kot jo ima francoska, nemška, srbska. Seveda se za nacionalno pobarvanim obravnavanjem kateregakoli vprašanja, katerekoli dejavnosti kaj rada skriva nekvaliteta, zaverovanost vase, neznanje in še marsikaj.

Znan je tudi položaj na drugih področjih, tudi na političnem, kar vse kaže, da se pogosto premalo zavedamo dejstva, da smo Slovenci objektivno v položaju, ki zahteva, da smo na vseh področjih organizirani izjemno racionalno in učinkovito. Zdi se mi, da se pogosto tudi ne zavedamo dovolj, da zaostajanje v razvoju, daljša ekonomska zaostalost nujno pripelje v izjemno težak položaj tisto

naše temeljno hotenje, da bi obvarovali in razvijali avtohtonost naše samoupravne družbene organizacije in družbenega življenja.

Zanimivo je, da pogosto, ko govorimo o naši odprtosti pa naši organiziranosti in funkcionalnosti, kaj malo vidimo možnosti, ki jih daje jugoslovanski prostor. Razlogi za to so verjetno različni. Vendar je po svoje značilno, da tistega prostora, kjer je največ možnosti za naše funkcionalno vključevanje, za delitev dela, za medsebojno sodelovanje, pri naših snovanjih včasih skorajda ne vidimo. Če moremo na katerem področju govoriti o predimenzionirani nacionalni občutljivosti, ki je sicer za preteklo obdobje razumljiva, ki pa jo bo treba izredno hitro preseči, to prav gotovo velja za slovenski pogled na jugoslovanski prostor. Ni dovolj pobud, ni ambicioznejših programov in želja, da bi se funkcionalno povezali s tem prostorom, ki je navsezadnje tudi prostor, kjer lahko na vseh področjih dejavnosti tudi dajemo, ne le prevzemamo.

Ob razpravah, ki smo jim priče, se pogosto, čeprav nekoliko bojazljivo, postavlja vprašanje, v kakšnem položaju objektivno danes smo. Ob tem so ocene marsikdaj naravnost diametralno nasprotne, vse od ocen o tem, da smo v splošni krizi, pa do skrajnega optimizma. Mislim, da so precej na hitro spletene in nedomišljene ocene o skrajno kritičnem položaju slovenskega naroda in podobnem. Prav analitična razmišljanja o našem jutri, razmišljanja o tem, kaj in kako moramo storiti, da bomo nalogam, ki so pred nami, kos, nas morejo navdajati z optimizmom. Tudi sicer se mi zdi, da moremo na večini področij govoriti o intenzivnih premikih. Danes živimo sredi nekakšne slovenske renesanse, renesanse naših hotenj, nastaja občutek naše moči in samozavesti, živimo v času, ko postajamo nosilci tudi vseh praktičnih vidikov svoje usode. Če je položaj v čem kritičen, potem je po mojem mnenju v tem, da lahko z vso resnostjo dvomimo, ali bomo zmogli našim spoznanjem in našim hotenjem prilagoditi našo konkretno dejavnost in politiko na vseh področjih. Z drugimi besedami, ali bomo znali ne le oblikovati, temveč tudi izvesti tako našo nacionalno samoupravno in državno organizacijo, ki bo optimalno funkcionalna v naših specifičnih razmerah.

Prav to pa, da ravno v zadnjem času intenzivno usmerjamo naš pogled v prihodnost, nas more vsekakor navdajati z optimizmom. Pri tem ne »narodna« nostalgija ne totalno anacionalni funkcionalizem nista izhod. Izhod ni v odpovedi narodnemu zaradi funkcionalnosti in racionalnosti, a tudi ne v odpovedi racionalnosti in funkcionalnemu zaradi narodnega. Izhod je v taki racionalnosti in taki funkcionalnosti, ki izhajata in temeljita na dejstvih in razmerah, v katerih obstaja in živi z vsemi svojimi posebnostmi slovenski narod. Izhod ni v pozi, ki jo je včasih čutiti zlasti pri delu najmlajše generacije, ki jo označuje posnemanje tujih ekstravaganc in tudi tujih političnih stališč, nastalih v tujih okoljih in v relativno ekskluzivnih skupinah. S tem se ti mladi postavljajo v položaj, ko objektivno ne

morejo biti resen dejavnik pri snovanju in oblikovanju našega prihodnjega razvoja.

Včasih se postavlja tudi dilema med narodnim in kozmopolitskim. Zdi se mi, da ta dilema, kakor hitro se pojavi, kaže na neustreznost nekega konkretno obstoječega stanja. Možno je res povampirjenje nacionalnega in pogosto tudi do tega pride. Vendar je ravno tako možno povampirjenje, zloraba kozmopolitizma. Objektivno pa v današnjih konkretnih razmerah v Jugoslaviji in Sloveniji poudarjeno kozmopolitsko stališče kot antipod narodnemu, slovenskemu ni daleč od podpore še živim centralističnim in unitarističnim težnjam. Ne gre torej za preprosto dilemo med narodnim in kozmopolitskim. Gre za vprašanje, za kakšno nacionalno, za kakšno mero sinteze teženj po slovenski samobitnosti in hotenj k odprtosti, povezanosti s svetom nam gre. Torej gre za ustrezno sintezo nacionalnega in kozmopolitskega v nas samih.

Ko težimo k racionalni organizaciji naše samoupravne družbe, prav gotovo ni odveč, narobe, izredno pomembno je, da razmišljamo o vseh tistih rezervah, s katerimi razpolagamo. Razmišljanje o vseljudskem gibanju je umestno. Moramo namreč spoznati in široko doživeti, da smo Slovenci v položaju, ko moramo racionalneje kot drugi izkoriščati tvorne sile našega naroda. Patriotizem, občutek socialne integriranosti, solidarnosti, občutek vsesplošne družbene angažiranosti človeka, ki nastaja na temelju sistema samoupravljanja, to so lahko pomembni elementi za snovanje in oblikovanje vseljudskega gibanja k napredku in modernizaciji. Ob taki racionalnosti in učinkovitosti naše družbene in državne organizacije bomo morali še kako znati porabiti vse ustvarjalne sile našega naroda in jih ustrezno usmerjati. Pri tem je očitno, da bi se, gledano v prihodnost, kot skrajno kratkovidna pokazala politika vzbujanja in celo provociranja nasprotij med različnimi interesi in hotenji v slovenski družbi. Narobe, ena temeljnih komponent prihodnje slovenske politike bo morala biti težnja po vsestranski integraciji, k vsestranskemu spodbujanju ustvarjalnosti slovenskih delovnih ljudi.

Pomembna intelektualna rezerva, ki pa je danes skorajda v celoti zanemarjena in ki jo bomo morali in jo moremo izkoristiti, so naši ljudje v tujini, zlasti strokovnjaki. Njihovo znanje in spoznanja, njihove izkušnje, pa tudi njihovo konkretno pomoč pri dejanjih in nalogah bomo morali organizirano uporabiti. Izkušnje nekaterih držav glede tega, kako za hitrejši, zlasti tehnološki napredek organizirano izkoristijo svoje ljudi, posebno strokovnjake na tujem, so bogate in poučne.

●

Marijan Kramberger, »Slovenofilija slovenskih književnikov«, *Sodobnost*, leto 1971, št. 7, str. 665–674. Dostopno na: Digitalna knjižnica Slovenije, http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-5JQK5JIT, (pridobljeno 15. 1. 2020).

Marijan Kramberger

Slovenofilija slovenskih književnikov

V teh zapiskih bomo preiskovali neki značilen bivanjski atribut slovenskega književnika — pojem književnika uporabljamo v takem pomenskem obsegu, kot smo ga odmejili v prejšnjem članku* —, namreč njegovo »ljubezen do slovenstva«. Seveda pri tem ne mislimo samo na direktno besedno-kontemplativno izražanje slovenofilskih čustev, temveč jemljemo oznako širše in vključujemo vanjo kot njen pomembnejši in pričljivejši pol aktivna dejanja slovenskega književnika, ki so tako ali drugače pozitivno relevantna za obstoj slovenstva in pomenijo torej še mnogo bolj veljaven, pa čeprav posrednejši dokaz njegove zavzetosti in ljubezni do njega.

Književnik, slovenski kot vsak drug, je lahko narodotvoren na dva načina. Morda se ukvarja z eksplicitnimi nacionalnimi projekti oziroma z umetniško in publicistično agitacijo zanje, morda tudi ne, a v vsakem primeru pomaga graditi narodni dom implicitno z vsem svojim ustvarjanjem ne glede na njegovo konkretno vsebino. Že sama lucidnost njegovih misli, razkošje njegove fantazije in kultiviranost njegovega jezikovnega izraza namreč nujno privlačijo njegove rojake in jim dokazujejo, kako imenitno in priporočljivo je biti npr. Slovenec, kako se to človeku splača, kako ga človeško bogati — s tem pa seveda neogibno povečujejo kohezijo znotraj njegove narodne skupnosti. Taki prostovoljni ali neprostovoljni slovenofiliji se noben slovenski književnik ne more izmuzniti, tudi katalogovci ne. Resda veljata, recimo, Šalamun ali Gaister za zdaj za narodotvorna samo po svojem učinku na nas, intelektualce, a po deželi že krožijo Paternu, Kmecl in podobni uradno potrjeni arbitri ter pol s prepričevalnostjo svojih argumentov, pol pa s harizmatično močjo svoje osebnosti pridobivajo slavistične aktive za našo najnovejšo literarno linijo, in naj-

* *Kako eksistira slovenska književnost,* Sodobnost 1/71.

pozneje čez kakih deset let ne bo več nobena umetnost dobiti zaradi Šalamuna ali Gaistra cvek; o čisto posebni narodotvornosti takega cveka pa bomo morali v teh zapiskih še temeljito spregovoriti.

Pa tudi obseg neposredne, konceptualne narodotvornosti slovenskega književnika je širši, kot nam ga kaže površen pogled. Po eni strani je nacionalizem sam na sebi nekaj socialno amorfnega in neopredeljenega, kajti z »narodom« očitno še ni dana ena sama, konkretno določena organizacija družbe, vse je tu (drugače, kot domnevajo marksisti) še odprto in abstraktno; zato narodna misel ne more obstajati »kot taka«, kot stoodstotno čista tematizacija etničnega, marveč se vselej veže z neko reflektirano ali nereflektirano predstavo o njegovi socialni aplikaciji, brez katere bi preprosto obvisela v zraku. Nacionalizem, kot je slovenofilija, je potemtakem v bistvu le okvir za najrazličnejšo družbeno vsebino, posoda, v katero je mogoče naliti marsikaj. Po drugi strani pa tudi tisti socialni koncepti, ki jih kategorija naroda ne zanima ali jo celo v imenu internacionalizma odklanjajo, že zaradi najosnovnejših zakonitosti komunikacije ne morejo preprečiti, da se ne bi ujeli v nacionalni okvir, ki je očitno, dokler imamo pač narodne jezike, nujna in neodmisljiva konkretna posoda vseh družbenih programov in sleherne socialnosti ne glede na njeno vsebino. Naj so se čutili slovenski kristjani, marksisti, eksistencialisti, ludisti itd. v svojih prvotnih zamislih še tako načelno vzvišene nad nacionalnimi plotovi, v resnici so in bodo via facti vsi po vrsti osrečevali s svojo dejavno ljubeznijo predvsem oziroma samó Slovence. Zato bomo tvegali trditev, da je razmerje med nacionalnim in socialnim objektivno v bistvu precej ustaljeno in se spreminja bolj njegov subjektivni refleks, ki niha med skrajnostma narodnjaštva kot prazne afektivne tavtologije in »svetovljanskega«, svetu tujega socialnega inženirstva kot mehanicistične simulacije družbenih procesov, medtem ko bo funkcionalni optimum najbrž nekje na sredi, v takem ravnovesju človekove narodne in družbene zavesti, ki bo ustrezalo dejanski soodvisnosti obeh kategorij.

Če pa je tako, potem tudi eksplicitna slovenofilija preneha biti za nas preteklost oziroma njen preživeli sedanji relikt in postane, prostovoljno ali neprostovoljno, eden od centralnih fenomenov eksistence slehernega slovenskega književnika, ki je in ki bo kdaj nacionalno-socialno mislil (znano pa je, da praktično ni slovenskega književnika, ki tega ne bi počel). Skratka, če razumemo slovenofilstvo po moji definiciji, zajamemo z njim tolikšen in tako regularen del dejavnega in nedejavnega obstoja slovenskega književnika, da lahko mirne duše zapišemo enačbo: SLOVENSKI KNJIŽEVNIK = SLOVENOFIL (približno tako, kot je, recimo, sesalec vretenčar). In v teh zapiskih se hočemo zdaj vprašati, kaj to pravzaprav za nas pomeni.

* * *

Kar se tiče posledic njegove slovenofilije za slovenskega književnika samega (to je namreč prva točka, ki nas zanima), je bilo in je še, tudi med najmlajšimi in najbolj avantgardnimi literati, če ne aktivno subvencionirano, pa vsaj molče dopuščano in spodbujano mnenje, da mu njegova ljubezen nikdar ni bila, ni in ne bo adekvatno povrnjena in njegova osebna socialna bilanca (v nasprotju z bilanco tistih kolegov drugod po svetu, s katerimi se želi primerjati, pa tudi z bilanco drugih, razumljivo manj

zasluženih domačih konkurentov) vselej izkazuje zgubo, nepoplačan trud in nenagrajene žrtve, od katerih nima drugega kot posmehljivo, jalovo gloriolo nesebičnosti in etične veličine. Resda je ta mit o nesorazmerju med delom in plačilom generično značilen za »naivno«, neosveščeno psihologijo človeka na splošno in ne le slovenskega književnika — verjetno je celo najzanesljivejše znamenje njunega duševnega zdravja —; a prav zato še posebej izziva k natančnejši preiskavi.

Prva, najbolj preprosta misel, ki se nam v tej zvezi ponuja, je najbrž misel, kdor hoče biti slovenski književnik (in to hotenje se zdi v večini primerov zelo izrazito fiksirano, togo in nespremenljivo), za uresničitev svojega načrta nujno potrebuje slovenski narod kot svoje edino možno občinstvo; to je očitno conditio sine qua non, se reče, da brez naroda književnika kratko malo ne bi bilo. Če torej naroda še ni, če je dana šele njegova etnična možnost, si ga književnik brez izbire MORA iz te surovine ustvariti, kar pomeni, da njegovo stvarjenje naroda ni nikakršno »darilo« nikomur drugemu kakor kvečjemu samemu sebi; če pa narod že obstaja, je književnik spet življenjsko zainteresiran, da mu ostane tudi zanaprej ohranjen, in ga mora enako neizogibno sam ohraniti, varovati in krepiti v sodelovanju z vsemi drugimi, ki so še poklicani za to. Redke so profesije, katerih eksistenčna odvisnost od naroda je tako močno izražena kot odvisnost književnika, in še redkeje je odvisnost književnika od naroda glede na velikost in obstojnost narodne tvorbe tako pereča in vznemirljiva, kot je odvisnost slovenskega književnika od slovenskega naroda. Z drugimi besedami: dejavna slovenofilija je od okoliščin izsiljen, obvezen in neizprosen pogoj biti slovenskega književnika, konsekvenca, nerazdružno povezana z voljo do te biti, ni ene brez druge, ne glede na književnikov subjektivni »komentar« — in zato je seveda upravičeno mogoče vprašati, po kakšni logiki naj bi bilo ustvarjanje možnosti za svojo eksistenco moralno tako zelo visoko kotirajoče početje, se pravi, čemu naj bi delali iz sile vrlino.

Sicer pa, kakšna je pravzaprav sociološka vsebina projekta in prakse biti književnik? Očitno to najprej pomeni bivati neko bolj ali pa manj dosledno delitev dela — delitev, ki je vsekakor objektivno nujna, saj je jasno, da bi književnik, ki bi jo s svojim življenjem zanikal odločneje, kot bi si glede na dano stopnjo nadarjenosti, moči in volje za večtirnost smel privoščiti, v konkurenci z drugimi kaj kmalu zaostal; s tem pa se število možnih kombinacij z drugimi poklici za pretežno večino književnikov takoj zelo radikalno skrči. Zdi se, recimo, da brez kolikor toliko temeljite splošne izobrazbe in razgleda literarna dejavnost vsaj v obdobju, ki ga zaobseže slovenska književnost, praktično ni več mogoča; zato je v njem za književnika tako rekoč predpisani minimum delitve dela pisanje ob takem neknjiževniškem poklicu, ki mu bo omogočal oziroma s čim večjo gotovostjo jamčil uresničevanje zahtevane biti izobraženca. Najčistejši izraz procesa v delitvi dela, rešitev, ki prinaša književniku, dokler so drugi pogoji enaki, največje komparativne prednosti in mu zato, logično, pomeni nepresežen cilj in ideal, pa je seveda pisanje kot glavni in edini poklic — Mount Everest vseh literatov, na katerega je od Slovencev prvi splezal Cankar. Če pa je že ta ideal nedosegljiv, potem naj bo dodatni poklic književniškemu vsaj čim bližji, in preprost premislek nam pove, da mu bo najbližja služba v književniških in drugih kulturnih ali s kulturo

povezanih inštitucijah kot naslednji najboljši izhod. Enemu od opisanih treh poklicnih tipov so in bodo pripadali vsi slovenski književniki, ki so in ki bodo hoteli kaj šteti; in nobenega dvoma ni, da je njihova volja vselej, tudi pri naših najmlajših, naravnana v smer naraščajoče, ne pa v smer pojemajoče specializacije.

Opravilo, ki je na ta način pripadlo književniku v okviru družbene delitve dela, pa ni kakršno si bodi. To opravilo je med ljudmi subjektivno močno cenjeno in zaželeno; v »normalnih« razmerah, t.j. ob uresničenem sistemu splošne izobrazbe je zanj značilen nenavadno obilen presežek ponudbe nad povpraševanjem. Posebej velja poudariti, da tako visok vrednostni rang literarnega ustvarjanja vsaj po svojem bistvu ni nobena slovenska posebnost, kot bi včasih radi mislili (ne glede na morebitne konkretne razlike v nacionalno-socialnem pomenu in vlogi književnosti, ki opisani trend pri nas še okrepijo): tudi drugod po svetu je pritisk produkcije na distributivno-regulativne mehanizme (založbe, revije ipd.) enako močan, in povsod so posamezniki bili in so še, podobno kot na Slovenskem, pripravljeni veliko žrtvovati, samo da bi lahko kakorkoli uresničili svojo voljo biti književnik. Podrobnejšo raziskavo objektivnih vzrokov te preference lahko tu izpustimo, ker nam zadostuje, kot se zdi, dovolj nesporna splošna ugotovitev, da taki vzroki v načelu vsekakor obstajajo, saj bi sicer morali pritegniti k razlagi bolj ali manj generičnega obstoja omenjene preference dokaj zapletene in svojevoljne nadomestne hipoteze. Naj bo kakorkoli že, književno ustvarjanje velja skratka med ljudmi od nekdaj za ELITNO DELO, elitno produkcijo — s tem pa ta hip ne mislimo dela, ki bi bilo rezervirano za neko drugače, ne s produkcijo književnosti določeno elito, marveč delo, ki SAMO PO SEBI povzdiguje človeka med DELOVNO ELITO ljudi. Resda se zadnji čas pojavlja na Slovenskem misel, ki poskuša to zanikati: parola naše avantgarde je, da je literarno ustvarjanje »delo kot vsako drugo«, a take besede gredo le malce preveč naivno mimo celotne socialnozgodovinske empirije človeštva,* zato se mi zdijo možnosti za pogosto najavljano »desakralizacijo« književnosti vsaj v sferi duhovne produkcije kot take precej omejene. Nič ne pomaga, če se čutijo posamezni literati zasebno še takó enaki proletarcem, pa tudi če še tako stradajo ali prezebajo ali so izkoriščani ali zatirani; dokler pišejo, so objektivno nekaj več oziroma nekaj višjega od njih, in sto drugačnih deklaracij na tem ničesar ne spremeni. Z »navadnimi« ljudmi se lahko književnik izenači samo takó, da preneha biti književnik — tu pa se njegov egalitarizem, kot vemo, zelo odločno konča, literati, slovenski in drugi (in z njimi tudi delavci Problemov), se ravno narobe ne glede na vse težave in na vso sekundarno vabljivost drugih opravil kot klopi oklepajo literature.

Ker pa je takó, lahko svojo zavrnitev teze o posebni moralnosti slovenofilskih dejanj slovenskega književnika še dodatno preciziramo z ugotovitvijo, da se aspiracije književnika ne omejujejo na cilje, dostopne vsem ljudem, temveč da se kdo, ki je ali hoče biti književnik, vselej poteguje za poseben, za manjšino rezerviran, namreč bolj ali manj izrazito nadpovprečen socialno-delovni status. Očitno je, da bo s takim projektom največkrat združeno enako nadpovprečno tveganje — napori, odrekanja, možnost neuspeha

* Pa tudi način, kako konkretno same funkcionirajo, jih postavlja na laž; prim. prejšnji članek.

ipd. Toda v okoliščini, da je kandidat za književnika pripravljen vzeti vse to nase, glede na dano elitnost književnikovega bivanja ni mogoče videti vzvišenega izraza nekakšnega »čistega«, zgolj erosu biti zavezanega etičnega obilja, marveč kvečjemu docela normalno investicijo v svojem lastnem interesu, visoko stavo v igri za še višje tuzemske nagrade. Seveda: odločitev za tveganje je že zadaj; a če se spomnimo ignorantskega optimizma, ki po vseh naših izkušnjah praviloma botruje takim odločitvam, jo bomo najbrž prav tako vzeli kot moralno nevtralno.

In zdaj si lahko zastavimo naslednje vprašanje: ali se elitarni zahtevek slovenskega književnika omejuje na sfero duhovne produkcije, se pravi na pravico do pisanja kot elitnega dela, ali pa sega morda čeznjo in vključuje tudi konsekvence, ki bi jih iz takega dela bilo mogoče izvajati in uveljavljati na področju družbene DELITVE materialnih in nematerialnih dobrin?

Vzorec odgovora na to vprašanje je slovenskim književnikom po moje dal Prešeren: z marksikakšno besedo in dejanjem, čisto posebno pa še s svojim odnosom do Ane in Julije. —

Eden od znanih »problemov« prešernoslovja je uganka, zakaj se naš France prav do kraja za nobeno ceno ni hotel poročiti z Ano Jelovškovo, svojo dolgoletno ljubico in materjo svojih treh otrok. Še posebno čudna je zadeva, ker vemo, da je sam priznaval in uvideval potrebnost te poroke — saj spričo svojih znanih ali pa suponiranih socialno-etičnih načel niti ni mogel drugače; a prav zato se zdi tembolj signifikantno, da se po njih enako dosledno NI ravnal. Spomini njegove hčerke razločno opredeljujejo naravo njegovega odpora do ženitve z Ano kot globoko segajočo psihično blokado, kot apriorno fiksacijo, ki je tudi najlepša doživetja z njo in otroki niso mogla niti malo premakniti z mesta (znana scena v njegovi sobi pri Crobathu). In ravno to protislovje: sprejemanje ljubezni in prijateljstva, hkrati pa vztrajno zavračanje misli na formalno institucionalno potrditev takó nastalega človeškega razmerja, nas pri iskanju razlogov za pesnikovo vedenje dovolj očitno usmerja na pravo sled. Ob njem se namreč takoj domislimo znanega splošnega vedenjskega vzorca meščanske družbe, ki ji je ženska iz nižjih slojev dobra za marsikaj, le za ženitev ne, in v kateri bi bila poroka z Ano za Prešerna kratko malo — resnična ali namišljena — mezaliansa, dejanje, nezdružljivo z njegovim dejansko doseženim ali pa vsaj predvidenim, pričakovanim in zaželenim socialnim statusom; pomenila bi tako rekoč svojeročni podpis pod svoj življenjski socialni neuspeh, takega podpisa pa se je Prešeren, čeprav naj bi bil domnevno neskončno vzvišen nad pritlikavim pehanjem svojih sodobnikov, kot kaže, vendarle s človeško razumljivo, dasi ne posebno impozantno, zakasnelo, brezpredmetno in docela iracionalno trmo branil.

Poanta Anine zgodbe je skratka za vsakogar, kdor ni gluh, dovolj nepreslišna: »če bi se ženil, bi se ženil z meščanko«. S tem pa smo že pri Primičevi Juliji, kajti bodisi da je pesnik resno računal na poroko z njo (kar bi se sicer opazovalcu zdelo precej naivno in nespametno), bodisi da je želel samo tako rekoč simbolično prijaviti svojo načelno pravico do take zveze, se pravi, da je bil to bolj akt »teoretične«, »idealne« socialne identifikacije, vsekakor si svojega razmerja do nje spričo vseh tedanjih meščanskih moralnih norm ni mogel zamišljati kot krajše ali daljše zunajzakonske epizode, analogne kasnejši epizodi z Ano. Jasno je seveda, da takó nepraktičnemu človeku, kot je bil naš doktor prava, pri tem ni moglo iti, vsaj predvsem ne,

za premoženjsko korist; družba ima deliti še marsikaj drugega, s stališča potreb in interesov književnika najbrž celo še bolj pomembnega in odločilnega, recimo, socialno priznanje, enakopraven vstop, sprejem in vključitev med druge elite, pravico do intimnega druženja in integracije z njimi (integracije, katere najvišji izraz je pravica do priženitve) itd., vse to pa medirano skozi ljubezenska čustva lepe, mlade ženske, ki je s svojo zunanjostjo in vedenjem kajpada najbolj privlačen proizvod elitarnega bivanja ter njegov neustavljivo učinkoviti reklamni izvesek. In na to in táko »Julijo«, se pravi na takó definirane sekundarne atribute elitnosti se je Prešeren, kot kaže, ujel in prilepil tako silovito, da se ne glede na vsa svoja siceršnja načela in na vse nasvete zdrave pameti ni mogel več odtrgati od njih, dokler ga niso osebno pogubili — kajti če upoštevamo njegov osrednji, književniški eksistenčni projekt in pa razmere, v katerih ga je poskušal uresničiti, nam ne bo težko uvideti, da bi bila zanj veliko bolj priporočljiva in stvarna politika zasebne skromnosti, saj bi si bil s službo, ki jo je imel, in s to ali ono »Ano« očitno prav lahko uredil dovolj normalno življenje na nepretenciozni ravni nekakšnega nižjega srednjega sloja; a ne, njega je jahal fantom »Julije« kot pogoja biti, kot edinega adekvatnega življenjskega deleža, dokler mu ni zlomil vratu.

In kar je še bolj usodno, ta obsedenost je zaznamovala tudi njegovo poezijo, saj je, recimo, v Sonetnem vencu spravil rast in razcvet slovenske književnosti v neposredno odvisnost od vprašanja, ali bodo bogate meščanske dedinje uslišale slovenske literate, kar se zdi le malce preveč drastičen, če ne celo vulgaren elitarni sociologizem. Prešernov Sonetni venec pomeni naravnost programatično zanikanje same načelne možnosti poduhovljenja in askeze, možnosti, da bi slovenski književnik našel zadoščenje in izpolnitev v svojem (elitnem) delu kot takem, in namesto tega povzdiguje na njegovo zastavo nekakšno jamrajočo zahtevnost slabiča, brez ostanka bitno odvisnega od družabnih ničevnosti tega sveta. Zlagal bi se, če bi zapisal, da sem na to malodušno prizemnost enega od osrednjih dokumentov naše literature kdove kako ponosen; vendar bi bilo enako nemogoče tajiti, da ni pesnik z njim brenknil na dokaj odmevajočo struno v (narodnem?) značaju slovenskih književnikov, saj je v Sonetnem vencu konstituirani socialni maksimalizem postal med njimi tako rekoč splošno upoštevana moda. Če bi zbrali žive muze naših klasikov na enem mestu, bi dobili kaj nenavadno in imenitno druščino, v kateri bi se Cankarjeva Štefka sramežljivo vdirala v zemljo pred ženami bankirjev, hčerkami graščakov in podobnimi eksotičnimi cvetkami, da o širokem trgovsko-oštirskem povprečju niti ne govorimo. —

Vsekakor smemo reči, da nam je Prešeren s svojim značilnim, izdajalsko nasprotnim vedenjem do Ane na eni strani in do Julije na drugi dovolj nedvoumno in eksemplarično odgovoril na naše splošnejše vprašanje o polovičnem (delovnem) ali kompletnem elitarizmu v tem smislu, da sprejme edinole zadnjega, tj., da hoče za vse, kar jim da, od Slovencev tudi ustrezno veliko dobiti; in z njim se začenja tradicija, ki se je sicer v svojih konkretnih izrazih spreminjala, kakor so se spreminjale socialne razmere in socialne ideje, v svojem bistvu pa se je ohranila nespremenjena prav do današnjih dni in do najbolj avantgardnih literatov. Takó je, recimo, zlasti srednja tretjina dvajsetega stoletja prinesla zanimiv premik od klasičnih meščanskih kriterijev elitnosti, kot sta bila premožnost in dostop v vodilne salone, k neposredni politični moči ali k mestu in vlogi znotraj nekakšnega

napol zarotniškega (in seveda brezspolnega) vrhnjega telesa; ni pa gotovo, da je ta premik trajen, kajti z nastankom nove, socialistično-zasebniške položajno-premoženjske crème de la crème se začenja nadarjenim mladim fantom, ki se zgrinjajo v Ljubljano, znova odpirati klasična Prešernova varianta, namreč varianta priženitve. Vsekakor so skrajno redki slovenski književniki, ki bi se zunaj-proizvodnih konsekvenc svoje neogibne proizvodne, delovne elitarnosti, naj bodo zdaj te konsekvence od primera do primera kakršnekoli že, brez nujne potrebe (tj. če ne gre res za nepremagljivo individualno socialno-psihološko avtokastracijo, o kateri bomo še spregovorili) otepali; velika večina jih je s svojo eksistenco ali s svojimi željami nadvse razločno potrdila temeljno družbeno opredelitev, ki jo je tako rekoč paradigmatično sprejel zanje Prešeren, kar pomeni, da je pristni, neizsiljeni asketizem do danes ostal pri njih začudenje zbujajoča iregularnost, izjema, ki potrjuje pravilo. In retroanalitično lahko pripomnimo, da je v resnici že sama delitev na primarni in sekundarni, »produkcijski« in »delitveni« elitizem metodološka finesa, v kateri tiči dušeslovni nesmisel, in da je bilo torej naše vprašanje v bistvu retorično.

Seveda, eno je hoteti, drugo pa moči; še dostikrat je ostalo v celotnem obsegu pojma elitarno bivanje za slovenskega književnika, podobno kot za Prešerna, nedosegljiv privid. Krive so bile temu deloma resnično težave, v katere ga je pripeljala objektivna logika njegovega slovenofilskega projekta sama na sebi, se pravi izzivanje aktivnega ali pasivnega odpora projektov, ki so njegovemu kakorkoli nasprotovali, deloma pa tudi take, ki z njegovim literarnim ustvarjanjem niso imele neposredne zveze in jih moramo torej v tem premišljevanju dati v oklepaj kot človekovo splošnejšo usodo, recimo, zgodnja smrt ali prirojena meja socialne prilagojenosti. Posebno važno se mi zdi opozoriti na usodnost te druge determinante, ki se je doslej, kolikor vem, v bistvu sploh še nismo zavedeli in je vstavili v svojo rekonstrukcijo naše literarne preteklosti, zaradi česar je vsa naša predstava o usodi slovenskega književnika značilno izkrivljena. Po eni strani je morala večina naših piscev opraviti v svojem življenju velikanski in skrajno zahteven družbeno-civilizacijski skok: z dežele v mesto, iz kmeta ali mestnega proletarca v izobraženca, iz reveža vsaj v pripadnika spodnjega srednjega sloja in podobno (praviloma pa so si fantje, kot rečeno, nalogo sami dodatno otežili z družbenimi aspiracijami, ki so segale še visoko nad to minimalno raven); po drugi strani pa ustroj njihove osebnosti očitno ni bil zmeraj najbolj primeren za preizkušnjo, ki jo je življenje terjalo od njih, saj se zdi, da med posameznikovim literarnim talentom in med njegovo sposobnostjo prilagajanja ni kake posebno izrazite pozitivne korelacije — nekateri znaki bi utegnili govoriti celó za možnost, da si ustvarjalnost in pa normalna, adaptativna inteligenca vsaj v določenih okoliščinah nasprotujeta, se pravi, da druga drugo izključujeta. Vsekakor se nam v luči tega premisleka, zlasti starejša, deloma pa tudi še novejša zgodovina slovenske književnosti razodene kot pravi mimohod SUBJEKTIVNO, tj. individualno-psihološko tragičnih, izkoreninjenih in nasedlih eksistenc, ki tudi v najbolj idealnih objektivnih razmerah ne bi bile dosegle običajnega miru in življenjske sreče. To je najbrž že sociološka šifra Prešernove zgodbe, kasneje pa jo srečamo, če se omejimo samo na najvidnejša imena, posebno pri Levstiku, Jenku in med četverico naše moderne; zadnjo reprizo doživi menda pri Prežihu.

Razume se, da je iz stiske neprilagojenosti z znanim nevrotičnim obratom mogoče napraviti tudi najvišjo in edino vrlino; in res se je pri nas mnogo večjih in manjših duhov od Prešerna pa vse do danes angažiralo za to značilno »racionalizacijo«, kot bi rekli psihoanalitiki, njen paradni apostol in evangelist pa je postal in ostal Ivan Cankar, saj ji je posvetil pravo mučno, usmiljenja vredno, a dostikrat tudi nevzdržno primitivno in neokusno biblijo v dvajsetih debelih knjigah. (Od tod znano neugodje njegovih recenzentov, normalnih ljudi, ki so deviantnost takega stališča kajpada natančno čutili, čeprav ji niso mogli pojmovno do živega in so se zato precej nebogljeno lovili okrog pisateljevega »pesimizma«, »odsotnosti pozitivne ideje« itd.; toda jedro njihovih pomislekov zgodovina vse bolj potrjuje.) Posebno nerodno pa je, da je bila žrtev iste socialno-psihološke zakonitosti tudi večina najvplivnejših razlagalcev naše literature; zato se znotraj te literature nikoli ni mogla razviti dovolj učinkovita opozicija proti prevladujočemu duhu oziroma konvenciji slavljenja neprilagodljivosti, konvenciji, ki meče na celoten kompleks slovenske književnosti nepotrebno in normalnega človeka odbijajočo senco zavestno gojenega socialnega čudaštva.

OBJEKTIVNO je bila eksistenca slovenskega književnika vsaj tendencialno dovolj izrazito mučeniško-herojska kvečjemu v pionirskih časih slovenofilskega projekta, se pravi, nekako do konca Bachovega absolutizma (čeprav bi bilo treba najbrž celo tu razlikovati stopnjo res popolne osamljenosti in izobčenosti od stopnje, ko je slovenski književnik vsaj v krogu ožje skupine somišljenikov vendarle že doživljal tisto priznanje svoje elitnosti, ki mu ga je širše okolje odtegovalo, in s tem v določenem smislu kljub vsem oviram uresničeval svoje družabne ambicije), ter pozneje še enkrat med krajšo, a dokaj ostro krizo tega projekta v drugi svetovni vojni. V zadnji tretjini devetnajstega stoletja je položaj že popolnoma drugačen, saj lahko tedaj, recimo, Tavčar (tudi če Stritarjev primer zanemarimo kot primer pretirane in netipične, »neknjiževniške« socialne prilagodljivosti, dasi je vprašanje, s kakšno pravico) naravnost šolsko natančno realizira Prešernov »julijanski« življenjski scenarij s svojimi dodatki, na kakršne Prešeren ni mogel najbrž niti v sanjah pomisliti, pa tudi sicer se z napredkom slovenske kulturne avtonomije postopoma množi število takih mest v raznih literarnih in sorodnih ustanovah, ki zagotavljajo slovenskim književnikom vsaj neko osnovno gmotno preskrbljenost in hkrati potrebno tesen stik z literaturo.

Nekoliko zakomplicira podobo s kar dvema zgodnjima smrtma in enim klasičnim zgledom socialno-psihološke frustracije naša moderna, a omenjene tri eksistence so glede na splošni trend seveda izrazito izjemno naključje, saj pooseblja resnično tipično usodo slovenskega pisca iz te generacije kvečjemu Župančič. Kmalu nato požene ustanovitev svoje države vzpenjajočo se krivuljo še bolj strmo navzgor, in nič drugačnega učinka nima nekoliko pozneje zmaga socialistične revolucije, ki uvaja obdobje doslej najbolj cvetoče in morda sploh objektivno nepresežne elitarnosti bivanja slovenskega književnika na podlagi široko zajamčene materialne baze, ki mu je na razpolago za življenje in za ustvarjalno funkcioniranje (kar se tega drugega tiče, prim. prejšnji članek). Posebno v zadnjem času smo slovenski literatje dosegli razmere, ki nam dovoljujejo v bistvu nadvse prijetno izbiro med svobodnim poklicem, primernim za najbolj zaslužne, najbolj spretne, najbolj plodne ali najbolj fanatične ustvarjalce, in med »boljšimi« kulturnimi službami oziroma položaji, ki se ponujajo vsem drugim (tudi v

tem pogledu se je namreč spričo obilja priložnosti spodnja meja naših zahtev že precej dvignila, saj se npr. srednješolska profesura književniku, ki hoče kaj veljati pred sabo in pred drugimi, dandanes praviloma že ne zdi več dovolj imenitna). Ne trdim, da ni na svetu posameznikov ali celih nacionalnih skupin piscev, ki se jim gmotno ne godi še precej bolje kot nam, a ta (sicer nedvomna) razlika v absolutnih nivojih spričo izrazite podobnosti RELATIVNEGA socialnega dosežka književnika tu kakor tam za našo interpretacijo vprašanja ni odločilna ali jo kvečjemu zabrisuje kruhoborsko-apologetsko, češ »kaj pa že imamo slovenski književniki od svojega književnikovanja — saj vse skupaj ni vredno besede«; zato je treba še posebej poudariti, da pri vsem obveznem godrnjanju (ki je pač neizbežen tribut našemu lobbyju in konkretno sredstvo nadaljnjega interesnega pritiska) uživamo glede na velikost svojega zaledja in glede na razmere, v katerih to zaledje povprečno živi, mirno lahko rečemo, naravnost idealen položaj.

Z drugo besedo: naš slovenofilski angažma se nam je zasebno očitno v vseh pogledih splačal, kajti skupni odstotek in še bolj časovna razporeditev s tem angažmajem povezanih neuspehov in neprijetnosti sta ostala za nas v več kot znosnih in sprejemljivih mejah, večina pa nas je dosegla to, kar je ob količkaj stvarni oceni možnosti smela pričakovati, in vsekakor BISTVENO VEČ KOT »NAVADNI« SLOVENEC: slovenski književniki spadamo namreč, še enkrat, v tisto skupino Slovencev, ki jim je prav ustvaritev slovenskega naroda omogočila ne samo deloven, temveč tudi zunajdeloven hierarhični vzpon proti vrhu družbene piramide — vzpon, ki bi bil sicer mnogo težji ali pa nanj celo, kot v našem primeru, sploh ne bi mogli računati. Slovenstvo je nam, slovenskim književnikom, enako kot drugim slovenskim elitam, bilo, je in bo objektiven, od naše volje bolj ali manj neodvisen, tako rekoč »prisilen« razlog za individualni dvig nad druge Slovence, ker pač, kot vsaka više organizirana socialna ideja, nacionalna ali drugačna, deluje kot motor vertikalne diferenciacije znotraj nekega prej socialno mnogo bolj zniveliranega stratuma prebivalstva. (Aforistično bi lahko rekli: SLOVENSTVO JE NEENAKOST SLOVENCEV MED SEBOJ, tj. taka neenakost je sami ideji slovenstva strogo imanentna, je ena od neodmisljivih dimenzij njene strukture, in njeno uresničevanje ne glede na drugačna pričakovanja ljudi ni moglo prinesti česa drugega kot novo potrditev te zakonitosti v eksplicitni, empirično preverljivi obliki. Seveda pa to še ni argument proti slovenstvu, kajti v odsotnosti narodne ideje so si bili Slovenci, kakor vemo, sicer resda v glavnem med seboj enaki, vendar je bila ta enakost zgolj enakost v neenakosti, namreč v podrejenosti tujcem. Sploh bi rad ponovil svoje opozorilo iz prejšnjega članka, da s takimi in podobnimi ugotovitvami nikogar ne hujskam k nikakršnim novim poskusom, kako po tem ali onem tisočprvem osebnem patentu in receptu odpraviti neenakost med ljudmi, saj se mi zdi ta neenakost kratko malo neizogibna. Kolikor je v mojih besedah ironije ali celo ogorčenja, veljata oba izključno samo vsakovrstnim obljubam enakosti, s katerimi slovenski književniki — in ne samo oni, ampak o njih za zdaj konkretno govorimo — vodijo svoje rojake za nos; njihova lastna elitarna eksistenca je namreč najboljši dokaz za nevzdržnost njihovih sociagoških pretenzij. »Kar storile so roke, to z nogami potepta si.« Svoje nekdanje trditve bi dopolnil kvečjemu z dostavkom, da obljuba enakosti seveda ne pomeni nujno obljube neposrednega materialno-socialnega egalitarizma, kakršen je značilen za nekatere najbolj reprezentativne

ideologije novega veka, ker je med slovenskimi književniki od nekdaj močno razširjena, od krščanstva prek sekulariziranega intimizma lepe duše do današnjega ludizma, tudi tej nasprotna ideja »enakosti v nečem drugem, bolj bistvenem« kot protiuteži proti primarnim družbenim razlikam;* a tudi njeni duhovniki si prav z misijonarjenjem zanjo priborijo primarno, tj. direktno materialno-socialno elitni položaj in jo s tem brez ostanka dezavuirajo.)

* * *

Mislim, da lahko po vsem, kar smo v pričujočem članku dognali in razčistili, tvegamo nekoliko drugačno oceno slovenofilije slovenskega književnika, kot jo slišimo na splošno. Njegova ljubezen do lastnega naroda bo očitno edino naraven in logičen refleks konkretnih razmer in okoliščin njegove eksistence; slovenski književnik svoj narod tako rekoč brez izbire mora ljubiti, kajti nacionalna mlačnost in »planetarizem« ljudi, ki živijo — in sicer prijetno živijo — od obstoja Slovencev, bi pomenila kvečjemu brezpomembno sprenevedanje. Po drugi strani pa se mi v taki ljubezni pri najboljši volji ne zdi mogoče videti karkoli posebnega in moralno izjemnega; naj jo obračam na noge ali na glavo, vselej se mi slovenofilija nas slovenskih književnikov pokaže kot emocionalen nadzidek otipljive individualne koristi, zunaj katere književnik, dokler je književnik, svojega naroda na noben način ne more doživeti, pa naj mu je to osebno jasno ali ne. Vsak svetnik ima k sebi obrnjene roke in docela v duhu tega pregovora je najbrž tudi slovenofilija nas slovenskih književnikov v bistvu samo izraz preprosto robustne in zdravo neskropulozne LJUBEZNI DO SEBE.

Marijan Kramberger, »Poskus drugačne ljubezni do Slovencev«, *Sodobnost*, leto 1971, št. 8/9, str. 904–912; št. 10, str. 961–968; št. 11, str. 1098–1106. Dostopno na: Digitalna knjižnica Slovenije, http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-7SAIVTWJ, (pridobljeno 15. 1. 2020).

Poskus drugačne ljubezni do Slovencev I

Marijan Kramberger

Doktorju Alfonzu Tominšku in drugim sošolcem v tujini

Ta hip je skrajni čas, da obrnem ploščo, saj me imajo bralci po zadnjih dveh člankih* najbrž močno na sumu, da vlečem iz ropotarnice nekak primitiven socialni darvinizem kot asocialno teorijo družbe in zgodovine. Zapišimo torej, da nam v prejšnji številki Sodobnosti »razkrinkana« slovenofilija slovenskih književnikov nikakor ne pomeni samo prevaro in alibi za zasebno povzpenjanje in se nam njen učinek in njena resnica z njenimi prijetnimi posledicami za književnike same — skoraj bi rekel: žal — še ne zdita izčrpana. Narava njihove ljubezni do Slovencev namreč ni takšna, da bi si pač jemali od njih svoj nadpovprečni (elitarni) delež v delu in plačilu, sicer pa bi jih puščali pri miru; narobe, z ustvaritvijo slovenskega naroda so slovenski književniki Slovencem v sodelovanju z drugimi slovenofili tako rekoč konkretno izbrali in odredili bivanjski prostor, izbrali in odredili ne le njegovo obliko, marveč v marsičem tudi njegovo vsebino oziroma strukturalne značilnosti, in se s tem seveda vmešali in zapletli v njihove najbolj usodne in delikatne osebne zadeve, kar je sploh neizbežen atribut družbene neenakosti, bržkone celo odločilnejši od neposredno merljivih izrazov te neenakosti samih na sebi. In v pričujočem nadaljevanju si bomo zdaj ogledali to drugo plat medalje, se pravi objektivno sociagoško funkcijo slovenskega književnika in njegove slovenofilije, ali še bolj točno, posledice te slovenofilije za njenega prostovoljnega ali neprostovoljnega odvisnega, objektnega kontrahenta.

Pri tem se bomo držali naslednjih izhodiščnih načel: 1. nihče nam nima pravice z nobenim pravnim ali moralnim pritiskom preprečevati svobodne razprave o RESNIČNIH zgodovinskih rezultatih slovenofilije slovenskih književnikov, ki bodo največkrat, ker slovenski književnik pač ni bog, verjetno bolj ali manj drugačni, kot jih je predvideval (ter sebe in druge prepričeval o njih); 2. niti za hip ne bi bilo pametno pozabiti na dejstvo, da je njegova sociagogija vselej nerazdružno povezana, določena in omejena s skrbjo zase; 3. vendar pa pri vsem tem ne smemo storiti tudi te napake, da bi učinke njegove ljubezni do Slovencev kakorkoli a priori vrednostno opredelili oziroma bi jih kar vsevprek pavšalno obsodili. Vódenje družbe naj nam bo nujno potrebno in absolutno legitimno družbeno opravilo, in čeprav ga bomo, kot že ta uvod namiguje, v našem lastnem primeru konkretno kritizirali, se bomo obenem odločno odmejili od tistih tendenc časa, ki ga v svoji slepoti načelno odklanjajo. Izrek pa velja seveda tudi narobe:

* *Kako eksistira slovenska književnost,* Sodobnost 1/71, in *Slovenofilija slovenskih književnikov,* Sodobnost 7/71.

prav zaradi potrebnosti sociagogije je treba od tistih, ki jih ta potreba dviguje proti vrhu družbene piramide, vselej neizprosno zahtevati optimalne dosežke in zlepa ni mogoče biti do njih dovolj budno nezaupljiv.

* * *

Ponovimo torej: teoretično lahko ima Slovenec, ki ni pripadnik slovenske elite, od slovenofilskega delovanja te elite vsak hip bodisi škodo bodisi korist, se pravi, to, da je Slovenec (kar je seveda osrednji in ključni nasledek njenega delovanja), je lahko zanj osebno enako dobro kakor slabo, zato je treba pri presojanju zmeraj upoštevati OBE možnosti.

Zgledov za empirično potrjeno koristnost obstoja slovenskega naroda nam najbrž ne bo težko našteti. Že prvi hip je njegova ustvaritev pomenila rehabilitacijo nekih etničnih karakteristik, ki so dotlej avtomatično karakterizirale socialno manjvrednost, in s tem veliko olajšanje za vse tiste Slovence, za katere je bil njihov etnos nekaj objektivno nepresežnega (takih pa je bila tedaj precejšnja večina); pozneje se je to, ob nastanku jugoslovanske države, še stopnjevalo do določenih (zlasti gospodarsko-civilizacijskih) oblik komparativne etnične superiornosti, spričo katerih je postalo kajpada še bolj prijetno biti Slovenec*; in končno je naš socializem to, v stari državi bolj teoretično prednost, do kraja aktualiziral s takšno politiko razvoja proizvajalnih sil in proizvajalnih odnosov, h kateri je sicer mogoče imeti tudi pripombe, ne da se pa zanikati, da ni prinesla razmeroma velikemu delu Slovencev (in tu mislimo na tako imenovane »navadne« Slovence, tako rekoč na »ljudstvo«), posebno če upoštevamo njihovo neveselo zgodovinsko preteklost, nadvse zadovoljivih materialno-socialnih razmer. Vendar pa bi bilo popolnoma zgrešeno, če bi iz takih in podobnih znakov napravili sklep, da je obstoj slovenskega naroda vselej bil in bo koristen za slehernega Slovenca. Nota bene: s to pripombo seveda ne poskušamo kje diskreditirati našega narodotvornega projekta v primeri z drugimi oblikami socialnosti, saj zaradi nje ne postane nič slabši oziroma bistveno manj uspešen od njih; največ, kar lahko doseže KATERAKOLI družbena ideja v praksi, se nam zdi namreč korist za večino v okviru nekih specifičnih, strogo določenih in spričo tega kajpada bolj ali manj kratkotrajnih okoliščin, ne pa pavšalno stoodstotna in večna, ahistorična pozitivnost, tako rekoč nadzemeljska idealnost, in trdimo torej samo, da bi bilo načelno nelogično, ko bi bila prav ideja slovenskega naroda edina izjema od tega pravila oziroma ko bi na vprašanje o njeni koristnosti ali škodljivosti odgovarjali drugače, naivneje, kot smo dandanes od določene ravni intelektualne poštenosti navzgor navajeni odgovarjati na siceršnja taka vprašanja.

In res se nam izkustveni dokazi za utemeljenost naše opreznosti ponujajo vsaj enako obilno kot argumenti za nacionalni optimizem, pa naj sežemo v preteklost in ugotovimo, da je slovenstvo dostikrat zahtevalo od Slovencev tudi veliko nepoplačanega trpljenja in žrtev, ki bi bile sicer, t.j. ob neaktiviranosti njihove narodne volje, izostale, se pravi, da jim je ravno ta volja postala individualno usodna — kajti brez našega narodnjaštva očitno tudi tuje slovenofobije, raznarodovalnega pritiska in preganjanja ne bi bilo, saj ne bi bilo zanj povoda: za spopad sta zmeraj potrebna dva

* Primerjaj, kar pravim o tem v članku *Slovenci v Jugoslaviji* (Sodobnost 12/69).

srboriteža in spraševati, »kateri je začel«, čigav nacionalizem je torej obsojanja vredni krivec, naš ali tuj, bi bilo enako brezpredmetno kot ugibati, kaj je bilo prej, jajce ali kura — ali pa se ozremo po današnjem stanju in naštejemo dovolj obsežne skupine Slovencev, ki bi se jim zunaj konkretnih eksistenčnih propozicij slovenstva iz takšnih ali drugačnih razlogov godilo bolje, kot se jim zdaj godi, začenši od kmetov pa do dela strokovnjakov, do podjetnežev itd., da o naših manjšinah v zamejstvu, o njihovih težavah in frustracijah niti ne govorimo: kaže namreč, da se Slovenci nikoli ne bomo mogli res vsi zediniti »pod streho hiše ene«, vedno se nam bo tujstvo okoli nas vsaj nekoliko zajedalo v narodno telo in s tem seveda boleče postavljalo pod vprašaj vso našo nacionalno idejo. Pa tudi sicer je njena bodočnost popolnoma odprta in negotova, saj nas že bežen pogled po svetu in zgodovini pouči, da moramo za zdaj kljub vsem nelahkim preizkušnjam govoriti prej o svoji narodni sreči kot o nesreči, nihče pa seveda ne more — pri že omenjenem minimumu intelektualne poštenosti — osebno jamčiti, da se bodo stvari zmeraj sukale za nas razmeroma tako ugodno, kajti okoliščine, v katerih bomo živeli, se bodo po vsej priliki tudi v prihodnje bolj ali manj nepreračunljivo spreminjale, kot se od nekdaj spreminjajo za slehernega človeka, in to očitno utegne pomeniti za nas marsikaj, od najboljšega do najslabšega — nobene skrajnosti ni mogoče tako rekoč meritorno in za vse večne čase izključiti.

Nevarnosti, ki grozijo majhnemu narodu, so kajpada zelo različne, in glede na to, katero izberemo, lahko sestavimo najraznovrstnejše scenarije svoje bodoče usode. Mogoče si je vzeti za izhodišče npr. svojo zunanjo šibkost, eklatantno nesorazmerje moči v primerjavi z večjimi narodi tega sveta (ali pa naše bližje soseščine, ne glede na nebesno smer), spričo katerega smo in bomo tudi pri formalni samostojnosti kvečjemu zelo pogojno sami kovači svoje usode, in si brez težave predstaviti za nas neprijetno aktualizacijo tega nesorazmerja na gospodarskem, političnem, vojaškem ali še kakem drugem področju; mogoče se je osredotočiti na interno ogroženost našega naroda od njegovih lastnih slabosti, na temni oblak njegove duhovne, socialne in moralne »majhnosti«, nezahtevnosti in samozadovoljstva, ter se vprašati, kako naj se tak narod, precej očitno nagnjen k provincializaciji in k disfunkcionaliziranju najboljših, narod krapov, ki mu je ščuka hudič v ribji podobi, vitalno regenerira; lahko pa tudi oboje kombiniramo in tako dobimo najverjetnejše, se pravi najbolj nevarne ekstrapolacije, saj je npr. bržkone ravno v prepletanju pravkar opisanih zunanjih in notranjih vzrokov skrita rešitev uganke, zakaj Slovenci v Jugoslaviji socialno-paradigmatično nismo dovolj prodorni, zakaj te države ne znamo prežeti s svojimi (zahtevnejšimi) kulturno-civilizacijskimi normami in se s tem vsaj približati tako imenovanemu razvitemu, se pravi višje organiziranemu svetu, za kar bi bili teoretično poklicani — v resnici pa si ravno narobe Jugoslavija vse bolj uspešno asimilira nas in se nam neopazno oktroira kot neviden, nenasilen in zato tem učinkovitejši motor entropije slovenstva*, entropije, ki lahko seveda vsak hip tako rekoč čez noč obrne prednosti našega posebnega, slovenskega socializma v njihovo nasprotje, bodisi z dokončno balkanizacijo našega gospodarskega in socialnega življenja, bodisi z izsiljeno

* Opravičujem se, da zaradi sistematičnosti ponavljam nekatere misli iz članka *Slovenci v Jugoslaviji*.

restavracijo ortodoksnega taborskega socialističnega modela, bodisi s popolno politično zmedo in delitvami, o katerih ni mogoče reči, koliko bi nas človeško, moralno in materialno veljale, kje bi se ustavile in kako bi se za nas iztekle.

Z eno besedo: pravda o smislu in smotrnosti obstoja slovenskega naroda še nikakor ni končno odločena (in tudi nikoli ne bo, razen ob njegovem morebitnem fizičnem izginotju), ker je dolgoročno razmerje njegovih plusov in minusov kratko malo nepredvidljivo in ker je prav mogoče — čeravno, ponavljam, ni popolnoma nujno in neizbežno! — da se bo slovenofilski socialni projekt ne glede na dosedanje uspehe npr. že v merilu prihodnjih nekaj desetletij izkazal kot nepriporočljiv in zgrešen oziroma bo vztrajanje v nenapornem eksistenčnem okviru danega »domačega« etnosa v našem posebnem primeru obveljalo kot tvegana lagodnost, kot zapeljiva past, kot nepremišljeno podrejanje slepim »naravnim« zakonom, ki vodijo morda vso etnično skupino ali vsaj veliko njenih članov v prepad oziroma v slepo ulico tam, kjer bi se jim s pravočasno refleksijo in relativizacijo teh zakonov odprla, pa čeprav ozka in strma steza k rešitvi. Kakor namreč nimamo zanesljivega jamstva za generalno koristnost (manjšega) naroda, tako ni težko najti generalnih argumentov PROTI njemu, argumentov za načelno kritiko rezultatov dosedanje divergentne zgodovine Indoevropejcev: tak je npr. kibernetični argument, da je vse, kar ovira in otežuje dotok informacij, za organizem škodljivo, in še bolj etološki (vedenjeslovski), po katerem etnična diferenciacija posameznih skupin slabi občutek za identiteto vrste oziroma rase in s tem spodbuja agresivnost med takimi skupinami, reakcije vzajemnega izobčevanja in podobno. (Oboje sta dovolj očitno temeljni šifri naše celotne narodne usode od prvih začetkov slovenskega dialekta staroslovanščine do današnjih dni — usode, ki nikakor ni naključna, po naključju izjemno »krivična« in »tragična«, marveč strogo zakonita in nujna.)

Če nič drugega, je treba spričo takih ugovorov najbrž vsaj od primera do primera skrbno pretehtati, ali se riziko naroda resnično splača, tj., ali bodo njegovi plusi res izdatno večji od minusov in ti minusi kolikor toliko pod narodovo kontrolo. Brezglavo narodoljubje ne glede na velikost etnične skupnosti in druge relevantne okoliščine, se pravi slepo posnemanje drugih, večjih nacionalizmov bi bilo tu več kot nespametno, saj mora vsekakor obstajati meja, pod katero se spremeni ne le politična, temveč tudi npr. kulturna avtonomija take skupnosti v bridko nesmešno karikaturo, in vprašanje je, ali smo mi s svojima, širokosrčno šteto, dvema milijonoma dovolj izrazito nad to mejo ali pa ne in bo zgodovina videla v nas samo eno od ilustracij za bizarnost novoveške volje ljudi, po vsej sili ohraniti v Evropi do pičice takšno etnično konfiguracijo, kakršno so tu izoblikovale nekdanje popolnoma drugačne in novemu veku fundamentalno tuje zgodovinske razmere.

(Eden od simptomov, ki zelo zgovorno opozarjajo na drugo možnost, so seveda tudi značilne težave nas, slovenskih književnikov samih, recimo problem, da naša literatura — razen v izjemnih primerih, namreč na ljudskopovestni ravni »Ukane« ali »Gimnazijke« — ni zmožna funkcionirati tržno demokratično, da so njene naklade v bistvu brezupno skregane s pojmom rentabilne knjižnoindustrijske serije in da je zanjo edini način eksistence že opisano elitarno-subjektivistično prerazdeljevanje družbenega proizvoda v svojo korist, se pravi nekakšno samomecenatstvo iz splošnega

žepa; pa tudi v zasebnem pogledu pisanje kot tako, t.j. pisanje, ki ne poskuša biti sredstvo institucionalne alpinistike, slovenskemu književniku ne odpira kaj prida perspektiv, niti gmotno, v smislu resničnih bogastev, ki bi se nakopičila npr. od procentualnega honorarja pri velikih nakladah, niti moralno, v smislu podobno impozantnih statusnih priznanj. Tudi »duhovna nosilnost« našega — in vsakega? — malega naroda je namreč, verjetno celo v geometrični degresiji, zmanjšana, razpoložljivi fondi občudovanja in hvale so močno omejeni in mehanizem njihove delitve škripa in se zatika, kar je ljudska modrost povzela v formuli o medsebojni zavisti in nevoščljivosti kot najbolj v oči bijoči karakterni lastnosti Slovencev, čeprav gre v resnici najbrž zgolj za vedenjski vzorec, ki sta ga tako rekoč izsilila ozkost razmer in neizprosen boj za dano pičlo, klavrno in nezadostno kvoto možnosti za kakršnokoli odliko. Druga plat iste zadeve pa je znani sindrom preferiranja vsega tujega, ki se na področju literature izraža v boljši prodaji in večji slavi prevodov kot domačih del. Tako slovenski književnik, čeprav pripadnik uspešne slovenske elite, iz dneva v dan boleče doživlja vprašljivost svojega narodnega projekta na lastni koži.) —

In po teh preliminarijah bomo zdaj diskusijo do kraja razprli s ključnim diagnostičnim podatkom, da SLOVENSKO VPRAŠANJE NI RASNO VPRAŠANJE*, narodno in rasno vprašanje pa si nista samo med seboj bolj ali manj različni, temveč si v marsičem celo naravnost diametralno in izključujoče nasprotujeta. Če bi bili Slovenci npr. Črnci sredi belih sosedov, bi prav gotovo imeli veliko nelahkih problemov, a problema, ki nas muči danes, namreč problema ogroženosti od nacionalne disimilacije, bi bili za vselej rešeni: Slovenec bi pri še tako tehtnih razlogih za renegatstvo in še tolikšni volji do renegatstva hočeš nočeš moral (tudi tržaški ali koroški Slovenec!) ostati Slovenec, prek mešanja pa bi se naša skupina celo širila na račun okoliških, saj se mulatje zmeraj štejejo k črnim, ne k belim. Zanimivo je, da se ljudje znajdejo v takšnem eksistencialnem položaju razmeroma prav blizu nas: treba nam je stopiti, v Jugoslaviji ali drugod po Evropi, le še nekoliko južneje, pa že naletimo na drugačen, glede na superbelca rasno zaznamovan in razločen tip človeka (»južnoevropski«, »sredozemski« ali podobno), ki je v milejši obliki podoben ujetnik svoje kože oziroma svoje, v kožo zajedene, neodložljive istovetnosti. Slovenec pa takega identitetnega znaka nima, zato kratko malo ne čuti z njim zvezanih težav; mirno bi lahko bil po nacionalnosti tudi karkoli drugega znotraj civilizacijsko najnaprednejšega dela bele rase, nobene nepremagljive ovire ni, ki bi mu preprečevala, da bi se pridružil, recimo, Rusom, Nizozemcem ali Južnoafričanom, saj celó taki rasistični dlakocepci, kot so bili nacisti, niso imeli nobenih pomislekov proti njegovi germanizaciji (ne vem, zakaj doslej nihče ni znal pogledati na zadevo s tega drugega konca, dasiravno je očitno prav splošno znana ZAŽELENOST Slovencev odločilno dejstvo v celotnem kompleksu!). Skratka, svet se na stežaj odpira pred nami in nas vabi v svoje naročje, brez slovenstva nikakor ne bi bili že tudi obvezno brez doma izgubljeni, in zato seveda ni čudo, če naš narodni čut omahuje;

* Tako sem zapisal že pred meseci v Naših razgledih v odgovoru na anketo o Vprašanju naroda na Slovenskem. Sploh s pričujočim razmišljanjem obenem poravnavam svoj dolg temu časopisu, ki sem mu na omenjeno anketo odgovoril zelo na kratko.

nacionalna ogroženost slovenstva je direktna, zakonita in logična posledica njegove rasne ogroženosti in nespornosti.

Drugače rečeno*: Slovenec se ne rodiš, Slovenec postaneš — ali pa ne. Slovenstvo ni poseben gen ali kombinacija genov, torej nekaj biološko predeterminiranega onkraj posameznikove eksistence in volje, kar bi človeka brezprizivno vezalo in uklepalo kot npr. rasna pripadnost. Seveda postane otrok slovenskih staršev, vsaj za zdaj, najpogosteje dejansko tudi sam Slovenec, ker tako pač odredi zanj njegovo okolje, na čigar odločitve prvi hip nima nobenega vpliva; toda iz te visoke statistične korelacije nikakor ni mogoče sklepati, da obstaja avtomatizem tipa A = B, t.j. »otrok slovenskih staršev = Slovenec in nič drugega« (ter na podlagi takega avtomatizma potem morebiti celo pričakovanje in obveznost, v duhu reka »gorje stvarnosti, če se ne bo ravnala po naših definicijah«); tovrstna posplošitev bi pomenila vztrajanje pri znani, v današnjem času že močno anahronistični in nedopustni zmoti družbenih ved iz obdobja pred uvedbo statistično-kvantifikacijskih metod in pred spoznanjem njihovih načelnih posledic. Glede na »Slovenčevo« edino osebno bistvo, namreč njegov prirojeni genetični vzorec, je omenjena sovisnost pri vsej svoji izrazitosti še zmeraj nekaj akcidenčnega, tako rekoč slučajna navada, ki jo je vsak hip mogoče spremeniti — saj naj bi bila sposobnost nenehnega prilagajanja drugačnim razmeram in okolju po današnjem pojmovanju odločilna in najbolj dragocena lastnost živih organizmov, posebno pa še človeka kot krone stvarstva. In res nam zlasti reagiranje otrok zelo prepričljivo potrjuje misel o nenarojenosti narodnosti, saj ti otroci, če ni kakih drugih, s stališča našega problema sekundarnih zadržkov, vsaj do šolske starosti, če ne še dlje, praktično, ne da bi trenili z očesom, mojstrijo preskok iz enega v drug, pa čeprav zelo različen nacionalni milje. A tudi kasneje ni dosti drugače: resda se vzporedno s postopnim dokončnim formiranjem osebnosti spontana, nezavedna plastičnost človekove duševnosti polagoma zmanjšuje, vendar lahko ustrezno usmerjena in dovolj intenzivna izobrazba in vzgoja ta trend k ustalitvi zelo uspešno zadrži.

Še zlasti velja to v našem slovenskem primeru, ker je po vsej dosedanji tradiciji izmenjave ljudi in idej ter doseženi stopnji duhovne sorodnosti znotraj evropske bele rase pretežna večina potencialno etnično relevantnih karakteristik civilizacije in kulture v »belem« svetu izenačena, skupna vsem etnijam in potemtakem etnično nevtralizirana; otrok slovenskih staršev zraste danes v bistvu predvsem v Srednjeevropejca, Evropejca oziroma belca, na katerem je slovenstvo — skupaj z nekakšno posebno »bistveno vsebino« slovenskega značaja, jezika, družbe in zgodovine — bolj imaginaren kakor resničen folklorni okras. To sodbo je zelo verjetno mogoče razširiti celó na nekdanjo kmečko kulturo našega prostora, ne glede na njene (v bistvu zelo površinske) variacije od ene do druge podalpske doline; če je bil zanjo kljub temu značilen imobilizem, potem je bil ta imobilizem, skupaj z vsemi navidez še tako abstraktno »duševnimi« težavami ob etnični transplantaciji, najbrž samo refleks kmetove konkretne družbenoekonomske biti, za katero je vztrajanje na enem mestu nujen pogoj. Pri mestnem človeku pa tudi tak posreden, gospodarski razlog za generacijski nacionalni avtomatizem odpade, saj je pogoj osebnega in nadosebnega

* Vseskozi se bomo v tem poskusu vračali k tezam, navrženim v Naših razgledih.

uspeha v industrijski družbi ravno nasprotno čimbolj neomejena mobilnost ljudi.

Skratka in z eno besedo, iz teorema o nenarojenosti slovenstva neizbežno izhaja sklep, da indiciranost te oblike skupnega življenja ljudi ni samo načelna, se pravi v sferi nekakšnega abstraktnega opazovanja in stoične kontemplacije, enako kot indiciranost sleherne socialne tvorbe relativna, ne pa absolutna; Slovencu se očitno na vseh straneh odpirajo priložnosti, da naredi iz te ugotovitve tudi dejanske, praktične konsekvence, ni se mu treba za vsako ceno oklepati svoje narodnosti kot edine rešilne bilke, saj lahko po potrebi dovolj normalno zaživi zunaj nje, in v luči te šanse postane relativnost koristi in smotrnosti slovenstva kajpada še posebno akutna. S tem smo se namreč v bistvu že znašli pred naslednjim vprašanjem, kako naj se torej Slovenec v skladu s pravkar opravljeno rektifikacijo svojega eksistenčnega položaja nacionalno vêde, kaj narekuje spričo nje človeku zdrava pamet.

Zdi se, da je v opisanih okoliščinah kakršnakoli uniformnost ravnanja nemogoča, kar konkretno predvsem pomeni, da od Slovenca nima smisla pričakovati in zahtevati brezpogojne narodne zvestobe NE GLEDE na njene pluse in minuse, da ni mogoče zagovarjati vztrajanja pri slovenski nacionalni ideji vselej in povsod ter doslednega zametavanja očitno boljših ali celo edino človeško sprejemljivih možnosti, ki bi se posamezniku ponujali onkraj nje. Samo po sebi se razume, da s tem seveda nikakor ne poskušamo izločiti iz njegove eksistence načela tveganja, kar bi bilo navsezadnje tudi nesmiselno, saj nam niti ni treba posebej razlagati in ponavljati, da se človek ne sme ustrašiti že kar prve težave in vse skupaj pustiti, temveč mora biti pripravljen vzeti v zakup najrazličnejše začasne neprijetnosti, ker je to marsikdaj edina pot do maksimalizacije koristi. Tega temeljnega zakona njegovega obstoja torej tu v ničemer ne spodbijamo, marveč samo predpostavljamo, da je nekje rob, onstran katerega postane omenjena bivanjska strategija neuporabna oziroma škoda nepopravljiva, in ta rob je za nas, ker pač ne verjamemo v nikakršno metafiziko, rob naše eksistence. METAFIZIČNI odgovor na naše vprašanje bo kajpada precej drugačen, saj je slovenstvo po premisah metafizike prav lahko uvrstiti med božanske ali kako drugače ontološko-esencialne kategorije, ki daleč transcendirajo naključja našega zemeljskega bivanja ter njegov pritlikavi pojem dobrega in zlega in od katerih je potemtakem mogoče in potrebno zaupljivo sprejeti, karkoli nam na »tem« svetu naklonijo. Nasprotno pa bomo mi prisiljeni reči, da npr. nekdo, ki je za slovenski narod padel ali ki od svojega slovenstva za življenja ni učakal koristi, kakršne bi imel drugod, ni ravnal pametno, da je bila nacionalna zvestoba v njegovem primeru objektivno nesmiselna. Za nas je eksistenca vse, kar imamo, ker pa imamo v tej eksistenci poleg slovenstva še marsikaj drugega, nam bo eksistenca očitno VEČ OD SLOVENSTVA in se ji bo to v odločitvah, v katerih se bo treba odločiti za eno ali drugo, vsekakor moralo podrejati, t.j. žrtvovali bomo slovenstvo eksistenci in ne eksistenco slovenstvu, njo bomo cenili bolj kot vse njene parcialne aspekte.

Seveda se nam ob tem takoj zastavi vprašanje, kako naj zdaj posameznik ugotovi, kdaj je tveganje zanj konkretno takšno, da ga je glede na gornja načelna stališča še mogoče zagovarjati, in kdaj je večje od priporočenega maksimuma, se pravi prehudo in nesprejemljivo. Žal, za to ni

mogoče dati nobenih univerzalno-eksaktnih meril in navodil; koordinatni sistemi človeških usod so preveč kaotično različni, preveč za vsakogar vsak hip drugačni, da bi lahko razmišljanje, kot je naše, vzelo ljudem nelahko breme osebne ocene in odločitve z ramen, nekoliko pa bo naša eksistenca najbrž celo zmerom kratko malo loterija z usodo, loterija ne le v vojni, temveč tudi v miru, pa čeprav bi se nam to kot metodikom in ziherašem upiralo. Vse, kar moremo tu storiti, je, da postavimo splošno pravilo, po katerem je lahko odločitev samo strogo nesplošna, strogo individualna, prilagojena položaju (kolikor je znan) in pa značaju vsakega posameznika, tj. kažočim se objektivnim upom na tak ali drugačen dobiček ter subjektivni stopnji človekove afinitete do rizika. Z drugimi besedami: Slovenec naj bo svojemu narodu zvest, kadar bo pač osebno sodil, da se mu to, če ne takoj, pa vsaj na daljši (a ne predolg) rok splača; načelo tako definirane individualne koristi — edino, ki pride po zatonu metafizike sploh še v poštev — bo očitno govorilo enkrat ZA zvestobo in drugič PROTI njej. Zadnji rezultat pa bo najbrž nekakšno fleksibilno, prilagodljivo, aerodinamično nihanje med enim in drugim, kajti najvažnejše je pri tem osvoboditi se sleherne togosti in biti ob vsaki spremembi okoliščin nemudoma pripravljen svojo odločitev revidirati. Mislim, da taka, pri kibernetičnem funkcionalizmu navdihujoča se drža na splošno optimalizira človekove šanse za preživetje in socialno uspevanje in da najbrž tudi, kar se tiče Slovencev in njihovega slovenstva, ne bo nič drugače.

Sicer pa je naše teoretiziranje v bistvu govorjenje post festum, ker se Slovenci v svojih dejanjih od nekdaj ravnajo po njem; razmere so jih prisilile, kakor jih silijo dostikrat še danes in jih bodo silile najbrž tudi v prihodnje, živeti svoje slovenstvo tako rekoč nenehno pod znamenjem vprašaja. Ne nezavedna ne zavestna pripadnost Slovencev slovenstvu ni bila nikoli niti približno tako samoumevna in diamantno trdna, kot je pripadnost ljudi velikim narodom; nikoli ni takó predložena oblika socialnosti podobno stoodstotno ali vsaj 99,9 odstotno zajela in absorbirala biti svojih predvidenih članov ter se uveljavila kot edina mogoča posoda njihove eksistence, kot danost, proti kateri se ne da niti zamisliti nikakršne spletke. Narodni projekt slovenskih slovenofilov je v vsakdanji praksi Slovencev kar naprej na prepihu, podvržen eroziji in ponavljajočim se napadom šibkosti, ki bi bili drugod popolnoma nerazumljivi. Ne glede na konkretne politične razmere, ne glede na nacionalno samostojnost in celo ne glede na uspešno dobojevano revolucijo ga spodjedata izseljevanje ali/in odtujitev doma; tako nagla disimilacija, kot jo opažamo pri naših manjšinah v zamejstvu, pa je po merilih in izkušnjah večjih narodnih skupnosti najbrž sploh nenormalna. (Bojim se, da je v takšnih okoliščinah docela iluzorno vztrajati pri definiciji, češ da je otrok slovenskih staršev vselej Slovenec, saj je Slovenci kratko malo ne ubogajo in stvarnost se, kamorkoli se ozremo, bridko norčuje iz naše avtomatistične podmene ne glede na njene onemogle proteste.

Pa tudi na internoteoretičnem nivoju se slovenstvu nič bolj ne godi, saj nam je slovensko narodno vprašanje tistim, ki bolj ali manj profesionalno razmišljamo o njem, tudi danes še vedno VPRAŠANJE, kar spet nikakor ni normalno, še manj pa zanj koristno; vseskozi je »odprto« in izpostavljeno takó rekoč permanentni grožnji negacije, ki se vleče še izza staro- in novoilirizma prek jugoslovenarstva do filoevropeizma oziroma do poskusov

opreti naše bivanje rajši na raso gospodarjev sveta, ki ji pripadamo, kakor na narod (recimo v skritem smislu Župančičevih meditacij o »Adamiču in slovenstvu« ipd.) — in celo pri absolutno pravovernih slovenskih narodnjakih je poleg Zdravice skoraj zmeraj najti kak Krst. Skozi zgodovino slovenske književnosti teče nepretrgana veriga dvomov o smrtnosti naše lastne narodne volje, veriga malodušja in obupavanja, proti kateremu je treba nenehno organizirati eksorcistične racije in ki si ga ponavadi poskušamo razložiti ter opravičiti z nekakšnim izjemno nesrečnim ustrojem slovenske psihe, čeprav gre v resnici najbrž samo za nekoliko čustveno absolutiziran refleks trezne presoje objektivnih dejstev in možnosti slovenstva v trenutkih realizma, ki se pač vsilijo tudi največjim zanesenjakom oziroma njim celo še prav posebno boleče, kadar jih njihov zanos pusti na cedilu. Veliko vprašanje je torej, ali je tovrstno »slabištvo« mogoče obsojati; kaj če ga je treba vzeti ravno narobe kot nagonsko, moralno in intelektualno pravilno reakcijo, vsaj enako utemeljeno, kot je reakcija zaupanja in vere?

In tu nekje se začenja resnična preizkušnja človečnosti, odločilni izpit tradicionalne slovenofilije slovenskih književnikov in drugih slovenskih elit.

(Konec prihodnjič)

Marijan Kramberger

Poskus drugačne ljubezni do Slovencev II

(Nadaljevanje)

Okoliščine, ki bolj ali manj trajno postavljajo na dnevni red problem koristi in smotrnosti slovenstva, namreč vedno znova soočajo slovenskega književnika z neko specifično dilemo, ki je književniki večjih narodov očitno ne poznajo. V slovenskem prostoru se v bistvu pravzaprav ves čas borita za premoč dve nasprotno usmerjeni »šoli« narodnostne teorije in/ali prakse: avtomatistična, ki na podlagi izročila uveljavlja načelo zvestobe brez pridržka etnosu staršev, in renegacijska, ki poskuša v imenu racionalo spreminjajočega se odnosa do sveta in do sebe omenjeno načelo ovreči (re-negirati); in slovenski književnik že zaradi narave svojega družbenega opravila nikakor ne more ostati zunaj tega spora kot njegov neprizadeti opazovalec, prisiljen je — bodisi sam bodisi po svojih družbenoaktivnih predstavnikih — zavzeti do njega stališče, to pa je vsaj doslej zmeraj pomenilo hkrati še tudi izbiro, se pravi opredelitev za eno ali drugo. In seveda je po vsej pameti iluzorno domnevati, da bi bil pri tem v svojih simpatijah svoboden. Navsezadnje je to človek, o katerem smo že ugotovili, da ima od slovenstva otipljivo individualno korist takšne vrste in stopnje, kot bi mu bila zunaj tega slovenstva nedosegljiva (izjem je od Vraza prek Adamiča do Šentjurca (?) tako malo, da pravilo kvečjemu potrjujejo), in ki mora biti torej živo zainteresiran za to, da bi bilo slovenstvo, predvsem tudi kvantitativno, čim trdnejše, t. j., da bi ostal res vsak otrok slovenskih staršev Slovenec. Takšna konstelacija dejstev pa očitno zožuje

manevrski prostor slovenskega književnika na minimum: naj bi ga njegov razum, čustvo, volja ali vest sami zase, »kot taki«, še tako silovito vlekli na drugo stran, njegova objektivna narodno-družbena bit ga prej ali slej, hote ali nehote uvrsti med teoretične zagovornike ali/in praktične stebre narodnostnega avtomatizma, skratka, med tradicionalne »slovenofile«.

Seveda, v določenih okoliščinah, namreč dokler se med Slovenci še ni uveljavila in etablirala, dokler se mora boriti na nož proti drugim, starejšim ideologijam, ki so se razčeperile nad njimi, tako dolgo nastopa ta ali ona družbena misel pri njih vsaj navidez marsikdaj tudi poudarjeno internacionalistično ali celo antinacionalno (čeprav se v resnici že tedaj obrača pravzaprav samo na Slovence in sta ji njena mednarodna moč in razširjenost zgolj sredstvo oziroma vzvod za nacionalno intelektualno konkvisto). A kakor hitro se ji posreči prodreti v duhovni prostor naroda in si zagotoviti v njem bolj ali manj izrazit monopol, takoj postane tudi sama odkrito narodnjaška. Doživeli smo tak razvoj pri kristjanih in marksistih, dosedanje izkušnje nas poučujejo, da si lahko brez težave zamislimo podoben obrat tudi pri naših eksistencialistih, ludistih & Co. (posamezni prvi znaki nam že danes potrjujejo, da bo prej ali slej v resnici tako), ker je nacionalizem ali internacionalizem neke ideologije pri nas, kakor kaže, na splošno zgolj funkcija faze, v kateri je ta ideologija v svojem boju za narodno duhovno oblast.

S takšno, malone plebiscitarno podporo eni od obeh strani pa se je slovenska književnost seveda nepovratno oddaljila od svoje prvotne »nevtralne« lege oziroma človeške funkcije, ki bi jo za naše potrebe lahko opisali kot preprosto bogatenje predstav, razumevanja in ekspresivnih možnosti ljudi brez kakršnihkoli »postranskih misli« (bogatenje, ki najbrž edino docela nesporno upravičuje književnikov elitni položaj v človeški družbi). Razumljivo je namreč, da ni moglo ostati samo pri simpatiziranju, pri pasivni »ljubezni« do slovenstva; neizbežen naslednji korak je bil vsaj za odločujoče jedro slovenskih književnikov, se pravi za tiste, ki so določili način socialnega obstoja in funkcioniranja vsem drugim, ta, da so potegnili iz svoje opredelitve tudi dejavne konsekvence ter angažirali vso družbeno moč, ki so jo lahko zajeli iz svoje poklicne specializiranosti na eno od temeljnih zvrsti sociagogije, za sistematično utrjevanje narodnostnega avtomatizma, se pravi za forsiranje nekega posebnega, izmed več izbranega in ne morda edinega in nujnega vedenjskega vzorca, namreč tistega, ki se — težko bomo trdili, da zgolj po naključju — ujema z njihovimi najglobljimi elitnimi interesi. S tem je celotna slovenska književnost (po neizprosni logiki majhne NACIONALNE književnosti) postala vojak neke domneve, ki je zanjo vsekakor koristna, za druge pa morda je, morda pa tudi ni; do kraja se je izpostavila zanjo in prevzela nase soodgovornost za vse prednosti, a tudi vso škodo, ki so jo Slovenci že in ki jo še bodo imeli od nje. Vsaka beseda, ki jo kot slovenski književnik zapišem, je obremenjena s svinčeno težo te soodgovornosti, pa čeprav ob njej niti od daleč nisem pomislil na kakršnokoli propagando slovenstva, marveč sem, nič hudega sluteč, govoril o kdove čem desetem — prevladujoči duh in kulturni sistem slovenskega prostora brez težave prefunkcionirata moje delo v zaželenem smislu oziroma celo tako: čim nedolžnejše je navidez v nacionalnem pogledu, tem bolj je zanju koristno, saj jima služi kot čisto posebno »nezainteresiran« in potemtakem od vsakega dvoma izvzet argument. Na ta implicitni način smo, kot

rečeno, vsi slovenski književniki brez izjeme zavestno ali nezavedno kolaborirajoča kolesca v mehanizmu slovenizacije Slovencev oziroma je kvečjemu vprašanje časa, kako dolgo se bosta npr. Šalamun ali Gaister še lahko čutila v tem pogledu neomadeževana.

Sicer bo morda kdo vprašal, ali se je zaradi tega res že treba vesti tako, kot da je odločitev za »svoj«, za lasten narod naš moralni Waterloo — konec koncev slovenski književniki vendar ne moremo odgovarjati za vse, kar je namenila Slovencem preteklost in kar jim utegnejo prinesti bridkega prihodnji časi? Odgovor na to je, da jim najbrž resda le v manjši meri neposredno krojimo usodo, zato pa s svojim angažmajem za narodnostni avtomatizem tem izraziteje sooblikujemo naravo njihove REAKCIJE na njene darove in udarce. In v tem smislu je naš »greh« dvojen: prvič smo skupaj z ostalimi slovenskimi elitami pobudniki opuščanja vsakršnih odločnejših ukrepov PROTI navadi, da postane otrok slovenskih staršev Slovenec. Teoretično bi se bilo namreč prav lahko postaviti tudi, recimo, na stališče, da ta navada ni zmeraj najboljše vodilo in da naj bo eden od ciljev družbenega sistema izobrazbe in vzgoje vzgajati posameznika še k drugim možnostim. Navsezadnje je vrhovno načelo sodobne pedagogike, naj človek svobodno razvije VSE svoje sposobnosti ne glede na to, ali pedagogom koristijo ali ne — po kakšni logiki naj bi bila torej ravno sposobnost etničnega prilagajanja in prestopanja izjema? Zakaj naj bi bila »narava« ali bolje rečeno stihija, ki je sicer, kot se vsi strinjamo, dala človeku tudi marsikaj slabega, prav z omenjeno navado zadela stoodstotno v črno, posebno še, ko v marsikaterem primeru obstaja dovolj utemeljen sum, da takšna trditev glede na dejstva nikakor ne more držati? A vsi podobni premisleki (ter po njih uravnana dejanja) so po naši direktni ali indirektni krivdi zadušeni in izrinjeni iz slovenskega prostora in zmožnost narodnostne adaptacije je zato vsaj pri odraslih Slovencih pomembno zmanjšana in zakrnela; naravna posledica tega pa je, da se njihova zvestoba slovenstvu, ne po lastni volji, temveč po sili razmer, seveda še okrepi — in to je po naključju že spet natančno tisto, kar si lahko kot slovenski književniki samo želimo.

Drugi, še izrazitejši greh, ki nam leži na vesti, pa je naš pozitivni prispevek k argumentativno-persvazivnemu utemeljevanju edinozveličavnosti navade, da postane otrok slovenskih staršev Slovenec, ali z drugo besedo naš delež pri povzdigovanju te navade v aksiomatično zavestno »prepričanje«.

Izhodišče takšnega prepričanja je lahko kajpada samo predpostavka, da je zvestoba slovenstvu za Slovenca vselej in povsod priporočljiva in dobra (edino v tem primeru postane namreč sleherna re-negacija te zvestobe nepotrebna). Česa podobnega pa na preprosto izkustvenem nivoju razsojanja, na relaciji »zdaj in tukaj« spričo ugotovljene relativnosti pozitivitet majhnega naroda nikakor ni mogoče dokazati, prepogosto bi se konkretni izvid glasil, da je bilo njegovo slovenstvo za tega ali onega posameznika objektivno slabo, da mu je več škodovalo kakor koristilo, da mu je prineslo nesrečo ipd. (Kar opazujmo, kakšno nerazrešljivo in mučno grožnjo pomeni za tako empirično stališče npr. že sam obstoj naših manjšin: kdo bi lahko zahteval od njih vztrajanje pri slovenstvu brez repatriacije, dokler bi se mu takšna strategija kazala samo kot to, kar po vsej priliki je, namreč kot bolj ali manj uspešno podaljševanje neizbežne agonije?) Da bi se torej

dokaz o absolutni smotrnosti podedovane navade sploh lahko posrečil, je treba najprej prestaviti problem v popolnoma drug in drugačen, namreč v metafizični okvir; prisiljeni smo narediti iz slovenstva Slovenčevo transcendentalno Bistvo, ali kakor se danes temu bolj imenitno reče, Bit,[1] ki seveda zavezuje Slovenca k svetemu spoštovanju in brezpogojni zvestobi ne glede na ceno, ki bi jo bilo treba za to zvestobo plačati v valuti svoje konkretne eksistence, kajti celo najvišji znesek v omenjeni valuti, namreč smrt, je očitno bagatela v primeri z nevarnostjo »resničnejše« izgube samega sebe, združene z odpadom od takšne Biti (»Kaj pomaga Slovencu, če si ves svet pridobi, svojo slovensko dušo pa pogubi!«). In tu pogleda iz navidez nedolžno nenatančne observacije, češ da je otrok slovenskih staršev vselej Slovenec, na lepem cel žakelj hudičkov: nenadoma postane slovenstvo imperativna dolžnost, nenadoma je otrok slovenskih staršev prisiljen, nenadoma neizprosno in brez izbire MORA biti Slovenec, ali pa ti hudobci takoj pridejo in ga odvlečejo naravnost v pekel, ki smo si ga MI omislili zanj in za vse njemu podobne.

Skoraj odveč je namreč pripominjati, da je temeljna teza te narodne metafizike empirično povsem brez podlage. Naj si ogledujem domače odtujence ali pa disimilirane zamejce ali izseljence, kolikor hočem, pri najboljši volji ne odkrijem na njih ničesar človeško posebnega — namreč posebnega v negativnem smislu, zakrnelega in invalidnega. Hočem reči: posamezniki med njimi so lahko pametni ali nespametni, moralno občutljivi ali neobčutljivi, simpatični ali antipatični, srečni ali nesrečni, nobene opore pa ne najdem za sklep, da bi bilo povprečje kateregakoli od teh ali drugih parametrov pri njih BISTVENO drugačno kot pri zvestih Slovencih. Ali še bolj točno, v enem pogledu je morda le razlika: kot kaže, se »odpadniki« dostikrat rekrutirajo v prvi vrsti iz takih posameznikov, katerih prirojena sposobnost za narodnostno prilagajanje je posebno živa in neuklonljiva in jih, najpogosteje zdavnaj prej, preden se tega sami zavejo, iztrga iz vplivnega območja nacionalnega esencializma, se pravi, da gre tu kljub vsemu za selekcijo, namreč za izbor po adaptativni inteligenci in nekaterih sorodnih lastnostih. Toda če človek primerja to reakcijo z reakcijo tistega jedra slovenske čredice, ki, naj jo doleti karkoli, ubogljivo obždi na odrejenem ji mestu, bo zelo težko pritegnil trditvi, češ da je TA vedenjski vzorec kakorkoli načelno več vreden, biološko vitalnejši ali antropološko bolj kultiviran (če nam seveda kultura ni edinole metafizika), razumnejši ali etično bolj impozanten od prvega. Resda je koristnejši za slovenske elite, kakor hitro pa tak ozko interesni zorni kot opustimo, ga bomo po vseh današnjih kriterijih morali oceniti, kot rečeno, verjetno celo precej slabše kot pa vedenjski vzorec renegacije.

Ljudje bi ostali skratka — NB. drugače kakor književniki! — tudi brez svojega naroda ljudje; seveda je treba na točki prehoda v drugo nacionalno okolje predvideti večje ali manjše težave, usodnost in bitna nepopravljivost takega prehoda pa se zdi, če ne pride do kakšnih netipičnih sekundarnih komplikacij, očitno pobožno izmišljena. V tej zvezi nastane vprašanje, zakaj potemtakem Slovenci praviloma NE spregledajo, na kako

[1] Ta bit je namreč značilna »antiesencialistična esencialija« v smislu mojega članka *Za neesencialistično antropologijo* — glej Sodobnost 3/69.

šibkih nogah stoji metafizika, ki jim jo ponujamo, čeprav pogled nanjo od zunaj pokaže, da bi moralo biti njeno razkrinkanje navidez prava igrača, saj bi se morala stavba tako rekoč že ob prvih sledovih analitičnega prijema sama od sebe sesuti; v resnici pa je ravno narobe in se nam zbuja vtis, kakor da je kategorija naroda celo še posebno pripravna za manipulacijo ljudi. Uganko nam razloži opozorilo na prvo točko našega manipulativnega programa, t. j. na opuščanje slehernega ukrepa proti navadi narodnostne zvestobe. V taki navadi se skriva neznanska moč, namreč moč psihične vztrajnosti, ki jo lahko premaga samo ustrezno velika nasprotno usmerjena sila kritičnega razuma; ker pa ostane ta sila po naši zaslugi neaktivirana, povprečen Slovenec, povprečen produkt naše NARODNE vzgoje, zahtevanega pogleda od zunaj kratko malo ne zmore in nacionalni avtomatizem se zanj spremeni v dogmo podobne vrste, kot je bil, recimo, za srednjeveškega človeka geocentrizem. Tako se oba naša greha vzajemno dopolnjujeta v sistem, ki mu je vse prej kot lahko priti do živega.

Naslednja stvar, ki jo moramo razčistiti, je, kako slovenski književniki konkretno participirajo na dokazovanju neomejene priporočljivosti slovenstva oziroma iz česa je pravzaprav »zgrajeno« naše metafizično nacionalno prepričanje. Preprost premislek nam pove, da je edina upoštevanja vredna konkretizacija metafizike, edina zanesljiva (psihološka) empirija, v katero jo je mogoče »prevesti«, očitno čutni in intelektualni »žar«, s katerim jo lahko obda njen komunikativni preskok s človeka na človeka. S tem pa smo že sredi literature, sredi leposlovja in poljudno »filozofske« publicistike, ki vsaka po svoje sistematično gojita tovrstno komunikacijo na skrajni meji učinkovitosti, kar z drugimi besedami pomeni, da pripade književnosti v metafizični narodni sociagogiji posebno odlično ali kar centralno mesto, saj se morajo v takih okoliščinah celo druge sociagoške zvrsti in panoge zgledovati v svoji argumentaciji bolj pri njej kot pri sebi — tudi npr. splošnozgodovinska ali pa aktualnopolitična mitologija transcendentalnega slovenstva je po svojem bistvu vselej neizbežno »literarna« in ne strokovno-stvarno-stvarna. To je potemtakem naš veliki trenutek v družbi drugih slovenskih elit; tu se izkaže, v čem jim je naše zavezništvo nujno potrebno, kje ne morejo brez naše dejavne pomoči in zakaj so torej naše aspiracije na status, enakovreden njihovemu, globoko legitimne (t. j., zakaj nam noben politik ali pa gospodarstvenik ne more nekaznovano spodbijati subvencij, položajnih privilegijev in podobno).

V luči gornjih dovolj nezapletenih ugotovitev se kajpada naglo razkadi tudi megla začudenja, ki nas vse tako rado navdaja spričo dejstva, da je igrala slovenska literatura, kot vemo, nenavadno veliko in najbrž resnično celo odločilno vlogo tudi pri samem formiranju slovenskega naroda. Očitno postane, da je MORALA biti prva — in po vsej priliki še danes prevladujoča — formula strukture slovenstva, t. j. prvina, ki je notranje uredila in organizirala dotlej pač stihijsko obstajajočo etnično aglomeracijo kot golo maso brez duha in zavesti o sebi, LITERARNA »NACIONALIZACIJA« tega etnosa po vzoru tujih zgledov (in v reakciji nanje), toda brez podobno širokega zaledja starejših, nujnih in neodložljivih gospodarskih, političnih ali/in kulturnih razlogov za inavguracijo naroda. Kasneje se je sicer resda tudi struktura slovenskega naroda začela diverzificirati, a kako daleč je pravzaprav ta proces doslej napredoval? 1. Zunaj literarna kulturna enota (umetniška, filozofska, znanstvena, civilizacijska ipd.) nismo in ne bomo,

to nehavajo biti še mnogo večji narodi od nas. 2. Državen narod smo v bistvu še zmeraj le po drobtinicah, in gorje nam, če bi kdaj kaj takega hoteli ali morali postati. 3. Še največ se je premaknilo na območju gospodarstva, vendar: ali je mogoče govoriti o samostojnosti in zaokroženosti kakšne ekonomije, ki mora več kakor 60 % svoje proizvodnje prodati v drugih republikah, se pravi skupaj z eksportom celo 75 % ZUNAJ svojega teritorija? Ali ni taka ekonomija povsem brezupno in nedopustno odvisna od drugih, mimogrede pa tudi uničujoč dokaz za neeksistenco naroda po klasični marksistični definiciji (saj slovenski narod očitno NI in ne more biti svoji industriji primerno tržišče!)? Aforistično rečeno velja skratka slejkoprej SLOVENCI S M O PREDVSEM LITERATURA (in ne, da bi to literaturo »imeli«, »posedovali« ali podobno; prej poseduje ona nas).

Če pa smer sklepanja obrnemo, smo s tem obenem že tudi odkrili vzrok, zakaj je slovenska književnost neizogibno eshatološka — in eshatološka je vsa ne glede na spreminjajočo se socialno vsebino svoje narodne metafizike, tudi tista najavantgardnejša, ki si je namesto klasične entelehije Nebes ali Komunizma privzela novo entelehijo Igre, v kateri bodo vsi bistveni problemi človeštva — kar seveda konkretno pomeni: slovenstva — rešeni, kakor nam (a ne z odbijajoče prepotentnim in naivnim zmagoslavjem, marveč z moško zadržano in oprezno srečo) Veselo Oznanjajo npr. tisočera poglavja Kermavnerjevega Znanstvenega Sv. Evangelija o Prihodu Nove Luči Na Slovensko In Njenem Postopnem Razodevanju V Delih Slovenskih Literatov, ali pa Pirjevčevi ekumenski Listi sv. Ahaca, ki pronicljivo in kultivirano razčlenjujejo posamezne bistvene točke v strategiji naše mlade ludistične cerkve. — Ta značilna konstanta naše literature, kot kaže, ne bo toliko v zvezi s formalno realiziranostjo ali nerealiziranostjo slovenskega narodnega projekta, marveč bo bolj izraz načelne in trajne nemožnosti »nevtralne«, nacionalno nezainteresirane književnosti v nacionalno miniaturnih razmerah. Slovenski književnik se pač očitno ne more, tako kot književnik velikega naroda, preprosto zanesti na tisočletni obstoj in samoumljivo nespornost takšnega naroda (skupaj z vsemi njegovimi morebitnimi slabostmi) ter na obilje možnosti, ki se mu v njem že po zakonu kvantitete ponujajo — slovenski književnik ne uživa podobno trdne dedne posesti z zajamčeno rento; najprej vgrajena nezadostnost materialnih in duhovnih resursov, ki so mu spričo velikosti njegovega zaledja na voljo, za nameček pa še njihova nenehna latentna ali celo akutna ogroženost od etnične renegacije ga vsak hip znova zapletata v neusmiljeno nujnico interesno-obrambnega dokazovanja svoje posebne, »višje« koristnosti in upravičenosti, z vsemi doslej analiziranimi posledicami, naj mu je ta skrita kavzalna zveza osebno jasna ali ne. Eshatologiziranje skratka objektivno izsili od njega, tudi v takih primerih in okoliščinah, ko ostalemu svetu ni prav nič potrebno, že sama temeljna problematičnost zamisli majhnega naroda, se pravi vprašljivost izbrane socialne posode, in kaj malo je videti možnosti, da bi se v prihodnje na tem karkoli spremenilo (ne znam si, recimo, zamisliti, kako naj bi slovenski književnik brez eshatologije opravičeval pred sabo in pred drugimi svoje zahteve po raznih posebnih ugodnostih, svojo družbeno moč — če »Problemi« ali »Tribuna« kihnejo, se slovenstvo proti vsej zdravi pameti zamaje — in še marsikaj drugega). —

Institucionalni kanali, po katerih literarno ožarjanje metafizične ideje slovenstva dosega svoje predvidene naslovnike, so seveda številni in zelo

različni, vendar ne moremo mimo izjemno pomembnega mesta, ki ga zavzema med njimi šola s svojo »slovenščino« ali pravilneje rečeno s svojimi slovenščinami, t. j. s svojimi bolj ali manj NACIONALNIMI predmeti (in redek je ali ga ni, ki ne bi bil prav nič tak). Še posebej jo je treba omeniti zaradi zanimivega in poučnega paradoksa, ki spremlja njeno narodnostno vzgojo. Precej je namreč znakov, ki pričajo, da je ta nepraktično-metafizični aspekt slovenskega šolanja pri svojih objektih nenavadno, t. j. bolj kot »normalno« nepriljubljen (in na vrhu lestvice osovraženosti seveda ponosno rangira slovenska književnost kot taka, kot kvintesenca antipragmatične poduhovljenosti). Opisana reakcija mladih ljudi se zdi navsezadnje tudi logična, saj zahteva metafizika zelo specifično osebnostno usmeritev, ki ji današnji čas na splošno, t. j zunaj problemskega rezervata slovenstva, ni posebno naklonjen. Dodajmo še, da so tudi na strani vzgojiteljev nosilci potrebno pristnega in intenzivnega »žara« redki in da se pri neizvoljeni večini nacionalno prepričevanje spremeni v bolj ali manj brezdušno, slehernega ognja oropano posredovanje nekakšnih rakavih množic pozitivističnih dejstev (ter na dejstva prilepljenih standardnih evokativnih klišejev), pri katerih mora pač kvantiteta nadomeščati manjkajočo kvaliteto; konkretni modus non vivendi tega vzgojno-komunikativnega stika pa so potem cveki med letom in podarjanje ocen na koncu leta, ves čas pa obojestranska huda kri in frustracija. Na prvi pogled bi človek dejal, da mora taka pedagoška farsa delovati kot pravo razkužilo proti bacilom slovenstva — vendar bi se s to oceno temeljito zmotil, saj niso njen običajni končni rezultat, pri vsej na ogled postavljani posmehljivi kritičnosti, v bistvu nič manj prepričani narodnjaki. In spet je treba reči, da izid ni brez logike, saj se sklada s številnimi novejšimi izsledki o neustavljivi učinkovitosti metode »pranja možganov« — izsledki, ki dokaj bridko razbijajo našo iluzijo o človeku kot svobodni, samostojno izbirajoči osebnosti.

Če pa se srečata dovolj zmogljiv emitent in dovolj sprejemljiv recipient metafizičnega žara, bo trdnost ustvarjene vezi seveda še stokrat večja in tak človek na noben način ne bo več zmožen pogledati dalj od velikih, lepo zvenečih in »srcu dragih« rodoljubnih besed, zanj bo njegovo slovenstvo vselej nekaj skrivnostnega, mističnega, nedostopnega refleksiji (da o dvomu niti ne govorimo), pokorno vdanost zahtevajočega in zbujajočega ter nedotakljivega, in slovenski narod bo v njegovi predstavi obdan z avreolo fatalne usodnostne skupnosti, določene človeku po takšnih ali drugačnih kozmičnih zakonih. Na drugi strani pa bo tak idealen nacionalni manipuliranec v kombinaciji z drugačnimi osebnimi lastnostmi in usodo hkrati tudi idealen nacionalni manipulator, idealen literarno-politični jerob, ki ga bodo mehanizmi razslojevanja naglo odnašali v narodno-družbeni piramidi navzgor.

Če vzamemo nekakšno generalno povprečje uspešnosti naših prizadevanj, lahko skratka rečemo, da se nam je z združenimi močmi posrečilo postaviti na zemljepisnih in duhovnih mejah Slovenije nevidna minska polja, žične ovire in stražne stolpe, ki niso bistveno manj neprijetni in učinkoviti od pravih: past se je zaprla, oziroma bolje povedano, formalno odprt izhod iz nje je postal za večino ljudi neprestopen, Slovenci so varno ujeti v okvir svojega naroda in imobilizirani s čustvi pripadnosti, ki se jim ne morejo več iztrgati, osip je v veliki meri preprečen in namen nas, slovenskih elitnikov, dosežen — socialni podstavek naše elitarnosti nam bo ostal vsaj v glavnem

ohranjen, ne glede na to, koliko bi ga njegova zvestoba utegnila veljati. Kategorija naroda je srečno uzurpirana, lahko mu igramo usodo in pri tem govorimo: narod je NAŠ, »NAŠ NAROD«, kar bo konec koncev zvenelo tudi zelo prepričljivo, saj je v tu obravnavanem razmerju med elito in maso slovenstva v resnici močan element lastninskega odnosa;[2] narod je v opisanem koordinatnem sistemu vsekakor nekaj, nad čimer je mogoče gospodariti in s čimer je mogoče bolj ali manj po svoji volji razpolagati — resda po možnosti v njegovo korist, a samo tako daleč in tako dolgo, dokler ta korist ne zaide v nasprotje z mojo, ki ima vselej prednost.

Edinole z lastniško mentaliteto si je navsezadnje mogoče razložiti tudi sámo denominacijo naroda, ki je na prvi pogled videti nesmiselna, saj na njem ni prav nič na-rojenega, na-rodnega; toda uganka je hitro rešena, če se domislimo, da ta definicija seveda ne opazuje stvari s stališča posameznika, za katerega konkretno gre, marveč vselej s stališča drugih, prej rojenih, ki se jim na-rodi, kot se jim na-rodi, recimo, teliček ali prašiček, namreč ZATO, DA BI BIL NJIHOV IN NIKOGAR DRUGEGA, PREDVSEM PA NE SAM SVOJ (primerjaj našo nekdanjo simbolično pravdo za Ivana Pirečnika). Na dnu pojma »natio« se potemtakem očitno skriva patriarhalno-avtoritarna pravica staršev, da se polaščajo eksistence svojih otrok — pravica, ki seveda samo ponavlja splošni vzorec hierarhičnih odnosov v zaostali in primitivni družbi. Funkcija tega pojma je, da pomaga preprečevati ljudem ravnanje po znanem zavrženem in ciničnem izreku »Ubi bene, ibi patria« in jih namesto tega združuje pod zastavo neprimerno plemenitejše, visoko moralne in nesebične devize Ubi MIHI bene, ibi TUA patria. Kajti dober Slovenec je poslušen Slovenec; še boljši Slovenec je seveda fanatičen Slovenec; najboljši Slovenec pa je mrtev Slovenec, namreč tisti, ki je dal za slovenstvo življenje in s tem eksemplarično izpolnil temeljno zahtevo na dnu naše narodne metafizike, po kateri bi se Slovenci najbolj približali svoji narodni biti, če bi se dali zanjo vsi do zadnjega po-biti. Kdor misli, da se ta hip norčujem, naj vzame v roko lansko posebno številko »Problemov«, posvečeno »vprašanju naroda na Slovenskem«, torej publikacijo, ki trenutno velja pri nas za zadnji krik resnično neobremenjenega razmišljanja o narodu; v njej bo našel sestavek, v katerem tako učen mož, kot je magister filozofije Ivan Urbančič, docela resno razlaga, da smo Slovenci po njegovem slabi Slovenci, ker smo od nekdaj bolj kot vse drugo poskušali ostati predvsem ŽIVI Slovenci.

(Konec prihodnjič)

[2] To je vedel že Cankar, čeprav samo za tedanjo elito, za različne prihodnje še ne.

Marijan Kramberger

Poskus drugačne ljubezni do Slovencev III

Ali ne bi bilo temu mogoče postaviti nasproti drug oziroma drugače zasidran projekt slovenstva, poiskati model majhnega naroda z vdelano varnostno napravo proti opisani akutni ali latentni možnosti degeneracije v polaščevalstvo? Sodimo, da se to da, in bomo v naslednjem poskusili svojo tezo konkretno dokazati. Pri tem nam bodo izhodišče prvič naša uvodna razmišljanja o slovenskem narodnem vprašanju in drugič dosedanja, nezavedno iz njih izpeljana spontana samorastniška praksa Slovencev, ki ji bomo skušali pravzaprav zgolj pomagati do jasnejše podobe o sebi s tem, da jo bomo povzeli in dvignili v eksplicitno formuliran nacionalni program.

[2] Podrobnejša opozorila na razmerje med sodobno slovensko literarno avantgardo in romantično metafiziko so zajeta v avtorjevi razpravi *Med tradicijo in avantgardo* (Sodobnost 1970—1971).

Za temelj in najvišje načelo tega programa si bomo izbrali aksiom, po katerem je treba med človekove neodtujljive pravice brezpogojno šteti tudi PRAVICO DO INDIVIDUALNE NACIONALNE SAMOODLOČBE, se pravi konkretno: pravico, da lahko vsak hip znova popolnoma svobodno in zgolj po svoji osebni presoji potrdiš ali pa korigiraš poprejšnjo, provizorično etnično opredelitev, ki so ti jo v mladosti določili drugi, starši ali odrasli na splošno, ne da bi te bili kaj vprašali, in da ti tega nihče ne sme z nikakršnim odkritim pritiskom ali prikritim kondicioniranjem preprečevati; pravico, da si narodotvoren na podlagi kritične izbire naroda in se z drugimi, podobno izbirajočimi posamezniki združuješ v PROSTOVOLJNE narodne skupnosti, pri tem pa je meja tvoje svobode samo dejstvo, da brez ljudi pač ne moreš živeti. Očitno je namreč, da bi, če bi na tej točki vztrajali pri avtoritativno-prisilnem stališču, vsa naša lepa gesla o potrebi po osvobajanju človeka izpod temnih sil, ki mu hočejo zavladati, ostala prazne marnje. ker je humanizem en sam in nedeljiv in velja samo toliko, kolikor je dosleden.

Takoj na začetku nas čaka seveda že tudi prva logična čer: konsekvenca, ki sledi iz načela o individualni nacionalni samoodločbi, namreč nikakor ne more biti takó rekoč obvezna in potemtakem v bistvu enako prisilna etnična disimilacija, potujčenje kot edina možnost, ki pride v poštev. Tako bi samo zamenjali en ekskluziven apriorizem z drugim in ponovili standardno napako menda vseh dosedanjih renegacijskih teorij o slovenstvu, ki se, podobno kot pričujoče razmišljanje, niso hotele ali pa ne mogle zapreti pred spoznanjem njegovih izpričanih ali verjetnih negativitet, vendar jih je pri tem pod vplivom objektivnih in subjektivnih okoliščin zaneslo v nasprotno antidialektično skrajnost in so skupaj z vodo stresle iz kopeli tudi otroka. Argument, s katerim je mogoče spodbiti takšno narobe obrnjeno absolutizacijo in apodiktično posplošitev, je zelo preprost: prvič tudi drugi narodi niso nikakršne obljubljene dežele, v katerih se cedita med in mleko, in prestop vanje prav lahko pomeni za določenega posameznika prihod z dežja pod kap (dasi ne mislimo, da bi pomenil kaj takega vselej in v vsakem primeru!), drugič pa je po našem mnenju zanesljivo dokazano in potrjeno, da je od nacionalnega vztrajanja mogoče imeti v naših razmerah tudi dovolj otipljivih koristi, saj trenutno npr. ne bomo našli dosti Slovencev, ki bi se jim po trezni oceni splačalo svoje slovenstvo POPOLNOMA zavreči. Ker pa je recept prisilnega odpadništva očitno še bolj metafizičen kot recept prisilne zvestobe, seveda ni čudno, da se takó strukturirana kritika njihovega naroda med Slovenci vsaj doslej nikoli ni mogla prav uveljaviti — saj jo je vsak njihov uspeh avtomatično postavil na laž.

Ponoviti je treba, skratka, da se nam zdita sleherna enoumna rešitev slovenskega narodnega vprašanja in sleherni preprosto univerzalen napotek Slovencem, ne glede na predznak, nepriporočljiva. Omenjenega vprašanja po našem mnenju celo sploh nima smisla postavljati disjunktivno, z vnaprejšnjo sugestijo »ali — ali«, ker bo za posameznika, kot rečeno, najbrž edino smotrno, če nikoli ne bo vzel ne svoje pozitivne ne svoje negativne nacionalne opredelitve niti za hip kot dokončno, temveč si bo vselej puščal odprti obe možnosti, varoval svojo svobodo za eno in drugo in praviloma celo SOČASNO združeval v svoji eksistenci posamezne elemente obeh, t. j. bival v istem trenutku deloma v okviru enega in deloma v okviru drugega

naroda ter iskal zanj osebno optimalno razmerje med njima. Konkretno so tu, kot nam kaže vsakdanja praksa Slovencev, mogoče najrazličnejše kombinacije in scenariji: izšolati se v domovini, da se bo v svetu uveljavil, ali narobe; delati na tujem, da bo doma bolje zaživel; ostati zunaj, a vzeti za ženo Slovenko; vračati se na počitnice ali v pokoj, in podobno. Jasno pa je seveda, da človek tudi pri neopredeljenosti ne sme aprioristično vztrajati, kajti pogoj zanjo je dovolj velika civiliziranost in tolerantnost dveh nacionalnih okolij; kadar ta pogoj ni izpolnjen, kadar na eni ali na obeh straneh vladata nestrpnost in fanatizem, je očitno bolje, če je odločitev bolj ali manj iskreno ireverzibilna, saj namen tu postuliranega odnosa do narodnosti kajpada ni, da bi kdorkoli obsedel med dvema stoloma. Če pa se le da, naj bi si posameznik ohranjal pripravljena vsaj dva enakovredna nacionalno-eksistenčna položaja, dve bivališči, trenutno in alternativno, na katero se bo lahko preselil, kadarkoli mu bo tako bolj kazalo — pri tem bo bivališču znotraj slovenstva pripadla zdaj prva, zdaj druga funkcija —; in še bolje bo seveda, če mu bosta na voljo celo več kakor dve. Tako smo prišli do ključne postavke našega programa, do zahteve po INDIVIDUALNI POLINACIONALNOSTI: Slovenec naj bo SLOVENEC IN HKRATI ŠE NEKAJ DRUGEGA. Kaj bo konkretno to drugo, Srb, Nemec, Američan ali kaj, pa je, razumljivo, spet stvar posameznika, v katero se tu ne moremo vmešavati.

Bralcu, ki količkaj pazljivo zasleduje pričujoče članke, verjetno ni treba še posebej razlagati, da polinacionalizma kajpada ne ponujam naokrog kot nekakšno novo idealno solucijo, s katero bi bil zadnji problem slehernega Slovenca enkrat za vselej rešen. Dostikrat bo komu že eno bivališče popolnoma zadostovalo, dostikrat pa mu jih tudi deset ne bo nič pomagalo. Toda enako nesporno je, da je vmes med tema dvema skrajnostma vendarle širok pas takšnih okoliščin in situacij, v katerih pomeni imeti na razpolago več različnih možnosti za človeka zelo občutno olajšanje v primeri s stanjem, ko ima eno samo, in v katerih se zdi v našem pojmovanju narodnosti implicirana eksistenčna strategija gibčnega izmikanja škodi najboljša metoda obstoja. V tem previdno omejenem obsegu se mi kaže polinacionalizem celo kot neke vrste potencialna prednost pripadnika majhnega naroda (ki pa jo seveda druge, interne prednosti bivanja v večji nacionalni skupnosti pri enakih izhodiščnih razmerah obilo odtehtajo, tudi v tem pogledu ni treba pretiravati!). Slovenec — a samo navaden Slovenec; člani slovenskih elit (in posebno še slovenski književniki) bi morali ob narodnostnem prestopu največkrat žrtvovati svoj elitarni položaj, to pa nas praktično izvzema iz programa polinacionalnosti, mi tu praviloma ne moremo zraven; navaden Slovenec pa si očitno lahko prav iz svoje šibkosti skuje neke vrste moč in neodvisnost tako, da postaneta »njegova« domačija IN planet, očetnjava IN tujina kot protiutež druga drugi.

Tu se zdaj začenja naslednje poglavje, namreč poglavje o temeljnem pogoju polinacionalizma. Program, ki ga razvijamo, je povsem evidentno nezdružljiv z mensefučkarstvom, življenjem tjavdan in lagodnim čakanjem na darila usode. Usoda redko prinese komu kaj razveseljivega na krožniku; običajni vzorci »spontanega polinacionalizma«, ki ga predpiše Slovencu, je ravno narobe od nekdaj tak, da doma zanj nenadoma ni več bio-

loškega ali pa socialnega obstanka in ga ta eksistencialna stiska požene izkustveno in čustveno nepripravljenega in zbeganega v tujino; tam ga potem premetava sem in tja prav na dnu socialnega kotla, med najbolj kalno usedlino, v značilnem statusu novodobnega govorečega orodja (ne dosti drugače kot recimo Bosance v Sloveniji), vse skupaj pa je seveda kaj slabo izhodišče za socialno vključitev in adaptacijo. Ne rečem, da se dovolj trdoživim po neskončnih težavah in neuspehih ukoreninjenje navsezadnje vendarle ne posreči (zlasti kadar vrnitev iz tega ali onega razloga kratko malo ne pride v poštev), na splošno pa je tako narodnostno prehajanje kvečjemu karikatura polinacionalizma* ter kar se da nazoren opomin — vendar ne opomin, ki bi potrjeval tezo o fatalnosti »prirojenega« etnosa, dasi bi ga mi, elitni manipulanti s slovenstvom, sami najbolj odgovorni za opisane težave, kajpada radi spretno obrnili v svoj prid in si iz sadov svoje krivde, iz trpljenja in muke ljudi skovali novo, celo še učinkovitejše sredstvo za njihovo manipulacijo. Resnični nauk, ki izhaja iz tega, je nauk o čisto posebni prizadevnosti, ki je potrebna, da bi Slovenec lahko svoj polinacionalni projekt uresničil. Možnost dveh ali več narodnih bivališč si je treba praviloma šele z dolgoletnim trudom, bojem z okoljem in trdim delom s samim seboj na danih predispozicijah individualno USTVARITI, nespametno se je zanašati, da bi povprečen posameznik lahko dosegel ta ideal po kakršnikoli čudežni bližnjici, pogoj zanj je intenzivna in vsestranska kultura osebnosti, kajti cena take svobode je — kakor skoraj vselej — visoka; prav lahko previsoka za današnjo mentaliteto Slovencev, ki so se najbrž že dokončno vdali trenutno za večino prijetnemu diktatu okoliščin, namreč obsodbi na samozadovoljno vegetiranje.

Konkretno bi bilo v prizadevanju za polinacionalnost mogoče razlikovati dve komponenti. Najprej je zanjo očitno treba razvijati tiste svoje sposobnosti, ki ti lahko zmeraj pridejo prav v vseh domovinah, kajti od vsake boš prejel v normalnih razmerah približno toliko, kot ji boš dal, vsaki moraš imeti torej čimveč dati, in v tej nesentimentalni kupčiji je tvoje najdragocenejše blago seveda mednarodno priznana in uporabna izobrazba, teoretično in praktično znanje, izkušnje, delovne navade ipd. Sestavni del slovenskega polinacionalizma bi moral biti, skratka, pravi kult »individualne delovne substance« v tistem pomenu, v katerem uporabljam ta pojem v svoji knjigi Državljan te dežele. Po drugi strani pa bo priprava na polinacionalno eksistenco obsegala tudi kultiviranje vsake od svojih izbranih narodnosti posebej, tj. prisvajanje specifike njenega jezika in kulture (kolikor takšne specifike pač je — vsaj v podrobnostih, ki si jih je treba zapomniti, če ne v velikem). V primerjavi z današnjim stanjem bi bilo novo najbrž predvsem kultiviranje svoje druge, »tuje« nacionalnosti, ki je trenutno pri nas kljub podedovani (a že zelo oslabeli in izpodkopani) tradiciji hudo zanemarjeno. (Kje je čas, ko so vrednost Slovenca merili po tem, koliko jezikov je znal! Sploh je treba zapisati, da smo bili proti koncu svojega avstroogrskega obdobja za polinacionalizem oziroma »binacionalizem«, čeprav seveda na bistveno nižji stopnji civilizacije, povprečno bržkone bolje opremljeni, kot smo danes.)

* Tu predlagani narodni program potemtakem nima nobene neposredne zveze z *danes prevladujočim* tipom evropskega gastarbajterstva, in hote maliciozno bi ga razumel, kdor bi ga z njim enačil.

V praksi to ne bi pomenilo samo čisto drugače premišljenega in resnega forsiranja tujih jezikov kot šolskih predmetov (ki pa morajo biti seveda smiselno določeni, ne pa, da se npr. kmečki otrok streljaj od avstrijske meje uči angleščine), temveč tudi navajanje k njihovi zelo zgodnji vsakdanji uporabi v življenju, k avtomatični dvo- ali večjezičnosti od mladih nog, dalje sistematično posredovanje vseh potrebnih STVARNIH (se pravi, ne narodnjaško ideologiziranih) informacij o tujem svetu, ki naj imajo od prvega razreda osnovne šole naprej enako prioriteto kot informacije o domačih razmerah, še posebno pa psihološko pripravljanje mladega človeka na možnost nacionalnega prehoda, vcepljanje občutka, da je tovrstno prebiranje nekaj docela normalnega, in skrb za splošno družbeno ozračje, v katerem bo etnična samoodločba osvobojena sramotnega žiga nedopustnosti in moralne zavrženosti, v katerem bo negativni vrednostni pojem »odpadništva«, »renegatstva«, brez sledu izginil iz rabe. Vse to bi moralo sproti odpravljati prepad otrokove »tujosti« in »odtujenosti« tujini ali še bolje preprečevati, da bi se tak prepad sploh odprl, kajti prvotno ga v otroku, kot rečeno, niti ni. Naravna in logična krona tu skicirane vzgoje pa bo seveda »za poskus« realiziran prehod, ki bo posamezniku z dejansko izkušnjo najbolje potrdil teorijo o njegovi narodnostni prehodnosti; zato naj bi bilo dovolj dolgo in resno bivanje v tujini — a ne iz stiske, marveč tako rekoč iz »radovednosti« — v mladih letih regularna in skorajda obvezna sestavina življenjepisa slehernega Slovenca, ki bi količkaj dal nase.

Ob zadnjih predlogih je postalo najbrž tudi nekoliko bolj jasno, na kaj smo mislili, ko smo omenjali potrebo po boju z okoljem: do kraja uresničiti bi jih bilo mogoče očitno samo čez trupla današnjih inštitucij prisilnega slovenstva, se pravi z likvidacijo socialne moči in vpliva vseh tistih Slovencev, ki za takimi inštitucijami stojijo, kar praktično pomeni, da so kratkoročno neuresničljivi. (Za zdaj se pri nas ne da npr. niti zamisliti takšna reforma pouka materinščine, po kateri bi se obseg, vsebina in cilj mladostnikovega seznanjanja s slovensko književnostjo ali bolje s književnostjo nasploh, domačo, prevedeno in tujejezično, približali obsegu, vsebini in cilju glasbene ali likovne vzgoje, torej svobodni aktivnosti, ki naj zbudi v človeku predvsem smisel za imanentne, neistrumentalizirane razsežnosti tega pojava, brez zahrbtnih poskusov osebnostne determinacije, medtem ko bi se pri tradicionalni »slovenščini« učil samo pravilno slovensko govoriti, pisati in logično misliti, saj je to čisto dovolj težak in zahteven in v sedanjih razmerah absolutno neizpolnjen predmetni vzgojni cilj.) Iz tega pa seveda sledi, da bo boj za pravico do individualne narodne samoodločbe za posameznika vsaj v dogledni prihodnosti docela enako kot danes neizbežno nekakšna »duhovna gverila« proti vladajočemu sistemu vrednot.

Vendar bi program polinacionalizma — in s tem se približamo za ekskluzivistični način presoje morda nepričakovani poanti našega razmišljanja — kljub taki ilegalnosti ali celó prav zaradi nje kaj kmalu začel rojevati bistvene posledice tudi v Slovenčevem domačem bivanjskem prostoru. Že prve, žal, še precej neosveščene in neizrabljene izkušnje našega najnovejšega emigracijskega vala nam namreč kažejo, da bi bilo z nekoliko bolj množičnim prakticiranjem narodnostne nepokorščine mogoče izvajati kar zadosti urgenten pritisk na slovenske elite oziroma na vsebino in slog njihove dejavne slovenofilije ter po takem ovinku indirektno vendarle

uspešno spreminjati razmere v domovini v svojo korist. Z drugo besedo, omenjena nepokorščina bi lahko imela paradoksen, toda zelo izrazit in natančno usmerjen NACIONALNOFORMATIVNI učinek, postala bi lahko imenitna spodbuda in šansa za nekje v teh člankih zahtevano regeneracijo slovenstva. Seveda: kot vsak vzvod bi bilo treba tudi tega pravilno zastaviti. Očitno je, da bi bila definitivna disimilacija, o kateri smo že rekli, da je za posameznika manj smiselna, obenem tudi globalno manj učinkovita in »narodotvorna« kakor pa GROŽNJA s tako disimilacijo, podkrepljena z otipljivimi dokazi o sposobnosti za nacionalno vključitev drugod, vendar hkrati združena z obljubljanjem vrnitve, a samo, če se bodo slovenske elite zanjo resnično potrudile in bodo pripravljene zanjo tudi to in ono žrtvovati. Indicirana se zdi, skratka, bolj »ženska« kot »moška« taktika neodločnega obotavljanja, ponujanja in odtegovanja samega sebe, dresure s sladkorjem in bičem. In v tem vidim tudi zadnji smisel posameznikove individualne polinacionalnosti, zato sem toliko poudarjal potrebo po nenehni disponibilnosti na obe strani: Slovenec, ki bi Slovenijo in slovenstvo dokončno odpisal, bi si očitno sam zbil morda najmikavnejše eksistenčno orožje iz rok. — Razume se, da je lahko odgovor različnih elit na tu predlagano »zaroto« načelno zelo različen: nekatere bodo verjetno pomislile na surovo neposredno in neskrupulozno nacionalno prisilo (ki je, recimo, temeljna značilnost marsikaterega današnjega vzhodnoevropskega »socializma«), druge se bodo vnaprej odpovedale vsakemu snubljenju in bodo morda celó kratkovidno vesele, če se bodo takih »neprijetnih« podložnikov srečno znebile; vendar se mi ne zdi nerealno računati, da bi se v SEDANJIH razmerah (in to omejitev znova podčrtujemo, kajti draženje mogočnikov človeku seveda ne sme biti aprioren bivanjski patent) odločujoče jedro slovenskega narodno-družbenega vrha dalo zvabiti tja, kjer bi ga za svoje namene potrebovali, in da bi se torej tveganje drugačne reakcije konkretno splačalo.

Rezultat bi bil namreč ta, da bi bila zrušena klasična koncepcija naroda kot nedotakljivega fevda in monopola domače elite, kot rezerviranega lovišča, na katerem ji nihče ne more hoditi v zelje in na katerem lahko gospodari, kakor pač hoče in zna; namesto tega bi se slovenska elita znašla pri svojih podložnikih, pri »navadnih« Slovencih, v neposredni konkurenci z elitami drugih dežel in bi bila, hočeš nočeš, prisiljena potegovati se zanje v odprtem in enakopravnem merjenju sil s tujino, pridobivati si njihovo naklonjenost s takšnimi dosežki v vodenju družbe, ki bi se lahko kosali z najboljšimi svetovnimi — ne pa da smejo, kakor danes, za njimi poljubno zaostajati. Zdi se, skratka, da bi se v razmerah polinacionalizma, tj. ob udomačeni prosti izbiri narodnosti, pripadniku majhnega naroda s pravilno taktiko lahko posrečilo spretno obrniti ost obeh nasprotnih pritiskov, ki sta trenutno naperjena proti njemu, namreč pritiska svetá in pa svojega rodu, ter izzvati dve ali celo več dežel k nekakšni snubaški TEKMI DOMOVIN. Tovrstna »demokracija«, vladavina ljudstva, bi se mi zdela v naših okoliščinah veliko važnejša od interno-večstrankarske, o kateri glede na vse dosedanje slovenske izkušnje ni mogoče imeti drugačnega mnenja kot negativnega.*

* Drugo vprašanje, ki se ga tu ne lotevamo, je seveda, v kakšnih razmerah je pravkar omenjena tekma sploh mogoča. Če bi mehanično privolili na cilje, ki nam jih

Vse to pa z drugimi besedami obenem pomeni, da si ne želimo, ne moremo želeti propada in zatona slovenstva. Če bi namreč do česa podobnega res prišlo, bi bil to, kot nam že bežen premislek pokaže, za program polinacionalizma smrten udarec, v luči katerega bi postal ves pričujoči miselni trud a posteriori nesmiseln, saj bi kot najbolj pametna obveljala preprosta podganja modrost. Slovenski narod nam mora ostati, dokler je to le količkaj mogoče, ohranjen, ker ga za tu razvijani koncept obstoja nujno potrebujemo. Naše razmišljanje se potemtakem ne pridružuje slepo nekemu trendu sodobne »svetovne« (beri: velikonarodne) misli, ki je zasebno, v publikacijah posameznih najbolj »predrznih« intelektualcev pa tudi že javno navzoč in vpliven tudi pri nas in po katerem bi bilo najbolj smotrno, če bi manjši narodi skupaj z vsemi komplikacijami, ki jih povzročajo, po možnosti že jutri kratko malo zginili z obličja zemlje. Načelno vsekakor brez pridržkov podpiramo tezo, da je v različnosti bogastvo, namreč bogastvo INDIVIDUALNIH človeških možnosti; vendar pa se s pavšalno in čustveno absolutizirano obliko, v kateri ta teza navadno nastopa, ne moremo strinjati, ker nam je preveč živo pred očmi izkušnja o neštetih prilikah za zlorabo nacionalnih razlik, ki očitno neizbežno pomenijo zmeraj tudi, če ne prvotno celo predvsem povod za sporazumno ali nesporazumno razdelitev interesnih območij med elitami posameznih narodov. Zato poskušamo tu narediti korak naprej in nekoliko eksaktneje precizirati, KDAJ je različnost KONKRETNO prednost za konkretnega posameznika, kdaj pa ravno nasprotno, tako da je njeno zavračanje popolnoma upravičeno. Splošneje veljavni odgovor se bo najbrž glasil, da so različni koordinatni sistemi bivanja ljudem dejansko koristni in potrebni samo, kadar oziroma dokler lahko posameznik med njimi PROSTO IZBIRA (izbira tudi npr. v obliki kombiniranja in podobno). MAJHEN NAROD, KOT JE SLOVENSKI, IMA TOREJ SMISEL, ČE POMENI SLOVENCU ENO OD VSAJ DVEH ENAKOVREDNIH NACIONALNOEKSISTENČNIH MOŽNOSTI IN MU OMOGOČA SVOBODNO PREHAJANJE IZ TE MOŽNOSTI V DRUGO (DRUGE) IN NAZAJ; sicer je zgolj, dejansko ali latentno, posebno tesna in posebno neprijetna mišnica.

Čez slovenski narod ni bil, skratka, na teh straneh narejen nikakršen križ — niti čez naše »neosvobojene« rojake v zamejstvu ne, ki jih koncept polinacionalizma povzdiguje celo v privilegirane Slovence, saj ga edini lahko že danes, spreminjaje tujo silo v svojo moč, do kraja uresničijo —; izbran je bil samo nekoliko drugačen pogled na ta narod, način opazovanja, v katerega je vgrajen mehanizem avtomatične relativizacije zaslug. Slovenstvo Slovencev bi bilo v razmerah, ki jih predvideva naš program, v poslednji konsekvenci vsekakor od nečesa odvisno v smislu $y=f(x)$, namreč sorazmerno stopnji izpolnjenosti dovolj odločnih in jasnih pogojev, ki bi jih vsak

v njej sugerira tujina, bi jo zagotovo izgubili. Edina teoretična možnost je torej odkriti in konsenzualno uveljaviti kot tertium comparationis posamezna specifična življenjska področja, na katerih nas vodilne družbe planeta iz kakršnihkoli razlogov ne bi mogle tako zlahka posekati. V tem smislu je bilo doslej dejansko že veliko predlogov oziroma pobožnih želja, od »novih Aten« do »samoupravljanja«, do kraja prepričala pa ni Slovencev, žal, še nobena in edina kolikor toliko zanesljiva(?) komparativna prednost Jugoslavije, kakor bi se nam tudi tak neveličasten in banalno kšeftarski temelj odličnosti naše narodne biti upiral.

Slovenec postavljal slovenskim elitam za svojo nacionalno zvestobo. Očitno je, da ne bi bilo več mogoče takó poljubno izkoriščanje te zvestobe, kot je teoretično (in praktično) mogoče danes. Kolikor večje bi bilo prizadevanje in kolikor večji bi bili dejanski primerjalni uspehi slovenskih elit v oblikovanju življenjskih razmer slovenske narodne družbe, kolikor rajši bi bil Slovenec v tem ali onem pogledu Slovencev kot pa kaj drugega, toliko trdnejše bi bilo njegovo slovenstvo in vice versa. Če drži, na kar se pri tem v bistvu ves čas zanašamo, se pravi, če je naš narod vendarle dovolj izrazito nad uvodoma omenjeno »kritično mejo«, da mu tu eksplicirani, s stališča posameznika nujno potrebni izziv ne bi uničujoče škodoval, temveč nasprotno celo koristil (in pa seveda, če se v svetu ni in se tudi v prihodnje ne bo zaredil črv kakšne naše nacionalne katastrofe, ki bi kajpada pometla z vsemi podobnimi taktiziranji), potem se navzven, npr. pri številu Slovencev niti ne bi kaj dosti spremenilo; vendar bi se pazljivejšemu očesu vseeno odkrivala neka neznatna, a odločilna razlika. Slovenec ne bi bil več Slovenec zato, ker mu pač nič drugega ne bi ostalo; kot dokazano uspešen neslovenec, ki bi mu bil torej praviloma zmeraj odprt vsaj še en izhod, bi lahko bil to, kar je, na NOVO, SVOBODNEJE, namreč samo toliko, kolikor bi mu slovenstvo, kot rečeno, koristilo — in narobe: ker bi se lahko vsak hip prelevil nazaj v Slovenca, bi bil tudi neslovenec brez nuje, zgolj po svoji volji in pridu. Eno bi bilo svoboda drugega.

* * *

Kajpada se ne vdajam iluziji, da bodo slovenske elite pričujočega poskusa »drugačne ljubezni do Slovencev« ne vem kako vesele, najmanj seveda književniki.* Zaman bi mahal svojim kolegom pred nosom s šanso vrnitve k edino sprejemljivi »prvotni« vlogi literature ter k brezmadežni utemeljitvi njene elitnosti — šanso, ki jo potencialno prinaša s sabo zamisel polinacionalizma —, kajti od blizu pogledano, to svetlo perspektivo popolnoma zamračijo trde in prav nič privlačne razmere, v katerih bi jo slovenski literatje morali uresničevati. Prvič prihaja polinacionalnost, še enkrat zapišimo, ravno zanje med vsemi Slovenci zasebno najmanj v poštev, oni so danes (poleg politikov) najhujši ujetniki svojega slovenstva; drugič se morajo bati redukcij, ki bi drastično omejile socialni doseg in družbeno imenitnost njihove literarne »proizvodnje«, če bi njen danes prevladujoči prisilni konzum (npr. v šoli, v oficialni javnosti in podobno) odpadel; tretjič bi zašla pod zelo neprijeten vprašaj njihova varno dotirana materialna eksistenca, ki se je tudi najglasnejši besedni častilci »ne-varnosti« v resnici trdovratno oklepajo in je za nobeno ceno niso pripravljeni izpustiti. Pri vsem tem seveda sebe niti najmanj ne izvzemam, narobe, celo članek, ki ga pravkar končujem in bo sam na sebi morda obveljal kot »pogumen«, »pošten«

* Tu se, kot je najbrž že marsikdo opazil, namenoma vseskozi omejujemo nanje, ker je njihova socialna resnica zaradi njihovega psihološko popolnoma naravnega in v končnem učinku razumljivo uspešnega nagnjenja k avtomitologizaciji najbolj zamistificirana in prikrita. Bralec bo brez težave sam vnesel v osnovno shemo spremembe, potrebne za izpeljavo analogije z najrazličnejšimi drugimi prebivalci slovenskega Olimpa ali njegovih sončnih predgorij, ki še tičijo pod isto odejo s književniki.

ali zaradi mene celo kot »teoretično pomemben«, na moji osebni biti, tipični biti slovenskega književnika, in na njeni moralni sumljivosti, kot sem že nekje poudaril, ničesar bistveno ne spremeni.

Kaj sledi iz tega za »navadnega Slovenca«, za mojega nostalgičnega adresata? V prvi vrsti si mora zapomniti: kar se tiče njegove narodnostne osvoboditve, od nas, slovenskih elitnežev, v nobenem primeru ne sme pričakovati resnično dosledne (tj. več kot samo »načelno« navdušene ali pa taktično-politikantske ter nezavedno preračunljive) podpore; program polinacionalizma bo moral tudi v prihodnje, tako kot že doslej, uresničevati na svojo roko in sam, pri tem pa si bomo po objektivni logiki stvari, ne glede na našo subjektivno voljo, nasprotniki, ne pa prijatelji.

Branko Rudolf, »Polemika ob srečanju Štatenberg 71«, *Dialogi*, leto 1971, št. 12, str. 734–740.

Polemika ob srečanju „Štatenberg 1971"

Popolnoma se strinjam z Dušanom Pirjevcem v ugotovitvi, da je postavljena téma humanizem in ne-humanizem nekaj, kar pravzaprav ne sodi k literaturi, temveč da se to tiče svetovnega nazora. Ne morem se pa strinjati z njim — kljub in prav zaradi citata iz Engelsa, v tezi, da naj se »ideja skrije in prikrije samo zato, da bi se ponovno rodila kot splošno veljavna, objektivna tj. zanesljivo utelešena velika Ideja« in da je zato nujno tudi res, da »je ta ideja izvirno samo nekaj subjektivnega, neutemeljenega, v svoji obstojnosti svobodna, ničemur zavezana in nikogar zavezujoča. Zato ni njeno samoprikrivanje nič drugega kot prikrivanje njene izvorne svobode, neutemeljenosti, skratka njenega niča in nihilizma.« (Dialogi 11. št. str. 647)

»Ideja« je tu — po mojem — razumljena čudno enostransko. V likovni umetnosti ali v glasbi je »ideja« prav tako v posamezni sestavini kakor v celotni »liniji dela«. Če bi bilo drugače, bi kakšno preprosto tihožitje z jabolki moralo nujno ostati brez »ideje« (in so to v določenem času tudi tako interpretirali), prav tako kakšen šopek cvetic in že celo tihožitje s starimi, ponošenimi škr-

peti, kakršno je slikal van Gogh. Če naj bo umetnina učinkovita, je nujno večdimenzionalna, sega v podzavest, raste iz vizij, iz fantazije, kar ni ne čisto znamenje svobode (saj ravno močan stvaritelj ne stoji nad delom, temveč živi z njim), še manj pa je táko delo neutemeljeno in znamenje niča. Nasprotno — je znamenje nečesa zelo bitnega. Dušan Pirjevec ve to seveda zelo dobro. Tem bolj nenavadno je, da se je tej problematiki sploh izognil in priklical na pomoč Platona, »... da je razprava o homunizmu in nehumanizmu možna le, dokler je družbeno politična funkcija, dokler je moralno socialni angažma glavna in bistvena razsežnost literarnega dela.« (Dialogi 11. št., str. 648)

Za kakšen aranžma pravzaprav gre? Za Dantejev (ki sta ga Marx in Engels zelo spoštovala), za Chaucerjev, za Shakespearov, Byronov, Shelleyev? Ne bi zadeve — natančno v Engelsovem smislu — zajeli nekoliko globlje in se spraševali, odkod je prišlo v samega Shakespeara tisto, kar imenuje Marx »šekpirizirati«? Očitno je mislil, da je polnokrvni umetnik po svoje zajemal iz velikanske, kakor koli na pogled tudi kaotične zakladnice misli, čutov, dognanih podob svoje dobe in s tem tudi iz tistega, kar je v naših dneh Herbert Read imenoval območje kolektivne podzavesti. Prav gotovo Marx ni govoril o podzavesti (tega termina v tistem času niso tako pogostokrat uporabljali kakor danes). Vendar pa ni mogoče dvomiti o tem, da vse tisto, kar je v navedenih Marxovih ali Engelsovih citatih v referatu, ob objektivni presoji nikakor ne vodi tja, kamor hoče stvari speljati Dušan Pirjevec, temveč v popolnoma drugo smer, namreč k tistemu, kar imenuje Marx »generičnega človeka«, tj. človeka, ki naravno nosi v sebi dobro izročilo vse dobro izročilo kulture celotnega človeštva. To isto misel je Lenin popularno parafraziral v govoru zvezi mladine l. 1920, ko je govoril o potrebi, da si komunist pridobi »vse zaklade znanja«, ki si jih je človeštvo pridobilo v prejšnjih družbenih formacijah.

(Dušan Pirjevec pravi npr:. ... »kajti ta skritost in prikritost ideje, ki je pravzaprav nieno samoprikrivanje, je potrebna zato, da se tendenca in ideja ne bi *izrabljali* (podčrtal B. R.) kot takšni in neposredno, marveč posredno. iz situacije in akcije.« (Dialogi št. 11. str. 647) Osnovno preobračanje Marxove, Engelsove, Leninove smeri je očitno v tej besedi »izrabljali«. Za takimi in podobnimi prikazovanji je opaziti določeno »instrumentalizacijo«, mogoče je tudi reči »stalinizacijo« Marxa. Po vsem tem se zdi, kakor da bi Marx s svojo revolucijo želel »uporabiti« in »izrabiti«, tudi ceniti literaturo predvsem v namene političnega vplivanja na mase. Iz vsega konteksta njegovega dela pa sledi, da je njegova zamisel precej drugačna — v nečem ravno nasprotna Pirjevčevemu »prikazovanju«. Marx govori o odpravljanju odtujitve, prisiljene službe človeku tujim namenom, v humanističnem smislu in popolnoma v smeri nadaljevanja in preciziranja hotenj, ki so razvidna v različnih revolucionarnih meščanskih izjavah osemnajstega stoletja, recimo v tistih znanih odstavkih v deklaraciji neodvisnosti Združenih držav iz l. 1776, še bolj, gotovo, v nekaterih izjavah Babeufa »ljudskega tribuna« in komunista za časa francoske revolucije. Že iz kolikor toliko pazljivega prebiranja avtorjev, ki jih je Marx cenil, nedvomno sledi, kako si je zamislil tudi »notranjo osvoboditev« človeka, sprostitev tudi »prek kulture«, samozavesti, ki bi dovoljevala posameznemu človeku, da se v zavesti poistoveti s stvarjo celokupnega človeštva. Cankar, ki je bil le v zelo omejenem obsegu podoben marksistu, je to smer vendarle intuitivno lepo izrazil v Ščukovih besedah: »... ko bodo samó še ljudje, sami svoji, predrzni in ponosni.« Samo-zavest (poudarek je na zavesti) te vrste pa nastaja prav prek prisvajanja »zakladov znanja« v preteklosti.

(Temu nasproti pa je Dušan Pirjevec na sestanku ponovno trdil, da sta si smeri Lenina in Stalina identični — kar očitno nikakor ni utemeljeno.)

Kar pa zadeva Hegla, je Dušan Pirjevec popolnoma prezrl tista mesta v njegovi »Estetiki«, kjer Hegel razlaga holandsko umetnost 17. stoletja iz življenjskega občutja ljudstva, ki se je pravkar osvobodilo in se naučilo samozavestno uživati življenje itd. Tisto, v čemer je Hegel velik, je ravno merjenje ideje ob stvarnosti, ne pa natezanje ene same zamisli, ki jo je treba prilagoditi Prokrustovi postelji lastnih zamisli.

Prav to pa je — očitno — storil Dušan Pirjevec z revežem Don Kihotom, nekoliko kasneje pa še z vso moderno literaturo, ki baje nima več pravega pomena, saj: »... bi bilo treba najprej zastaviti vprašanje o tehniki kot realizaciji Ideje.« (»Ideje« — pisane z veliko začetnico). (Dialogi, št. 11, str. 653.)

Don Kihota je poskusil Dušan Pirjevec, podobno kakor zbiralec hroščev svojo žuželko, »zapičiti« z neizmernim raztezanjem »ideje« Don Kihotovega posnemanja Amadisa. Ob tem izjavlja npr. »Resnično je (po Don Kihotu) samo to, kar je v skladu z Amadisom, se pravi v skladu z idejo.« (Dialogi, št. 11, str. 650.) Prav. Samó to s Cervantesovim delom nima prav nobene globlje zveze. Saj mu imenitni romanopisec kar kopiči opise grotesknosmešnih prigod dolgonogega viteza, ki oprosti kaznjence, pa mu dobroto poplačajo s točo kamenja, »reši« pretepanja mladega fanta, ki je potem, po odhodu viteza, še bolj tepen, se junaško »sproprime« s prikaznimi, v resnici pa z mečem seka po vinskih mehih, da črno vino kar brizga po kleti, se zaletava v mline na veter in še in še. Ampak v vsaki taki prigodi je »ántitéza«, in ta ántitéza meri na nekaj realnega, na razločke med namišljeno veličino »Ideje« D (dobesedno!) in precej bolj klavrno stvarnostjo, je globoko satirična. Tega pa Dušan Pirjevec ne omenja tudi ne enkrat!

(Za čudo sem ob takih opazkah slišal ugovor dueta: Dušan Pirjevec in Taras Kermauner, ki sta oba zatrdila, da Cervantes svojega Don Kihota sploh ni posebno cenil in da se ni zavedal satire. Takega ugovora pa ni mogoče sprejeti. Cervantes je svojo intenzivno nagnjenost do satire vendar dovolj izpričal v »Medigrah«, ki so jih igrali tudi v Ljubljani).

Pirjevčeve interpretacije Don Kihota očitno niso »idejne«, temveč pomenijo poigravanje z različnimi načini prevračanja idej, pri čemer nihče ne trpi tako zelo kakor umetnost.

In ob koncu referata: »Dodam naj le, da bi bilo današnjemu trenutku primerno predvsem referiranje o literaturi in svetu moderne znanosti in tehnike. V ta namen bi bilo najprej treba zastaviti vprašanje o tehniki kot realizaciji Ideje.« (Dial. 11. 1971. Str. 653).

Zelo imam na sumu Dušana Pirjevca, da je tu zaigral Mefista in se, v skladu s svojimi velikimi intelektualnimi in govorniškimi sposobnostmi, kratkomalo ponorčeval. Saj je za to vendar mnogo prepameten. Torej dobro ve, da ne pomeni realizacija kakršnekoli zamisli v umetnosti kakšne absolutne »tvarnosti«, eksistence, v bivanju, temveč uresničitev določnega kontakta s samim seboj (v vsem prepletu družbenih silnic v individuu) hkrati pa kontakta z okoljem, komunikacijo, da sta oba kontakta, najsi gre tudi za tako težke stavbe kakor piramide, katedrale ali Eifflov stolp, v bistvu — kot utelešene oblike zavesti — duševne narave, da so izšle iz določnega družbenega človeka in (bolj ali manj srečno, bolj ali manj globoko) apelirajo tudi na druge ljudi. Človeška notranjost pa je vendar prav tako »dejstvo«, kakor žerjavi, žarki in stroji!

Pirjevec navaja »obsodbo«, ki jo je pisateljem v New Yorku izrekel Marshal M'Luhan: »Vi ste zadnji še živi predstavniki vrste, ki izumira. Pisanje in objavljanje knjig danes ničemur več ne služi... Elektronski možgani bodo lahko zbrali o vsaki temi vse informacije, jih sortirali, pisali in na zahtevo vsakega posameznega bralca sestavljali delo v celoto. Poglejte okrog sebe! Elektronska tehnologija popolnoma spreminja okolje, v katerem živimo... Takšen svet je postal ogromna didaktična mašina. Če želite vi, književniki, še ohraniti svoj vpliv, vam preostane samo to, da zapustite svoj slonokoščeni stolp in sedete v kontrolni stolp.«

Temu tehnokratskemu »izlivu« je res mogoče reči samo to, da je groteskno-smešen! Saj vendar »sprememba okolja« še dolgo ne pomeni spremembe človeka! Je to treba še posebej naglašati? In ne gre samo za informacije, temveč za možgane, živce, voljo, sposobnost občutja človeka, ki te informacije sprejema. In ob tako »sveto vero« v nepogrešljivost tehnike postavlja Mefisto-Dušan Pirjevec še kot »pričo« Apollinaira: »... Pesniki želijo nuditi novi lirizem z novimi izraznimi sredstvi, s takšnimi, ki umetnosti dodajajo gibanje, a to so fonografi in kino.«

Torej. V prvem primeru tisti M'Luhan posebej poudarja *nad oblast* tehnike, v drugem Apollinaire ceni tehniko tako kot *vir inspiracije*, kakor *kot sredstvo*. Logičen prepad med obema ne bi mogel biti globlji.

Vprašanje celotne umetnosti je vprašanje modernega sveta, možnosti za nadaljnji razvoj — ali preprosto za preživetje. Ali ni že popolnoma jasno, da navidezno tehnično obvladanje sveta ne pomeni tudi obvladanja lastne človeške narave? Je treba res vtikati nos v knjige C. G. Junga zato, da bi razumeli to preprosto resnico? Tehnika po eni strani — v določenih okoliščinah določenim omikanim ljudem lahko pribavlja vsebinsko bogata sporočila, odpira imenitne poti znanju, zdravljenju itd. Med čudovita nova komunikacijska sredstva pa sodijo — ob vseh televizijah itd. tudi — knjige, ki izhajajo v velikih, luksuznih, pa tudi žepnih izdajah, in to v velikanskih nakladah. Ni videti, da bi »izumirale«. In bodo kompjuterji sestavljali globokoumne slike, romane, ali samó risbe, jedkanice? Seveda nič tega! Saj so sijajni pomočniki — žal ne samo razumnim in človeškim, temveč tudi tehnično-blaznim ljudem. Taki norci se začnejo že pri avtomobilistih, ki vneto služijo — smrti, kar na naših cestah, v Sloveniji! Stroj »sam po sebi« prav gotovo ni »kriv«, pač pa slaba raba strojne kulture. To se dogaja ravno ob propadu civilizacije, ki bi obvezala, bila zakoreninjena, in ravno ob pretirani samozavesti, ki jo tolikim odraslim ljudem vliva uporaba strojev — že avtomobilov — z vso goljufivo samozavestjo, ki jo daje občutek navidezne »oblasti« nad naravo. De Larochefoucauld je že pred tristo leti izjavil, da so potrebne mnogo večje vrline za to, da človek prenaša srečo, kakor da prenaša nesrečo. Moderni razvoj znanosti, posebej pa tehnike, je nedvomno v neštetih primerih postal sredstvo za nadaljnje odtujevanje, ne pa za njeno premaganje. Omenjena lažna samozavest spričo zelo dvomljive »oblasti« nad naravo vodi psihično do tega, da človek sredi civilizacije kljub vsej navidezni »moči« znotraj sebe »zapade v duhovno in moralno puščavo«, predvsem v tisti »prastrah«, ki se je najbrž razvijal v njem v tistih stotisočletjih pred vsako civilizacijo, ki se rodi z vsakim otrokom iznova in se ga človek v teh nekaj tisočletjih civilizacije »strukturalno« nikakor ni otresel. Kadar kultura ne prekrije tega osnovnega in globoko zakoreninjenega občutka ogroženosti, postaja človek izgubljenec, mnogokrat pa tudi — tipično — popolnoma nesocialen tip, hudodelec. Ravno ta »padec v pračloveške lastnosti«, vendar ravno najslabše, v tiste, ki jih je pri pračloveku

vsaj modificiral ožji kontakt z naravo, je danes dovolj viden in razširjen. Kontakt z naravo prav naši civilizaciji manjka (saj čas terja *večjih* duševnih sposobnosti; ob obstajanju duševno neprebavljene problematike sorazmerja človeka in okolja zraste človek s pomanjšano odgovornostjo). Táko gledanje potrjuje množični padec v barbarizem, ki smo ga lahko opazovali prav tako v drugi vojni kakor ga lahko — žal množično — ugotavljamo danes.

Razen tega je naša tehnična civilizacija danes povzročila že vrsto zelo konkretnih nevarnosti, hudih kakor še zmeraj možna atomska vojna. Z velikansko produkcijo strupenih kemičnih snovi se je ljudem v mnogih primerih že »posrečilo« uničiti zelo mnoga biološka okolja, celo v morjih, katerih produkcija (že samo produkcija kisika) je za človeštvo nujno potrebna. Kljub svarilom učenjakov in že aktivnemu odporu proti takoimenovani kontaminaciji zemlje, vode in zraka se razvoj še nikakor ni ustavil in se giblje v smeri prikritega, ali že jasnega samomora človeštva.

»Ideje«, ki jih človek — na videz — uresničuje prek tehnike, se danes — slabo premišljene, nesocialne, — v rokah na videz »ustvarjajočih«, v resnici pa nevednih in premalo odgovornih ljudi spreminjajo v pošastna uničevalna sredstva.

Spričo take situacije humanizem v Marxovi verziji, kot boj proti odtujitvi in prizadevanje za »integracijo« vsega človeškega v pomenu generičnega, izročilo vseh kultur ovrednotujočega človeka, danes ne samó da ni zastarel, temveč je bolj aktualen kakor kdaj koli. K takemu vrednotenju prav gotovo sodi, da zna človek spoznati sporočila, ki mu prihajajo iz območja umetnosti kakor tudi iz območja znanosti in filozofije. Ta je zase poklicana, da se okoristi z oblikami, ki jih je zadobila človeška zavest v tisočletjih civilizacije — od Altamire dalje — in po vsem svetu. Saj o humanističnem izročilu ni mogoče samo govoriti v sredozemsko-evropskem območju, temveč je nujno, da ga spoznamo tudi v različnih drugih visoko razvitih kulturah in iz njih, tj. npr. iz indijske, kitajske ali japonske. Pot do njih pa lahko ravno posreduje — moderna tehnična civilizacija skupaj z vsemi povečanimi možnostmi komunikacije.

II.

Referat Tarasa Kermaunerja je bil v glavnem precej lirično obravnavana izpoved. Taki lirični izpovedi mestoma nedvomno ni bilo mogoče odreči določnega sugestivnega čara. Recimo: »Potreba po sanjah je neskončna. Je nič, ki podrejuje vso polnost sveta.« Ali pa: »Upanje v prihodnost je naša neodsvojljiva strukturalna lastnost...«

Ampak: o humanizmu je tekla beseda, in o taki témi ni mogoče razpravljati brez — vsaj poskusnega — preciziranja pojmov. Nekatere sentence Tarasa Kermaunerja bi bile nedvomno potrebne nadaljnjega razvijanja. Npr.: »Humanistična ideologija je trdila, da je človek cilj samemu sebi. In ker ni boga, je pač moja eksistenca končni cilj.« To je tako enostransko, da postaja več kakor dvomljivo. Kaj razumemo pod »humanizem« in »humanistična ideologija?« Ali gre za »humanizem humanistov« ali za tisto, kar nasploh razumemo pod tem pojmovanjem, izrazito človeško usmerjenost — posebej táko, ki si hoče zavestno prisvojiti pridobitve prejšnjih obdobij. »Moja eksistenca je končni cilj.« Tako tudi Taras Kermauner.) Torej tudi ne identifikacija s celotnim človeštvom? Kdo je to trdil, mar vsi humanisti? Ali tisti renesančni, »osnovni«? Mogoče Leonardo, Michelangelo, Erazem Rotterdamski? — Očitno tu brez preciziranja zahajamo v protislovja. Vsekakor si — že celó — zapremo

pot do razumevanja različnih vrednot, ustvarjenih v Aziji, ki pa so nedvomno tudi izrazito humanistične.

O vsem tem bi očitno bilo mogoče še dolgo govoriti.

Očitno so se v Tarasovem referatu menjavale dovolj prodorne misli z na hitro »vrženimi« in ne zmeraj originalnimi paradoksi, ki bi — prav zato, ker so bili že večkrat izrečeni, terjali osebne obdelave, ki je je avtor popolnoma sposoben, pa sam ni sledil svojim sugestijam. Tako prihaja do npr. — že schopenhauerske — ugotovitve »Duša je temna, sadistična, polaščajoča«. Po zelo mnogih poskusih tolmačenja pojavov »brutalne agresivnosti« s strani Freuda, Adlerja, Junga itd. posebej pa še tistih eksaktnega Konrada Lorenza, bi bilo to — načeto — temo vendarle mogoče — vsaj poskusno — tolmačiti nekoliko bolj znanstveno, ali vsaj opirajoč se na vsaj nekoliko utemeljene, vsaj približno raztolmačene domneve.

Če gre za silo, kakšne narave je ta sila? Že vemo nekaj o tem ali mogoče tavamo v popolni nevednosti? Npr. pravi Taras K.: »Da, sile. S silo — močjo — pa je evropske zgodovine začetek in konec, na začetku so uboji, umori šentflorjanske noči in Giordana Bruna... (Dialogi, št. 11, str. 659.) Ali pa je, recimo, šestnajsto stoletje res »začetek« — po tolikih tisočletjih? In — ali ni Tarasu Ivan Cankar nehote podstavil nogo, da je zapisal »šentflorjanske« (nekrvave), namesto »šentjernejske« noči? Mogoče je Taras mislil, da je Štatenbergu bolj potreben blišč, kakor premišljene sestave misli. No — blišč je bil prijeten, mestoma zapeljiv, vendar...

Npr. je v referatu izjavil — tako stoji v mojih beležkah:

»Nikjer ni nobenega kriterija, ki bi povedal, katero dno je pravo.« Ali ga pa res ni? Nas preteklost — antropološka, kulturna, itd. ni naučila ničesar? Osebno sem zelo nagnjen k misli, da si je ob določenem — dovolj širokem — poznavanju kultur vendarle mogoče ustvariti določene kriterije.

V mojih beležkah stoji tudi paradoksen stavek: »Največja svoboda je največji zločin...« Kaj je — prosim — nasprotje tej svobodi, »nesvoboda« — kakšna? Vezanost — kakšna, na kaj? Hm, ne bi mogli ob takih vprašanjih spet sklicati novega simpozija?

III.

Glede Vladimirja Kavčiča me zelo moti — da ni prišel sam. Ob tako tveganih vprašanjih je živa beseda vse kaj drugega, kakor branje. Čudim se »konstatacijam«, kakršna je npr. sledeča: »Danes nimamo več opraviti s prosvetiteljskimi željami, da bi književnost približali ljudstvu, niti ljudstvo književnosti, dandanašnji je jasno, da le tenek sloj ljudi participira na umetnosti in še to samo občasno in samo na določenem nivoju. Čim višji, zahtevnejši je nivo pisane besede, tem manjšo bazo potrošnikov ima. Priča smo vsesplošnem razvrednotenju besede, k čemer so bistveno pripomogla javna občila...« (Dialogi, št. 11, str. 663.)

Res je, ne moremo dvomiti o razvrednotenju — ne samó besede, temveč vseh mogočih oblik zavesti — tudi likovnih. Ampak — ali smo storili prav, ko smo se — nekako vzvišeno! — odrekli »prosvetiteljskim« prizadevanjem — popolnoma paralelno s kaznivo brezbrižnostjo glede na doraščajočo mladino, ki potem — naravno — tone v mračne brozge vznemirljive zmešanosti in cinizma. Kako stoji v Petrici Kerempuhu: »Kaj zna muž kaj je čokolada«. Ali je bilo včasih drugače? Ali je škodilo, da je samo tenek sloj »participiral« na umetnosti? Ali ne prehaja iz tistega »tankega sloja« med ljudi nekaj bistvenega? Rahlo se čudim, da Vladimir Kavčič, na literarnih večerih ni srečeval *številnih* ljudi, žejnih in lačnih besede — in hvaležnih zanje. Kaj pa dramatika? Je danes manj živa, ka-

kor je bila včasih? Manj cenjena? Manj razburljiva in táka, da zbuja sposobnost misli? Brecht? Dürrenmatt? Kaj je o londonskem občinstvu nekoč zapisal Shaw, tistem občinstvu, ki — kakor je rekel — ohranja »gledališču njegovo nedolžnost«? So to ovrgle vse moderne »golotniške« in »lepote-nage« senzacije? Koliko ljudi je z navdušenjem gledalo vsaj v film spremenjeno Anouilhovo dramo Becket? So bili to samo izbranci? In še več takih vprašanj. Tudi pri nas v Sloveniji je mogoče videti prav lepo igrane amaterske predstave. O tem bi se dalo dolgo govoriti.

Pred nekaj leti — ko so — čast jim, tedanjim — delavske univerze imele še te zastarele ljudskoprosvetne ambicije, sem bil prijetno presenečen, naravnost osupel, s kakšnim razumevanjem so našo podeželani sprejemali projektirane slike — Van Gogha, torej človeka, ki ga v »njegovem« času ni razumel skorajda nihče! To bi bila tema za novo, obširno debato.

Končno — slučajno zadnji — Dimitrij Rupel.

Gotovo je v tekstu inteligentnega in ambicioznega človeka zmeraj tudi nekaj zrn zanimivih misli. Ampak: odklanjam sam naslov: »Posmrtno življenje literature«. Okus občinstva se menjava, ampak po mojem svetem prepričanju literatura ni mrtva — ne lirika, ne epika, ne — in že celó ne — dramatika. Res je. Pogostokrat se trudimo, da bi kakšen velik tekst, npr. Vojno in mir spremenili v nekaj, kar je napol-poskusna-umetnina, tu pa tam umetnina zares, tu pa tam maškarada in špektakel, da smo razočarani. Ampak — poznam — ne Slovence, Nemce iz ZRN, ki navdušeno prebirajo — Puškina v originalu, ali so navdušeni nad Dostojevskim. Ne nagibam se k mnenju, da so to brezupni čudaki. Koliko vem, so včasih misli prodirale iz kabinetov — podobno kakor laboratorijski poskusi v tehniko.

In hlapec Jernej v »Prijateljevi interpretaciji«? Seveda današnja mladina ni brala moje — davne medvojne polemike z Zogovićem v beograjski »Naši stvarnosti«. Še na misel ji ne pride. Ampak — ob vsem velikem spoštovanju do Ivana Prijatelja seveda ni nobene osnove za pritrjevanje njegovi tezi, da je Cankar »prepesnil Komunistični manifest« v Hlapca Jerneja. Šlo je za zelo konkreten, dobro opazovan pojav v določenem času. Takrat sem zapisal: »Takih hlapcev Jernejev je bilo takrat pri nas na tisoče!« Čisto nič nisem prepričan, da se tu »gibljemo v neoprijemljivem, fantastičnem svetu«. (Dialogi št. 11, str. 668.) In zakaj tak surrealistični »prijem« ob rdečem petelinu? Cankar je prav zato močan, ker ni konstruiral. O tem sem že nekaj zapisal in bi bilo mogoče dolgo pisati. Zakaj natezati in videti nekaj, česar ni? — pa čeprav se dobro spominjam, da je v svojem času Delak dramatizaciji teksta res dal demonstrativno-revolucionaren značaj, pri katerem ni manjkala tudi ne internacionala (ki je nekatere meščane takrat resno vznemirila). O vsem tem tako na hitro ni mogoče razpravljati.

Izredno nasprotno mi je mnenje navedenega Todorova: »Končni cilj je vedno konstrukcija neke teorije; bolj precizno pa bi bilo reči, da cilj znanstvenega dela ni boljše spoznavanje svojega predmeta, temveč izboljšavanje znanstvenega diskurza.« Po mojem je táka hladna »diskurzivnost« zagnusila neštetim dijakom in študentom literaturo in sploh umetnosti. Pred očmi imam veliko število »*naravoslovcev*, ki so se lotevali nalog z vnemo in navdušenostjo, tako Darwin, oba Curieja, Laue, Einstein. In poglobili so kontakt s stvarnostjo sveta, kakor dobra umetnost poglablja kontakt s (seveda družbenim) človekom. Humanizem?

Janko Pleterski, »Vprašanje naroda v socializmu«, *Naši razgledi*, 11. 2. 1972, str. 65-66.

Vprašanje naroda v socializmu

Janko Pleterski

V debati o nacionalizmu in internacionalizmu na mednarodnem kongresu zgodovinskih znanosti l. 1965 na Dunaju je ob vsej različnosti pogledov bila vsem skupna ugotovitev, da v zvezi z narodom in z njim povezanimi gibanji vlada silovita terminološka neizenačenost, kar pomeni, da vsi sicer uporabljajo iste izraze, a vsak z njimi razume in pove nekaj drugega. In ker tudi sociologija s svojo shemo »makrogrupe« vprašanja ni razrešila, je za zdaj še najbolj smotrno, lotevati se vprašanja in teorije naroda diferencirano, t. j. ob konkretnih primerih. V resnici to tudi vsakdo dela, pa čeprav zagotavlja, da ga zanima narod kot obča kategorija. Poskus, premagati to stopnjo, pomenijo različne tipologije (evropskih) narodov. Njihova koristnost je relativna. Prav čudno se nam danes zdi npr., da je F. Engels l. 1848 sprejemal tezo, da obstajajo »potrebni narodi«, seveda poleg nepotrebnih. Takšna politično pragmatična razdelitev bi sicer bila še danes marsikomu pogodu, a v znanosti nam nič ne pomaga, saj nas ne odvezuje dolžnosti, da ne bi v polni meri upoštevali tudi vseh nekdaj ali danes dozdevno »nepotrebnih« narodov, med katerimi smo Slovenci pač nekje med prvimi. Zgodaj se že uveljavlja politično zgodovinska delitev na narode z državo in brez nje. Zelo znana je O. Bauerjeva tipizacija narodov habsburške monarhije v »zgodovinske« in »nezgodovinske« po družbeno-gospodarskih merilih. Po načinu nastanka evropskih narodnih držav ugotavlja l. 1965 zahodnonemški zgodovinar Th. Schieder tri tipe: a) sprememba dinastične države v narodne celote enakopravnih državljanov (zlasti Anglija, Francija, severna Evropa); b) nastanek narodnih držav z zedinjenjem razbitih dežel (Italija, Nemčija); c) razvoj narodnih gibanj proti obstoječim mnogonarodnim monarhijam, kjer se obstoječa država pojavlja kot nekaj tujega (vzhodna Evropa) in kjer nove države nastajajo z odcepitvijo od celote.

Vse te tipologije imajo očitno pomanjkljivost, da ne upoštevajo narodov v socializmu. Tudi tukaj bo prihodnja tipologija najbrž ločevala med narodi v administrativnem in narodi v samoupravnem socializmu, poleg samo po sebi umevnega ločevanja po enonarodnih in mnogonarodnih državah. Glede prvih so zanimivi rezultati diskusije sovjetskih družboslovcev v letih 1966-67. Ta diskusija je sicer omajala dotlej edino veljavno Stalinovo definicijo naroda, kakih globljih dognanj o funkciji naroda v Sovjetski zvezi pa ni dala. V splošnem je zavrnila delitev narodov v buržoazne in socialistične, poudarila ključni pomen državnosti za oblikovanje naroda, posvarila pred podcenjevanjem narodne državnosti v ZSSR (zanimiva je definicija naroda A. G. Agajeva iz Dagestana, ki se opira zlasti na zgodovinsko izkušnjo malih narodov in narodnosti Sovjetske zveze: »Narod je etnična skupnost kapitalistične in socialistične formacije, ki se je prebudila k samostojnemu narodnemu življenju, k suverenosti«). Značilno je, da so sovjet-

Vse te tipologije imajo očitno pomanjkljivost, da ne upoštevajo narodov v socializmu. Tudi tukaj bo prihodnja tipologija najbrž ločevala med narodi v administrativnem in narodi v samoupravnem socializmu, poleg samo po sebi umevnega ločevanja po enonarodnih in mnogonarodnih državah. Glede prvih so zanimivi rezultati diskusije sovjetskih družboslovcev v letih 1966-67. Ta diskusija je sicer omajala dotlej edino veljavno Stalinovo definicijo naroda, kakih globljih dognanj o funkciji naroda v Sovjetski zvezi pa ni dala. V splošnem je zavrnila delitev narodov v buržoazne in socialistične, poudarila ključni pomen državnosti za oblikovanje naroda, posvarila pred podcenjevanjem narodne državnosti v ZSSR (zanimiva je definicija naroda A. G. Agajeva iz Dagestana, ki se opira zlasti na zgodovinsko izkušnjo malih narodov in narodnosti Sovjetske zveze: »Narod je etnična skupnost kapitalistične in socialistične formacije, ki se je prebudila k samostojnemu narodnemu življenju, k suverenosti«). Značilno je, da so sovjetski znanstveniki v glavnem zanikali, da bi bilo skupno gospodarsko življenje eden izmed konstitutivnih elementov naroda. Izraženo pa je bilo mnenje, da bodo narodi obstajali tudi še potem, ko bo nekoč država odmrla. (Prim. tudi za druga področja diskusij o narodu v zadnjih letih zelo informativno knjižico Jiřija Kořalke, Co je narod? Praha 1969). Kot narodi v samoupravnem socializmu prihajajo za zdaj v poštev narodi Jugoslavije. Čeprav je zlasti v zadnjih letih pri nas sila narastlo pisanje o narodu, še nimamo niti pregleda tega pisanja niti znanstvenega poskusa, ugotoviti funkcijo naroda v našem sistemu. Tukaj praktične politične rešitve teorijo daleč prekašajo. Tudi temeljno delo doslej, Kardeljev novi Sperans, daje definicijo naroda, ki »je bolj opredelitev postanka naroda kot opredelitev njegovih značilnosti« (B. Grafenauer, Zgodovinski časopis, 1970, 324), njegove funkcije pri nas. Velikega pomena je nedvomno Kardeljevo nedavno izraženo mnenje, da »celo socialistična revolucija sama po sebi vendarle ničesar ne spreminja v vsebini ali vlogi naroda kot družbeno-zgodovinske kategorije, ki je v svojih pojavnih oblikah univerzalna«. (Komunist, 2. oktobra 1970.)

Ob vsej deficitarnosti naše teoretične dognanosti pa mislim, da bodo razpravljanja naših slovenskih »modernistov«, »avantgardistov«, ali kakor se že samozavestno poimenujejo, kolikor posredno ali neposredno zadevajo vprašanje slovenskega naroda, le težko kaj prispevala k pojasnitvi funkcije (slovenskega) naroda v (samoupravnem) socializmu. Obremenjeni s čustvom ujetosti v okvir svojega naroda, prepričani o svojem poslanstvu, razvijati problematizacijo vseh pojmov, vrednot, stališč, in zlasti še gojiti kritiko nacionalnosti od znotraj, žele služiti samorefleksiji slovenstva per negationem. To seveda samo na sebi ni niti nespametno niti odveč, če pomislimo na staro pot od teze prek antiteze do sinteze. Dvomim le, da je sinteza, ki do nje vodi njihova antiteza, za naš problem kaj koristna. Ne gre le za to, da je tehtnost antiteze tu in tam kaj skromna, nekako na

ravni sitnih vprašanj, ki jih postavljamo profesorju, vesoljnemu razredu v zabavo in veselje. Koristnost je dvomljiva tudi tam, kjer sta tehtnost in umnost nedvomni. Zato namreč, ker jim ta naš socializem — tak je moj vtis — ne pomeni dejavnika, ki bi ga pri tej samorefleksiji slovenstva bilo treba vzeti v račun kot dejstvo. Lahko bi bila le nebistvena stvar reforme, da se prav vztrajno izogibljejo, da bi ta sistem sploh imenovali z njegovim imenom in da ga vedno le opisujejo, pri čemer pa se jim prikazujejo v glavnem le vladajoče elite, vladajoči politični centri, državotvorne (ki podpirajo sistem) aktivistične tendence in pod. Bolj bistveno je, da samorefleksijo slovenstva per negationem razvijajo tako rekoč pod monosugestijo »mondifikacije«, kibernetike, svetovne tehnične revolucije, scientifikacije, racionalizacije in podobnih svetovnih tokov, ki jim je (slovenski) narod čedalje bolj usodno izpostavljen. Resnično so zaskrbljeni, kaj bo z njim, ko

vendar ni polinacionalno vzgojen in ko morajo celo pri sebi samih opazovati nacionalno samoohrambne pogojne reflekse. Tolažilno je, da so takšni refleksi privzgojeni in da bodo prihodnjim rodovom s primerno vzgojo lahko prihranjeni in seveda tudi vsi občutki nelagodja, ki jih prinašajo. Vprašanje, ali pa morda drugačen družbeni sistem (slovenskega) naroda vendarle ne postavlja v neke posebne, od mondialnih nekoliko različne razmere, ki bi jih bilo morda vredno razvijati naprej, v primeru potrebe tudi varovati in pri tem morda celo varovalne nagibe te vrste povezovati z narodnimi samoohrambnimi pogojnimi refleksi, to vprašanje jih očitno ne zanima niti teoretično. In zato dvomim, da bi njihova razpravljanja bila koristna za razbor vprašanja (slovenskega) naroda v (samoupravenm) socializmu. Nezaupljiv pa postanem, kadar hoče kdo nasvete, ki jih je priredil pod takšno sugestijo, ponujati za preganjanje pošasti na naših tleh.

Znova stopa v diskusijo — opirajoč se na politični razvoj v Jugoslaviji ob koncu l. 1971 kot na dokaz svoje pravilnosti — teza, izrečena poleti 1970, teza, ki govori o nujnosti ločitve narodnega (t. j. organizirane skupnosti, racionalizirane moči, subjektiviziranega subjekta) in na-rodnega (iracionalne, nedoumne, na-rojene, etnične tvorbe narave), in sicer v imenu vladajočim razmerjem ustrezajoče in optimalne nacionalne (pač: državne) organizacije, ki se za ves sklop »na-rojenega« itn. kratkomalo ne sme meniti, če se noče odreči učinkovitosti. Ta teza je izrecno posvarila, da sleherno ponovno »vključevanje« na-rodnega in etničnega, iracionalnega in nedoumnega v dogajanje subjekta pomeni iracionalizacijo subjekta, ki se pri priči spremeni v iracionalno akcijo.

Odštejmo poskušeno politično aktualiziranje teze in omejimo se na kratko razmišljanje o njej sami (ne da bi ponavljali, kar smo ob njej dejali ob prvem nastopu). Izpustimo razglabljanje, koliko taka zahteva o ločevanju racionalnega od iracionalnega pravzaprav ne gre na roko prizadevanjem po tehnicistično-racionalističnem vladanju nad delom. Poskusimo le opozoriti, da pridemo z logiko in metodo te teze lahko do analognih sklepov o iracionalni naravi tako rekoč vsake druge oblike združevanja ljudi v sodobni družbi in da je zato možnost, odtrgati se ravno od ene med njimi kot na-rojene, le umišljena. Očiten je primer tiste oblike združevanja, ki je socialna podlaga samega subjekta, ki bi menda imel zgodovinsko poslanstvo, izvesti ločitev naroda od na-roda, primer delavskega razreda. Odkritje in spoznanje razredov sploh in delavskega posebej je vsekakor ponos racionalnega družboslovja, tudi tistega, ki se ne šteje za marksistično. Čeprav se v sodobno razvejani in razraščeni (strukturirani) družbi temeljne značilnosti delavskega razreda dozdevno nekoliko izgubljajo v množici različic, je poglavitno merilo za obstanek delavskega razreda slejkoprej posebno opredeljen položaj človeka v proizvodnji. Ker se dandanes šolamo po svojem zanimanju in si prosto volimo poklice in delo, bi stvar pripadnosti posameznika delavskemu razredu morala biti stvar proste osebne odločitve. A vsi vemo, da ni tako. Vsi vemo, da o tem največkrat odloča »socialno poreklo«, ki pa si ga nihče ne more izbrati, ker je posamezniku prilepljeno ob rojstvu z razrednim statusom njegovih staršev in je torej do določene mere na-rojeno. Da se vprašanje pripadnosti razredu pod tem vidikom lahko sprevrže celo v podobno iracionalno kategorijo, kakršna je pripadnost rasi kot družbeni skupini (rasa je vsekakor dosti bolj iracionalna lastnost kot na-rodnost, ki vselej dopušča tudi asimilacijo ali disimilacijo), vemo prav dobro, v leposlovju pa lahko o tem beremo npr. pri Solženicinu. Tudi delavski razred je potemtakem ne zgolj razred, marveč tudi posameznika po rojstvu razrejajoči raz-red in bi ga po analogiji lahko celo ustrezno prekrstili v raz-rod. Logično se je vprašati, ali ni potemtakem nujno izvesti ločitev razrednega od raz-rednega. Odgovor bi lahko bil, da bo to mogoče šele tedaj, ko tudi razredov ne bo več, ko bo človek dokončno veljal kot oseba, ne pa kot predmet raz-roda. Če pa bi menili, da je ločitev nujno izvršiti kar danes, bi z oznanjanjem svojega spoznanja neogibno stopili na tla docela neteoretične politike. Le-ta pa takšne teze ne bi mogla sprejeti drugače kot nasvet, naj se odreče — razreda.

Utegnilo bi koristiti, če bi se naše družboslovje vprašanja naroda v socializmu nehalo le obrobno dotikati iz bolj ali manj pragmatističnih izhodišč in ko bi se vprašanja lotilo naravnost. Res je to spričo sodobne vedno gostejše prepletenosti družbenih zrasti (struktur) zelo zahtevno, na videz skoraj nerešljivo podjetje. Hrabrilno pri tem je pomisliti, da ni razloga, zakaj tudi za naš čas ne bi veljalo Cankarjevo zaupanje v človeka z naturno pametjo. Vsekakor pa bi bilo potrebno poskusiti dopolniti tipologijo narodov iz naše empirije. Najbrž bi prišli v poštev dve novi razsežnosti: stopnja zadostitve ciljev narodnega gibanja in pa čas in socialni značaj nosilca narodne osamosvojitve. Kjer se je narod oblikoval v okviru danih (fevdalnih) držav, je šlo za revolucionarni proces konstituiranja naroda državljanov, ki se je v največji meri enačil z bojem za človekove pravice in svoboščine. Tu ni bilo narodnega gibanja, ker se gibanje z dosego suverenosti v lastnem narodnem okviru preneha. Kar lahko ostane, je boj proti drugim narodom, nacionalizem. Prav proti temu je zastavila prva intervencija proletariata z geslom internacionalizma. Kjer se je narod oblikoval predvsem na etnični podlagi in se proti obstoječi državi zavzel za svojo samoodločbo, za lastno državo, tam nastanejo narodna gibanja in so del procesa oblikovanja naroda. Ponekod je uspeh hiter (zedinjena Italija, zedinjena Nemčija) in zgodaj nastopa položaj, podoben najprej omenjenemu primeru, le da je ideološko poostren z izročilom narodnega gibanja, ki je svojo funkcijo v resnici že opravilo. Kjer narodno gibanje svojega cilja ne doseže hitro in traja boj za emancipacijo in samoodločbo še v XX. stoletju, postaja to gibanje čedalje bolj predmet politike novega socialnega faktorja, delavskega razreda. To se pokaže zlasti v II. svetovni vojni, ko so vsi od fašističnih napadalcev zasedeni narodi postavljeni v položaj, ko morajo (znova) razviti svoje gibanje kot vprašanje obstanka. V najugodnejšem součinkovanju različnih faktorjev se dogodi pri nekaterih narodih, da delavski razred odločilno prevzame vlogo vodnika narodnega gibanja in da, oprt na družbeno moč tega gibanja, izpolni lastno družbenorevolucionarno vlogo obenem z izbojevanjem narodne samoodločbe. Proletarski internacionalizem dobiva novo, narodnoosvobodilno potezo, z narodno samoodločbo pa narodno gibanje izgubi upravičenost obstoja; energije narodne integracije prevzame delavski razred neposredno za razvoj socializma.

Približno takšen bi lahko bil poskus dopolnjene tipologije, ki bi nas pripeljal bliže k spoprijemanju z vprašanjem naroda v socializmu. Spoprijemanje je vsekakor potrebno ne samo zaradi teoretične zanimivosti. Kljub občasno in vztrajno povračajočim se mnenjem, da se je približal čas, ko narod zaradi razvoja družbe postaja neustrezna, celo nezaželena kategorija — mnenjem, ki največkrat niso le teoretičnega značaja — je vprašanje (slovenskega) naroda v (samoupravnem) socializmu še vedno odprto. Ni naključno, da se je bistvena vsebina jugoslovanskih debat zadnjih let o tem predmetu gibala okrog praktičnega vprašanja, kaj je v obstanku naših narodov danes dobrega, koliko je njihova sposobnost družbenega integriranja ne le dejstvo, marveč tudi vir možnosti splošnega družbenega napredka, koliko se ujema z načelom samoupravnosti in njemu lastnim obračunavanjem z birokratskim centralizmom in hegemonizmom, nadnacionalnim etatizmom in s podobnimi stvarnimi nevarnostmi, koliko pa je vse, kar se opira na obstanek narodov, zaostalo, škodljivo, če ne kar sovražno. Zadnje definicije še ni in je zaradi bojnega in ne kabinetnega značaja družbenega razvoja tudi ne more biti. So pa očitne nekatere empirične resnice. Med njimi vsekakor ta, da so narodi tudi v (samoupravnem) socializmu trdoživa realnost, da imajo tudi v tem razdobju družbenega razvoja značaj relativne konstante, ki ne dovoljuje drugačne kot ustaljene, kontinuirane politike subjekta socialističnega razvoja. Delavski razred jugoslovanskih narodov kot jedro tega subjekta je edina družbena moč, ki je sposobna potenciale narodov usmerjati v družbeno napredovanje, izključiti sleherne pritiske z narodi in na narode, ki so poglavitna specifična nevarnost za napredovanje samoupravnega socializma v Jugoslaviji. Delavski razred je s temi narodi organsko, neločljivo zvezan, ker je del njih. Dejstvo, da je v dosedanjem zgodovinskem razvoju dokončno postal odgovorna in določujoča sila, mu omogoča in mu hkrati nalaga nujnost, da svojo zraščenost z narodi uveljavlja ne kot prometejsko priklenjenost, marveč kot antejsko črpanje moči. Tako lahko zagotovi, da se odkrije funkcija naroda v socializmu kot dejavnika tistega napredka, ki je usmerjen k preraščanju tako narodne kot razredne delitve ljudi v njihovih odnosih.

Aleš Lokar, »Razvoj Slovencev kot sistem«, *Sodobnost*, leto 1972, št. 6, str. 559–576. Dostopno na: Digitalna knjižnica Slovenije, http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-NNPSLI8A, (pridobljeno 15. 1. 2020).

Polemika

Aleš Lokar

Razvoj Slovencev kot sistem

Pred približno letom dni sem v Sodobnosti[1] objavil esej *Nekaj nekonvencionalnih misli o razvoju* slovenskega naroda. Nanj sta se s kritičnimi pripombami oglasila Katarina Šalamun-Biedrzycka[2] in Janko Kos[3]. Posredno se je opiral na moje teze in na isto temo razpisal Marijan Kramberger kar v dveh zaporednih esejih[4], ki so imeli v javnosti dokajšen odmev.

Bilo je tudi precej razburjenja z raznih strani, ki bi ga po mojem prav lahko zamenjali s tehtno argumentacijo. Prepričan sem, da je veliko bolj koristno, če se napačnemu stališču postavimo po robu z argumentom, ki ga pobija in mu jemlje notranjo silo, kot pa z živčnimi izjavami, ki avtorja ali skupino le še bolj podkrepijo v prepričanju, da je imel prav. Sem za takšno situacijo v kulturi, kjer bi lahko »več rož cvetelo«, saj rože brez prave življenjske sile takó kar same od sebe venejo, medtem ko tiste, ki poganjajo globoke korenine, rastejo, četudi jih kosimo.

V različni predelavi so moje izhodiščne misli izšle dokaj izmaličene, zato se počutim »pars in causa« in bi želel dodati nekaj pripomb, da preciziram in po potrebi dopolnim stališča, ki sem jih takrat razvijal in zastopal.

Oproščam se bravcem za zamudo, s katero »stopam v areno«, toda iz poklicnih razlogov me nekaj časa ni bilo v Evropi, tako da sem si lahko šele pred kratkim ogledal vse to gradivo.

1. Katarina Šalamun-Biedrzycka je mnenja, da misli, ki sem jih razvil v eseju Nekaj nekonvencionalnih misli . . . nikakor niso nekonvencionalne, temveč celo »škodljivo konvencionalne«. Ni mi sicer jasno, kje in zakaj naj bi bile moje misli škodljive, upal pa bi si podvomiti, da so tako zelo konvencionalne, če se je pa zaradi njih vzdignilo toliko prahu. Nekaj nekonvencionalnega je že moralo biti v njih, drugače »vse tiho bi bilo«. Vendar priznam, da so marsikje ostale na ravni nedodelanosti in intuicije. Zato pa sem tudi tega »dialoga« (beri: dialektike) vesel, ker mi daje priložnost, da razčistim in na novo pregledam nekatere pojme.

Vzemimo prvo točko, ki jo omenja Šalamun-Biedrzycka: tezo o izjemnem razvoju slovenskega naroda, na katero mi je baje prepričljivo odgovoril že Janko Kos v predhodni polemiki.

[1] Sodobnost, 6, 1971.
[2] O mitih, Prešernu in nekonvencionalnih mislih, Sodobnost 8—9, 1971.
[3] Legenda o Prešernu, Sodobnost 8—9, 1971.
[4] Slovenofilija slovenskih književnikov, Sodobnost 7, 1971. Poskus drugačne ljubezni do Slovencev, Sodobnost 8—9, 10, 11 1971. Kramberger me sicer nikjer ne citira, kar daje vtis, da je vse iz »njegovega zelnika«, vendar pa je povezava med mojim spisom in njegovim očitna. Opazil jo je tudi Janko Kos, zato celo trdi, da me je Kramberger »obnovil«.

Da bravcu osvežim spomin, naj na kratko obnovim zgodovino te debate. Vse se je začelo z mojim člankom v Naših razgledih[5], kjer sem izrazil prepričanje, da je razvoj Slovencev kot naroda dokaj netradicionalen. Izjema se mi namreč zdita vloga in pomen, ki sta ju imela kultura in literatura v procesu našega narodnostnega nastanka. Stvar sem uprispodobil tako, da sem na nekaj primerih iz zgodovine pokazal, kako se po navadi kultura razvije šele takrat, ko narodi dosežejo višek na ekonomskem in političnem področju.

V Sodobnosti je nato Janko Kos[6] polemiziral s to tezo in izrazil misel, da ni na splošno res, da se kulturni razcvet pri narodih začenja šele, ko ti imajo za sabo že ustaljeno ekonomsko in politično osnovo, in drugič, kar iz prvega sledi, da slovenskega razvoja ni mogoče imeti za nekaj posebnega. Tezi sta očitno povezani: če je res, da kulturni vzpon sledi ustvarjanju materialne baze, potem je pač tudi res, da je vzpon kulture pri Slovencih nekaj izjemnega, ker pač ni šel po tej poti.

Zdi se mi, da sem v polemiki, ki je sledila Janku Kosu, *precej prepričljivo* dokazal prvo tezo, saj se o tem ni več oglasil.[7] Ker druga teza skoraj premočrtno izhaja iz prve, sem mislil, da je ni več potreba tako železno dokazovati. Vendar, kot je videti, Šalamun-Biedrzycka ni istega mnenja, zato sem pač primoran navesti še nekaj dejstev, da svojo zamisel preciziram.

1. Torej teza (ne bo odveč, če jo strnjeno ponovim): trdim, da je bil razvoj Slovencev precej izjemen, vsaj toliko, da ga v podobni obliki ni doživel nobeden od naših sosedov. In sicer je ta izjemnost v vlogi, ki jo je pri nas imelo kulturno gibanje kot nadomestek za zgodovino (politiko, vojskovanje, osvajanje, zmage in poraze). To gibanje za kulturo je bilo v pomembni zvezi s socialnim dvigom množic. V njem pa je imela emblematično vlogo kultura. Prešeren je naš prvi in glavni narodni junak, v pomenu, ki ga imajo drugod zgodovinski heroji (recimo, Garibaldi pri Italijanih). Metoda dokazovanja: če mi uspe dokazati, da pri nobenem od narodov, ki obkrožajo Slovence, ni videti podobnega razvoja, menim, da je moja teza precej dokazana. S tem bi namreč dokazali, da je tip razvoja, ki ga imamo pri Slovencih, nekaj avtohtonega, nekaj, kar je tipično za naše razmere, nekaj, kar je zrastlo pri nas in ni bilo prineseno od drugod. Narodi po navadi sprejemajo kulturne vplive od sosedov, in če mi našega razvoja nismo posnemali pri nobenem od njih, je to pač znak, da je ta razvoj precej naša posebnost.

Sicer bi kak pikolovec lahko rekel, da primerjava le z najožjimi sosedi ni zadostna — vplivi lahko pridejo še od dljè — toda menim, da je teza, če vzamemo v poštev vse najožje sosede, že dovolj trdna. Če kdo ni zadovoljen, pa naj se potrudi in naj jo skuša razširiti še na druge narode.

[5] Naši razgledi, št. 1 (456), leto XX, 1971.
[6] Sodobnost, 3, 1971.
[7] Lahko pa bi mu jo še s celo vrsto drugih primerov. Pravkar sem za zabavo prebral Montanellijevo knjigo La Storia dei Greci (Zgodovina Grkov), kjer ta italijanski avtor opisuje vzpon Aten v stari Grčiji. Iz opisanega sosledja povsem naravno izhaja, kako je bil sijajen razcvet atenske kulture, umetnosti, drame in poezije možen šele tedaj, ko so Atene po daljšem zgodovinskem obdobju postale gospodarska in mornariška velesila Sredozemlja.

Naši ožji sosedje so: Hrvati, Madžari, Avstrijci in Italijani. Začnimo s temi zadnjimi.

Formacija Italijanov kot naroda je nedvomno precej drugačna od naše. V tistem sklopu vrednot in informacije, iz katerih se hrani narodna zavest, najdemo elemente, kot so razcvet umetnosti, arhitekture in književnosti v srednjem veku in v renesansi, ki ju lahko imamo za zlati obdobji v nastajanju italijanske civilizacije, predvsem pa je pomembno politično gibanje, ki je pripeljalo do združitve Italije v prejšnjem stoletju. Tu imajo glavno vlogo predvsem tri imena: Cavour, Mazzini in Garibaldi. Torej diplomat, ideolog in vojskovodja. Ob zmesi informacije, ki so jo ustvarili s svojim delom ti ljudje, se kuje italijansko narodno čustvo. Kot negativen element pa sami Italijani radi omenjajo dobo katoliške protireformacije, ki je Italijo za nekaj stoletij odrezala od najbolj živih evropski tokov in, ki naj bi bila kriva celo za nekatere negativne poteze italijanskega značaja, predvsem na relaciji posameznik—oblast, pri kateri prihaja do veljave tako imenovana civilna pomanjkljivost.

To je sicer hudo shematično, vendar pa se že iz teh elementov dá razbrati, v čem je podobnost in v čem so bistvene razlike med nami in Italijani.

Podobnost je nedvomno v tem, da ima tudi v italijanski ideologiji (če naj jo takó imenujemo) kultura veliko vlogo. Ker tudi Italijani nimajo bogvekako bleščeče zgodovine — saj se morajo sklicevati celó na rimski imperij, kadar so nacionalistično navdahnjeni — se tudi ti radi zatekajo v kulturo. Razlika pa je v tem, da pri njih kulturno gibanje nikoli ni imelo socialne vloge. To se pravi, da tudi ni bilo nikoli »kulturno gibanje«, v pomenu, ki ga ima pri nas. Italijanska kultura je razen redkih izjem klasična kultura, to se pravi, kultura, ki jo ustvarjajo posamezniki v senci dvorov, kraljev, oblasti. Zato je v italijanski zavesti povsem naravna shema, ki vidi kulturo kot najlepši cvet, ki ga je dala od sebe skupnost, ki se je povzpela na konico ekonomskega in političnega razvoja: Firence za Medičejcev, Benetke v šestnajstem stoletju ipd. Medtem ko je bila za Cankarja kultura cvet v gumbnici berača, je za Italijane prav gotovo roža v gumbnici bogatega fevdalnega gospoda.

Bistvo teh razlik je socialno. Italijani se niso nikjer in nikoli niti približali enoslojnosti, ki je takó tipična za našo preteklost. Italija je klasična dežela številnih precèj ostro zarezanih razredov, in to dokaj še danes. Za Italijo je tipična ločitev med mestom in deželo, med prebivalci mesta in kmečkimi sloji. Beseda kmet je v italijanskih ustih skoraj psovka, na jugu pa uporabljajo tudi sinonim »cafone«, ki je psovka. Pomanjkanje tako imenovane ljudske kulture je še danes eden izmed osnovnih problemov italijanske družbe. Ne moremo razumeti razcveta iracionalnosti ob problemu revolucije, ki smo ga doživeli v zadnjih letih v Italiji, če ne razumemo stanja tradicionalne pod-kulture, v katerem so stoletja in stoletja italijanski nižji sloji. V tem smo Slovenci pred njimi. Italijani so imeli (in še imajo) bogato kulturo na višji ravni, niso pa nikoli imeli kulture za ljudstvo, kakor jo mi imamo že na samem začetku našega razvoja. Naša kultura na višji ravni ni nikoli dosegla italijanske, razen posameznih primerkov, naša ljudska

kultura jo pa daleč prekaša. Združitev Italijanov v en narod je v veliki meri delo meščanstva in višjih slojev, ki so v ta namen ustvarili ideologijo združitve na geografski bazi.[8] Pri tem pa so dejansko stopili v en narod precej različne etnične elemente: razlike med italijanskimi tako imenovanimi dialekti so velikokrat večje od razlik med polnopravnimi jeziki romanskega ali latinskega izvira. Dejansko imamo lahko te dialekte za prave pravcate neolatinske jezike »in fieri«, katerih razvoj je pretrgalo gibanje za združitev dežele. Nobenega dvoma ni, da sta etnični in socialni strukturi slovenskega in italijanskega naroda ter njuna kulturna profila različni.

Avstrijci. Avstrijci so prav takó del zahodne kulture kot Italijani, vendar je njihova »narodna zavest«, če naj jo takó imenujemo, že zopet povsem drugačna. Dejal bi, da odigravajo tu pomembno vlogo miti iz preteklosti: predvsem mit Habsburžanov. Avstrijci še zmeraj kar naprej vztrajno sanjajo o svojem izgubljenem imperiju. Ko povprečni Avstrijec potuje po deželah, ki so bile del monarhije, teži za tem, da na vsako stvar gleda skozi optiko te monarhije. Na pročeljih ljubljanskih palač išče dvoglavega orla, v legi tržaškega pristanišča navdih Marije Terezije, itd. Vse drugo, kar je temu sledilo, pa kratkomalo omalovažuje. Zanimivo je, da se le stežka sooča s spremembami, ki so odtlej nastale. Recimo, še danes mu bo težko priznati obstoj slovenskega naroda, ne zaradi kakšne hudobije, kakor bi mu radi podtaknili mi, temveč čisto preprosto zato, ker ga za monarhije ni imel v evidenci. Moj znanec, velik Slovenec, je nekoč kot turist obiskal dunajski parlament, in ko mu je vodič razlagal, kateri narodi so živeli v monarhiji, je južno od Nemcev omenil le Hrvate. Še danes imajo mnogi Avstrijci Slovence za nekakšne slovensko govoreče Nemce. Pa še drug element njihove zavesti: pred časom je novinar vprašal kanclerja Kreiskega, ali so Avstrijci srečen narod. »Da,« je odgovoril Kreiski, »in sicer zato, ker govorijo nemško, pa nimajo Prusov, ker imajo socializem, ali brez stalinizma, ker je njih premier židovskega rodu, pa nimajo trenja z Arabci.« Zdi se mi, da ta odgovor prav dobro izraža tisto mešanico meščanskega samozadovoljstva, ki je tako tipično za Avstrijo, to majhno, a »srečno« alpsko deželo, ki se počuti s svetom bot. Čeprav imamo med Avstrijci in Slovenci določene podobnosti, ki nikakor niso majhne, saj smo tisoč let preživeli v skupni državni tvorbi, pa je velika razlika med nami in njimi že zopet socialne narave. Avstrijci so ostanek tistih višjih plasti, ki so nekoč prevladovale pri nas. V svoji zavesti torej nimajo podobnega socialnega vzpona niti ni pri njih kulturno gibanje imelo socialne vloge, kakor jo je pri nas. Že zopet je to kulturno gibanje, ki se zdi Kosu in Šalamun-Biedrzycki takó samoumevno, tisto, kar nas od sosedov najbolj ločuje.

Madžari. Ti sicer imajo figuro barda Petoefija, ki spominja nekoliko na Prešerna, vendar pa bi dejal, da je ta podobnost le površna. Kolikor mi je znano, igra v njih zavesti določeno vlogo misel na zgodovinske vojne: v panonsko nižino so prišli kot bojevito nomadsko pleme, ki si je podjarmilo

[8] Italija je med evropskimi deželami ena tistih, ki se najlaže geografsko razmejuje in odmejuje. Apeninski polotok obkroža morje, na severu pa imamo lok Alp, ki stoji okoli padske nižine kot kak zid. Že Mazzini je bil dejal (citiram po spominu): Če hočeš določiti meje naše domovine, postavi šestilo v sredino ravnine in ga naravnaj na obronke Alp, ki se dotikajo Tirenskega morja, potem napravi z njim polkrog, do Jadranskega morja.

tamkajšnja ljudstva in si ustvarilo agrarno aristokracijo. To jim je dovoljevalo, da se v svoji zavesti in samozavesti enačijo s tako imenovanimi »zgodovinskimi narodi«. Tip mentalitete je povsem drugačen od tistega, ki smo ga razvili Slovenci. Mislim, da je za madžarsko preteklost predvsem značilna veleposestniška kasta, ki je stoletja prevladovala v njihovi skupnosti. Prav takó bi dejal, da pri njih kultura ni imela podobne narodnobudniške funkcije, kot jo je pri nas. Zato tudi verjetno ne moremo Petoefija enačiti s Prešernom. Čeprav sta bila sinova istega svetovnega nazora, romantike, je bila njuna objektivna vloga zaradi okoliščin, v katerih sta se znašla, dokaj drugačna. Drugačno je — recimo — že to (precej bistveno, bi dejal), da je Petoefi-Petrovič iz šibkejše, podvržene srbske etnije prešel v močnejšo, madžarsko, medtem ko je Prešeren s svojim peresom šel po obratni poti: iz nemščine v slovenščino.

Hrvati. Po vsem tem bi bilo pričakovati, da se Slovencem po značilnostih še najbolj približujejo Hrvati. In res je tako, predvsem kar se tiče etnične in socialne baze, iz katere je začel nastajati narod in iz katere se je porajalo nacionalistično gibanje v prejšnjem stoletju. Tudi za Hrvate so značilne široke ljudske množice, številčnost kmečkega sloja. Ne smemo pozabiti, da so kmečki punti bili slovensko-hrvaška zadeva. Tudi Hrvati so precej »nezgodovinski narod«.

Prav zaradi tega pa je presenečenje tem večje, ko opazimo, da so iz te podstati razvili povsem drugačno kulturo in zavest. Čeprav je za nepripadnika kakšnega naroda težko prodreti v tisti sklop vrednot in emblemov, ki ustvarjajo skupinsko narodovo psihologijo drugega naroda, pa vendar, kadar vzame človek v roko revijo ali knjigo, kjer se sami Hrvati dotikajo svoje narodne problematike, bi sodil, da se njihova narodna zavest hrani s takšnimi informativnimi elementi, kot je obstoj srednjeveškega kraljestva, navezanost na katoliško tradicijo, sijaj dubrovniške pomorske države s svojo dvojezično kulturo, sploh dalmatinska in primorska tradicija, pa še ponos na Zagreb »taj divni grad«, Pariz vzhoda, kot sem slišal, da so ga imenovali izobraženi in neizobraženi Hrvati. Stvar, ki je v tem kompleksu ne gre omalovaževati, je tudi trenje s Srbi, tem pravoslavnim elementom, do katerega so Hrvati razvili poseben odnos, kjer sta več in manjvrednost čudno pomešani.

Dejal bi, da je razlika med nami in njimi že zopet socialna. Kljub širokim masam in kmečkim množicam so Hrvati, takó ali drugače, rešili iz srednjega veka v sodobnost sloj (čeprav tenek) na višji ravni. Nekoč sem bral, da so Hrvati skozi vso zgodovino obdržali neko svojo nacionalno fevdalno plast, sicer ne na najvišji, pač pa na neki srednji ravni. Ta plast je kljub svoji sorazmerni nepomembnosti ustvarjala določeno zgodovino. Spominjajmo se le Frankopanov, Jelačića, Zrinjskih, dubrovniške gospode ali pa kapitanov, ki so poveljevali na ladjicah senjskih piratov. Vse to je netilo nacionalni mit v devetnajstem stoletju. Ni jim bilo treba mitizirati kulture, to se pravi kulturo postavljati na mesto zgodovine. Zato pa pri njih kultura tudi ni imela socialne funkcije ali je ni toliko kot pri nas. Zato pa tudi Hrvati niso takó radikalno »razsvetljevali« svojih kmečkih slojev, kakor smo jih mi. Iz tega sledi, da je zareza med kmečkimi in višjimi sloji pri Hrvatih ostala precej nedotaknjena do sodobnosti. Kot vidimo, je tu cela veriga faktov, ki slede drug iz drugega po čisto železni logiki.

Ni rečeno, da mnoge težave, s katerimi se Hrvati srečujejo še danes, ne izvirajo iz te razklanosti med množicami in intelektualci, ki je tipična za njihove razmere. Noben pojav danosti ni iz samih slabih strani: zaradi svojega nižjega izvora smo se mi v zgodovini bolj radikalno lotili usmerjati socialni dvig množic in s tem ustvarili neko stvar, ki se zdi, površno gledano, prav nič pomembna, pa je v resnici izredno redka in dragocena: ljudsko kulturo, prosveto.

Ne bi zgubljal drugih besed. Mislim, da je moja teza dokaj trdno izšla iz gornjega razmišljanja.

2. Kakor sem bil omenil že v prejšnji razpravi, se v takšno dokazovanje ne spuščam preveč rad, in to iz več razlogov. Prvi in glavni je vsekakor ta, da je zelo težko prodreti v tujo narodno zavest in mitologijo. Tip narodne zavesti vsakega naroda ni namreč nekaj objektivnega, kar bi se dalo obravnavati iz izključno objektivnega stališča. To je razlog, zaradi katerega je za takšna in podobna vprašanja zelo težko izdelati rigorozno znanstveno metodo. Narodna zavest je tudi, in rekel bi, skoraj predvsem, optika, leča, skozi katero gledamo na svet zunaj sebe. Narodna mitologija in emblematika je tudi in predvsem sredstvo za presojanje sveta zunaj nas. To pa pomeni, da smo, ko opisujemo in presojamo svet okoli sebe, stalno pod pritiskom, da ga razlagamo z našimi spoznanji, da iščemo v njem nam znane asociacije in elemente informacije. Zato je tako težko prodirati v tuje svetove zavesti, in kar je najteže, biti do njih pravičen.

Vendar pa imamo mi, ki živimo na meji, poleg cele vrste neugodnosti, ki izvirajo iz našega neudobnega položaja, tudi ugodnost, da v tem pogledu več vidimo kot drugi. Že od detinstva smo govorili dva, tri jezike, stalno se nam je treba soočati s tujimi svetovi, zato imamo vanje nekoliko več dostopa kot tisti, ki živijo sredi velikih enotnih sklopov, kjer so razlike majhne in prehajanja le odtenki. Že od mladih nog smo te probleme stalno občutili na svoji koži, zato pa smo verjetno razvili posebno občutljivost zanje, poseben organ, ki nam pomaga ločevati in razločevati na področju, katerega racionalna obdelava je še povsem na začetku. Priznam, da se s takšnimi in podobnimi vprašanji večkrat spoprijemamo skoraj docela intuitivno: čutimo, da je tu nekaj važnega in pomembnega, kar ureja in odreja odnose med ljudmi, a opažamo tudi, da so instrumenti, ki jih uporabljamo za analizo, še nedodelani in nepopolni. Vendar pa tudi opažamo, da so ti problemi stalno tu in jih je treba nekako načenjati. Pred kratkim sem nekaj mesecev preživel v Severni Ameriki. Name je ta dežela delovala kontrastno prav zaradi tega, ker sem tam pogrešal raznolikost, stalno menjavanje in soočanje kulturnih svetov, ki je tako značilno za naše razmere. Prijatelj mi je rekel: »Če hočeš v Ameriki vedeti, v katerem kraju si (to velja predvsem za manjše kraje), se moraš peljati na rob naselja in si prebrati njegovo ime.« Na prvi pogled bi sodili, da to naše vrtanje v različne kulturne svetove (ki je najprej eksistenčne narave, potem še umsko-racionalne) iz širšega vidika ni pomembno, prav zato, ker eksistirajo takšni sklopi, kakor Združene države, Kitajska, Sovjetska zveza, Indija, kjer takšna vprašanja morda niso med najbolj perečimi. To je po eni plati res, po drugi pa imamo pred sabo svet, ki se ne širi več, to se pravi, da se

v prihodnosti narodi ne bodo več mogli ekspandirati navzven, temveč le navznoter. V tej perspektivi ima to naše vrtanje v probleme dialoga veliko, dejal bi, izredno prihodnost.

To, da je kulturni milje, ki mu pripadamo, predvsem optika, s katero gledamo na svet zunaj sebe, ima kopico posledic. Ena je recimo ta, da Slovenci stalno težimo za tem, da iščemo nekoga z vlogo Prešerna v zgodovini drugih narodov ter interpretiramo kulturno zgodovino naših sosedov v smislu in pomenu, ki ga ima za nas. Prav takó pa se dogaja, kadar skušamo razložiti naš in narodni nastanek pripadnikom drugih narodnosti, da oni to razumejo skozi optiko svoje nacionalne mitologije in ideologije ter skozi dogodke in osebnosti svoje nacionalne zgodovine. Takšno ravnanje neštetokrat opazimo in ga negativno občutimo, saj je to eden izmed najbolj bistvenih izvirov za nesporazume in nerazumevanje med narodi.

Primer, ki mi je blizu. Glede zgodovine Jugoslavije so Italijani skovali krilatico, ki smo jo v preteklosti večkrat slišali: »Srbija, Piemont Jugoslavije«, ki naj bi jim s primerjavo iz svoje zgodovine pojasnila vlogo in odnose, ki so botrovali genezi Jugoslavije kot politični tvorbi po prvi svetovni vojni. V tej primerjavi je Italijanom vpliv lastne optike močnejši kot pa dejstvo samo na sebi. Vendar je razumljivo, da pojava samega na sebi ne bomo nikoli razumeli, če bomo nanj gledali le skozi svojo optiko. Če hočemo to doseči, moramo zavreči shemo, mit, ki je zakoreninjen v naših možganih in fakt sprejeti kot tak, ne da bi ga skušali udomačiti in prilagoditi naši strukturi mišljenja. Nasprotno, svojo strukturo mišljenja moramo razširiti takó, da novi fakt najde v njej prostora. Srbija je Piemont Jugoslavije samo v tem smislu, da je edina izmed poznejših jugoslovanskih dežel, ki je kakor Piemont, imela že pred prvo svetovno vojno svojo samostojno državo in je kakor Piemont imela svojo vojsko in kralja, ki so se bojevali proti stari Avstriji. Toda to je le površna podobnost. V resnici imamo med dvema deželama celo vrsto dejstev in pojavov, ki so bistveno različni. Medtem ko se je Piemont že takoj na začetku programatično usmeril v svojo razširitev na vso Italijo, predvsem po Mazzinijevi zaslugi, se sprva Srbija sploh ni mislila razširiti na tiste dežele, ki so pozneje postale Jugoslavija. Znano je, da so si pod imenom Jugoslavija zamišljali bolj povezavo med Srbi in Bolgari kot pa med Srbi, Hrvati in Slovenci. Zato ima združitev teh treh narodov v eno državo določeno mero naključnosti. In menim, da prav iz tega izhajajo mnogi nesporazumi, ki so pozneje stalno pretresali sožitje v Jugoslaviji, ki je mnogo-nacionalna, medtem ko je Italija eno-nacionalna. Dejal bi, da o pravi, načrtni združitvi jugoslovanskih narodov lahko govorimo le med drugo svetovno vojno, ko je nastajala zamisel federacije na podlagi čim širšega sodelovanja in enakopravnosti. Piemont ni nikoli imel tega problema v tej obliki. Italijo je združil in administrativno razdelili na province po francoskem vzorcu, iz Turina sta se kraljevska hiša in vlada preselili v Rim in tam začeli upravljati pridobljeno deželo.

Italijani so izhajali iz opisane ocenitve položaja, zato so dolgo napačno interpretirali jugoslovansko stvarnost. Pred leti smo v italijanskem časopisju večkrat zasledili domnevo, da je Jugoslavija v procesu »narodnostnega združevanja«. Splošna predvidevanja so bila ta, da se bo beograjski centralizem zmerom bolj krepil, da bo vsejugoslovanski element postajal zmeraj

močnejši, dokler ne bi nastala fuzija, zlitje v en narod. V skladu s svojim modelom mišljenja so Italijani pričakovali, da bo šel razvoj v Jugoslaviji po isti poti kakor pri njih. V vsem pa je bilo tudi nekaj večvrednostnega občutka, kar je tipično za mite, češ: Srbija je Piemont Jugoslavije, toda petdeset let za pravim Piemontom, Jugoslovani so v procesu narodnostnega združevanja, toda sto let za nami, ipd. Mit nastane zmeraj tedaj, ko menimo, da je naš model perfekten in se mu mora vsa zunanja stvarnost pokoriti.

Že večkrat sem zapisal, da je podiranje shem izredno težko opravilo, ker moramo pri tem zrevolucionirati celotno strukturo svoje zavesti. To pa je težavno, mučno in boleče. Edina možnost, s katero bi lahko to dosegli, je le stalna konfrontacija z dejstvi. Dejstva stoje zunaj nas in neodvisno od nas, in če smo zmožni, da se z njimi soočamo, nam to pomaga pri reviziji naših umskih struktur.

Šele ko so Italijani po Rankovićevem padcu opazili novo dejstvo, se pravi, da razvoj v Jugoslaviji ne gre v smer, ki jo je nakazoval njihov model mišljenja, so začenjali spreminjati mnenje o tem razvoju; dejal bi predvsem, da so končno začutili, da je ta proces bistveno drugačen od njihovega, da mu vladajo drugačni zakoni in logika, da je avtonomen, da ga ne morejo miselno podrejati svojemu modelu.

Morda bi kdo mislil, da je to delovalo odbijajoče in se je pri Italijanih zanimanje za Jugoslavijo zmanjšalo. Prav nasprotno je res: to je pri priči povečalo interes za Jugoslavijo, izšle so knjige, revije in časopisi so ji posvečali članke in prostor. Televizija je začela oddajati celo vrsto oddaj, namenjenih poznavanju bližnje dežele. Jasno! V bistvu je zanimivo samo to, kar je avtonomno in drugačno, to, kar se ne podreja našim shemam in mitom, to, kar nas mitov rešuje. Miti so zlate kletke, v katere se samozaljubljeno zapiramo sami, vendar v njih ne moremo živeti. Za človeka je nujno, da jih podira in prerašča.

Menim, da se v tem takó razširjenem pojavu skriva tudi bistven razlog za Kosovo prepričanje, da imamo na svetu celo vrsto narodov (predvsem manjših), ki so doživeli podoben proces kot Slovenci. To je le interpretacija sveta, gledana skozi slovensko optiko.

3. Dejstvo, s katerim se moramo stalno soočati pri interpretaciji naše zgodovine in literarne zgodovine, je »socialni vzpon«. Toda Janko Kos vidi stvari drugače. O vplivu, ki ga je imel socialni aspekt na Prešerna, piše, recimo: »Teze, ki nam jih o Prešernu ponuja novo, antiromantično pojmovanje, so bolj podobne samovoljnim domnevam, le za silo podprtim z dejstvi, kot pa trdni, preverljivi ali vsaj kritično distancirani znanstveni sodbi.« Namesto tako imenovane »socialne teorije«, ki naj bi bila brez pravih dokazov, predlaga Kos drugo, lahko bi jo imenovali »psihoanalitično teorijo«, ki je precej bolj zapletena in »prefinjena«, saj operira z odtenki pravih pravcatih freudovskih kompleksov v Prešernovi psihi: Prešeren si je želel poroko z Julijo in si je ni želel, hotel je doseči ta konkretni cilj v svojem življenju, a si je tudi želel, da načrt propade. Sicer, sam Kos priznava, da je ta teorija prav tako nedokazljiva kot »socialna« in, skratka, so nedokazljive sploh vse takšne teze, ki bi dajale sklepati iz pesnikovega življenja na njegov pesniški svet in obratno.

Po Kosovem mnenju je med ustvarjalčevim življenjem in strukturo njegovega pesniškega sveta kot neka ločitev, diafragma, zaradi katere so-

dobna literarna teorija ne dovoljuje, da bi iz ene sklepali na drugo. Sicer Kos ne prisega na skrajno stališče fenomenologije, »za katero je avtorjevo delo brez zveze z avtorjevimi psihičnimi in sploh življenjskimi doživljaji«, zato pravi, da je v strukturi Prešernove poezije »Prešernovo empirično življenje kvečjemu gradivo, ne pa predmet, ki naj ga preslika«. Skratka, če naj povzamemo Kosove misli, ki so glede te točke nekoliko kontradiktorne: neka povezava med pesnikovim življenjem in svetom, ki ga ustvarja, sicer je, a ta povezava je take vrste, da ni bolje določljiva. Zaradi tega je za literarnega zgodovinarja bolj primerno, da opusti raziskovanje teh elementov in se »zanima za ustroj in elemente njegovega pesniškega sveta«.

Ker sem že vnaprej slutil, da je specialist nagonsko nezaupljiv do vsega, kar je interdisciplinarno, to se pravi, do vsega, kar kaže na sledove, ki uhajajo iz njegovega lovišča, sem že v prvem eseju[1] skušal gesto parirati. Tam sem izrazil prepričanje, da je takšna obravnava neznanstvena, ker omalovažuje dejstva in resničnost.

Znanstvenik dela sicer z modeli, modeli pa do neke mere skoraj vedno omalovažujejo resničnost. Vendar je izmed vseh možnih najboljši tisti model, ki omalovažuje najmanjšo možno mero resničnosti, hkrati pa podaja kar najbolj popolno, logično in zaključeno razlago pojava. Seveda je zaradi teh protislovnih zahtev konstrukcija modelov kaj zapletena zadeva. Dober model nastane po navadi le v daljši dialektiki mnenj in nasprotnih mnenj.

Če se povrnemo k našemu primeru s temi dognanji, opazimo, da je Prešeren nedvomno navzoč v različnih strukturah, ki jih lahko postavimo okoli njega in njegovega dela: ena izmed možnih je vsekakor tista, ki jo predlaga Kos, to se pravi njegov pesniški svet brez zveze z vsem drugim. Druga je lahko tista, ki sem jo izbral jaz: pomen Prešerna v dinamiki našega narodnega nastanka, tretja pa je lahko spet tista, ki jo Kos razvija v članku Periodizacija slovenske romantike in Evropa[9], kjer išče povezave med Prešernovo pesniško strukturo in podobnimi tokovi v Evropi. V vsakem od teh primerov vzamemo v poštev samo izsek iz realnosti, vse drugo pa omalovažujemo sintezi v prid. Jasno je napaka, če sedaj skušamo s takšnim modelom prehajati v razlago elementov resničnosti, ki jih model ne vsebuje.

Takó, verjetno, moj socialni model ni najbolj posrečen za razlago Prešernovega pesniškega sveta, kakor pač ne bomo z razpravljanjem o periodizaciji slovenske romantike, s klasificiranjem in preklasificiranjem literarnozgodovinskih obdobij razložili Prešernove dejanske, emblematične in motivacijske vloge v nastanku slovenskega naroda.

Šalamun-Biedrzycka mi očita nepoznavanje slovenske literarne zgodovine, ker sem napisal, da je bil Prešeren velik zato, ker je bil emblematični prvak tega našega literarno-prosvetnega gibanja. Takole piše: »Saj vsi vemo, kdo so bili *prvaki* tistega *pokreta* in kako so preganjali ubogega Prešerna zaradi njegovih ‚pohujšljivih pesmi'«.

Tu je med nama prav debel nesporazum, ker Šalamun-Biedrzycka izhaja iz naše tradicionalne literarnozgodovinske parabole, medtem ko sem jaz skušal prav ta model preseči. Iz celotnega konteksta mojega pisanja je jasno, da tu nisem imel v mislih trenutne politične situacije iz Prešernovih

[9] Slavistična revija, 4, 1971.

časov in razmerje med Kopitarjem, Prešernom, Bleiweisom in Koseskim. Ta banalni »četverokot« prav dobro poznam, saj nam ga navdušeno uprispodabljajo na vsaki Prešernovi proslavi. Ne, tu mi je šlo za globalno »alokacijo« Prešerna kot emblematičnega junaka v naši zgodovini, to se pravi v širokem pomenu besede in v daljšem zgodovinskem obdobju. Značilno je, recimo, da so partizani ustanovili Prešernovo brigado ne pa brigade Koseskega. Zakaj? Očitno zato, ker so ideologi našega narodnobudniškega gibanja iz prejšnjega stoletja[10] Prešerna skupaj z nekaterimi drugimi imeni iz naše literarne zgodovine (Cankarja, Gregorčiča, ipd.) postavili v naš narodni Olimp s pozitivno vlogo, medtem ko so nekatere druge osebe, Koseskega, Kopitarja in Bleiweisa, postavili vanj z negativnimi vlogami ali proti-vlogami. Zanimiva je karakterizacija pozitivnih junakov, ker se v tem kažejo vrednote, ki jih je narod v takratnem trenutku najbolj cenil: to so po eni strani »veliki pesniki in pisatelji, ki so dosegli evropsko raven«, po drugi pa — in to predvsem — tipični ljudje »socialnega dviga«. Samo v takšnih junakih se je ljudstvo lahko identificiralo v tistem zgodovinskem trenutku in v tistem trenutku relativne zrelosti zavesti.

Kos trdi, da moj socialni model ni znanstveno dokazljiv. Če meni, da ni laboratorijsko dokazljiv, mu dajem prav. V neeksaktnih znanostih nimamo možnosti, da bi modele preizkušali z eksperimenti.

Zato pa je čestokrat dovolj, če lahko pokažemo, da so dejstva, na katera se model naslanja, resnična. In to je v tem primeru prav lahko. Nihče ne more namreč zanikati, da se je Prešeren rodil v družini malega kmeta na Gorenjskem in je v življenju dosegel velik socialni vzpon do doktorskega naslova in odvetniškega poklica v Ljubljani. Če sta poklica malega kmeta in odvetnika na različnih klinih socialne lestvice (kar sta, kolikor je meni znano), potem je Prešernov socialni dvig povsem neovrgljiv. To je tako gotovo, kot to, da je Prešeren deloval v obdobju romantike, da je iz pisanja v nemščini prešel na pisanje v slovenščini ter je zrela leta svojega življenja preživel v Ljubljanski kotlini. Torej nisem napravil nič drugega kakor to, da sem geografski, časovni, jezikovni in literarnozgodovinski karakterizaciji dodal še socialno in iz nje skušal dobiti določene ugotovitve. Tu ni kaj »znanstveno dokazovati«, kot bi hotel Kos.

Iz sociologije in psihologije vemo, da socialni status in vzpon gotovo vplivata na človekovo osebnost, zato je domneva, da sta vplivala tudi na Prešerna, povsem upravičena, kakor je upravičena domneva, da je Prešeren pozimi nosil plašč (pač zaradi klimatskih razmer v Ljubljanski kotlini), čeprav tega morda ne vemo povsem neovrgljivo.

Z nekoliko paradoksa bi lahko trdili: ni treba, da jaz dokazujem Kosu, da je socialni vzpon vplival na Prešernovo delo, nehanje in življenje, temveč mora on dokazati meni, da ni. Dokazati mi mora, da je bil Prešeren »imun tega izvirnega greha«. Seveda, s podajanjem gratuitne hipoteze o Prešernovem, po freudovsko in po kafkovsko zveriženem značaju ni dokazano še prav nič, takih domislic mu lahko tudi jaz navedem na pretek.

Drži, da je Prešeren dosegel socialni vzpon, in zelo verjetno je, da je to vplivalo nanj, kakor sem pokazal jaz z nekaterimi elementi, z drugimi pa še bolj prepričljivo Marjan Kramberger.

[10] Znano je, da med njimi zavzema važno mesto Stritar.

Tudi klasična romantična razlaga Prešernove prilike ni mogla mimo teh dejstev, le olepšati jih je skušala. Če so romantiki trdili, da »se Prešeren ni poročil z Ano, ker ga ni mogla razumevati«, je to isto, kot če mi danes trdimo, da se ni z njo poročil iz socialnih razlogov. Zakaj ga Ana ni mogla razumevati? Pač zato, ker je bila preprosto, neizobraženo dekle, ki ni mogla biti enakovredna družica doktorju in pesniku. Odkar vemo, da je v moderni dobi izobrazba eno izmed glavnih gibal socialne mobilnosti, vemo, da je to v bistvu socialni razlog, ki so ga romantiki v skladu z duhom časa preoblekli »v nedeljsko obleko«. Takó je nastajal mit o Prešernu.

4. Kako zelo je ta mit zakoreninjen, vidimo že po tem, da je celo Kosu kritična obravnava tega mita »vulgarni sociologizem« in »vulgarni materializem«. Prešeren je oltarček v naši narodnostni veri in gorje tistemu, ki se ga drzne dotakniti!

Vendar pa meni sploh ne gre za kakšno nihilistično podiranje tega mita, gre mi le za to, da na Prešerna po eni plati in na ves kompleks naše literature iz prejšnjega stoletja po drugi vzpostavimo bolj kritičen odnos in vidik. Če je Prešeren res velik (in jaz mislim, da je, le drugače, kot si to zamišlja klasična razlaga), bo iz te revije izšel še večji in mi bomo tudi izšli obogateni. V končni instanci težim za tem, da bi pri Prešernu in pri našem literarnem valu iz prejšnjega stoletja revalviral tiste aspekte, ki so doslej ostali implicitni: to se pravi njihovo zgodovinsko vlogo nasproti njihovi literarnoestetski vlogi.

Ko mi Šalamun-Biedrzycka potanko razlaga vlogo Prešerna pri ustvarjanju slovenskega literarnega jezika, se v bistvu ne oddaljuje preveč od moje teze. S tem po mojem samo meče luč na še enega izmed načinov, kako so naši literati izvajali svojo zgodovinsko in socialno funkcijo in ustvarjali posamezne strukturne elemente tistega sistema, ki so ga sami pozneje oklicali za slovenski narod. Očitno je jezik bistveni povezujoči in razmejujoči podsistem takšnega sistema. Toussaint Hočevar je v svoji knjigi[11] prikazal, kako je bilo za nastanek industrijske družbe na Slovenskem treba premostiti prepad med kmečkimi množicami in vodilno plastjo. To je bila v določenem zgodovinskem trenutku glavna racionalizacija, ki jo je sistem zahteval. A to je bilo moč doseči le na dva načina: ali takó, da se mase asimilirajo v nemštvo višjega sloja, ali pa nasprotno, da se dežela slovenizira. Zgodilo se je to zadnje. Vendar pa bi bilo nápak misliti za to, *ker se je* zgodilo (ker tu je v bistvu napaka v mišljenju ljudi, ki omalovažujejo naš socialni vzpon), da je bila ta naloga lahka. Prav lahko bi se to tudi ne bilo zgodilo. Če beremo zgodovinske in socialne pisce iz tiste dobe, ko je slovenski narod nastajal, opažamo, da je malokateri od njih računal, da bomo v svojem naporu uspeli. Engels in Marx sta to precej jasno izpovedala. Avstrijski zgodovinarji, kakor recimo Bauer in Renner, pa so Slovence prikazali kot primer naroda, ki se je v zgodovini utopil in za katerega ni rešitve. Večina piscev je računala s tem, da se bomo v kratkem asimilirali v nemštvo, in verjetno je le malo manjkalo, da se to ni

[11] Hočevar Toussaint, The Structure of the Slovenian Economy, 1848—1963, izdala založba Studia Slovenica, New York, 1965.

res zgodilo. Videli smo, da se Avstrijci in Nemci še do danes niso prav ovedeli tega dejstva: nastanka novega slovenskega naroda na ozemlju, ki so ga imeli že skoraj povsem za svoje.

Glavna naloga, ki jo je imel naš literarni val iz prejšnjega stoletja, je bila v tako imenovanem ustvarjanju »narodne zavesti«. To je problem, s katerim se soočamo še danes. Treba pa se je zavedati, kaj se je pod to krilatico o »narodni zavesti« dejansko skrivalo. Tu se je skrivala ustvaritev tistega sklopa vrednot, ki bi našim ljudem, stoječim sredi socialnega dviga, pomogle, da se v tem procesu ne bi asimilirali. Kot sem že nekoč napisal:[12] »treba je bilo posloveniti socialni vzpon«. Naša reakcija »post festum« je v glavnem ta, da se svojega socialnega izvira zavestno ali podzavestno sramujemo. A to je otročje! Tega ne razumem! Zakaj bi se morali tega dejstva sramovati? Naš izhodiščni socialni status je bila naša danost, za katero nihče od nas ni kriv. Niti mi niti Prešeren. Kaj je mogel za to, da je bil sin malega kmeta in se je socialno povzpel? Veliko važnejše je to, da je dosegel socialni vzpon in je za tem potegnil za sabo celo ljudstvo, ves narod. Veliko važnejše je, da smo znali to situacijo prerasti (seveda, upoštevati moramo, da stopnje tega procesa še niso povsem za nami), da smo znali prav prek Prešerna in literature ustvariti mehanizem, ki nas je burno in viharno, kakor pravi pesnik, privedel čez zanke in pasti časa v moderno dobo. To je pri nas enkratno! Kaj podobnega se ni zgodilo — vsaj ne v tako radikalnem slogu — pri nobenem drugem evropskem narodu, kolikor je meni znano. V tem je določena veličina, ne pa sramota, kakor nas ves čas silijo misliti tisti ljudje, ki se ne znajo ali ne morejo odlepiti od kriterijev presoje, ki so jih podedovali iz preteklosti.

Vendar je stvar zanimiva tudi iz literarnozgodovinskega stališča. Jaz sicer nisem literarni zgodovinar, zato ne bi rad na tem področju nastopal kot nekakšen vase zaverovan diletant. Toda večkrat se tudi zunaj stoječemu in mislečemu človeku posreči pokazati na pojave, ki bi utegnili zanimati strokovnjaka. Vzemimo, recimo, življenje D'Annunzia in ga na kratko primerjamo z našimi literati, ki so živeli in delovali približno v istem obdobju.

D'Annunzio je bil, kot je splošno znano, literat najbolj tipičnega kova. Njegov socialni izvir (izhajal je iz visoke buržoazije) je pravo nasprotje s socialnim izvirom naših literatov, ki so po večini izhajali iz kmečkega sloja. Označujejo ga kot velikega esteta v pisanju in življenju. Moram reči, da se mi kot laičnemu uživalcu literature zde nekatere njegove pesmi kar lepe. Toda v določenem trenutku svojega življenja je začutil praznino svojega početja in si je želel soustvarjati zgodovino. Znana je njegova »Impresa di Fiume«, kjer se je polastil Reke s peščico svojih »najbolj zvestih«.

Mene tu sedaj ne zanima fakt kot tak iz zgodovinskega stališča, temveč razlog, zakaj je kulturnik, estet zapustil svoje tako rekoč poklicno področje in se lotil »zgodovinske akcije«. To si razlagam takó, da je literatura zaradi literature, estetizem zaradi estetizma nekaj takega, kar tudi samemu ustvarjalcu ne daje popolnega zadoščenja. Verjetno je vsa velika literatura nekako povezana z realnostjo, v nekem odnosu je do nje in jo skuša z enim ali drugim sredstvom spremeniti ali vsaj preseči.

[12] Most, 21/22, 1969.

No, naša literatura iz prejšnjega stoletja je bila v ozkem odnosu z realnostjo svojega časa in je nanjo imela ogromen vpliv. Takó globoko je zaorala vanjo, da je v kratkem času (kaj je sto, dvesto let za zgodovino) popolnoma spremenila obličje določenemu ozemlju. Ustvarila je nekaj, kar se je zdelo takratnim mislecem nemogoče. Kljub Engelsovi napovedi, da iz »Kranjcev« ne bo nič, se je iz njih nekaj napravilo, nekaj ne povsem nepomembnega. Verjetno literature ne moremo soditi samo po tem, ali je imela učinek na zgodovino, na ljudi svojega časa in na njihove odnose. Vendar pa je tudi to element, ki ga moramo upoštevati. In če vzamemo v pretres našo literaturo samo iz tega vidika, potem se nikakor ne bi mogli strinjati s Šalamun-Biedrzycko, ki trdi, da je naša literatura v glavnem slaba. »Slaba« je namreč zelo splošna ocena, ki v bistvu nič ne pove. Slaba glede na kaj? Glede na takratno evropsko literaturo? Toda, in tu se moram zopet znova povrniti na izhodiščno tezo, saj je z njo sploh ne moremo primerjati! Imamo sicer neke formalne podobnosti, romantika tu in tam, realizem tu in tam, ipd., toda katera druga evropska literatura je morala delovati v takšnih okoliščinah kakor naša in s tako specifično nalogo? Katero drugo evropsko literarno gibanje je ustvarjalo nov narod iz kmečkega sloja? Seveda, vse te razne okoliščine so našo literaturo pogojevale zelo močno, takó, da se nikakor ni mogla sprostiti v čisti ustvarjalnosti, kakor se je lahko kak Tolstoj, ki je lahko po sedemkrat ali celo devetkrat prepisal roman Vojna in mir. Ne bi hotel Tolstoju jemati, kar mu gre, vendar je to, da je bil to bogat fevdalec brez pravega dela in poklica, prav gotovo prispevalo, da je lahko sprostil svoj genialni talent. Kljub temu pa imamo tudi med našo literaturo nekaj zelo dobrih, predvsem krajših stvari. Vse, kar je bilo v naši literaturi napisano, je globoko občuteno, je iz življenja izvito, če naj se tako izrazim. To je bila literatura, ki je delala na različnih področjih, na različnih nivojih, in to se ji seveda v vsakem pogledu pozna. Toda temu navkljub in celó prav zaradi tega je to zanimiva literatura, ki je še nismo znali svetu prikazati tako, kot ji gre.

5. Vrnimo se sedaj h Krambergerjevim razpravam, ki so še prav posebej razburile našo kulturno srenjo. Kot sem že povedal, je Kramberger bleščeče dopolnil nekatere moje zamisli, vendar pa mu je na koncu stvar nekako »ušla iz rok«, zaradi tega je zašel v precejšnje težave in nasprotja. Oglejmo si le eno izmed ugotovitev, do katerih prihaja ta avtor in je — po mojem skromnem mnenju — povsem »izven«: »Slovenec naj bo svojemu narodu zvest, kadar bo pač osebno sodil, da se mu to, če ne takoj, pa vsaj na daljši (a ne predolg) rok splača.«[4] Tu daje Kramberger moralno normo, ki je povsem v nasprotju s tem, kar Slovenci vsakodnevno občutimo in delamo, posebej v tujini, a tudi v centru. To kratko in malo ni res. Recimo nam v zamejstvu bi se, gledano kratkoročno in dolgoročno, veliko bolj splačalo, da se poitalijančimo. Tudi Prešernu bi se verjetno veliko bolj splačalo postati nemški ali morda ilirski pesnik kakor slovenski. Verjetno bi v tem primeru lahko dovršil svoj socialni vzpon. Zakaj ni ga razloga, da ne bi bil kot nemški pesnik v takratni Ljubljani lahko zlezel na pozicijo mestnega notarja, to pa bi se mu splačalo tudi z ekonomskega vidika, pa še Julijo bi bil v takih okoliščinah lahko dobil povrh. Prešeren je hotel napraviti kariero, vendar jo je hotel napraviti kot Slovenec, zaradi česar je

zašel v protislovje s sistemom. V tem protislovju je osebno propadel, pokazal pa je s svojim dejanjem pot množici, ki je prihajala za njim, in prav v tem je bistvo njegove emblematične vloge, o kateri je bil govor.

Tudi mnogo naših ljudi v zamejstvu bi s prehodom v tuj svet doživelo boljše in lepše razmere, kakor jih sicer. Morda bi z večjo težavo postali literati, slavni pesniki in pisatelji, slikarji, umetniki, ker je srčika italijanskega naroda nekje drugje kot pa tu na periferiji; po drugi plati pa je italjansko okolje bolj široko, bolj bogato, ima na voljo, če naj uporabljamo Krambergerjevo terminologijo, več in bolje plačanih mest od manjšinskega, to pa daje vsakemu ali skoraj vsakemu normalno delavnemu človeku možnost za določeno mesto. Če se to ni zgodilo in se ne dogaja, pomeni, da so tu neki drugi razlogi, ki jih Kramberger ni opazil. Za naše razmišljanje ni važna toliko primerjava med Slovenci in tujci dandanes, ker so to svetovi, ki so približno enako strukturirani, kolikor je bistvena primerjava med nestrukturiranim začetkom Slovencev in strukturiranimi svetovi, v katerih so takrat Slovenci imeli živeti.

Biti pisatelj in pesnik v takšnem nestrukturiranem svetu brez honorarjev, možnosti, plasmaja svojih izdelkov, brez mest na razpolago, to ni bilo lahko. Dejansko si je Prešeren s tem, da je pisal slovenske pesmi, pokvaril možnost kariere, ki se mu je ponujala v nemškem svetu. Če narobe parafraziram Krambergerja, lahko rečem, da je bil Prešeren svojemu narodu zvest, čeprav je vedel, da se mu to ne splača ne na krajši in niti na daljši rok, saj je, revež, umrl, preden bi bil lahko okusil kakršen koli sad svoje odločitve.

Kot vidimo, je tu neka kontradikcija, v katero se je Kramberger ujel in je izražena v obeh nasprotujočih si trditvah, ki ju najdemo v njegovih esejih:

a) slovenski književnik si je slovenski narod izmislil, ustvaril, formiral, ker se mu je to splačalo: »če torej naroda še ni, če je dana šele njegova etnična možnost, si ga književnik brez izbire MORA iz te surovine ustvariti, kar pomeni, da njegovo stvarjenje naroda ni nikakršno »darilo« nikomur drugemu kakor kvečjemu samemu sebi«.

in

b) slovenskemu književniku se ne splača biti član slovenskega naroda: »Tako slovenski književnik, čeprav pripadnik uspešne slovenske elite, iz dneva v dan boleče doživlja vprašljivost svojega narodnega projekta na lastni koži.« Še prej pa: »pisanje . . . slovenskemu književniku ne odpira kaj prida perspektiv, niti gmotne, v smislu resničnih bogastev, ki bi se nakopičila npr. od procentualnega honorarja pri velikih nakladah, niti moralno, v smislu podobno impozantnih statusnih priznanj«.

Torej, kako je zdaj, se slovenskemu književniku splača ali ne splača biti član slovenskega naroda?

Mnenja sem, da se je Kramberger ujel v to zanko, ker je izšel iz napačnih miselnih osnov. Bistvo njegovega razmišljanja izhaja iz podmene, da so si literati narod nekako izmislili, si ga ustvarili zato, ker so ga potrebovali, da si ustvarijo občinstvo za svoje delovanje (pisanje), ki takšnega občinstva potrebuje. To jasno dokazujejo naslednje trditve iz eseja Slovenofilija slovanskih književnikov[4]: ». . . slovenski književnik za uresničitev svojega na-

črta nujno potrebuje slovenski narod kot svoje edino možno občinstvo; to je očitno *sine qua non,* se reče, da brez naroda književnika kratko in malo ne bi bilo . . .« Ali pa naslednja trditev, ki še jasneje prikazuje Krambergerjev pogled na to vprašanje: »Če torej naroda še ni, če je dana šele njegova etnična možnost, si ga književnik brez izbire MORA iz te surovine ustvariti, kar pomeni, da njegovo stvarjenje naroda ni nikakršno darilo ‚nikomur drugemu kakor samemu sebi'.«

Če na kratko povzamemo Krambergerjevo dilemo, je problem naslednji: pred sabo imamo dva elementa, slovenski narod kot etnično skupnost na nižji socialni stopnji in književnike (ki bi jih jaz raje imenoval kulturnike, ker je to širši pojem, ki temu primeru bolje ustreza). Ta dva elementa sta v nekem medsebojnem odnosu. Mislim, da se da bistvo problema prispodobiti z znano priliko o jajcu in kokoši. Se je prej razvilo jajce ali kokoš? Kramberger nam z vso gotovostjo odgovarja: Bila je prej kokoš, prej je bil razred književnikov, ki si je kasneje ustvaril jajce — slovenski narod, ker ga je potreboval, da bi pač v njem in nad njim izvajal svoj vpliv (beri nietschejansko moč).

Znano je, da dilema med jajcem in kokošjo ni rešljiva s klasičnimi sredstvi. Treba je uporabiti izsledke teorije informacije in teorije sistemov. V tej luči se dilema izkaže za lažno: noben sistem ni zadosten sam v sebi, temveč je njegov nastanek povezan z vplivom iz kakšnega drugega, zunanjega sistema, ki je po navadi na višji ravni. Potreben je zunanji stimulus ali dražljaj. Ne moremo se odločiti niti za jajce niti za kokoš. Tu mora biti neka propenzija za nastanek sistema, nato mora zunanji vzrok sprožiti nastanek sistema, nato lahko sistem funkcionira samo za določeno dobo, dokler ne usahne sam od sebe ali pa zaradi novega zunanjega dražljaja. Sistem jajce — kokoš deluje kar naprej, vendar stoji na njegovem začetku zunanji vpliv, ki ga je pognal v tek.

Analogno lahko trdimo, da je sistem razred intelektualcev — slovenski kmečki sloj, deloval tako, kakor ga opisuje Kramberger (to se pravi samozadostno) v klasični dobi našega narodnostnega formiranja, ki je trajala približno vse prejšnje stoletje. Nastajajoči sloj intelektualcev, predvsem literatov, je začel delovati skrajno propulzivno in dinamično v smeri in smislu nastanka slovenskega naroda in njegove strukturacije na višji ravni. To izrazito opazimo, če primerjamo statičnost, ki je bila značilna za stari kmečki sloj. Ne da ta sloj ne bi imel nikakršnega interesa, da se slovenski narod konstituira. Imel ga je, vendar je bil ta interes bolj trpne, samoohranitvene narave. Kako lahko kmečki sloj učinkovito ohranja etnične značilnosti prebivalcev tudi skozi daljša zgodovinska obdobja in celo v sovražnih razmerah, je lepo pokazal Albert Rejec v Zalivu[13] na primeru Beneških Slovencev.

Novi sloj intelektualcev pa je začel to delo opravljati veliko bolj dinamično. Šele ta sloj je pojem slovenskega naroda sploh definiral in mu dal ime. In znano je, da je najvažnejše opravilo, če hočemo postaviti učinkovit sistem, to, da ga definiramo in zamejimo. Šele ta sloj se je začel dosledno vesti po logiki, ki je vodila v njegovo načrtno konstitucijo. Šele ta sloj si je zastavil problem Slovencev »kot projekt«, kot pravi Kramberger, zakaj šele

[13] Zaliv, 4, 1966.

ta sloj je imel neposreden interes, da se tak in tak narod konstituira. V prvi fazi je to bil sloj literatov, a literati so potrebovali občinstvo. Njih občinstvo pa se ni moglo rekrutirati iz ruralnih plasti tradicionalnega fevdalnega sistema, ki je bilo brez vsake izobrazbe. Njih občinstvo so lahko bili le ljudje, podobni njim samim, to se pravi ljudje, ki so se začeli vzpenjati po socialni lestvici prek šolanja in izobrazbe. Zato so take ljudi začeli »ustvarjati po svoji podobi«. Začeli so jih izobraževati in jim vlivati svoje vrednote, misli in informacijo. Literati so se tega posla lotili z velikim impulzom in dinamiko.

Toda če naj bomo kos Krambergerjevim dilemam, moramo tudi upoštevati, kaj je sistem sprožilo na vsem začetku. Propenzija za sistem je vsekakor bila slovensko govoreča kmečka plast iz fevdalne dobe. Tisto, kar je moralo nekako nastati od zunaj, so bili intelektualci. Zanje je bil potreben zunanji trzljaj.

Ta zunanji dražljaj sem odkril zelo jasno, ko sem pred kratkim prebiral knjigo Davida S. Landesa, profesorja ekonomske zgodovine v Harvardu, The Unbound Prometheus (mi bi lahko ta naslov prevedli kot Razvezani ali Razklenjeni Prometej)[14]. V njej avtor opisuje nastanek industrijske revolucije v Evropi. Ne govori sicer izrecno o Slovencih, vendar pa njegov oris prikazuje razvoj, ki je tudi z nami v zvezi.

Landes najprej raziskuje vzroke za začetek industrijske revolucije v Angliji. Med različnimi elementi omenja tudi večjo demokratičnost, ki je vladala v osemnajstem stoletju v tej deželi in je odprla pot ustvarjalnemu zanosu najširših ljudskih množic. Pravi, da so bile v tistem obdobju dežele na celini veliko bolj toge v oblastnih odnosih in predvsem v ekonomskih odnosih, zaradi tega se industrijska revolucija ni mogla roditi tu. Toda v približno petdesetih, sto letih je Nemčija dohitela zamujeno in proti koncu devetnajstega stoletja prehitela Anglijo. V določenem zgodovinskem obdobju je torej postala prva industrijska sila na svetu.

Kako je bilo to mogoče? Problem je, če sem Landesa prav razumel, predvsem v tem, da je to Nemčija dosegla, čeprav ni razvila bolj demokratične družbe od angleške. Nasprotno, Nemčija, a še prej Prusija, sta bili ves čas svojega vzpona togi, absolutistični vladavini. Landes omenja več elementov, ekonomskih, finančnih in drugih, ki so Nemčiji omogočili, da se je takó hitro premaknila naprej, med temi pa omenja enega, ki je za nas izredno zanimiv. Skoraj vse institucije, ki jih je Nemčija imela, so bile manj demokratične od enakovrednih angleških, imela pa je eno, ki je bila avantgardna. Ta je odigrala tisto odločilno vlogo. Ta je štela v danem trenutku. To je bila *obvezna šola*. Anglija ni razvila obvezne šole. V takratni Angliji je bila šola razredna institucija. Landes omenja zanimivo dejstvo, da se v Angliji v industrijski revoluciji proletarci sploh niso šolali. Šola je bila le za meščane in plemstvo.

Nemčija pa je uvedla šolo brez razlik. V prvih razredih osnovne šole sta sedela skupaj sin delavca in sin barona, sin kmeta in sin gospodarja železarne. To, na prvi pogled nepomembno, a vendar daljnosežno dejstvo, je Nemčiji omogočilo, da je v kratkem času iz svojega naroda ekstrahirala

[14] David S. Landes, The Unbound Prometheus, Cambridge University Press, 1969.

veliko izvrstno izvežbanih kadrov, ki so pripomogli, da je postala največja industrijska sila sveta.

Nemška in avstrijska vladarska hiša sta bili ves čas ozko povezani, in kar je uvajal en kaiser, je želel posnemati drugi. Takó je obvezna šola prišla na slovensko. Ta novost pa je primorala našo staro kmečko plast, da je začela pošiljati svoje otroke v šolo, to pa je bil tisti impulz, ki je sprožil opisani proces.

Seveda, stvar bi bilo potrebno še podrobneje raziskati, to pa bi nas dovedlo verjetno do zanimivih konstatacij o tem, kako je ves mehanizem pravzaprav deloval. Poleg tega imamo prav gotovo razen šole še druge impulze, ki so takrat začeli delovati na ljudi. Toda nobenega dvoma ni, da je bila obvezna šola impulz, ki se je zagrizel v globino problema. Obvezna šola je ljudi kratko in malo prisilila, hočeš ali nočeš, da so se začeli modernizirati. Drugi elementi so bili bolj površne narave. Delovala je, recimo, tudi misel o francoski revoluciji, vendar je malo verjetno, da je to lahko posebno bistveno vplivalo na nedejavnost kmečkih mas, ki so takrat po možnosti še imele v spominu katastrofalne posledice kmečkih uporov sto ali dvesto let prej. Obvezna šola pa je bila tako rekoč obligatorični stimulans v sodobnost.

Vidimo torej precej jasno, kje je zanka, v katero se je Kramberger ujel v svoji obravnavi problema: ni mogoče trditi, da bi bili intelektualci in kulturniki kot nekakšni bogovi, z nietschejansko gesto volje ustvarili in ustvarjali slovenski narod. Oni sami so bili produkt razmer, na katere sploh niso imeli vpliva. Ko pa so že bili tu, so svojo nalogo opravili hitro in zadovoljivo, prek mehanizma, ki je verjetno zelo blizu tistemu, ki ga opisuje Kramberger. Ko so nastali, so imeli velik interes, da stvari stečejo naprej, da se slovenski narod bolj in bolj konstituira. Se pravi, da tu ne moremo govoriti o neki abstraktni »povsem svobodni« izbiri, pred katero je stal in še stoji naš intelektualec, ki se po hamletovsko sprašuje, ali se splača ustvariti slovenski narod ali ne. Abstraktno so sicer izbire svobodne, konkretno pa je vsaka pogojena z mnogimi elementi, ki jih nikakor ne moremo omalovaževati.

Sistemska obravnava pa pokaže še na drugo pomanjkljivost v Krambergerjevi razpravi. Ko na moj zgodovinski proces projicira status literatov pri reviji Problemi, implicite obravnava sistem intelektualci — kmečki sloj, kakor če bi veljal še v sedanjosti, česar nikakor ni mogoče trditi. Videli smo, kako in zakaj se je ta sistem pojavil v zgodovini Slovencev, videli smo tudi, kako je deloval. Sedaj pa moramo še prav jasno dodati, da je bil časovno omejen. Prav kmalu se je po svoji notranji nujnosti, pa tudi zaradi cele vrste močnih zunanjih vplivov diverzificiral v dosti bolj široko in mnogolično strukturo, zaradi tega danes sploh ne moremo govoriti o Slovencih kot o sistemu, kjer bi imeli nasproti kmečki plasti le tenek sloj literatov. Prvič, že sama kmečka plast se je spremenila, postala je številčno mnogo šibkejša, kot je bila v preteklosti. Drugič, plast se je na višji ravni diferencirala v množico poklicev in slojev, ki imajo s starim slojem literarnih intelektualcev kaj malo opravka: tu imamo politike pa ekonomske operaterje pa industrijski proletariat pa tehnike, znanstvenike, arhitekte, itd. Imamo tudi kulturne delavce, pesnike in pisatelje, toda ti so le delček širše strukture. V takšni situaciji je njih vloga bistveno drugačna od vloge, ki so

jo igrali njihovi duhovni očetje, ki so stali na konici narodnobudniškega gibanja. Razume se, da je v tej situaciji govoriti o »volji po moči« literatov čudno početje, saj diši po iluziji.

Trst, aprila 1972

Recenziji

Znanstvena monografija urednika Tomaža Ivešića *Misliti narod v dolgih šestdesetih: slovenski intelektualci o slovenskem narodu ter njegovi preteklosti in prihodnosti* predstavlja dobrodošlo novost v okviru (slovenskih) zgodovinopisnih, sociooloških in kulturoloških raziskav, ki posegajo na široko in neizogibno interdisciplinarno področje proučevanja pojava naroda oziroma nacionalnih idej v prostorsko, časovno in kulturnozgodovinsko zamejenem kontekstu srednje- jugovzhodne Evrope sredine dvajsetega stoletja. Omenjena monografija se osredotoča na objavljene filozofsko-teoretične in politične prispevke slovenskih intelektualcev tako o (ne)razumevanju in prihodnosti naroda kot ustvarjenega in osmišljenega označevalca istovetnosti kakor tudi o (ne)razumevanju in prihodnosti stvarno obstoječega slovenskega naroda kot politične in kulturne skupnosti v obravnavanih šestdesetih letih dvajsetega stoletja. Struktura Ivešićeve monografije je zasnovana tako, da glavnino pozornosti posveča pisnim zgodovinskim virom, to je posameznim krajšim zapisom in tudi nekoliko obsežnejšim razpravam vrste slovenskih pisateljev, akademskih delavcev, politikov in političnih aktivistov najrazličnejših prepričanj in družbenih ozadij, ki so svoja razmišljanja objavljali v širokem naboru (periodičnih) publikacij tako v takratni matični domovini Sloveniji oziroma Jugoslaviji kakor tudi v zamejstvu in izseljenstvu. Zgodovinskim virom posvečen osrednji del monografije dopolnjuje avtorjeva lastna vsebinsko natančna, metodološko dosledna in pripovedno jasna spremna študija. Njena odlika je v tem, da bralca v obravnavano tematiko uvaja ne le na podlagi v nadaljevanju uporabljenih oziroma (ponovno) objavljenih virov, temveč tudi na podlagi arhivskega gradiva in obsežne znanstvene literature v slovenskem, srbskem in angleškem jeziku, s čimer odpira možnost za dodatno poglobitev in kritično ovrednotenje predstavljene vsebine v širšem zgodovinskem kontekstu.

Največjo izvirnost Ivešićeve monografije je mogoče prepoznati v njenem smotru, to je v osvetlitvi teoretično utemeljenih razmislekov o slovenskem položaju v socialistični Jugoslaviji v času šestdesetih let in o pojavu naroda kot takega. Na tak način pred bralca med drugim stopa mnoštvo idejno zavzetih odgovorov na temeljno vprašanje, kaj (slovenski) narod »sploh je«. Čeprav je bilo v slovenskem in drugih jezikih izdanih že veliko znanstvenih in publicističnih del, posvečenih vprašanju položaja Slovencev in mednacionalnih odnosov v socialistični Jugoslaviji ter jugoslovanski istovetnostni (samo)opredelitvi kot posledici procesov političnega in kulturnega povezovanja v jugovzhodni Evropi, se k omenjenemu vidiku in k takšni zasnovi raziskave doslej ni usmerilo nobeno zaokroženo delo v slovenskem zgodovinopisju. S tem je tesno povezana avtorjeva modra pritegnitev tako v sedanji slovenski zgodovinski zavesti bolj poznanih piscev (npr. Edvard Kocbek, Taras Kermauner, Boris Pahor) kakor tudi manj znanih imen (npr. Marijan Kramberger, Aleš Lokar, France Dolinar), ki na tak način dopolnjujejo doslejšnje predstave o slovenskem intelektualnem in političnem življenju v šestdesetih letih. Omenjena raznolikost in uravnoteženost se nadalje kaže v upoštevanju vseh razsežnosti slovenskega kulturnega prostora: v tem kontekstu se je avtor po eni strani izkazal s pokritjem piscev iz matične domovine, zamejstva in izseljenstva, po drugi strani pa je s svojim izborom poskrbel za idejno pisanost besedil oziroma reprezentativno zastopanost malodane vseh pomembnejših smeri (socialistične, socialnodemokratske, liberalne in katoliško-konservativne) v slovenski politični misli 20. stoletja. Posebej dragocena se zdi vključitev tistih v širši slovenski

javnosti še vedno manj znanih ali sploh neznanih izseljenskih avtorjev oziroma besedil, ki so že desetletja pred razglasitvijo samostojne slovenske države zagovarjali odcepitev Slovenije od Jugoslavije in vprašanje prihodnosti slovenstva reševali predvsem v ključu srednjeevropske (zgodovinske) izkušnje. Na ozadju vseh pritegnjenih piscev in njihovih prispevkov se kot njihov predpogoj in (vsaj posreden) referenčni okvir kaže idejno dvoumno, skozi čas spreminjajoče se in nikdar do konca izoblikovano stališče slovenske in širše jugoslovanske socialistične elite o mednacionalnih odnosih, jugoslovanstvu in narodu kot takemu. Zdi se namreč, da so bile v socialistični Jugoslaviji kljub njeni družbenopolitično nedemokratični ureditvi razprave o vprašanju naroda dovoljene. To vprašanje pa je vseskozi ostajalo nerešeno in bilo navsezadnje eden od pomembnejših vzrokov za razpad jugoslovanske federacije. V tem pogledu je monografijo urednika Tomaža Ivešića mogoče razumeti tudi kot odlično spodbudo za prihodnjo metodološko sodobno, vrednostno dialoško in kontekstualno celovito študijo o razmerju med slovensko in jugoslovansko identiteto od konca 19. do konca 20. stoletja.

dr. Simon Malmenvall

Misliti narod v dolgih šestdesetih: slovenski intelektualci o slovenskem narodu ter njegovi preteklosti in prihodnosti, monografija urednika Tomaža Ivešića, je več kot dobrodošla dopolnitev dosedanjih zgodovinskih in sociooloških raziskav na temo (slovenskega) naroda. Monografija je razdeljena na štiri glavne dele: spremno študijo, pričevanja oz. spomine, dokumente ter razprave in članki.

V spremni študiji se je Ivešić osredotočil na šestdeseta leta, kot ključna leta preloma v jugoslovanskem nacionalnem vprašanju. Po drugi svetovni vojni ter do konca petdesetih let prejšnjega stoletja je v Jugoslaviji še obstajala možnost »talilnega lonca« za jugoslovanske narode. Ivešić nakaže, kako je prišlo do korenite spremembe po znameniti Ćosić-Pirjevec debati, predvsem v letih 1963/64 ko je jugoslovanski komunistični vrh dokončno opustil idejo nacionalnega jugoslovanstva. Avtor v študiji opozarja na podoben odpor Slovakov napram čehoslovakizmu v istem obdobju, pri čemer se slovenski primer umesti v širši srednjeevropski prostor. Ivešić nadalje pokaže, kako so se slovenski intelektualci po odmiku jugoslovanskega vrha od jugoslovanstva usmerili v samo-refleksijo lastnega naroda. Vse svoje intelektualne napore so usmerili v razmišljanja o posebnosti razvoja slovenskega naroda v preteklosti in tudi kakšen bo nadaljnji razvoj tega majhnega naroda na presečišču Evrope. Posebna odlika spremne študije je nabor intelektualcev, ki sega od bolj znanih (Dušan Pirjevec, Boris Pahor, Edvard Kocbek itd.) do slovenski javnosti manj znanih (Marijan Kramberger, Aleš Lokar itd.). Pri tem je gledal na zastopanost vseh treh Slovenij (matica, zamejstvo, emigracija), pri čemer bi se pri zadnjih dveh zagotovo še lahko dodalo kakšno ime. Raznolikost zastopanih in analiziranih intelektualcev se kaže tudi v raznolikosti njihovih političnih prepričanj, ki segajo od marksistov/socialistov pa do konservativcev in vseh, ki so bili vmes. Glavni argument spremne študije bi lahko sintetizirali kot težnjo slovenskih intelektualcev po tem, da okrepijo objektivne kriterije naroda (kultura in jezik), s katerimi bi si tudi Slovenci utrdili svoj položaj znotraj jugoslovanske federacije. Na drugi strani pa so nekateri, zlasti Dušan Pirjevec, želeli ločiti dva koncepta (narod in nacija), ki sta bila do tedaj v glavnem uporabljena v govorih jugoslovanskih politikov kot sinonim. Ob tem avtor opozarja tudi na drugače misleče slovenske intelektualce, ki so s drugačnimi pogledi sooblikovali slovenski javni diskurz: npr. Marijan Kramberger z zahtevo po polinacionalnosti, ali pa slovenski zamejci in slovenska emigracija z zahtevami po neodvisni in svobodni Sloveniji.

Glavnino monografije sestavljajo viri. Prvi sklop je namenjen dragocenemu pričevanju dr. Ernesta Petriča. Slednji pripoveduje svoje spomine z zornega kota mladega raziskovalca na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani s prve polovice šestdesetih ter nato kot najmlajši član slovenskega Izvršnega komiteja pod vodstvom Staneta Kavčiča in osvetli polemiko z Borisom Pahorjem iz tega obdobja.

Drugi sklop virov so dokumenti, v katerih se najde *Poslanica slovenskemu*

narodu za novo leto 1962, Tržačana Franca Jeze, ki je že tedaj pozival k samostojni Sloveniji. Druga dva dokumenta sta iz Arhiva Republike Slovenije, in sicer pismo Lojzeta Udeta st. uredniku *Naših razgledov* glede Ćosić-Pirjevec polemike ter razprava Rudolfa Mencina, slovenskega šolnika, na temo kaj narod kot koncept je. Slednja je sicer bila objavljena v polovični obliki v *Sodobnosti*, tukaj pa je objavljena prvič v celoti.

Najobsežnejši nabor virov so ponovno objavljene razprave na temo naroda oz. objektivnih kriterijev naroda v dolgih šestdesetih. Kakor že napisano, v začetku je urednik zbral reprezentativna besedila slovenskih intelektualcev vseh treh Slovenij ter različnih političnih prepričanj z različnimi pogledi na (slovenski) narod, kakor tudi na zgodovino nastanka narodov ter takratne poglede slovenskih intelektualcev na nadaljnji razvoj narodov. Zaradi vsega naštetega je monografija urednika Tomaža Ivešića pomemben doprinos slovenskemu zgodovinopisju, saj osvetljuje marsikatero sivo liso v razvoju slovenske misli o narodu, pri čemer pa pušča ravno dovolj odprtih vprašanj tudi za nadaljnje raziskave.

dr. Renato Podbersič

Imensko kazalo

Adamič, Louis 337, 338
Adler, Alfred 362
Akvinski, Tomaž 213, 214
Alighieri, Dante 358
Anderson, Benedict 17, 40
Anouilh, Jean Marie Lucien Pierre 363
Apollinaire, Guillaume 360
Aristotel, 215
Aškerc, Anton 151
Avšič, Jaka 37, 38, 40, 282, 283, 291
Babeuf, François-Noël 358
Bacon, Francis 204, 206, 207
Bakarić, Vladimir 13
Banac, Ivo 10, 40
Bassani, Giorgio 108
Bauer, Otto 365
Beethoven, Ludwig van 299
Beličič, Vinko 20
Berdon, Bogdan 139, 143
Bernarij, Carlo 107, 108
Bettiza, Enzo 124
Bevk, France 151
Bleiweis, Janez 210, 382
Bo, Carlo 108
Bolivar, Simon 300, 304, 305
Bonomo, Peter 150, 151
Brecelj, Marjan 289
Brecht, Bertolt 363
Brown, Scott 15, 39
Broz – Tito, Josip 9, 13, 14, 16, 26, 38, 40, 51, 52, 61, 115, 117, 131, 289
Brunnbauer, Ulf 39
Brvar, Andrej 27
Bulajić, Milan 22, 39
Byron, George Noel Gordon 358
Camus, Albert, 146
Cankar, Ivan 11, 37, 59, 92, 113, 114, 146, 149, 151, 153, 211, 279, 304, 319, 322, 324, 345, 358, 362, 363, 369, 375, 382
Cavour, Camillo Benso 375
Cervantes, Miguel de 359
Cetinski, Andrej 288
Chaucer, Geoffrey 297, 358
Cicer, Mark Tulij 222, 232
Cimperman, Josip 218
Cosovschi, Agustin 11, 40
Costa, Etbin Heinrich 216
Croce, Benedetto 122
Curie, Marie Skłodowska 363
Curie, Pierre 363
Cvirn, Janez 30, 39
Čop, Matija 209, 210
Čosić, Dobrica 11, 12, 13, 15, 16, 24, 38, 51, 64, 65, 89, 90, 91, 94, 395, 396
Da Vinci, Leonardo 361
D'Annunzio, Gabriele 384
Darwin, Charles 363
Descartes, René 204, 205, 206, 213, 214, 216
Detela, lev 20
Dežman, Dragotin 30, 309
Dizdarević, Rama 16, 17
Dolinar, France 6, 26, 27, 40, 393
Domenach, Jean−Marie 298
Dostojevski, Fjodor Mihajlovič 363
Druškovič, Drago 30, 52
Dürrenmatt, Friedrich 363
Đilas, Milovan 10, 243
Đorđević, Jovan 295
Ehrlich, Lambret 23
Einstein, Albert 363
Engels, Friedrich 358, 365, 383, 385,
Fichte, Johann Gottlieb 205, 215, 216, 217, 218
Forstnerič, France 27

Freud, Sigmund 362
Gabrič, Aleš 11, 13, 36, 37, 41
Gaj, Ljudevit 211
Galbraith, John Kenneth 244
Galileo, Galilei 204
Garibaldi, Giuseppe 374, 375
Geister, Iztok 317, 318, 340
Gellner, Ernest 17, 41
Giordano, Bruno 362
Gmeiner, Franc 209
Godeša, Bojan 9, 41
Goethe, Johann Wolfgang von 299
Gosirovsky, Miloš 15
Gottwald, Klement 14
Gradišnik, Janez 148
Gradnik, Alojz 151, 297
Gramsci, Antonio 122
Granda, Stane 5
Grandits, Hannes 10, 40
Gregorčič, Simon 382
György, Konrád 28
Hamsun, Knut 65
Harrington Jr., Edward Michael 244
Hartmann, Klaus 215
Haug, Hilde Katrine 13, 41
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 205, 210, 214, 215, 216, 217, 359
Hemingway, Ernest Miller 150
Herder, Johann Gottfried 70, 211
Hočevar, Toussaint 20, 383
Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus 279
Hribar, Tine 34
Husák, Gustáv 15
Inkret, Andrej 17, 41
Ivešić, Tomaž 9, 11, 41, 393, 395, 396
Jančar, Drago 27
Janžekovič, Janez 215
Jelovšek, Ana 321
Jenko, Simon 323
Jeran, Luka 209, 211
Jeri, Janko 52
Jevnikar, Ivo 5
Jeza, Franc 23, 24, 25, 26, 41, 396
Jović, Dejan 13, 41
Jung, Carl Gustav 360, 362
Jurič, Ivan 215
Kajuh, Karel Destovnik 180
Kant, Immanuel 205, 211, 214, 215, 216, 217
Kardelj, Edvard 10, 11, 13, 14, 19, 21, 23, 33, 41, 52, 109, 112, 113, 121, 129, 130, 131, 305, 366
Karpe, Franc 209
Kavčič, Stane 16, 21, 22, 53, 54, 55, 395
Kavčič, Vladimir 6, 36, 41, 362
Kemp, Walter A. 14, 41
Keppler, Johannes 299
Kermauner, Taras 6, 20, 36, 42, 303, 304, 343, 359, 361, 362, 393
Kidrič, Boris 92, 212
Kidrič, France 37, 208
Kmecl, Matjaž 317
Kocbek, Edvard 5, 15, 16, 42, 108, 114, 140, 147, 393, 395
Kolář, Pavel 14
Kollár, Ján 211
Komac, Miran 22, 42
Konrád, György 28, 42
Kopeček, Michal 14, 42
Kopitar, Jernej 208, 211, 382
Kos, Albert 150
Kos, Janko 35, 42, 278, 373, 374, 376, 377, 381, 382, 383
Kosec, Franc 215
Koseski, Janez Vesel 297, 298, 382

Kosovel, Srečko 146, 148, 150, 151
Kovačič, Franc 214
Kovič, Kajetan 31
Kozak, Primož 16, 26, 34, 42, 75, 88, 89
Kraigher, Boris 13, 51
Kralj, Vladimir 212
Kramberger, Marijan 27, 28, 29, 42, 196, 197, 316, 317, 328, 329, 338, 346, 373, 382, 385, 386, 387, 388, 389, 393, 395
Kreisky, Bruno 376
Krejčí, Jaroslav, 15, 42
Krek, Janez Evangelist 209, 211, 214
Križnik, Franček 25, 26, 166
Krug, Wilhelm Traugott 215
Lampe, Evgen 209, 214, 215, 218
Landes, David S. 388
Leibniz, Gottfried Wilhelm 205, 214, 216, 299
Lenin, Vladimir Iljič Uljanov 52, 154, 358, 359
Leon XIII (papež) 214
Levstik, Fran 37, 149, 208, 323
Likavec, Jožef 209
Linhart, Anton Tomaž 207, 208
Lipuš, Florijan 20
Lisjak Gabrijelčič, Luka 25, 42
Ljuboja, Svetlana 10, 42
Lokar, Aleš 20, 34, 35, 42, 43, 138, 139, 145, 279, 292, 293, 372, 373, 393, 395
Lorenz, Konrad 286, 362
Lučić, Iva 31, 43
Luther, Martin 274
Machonin, Pavel, 15, 42
Mahnič, Anton 209, 211, 215
Maister, Rudolf 135
Majar − Ziljski, Matija 208, 210
Malek, Helena 6, 30, 43
Malmenvall, Simon 393
Marija Terezija, Walburga Amalia Christina 376
Marković, Predrag J. 10, 43
Marx, Karl 205, 206, 212, 214, 216, 217, 242, 358, 361, 383
Mazzini, Giuseppe 375, 376, 379
McDermott, Kevin 15, 43
McLuhan, Marshal 360
Menart, Janez 31
Mencin, Rudolf 17, 18, 43, 66, 396
Metternich, Klemens Wenzel von 275,
Mevius, Martin 9, 43
Michelangelo, di Lodovico Buonarroti Simoni 361
Mihailović, Dragoljub Draža 37
Milojkovic-Djuric, Jelena 11, 43
Mirandola, Givanni Pico della 214
Mislej, Igor 220, 221, 237, 251, 261
Mislej, Jožef 209
Mišić, Zoran 10
Montanelli, Indro 374
Moravia, Alberto 107
Moro, Aldo 109
Mozart, Wolfgang Amadeus 299
Muhovec, Valter 111
Murnik, Viktor 289
Mussolini, Benito 135
Napoleon, Bonaparte 285
Nejedli, Josip 216
Nežmah, Bernard 9, 43
Nietzsche, Friedrich Wilhelm 205, 206, 214, 216, 217
Nikolić, Kosta 10, 43
Nixon, Richard 310
Novotný, Antonín 14

Pahor, Boris 15, 20, 21, 22, 25, 43, 44, 54, 106, 107, 120, 121, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 139, 143, 144, 145, 393, 395
Pahor, Borut 25
Pajk, Janko 209, 216, 217, 218
Partljič, Tone 27
Paternu, Boris 317
Pavček, Tone 31
Pavlica, Andrej 215
Pearson, Sevan 30, 44
Perovšek, France 13, 44
Petőfi, Sándor 377
Petrič, Ernest 5, 21, 22, 23, 44, 49, 126, 136, 152, 164, 184, 185, 306, 307, 395
Pinerová, Klára 43
Pirjevec, Dušan 5, 6, 11, 12, 13, 15, 16, 24, 27, 32, 33, 34, 38, 39, 44, 51, 89, 90, 91, 93, 94, 343, 357, 358, 359, 360, 395, 396
Pirjevec, Jože 13, 44
Platon 358
Pleterski, Janko 23, 44, 52, 364, 365
Podbersič, Renato 396
Podgornik, Franjo 216
Pogačar, Ivan 215
Pontault, Alain 298
Pratolini, Vasco 107
Pregelj, Ivan 151
Premrl, Janko 112
Prešeren, France 37, 38, 49, 140, 146, 148, 149, 208, 210, 273, 275, 276, 287, 297, 298, 299, 300, 304, 305, 312, 321, 322, 323, 324, 373, 374, 376, 377, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386
Prijatelj, Ivan 363
Primic, Julija 321, 380, 385
Pučnik, Jože 16
Puhar, Alenka 5, 20, 25, 58
Puškin, Aleksander Sergejevič 363
Ramet, Sabrina P. 44
Ramovš, Fran 289
Ramšak, Jure 23, 24, 29, 33, 34, 45
Ranković, Aleksander 13, 51, 53, 380
Rauber, Rado 108
Read, Herbert 358
Rebernik, Ivan 25, 26, 166
Rebula, Alojz 15, 20
Rejec, Albert 387
Remec, Vladimir 20
Remškar, Miro 16, 17
Renan, Ernest 29, 33, 45
Repe, Božo 16, 45
Řezník, Miloš 14
Rochefoucauld, François de La 360
Rotterdamski, Erazem 275, 361
Rožanc, Marjan 16, 20, 45, 139, 146
Rudolf, Branko 4, 356
Rupel, Dimitrij 19, 45, 116, 118, 363
Rus, Veljko 16, 75
Rusinov, Denison 14, 45
Russell, Bertrand 123
Sartre, Jean-Paul 146
Scammel, Michael 296, 298
Scheer, Tamara 38, 45
Schaff, Adam 294
Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 205, 214, 215, 216, 217
Schlör, Alois 215
Schopenhauer, Arthur, 215
Sekelj, Laslo 10, 43
Sernec, Josip 216
Servan-Schreiber, Jean-Jacques 33, 310
Shakespeare, William 358
Shelley, Percy Bysshe 358

Shopenhauer, Arthur 214
Sirc, Ljubo 26
Slodnjak, Anton 37, 45, 272, 276
Smole, Dominik 16, 45
Solženicin, Aleksander 368
Spinoza, Baruch 214, 216
Stalin, Josip Visarijonovič 52, 73, 102, 125, 359, 366
Stambolić, Vukašin 30
Stanišič, Jožica 5
Stanovnik, Aleš 109
Starič, Peter 21
Stavbar, Vlasta 5
Stibbe, Matthew 15, 43
Stritar, Josip 149, 382
Suarez, Francisco 207
Svevo, Italo 107
Svetokriški, Janez 151
Szelény, Iván 28, 39
Šalamun, Tomaž 16, 45, 146, 317, 318, 340
Šalamun−Biedrzycka, Katarina 373, 374, 381, 383, 385
Šega, Drago 10
Šentjurc, Igor 338
Šetinc, Franc 21
Štancer, Ivan 111
Štelin, Jakob 209
Štiglic, Sanja 22, 42
Štoka, Drago 20
Štúr, Ľudovít 15
Tavčar, Marjan 141, 324
Taylor, Alan John Percivale 148
Tolstoj, Lev Nikolajevič 385
Tominšek, Alfonz 329
Trček, Stanko 289
Tripalo, Mika 31
Trstenjak, Davorin 37
Trubar, Primož 37, 132, 146, 149, 150, 151, 206, 207, 273, 275, 276, 312
Tuma, Henrik 151
Ude st., Lojze 12, 13, 17, 18, 22, 64, 65, 66, 151, 395
Ullepitsch pl. Krainfels, Karel Aleksander Adam 216
Urbančič, Ivan (Ivo) 32, 45, 202, 203, 345
Ušeničnik, Aleš 209, 214, 215
Valant, Ciril 25, 26, 166
Valvasor, Janez Vajkard 204, 206, 207
van Gogh, Vincent 358, 363
Verdery, Katherine 46
Vidmar, Josip 6, 18, 19, 46, 117, 134, 212
Vittorini, Elio 107
Vlahović, Veljko 37, 38
Vodnik, Valentin 49
Vogel, Herman 127
Voranc, Prežihov 146, 323
Vraz, Stanko 309, 338
Wagner, Richard 299
Zajc, Marko 33, 46
Zalaznik, Tomaž 5
Zarnik, Valentin 210
Zidar, Andraž 22, 42
Ziherl, Boris 10, 46
Zlobec, Ciril 31, 32, 46
Zogović, Radovan 363
Zois, Žiga 49, 207, 208
Zorn, Tone 52
Župančič, Oton 167, 297, 324, 337
Žužek, Roman 25, 166

MISLITI NAROD V DOLGIH ŠESTDESETIH

Slovenski intelektualci o slovenskem narodu ter njegovi preteklosti in prihodnosti

Avtor spremne študije: Tomaž Ivešić

Znanstvena monografija

Humanistična zbirka INR

Urednika: Dean Komel, Tomaž Zalaznik

Urednik izdaje: Tomaž Ivešić

Jezikovni pregled: Eva Horvat

Recenzenta: Renato Podbersič, Simon Malmenvall

Založil in izdal: Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko

Oblikovanje in prelom: Žiga Stopar

Tisk: Primitus, d. o. o.

Leto izida: 2020

Cena: 33 Eur

»Naslovnica: Iz pisma Borisa Pahorja Tomažu Ivešiću, dne 19. 12. 2019.«

Prepovedana je vsakršna oblika razmnoževanja publikacije brez pismenega soglasja avtorja.

Publikacija je izdana s pomočjo sredstev Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Dr. Tomaž Ivešić je zgodovinar sodobne slovenske in jugovzhodne zgodovine. Po diplomi iz zgodovine (Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru) in magisteriju iz zgodovine (Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani) se je izpopolnjeval na magistrskem programu primerjalne zgodovine na Srednjeevropski univerzi v Budimpešti. Doktoriral je na European University Institutu (EUI) v Firencah. Od oktobra 2020 je zaposlen kot v. d. direktor Študijskega centra za narodno spravo. Je avtor več izvirnih znanstvenih člankov objavljenih doma in v tujini. Leta 2015 je pri Inštitutu Nove revije uredil monografijo člankov Milovana Đilasa, leto kasneje pa je izšel njegov znanstveni prvenec Jugoslovanska socialistična nacija: Ideja in realizacija (1952–1958). S svojimi objavami posega na področja politične, kulturne in intelektualne zgodovine, zgodovine nacionalizmov, pa tudi kršenja človekovih pravic in disidentstva. Redno se udeležuje znanstvenih srečanj na konferencah v Sloveniji in tujini.

Največjo izvirnost Ivešićeve monografije je mogoče prepoznati v njenem smotru, to je osvetlitvi teoretično utemeljenih razmislekov o slovenskem položaju v socialistični Jugoslaviji v času šestdesetih let in o pojavu naroda kot takega. Na tak način pred bralca med drugim stopa mnoštvo idejno zavzetih odgovorov na temeljno vprašanje, kaj (slovenski) narod »sploh je«. Čeprav je bilo v slovenskem in drugih jezikih izdanih že veliko znanstvenih in publicističnih del, posvečenih vprašanju položaja Slovencev in mednacionalnih odnosov v socialistični Jugoslaviji ter jugoslovanski identitetni (samo)opredelitvi kot posledici procesov političnega in kulturnega povezovanja v jugovzhodni Evropi, se k omenjenemu vidiku in k takšni zasnovi raziskave doslej ni usmerilo nobeno zaokroženo delo v slovenskem zgodovinopisju.

dr. Simon Malmenvall

Raznolikost zastopanih in analiziranih intelektualcev se kaže tudi v raznolikosti njihovih političnih prepričanj, ki segajo od marksistov/socialistov pa do konservativcev in vseh, ki so bili vmes. Glavni argument spremne študije bi lahko sintetizirali kot težnjo slovenskih intelektualcev po tem, da okrepijo objektivne kriterije naroda (kultura in jezik), s katerimi bi si tudi Slovenci utrdili svoj položaj znotraj jugoslovanske federacije. Na drugi strani pa so nekateri, zlasti Dušan Pirjevec, želeli ločiti dva koncepta (narod in nacija), ki sta bila do tedaj v glavnem uporabljena v govorih jugoslovanskih politikov kot sinonim. Ob tem avtor opozarja tudi na drugače misleče slovenske intelektualce, ki so s drugačnimi pogledi sooblikovali slovenski javni diskurz: npr. Marijan Kramberger z zahtevo po polinacionalnosti, ali pa slovenski zamejci in slovenska emigracija z zahtevami po neodvisni in svobodni Sloveniji.

dr. Renato Podbersič

ISBN 978-961-7014-26-6
9 789617 014266